

МОНОГРАФІЯ

**«ІНФОРМАЦІЙНЕ
СУСПІЛЬСТВО: СУЧАСНІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ»**

**«ІНФАРМАЦЫЙНАЕ
ГРАМАДСТВА: СУЧАСНЫЯ
ТРАНСФАРМАЦЫІ»**

**«INFORMATION
SOCIETY: MODERN
TRANSFORMATIONS»**

2020 рік

**Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Department of Journalism, Advertising and Public Relations**

**Mogilev Institute of the MIA Of the Republic of Belarus
Department of Social Sciences and Humanities**

INFORMATION SOCIETY: MODERN TRANSFORMATIONS

Monograph

**Vinnytsia 2020
Mogilev 2020**

**Вінніцкі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Міхайлы Кацюбінскага
Адзел журналістыкі, рэкламы і сувязяў з грамадскасцю**

**Магілёўскі інстытут МУС Рэспублікі Беларусь
Адзел сацыяльных і гуманітарных навук**

ІНФАРМАЦЫЙНАЕ ГРАМАДСТВА: СУЧАСНЫЯ ТРАНСФАРМАЦЫІ

Манаграфія

**Вінніца 2020
Магілёў 2020**

**Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Кафедра журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю**

**Могильовський інститут Міністерства внутрішніх справ
Республіки Білорусь
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін**

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Монографія

**Вінниця 2020
Могильов 2020**

Редакційна колегія:

У. О. Лешко (відповідальний редактор), завідувач кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент (Україна);

С. В. Венідіктов, начальник кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Могильовського інституту МВС Республіки Білорусь, кандидат філологічних наук, доцент (Білорусь);

І. Я. Завальнюк, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, доктор філологічних наук, професор (Україна);

В. М. Каленич, доцент кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, кандидат філологічних наук (Україна);

I 74 Інформаційне суспільство: сучасні трансформації: монографія / За ред. У. Лешко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю. 2020. 401 с.

ISBN//////////

ISBN//////////

Колективна монографія «Інформаційне суспільство: сучасні трансформації» присвячена актуальним проблемам теорії та історії соціальних комунікацій, сучасним тенденціям розвитку медіа, зокрема мовному, літературному, соціальному та педагогічному аспектам.

УДК 316.324.8:316.77

За зміст публікацій відповідальність несуть автори

ISBN

ISBN

© Автори публікацій, 2020

TABLE OF CONTENTS

Part 1. Social Communications in the Modern Information Society	7
1.1. Social Violence in the Information Society Context	7
1.2. Competence as the Basis of the Effective Activity of the Education Leader	13
1.3. Transformation of Political Activity Practices in the Information Society: Theoretical and Methodological Analysis	22
1.4. Interactive and Communicative Factors of Transformations of Educational Reality in the Information Society	30
1.5. Features Of The Personal Self-Presentation In The Internet Communication	36
1.6. Implementation of the Cultural and Educational Function of Journalism in Contemporary Socio-Political Editions (on the Example of the Magazine «Ukrainian Week»)	45
1.7. The Influence of the Media on the Formation of the Modern Information Society in Ukraine	50
1.8. Modelling of Threats Digital Transformation	60
1.9. Modeling as a Method of Optimizing Communication Organizations with Its Audiences (Belavia as an Example)	67
1.10. Social Media in Business: Assessment of the Current State and Trends of Development, Statistics and Accounting Process of Providing Activities	81
1.11. Legitimation of Political Decisions Through the Form of Socio-Information Interaction of Society and Power	98
Part 2. Modern Media in the European Information Sphere	110
2.1. Innovative Educational Technologies of the Information Society	110
2.2. A Gender Discourse Analysis in Modern Mass-Media	118
2.3. Peculiarities Of Media Coverage of the Armed Conflict in the East of Ukraine (On The Basis of Journalists' Articles From the Newspaper «Den»)	126
2.4. Culture of Journalistic Speech on Television	132
2.5. Trends and Prospects for the Formation of China's Image in the EAEU Media Space	141
2.6. Neuro-Linguistic Programming in the Information War of the Russian Federation Against Ukraine	147
2.7. Media in a Modern Information Space	156
2.8. Language, History – Effective Weapons of Information War, the Basis of National Unity	164
2.9. Information Space of Ukrainian-Moldavian Transnistria	173
2.10. Regional Online Media: Potential, Structure, Content	178
Part 3. Linguistic and Literary Contexts in the Social and Cultural Paradigm	185
3.1. The Formation of the Ukrainian Statehood in the Official And Business Style of the Ukrainian Language in the X – XVIII Centuries	185
3.2. Language Practices as Translators of Social-Cultural Being of a Human	188
3.3. Ukrainian Literature as a Source of Pupils' Moral Education (on the Example of Study of Biography and Artworks of Myhailo Kotsyubynsky)	198

3.4.	Ukrainian-Belarusian Literary Dialogue: Apologists of the Present	205
3.5.	Artistic Comprehension of the Heroic Past in the Historical Prose of Vitaliia Kulakovskoho	217
3.6.	The Language of the Ukrainian Press in the Sociocultural Paradigm (Illustrated By the Ways the Main and Secondary Sentence Parts Function)	223
3.7.	Scientific Postulates: Simplified and Easy-To-Find Approaches in University and School Linguistics	229
3.8.	Modern Ukrainian Dramaturgy: Intertextual Strategies	239
3.9.	The Concept of Emancipated Woman in the Writings of Olga Kobylsky and Eliza Ozheshko	248
3.10.	Deviations-Interferems in Modern Regional Media	257
3.11.	Modern Ukrainian Language of Television: Functionality of Modified Phraseological Units	264
Part 4. Information and Communication Sphere: Social and Pedagogical Aspects		270
4.1.	Public Danger of Violation of Equality of Citizens by Language	270
4.2.	Modeling of Information Systems for Monitoring the Activity of Educational Institutions	278
4.3.	Socio-Cultural Component of Physical Culture and Sports	287
4.4.	Bodies of Internal Affairs of the Republic of Belarus in the field of information and communication	294
4.5.	Information Educational Environment for the Formation of Professional Competence of Future Specialists in Information and Communication Technologies	303
4.6.	Digitalization of Education as a Factor of Implementation of the Work of Educational Institutions	312
4.7.	Methodological Base of Teaching Media Literacy in Pedagogical Universities (in the Framework of the Project «Learn to Discern: Media Literacy»)	320
4.8.	«Post-Industria» and «Information» Society: to the Question of the Relationship of Concepts in the Context of Belarusian Modernization	327
4.9.	Visual Tactility in the Information Cultural Sphere	337
4.10.	The Problem of Communication in the Field of Social Protection of Persons With Disabilities	344
4.11.	Pedagogical and Socio-Political Factors of Information Society Formation in Terms of Sustainable Development Humanistic Paradigm	355
4.12.	Self-Development of Teachers' Digital Competency in their Advanced Training	363
4.13.	Definition of Global Indicators for the Analysis of University Positioning Strategies in the International Information Space	369
4.14.	Artificial Intelligence in Higher Education: Aspects of Intellectual Property	377
Annotation		387
About the Authors		397

PART 1. SOCIAL COMMUNICATIONS IN THE MODERN INFORMATION SOCIETY

1.1.Social Violence in the Information Society Context

1.1.Соціальне насильство в контексті інформаційному суспільстві

Соціальна зіпсованість набуває забарвлення того соціального середовища, де вона розвивається.
Оноре де Бальзак

Суспільствознавча проблематика, так чи інакше пов'язана із загальною тематикою «насильства» («сила та насильство», «насильство та агресія», «насильство та влада», «насильство та ненасильство», «ризик (та) насильства» тощо) [Полтораков, 2018], зокрема дедалі артикульованішого аспекту «інформаційного насильства», є фундаментальною практично для усіх філософсько-антропологічних дисциплін та соціально-гуманітарних наук [Полтораков, 2019].

Це пов'язано передусім із тим, що осмислення «насильства» у різних соціальних контекстах дозволяє глибше заглянути в структуру, функції та механізми функціонування будь-якого суспільства в цілому та його ключових елементів та значущих вимірів зокрема. Осмислення «насильства» як суспільного явища також допомагає дещо більше наблизитися до відповідей на принципові питання суспільствознавства в загальному контексті фундаментальних глибин людського буття – співвідношення об'єктивного та суб'єктивного (соціального та психологічного), ідеального та реального (цінностей та практик), конструктиву та деструктиву, порядку та хаосу в суспільстві тощо.

Проблематика «насильства» по своїй глибинній суті є засадничою етико-антропологічною проблемою, що сягає найпотаємніших глибин самого людського буття як такого – в його індивідуальних та колективних проявах, а також у його унікальних та загальних характеристиках.

Додаткову специфіку наразі привносять непрості суспільні процеси, артикульовані у суспільствознавчих парадигмах «глобалізації», принципово значущим аспектом якої вбачаються, зокрема, тренди розвитку «інформаційного суспільства» – під їхнім впливом поступово розвиваються дедалі кардинальніші трансформації не тільки у практиках життя та поведінці, але також у ціннісних настановах та світогляді людей. Тренди становлення та розвитку «інформаційного суспільства» зачіпають – в т.ч. через технологічно обумовлені інформаційно-комунікаційні процеси (одним із дедалі резонансніших проявів яких є, зокрема, дедалі резонансніші практики цькування – «булінг»/«мобінг» та такі їх різновиди як «кібербулінг» /«кібермобінг» і т. ін.) – саму субстанційну природу людини як унікальної особистості та елементу соціуму, в т.ч. інформаційного суспільства.

Актуалізація проблеми насильства також чітко корелюється з питанням про свободу особистості в умовах з одного боку – формування дедалі більш внутрішньо інтегрованого та цілісного «інформаційного суспільства», а з іншого – поглиблюваного внутрішнього розколу сучасного суспільства на соціальні, національні та релігійні групи, чії інтереси і уявлення постійно стикаються між собою в конфліктах, які вимагають розв'язання. Принципові труднощі розв'язання суперечностей між різними соціальними групами та окремими особами зумовили складність теоретичного осмислення та практичної інтерпретації даної проблеми в морально-етичних концепціях.

Категорію «насильство» та її складову «інформаційне насильство» у суспільствознавстві поки розроблено слабо. На нашу думку це відбувається в т.ч. внаслідок певної консервативності наукових уявлень та інерційності векторів наукового пошуку, артикульованих у відповідну «парадигмальність» (за Т. Куном).

Суспільна практика засвідчує, що недостатня розробленість нових категорій і понять, перш за все пов'язаних з суспільними характеристиками сучасних мега- та макро- процесів

(передусім в фокусі «інформаційного суспільства» та замкненого на нього «кіберпростору»), в умовах безпрецедентно глибоких якісних змін в принципах соціальної взаємодії істотно ускладнює соціальний контроль і політико-соціальне управління в суспільній практиці.

В цих умовах, зокрема, явище «інформаційного насильства» попередньо вбачається не тільки відносно вдалою метафорою, але в певному сенсі гіпотетичною екстраполяцією субстанціонального підходу до визначення структурних, функціональних, середовищних та ін. характеристик сучасної соціальної системи та новоформованого суспільного порядку. При цьому дедалі більшу увагу дослідників-суспільствознавців привертає проблема визначення характеру впливу чинників структурного та культурного насильства, які зазвичай носять латентний характер («хейзінг» та ін.) на соціальний процес у контексті його наслідків як для окремих соціальних суб'єктів, так і для сучасного «інформаційного суспільства» загалом.

Практично будь-яке ґрунтовне дослідження, так чи інакше пов'язане з проблематикою насильства, починається зі спроби дати визначення досліджуваному феномену для того, аби хоча б приблизно окреслити відповідне коло проблем, з якими ця робота має справу. Все це пов'язано з надзвичайною об'ємністю поняття «насильство», що охоплюють величезний спектр проявів соціальної дії.

Понятійному змісту явища «насильства» та різним його денотативним та конотативним значенням термінологічно-категоріального характеру (передусім в їх соціологічних, релігійних, гендерних, кримінальних та ін. аспектах) приділяється пильна увага практично в усіх соціогуманітарних науках та суспільствознавчих дисциплінах. В їх предметних полях багатобічно розглядають питання, пов'язані з насильством як суспільним явищем та феноменом соціальної організації, що зачіпають всі сфери діяльності людства.

Для «класичної» філософсько-суспільствознавчої парадигми характерним був і багато в чому залишається «платонівський» підхід, який коріниться у положенні про відносно сувору категоризацію мови – лексичних одиниць, морфем, синтаксичних конструкцій і правил, що регулюють їх вживання.

Австрійський культуролог Е. Канетті діалектично розводив категорії «насильства» та «влади» таким чином [Канетті, 1997, с.304]: влада є насильством, розтягнутим у просторі та в часі, тобто таке насильство, яке «рахується з обставинами і володіє навіть певною часткою терпіння»; насильство ж – це те, що «близько і прямо зараз», тобто воно є «безпосереднішим та невідкладнішим за владу».

«Некласична» ж філософсько-суспільствознавча парадигма відштовхується від «вітгенштейновського» погляду, пов'язаного із припущеннями про недискретність, розмитість кордонів («сингулярності» [Пор. Стан, 2017]), безперервності і випадковості у визначенні речей та їх іменуванні.

В своєму базовому категоріально-термінологічному вимірі «насильство» традиційно характеризується його онтологічною прив'язкою до перш за все суто фізичної (!) сутності. Це перш за все завдання відповідної шкоди фізичному здоров'ю людини – однієї чи декількох (сім'ї тощо) – чи, принаймні, її/їх власності (майну). Вищим ступенем такого типу насильства є позбавлення людини життя.

Відштовхуючись від такого базового розуміння, 1999 р. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) запропонувала таке визначення поняття насильства щодо дітей як «усі форми фізичного та/або емоційного жорстокого поводження, сексуальне насильство, нехтування або зневажливе ставлення, комерційна або інша експлуатація, яка веде до реальної або потенційної втрати здоров'ю дитини, її життя, розвитку або гідності в контексті відносин відповідальності, довіри або сили».

Поняття «насильство» використовується дуже розширено, у доволі строкатому спектрі похідних теоретичних визначень, практичних розумінь та прикладних тлумачень. «Будь-яке визначення насильства є насильством, – скептично-провокативно стверджує російський дослідник К. Сулімов. – Це одне з тих слів, яке не має жодної само собою зрозумілої референції, окрім інтуїтивного розуміння» [Сулімов, 2014, с.114].

Показово, що у Статті 19 Конвенції ООН про права дитини (частина 1) йдеться про заходи «з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину».

Доволі характерним – принаймні для соціально-психологічних та соціально-біологічних (етологічних) науково-аналітичних доробків – є певна синонімізація понять «насильства» та «агресії» [Пор. Фурманов, 2007], а також «жорстокого поводження» як їх різновиду [Див. Ботова, 2012].

В своєму першому наближенні, під «зовнішнім», суто типологічним кутом зору насильство як соціальне явище може бути класифіковано за певними – попередньо відносно спрощеними – ознаками.

По-перше, за суб'єктними характеристиками акторів насильства, яке має соціальний вимір, – індивідуальне (показовим є історія Теда Качинського, відомого як «УнаБомбер») чи групове (колективне).

По-друге, за об'єктними характеристиками жертв насильства – до них можуть належати вік (щодо дітей, старих людей (*elderly abuse*) тощо), стать (щодо жінок, гендерне насильство [Кімел, 2003]), стан здоров'я (щодо інвалідів, недієспроможних та ін.), гендерна/сексуальна орієнтація (щодо ЛГБТ, зокрема гомосексуалістів), етнокультурна (расова, етноконфесійна і т.ін.) приналежність (щодо представників інших рас (т.зв. «колоризм»), євреїв (антисемітизм) та ін.), професія (щодо повій, поліцейських і т.ін.) тощо. «Природа полюбить різноманітність, – афористично відзначав американський сексолог Л.М. Даймонд, – На жаль, суспільство її ненавидить» [Diamond, 2008].

Певне, дещо проміжне, положення займає насильство проти себе – і самогубство як його крайня, найрадикальніша форма прояву/реалізації. (Саме це соціальне явище стало темою однойменної фундаментальної праці (1897) батька-засновника сучасної соціології Е.Дюркгейма [Дюркгейм, 1994], яка – попри певну дискусійність оцінок – давно ввійшла у «золотий фонд» цієї науки [Пор. Сорокін, 2003; Паперно, 1999].)

Адже у насильстві проти себе людська особистість (чи, в особливих випадках, – відповідний колектив) виступає в подвійній іпостасі – як суб'єкту, так і об'єкту насильства. В цьому контексті Х. Арендт глибоко підмічено, що політичні революції починаються з готовності особистості пожертвувати життям в ім'я чогось більшого, ніж кінцеве «я» [Arendt, 1963, p.54-55].

Окреме місце посідає тематика насильства щодо тварин. Втім, зрозуміло, це явище – наразі є не стільки соціальною чи антропологічною (в частинах, що стосуються передусім відповідних язицьких або релігійних ритуалів і т.п. – в сенсах «міметичного насильства» [Жиран, 2010]), скільки психологічною та, певною мірою, правовою проблемою. Через це дана проблематика принципово виходить за межі предмету суто соціологічної, а тим більше соціально-політологічної дослідницької уваги.

По-третє, за предметними характеристиками домінуючих типів застосовуваного насильства – передусім фізичне та психологічне (психоемоційне), а також проміжні та суміжні його прояви та виміри – насильство вербальне, сексуальне (від згвалтування [Рыбаков, 2018] до ексгібіціонізму або вуайєризму), фінансове і т.п.

Відповідно, за своєю формою насильство може бути прямим/безпосереднім (передусім фізичне та суміжне із ними) та опосередкованим (фінансове та ін.).

По-четверте, за значущими контекстними характеристиками певного соціального середовища, в якому воно відбувається – зокрема, насильство сімейне (*domestic violence*), інституційне (в школах [Olweus, 1978; Исенина, 2010], інтернатах, лікарнях, в'язницях [Chantraine, 2004] тощо) і т.п.

Окреме місце в цьому контексті займає проблематика «насильства у кібер-просторі» або «віртуального насильства», зокрема явище «кібербулінгу» («*cyberbullying*»). Останнє, за визначенням американських фахівців, включає у себе «знуцання або домагання з

використанням будь-якого електронного засобу, який може включати в себе електронну пошту, обмін повідомленнями, блоги, онлайн-ігри та вебсайти» [Center, 2000, p.2]. «Кібернасильство» загалом та «кібербулінг» зокрема мають певні характерних ознак, що претендують на принципову соціальну значущість. Передусім, воно є не фізичним (адже здійснюється передусім у «кіберпросторі»), а переважно вербальним, психологічним та/або психоемоційним, а також сексуальним (зокрема у вигляді т.зв. «порно-помсти» (*revenge porn*) [Див. Driscoll, 2016; Citron, Franks, 2014; McGlynn, Rackley, 2017] і т.ін.). Також у багатьох випадках завдяки сучасним технологіям, насильство у кіберпросторі може реалізовуватися цілодобово та анонімно. Анонімність означає передусім те, що суб'єкт насильства в багатьох випадках є «дискретним» для жертви. Похідним чинником «анонімності» є проблема ускладнення визначення пошуку його джерел та ідентифікації осіб, залучених в цей процес. Додаткову глибину та проблемність цьому явищу надає та обставина, що викладені в мережу фіксації проявів насильства (тексти, зображення, відео і т.н.) цілодобово та довготривало доступні якнайширшій аудиторії, причому їх зазвичай дуже важко позбутися (адже видалити поширювані в мережі «вірусні» сюжети майже неможливо). Відповідно, принципово ускладнюється проблема соціально-психологічної реабілітації та соціально-середовищної адаптації жертв кібернасильства.

Специфічним різновидом подібного типу насильства є запропонована сучасним норвезьким неомарксистом Й. Галтунгом є теорія «структурного насильства» [Galtung, 1969], де у ролі суб'єкта насильства виступає «сама» соціально-економічна та/або соціально-політична структура як така. Відповідно, постраждалими від нього є передусім ті категорії населення, які належать до соціальних низів («сірі та убогі» – жебраки та безхатченки, безробітні та неписьменні і т.п.). На переконання норвезького соціолога, якщо інформація та/або ресурси монополізовано групою чи класом або використовуються для інших цілей, тоді фактичний рівень фізичної чи інтелектуальної реалізації людини падає нижче потенційного рівня, а це свідчить на користь наявності «структурного насильства» в суспільній системі.

Свою сучасну реінтерпретацію суспільствознавча тематика, артикульована теорією «структурного насильства», знаходить у доробках таких українських соціологів як С. Макеєв та ін, які досліджують передусім проблематику «нових соціальних нерівностей» [Макеєв, Оксамитна, 2011] в сучасних умовах «сингулярності» [Пор. Стан, 2011; Кобылин, 2011].

Окреме місце займає проблематика «(соціо)культурного насильства», значущою складовою якої є тематики «гендерного насильства» та суміжні із ними. Під таким типом насильства Й.Галтунг розумів «будь-який аспект культури, що може використовуватися для легалізації насильства в його прямій та структурній формі» [Galtung, 1969].

В афористичному сенсі проблема «(соціо)культурного насильства» в її політико-ідеологічній рефракції була свого часу резонансно артикульована знаним радянським дисидентом Андрієм Синявським (який також використовував псевдонім Абрам Терц): «І оскільки політика та соціальний устрій суспільства – це не моя спеціальність, то можна сказати у вигляді жарту, що у мене з радянською владою вийшли в основному естетичні розбіжності».

В т.зв. «археологічному» контексті «(соціо)культурного насильства» М. Фуко поставив під сумнів біологічну природу сексуальності, запропонувавши концепт «дискурсу сексуальності» [Пор. Шкіль, 2013]. Розуміючи під дискурсом передусім серії висловлювань та текстів, що задають спосіб міркування про певні теми, він поставив питання – чи не природа, а дискурс сексуальності створив те, що ми знаємо як секс: «Мова йде про те, щоб визначити в його функціонуванні та в його сенсі існування режим влада-знання-насолада, який підтримує в нас дискурс про сексуальність» [Фуко, 1997, с. 72]. У резонансній праці «Історія сексуальності» він достатньо переконливо підвів до слушного припущення, що ми не народжуємося сексуальними, а вчимося ними бути. Відповідно, «сексуально насильство» в цьому сенсі є не тільки – а може і не стільки – біологічним та/або психологічним явищем,

скільки в т.ч. соціокультурним та «навіть» соціополітичним, адже «дискурси про секс збільшуються в самому полі діяльності влади» [Фуко, 1997, с. 78].

У зв'язку з великим ступенем концептуального узагальнення, яке соціологічно абсорбує категорія «насильство», що проявляється у багатозначності цього поняття, під оціночно-нейтральним кутом зору по різному розкриваються основні аспекти його соціальної представленості.

«Насильство» також може бути розглянуто в своїй двоєдиній якості – як (1) структурна норма соціальної взаємодії та (2) відповідний «соціальний образ».

У цьому аспекті «насильство» спирається на найбільш загальні концепти соціологічного знання: «соціум», «соціальне», «соціальні норми», «соціальні цінності», «соціальна взаємодія» і ін.

У соціально-філософській літературі під соціальним образом розуміється стійке уявлення про те, яким має бути осмислюваний/аналізований об'єкт, при цьому зразком може бути реальне соціальне явище, узятє у всьому різноманітті властивих їй рис. Як відзначав А. Івін, зразки, або ідеали (зразки дій), грають виняткову роль в соціальному житті, у формуванні та зміцненні соціальних цінностей [Івін, 2017, с.123-124].

Континуальність «насильства» як певної соціальної норми в загальнолюдському розвитку зсувається в бік настанов, нормативного встановлення стриманості, злагоди, загальносоціальної (соціокультурної) толерантності. Насильство – принципово значущий елемент ліберальної ціннісно-нормативної системи соціального контролю. («Добро має бути з кулаками», – як визнавав навіть класик сучасної філософії ненасильства Л. Толстой). Носії останньої – передусім група високорозвинених індустріальних країн – наразі прагнуть інструментально інтегрувати «насильство» в (пост)національні культури (в т.ч. в контексті викликів «мультикультуралізму»). Соціальне насильство в даному аспекті можна назвати нормативно-інституціональним феноменом.

Соціальне насильство як інтеріоризована особистістю норма поведінки та діяльності, що стала її властивістю (характеристикою, якістю, параметром). В цьому аспекті соціальна насильство розкривається в поняттях «установки», «акти поведінки», «ціннісні орієнтації особистості», «мотиви поведінки» і т.п. Соціальне насильство стає суб'єктно-особистісним феноменом.

Зміст суб'єктно-особистісної соціальної терпимості проявляється у вигляді ієрархічних диспозиційних структур соціального, актуального соціально-психологічного характеру, а також, що принципово важливо для соціального суб'єкта в екстремальній ситуації, безсвідомого або підсвідомого.

Соціальне насильство – інтегрована якість суб'єкта соціального дії, сукупність різних елементів його психіки, соціальних настанов, освіти та інших феноменів, що характеризують його здатність підтримувати нормативно приписуваний контроль за вибором форм поведінки і дій, в яких регульовані (передусім виключені або обмежені) насильство (агресія) і т.п. ексцеси руйнування навколишньої соціальності (соціальних норм, зв'язків і т.п.).

Соціальне насильство як функціональний параметр (характеристика) поведінки і діяльності соціального суб'єкта. Це функціонально-поведінковий (діяльнісний) аспект представленості соціального насильства. В даному випадку мова йде про те, наскільки насильницькою (агресивною, примусовою і т.ін.) поведінка є по відношенню до іншого соціального. У цьому аспекті важливі результуючі параметри, а саме: чи пов'язано поведінка зі збереженням іншого соціального, або його модифікацією, або руйнуванням. Соціальне насильство як поняття співвідноситься передусім із поняттями управління, функціонування, діяльності – «результат», «наслідки», «санкції», «вплив» і т.д.

У своїй континуальності даний аспект передбачає структурування рівнів і вимірів соціального насильства суб'єктів за ступенем їх агресивності або схильності до компромісу, відмови від передбачуваних/очікуваних норм або дотримання їх, а також тяжкості наслідків і т.д. У загальносоціальному плані це регулювання/обмеження соціальних акторів (передусім держав) від застосування крайніх та/або радикальних форм масштабного насильства

(репресій, геноциду, порушення «правил війни» і ін.) – на користь активізації діяльності у інформаційному просторі (від до т.зв. «кібервійн» включно).

Підсумовуючи, можна стверджувати, що з суспільствознавчої точки зору, насильство є передусім застосуванням різних форм тиску/примусу певним індивідом або соціальною групою щодо іншого/інших індивідів або соціальних груп) з метою набуття, підтримки або збереження соціального статусу, соціально-економічного домінування, соціально-політичної влади, та пов'язаних із ними певних прав, переваг або привілеїв соціально-ціннісного (матеріального або нематеріального, зокрема статусного) характеру.

У суто «суспільно-інформаційному» фокусі насильство є передусім «соціальною дією» (в її широкому розумінні, в т.ч. в термінах бездіяльності), що відбувається/здійснюється у певному інформаційно-комунікаційному контексті, передусім у «кіберпросторі». В межах такої соціальної дії якого одні індивіди і групи людей знищують, підкорюють або підпорядковують собі інших – але не тільки і не стільки за допомоги «грубої/брутальної» фізичної сили (чи більш-менш реальної загрози її застосування), але й за допомогою соціально-психологічного (психоемоційного) і т.п. тиску, а також низки інших важелів та механізмів соціально-інформаційного впливу – від таргетованого рекламного-маркетингового (економічного) примусу до медіа-ідеологічних (політичних) маніпуляцій.

Література

1. *Ботова М.Г.* Соотношение понятий «насилие» и «агрессия»: теоретико-эмпирическое исследование // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2012. – № 1. – С. 100-102.
2. *Дюркгейм Э.* Самоубийство. Социологический этюд. – М., 1994.
3. *Жирар Р.* Козёл отпущения. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2010.
4. *Жирар Р.* Насилие и священное. – М.: Новое литературное обозрение, 2010.
5. *Ивин А.А.* Социальная эпистемология. Человеческое познание в социальном измерении. – М., 2017. – С. 123-124.
6. *Исенина И.Е.* Что такое «насилие в школе» // Психология и школа. – 2010. – № 2. – С. 54-67.
7. *Канетти Э.* Масса и власть. – М., 1997.
8. *Кімел М.* Гендер насильства. Гендероване суспільство – Київ: Сфера, 2003.
9. *Кобылин И.И.* Исток и сингулярность: Дж. Агамбен и М. Фуко о рождении биовласти // Философия и общество. – 2011. – № 3. – С. 171-183.
10. *Макеєв С., Ковалиско Н.* Глобальний і локальний діалект нарративу про нерівність // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – № 4. – С. 22-36.
11. *Макеєв С., Оксамитна С.* Концепція інституціонально відтворюваних соціальних нерівностей // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2011. – № 4.
12. *Паперно И.* Самоубийство как культурный институт. – М.: Новое литературное обозрение, 1999.
13. *Полтораков О.Ю.* Соціологія насильства: дисциплінарні перспективи становлення та розвитку // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право – 2018. – №4. – С.28-31.
14. *Полтораков О.Ю.* Сучасні соціокультурні виміри насильства: соціологічний підхід // Габітус. – 2019. – №8. – С.25-28.
15. *Рыбакова Л.Н.* Изнасилование: социологический анализ // Научный журнал Дискурс. – 2018. – № 3 (17). – С. 261-282.
16. *Сорокин П.* Самоубийство как общественное явление // Социологические исследования. – 2003. – № 2. С. 104-114.
17. *Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / за ред. С. Макеєва і С. Оксамитної.* – Київ: Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Інститут соціології НАН України. – 2017. – 179 с.

18. Сулимов К.А. Политико-философское понимание политического насилия: поиски смысла. // Полис. Политические исследования. – 2004. – № 3.
19. Фуко М. История сексуальности – Х.: ОКО, 1997. – Т.1: Жага пізнання.
20. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: диагностика, профилактика и коррекция. – Санкт-Петербург : Речь, 2007. – 480 с.
21. Шкіль Л.Л. Владні стосунки та дискурс сексуальності // Грани. – 2013. – № 9. – С. 46-50.
22. Arendt H. On Revolution – NY: Viking Press, 1963. – P.54-55.
23. Center for the Prevention of School Violence, North Carolina Department of Justice and Delinquency Prevention. A Vision for Safer School. Raleigh, 2000.
24. Chantraine G. Prison et regard sociologique. Pour un décentrage de l'analyse critique // Champ penal/Penalfield. – 2004 – Vol. I.
25. Citron D.K., Franks M.A. Criminalizing Revenge Porn. // Wake Forest Law Review. – 2014. – Vol. 49, #2. – P.345-392.
26. Diamond L.M. Sexual Fluidity: Understanding Women's Love and Desire. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.
27. Driscoll S.E. Revenge porn: chivalry prevails as legislation protects damsels in distress over freedom of speech. // Roger Williams University Law Review. – Winter 2016. – Vol. 21, #1. – P. 75-117.
28. Galtung J. Violence, Peace, and Peace Research // Journal of Peace Research. – 1969. – Vol. 6, No. 3. – pp. 167-191.
29. McGlynn C., Rackley E. Image-Based Sexual Abuse // Oxford Journal of Legal Studies. 2017. – Vol. 37, #3. – P.534-561.
30. Olweus D. Aggression in the schools: bullies and whipping boys. Wash., DC: Hemisphere, 1978.

1.2.Communicative Competence as the Basis of the Effective Activity of the Education Leader

1.2.Комуникативна компетентність як основа ефективної діяльності керівника закладу освіти

В умовах реформування освітньої галузі, яке пов'язане з прийняттям нової редакції Закону України «Про освіту» змінюється суспільний та професійний запит на управлінські якості керівника (менеджера) закладу освіти, його професійні здібності, необхідні для ефективного управління сучасною освітянською установою. Провідною стає здатність керівника закладу освіти здійснювати гуманістичний підхід в управлінському спілкуванні, його висока комуникативна компетентність та вміння встановлювати ділові й гуманні стосунки при здійсненні управлінської взаємодії з педагогічними працівниками.

Успіх закладу освіти залежить від низки факторів, але в першу чергу, він забезпечується співпрацею відповідальних, ініціативних педагогів та керівника, що базується на вмінні вибудувати ефективну комунікацію. Успіх управлінської комунікації визначається якістю процесу спілкування, вмінням керівника сприймати та передавати інформацію, його здатністю зрозуміти співрозмовників – педагогічних працівників, учнів, їх батьків. Отже, йдеться про широкий діапазон комуникативних знань, умінь та навичок, якими повинен володіти керівник закладу освіти, що є необхідною складовою для забезпечення ефективності його управлінської діяльності [10, с.116].

Відповідно, в умовах реформування системи вищої освіти актуалізується проблема підготовки майбутніх керівників закладів освіти з високим рівнем комуникативної компетентності. Це значно підвищує вимоги до рівня професійної підготовки випускників

магістратури, а формування комунікативної компетентності слід вважати прерогативним завданням їхньої фахової підготовки.

У контексті поглиблення розуміння сутності поняття «комунікативна компетентність» розглядаються такі тлумачення: комунікативна компетентність – уміння встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми (Г.Данченко, Ю.Жуков, С.Козак, С.Макаренко, Л.Петровська, П.Растенніков, Ю.Рись, В.Степанов, В.Ступницький); володіння сукупністю мовних та мовленнєвих умінь (Є.Головаха, Т.Ладиженська, Є.Мелібруд, Н.Паніна, Р.Парошина, М. Станкін); знання норм і правил спілкування (Т.Іванова, А.Козлов) [5, с.12].

У ході аналізу наукової літератури, проблему комунікативної компетентності управлінських кадрів у своїх працях досліджують Н.Білик, Т.Браніцька, О.Брюховецька, Г.Гремитських, О.Гринчук, Н.Зуєнко, О.Кошинець, Н.Ларіна, Ю.Погрібняк, С.Редько, І.Шпильова та ін.

З'ясовано, що неодмінним компонентом професіоналізму керівника, а також кожного працівника, в чій обов'язки входить взаємодія з іншими людьми, є **комунікативна компетентність**.

У педагогічному словнику С. Гончаренка поняття комунікації трактується як «риси особистості, здатність її до спілкування з іншими людьми, товарищескість. Формується в процесі життя й діяльності людини в соціальній групі» [2].

У процесі аналізу науково-педагогічної літератури, з'ясовано, що терміном «компетентність» визначають рівень поінформованості фахівця у своїй професійній діяльності. Відповідно, компетентність – це результат професійного досвіду, такий наслідок його накопичення протягом професійного життя та діяльності, що забезпечує глибоке знання своєї справи, сутності роботи, що виконується, способів та засобів досягнення цілей, здатність правильно оцінювати професійну ситуацію, що склалася, і приймати у зв'язку з цим потрібне рішення. У структуру компетентності входять такі основні елементи, як знання, досвід, професійна культура та особистісні якості фахівця. Компетентність керівника зумовлена особливостями, багатством, різноманіттям, інтегрованістю професійного досвіду і детермінована активністю самого суб'єкта та організаційною культурою [5, с. 20].

Міжнародним департаментом стандартів для навчання, досягнення й освіти (International Board of Standards for Training Performance and Instruction) поняття компетентності сформульовано наступним чином: здатність людини до здійснення своєї діяльності, виконання завдань, роботи. Компетентна людина повинна мати сформовану сукупність знань, умінь, навичок, які дають можливість ефективно здійснювати професійну діяльність [1].

Проблема комунікативної компетентності, тобто уміння вільно і ефективно спілкуватися з іншими людьми, завжди цікавила людей. Виявляли цю цікавість ще в античні часи у зв'язку з потребою використати досвід на практиці, особливо у зв'язку з необхідністю впливати емоційним словом однієї людини на поведінку інших. Так, наприклад, прадавня наука риторика виникла як наука про способи мовного впливу на аудиторію слухачів для отримання потрібного результату.

Досвід свідчить, що рівень професіоналізму сучасних керівників визначається не тільки їх теоретичною і практичною підготовленістю (hard skills), але й сформованістю у них м'яких навичок (soft skills). У даному випадку, мова йде про управлінську комунікацію. Обумовлено це тим, що більше двох третин робочого часу в кожного керівника займає спілкування. Дослідники в сфері менеджменту встановили, що від 50 до 90% робочого часу керівники всіх рівнів (стратегічного, тактичного, оперативного) витрачають на різні види спілкування. А головною перешкодою на шляху до успішної діяльності установи – 86 % японських менеджерів вважають саме невміння керівника ефективно комунікувати. Дослідження психологів показали, що особи, які відрізняються невисоким рівнем розвитку комунікативних навичок мають великі труднощі у розв'язанні управлінських завдань,

відрізняються більш високим рівнем тривожності, напруженості і навіть підвищеною схильністю до серцево-судинних захворювань [11, с. 8].

Тому для реалізації ефективної управлінської діяльності, керівники повинні володіти мистецтвом спілкування, основними закономірностями і механізмами цього процесу, знати його структуру та форми, уміло користуватися конкретними прийомами ефективної взаємодії і, звісно, мати високорозвинені комунікативні здібності.

В. Кан-Калік обґрунтував перелік комунікативних умінь, які є базисними для формування професійно-педагогічної комунікації:

- спілкування з колегами та управління ними;
- оперативне орієнтування в умовах спілкування, що здійснюється;
- планування та здійснення системи комунікації, зокрема її важливу ланку– мовленнєвий вплив;
- відчувати й підтримувати зворотний зв'язок у комунікації [4].

Комунікативна компетентність полягає у здатності керівника до спілкування, стимулюванні позитивних емоцій у співрозмовника й відчуття задоволення від взаємодії, наявності стійкої потреби в систематичному спілкуванні з колегами в найрізноманітніших сферах, емоційному задоволенні на всіх етапах спілкування, здібності до педагогічної комунікації, постійному набутті комунікативних навичок і вмінь [5, с.69].

Комунікативна компетентність керівника визначає його комунікативну поведінку, яка направлена на реалізацію ділового спілкування. Маючи комунікативні здібності, керівник має можливість впливати на своїх підлеглих. Іншими словами, комунікативні і організаторські здібності визначають характер міжособистісних стосунків, без них не можна залучити колег до роботи, делегувати повноваження, організувати і спрямувати діяльність групи, колективу. Стає зрозумілим, що професіоналізм керівника закладу освіти багато в чому визначається його вмінням спілкуватися із своїми підопічними.

Існує ряд досліджень, спрямованих на виявлення взаємозалежності між ефективністю керівництва і комунікативними характеристиками. За результатами цих досліджень підтверджується існування залежності між успішністю менеджера і сукупністю його особистісних властивостей. Так, основоположник теорії лідерства, американський дослідник Ральф Стогділ пише про взаємозв'язок ефективного керівництва з відповідальністю, участю в громадському житті і освіченістю [16]. З точки зору Г. Кунца і С.О'Доннела, успішний керівник повинен мати виражені інтелектуальні здібності, здатність до логічного мислення, мати бажання керувати, бути товариським [8]. А.Д.Карнишев, виділяючи якості ефективного керівника, взяв за основу функції управлінської діяльності, серед яких разом із цілепокладанням, організацією, координуванням, контролем і оцінкою, велике значення надав забезпеченню оптимальних контактів (співпраці) в процесі управління [6].

Професійні якості, які повинен мати керівник, розроблені Національним освітнім центром атестації при Оксфордському університеті (Великобританія). Серед цих якостей: розсудливість, організаторські здібності, рішучість; особистісні характеристики: лідерство, емпатія, стресостійкість. У цю групу якостей входить також широта кругозору особистості, що включає: коло інтересів (здатність дискутувати у різних галузях знань, політиці, освіті, орієнтуватися в поточних подіях, економіці), особисту вмотивованість (потребі в усіх сферах діяльності досягати яких-небудь результатів), освітні цінності (керівник повинен мати власні добре обґрунтовані погляди на освіту, має бути сприйнятливий, гнучкий до нових ідей і змін). У професійній діяльності окремо відмічена здатність до управлінської комунікації.

З'ясовано, що від того, на скільки у керівника закладу освіти розвинена здатність до управлінської комунікації, залежить:

- діагностика креативного потенціалу педагогів і реалізація диференційованих програм їх розвитку;
- стимулювання і підтримка творчих зусиль педагогів в освітньому процесі;
- становлення комунікативного простору взаємодії суб'єктів демократичного управління;

- створення ситуацій особистісного і професійного саморозвитку педагогів;
- морально-психологічний клімат в освітянській установі, ефективність виконання педагогічними працівниками делегованих доручень і їх задоволеність своєю працею;
- взаємовідносини з батьками, з органами державної влади і управління освітою [3].

Таким чином, у процесі управлінської роботи, для керівника закладу освіти особливу значущість набуває комунікативна компетентність, а відповідно, і комунікативні здібності. Оскільки рішення переважної більшості різних завдань здійснюється шляхом взаємодії з іншими людьми.

Стверджуємо, що вся діяльність в контексті управління педагогічним колективом є не що інше, як перманентні комунікаційні акти, учасниками яких є його члени. Основними цілями в здійснюваних комунікаціях в педагогічному колективі є: рішення офіційних завдань колективу (у світлі будь-якої управлінської діяльності); задоволення соціальних потреб його членів (у спілкуванні, у прив'язаності, в інформації і т.д.).

Виходячи з напрямку потоку інформації в освітянській організації, розрізняють:

- вертикальні висхідні комунікації – спрямовані «знизу до верху», від підлеглих до керівників;
- горизонтальні – здійснюються між членами педагогічного колективу, рівними за своїм службовим станом;
- вертикальні низхідні – спрямовані «зверху вниз», від керівника до підлеглого.

Комунікація – процес двостороннього обміну інформацією, що веде до взаємного розуміння. Ефективною комунікація буде тоді, коли одержувач повідомлення правильно розшифровує усі чотири її складові: суть справи, зміст повідомлення, особисте відношення і обмін інформацією.

Якщо ж одержувач не здатний розшифрувати всі складові повідомлення або реагує не на ту його складову, то виникає непорозуміння і можна вважати, що комунікація не відбулася. Щоб переконатися в успіху комунікації, необхідно мати фідбек (зворотний зв'язок) – інформацію про те, як люди зрозуміли, як вони сприймають вас, як відносяться до проблеми.

Комунікативна компетентність – здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Комунікативна компетентність розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективною комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

Комунікативна компетентність може розглядатися з двох сторін – це емпатійна властивість (співпереживання), а також – знання про способи орієнтації в різних ситуаціях, вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування.

В.В.Крижко, Е.М.Павлютенков [7], описуючи портрет сучасного менеджера освіти, дають характеристику процесу комунікації і навичкам спілкування керівника педагогічного колективу. До навичок спілкування керівника закладу освіти дослідники відносять: здатність до ефективною взаємодії з вищестоящим керівництвом, колегами, учнями і їх батьками; здатність забезпечувати собі підтримку на кожному організаційному рівні спілкування; уміння аналізувати кожен точку зору; уміння контролювати стреси і кризові ситуації; уміння запобігати конфліктам і ефективно вирішувати їх. У процес комунікації автори включають: уміння «слухати» і «чути» співрозмовника, вміння переконувати підлеглих, емпатійність, уміння публічно виступати, готовність до виступів експромтом. У даному випадку йдеться про особливі здібності, що забезпечують ефективність діяльності двох взаємодіючих сторін – керівника педагогічного колективу та педагогічних працівників.

Комунікативна поведінка керівника знаходить своє відображення у формах і методах його управління. Згідно А.В.Філіпова [14] основними методами стимулювання керівником щодо підвищення ефективності роботи підлеглих є: осуд, похвала, схвалення, підтримка, підбадьорення. Основними формами керівництва є: бесіда, виступ (на зборах, нарадах), розпорядження і зауваження, особистий приклад керівника.

А.Ю.Панасюк [9] виділяє директивні методи керівництва: наказ (директива), вказівка, розпорядження, вимога; та демократичні методи - рекомендація, порада, прохання. Даним автором розроблені, на наш погляд, дуже ефективні рекомендації для керівників педагогічних колективів, які стосуються того, як ефективно будувати управлінське спілкування керівникові зі своїми підлеглими, наведені корисні прийоми ефективної комунікації.

Комунікативна поведінка керівника педагогічного колективу реалізується в таких формах її комунікативної діяльності, як ділові бесіди, ділова полеміка, ділові наради, публічні виступи, ділове листування, телефонні бесіди, випадкові контакти, конфлікти тощо. Як бачимо, комунікація пронизує всі сфери діяльності керівника освітньої установи.

Найпоширеніші форми управлінської комунікації, спілкування керівника з колективом і окремими його представниками – ділова бесіда і ділова нарада.

Ділова бесіда – це передача інформації, обмін думками з певних питань і проблем, це вербальний контакт. Бесіда служить оперативному рішенню освітніх і організаційно-педагогічних проблем, пов'язаних з необхідністю зробити висновки на підставі аналізу різних ситуацій. Прикладом таких управлінських комунікацій можуть служити співбесіди при прийомі на роботу і звільненні, розбір конфліктних ситуацій, доручення завдань, обговорення професійних труднощів педагогів. Характерна риса ділових бесід – ефект зворотного зв'язку, що дозволяє керівникові негайно реагувати на висловлювання співрозмовника. У цьому перевага ділової бесіди перед письмовим спілкуванням (ділові листи, доповідні, циркуляри). На відміну від ділових переговорів, які більш чітко структуровані, ділова бесіда особистісно орієнтована. Як форма управлінської комунікації, дозволяє керівнику диференційовано підходити до людини і предмету обговорення, виявляти точки зору, вислуховувати заперечення, критичні оцінки, пропозиції, що підвищує компетентність менеджера.

Ділова нарада займає проміжне місце серед інших форм управлінської комунікації. Її функції – залучати колег до спільної діяльності в процесі аналізу, цілепокладання, планування, організації, координування та контролю. Ділова нарада як одна з форм управлінської комунікації вимагає наявності у керівника наступних знань і умінь: уміння знаходити оптимальні управлінські рішення обговорюваних питань, враховувати всі чинники, які можуть вплинути на ефективність; орієнтування в питаннях психології і технології управлінської комунікації; мати знання про форми управлінської комунікації.

Типи ділових нарад :

- інструктивні, цілі яких – роз'яснити завдання, передати розпорядження, уточнити дії, узгодити терміни;

- проблемні (один з різновидів - педагогічна рада) – виявлення актуальних проблем для освітньої установи, розробка програм для рішення проблем, які гальмують розвиток колективу;

- оперативні (планерки) проводяться із заступниками, керівниками методичних об'єднань, творчих груп, психологом, соціальним працівником; мета - отримати інформацію про поточний стан справ, відкоригувати рішення.

У ділових нарадах можуть брати участь 7-12 чоловік, більша кількість учасників може знижувати ефективність роботи. При організації ділових нарад важливе навіть фізичне розміщення його учасників. Керівникові доцільно знаходити управлінські рішення в проблемних ситуаціях ділового спілкування.

Переговори – основна форма погодженого ухвалення рішення в процесі спілкування зацікавлених сторін, дуже часто використовується керівниками освітніх установ при розв'язанні конфліктних ситуацій. Переговори, в порівнянні з діловою бесідою, мають більш офіційний конкретний характер і, як правило, припускають наявність неспівпадаючих або навіть протилежних інтересів, які є у сторін, вимагають від учасників уміння знаходити компроміс.

Характер ділових переговорів визначається їх цілями, якими найчастіше виступають: елементи професійної діяльності; проблеми, що представляють взаємний інтерес; координація дій для уточнення засобів виконання раніше досягнутих угод; згладжування виниклих протиріч, конфліктних ситуацій; налагодження контактів і організація взаємовідносин з партнерами тощо.

У процесі взаємодії між учасниками комунікативного процесу можуть виникати дискусії. У сучасному розумінні дискусія – це публічне обговорення якого-небудь спірного питання, проблеми з метою колективного пошуку правильного, доказового рішення. Дискусія дозволяє активно формувати у її учасників вміння зіставляти різні підходи, точки зору, аргументовано відстоювати свою позицію.

Метою дискусії можуть бути: суперечка і впорядкування інформації з обговорюваної проблеми; пошук альтернативних підходів до вирішення проблеми, їх обґрунтування; вибір оптимальної альтернативи.

Іноді дискусія може переходити в ділову полеміку – гостре зіткнення думок; «боротьба», при якій кожна із сторін емоційно відстоює свою точку зору. Керівник освітньої установи повинен не боятися дискусії, активної полеміки, суперечок і боротьби думок, оскільки істина виявляється не в деклараціях, а у доказовому, аргументованому обґрунтуванні своєї точки зору, позиції.

Телефонна бесіда. У будь-якій телефонній розмові від керівника вимагається уважно вислухати, не переривати співрозмовника і не проявляти нетерпіння в розмові з ним. Не доручати відповідати на дзвінок кому-небудь з підопічних, якщо питання важливе. Не припустимо, щоб дзвонили кілька разів з одного і того ж питання. Компетентний керівник намагається відразу ж дати співрозмовникові вичерпну інформацію; не перетворює телефонну розмову у безплідну дискусію; а при необхідності коротко фіксує найбільш важливі телефонні розмови. У кожному конкретному випадку керівник повинен будувати свою розмову з підлеглим з урахуванням його індивідуальних особливостей.

Важливо пам'ятати, що якщо при безпосередньому спілкуванні людей (ділова або особиста бесіда), вірогідність бути невірно зрозумілим або неправильно зрозуміти співрозмовника, мінімальна. При розмові по телефону така можливість збільшується, оскільки співрозмовники не бачать один одного і не можуть удатися до допомоги жесту чи міміки, щоб уточнити або посилити сказане. Тому розмова по телефону має бути бездоганною з точки зору її логічної побудови. Завдання керівника в даному випадку, зводиться до гранично точної передачі інформації при найменших витратах часу.

Ще одна форма управлінської комунікації – робота з діловою кореспонденцією. Керівник повинен уміти ідентифікувати потрібне, розставляти пріоритети, критично оцінити ділове листування. Діяльність у цій сфері включає здатність планувати, складати графіки; вміння оптимально використати наявні ресурси, працювати з «купою» документації і вимагати виконання завдання в терміни припису. Окрім того, керівник повинен уміти чітко викладати думки в письмовій формі, листуватися з різними категоріями людей; уміти підбирати переконливі аргументи для прояснення ситуації.

Згідно Л.Д. Столяренко [12] для здійснення комунікативного процесу, тобто будь-якої із вищевказаних форм комунікації, потрібні чотири основні елементи: відправник інформації; повідомлення – власне інформація; канал – засіб передачі інформації; отримувач інформації.

Таким чином, комунікаційний процес реалізується в п'ять етапів:

1 етап – початок обміну інформацією, коли відправник повинен чітко уявити, «що саме» (яку ідею і в якій формі її виразити), з якою метою він хоче передати, і яку реакцію у відповідь отримати.

2 етап – втілення ідеї в слова та символи в повідомленні. Обираються і використовуються різні канали передачі інформації (мова, жести, міміка, письмові матеріали, електронні засоби зв'язку).

3 етап – передача інформації через обрані канали зв'язку.

4 етап – одержувач інформації переводить вербальні (словесні) і невербальні символи у свої думки (декодування).

5 етап – зворотній зв'язок (фідбек) – відгук одержувача на отриману інформацію.

На усіх етапах комунікаційного процесу можуть існувати перешкоди, що спотворюють суть переданої інформації.

У процесі спілкування застосовуються різні види техніки і прийоми розмови, ґрунтовані на використанні так званого зворотного зв'язку. Під зворотнім зв'язком у спілкуванні розуміється техніка і прийоми отримання інформації про партнера по спілкуванню, використовувані співрозмовниками для корекції власної поведінки в процесі спілкування. Зворотний зв'язок включає усвідомлений контроль комунікативних дій, спостереження за партнером і оцінку його реакцій, подальшу зміну власної поведінки.

Зворотний зв'язок припускає уміння бачити себе зі сторони і правильно судити про те, як партнер сприймає його в спілкуванні. Досвідчений керівник завжди пам'ятає про зворотній зв'язок і уміє його ефективно використати.

Механізм зворотного зв'язку припускає уміння керівника співвідносити свої реакції з оцінками особистих дій і робити висновок про те, що виявилось причиною певної реакції співрозмовника на сказані слова. У зворотній зв'язок також включені корекції, які вносить людина, що спілкується, залежно від того, як її сприймає партнер. Уміння використати зворотній зв'язок у спілкуванні є одним з найважливіших моментів, що входять у процес комунікації і в структуру комунікативних здібностей керівника педагогічного колективу.

Отже, комунікативні здібності – це уміння і навички спілкування керівника з людьми, від яких залежить його успішність в професійній управлінській діяльності.

До комунікативних здібностей керівника освітньої установи відносимо: уміння ставити цілі і завдання спілкування; уміння організувати спілкування; здатність володіти методами і прийомами ділового спілкування, уміти вести бесіду, суперечку, дискусію, диспут, ділову нараду, ділову гру, переговори; уміти критикувати, доводити, спростовувати, досягати компромісів, робити зауваження, пропозиції; знати правила ділового етикету і уміти ними користуватися; уміти знімати стрес і недовіру зі сторони співрозмовників; уміти розбиратися в суті конфліктів і успішно розв'язувати їх.

Успішність ділового спілкування керівника зі своїми підлеглими залежить від його уміння слухати свого співбесідника. Американський дослідник спілкування Джордж Келлі [15] виділив два види слухання: нереклексивне (критичне) і рефлексивне (емпатійне). На думку Дж.Келлі, бажана мета в обох видах слухання одна – зрозуміти партнера і відповідно зреагувати на його повідомлення. Але шляхи досягнення цієї мети різні. У першому випадку – керівник спочатку критично оцінює повідомлення, а потім вже його «розуміє». У разі емпатійного слухання все відбувається навпаки: спочатку слухаючий намагається зрозуміти, що говорить партнер, а вже потім проводить критичний аналіз. Для порівняння цих двох видів слухання Дж.Келлі подає схему, де відмічає, що тільки емпатійне слухання дозволяє досягти повного взаєморозуміння, а, отже, тільки на його основі можлива ефективна комунікація.

Для керівника педагогічного колективу при взаємодії з педагогами важливі сенсорна гострота, гнучкість, конгруентність, комунікативна толерантність, у тому числі прийоми, що підвищують ефективність спілкування. Також, в основі ефективного спілкування лежить уміння задавати питання-пойнтери для уточнення змісту і сенсу сказаного. Види і функції питань різні. Наприклад, П.Мицич виділяє наступні типи питань: відкриті, закриті питання, переломні питання, питання для обдумування, риторичні питання.

Для повноцінної творчої співпраці керівника зі своїми підлеглими необхідне взаєморозуміння. В основі взаєморозуміння лежить методика ефективного слухання і уміння говорити. Міжособистісні механізми взаєморозуміння ідентифікація, емпатія, атракція, рефлексія, каузальна атрибуція. Окрім цих механізмів, особливу роль у взаєморозумінні відіграє антиципація, яка виконує функцію передбачення, прогнозування. Ці автори, крім усього іншого, надають вагомого значення здатності перевтілення керівника, виділяючи три

основні методи, що тренують дану здатність: метод тимчасових переміщень, метод довірливих зустрічей, метод виконання ролей в управлінських іграх. Вони відмічають, що усі керівники в тій чи іншій мірі прагнуть проникнути в духовний світ своїх підлеглих, проте розвиток емпатії суттєво збільшує можливість впливу на колектив у потрібному напрямі. Автори розглядають емпатію як перевтілення, коли керівник ототожнює себе з іншою людиною.

В.А.Хащенко, М.Т.Лорінг, Дж.П.Кенджемі, В.А.Критсоніс та багато інших активно практикуючих сучасних американських фахівців, розкриваючи проблеми роботи з колективом і шляхи їх вирішення, порушують тему лідерства і керівництва.

Автори розглядають лідерство як особову характеристику ефективно працюючого керівника в сфері освіти, яка припускає вміння залучити людей, націлити їх на виконання завдання, надати своєчасну допомогу, організувати ефективну співпрацю з колективом на шляху до наміченої мети, сприяти прояву їх творчості, поєднуючи владу з високими моральними нормами.

Інтерес до проблем навчально-виховної роботи є, за твердим переконанням В.О.Сухомлинського, важливим у керівництві. А керівництво без особистого прикладу, без власного джерела творчості – неможливе. У своїй книзі: «Розмова з молодим директором школи» він пише: «Учителем учителів може бути лише той керівник, якому вірять і якого поважають. Ним можна стати лише тоді, коли з кожним днем все більше поглиблюєшся в деталі, в тонкості педагогічного процесу, коли перед тобою відкриваються нові і нові грані того, що можна назвати мистецтвом впливу на душу людини» [13, с. 7-8].

Згідно з розумінням дослідника Х.Дженкінса, керівник-лідер уміє чітко і ясно формулювати свою думку, втілювати в життя ідеї, формувати команди, здатні працювати самостійно, вкладати всі свої вміння керівника, щоб забезпечити високу якість роботи. Такий керівник розглядає педагогічний колектив як ключ до досягнення успіху, піклується про нього і цінує його, створює інноваційне середовище; долає усі бар'єри на шляху до мети; підтримує ініціаторів нововведень.

В якості необхідної умови для того, щоб спілкування відбулося низка науковців виділяють мотивацію, потребу в спілкуванні. Прояву професійної мотивації, якраз і буде сприяти лідерство. Таку мотивацію може створити керівник педагогічного колективу, спираючись на інтерес до професії педагога і підвищення свого соціально-психологічного статусу. Без наявності професійної мотивації безглуздо говорити про діяльність співробітників педагогічного колективу взагалі.

У будь-якій освітній організації, в тій чи іншій мірі, можуть виникати конфліктні ситуації. Регулювання взаємовідносин в трудовому колективі є важливою складовою діяльності керівника. Конфлікти можуть виникати між його окремими співробітниками. Крім того, володіння владою теж іноді може викликати відкрите або приховане протистояння людей. Обумовлено це тим, що не усі співробітники педагогічного колективу однаково відносяться до керівника. Успішність вирішення завдань регулювання взаємовідносин і спілкування в колективі, як і власних стосунків з його членами, визначається орієнтацією керівника на роботу з людьми і конструктивні уявлення про принципи і цілі цієї діяльності.

Керівник повинен прагнути не до «безконфліктної» взаємодії з підлеглими, а до ефективного вирішення виникаючих протиріч, усуваючи чи зводячи до мінімуму їх негативні наслідки і використовуючи їх позитивні можливості. Найбільші труднощі для керівників, як показали результати нашого дослідження, по відношенню до складних суперечливих ситуацій, це: розуміння суті протиріч і формування конструктивного погляду на проблему конфліктів в освітянській установі; вміння проаналізувати ситуації, визначити причини їх виникнення; навички управління конфліктними явищами у своєму колективі.

Дуже часто керівникові доводиться виконувати роль медіатора (посередника) у процесі розв'язання важких ситуацій спілкування. Посередництво є спеціально організованим спілкуванням двох сторін, що конфліктують при участі і допомозі третьої, нейтральної сторони (посередника), в якості якого досить часто і виступає керівник. Механізм

посередництва полягає в тому, що наявність третьої сторони, зовнішнього учасника, дозволяє перенести на нього частину емоційного навантаження конфлікту. Завдання медіатора сприяти формуванню атмосфери спілкування, налагодження діалогу опонентів, в ході якого поступово відкриваються нові повороти і ракурси в картині конфлікту, народжуються творчі рішення, намічаються компроміси. Вимоги до комунікативної компетентності в цьому випадку наступні: вміння слухати і розуміти опонентів; чіткий і зрозумілий виклад своєї думки; вміння бути таким, що «веде», спрямовує бесіду, не допускати її відхилення від основного руслу, не давати відвести себе вбік від обговорення головної проблеми; вміння акцентувати увагу не на тому, що роз'єднує, а на тому, що зближує позиції; врахування в роботі з людьми їх індивідуальних особливостей; визначення інтересів, критеріїв оцінки варіантів рішення; дотримання правила «емоційної витримки», тобто усвідомлення і контролю своїх власних почуттів.

Таким чином, очевидно, що суть комунікативної компетентності керівника педагогічного колективу визначається тими вимогами, які пред'являють йому умови діяльності. Вцілому, вся управлінська діяльність керівника закладу освіти – це рішення різних завдань комунікативної взаємодії. Методологічна база цього процесу потребує доопрацювання. На порядок денний виходить проблема підвищення рівня комунікативної компетентності майбутніх фахівців, розробки ефективних форм і методів, спрямованих на її розвиток в умовах закладу вищої освіти. Відповідно, сформованість комунікативної компетентності у майбутніх фахівців забезпечить ефективність професійної діяльності.

На підставі проведеного аналізу ми визначаємо комунікативну компетентність керівника закладу освіти як складний, багатогранний процес встановлення і розвитку контактів між суб'єктами освітнього процесу, який породжується потребами в сумісній професійній діяльності, а також як комплекс комунікативних знань та мовленнєвих умінь, навичок як базового компонента, а також прояву емпатії, рефлексії, креативності, оволодіння якими дозволяє керівнику адекватно користуватися всіма засобами комунікації (як вербальної, так і невербальної) у спілкуванні з педагогічними працівниками. Комунікативна компетентність та успішна управлінська діяльність перебувають у тісному взаємозв'язку, взаємообумовлюючи один одного.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються в розробці технології формування комунікативної компетентності керівників освіти в процесі їх професійної підготовки в умовах закладу вищої освіти.

Література

1. Белланже Л. Переговори. СПб.: Издательский дом «Нева», 2002. 128 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-е, доп. і випр. Рівне: Волинські береги, 2011. 552с.
3. Делія О. В. Роль комунікативної компетентності керівника в управлінні персоналом. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки.* 2011. № 4(2). С. 238-240.
4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении : кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1987. 190с.
5. Когут І.В. Формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2015. 250 с.
6. Карнышев А.Д. Социально-психологические механизмы управления в школе: учеб. пособие для слушателей ФППК ОНО при пединститутах. Красноярск: КГЛИ, 1990. 107 с.
7. Крыжко В.В., Павлютенков Е.М. Психология в практике менеджера образования. СПб.: КАРО, 2001. 304 с.
8. Кунц Г., О'Доннел С. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций. В 2-х т. М.: Прогресс, 1981. Т.1. 495 с., Т.2. 512 с.

9. Панасюк А.Ю. Управленческое общение. Практические советы. М.: Экономика, 1990. 112 с.
10. Редько С. Комунікативна компетентність як основа успішної управлінської діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2017. Вип. 3. С. 116-122.
11. Снетков В.М. Психология коммуникации в организациях. М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002. 192 с.
12. Столяренко Л.Д. Психология делового общения и управления. Ростов н/Д: Феникс, 2005. 416 с.
13. Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы. М.: Просвещение, 1973. 204 с.
14. Филиппов А.В. Работа с кадрами: Психологический аспект. – М.: Экономика, 1990. 168 с.
15. Kelley C. Empathic listening//Speech communication/Ed. By R.L. Applbaum. New York, 1975. P. 116-117.
16. Stogdill R.M. Handbook of leadership. New York, 1974. 322 p.

1.3. Transformation of Political Activity Practices in the Information Society: Theoretical and Methodological Analysis

1.3.Трансформація практик політичної активності в інформаційному суспільстві: теоретико-методологічний аналіз

Сутність сучасних політичних процесів, в основі яких закладене формування й відтворення певного політичного порядку та функціонування політичного режиму, окрім нормативно-інституціональних детермінант, визначається практиками й способами впливу громадян та загалом суспільства на процеси прийняття рішень й визначення пріоритетних цілей суспільного розвитку. Іншими словами мова йде про інструментальну політичну активність громадян, спрямовану на уряд й владні інститути, з метою отримання бажаних рішень і дій, які б відповідали інтересам громади. Поняття політичної активності відображає міру інтенсивності й систематичності політичної участі суб'єктів політики (громадян, соціальних груп) в політичному процесі, міру їхнього залучення у політичні процеси, що відображені у різних формах політичної поведінки [15, с. 779]. Політична активність є індикатором спроможності громадян до політичної дії та знаходить вияв також у характері політичної діяльності, політичної поведінки, політичної комунікації [8, с. 50]. Як і будь-яка соціальна дія, політична активність проявляється у різних формах (інституційних і позаінституційних, конвенційних і неконвенційних, раціональних та ірраціональних і т. п.) та передумовах, які формують мотивацію та спонукають людей до тих чи інших політичних дій.

На сучасному етапі ми спостерігаємо множинність та розмаїття проявів політичної активності та політичної участі. Серед основних форм політичної активності традиційно вирізняють електоральну (участь у виборах до представницьких органів різних рівнях та референдумів); партійну (підтримка (агітація) партії під час виборчої кампанії, відвідування партійних зборів та зустрічей, носіння партійних атрибутів і т. п.); активність пов'язану з конкретною проблемою; комунікативну активність (контакти з політиками, експертами, ЗМІ, держслужбовцями, однодумцями і т. п.); неконвенційну активність (незаконні протести і страйки, терористичні акти), яка дестабілізує політичну систему і нерідко є виявом невідповідності інституційних каналів реальним інтересам і запитам суспільства. З погляду впливу на практики політичної активності інститутів політичної системи та політичних еліт розрізняють автономну (визначається вільним вибором суб'єктом цілей та засобів їхнього

досягнення) і мобілізовану (визначається впливом і тиском політичних лідерів і політичних інститутів, переважанням емоційних підсвідомих мотивів).

Чинники, які впливають на мотивацію й конкретні типи і форми політичної активності та участі також різноманітні: потреби та інтереси громадян, які формуються під впливом інституційного, культурного, цивілізаційного середовища, традиції, особливості національного характеру та менталітету. На індивідуальному рівні на політичну активність впливають соціальний статус, вік, стать, місце проживання, освіта, фах та ін. Проте індивід, попри ці чинники, також інтерналізує у процесі соціалізації уже сформовані в суспільстві моделі політичної поведінки, які загалом відповідають принципам функціонування політичної системи та домінуючим цінностям. Тому складно уявити абсолютно автономну поведінку та політичну активність індивідів чи соціальної групи – політична система через механізми соціалізації суспільної комунікації конструює прийнятні для себе форми політичної активності. Політична та суспільна активність обмежується інституційним та соціокультурним середовищем, тому автономні та мобілізаційні форми політичної активності на практиці поєднуються й взаємопереплітаються.

На сучасному етапі розвитку людства, що відбувається в умовах глобалізації та інформаційного суспільства вагомими детермінантами політичної активності й трансформацій її практик виступають цифрові технології, ЗМІ, інтернет-портали, соціальні мережі, тощо. Вони революційно змінюють й урізноманітнюють форми політичної активності, одночасно універсалізуючи й глобалізуючи їх. Це актуалізує науковий інтерес до тематики впливу інформаційного суспільства на політичну участь, активність й поведінку, попри велику кількість фундаментальних досліджень (М. Вебер, Б. Берельсон, П. Лазарсфельд, В. Ліпманн, Т. Парсонс, С. Верба, Г. Алмонд, Р. Даль, Ю. Габермас та ін.) і наукових розвідок українських вчених (Л. Левченко, А. Маковієнко, В. Бортніков, Н. Ротар, М. Чабанна, Ю. Шайгородський, О. Чемшит та ін.).

Поява у 60-х роках ХХ століття концепції інформаційного суспільства відкрила нові можливості дослідження політичної активності індивіда та інституційного впливу на неї. Досліджуючи теоретичні аспекти інформаційного суспільства, У. Уєбстер виділяє п'ять його головних характеристик: технологічність, економічність, сфера працевлаштування, просторовість й культура. Ці всі критерії, на думку автора тісно взаємодіють між собою, здійснюючи взаємовплив та тісний кореляційний зв'язок [14]. На думку Д. Белла, вирішальне значення для економічного та соціального життя й способів виробництва знань відіграє становлення нового соціального порядку, розвиток котрого співпадає із формуванням інформаційного суспільства [2].

На підтримку двох попередніх точок зору У. Мартін акцентує увагу на таких аспектах інформаційного суспільства: соціальному, де широкий доступ до інформації виступає важливим стимулом зміни індивідом якості й стилю життя, формування й закріплення «інформаційної свідомості»; економічному, коли інформація стає ключовим чинником розвитку економіки й виступає ресурсом, послугою, товаром, джерелом додаткової собівартості й зайнятості; політичному, який забезпечує свободу, відкритість й доступність інформації, котра впливає на політичний процес через встановлення міжособистісних відносин, формування політичної свідомості, активності й поведінки; культурному, що впливає на формування ціннісної системи за допомогою потоків інформації з віртуального середовища; наукоцентричному, що відображається у способі отримання освіти; творчому, котрий виявляється у ролі інформації в діяльності індивіда, його самовдосконаленні, саморозвитку й самоактуалізації.

Підкреслимо, що процеси інформатизації та віртуалізації, перехід від виробництва товарів до виробництва послуг зумовили індивідуалізацію життя громадян та соціально-політичних процесів, обґрунтовану та проаналізовану у працях З. Баумана, У. Бека, Е. Гідденса. Загалом, виокремимо три етапи індивідуалізації соціально-політичних реалій сьогодення, котрі детермінують політичну активність сучасного індивіда. Перший – етап формування масової культури, котрий припадає на першу половину ХХ сторіччя й збігається

з розвитком право і свобод індивіда, поширенням егалітарних цінностей, втратою екзистенційного рівня спілкування, розчиненням індивіда у масовому суспільстві, деградацією традиційних форм суспільної інтеграції. Другий етап (60-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) характеризується інтеграцією «масової» та «високої» культури у феномен телебачення й загалом медіапростір. Цьому періоду притаманна інформаційна революція, котра відкрила можливості швидкісної передачі інформації, долаючи географічні обмеження [12, с. 86]. Третій період переходу до індивідуалізованого суспільства – формування під впливом постійного перебування індивіда у кіберпросторі «кібернетичної ідентичності», яка визначається Е. Рейдом втратою своєї соціальної, етнічної чи іншої базової ідентичності [11].

Аналізуючи інформаційне суспільство Д. Белл підкреслює роль інформаційних потоків і комунікації у трансформації соціально-політичних інститутів сучасного суспільства, сучасних політичних практик і форм політичної активності. Адже, інформація у сучасному світі набула статусу головного ресурсу й управлінського важеля впливу [2]. М. Кастельс вказує на розвиток сучасних засобів комунікації (соціальні мережі, гаджети, інтернет-форуми), які здійснюють перманентний вплив на всю систему соціально-політичних відносин. Зрозуміло, що технологія не може наперед визначити розвиток суспільства, проте і саме суспільство не може передбачити наслідки розвитку технологій, адже наукові розробки залежать від сукупності чинників індивідуальних (креативності, винахідливості) й рівня взаємовідносин між індивідом і суспільством [7, с.62]. М. Кастельс підкреслює, що процес індивідуалізації суспільства провокує появу своєрідного «суспільства мережевих структур», здатного одночасно продукувати дві ідентичності – «ідентичність опору» й «ідентичність руху в майбутнє», що можуть виникати у таких просторах, на основі таких умов і таких процесів, які характерні для абсолютно кожного конкретного інституційного і культурного контексту [7]. Відтак, вони формують амбівалентні ціннісні та ідеологічні установки та форми політичної активності, які можуть мати позитивний та деструктивний вплив на політичні процеси.

На переконання М. Кастельса, інформаційне суспільство сприяє глобалізації, адже жодна інша технологія практично не здатна так, як інтернет, до об'єднання чи нівелювання культурних, державних, національних, релігійних чи інших ліній розмежувань, що формально встановлені між представниками різних спільнот. Інформатизація соціально-політичного простору, з одного боку, стає причиною глобалізації, проте з іншого боку може бути й кінцевим результатом глобалізаційних процесів. Відкритість політичних структур, гарантованих демократичним устроєм, і спрямованість політичних еліт на активну інтеграцію у світові глобальні процеси, може бути найбільш адекватною викликам сучасності моделлю політико-соціальної організації відкритого демократичного суспільства. Вона вигідно відрізняється від закритих, автократичних, котрі є беззахисними перед процесом інформатизації, і в кінцевому варіанті регресують [1, с. 55].

Глобальна мережа формує уявлення про зниження ролі політичних еліт та інституційних посередників в політичних процесах. У цьому сенсі, як слушно зауважує К. Дойч, політична функція, яку виконує Інтернет, полягає у забезпеченні постійного суспільно-політичного диспуту з можливістю електронного зворотного зв'язку в реальному часі між владою та громадянами [18]. Відтак, громадяни, все більше і більше стають незалежними від державних структур і чиновників. Інформаційне суспільство сприяє тому, що роблячи свій вибір, громадяни все менше покладаються на думку чиновників, експертів, політичних організацій, груп, асоціацій чи ЗМІ, проте більше, ніж раніше, піддаються маніпулятивним впливам, котрі здійснюють на них ті ж ЗМІ, соціальні мережі, інтернет-платформи, що належать політикам, політичним силам чи іншим стейкхолдерам. Передусім це вигідно економічно, адже уміле використання інтернет-ресурсу допомагає суттєво економити на передвиборчих кампаніях – в соціальних мережах можна створювати віртуальний й ефемерний образ, що може бути представлений «панацеєю» для звичайного виборця, проте наповнений симулякрами й символами, котрі не відповідають реальності.

Сучасне суспільство не тільки індивідуалізує. Воно сприяє тому, що індивід постійно перебуває у двох реаліях: з одного боку йому притаманне відчуття самотності й відстороненості від суспільного життя, часткою якого він мав би бути, проте, з іншого боку – він зберігає прагнення підкорятись інституційним нормам, особливо тим, які, на думку Ж. Бодрієра, варті його поваги, любові й відданості [3]. Позитивне ставлення до державних цінностей у сучасну епоху постправди, це швидше за все реакція на політичну кризу, фундаментальні цінності повстання або протесту проти тиску влади на свободу людини. Адже поширення егалітарних цінностей, інтеграція «масової» та «високої» культури у інтернет-середовища й трансформація індустріального суспільства у постіндустріальне зумовлює прагнення індивіда до побудови індивідуального стилю життя, прийняття рішень, управління власними діями та вчинками, що позначається на процесі поступового виходу індивіда з маси, а відтак – демонстрації індивідуалізованої політичної активності.

Технологічний прогрес, а сьогодні ми можемо говорити й про розвиток та активне використання у політичних процесах штучного інтелекту, разом із зростаючою швидкістю інтернету, поступово знищує стандартизовані підходи щодо формування політичної свідомості та політичної культури, що руйнує установки та стереотипи масової свідомості, перетворюючи бачення світу на індивідуалізований, персоніфікований, нарцисичний центр задоволення власних потреб, в якому все піддається критиці, наклепу, насмішці, нівелюванню ролі правди зі сторони інтернет-користувачів. Поступово відбувається перебудова всієї ціннісної системи суспільства, а активне використання мереж виконує функцію демонстрації своїх політичних поглядів та переконань, котрі можуть бути далекі від істини.

Політична реальність на перший погляд нагадує суцільний хаос. Активне використання соціальних мереж й потужний маніпулятивний вплив, що здійснюється через них на свідомість сучасних користувачів, призвів до того, що перенасичена інформацією людина, отримуючи велику дозу «інформаційних підробок» (фейків), почала відчувати себе мозаїчною, розфокусованою, і нездатною відрізнити правду від вигадки. Інформаційне перенасичення призводить до того, що індивід починає відчувати себе вільніше, оскільки криза важливості істини призводить до появи маси знаків та символів, котрі не несуть в собі жодного значення, що робить його вільним від «тиранії» правди [14, с. 344]. Правда перестає бути вартісною, що робить інформаційне суспільство безпечним простором для формування вигідної політичної позиції. Про це ще писав у своїй науковій розвідці «Громадська думка» У. Ліппманн, наголошуючи, що ідея поінформованих громадян, які виступають в ролі колективних керуючих громадськими справами, є утопією, адже інформаційні медіа не здатні транслювати весь обсяг суспільного життя людства так, щоб кожен індивід міг винести компетентну думку з кожного питання [21].

У 2016 році, коли Оксфордський словник назвав головним словом року «посправду», політики, соціологи, політологи й журналісти зіштовхнулись із реальністю, котра вказувала на переповненість глобальної мережі фейками й дезінформацією, що суттєво відображається на політичній свідомості і, як наслідок – політичному виборі громадян. Усі ці обставини трансформують взаємозв'язок політичної активності громадян (інтернет-користувачів), інституцій (норм та правил) й інформаційного простору, як платформи виробництва і трансляції інформації з усіма її характеристиками перенасичення, підміни фактів, фейковості, а також використання численних технологій, зокрема ботів, приватних акаунтів і спеціальних сайтів, як джерел неправдивої інформації.

Загалом соціальні мережі стали окремою категорією поширення політичної інформації. М. Кастельс у своїх наукових розвідках неодноразово вказує на те, що після 1990 року, коли розпочався інформаційний бум, індивіди передусім використовували електронні скриньки, як швидкий спосіб передачі інформації, що суттєво спрощувало проблеми подолання відстані [7]. Сьогодні ж соціальні мережі – перш за все це платформа для виробництва та передачі інформації, котра начинена маніпулятивними техніками, симулятивними образами

й відвертою брехнею, і котру транслюють зацікавлені групи осіб, перетворюючи таким чином індивіда знову на частину маси, посередності, тільки цього разу – віртуальної.

Первинно головний акцент інтернет-мереж був зосереджений на функції забезпечення просторового критерію у передачі інформації. Проте їхня здатність сама інтегрувати громадян різних країн, звичаїв, релігійних орієнтацій зумовлює можливість здійснювати психологічний вплив глибинного рівня на масову політичну свідомість, що проявляється у політичній активності чи діях, до прикладу електоральних. У своїх розвідках У. Уебстер наголошує, що низька явка на вибори може бути зумовлена скептичним ставленням до інформації, особливо тієї, що цілеспрямовано подається для широкої публіки. Інформація створена швидше за все для того, щоб відвернути увагу, розважити, приховати правдивий стан справ, чи навіть просто ошукати [14, с. 218].

В умовах глобальних інформаційних мереж індивідуальне отримало спосіб ізоморфно відображати себе на рівні соціального [17]. Визнанням існування цих процесів є зміна політичної риторики та виборчого права деяких європейських країн, в яких ми спостерігаємо за прагненням деяких політичних партій, лідерів інтегрувати норми безпосереднього народовладдя [17, с. 196]; додамо – з популістськими гаслами. На цьому наголошує також і Е. Темелкуран, підкреслюючи, що сьогодні ми маємо численних політичних лідерів, котрі здобули перемогу у боротьбі за владу шляхом вдалого залучення інтернет-ресурсів (Д. Трамп і його популярні твіти, Б. Грілло і його інтернет-сайт, В. Зеленський і фейсбук та інстаграм, та ін.) й намаганням встановити зв'язок із «простим справжнім народом». Саме такий спосіб ведення передвиборчих кампаній є вдалим прикладом того, як популісти можуть використовувати повсякденну мову для досягнення своєї мети. «Щойно такий зв'язок встановлено, лідер отримує стартовий майданчик, завдяки якому може не лише здійснитися в політичне небо, але й літати так високо, як тільки захоче, – і для нього не буде жодної межі» [13, с. 60].

Залучення цифрових соціальних мереж дає змогу здійснювати моніторинг діяльності політичного істеблішменту в режимі online та коригувати активність користувачів. С. Ягодзінкий акцентує: «залежно від реакції виборців, обраний ними представник варіативно набуває або лишається права віддати голос за те чи інше рішення органів влади. Тобто кожен член глобалізованого соціуму отримує механізм реалізації прямого (хоча й стохастичного за своїм ефектом) впливу на формування рельєфу соціального простору. Події у світі не лише демонструють бажання людей користуватися таким інструментарієм, а й доводять його ефективність. Саме це й змушує соціальних інженерів – виразників інтересів привілейованих груп – шукати способи нівелювання соціально-культурних інтенцій глобальних інформаційних мереж» [17, с. 196].

Як слушно акцентує М. Кастельс, нова комунікативна система, котра сформувалась внаслідок глобалізації інтернету, радикально трансформувала простір й час, які є фундаментальними вимірами людського життя [7, с. 353]. Відтак, інформаційна епоха суттєво впливає не тільки на трансформацію політичної активності сучасного індивіда, але й докорінно змінює його поведінку, мислення, політичне самовизначення, тощо. Відбувається атомізація індивіда, що відображається у втраті ним свого культурних, історичних чи географічних орієнтацій. Одночасно відбувається реінтеграція нового суспільного порядку у функціональні мережі, обумовлюючи народження простору потоків, котре починає виконувати роль простору місцевостей, зовнішніх по відношенню до системи повідомлень, традиційних цінностей, ідеології, тощо.

Інформаційне суспільство відображає суспільно-політичну реальність, яка вирізняється суттєвими змінами у структурі ціннісних пріоритетів індивідів, їхньої життєвої стратегії побудови суспільних порядків, нівелювання ролі політичних інституцій у житті суспільства. Сучасне суспільство перебуває у тому стані, коли соціальні інституції, цінності, кінцеві цілі яких створювались попередніми епохами, поступово залишаються без свого змісту.

Загалом, як ми уже відзначали, чинна політична система, створені чи трансформовані нею політичні інституції завжди продукують певні вимоги до проявів політичної активності

індивіда, громади чи суспільства. В залежності від типу системи, в якій відбувається процес соціалізації індивіда, формується його політична заангажованість, або повна відсутність зацікавленості політичною реальністю. Будь-яка система наділена своїми нормами та правилами, котрі відображаються у політичній поведінці індивіда. Проте якими б не були формальні правила поведінки, трансформація суспільства детермінує природний відбір інституцій [12, с. 73]. В сучасних суспільствах ми спостерігаємо процес заміни ролі формальних інституцій та посилення впливу неформальних, інтенсивність якого зростає відповідно до сили впливу інформації, мереж, зменшення легітимності владних інституцій чи прояву повної апатії зі сторони індивідів або соціальних груп. Унаслідок постійного поширення інформаційних технологій суспільство перестає бути схожим на піраміду із вертикальними зв'язками, набуваючи ознак мережевого суспільства із горизонтальними зв'язками. Проте, як зазначає О. Хахалева, соціальні структури в інформаційному суспільстві функціонують не зовсім за лінійними принципами, формою вони швидше нагадують вузли, котрі розташовані на різних рівнях влади і виконують функцію центру (за таким принципом працює децентралізація) [16, с. 199].

Сила формальних владних інституцій на віртуальні прояви політичної активності помітно слабшає і не має такого впливу, порівняно з індустріальним суспільством. Сучасні суспільства, на думку Р. Інглегарта, трансформують свої соціально-політичні траєкторії через дві важливі детермінанти – систему цінностей та інституційну структуру. Тобто політична активність громадян значною мірою залежить від його індивідуального усвідомлення й аналізу ситуації, переконань та цінностей, а не прагнення задовольнити потреби соціального середовища, в якому він перебуває [5]. Інформація, котра потрапляє у маси шляхом трансляції зі соціальних мереж є цілеспрямованим потоком, котрий призначений саме для її споживання певною категорією інтернет-користувачів. Такий підхід до використання соціальних мереж дозволяє здійснювати маніпулятивний вплив на свідомість мережевого користувача. Рівень соціалізації індивідів у сучасному світі швидше залежить не від рівня розвитку інституційних зв'язків, а від кількості циркулюючої інформації всередині інформаційного простору. «Замість того, щоб трансформувати масу в енергію, інформація далі продукує масу. Замість того, аби інформувати, тобто, відповідно до її призначення, надавати форми та структури, вона ще більше ослаблює «поле соціальності», вплив від її дії безперервно зменшується. Створювана нею інертна маса стає все більшою і абсолютно невідконтрольною для класичних соціальних інституцій, а також абсолютно несприймає змісту самої інформації», стверджує Ж. Бордіяр [3]. «Раніше панувало соціальне – і його раціональна сила руйнувала символічні структури; сьогодні на першому плані постають mass media й інформація – та їх «ірраціональний» шал руйнує вже соціальне. Бо, власне, завдячуючи їм ми маємо справу саме з нею – цією складеною з атомів, ядер та молекул масою» [3].

Інформаційне суспільство, перевиробництво інформації, постправа трансформує інституційні системи, детермінанти соціально-політичного порядку у суспільстві. У сучасній політичній реальності ми спостерігаємо втрату поваги до політичних інституцій, держави, посилення акцентів на індивідуальній участі й самовираженні. Відтак, у сучасних суспільствах розвиток демократії зосереджується на партиципаторній орієнтованості на конкретній проблемі, що суттєво ускладнює становище правлячої еліти. Авторитарні суспільства, маніпулюючи демократичними принципами, створюють форми підтримки правлячих режимів громадянами [5].

Використання інтернет-ресурсів задля формування громадської думки, як ми вже зазначали вище, є безумовно ефективним процесом, в силу легкості залучення великої аудиторії, менших економічних затрат й мінімальної юридичної відповідальності чи нормативних обмежень. Крім того, специфіка соціальних мереж дозволяє встановлювати відносини між користувачами й ініціаторами громадянської активності, що ґрунтуються на довірі, тим самим формуючи потенціал для подальшого їхнього залучення в політичну активність [20, с. 227]. Проте, той потік інформації, і постійне перенасичення нею (коли

події, думки та історії змінюються навіть не кожного дня, а по кілька разів за годину) стає однією із причин складності втримати постійну увагу великої кількості людей.

Численні астротерфінгові операції проводяться щоденно. Тобто кожного дня мільйони людей підпадають під постійний вплив інформаційного потоку, котрий формує, змінює й маніпулює політичною свідомістю й активністю громадян. Показовим є оприлюднений результат дослідження поширення інтернет-пропаганди шляхом використання кібер-військ, авторами якого є науковці Оксфордського університету С. Брандшав і Ф. Н. Говард. За даними вчених, котрі досліджували інформаційний простір 70 країн протягом останніх трьох років, практично в усіх були виявлені ознаки втручання стейкхолдерів (за даною статистикою у 25 із 70 країн виявлено активну співпрацю між представниками влади й організаціями, котрі створюють фейкові новини) у формування політичної свідомості громадян, шляхом використання «політичних ботів», незаконного збору персональних даних, мікронацілювання та розгортання армії «тролів», метою яких є знущання чи переслідування політичних опонентів, журналістів чи інших користувачів соціальних мереж, котрі висловлюють іншу думку [19, с. 1].

Показово є те, що у сучасному світі практично кожен індивід піддається новим видам інформаційної маніпуляції, котру С. Кара-Мурза ототожнює зі способом духовного впливу на людину за допомогою програмування її поведінки. Учений вважає, що маніпулювання завжди спрямоване на психічні конструкти людини та, зазвичай, здійснюється потай, маючи на меті зміну думок, переконань і цілей людей у потрібному владі напрямі [6, с. 47], а відтак, і її поведінки, соціальних дій. До прикладу, як наголошує Е. Темелкуран, під час передвиборчої кампанії кандидат у президенти Д. Трамп добре був обізнаний у психології людини, що інші кандидати проігнорували. Він усвідомлював, що, попри те, що індивідуалізм як концепція був на підйомі протягом багатьох десятиліть, звичайній людині все ще потрібен пастух, щоб привести її до величі [13, с. 29]. Ще Х. Ортега-і-Гассет розподіляв суспільство на маси, позбавлені власної думки, й обрані еліти, які, власне, й формують необхідні їм думки та керують діями маси [10, с. 16].

Сьогодні стало «модно» формулювати передвиборчі слогани, типу: «нові представники народу, не зіпсовані політикою», «нова Туреччина з гідністю», «справжній народ» [13, с. 22], «зробімо Америку знову великою» [13, с. 21], «Повага до угорців!» [13, с. 36], вимагаючи при цьому поваги. У двадцять першому столітті набагато простіше вимагати поваги, огортаючи себе куленепробивною політичною мембраною культурної та політичної ідентичності й використовуючи політичну коректність, що роззброїла критичних коментаторів [13, с. 38]. Така технологія маніпуляції у глобалізованому інформаційному суспільстві ефективно впливає на формування ілюзорного світосприйняття, чим активно користуються численні стейкхолдери. Сучасні інтернет-портали, соціальні сторінки (в тому числі й офіційні урядові портали чи сторінки політиків) Інтернет-видання, засоби масової інформації переповнені відвертою брехні, проте «ховаючись» за своїм статусом, й відповідно маючи досить великий кредит довіри від суспільства, вони активно користуються можливістю прихованого впливу, що суттєво відрізняє маніпуляцію від пропаганди і агітації, які діють прямо і відкрито.

Із психологічної точки зору, індивіди, котрі піддаються маніпулятивному впливу, вирізняються недостатньо розвиненим критичним мисленням, надмірною чутливістю, слабкою психічною активністю, підвищеною емоційністю, нерішучістю. У них часто можна спостерігати низьку самооцінку, почуття власної неповноцінності, сором'язливість, надмірну довірливість, тощо [6]. Це наштовкує на логічний висновок про гостру необхідність формування в індивідів протилежних індивідуальних характеристик. Окрім цього необхідно забезпечити суспільство не просто вільним доступом до інформації, але й зробити на сьогоднішній день практично неможливе – сформувати новий інтернет-протокол, регульований інституційними нормами, котрий буде забезпечувати прозорість й правдивість інформаційного потоку, захист персональної інформації й унеможливити використання соціальних мереж як засобів проведення передвиборчих кампаній, тощо.

Підсумовуючи, наголосимо, що інформаційний простір відіграє одну із ключових ролей у процесі соціалізації індивіда й формуванні його політичної активності. Навіть аполітична людина, котра вважає себе відстороненою від будь-яких політичних реалій є однією із складових соціально-політичного порядку. Сьогодні ми спостерігаємо процес формування «кібернетичної ідентичності», коли людина стає не просто частиною інтернет-простору, але й активним учасником віртуальної реальності, єдиною інституційною нормою в якому є інтернет-протокол, котрий немає обмежень ні щодо правової відповідальності за його порушення, ні механізмів регуляції поширення інформації, ні заборони на відверте цькування інших інтернет-користувачів, чи опонентів певних думок, зокрема й політичних орієнтацій. Маніпулятивний вплив, котрий здійснюють соціальні мережі, є набагато більшим, у порівнянні з інформаційними впливами попередніх століть, оскільки постійний інформаційний потік викликає у звичайної людини перенасичення інформацією, послаблює її критичне сприйняття й пошук причинно-наслідкових зв'язків.

Тенденції, що виявляються у становленні нових практик політичної активності та політичної участі в умовах інформаційного суспільства, дають змогу прослідкувати деякі зміни та трансформації. Передусім відзначимо, що віртуалізація усіх сфер людської життєдіяльності та суспільно-політичних процесів, змістила основні форми і прояви політичної активності громадян у віртуальний простір, що потребує складних механізмів їх конвертації у реальні політичні дії. По-друге, держава та державні інституції поступово втрачають монопольний вплив на формування та інституалізацію моделей політичної поведінки, відчуваючи при цьому потужний, а часто й деструктивний вплив мережевих форм політичної активності. Одночасно використання соціальних мереж дає політичним елітам, політичним партіям, зовнішнім агентам впливу більше інструментів мобілізації громадян до тих чи інших дій, формуючи при цьому ілюзію в автономності їхньої політичної поведінки. По-третє, вагомими чинниками й мотивами політичної активності все більше стають індивідуальні або локальні цілі, «проблеми одного» дня і т.д., що також використовується для маніпулятивного впливу, особливо під час виборчих кампаній. Стирання меж між політичним та суспільним, політичним та приватним призвели до нових та творчих проявів політичної активності у вигляді шоу, театралізованих форм, які часто засновуються на емоційно-чуттєвому та мітологічно-ірраціональному рівнях сприйняття інформації, а, відтак, є формою цілеспрямованої психологічної маніпуляції.

Література

1. Алдошенко Е. В. Трансформация общественнополитических институтов в информационном обществе. Социум и власть № 5 (43) 2013 С. 53-57
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М., 2004. 790 с
3. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального Екатеринбург: Уральський ун-т. 2000. 94 с. URL: <http://lib.ru/FILOSOF/BODRIJAR/silent.txt> (дата звернення: 08. 03. 2020)
4. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция. Тула. 2013. 204 с.
5. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. Полис. 1997. № 4. URL: <http://www.polisportal.ru/files> (дата обращения: 08. 03. 2020)
6. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. Москва: Эксмо, 2005. 832 с.
7. Кастельс М. Интернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / Пер. з англ. — К.: Ваклер, 2007 — 304 с.
8. Левченко Л. О., Маковієнко А. Ю. Політична активність суспільства як об'єкт політичного аналізу: філософсько-методологічні засади // Наукові праці. Політологія. – Вип. 200. – Т. 212. – С. 48-52
9. Мартин У. Дж. Информационное общество (Реферат) // Теория и практика общественно-научной информации. Ежеквартальник / АН СССР. ИНИОН; Редкол.: Виноградов В. А. (гл. ред.) и др. — М., 1990. — № 3. — С. 115—123.

10. Ортега и Гассет Х. Восстание масс URL: <http://www.chat.ru/~scbooks> 103
11. Рейд Э. Идентичность и кибернетическое тело URL: <http://culturca.narod.ru/Reid.htm> 115 (дата звернення: 08. 03. 2020)
12. Свідерська О. І. Співвідношення психологічних та інституційних детермінант масової політичної поведінки в транзитних суспільствах: дисертація кандидата політичних наук: 23.00.01 / Свідерська О. І. — Львів, 2018.- 222с.
13. Темелкуран Е. Як втратити країну. Сім років від демократії до диктатури / Едже Темелкуран ; пер. з англ. І. Возняка. — Х. : Віват, 2019 – 240 с.
14. Уебстер Ф. Теории информационного общества / Френк Уебстер; пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Мальхиной; под. Ред. Е. Л. Варгановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400с
15. Угрин Л. Я. Активність політична// Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IVрівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. Н. Н.М. Хоми. – Львів: «Новий Світ–2000», 2014. – С. 21
16. Хахалева О. А. Изменение социальной структуры под влиянием информационных технологий. –Тамбов: Грамота, 2011. № 8 (14): в 4-х ч. Ч. I. С. 198-200.
17. Ягодзінський С.М. Глобальні інформаційні мережі у соціокультурній перспективі: монографія / С.М. Ягодзінський. – К.: Аграр Медіа Груп, 2015. – 275 с.
18. Deutsch K. W. Social mobilization and political development // American political science rev. Washington, 1961. Vol. 55. № 3. P. 493 – 514.
19. Bradshaw S., Howard P. N. Global inventory of organized social media manipulation // The Computational Propaganda Project at the Oxford Internet Institute University of Oxford. University of Oxford, 2019. – 23p.
20. Gilbert E., Karahalios K. Predicting tie strength with social media // In CHI '09: Proceedings of the 27th annual SIGCHI conference on Human Factors in Computing Systems. NY: ACM Press. 2009.
21. Lippmann Public Opinion. New York, 1934. 362 p.

1.4. Interactive and Communicative Factors of Transformations of Educational Reality in the Information Society

1.4.Інтерактивно-комунікативні чинники трансформацій освітньої реальності в інформаційному суспільстві

Інформаційні технології принципово відрізняються від інших видів технологій, оскільки не лише впливають на виробничі процеси, але й трансформують соціокультурне середовище. Фундаментальна відмінність високих технологій від інших у тому, що вони є культурогенними, тобто здатними суттєвим чином впливати на культуру, трансформувати її, породжуючи нові культурні артефакти. Саме в цьому новому соціокультурному середовищі й розгортається нині освітня реальність, змінюються традиційні уявлення щодо освітнього процесу.

Інформаційні технології є предметом дискусійного обговорення в науковій літературі, педагогічних, соціальних, освітніх практиках. У різних аспектах вони стають необхідним елементом життя людини, суспільства. Йдеться не лише про інформаційні технології, але й про біотехнології, нанотехнології, гуманітарні, до яких належать і освітні. Для освітніх технологій важливими стають запитання: «Як зробити?» і «Як зробити людину людиною, а не тільки й не стільки людиною технологічною?» Сьогодні освітня реальність набуває трансформацій під впливом інформаційних технологій, які стають невід’ємними. Але все частіше постає питання : « За яких умов цей новий вид людської діяльності сприяє розвитку особистості, а за яких заважає?» Це актуалізує проблему дослідження освітньої реальності в інформаційному суспільстві й спонукає вчених до наукових розвідок. Зокрема,

об'єктивують інтерес до цього Б.В.Братанич, О.Є.Висоцька, О.П.Молчанова, А.О. Новікова, М.І. Романенко та інші.

Освітні технології на сьогодні різноманітні. Оскільки відбувається технологізація освітньої реальності, то питання застосування інформаційних технологій постає доцільним. Ф.Фукуяма зазначає, що інформаційні технології сприяють усе більш легкому розповсюдженню інформації через національні межі, а засоби швидкого зв'язку: телебачення, радіо, електронна пошта – розмивають межі наявних спільнот протягом багатьох років [5, с.12]. У зв'язку з означеним питанням, вважаємо досить значущим бачення О. Астаф'євої, яка наголошує, що необхідно в нашу епоху до критеріїв соціокультурної ідентичності додати ще один показник – фактор залучення до нових інформаційно-комунікативних систем та технологій. Трансформації процесу зумовлені введенням нових технологій передавання знань і соціокультурного досвіду [1, с. 67].

Інформаційно-комунікативні технології не лише полегшують комунікацію, але й можуть унаслідок своєї інструментальної природи її ускладнювати. Так, Б. Мейтлер-Мейбом прагне поставити питання про колонізацію простору комунікації життєвого світу самими засобами комунікації. Аналізуючи вплив нових середовищ комунікації на особистісну, соціальну й культурну структуру людського буття, він ставить завдання розроблення комунікативної екології. Завдяки новим формам інформатизації та комунікації змінюється характер відносин між індивідами і суспільством, іноді створюється загроза руйнування особистості. Б. Мейтлер-Мейбом звертає увагу на те, що людський досвід є унікальним елементом життєвого світу, який не може бути раціоналізованим за математичним зразком, а передбачає такі риси, як осмисленість, прозорість, тимчасовість, схильність до омани, – на що не здатний машинний інтелект. Сучасні засоби комунікації руйнують багато важливих елементів у традиційній структурі людського досвіду, трансформуючи його. Ілюзія телефонного спілкування або спілкування, опосередкованого екраном, не може замінити безпосереднього мовного і тілесного спілкування. Швидше воно лише підсилює відірваність і відчуження. «Сидячи в темних кімнатах перед екраном, люди, відчужені від реальності, погано взаємодіють і розуміють тих, хто також ізольовано снує телевізійним каналом у пошуках сурогатів реального досвіду» [15, с.60].

Отримання інформації з «інших рук» інформаційних технологій порушує біологічно детермінований спосіб засвоєння інформації і взаємодії. У психіці формується дематеріалізований світ, який замінює реальний, матеріальний світ, до якого пристосоване тіло і психіка людини. Як наслідок, відбувається депресія, розпад і руйнування особистості. «Комп'ютери, – зазначає Б. Мейтлер-Мейбом, – «ліквідують» досвід, надраціоналізують людське мислення і ставлять його під контроль машини» [там само, 284]. Він робить висновок, що потрібні цілеспрямовані дії, щоб зупинити експансію засобів комунікації та зберегти їх інструментальну роль. Безумовно, ці міркування відрізняються консервативністю і навіть ворожістю прогресу, проте вони змушують звернути увагу на проблему інформаційного переважання через зростання комунікації за допомогою інформаційних технологій, які можуть бути небезпечними для особистості. Як бачимо, інформаційні технології кардинально змінюють умови комунікації, створюючи як нові можливості, так і нові проблеми. Так, інформаційні технології допомагають подолати багато фізичних перешкод для комунікації (віддаленість, обмаль часу), підвищують можливість учасників комунікації довести до інших і обґрунтувати свої погляди, сприяють зростанню ступеню особистісної свободи.

Негативний вплив інформаційних технологій на комунікаційне середовище у тому, що руйнується «комунікація малих відстаней», міжособистісна комунікація, сформовані спільноти, які ґрунтуються на безпосередньому й міжособистісному спілкуванні, зростає рівень самотності. Технічне забезпечення комунікацій у сфері спілкування і переміщення, динамізм соціальних зв'язків збільшується, але одночасно зменшується їх людська забезпеченість, оскільки страждають ті форми спільності, у межах яких можливий розвиток більш тривалих і глибоких відносин (професійні об'єднання і сім'я). Людина здебільшого

ідентифікує себе як досить відокремлену одиницю, ледь не єдиною своєю загальнозначущою характеристикою вважає прагнення до незалежності від інших. Із розвитком інформаційних технологій значно зменшилася кількість живих міжособистісних контактів. Зрештою, як відзначають психологи, для нормального самопочуття людині необхідний постійний контакт з представниками близького за духом соціального середовища [7]. Людина, яка проводить багато часу в кіберпросторі, відчужується від реальної дійсності та починає з острахом безпосередньо спілкуватися. Індивідуалізація суспільства, яка відбувається під впливом розвитку інформаційних технологій, призводить до швидкої легітимації соціальної самотності як найбільш адекватного втілення способу життя індивідуальної особистості. Індивідуалізованою стає і сфера освіти, відходять у минуле колективні диспути, семінарські заняття, вони все менше сприймаються студентами і поступово втрачають свою ефективність. «Неминучим супутником індивідуалізації стає зростання самотності» [2, с.38], оскільки присутня будь-яка індивідуалізація і автономізація особистості призводить до її зростаючої «атомізації», втрати в минулому звичних соціальних зв'язків. Процес індивідуалізації, підкреслює Е.Тоффлер, розкриваючи потенціал особистості, зростає та наголошує, що захоплення інформаційними технологіями «ускладнює людські контакти» [11, с. 583]. Під впливом їх виникає «інтерактивна» замкненість на собі, яка формується із залученням індивіда до віртуального світу кіберспільноти. Його специфіка полягає у витісненні безпосередніх соціальних контактів віртуальними. Сьогодні уже звичними стають віртуальні екскурсії, віртуальні лабораторії, віртуальні уроки. Навіть рівень знань перевіряє комп'ютер.

Інформаційні технології кардинально трансформують комунікативне середовище, створюючи як нові можливості, так і нові проблеми. До освітньої реальності залучається багатоаспектна комунікація, завдяки якій кожний індивід, що отримав інформацію за допомогою того чи іншого каналу, однаково здатний брати участь у повному та ідентичному контексті дискусії, має можливість слухати і бути почутим. Інформаційні технології спонукають до конструювання й трансформації віртуальної особистості. До того ж індивіди втрачають стабільну ідентифікацію, руйнується міжособистісна комунікація, зростає ізоляваність людини.

Інформаційні технології знімають опозицію природного – штучного. Такий підхід змінює ставлення людини як до природного, так і штучно створеного нею світу. Межа між природним і штучним нівелюється, що надає нових можливостей експериментування в усіх сферах людської діяльності: стрімкий розвиток інфо-, біо-, нанотехнологій, які стають підґрунтям науково-технічної парадигми сучасності. Людина більше не постає об'єктом, вона отримала можливість бути безпосереднім учасником створення будь-якого культурного твору, відтепер лише вона здійснює свій художній вибір. На таку ситуацію звертає увагу А.Геніс у праці «Вавилонська вежа».

Інформаційні мережі формують нове глобальне інформаційно-комунікативне середовище, життя, спілкування і виробництво, створюють можливість для формування і розвитку мережевих структур у різних сферах суспільного життя, також у політиці, економіці, науці, культурі, побуті, безпеці.

Зокрема, Т.Лютій зазначає, що інтернет як величезний масив, у межах якого постійно твориться «новий світ», є своєрідним знеособленим монополістом інформаційних ресурсів, навіть намагається виконувати роль певної системи освіти. Висловлювання Фуко доречно характеризує це явище: «Скільки б не стверджувалося, що освіта за невід'ємним правом є засобом, що відкриває для будь-якого індивіда в суспільстві, на зразок нашого, доступ до дискурсу довільного типу, - добре відомо, що у своєму розподілі, в тому, що вона дозволяє їй чого не допускає, освіта прямує курсом, який характеризується дистанціями, опозиціями й соціальними битвами. Будь-яка система освіти є політичним способом підтримки або зміни форми привласнення дискурсів – з усіма знаннями й силами, котрі вони за собою тягнуть» [9, с. 278]. Науковець зазначає, що знання як надбання Інтернету, можна уподібнити владі «наукових дискурсів», які панують над свідомістю допитливого шукача.

Суттєвим соціокультурним каналом впливу інформаційних технологій на освітню реальність є утвердження мережевого принципу суспільного життя і руйнування ієрархічних структур. Донині в соціумі домінувала саме ієрархічна структура: суспільство залучало сукупність інститутів, вибудованих у певному порядку. Проте під впливом Інтернету ця ієрархія починає руйнуватися, і на зміну їй приходить мережева організація, в якій відсутня централізація, впорядкованість і симетрія. Будь-яка її точка не повинна мати переваги перед іншою, оскільки не може бути привілейованим зв'язок між двома окремими точками. Усі точки повинні бути зв'язані між собою, незалежно від їхньої ролі та розташування. Саме це і відбувається в мережі Інтернет та при мережевій організації суспільства, де можлива взаємодія будь-якого суб'єкта з будь-яким, маршрути його не передбачені, а всі учасники взаємозамінювані, завдяки чому координація локальних операцій і синхронізація кінцевого, загального результату досягається без центрального органу. Відсутність посередників у Інтернеті дозволяє користувачеві поєднуватися відразу з багатьма комп'ютерами, які можливо теж з'єднані між собою і утворюють своєрідно-вигадливий візерунок, прихований від людини. Реально мережею йде лише запит на інформацію, і у відповідь надходить дозвіл на завантаження <http> або [www](http) порталу. Фактично користувач бачить лише копію продукту, який фізично знаходиться на сервері за багато тисяч кілометрів. Це дало підстави Уільяму Гібсону назвати Інтернет «колективною галюцинацією», адже за межами кіберпростору не існує тих точок, які люди відвідують віртуально, але існують лише лінії – канали зв'язку, що поєднують потрібні веб-сторінки. Саме лінії зв'язку і перехресні посилання роблять мережу глобальним простором, а не розрізною групою комп'ютерів.

Теоретичним підґрунтям для розгляду освітньої реальності як віртуальної слугують роздуми Ж.Бодріяра, який зазначає: «Не можна не помітити: сьогодні спостерігається нічим не прикрите тяжіння до віртуального та пов'язаних з ним технологій. І, якщо віртуальне дійсно означає зникнення реальності, то воно, мабуть, і є поки погано усвідомленим, але сміливим специфічним вибором самого людства: «людство вирішило клонувати власну тілесність та власне майно в іншому, відмінному від попереднього всесвіті, воно по суті відважилося зникнути як людський рід, щоб закарбувати себе у роді штучному, більш життєздатному та ефективному [3]. І таке розумінні освітньої реальності як віртуальної стає інноваційним виразом нових технологій. Віртуальна реальність як освітня надає можливість не просто особистого контакту, а безособового звернення до значної кількості людей, породжуючи нові ідеї, створюючи не об'єкт, а процес. У такому контексті віртуальна освітня реальність постає як процес. На думку А. Гінеса, відбувається переорієнтація з виробу на процес, з вічності на тимчасовість. У такій ситуації інновація, яка щойно зароджується, стає глобальним чинником розвитку суспільства. Аналізуючи інновації, ми відкриваємо «один із основних механізмів вражаючих темпів науково-технічного прогресу в другій половині ХХ - на початку ХХІ століття та відповідної зміни життя людини як на рівні повсякденних поведінкових практик, так і на рівні фундаментальних світоглядних парадигм. Дещо спрощено та узагальнено можна сказати, що інновація в сучасному світі є тотальною відкритістю новому – в технічному, технологічному, психологічному, соціальному та інших сенсах, а екзистинціональний імператив інноваційної людини – орієнтація на майбутнє як фундаментальну світоглядну цінність [8, с. 305].

Бурхливий розвиток технологій віртуальної реальності спричинений потребами в переході від актуальних до віртуальних способів передання і освоєння інформації. Віртуально побудовані об'єкти сприймаються людиною в більш очевидній формі, ніж об'єкти актуальні, відгороджені ригідними межами своєї даності й завершеності. У багатьох аспектах це пов'язано з тим, що віртуальна реальність структурується за принципом «зворотного зв'язку», що дозволяє здійснити максимальне входження людини до інформаційного простору. Суттєвою особливістю віртуальної реальності є участь у ній людини. На відміну від комп'ютерної реальності, як справедливо зазначає В. М. Розін, – це реальність чуттєва, життєва, середовищна. Події у віртуальній реальності розгортаються лише у свідомості користувача, їх немає для інших людей або у фізичному сенсі [8, с. 31].

Проте відчуття, які переживає людина, навички, яких вона набуває, і навіть ті, що виникають під впливом віртуальної реальності особливості мислення, досить реальні і виявляються не лише у віртуальному середовищі, але й у повсякденному житті.

Наслідком надзвичайної зацікавленості віртуальними засобами може стати так звана «комп'ютерна залежність» [13, с. 264]. Комп'ютерні аддикти прагнуть проводити за роботою в Інтернеті або комп'ютерними іграми все більше часу, схильні забувати при цьому про домашні справи, навчання або службові обов'язки, нехтуючи заняттями або кар'єрою, і навіть забувають про власні перші потреби, прагнуть проводити весь час у віртуальній реальності [6, с. 92]. О. П. Бойко зазначає: «Досить часто межа між грою і реальністю виявляється настільки прозорою, що її перехід просто не помітний <...>. Досвід, отриманий у комп'ютерних іграх, може сприйматися як достовірний, формуючи стереотипи поведінки в повсякденному житті [4, с.4]. Таке занурення у віртуальне середовище змінює структуру повсякденного життя людини і впливає на освітню реальність. Окрім того, під впливом досвіду діяльності у віртуальній реальності змінюється ставлення людини до реальності як такої, а також і до освітньої. У зв'язку із зростанням хаотичності, непередбачуваності вибору шляхів отримання інформації в Інтернеті людина все частіше починає використовувати випадкові явища і процеси як основи для формування висновків. Порушується уявлення про незворотність тих процесів, які відбуваються в житті. Якщо за часів Геракліта вважалося, що «не можна увійти двічі в одну і ту ж річку», то в сучасних комп'ютерних середовищах будь-який браузер містить кнопку «назад», будь-яка програма має у своєму складі кнопку “undo”. Під впливом цього в активного користувача комп'ютера формується переконання, що будь-яку дію можна відмінити, повернути назад, що будь-який вчинок має зворотну дію, що стає причиною багатьох проблем у різних сферах життя. Окрім того, абсолютизується суб'єктивізм – власна “скромна думка” стає для людини, зануреної у віртуальну реальність, більш значущою і важливішою, аніж логічні докази й об'єктивні причини. Під впливом інформаційних технологій і перш за все Інтернету, відбувається віртуалізація всього життя людини в цілому і освітньої реальності зокрема. Більшість звичних, щоденних дій, пошук необхідної інформації, обмін кореспонденцією і т. ін. переносяться у сферу віртуальності.

На думку Г. Яценко, віртуальна реальність передбачає всі комунікативні технології, що діють «на основі комп'ютерної техніки, а саме технології аудіо та відео конференц-зв'язку, технології гіпермедіа та інтерактивні CD-програми, віртуальні аудиторні (білі) дошки, електронна пошта тощо. Комп'ютер розглядається як засіб трансляції віртуальної реальності, проте в кожному випадку присутній свій тип віртуальності» [14, с.302]. Науковець зазначає: «...під час звернення до комунікативних технологій між учасниками навчального процесу продукується віртуальне навчання з високим рівнем комунікативної активності його репрезентантів<... > Комунікативний аспект віртуального навчального середовища тісно пов'язаний зі створенням та існуванням віртуальної реальності, яка породжується не тільки за підтримки інформаційних технологій, але й за допомогою мовного апарату, що виступає інструментом переродження часу та простору» [там само, с. 302]. І в такому поданні освітня реальність презентує себе як віртуальна освітня реальність.

Соціокультурним наслідком розповсюдження інформаційних технологій стає зростання значення комунікативності, зміни її форм, озвичаєння нових способів трудової діяльності і нових методів пошуку інформації.

Таким чином, до основних соціокультурних каналів впливу інформаційних технологій на повсякденність належать створювані ними мережеві структури, віртуальна реальність, інтернет-пошук і текстинг. Під впливом інформаційних технологій відбувається віртуалізація освітньої реальності: низка звичних, щоденних дій, пошук необхідної інформації, міжособистісного спілкування переноситься у сферу віртуальності.

Можна без сумніву зазначити, що інформаційно-комунікаційні технології – ефективний освітній засіб створення креативної людини. Вони забезпечують доступ до глобальної мобільності в освітній сфері. Мобільність перетворюється на загальнокультурний критерій

оцінювання якості способу організації людської життєдіяльності. На означеній підставі відбувається перегляд освітніх цінностей.

Розглядаючи освітню реальність у контексті інформаційно- комунікативних технологій, не слід забувати, що можливість формування системою освіти наукової картини світу (а не лише медіа-засобами, електронними віртуальними реальностями, становлення особистості, що здатна до самоорганізації у своєму особистісному культурному просторі й здатна долучатися до загального культурного процесу) залишається першочерговою. У зв'язку із зазначеною проблемою заслуговує на всебічну підтримку обговорення питання: Яка людина формується в глобальному відкритому просторі, межі якого розширюють не лише політичні процеси та міжнародні узгодження, але й Інтернет-простір? Хоча наведене питання сформульовано ще 2006 року, воно не втрачає актуальності і для сучасного наукового дослідження.

Соціальні комунікації, як уже зазначалося, все більше віртуалізуються й комерціалізуються. І в такому просторі цінності людини вимірюються технологічними й економічними показниками. Ось чому дослідники ставлять таке нагальне питання: «Чи не час людству змінити глобалізаційний тренд і перейти від глобалізації моделі ризику до глобалізації моделі культури?»

В освітній реальності антропологічний вимір повинен спонукати до розвитку людини, до розвитку її творчого потенціалу. Не можна залишатися осторонь, оскільки людина сама змінює своє середовище. Вона у своїй життєдіяльності завжди є одночасно суб'єктом і об'єктом освітньої реальності. Не слід абсолютизувати техноцентриський підхід або функціональний підхід. Інформаційно-комунікативні технології в освітній реальності не повинні ігнорувати одна одну. Тут має бути взаємодоповнення і взаємодія. Освітня реальність постає в інформаційному суспільстві неоднозначно. Вона є передовсім результатом соціокультурної діяльності людини, де відбувається зустріч утвореного і того, що утворює, коли вони разом починають будувати освітню реальність як предмет і як ресурс своєї спільної діяльності.

Як бачимо, в інформаційному суспільстві освіта постає багатогранною палітрою різних сфер культури, яка увібрала духовну діяльність людини. Освічена людина «причетна до історії та традицій, володіє мовами, знаками, символами й методами сучасної комунікації, належить до певної спільноти й усвідомлює її цінності, повноцінно входить до соціальних інститутів суспільства» [12, с. 20] Безумовно, у подібних «усеосяжних» дефініціях є один суттєвий недолік: вони завжди спонукають до дискусій щодо прерогатив саме тих, а не інших критеріїв. Зазначені освітні пріоритети не завжди втілюються в конкретні проекти. І в тому, наскільки успішно відстоюються інтереси освіти у вищих державних інстанціях, виявляється зрілість суспільства.

Освітня реальність, як і інші складові інформаційного суспільства, зазнають неоднозначних впливів інформаційно-комунікаційних технологій. Дослідники зазначають, що вони, як і освітні технології, породжують такі явища, як інформаційна надмірність, відсутність комунікативної екології, комп'ютерна залежність.

Література

1. Астафьева О. Современная образовательная парадигма в контексте социальных и культурных изменений. *Філософія освіти : Науковий часопис*. К., 2007. № 1 (6). С. 56–72.
2. Бауман З. *Индивидуализированное общество*. М. : Логос, 2005. 390 с.
3. Богомолов Ю. А. *Курьезы муз: диалектика продуктивного и репродуктивного в творчестве на радио и телевидении*. М. : Искусство, 1986. 121 с.
4. Бойко А. І. Освіта як фактор розвитку особистості в умовах ринкових трансформацій. *Гілея*, 2008. Випуск 14. С. 2–4.
5. Бойченко М. Гідність, цілісність і успішність: академічні та громадянські чесноти. *Філософська думка*. 2014. № 5. С. 110–122.

6. Войскунский А. Е. Актуальные проблемы психологии зависимости от Интернета. Психологический журнал, 2004. Т. 25. № 1. С. 90–100.
7. Гримак Л. П. Грядущий век – век одиночества (к проблеме Интернета). Мир психологи, 2000. № 2. С. 84–89.
8. Курбатов С. Дистанційна освіта як сутнісна складова інноваційної діяльності . Філософія освіти, 2011, № 1-2 (10).
9. Лютий Т. Інтернет як перетворена форма владного паноптизму. Філософсько-антропологічні студії. Київ, 2000. С. 273–287.
10. Розин В. М. Философия образования. Учебное пособие. Кострома : из-д-во КГУ им. Н. А. Некрасова, 1999. 284 с.
11. Тоффлер Э. Третья волна. М., 1999. 583 с.
12. Уэбстер Ф. Теория информационного общества. М., 2004. 343 с.
13. Янг К. С. Диагноз – Интернет-зависимость. Мир Интернет, 2000. № 2. С. 24–29.
14. Яценко Г. Інтенсифікація процесу комунікації у віртуальному навчальному середовищі. Філософія освіти № 1-2 (9). 2010. С. 295–311.
15. Mettler-Maibom B. Sociale Kosten in der Informations gell schaft: Oberlegungen zu einer Kommunikation sökologie. Frankfurt, 1987. P. 60.

1.5. Features of the Personal Self-Presentation in the Internet Communication

1.5. Особенности самопрезентации личности в коммуникативном пространстве Интернета

В современном мире Интернет становится все более популярным, распространенным и значимым пространством взаимодействия и общения. Новое коммуникативное пространство активно развивается и демонстрирует тенденцию включения максимально возможного количества пользователей в поле виртуального взаимодействия. Данное пространство оказывает специфическое влияние на процесс коммуникации и самоидентификацию пользователей, провоцируя возникновение новых стратегий и особенностей самопрезентации. Целью исследования является выявление взаимосвязи между характеристиками виртуальной коммуникативной среды и формами, стратегиями самопрезентации пользователей, выделении особенностей сетевой самопрезентации в различных коммуникативных контекстах, обозначении девиантных форм коммуникативного поведения и самопрезентации.

Особенности коммуникации в интернет-пространстве. Характерные черты общения в Интернете являются следствием особенностей устройства и организации сетевого пространства, вовлекающего пользователей в специфическую коммуникационную среду. Данную среду можно описать через такие понятия как *виртуальное пространство* или *киберпространство*. В наиболее широком смысле понятие «виртуальность» означает некоторый объект или его состояние, которые реально не существуют, но могут возникнуть при определенных условиях [3]. Однако именно с появлением компьютерных технологий стало возможным конструировать виртуальную реальность с высокой степенью достоверности и вовлечения в нее людей, общественных институтов и отношений. Данный вид *виртуальной реальности* представляет собой мир, создаваемый посредством различных технических средств, в частности, при помощи программного обеспечения. При этом степень взаимодействия виртуальности и реальности может быть разной: от некоторых элементов виртуальности, дополняющих естественный ход вещей, до трансляции искусственной реальности через большинство человеческих ощущений (слух, зрение, осязание, обаяние и т.д.). Весь диапазон этих возможностей реализуется в различных современных разработках, который получили название технологий дополненной реальности

(например, мобильные приложения, накладывающие на снимаемое камерой пространство виртуальные объекты), технологий дополненной виртуальности и просто виртуальности (например, игры-симуляторы, виртуальные шлемы, костюмы и т.п.).

Среди специфических свойств виртуальной реальности выделяют следующие: производность, актуальность, автономность, а также интерактивность [12, с. 33]. Перечисленные свойства говорят о том, что хотя виртуальная реальность и является чем-то второстепенным, создаваемым, тем не менее, обладает возможностями конструирования целого мира, функционирующего по своим собственным законам. В этом виртуальном мире возможно отступление от существующих законов природы (физических, биологических), игнорирование сложившихся нравственных и социальных норм, конструирование активнейших образов, которые были бы нежизнеспособных в условиях обычной реальности. При этом данное пространство существует не изолировано и способно оказывать на обыденную жизнь огромное влияние, смешивая виртуальное и реальное в практиках людей и общественном укладе. Это является одновременно расширением возможностей для развития человеческого общества, но также и вызовом – в зависимости от конструктивного либо деструктивного использования виртуальности.

Пространство Интернета является частным случаем виртуальной реальности и в отношении него также употребляется термин «киберпространство». Под *киберпространством* понимают воспринимаемое пользователем виртуальное пространство, создаваемое электронными устройствами. В середине 1990-х годов данный термин приобрел широкое распространение применительно к сети Интернет и технологии Всемирной паутины (WWW). Подразумевается, что интернет-объекты и интернет-события находятся и происходят не в обычном физическом пространстве, в котором пребывают пользователи и компьютеры, а в особом «сетевом мире». Степень влияния такого мира на человеческую жизнь постоянно возрастает, поэтому в современном мире события киберпространства не менее реальны, чем физические события естественной жизни. В значительной степени этот эффект образуется за счет того, что ресурсы киберпространства задействованы для осуществления деятельности социальных институтов, а также многих повседневных социальных практик, которые уже немыслимы без сетевого взаимодействия.

Исследователи выделяют следующие аспекты киберпространства:

1) *физический аспект*: само киберпространство не материально по своей природе, хотя создается и функционирует посредством различных устройств (например, компьютеров, смартфонов, устройств виртуальной реальности). Пространство, которое возникает в результате работы сети, не является физическим местом, не имеет протяженности, хотя доступ к нему получают из реальных точек материального мира. В этом пространстве образуется виртуальная площадка для взаимодействия участников, места хранения огромного количества информации, а также проводятся границы доступа, ограничивая возможности использования определенных ресурсов;

2) *информационный аспект*: киберпространство представляет собой совокупность бесчисленных информационных потоков, через которые с большой скоростью передается информация, переведенная в цифровую форму;

3) *социальный аспект*: киберпространство как поле социального взаимодействия делает возможными разнообразные формы коммуникации, создание виртуальных сообществ и разноплановое самовыражение участников. В сфере социальных практик происходит размытие границы между киберпространством и обычным пространством, которые переплетаются в потоках социального взаимодействия [6, с. 63-64].

Перечисленные характеристики виртуальной реальности и киберпространства формируют коммуникационную среду Интернета, наделяя общение определенными специфическими чертами. Среди особенностей коммуникации в Интернете выделяют следующие: глобальность, опосредованность, анонимность, добровольность и доступность контактов, нетипичность поведения, совмещение реального и виртуального.

1) *Глобальность*. Возможность установления контакта и общения с людьми, независимо от их географического расположения. Специальные интернет-площадки и сервисы, такие как, например, социальные сети создают наднациональное пространство для коммуникации, а возможности удобных программ-переводчиков помогают преодолеть существующие языковые барьеры.

2) *Опосредованность*. Общение зависит от технических и программных возможностей сетевой передачи информации. Например, мультимедийность позволяет передавать информацию в различных формах, тем самым не только компенсируя ряд отсутствующих возможностей личного общения, но даже превосходя некоторые из них. Участники интернет-общения могут задействовать широкий спектр информационных ресурсов, дополняя ими свои сообщения (аудио, видео и т.д.), усиливая эмоциональный отклик в собеседнике. Опосредованность может проявляться как в разноплановом творческом самовыражении, так и в пассивном использовании уже готовых шаблонов.

3) *Анонимность*. На современном этапе ряд коммуникационных интернет-площадок предоставляют пользователям возможность не раскрывать информацию о своих персональных данных – пользователи могут оставаться неизвестными участниками коммуникации и действовать под псевдонимами. Перед пользователями открываются возможности для творческого конструирования своей сетевой идентичности, а также сохранения конфиденциальности в тех случаях, когда есть желание оградить свою личность от нежелательного внимания. Наряду с этим, сохранение анонимности в сети – один из наиболее дискуссионных вопросов правового регулирования Интернета. По мнению ряда исследователей, анонимность способствует агрессивной раскрепощенности и безответственности, а также способна провоцировать ряд девиаций коммуникативного поведения [4, с. 24]. Также отсутствие достоверной информации о пользователях способствует осуществлению противоправных действий, которые могут остаться безнаказанными.

4) *Добровольность и доступность контактов*. Сервисы для общения в сети обеспечивают легкость в установлении контактов и налаживании коммуникации. Считается, что в Интернете увеличиваются возможности для формирования, так называемых «слабых связей», объединяющих людей в рамках досуга, общения по интересам, получения полезной информации и т.д. [5, с. 44]. Если коммуникация происходит в сфере досуга и развлечения, пользователи могут вступать в общение, прерывать или окончательно завершать его в любой момент по собственному желанию.

5) *Нетипичность поведения*. По мере вовлечения все большего количества пользователей в сетевые сообщества, а также усиления влияния интернет-коммуникации на жизнь ее участников, предпринимаются попытки регулирования общения в соответствии с общепринятыми нормами поведения. В ряде сообществ и на площадках для общения существуют правила поведения, которых пользователи должны придерживаться, чтобы сохранять доступ к коммуникационным ресурсам и оставаться полноправными участниками группы. Но, несмотря на это, Интернет-пространство продолжает оставаться наименее регламентированным полем коммуникации, поэтому участники могут прибегать к действиям и высказываниям, которые нетипичны для общения в реальной жизни. Кроме этого в интернет-пространстве происходит изменение степени значимости привычных социально-коммуникативных жестов и поступков. Например, дружелюбное улыбочное поведение в реальной жизни требует от собеседников психических и физических вложений в своей демонстрацией, тогда как отправка «смайликов», виртуальных подарков и открыток может быть не связана с реальным проявлением эмоций и являться простым шаблонным действием. Поэтому не существует прямых аналогий между некоторыми образцами коммуникативного поведения в реальной жизни и сходными коммуникативными действиями в виртуальной среде.

6) *Совмещение реального и виртуального*. Доступность киберпространства предоставляет людям возможность постоянно переключаться между реальной и виртуальной

реальностью, а также накладывать виртуальные возможности на свое поведение в реальной жизни [5, с. 39]. То есть, человек может одновременно использовать интернет-пространство и активно действовать в реальном мире. Например, участвовать в дистанционном обучении в сети, онлайн-конференции или деловом совещании, продвигаться под руководством программ-навигаторов, обращаться к информационным материалам на ходу и в процессе разговора. Из пространства Интернета в реальное общение привносятся термины, устоявшиеся выражения, символы. В свою очередь, ресурсы сети заменяют необходимость использования некоторых процессов запоминания и записывания информации от руки, а также ряд других действий.

Таким образом, особенности организации киберпространства, его коммуникационные ресурсы вовлекают пользователей в среду виртуального общения с отличительными чертами, среди которых можно выделить такие как: глобальность, опосредованность, анонимность, добровольность и доступность контактов, нетипичность поведения, совмещение виртуального и реального, а также ряд других. Данные особенности проявляются в разных формах коммуникации и порождают дополнительные специфические черты, характерные для разного типа общения: межличностного, группового и массового.

Стратегии самопрезентации личности в интернет-коммуникации. Вступая в коммуникацию в интернет-пространстве, участники виртуального общения получают специфические возможности по созданию и управлению собственным образом, а также вынуждены взаимодействовать с такими же сконструированными «Я» других пользователей, что в свою очередь влияет на процесс и результаты коммуникации.

Самопрезентация является одной из форм социального поведения, которое направлено на создание определенного впечатления о себе у окружающих. Самопрезентация в интернет-пространстве опирается на те возможности, которые предоставляет виртуальная среда: сохранение анонимности, отсутствие физического контакта и дистанция между участниками, большая степень добровольности в завязывании и завершении беседы, средства мультимедиа для самовыражения и т.д. Совокупность разнообразных возможностей интернет-среды позволяет конструировать *виртуальную самопрезентацию*. Основными стратегиями самовыражения в сети являются: реконструкция идентичности, частичное самовыражение, экспериментирование с идентичностью.

1. *Реконструкция идентичности.* Перенос в виртуальное пространство реальных персональных социально-демографических характеристик (пола, возраста, образования и т.д.) и попытка реконструировать уже сложившуюся социальную и персональную идентичность (ценности, интересы, референтные группы, стили жизни и т.д.). Реконструкция не означает, что пользователь действительно создаст достоверный образ самого себя в интернет-пространстве, однако особенностью данной стратегии является само намерение и попытка создать образ, наиболее схожий с образом в реальной жизни.

2. *Частичное самовыражение.* Представляет такой тип самопрезентации, при котором пользователь не сообщает заведомо ложных сведений о себе, но при этом открывает только некоторую часть своих персональных данных и мало демонстрирует свои интересы. Для данного типа характерна избирательность, которая связана с желанием сохранить персональную конфиденциальность и стремлением проявлять себя в общении только в рамках отдельных интересов (например, в общении на спортивную, политическую тематику и др.).

3. *Экспериментирование с идентичностью.* Создание новой «виртуальной личности», не существующей в оффлайн пространстве, либо сознательная модификация собственной идентичности (дополнение новыми элементами, преувеличение или преуменьшение некоторых аспектов, замена их на противоположные и т.п.).

Поскольку в Интернете пользователи могут быть физически непредставлены друг другу, то исчезает целый ряд регуляторов общения, которые зависят от характеристик внешнего вида: пола, возраста, социального статуса, степени внешней привлекательности и т.п. Исследователи отмечают, что наличие возможности для участников интерне-

коммуникации не соотносить себя с определенной половой, возрастной, этнической и социальной группой способствует стиранию границ и форм социального коммуникативного поведения. В связи с этим в интренет-пространстве при помощи игры со средствами самопрезентации становится возможной смена идентичности человека. Среди причин смены идентичности отмечают следующие:

- 1) компенсация: возникает в ситуации неудовлетворенности пользователя определенными чертами собственной идентичности;
- 2) самоактуализация: сетевая коммуникация предоставляет людям возможность для разностороннего самовыражения своего «Я» различными дополнительными способами и средствами, недоступными в реальном взаимодействии;
- 3) получение нового опыта, любопытство;
- 4) формирование определенного образа «Я»; экспериментируя со своей идентичностью, люди составляют представления о разных сторонах своего «Я»;
- 5) развлечение, стремление пошутить и повеселиться [1, с. 9].

Участники интернет-коммуникации могут отдавать предпочтения той или иной стратегии самовыражения в сети, а также использовать разные стратегии в зависимости от типа коммуникационной площадки, сферы и целей общения.

Например, в рамках *неформального общения* пользователи имеют больше свободы в создании своей виртуальной идентичности и выборе стиля общения. При условии сохранения анонимность для такой коммуникации характерна большая эмоциональность и раскрепощенность в поведении: большая степень откровенности в изложении волнующих вопросов, обращение за советами к участникам диалога, критичная оценка собеседников, вступление в споры, резкие замечания и оскорбительные выражения.

В то время как для *официального общения* в сети с должностными лицами в рамках административных процедур, в деловом и профессиональном общении принято, а в ряде случаев предписано использование реальных персональных данных и соблюдение норм коммуникации, принятых в реальной жизни. Однако вследствие того, что многие интернет-сервисы для общения распространились и обрели популярность как средства неформальной коммуникации, у пользователей может наблюдаться отсутствие навыков эффективного переключения между деловой и развлекательной сферой общения. Привычка воспринимать социальные платформы в «игровом», неформальном, развлекательном ключе может провоцировать проблемы и конфликтные ситуации в контексте делового общения в Интернете. Поэтому актуальным становится вопрос воспитания у современных пользователей культуры делового общения в сети.

С точки зрения целей, которые преследуют участники интернет-коммуникации вступая в общение, выделяют следующие: обмен информацией, создание и поддержание контактов, повышение личного рейтинга, развлечение.

1. *Обмен информацией.* Происходит в виде обмена текстовой, голосовой, визуальной информацией, аудио и видео файлами, графическими изображениями и др.

2. *Создание и поддержание контактов.* Пользователь включает в сферу своего общения уже известных ему людей, а также находит новые контакты, связанные с его биографией, профессиональной деятельностью, сферой интересов и наклонностей, религиозными, нравственными ценностями и т.п.

3. *Повышение личного рейтинга.* Приобретения особого статуса за счет знаний, опыта и полезных для других участников действий.

4. *Развлечение.* Общение ради отдыха и развлечения является одной из доминирующих целей интернет-коммуникации [14].

Средством создания и управления в виртуальном пространстве образом своего «Я» выступают социальные сети, блоги, сайты знакомств, а также другие онлайн-платформы, которые позволяют создавать пользователю профиль, наполняя его содержимым и вступая через него в общение.

Исследователи, изучающие текстовые особенности представления пользователей в социальных медиа, выделяют следующую структуру вербальной самопрезентации: личностный блок, интерактивный блок и презентация личной интернет-страницы [11, с. 65].

1. Личностный блок. Наиболее заполняемая часть, больше всего представлена в социальных сетях и меньше в блогах. Является ключевым компонентом самоподачи и содержит информацию о личностных качествах пользователя, его описание своих интересов, убеждений, ценностей. Имеет монологовую форму и служит как для отражения собственных характеристик, так и для привлечения других пользователей (в виде аудитории читателей или будущих контактов).

Среди наиболее характерных речевых формул, которые используются в интернет-пространстве для самопрезентации, А. И. Медведева выделяет следующие:

1) социальные ярлыки: речевая формула, которая выражает определенный вид социального поведения, роль человека в обществе или социальное самовосприятие («водолей», «демократ», «простой парень», «нерадивая студентка» и т.д.). Такие шаблоны демонстрируют тенденцию к использованию кратких и легких для восприятия аудиторией самохарактеристик;

2) черный пиар: создание негативного образа о себе. Является игровым приемом с целью сделать себя более узнаваемым и выделиться среди других пользователей за счет преступления границ общепринятой морали. Выделяются три основных варианта негативного образа:

– злодей: презентация себя как «плохого парня»/«плохой девчонки», самописание с использованием слов, выражающих отрицательную оценку (вредное, недовольное, ленивое, жестокое и т.д.), а также символов с негативным значением. Также в некоторых случаях в подобных описаниях себя дается негативная оценка обществу и людям в целом;

– неудачник-скептик: ироническая самопрезентация пользователей как людей несостоявшихся в личном или профессиональном плане (скудный, нищий, старый, неудачник и т.д.);

– «не от мира сего»: характеристика себя как людей оторванных от реальности. Используется с целью демонстрации своей непохожести на остальных;

– инсценировка собственного «Я»: создание креативного образа посредством цитат, мифов, анекдотов, фильмов, известных имен, сравнений и т.д.

2. Интерактивный блок. Менее заполняемая часть, чаще представлена в блогах, чем в социальных сетях. Представляет собой диалоговый элемент и предполагает установление контакта и общения с другими пользователями посредством обсуждения размещаемых материалов.

3. Презентация личной интернет-страницы. Встречается реже, чаще представлена в блогах, чем в социальных сетях. Как и личностный блок имеет монологовую форму и служит для самопрезентации, а также для привлечения аудитории [11, с. 65-67].

Кроме вербальной самопрезентации активно используются различные средства мультимедиа. Например, в личностном блоке для визуального восприятия особую роль играют аватары – графические представления пользователей в виде фотографий, картинок, символов. Они также как и текстовая информация призваны отражать характерные черты имиджа и личности пользователя. Считается, что в коммуникации аватары помогают легко распознавать пользователей и ассоциировать сообщения с их авторами. Также используются аудио и видео материалы, фотографии и другие изображения, которые демонстрируют взгляды, интересы и ценности пользователей. Размещаемые в интерактивном блоке, они призваны вызвать реакцию аудитории и становятся приглашением к общению.

Кроме управления собственной презентацией пользователи социальных медиа сталкиваются с необходимостью формировать образы своих партнеров по коммуникации на основании виртуального имиджа собеседников. По мнению исследователей, особенности восприятия «образа Другого» в сетевом общении проявляются в рамках таких аспектов:

социальная категоризация при восприятии партнера, активный сбор информации о партнере, противоречивость образа партнера, интенсивные чувства [2, с. 34-36].

1. *Социальная категоризация при восприятии партнера.* Участники интернет-коммуникации имеют дело с виртуальными партнерами, о которых могут не иметь даже базовой информации (например, пол, возраст, социальный статус). Им приходится «достраивать» образы своих собеседников, используя те стереотипы, которые ранее сформировались у них о других людях и группах, примеры знакомых им людей, свои ожидания от общения с людьми. В процессе «достраивания» собеседникам приписываются черты, которыми те не обладают. Происходит идеализация партнеров, приписывание им собственных черт, что в результате порождает симпатию к ним и повышает уровень доверия.

2. *Активный сбор информации о партнере.* Чтобы восполнить недостающую информацию, пользователи прибегают к сбору дополнительных сведений о каком-либо человеке из других источников: спрашивают о нем у других пользователей, изучают следы его активности в интернете. Кроме этого к данной стратегии прибегают из любопытства и желания приобщиться к жизни тех, чьи образы являются интересными и притягательными. В ряде случаев интернет-пространство содержит и может предоставить о людях специфическую информацию, которая редко доступна чужим людям в обыденной жизни. В таких случаях может возникнуть проблема нарушения приватности и конфиденциальности, что в свою очередь может породить конфликты в общении.

3. *Противоречивость образа партнера.* Исследователи полагают, что на основании виртуального имиджа и общения пользователям не удастся создать интегрированный (целостный) образ партнера. Опираясь на предоставляемые в интернет-коммуникации данные, собеседники конструируют противоречивый портрет партнера, включая в него черты, которые не могут присутствовать у одного человека.

4. *Интенсивные чувства.* Вследствие отсутствия многих коммуникативных барьеров, пользователи быстрее сближаются. Благодаря добровольности, легкости и непринужденности процесса коммуникации, а также идеализации образа собеседника партнеры по общению испытывают интенсивные эмоции [2, с. 35-36].

Таким образом, посредством сетевой самопрезентации возможно значительной управление собственным самовыражением, которое проявляется не столько в виде создания единого целостного образа, сколько имеет тенденцию распадаться на различные аспекты, связанные с какими-либо проявлениями идентичности человека, сферами его интересов и деятельности.

Проблемы и риски для личности в сетевом общении. В условиях отсутствия достаточных социальных регуляторов эксперименты с идентичностью могут привести к распространению девиантных форм поведения в коммуникативном интернет-пространстве. Примером может служить интернет-травля, а также такие агрессивные коммуникативные стратегии как: троллинг, хейтинг, флейм, флуд и др.

Интернет-травля представляет собой систематические намеренные агрессивные действия одного пользователя или группы с целью нанесения психологического вреда конкретному лицу, которые осуществляются в пространстве Интернета. Выделяют различные формы интернет-травли. Одной из них является «кибербуллинг». Кибербуллинг (cyberbullying от англ. bullying: травля) – преднамеренные повторяющиеся на протяжении длительного времени агрессивные действия в виде оскорблений, угроз, клеветы, раскрытия компрометирующей информации, которые осуществляются с использованием информационных технологий.

Несмотря на то, что травля происходит в виртуальном пространстве, ее последствия могут быть очень серьезными. Это не только негативные эмоции (стыд, страх, тревога) или депрессивные состояния, но и суицидальные попытки, а также завершённые суициды [16]. Особенно уязвимы к кибербуллингу оказываются подростки. Исследователи утверждают о связи между кибербуллингом и снижением самооценки, проблемами в семье и с

успеваемостью, с возникновением суицидальных мыслей, а также с различными формами девиантного и противоправного поведения: прогулы, употребление алкоголя и наркотиков.

Последствия кибербуллинга затрагивают не только жертву, но и агрессора. Анонимность, физическая дистанция, отсутствие достаточной обратной связи создают иллюзию игры и нереальности происходящего в виртуальном пространстве. Поэтому агрессор не видит всей уязвимости жертвы, не понимает, что необходимо остановиться и не доводить до разрушительных последствий. В результате может стать виновником трагедии, которую не предполагал в начале своих нападков. Использование подобного коммуникативного поведения в интернет-пространстве приводит к личностным изменениям и влияет на обыденную жизнь: усиливает склонность к противоправному и агрессивному поведению, повышает социальную тревожность [16].

Среди девиантных стратегий общения в интернет-пространстве как частое явление выделяется троллинг. Оно характеризует коммуникационное поведение группы пользователей, направленное на вербальную агрессию в отношении других участников сетевого общения. Троллинг (от англ. trolling: «ловля») – вид виртуальной коммуникации с нарушением этики, выражающейся в виде проявления различных форм агрессивного, издевательского и оскорбительного поведения. Главной целью троллинга является создание конфликта между собеседниками и вовлечение их в бесполезную конфронтацию, путем размещения заведомо провокационных сообщений. Среди основных мотивов троллинга выделяют следующие:

- 1) анонимный поиск внимания: стремление доминировать в дискуссии, задевая других участников и вызывая их гневную реакцию;
- 2) развлечение;
- 3) гнев: использование троллинга, чтобы выразить враждебность группе или какой-либо точке зрения;
- 4) трата времени пользователей;
- 5) самоутверждение;
- 6) проверка работы системы контроля: например, чтобы узнать, что модераторы считают явным нарушением правил поведения на интернет-площадке, и какими будут их ответные действия [15, с. 135];
- 7) коммерческие цели: способ заработать деньги, размещая провокационные высказывания и приводя к срыву конструктивной коммуникации по указке заказчика [9, с. 35-36].

Поддаваясь на провокации, участники коммуникации вступают в бессмысленные и долгие дискуссии, уводящие от существа проблемы и превращающие основные ветви форумов в агрессивную перебранку. В результате такого общения пользователи могут ощущать эмоциональное истощение, появление чувства ненависти и враждебности, снижения доверия к группе, потерю мотивации к дальнейшему общению. Поэтому, чтобы избежать негативного психологического эффекта и мировоззренческого влияния троллинга, современным пользователям следует уметь распознавать и не поддаваться на провокации в сетевом общении.

Особенностью самопрезентации и общения в интернет-пространстве является стирание привычных границ между публичностью и приватностью. Технологические параметры социальных медиа (социальных сетей, блогов и др.) предлагают пользователю определенный шаблон самовыражения и поведения, который стимулирует их к раскрытию персональной информации, завязыванию контактов и общению с другими людьми. При этом пользователи не могут проконтролировать то, каким образом другие люди распорядятся информацией, которую они им предоставили. Те могут выложить в публичное пространство их частную переписку, фотографии, видео или использовать по своему усмотрению открытую для публичного доступа информацию о пользователе в его профиле.

Исследователи обнаружили две противоположные тенденции в установках и поведении пользователей. С одной стороны, желание сохранить приватность, с другой – совершение

добровольных действий, ставящих приватность под угрозу. По мнению ученых, среди возможных причин, объясняющих существование данного феномена, можно отметить наличие доверия к социальной сети, стремление быть частью сообщества, недостаток интернет-грамотности, а также получение определенного символического капитала через раскрытие персональной информации [13, с. 160].

Среди негативных последствий влияния виртуальной коммуникации на личность следует отметить проблему поведенческой зависимости, связанную с навязчивой потребностью в использовании Интернета, которая сопровождается социальной дезадаптацией и выраженными психологическими симптомами [2, с. 96]. Интернет-зависимость – навязчивое желание выйти в Интернет, находясь off-line, и неспособность выйти из Интернета, будучи online [8]. Интернет-зависимость может возникать в отношении различных сервисов Сети, формируя разные типы аддикции. Одним из таких типов является пристрастие к виртуальному общению и виртуальным знакомствам, связанное с большими объемами переписки, постоянным участием в чатах, веб-форумах, с наличием избыточного количества знакомых и друзей в Сети [7, с. 191-192].

Таким образом, виртуальное интернет-пространство предоставляет своим участникам большие по сравнению с реальной жизнью возможности по созданию и управлению личным образом, своим сконструированным «Я». При этом особенности самовыражения могут значительно отличаться в зависимости от типа и целей коммуникации. Возможность экспериментировать с личной идентичностью в виртуальном пространстве привносит новизну и разнообразие в обычные формы самовыражения и одновременно усложняет личностное конструирование. Размывание привычных социальных ролей и норм поведения, создает ситуации неопределенности и вынуждает пользователя самостоятельно интерпретировать происходящее, осуществлять выбор, принимать решения, что способствует возникновению девиантных форм коммуникативного поведения. Кроме этого возможность анонимного взаимодействия и связанное с ним ощущение безопасности, реализация фантазий в виртуальных мирах и общении, доступ к большому количеству собеседников и интенсивная эмоциональность коммуникации могут способствовать возникновению зависимости от интернет-общения.

Литература

1. Антонова Н. В., Одинцова М.С. Интеграционная модель исследования идентичности в контексте интернет-коммуникации // Педагогика и психология образования. 2010. №2. С. 5–16.
2. Белинская Е. П. Психология Интернет-коммуникации: учеб. пособие. – М.: МПСУ; Воронеж: МОДЭК, 2013. – 192 с.
3. Виртуальность / Н. А. Носов, Г. И. Рузавин // Новая философская энциклопедия / Ин-т философии РАН Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. Совета В. С. Стёпин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – 2-е изд., испр. и допол. – М.: Мысль, 2010. [Электронный ресурс]. URL: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH01b7eff9048db8416a128fb7> (дата обращения: 30.09.2019).
4. Войскунский А. Е. Личность в сети: становление и современное состояние киберпсихологии // Образование и развитие личности в современном коммуникативном пространстве. Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Иркутск: Аспринт, 2016. С. 17–26.
5. Войскунский А.Е. Поведение в киберпространстве: психологические принципы // Человек. 2016. № 1. С. 36–49.
6. Добринская Д. Е. Киберпространство: территория современной жизни // Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. 2018. Т. 24. № 1. С. 52–70.
7. Дрепа М. И. Интернет-зависимость как объект научной рефлексии в современной психологии // Знание. Понимание. Умение. Гуманитарная экспертиза. 2009. № 2. С. 189–193.

8. Жичкина А. Е., Пронкина Е. С. Социально-психологические аспекты общения в Интернете // Киберпсихология [Электронный ресурс]. URL: <http://cyberpsy.ru/articles/zhichkina-online-obshhenie/> (дата обращения: 30.09.2019).
9. Загидуллина М. В. Развитие интернет-троллинга и проблемы «шума» в канале коммуникации // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. 2013. Вып. 84. № 31 (322). С. 35–37.
10. Катречко С. Л. Интернет и сознание: к концепции виртуального человека Трансформация сознания в эпоху Интернета // Влияние Интернета на сознание и структуру знания [Электронный ресурс]. – Институт Философии Российской Академии Наук, 2004. С. 57–71. URL: <iph.ras.ru/page50056493.htm> (дата обращения: 30.09.2019).
11. Медведева И. А. Способы создания образа «я» в виртуальном дискурсе // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. 2012. Вып. 65. № 13 (267). С. 65–68.
12. Носов Н. А. Виртуальная психология. – М.: «Аграф», 2000. – 432 с.
13. Пронкина Е. С. Парадокс приватности: почему пользователи социальных медиа раскрывают персональную информацию в публичном пространстве // Вестник РГГУ. Серия «История. Филология. Культурология. Востоковедение». 2018. № 8 (41). С. 155–165.
14. Северина Е. А. Жанры коммуникации в интернет-среде // Вестник МГЛУ. 2013. № 15 (675). С. 206–215.
15. Семенов Д. И., Шушарина Г. А. Сетевой троллинг как вид коммуникативной деятельности // Международный журнал экспериментального образования: научный журнал. 2011. Вып. 8. С. 135–136.
16. Хломов К. Кибербуллинг // ПостНаука. Психология. Навыки цифрового мира [Электронный ресурс]. URL: <https://postnauka.ru/longreads/86459> (дата обращения: 30.09.2019).

1.6. Implementation of the Cultural and Educational Function of Journalism in Contemporary Socio-Political Editions (on the Example of the Magazine «Ukrainian Week»)

1.6.Реалізація культурно-просвітницької функції журналістики у сучасних суспільно-політичних виданнях (на прикладі часопису «Український тиждень»)

Необхідність підняти загальний рівень культурного розвитку масової аудиторії постає одним з найважливіших завдань сучасної журналістики. Це особливо актуально сьогодні, коли наші знання стають все більше поверховими, коли потрібну інформацію ми часто дістаємо не з серйозних наукових трактатів, книг, а «загугливши», з мережі. У такій ситуації оази культурно-просвітницької журналістики, які ще існують на сторінках якісних суспільно-політичних видань, потрібно вивчати, популяризувати і всіляко підтримувати. Особливо зважаючи на те, що, виконуючи культурно-просвітницьку функцію, спонукаючи аудиторію до рефлексії, засоби масової інформації постають у ролі творця культури.

Культурно-просвітницька тематика, що є суттєвою частиною медіадискурсу, на сьогодні недостатньо досліджена. Зокрема, О. Михайлюта [7] частково розглядає матеріали відповідного контенту у контексті реалізації ними функції розважальності, Ю. Мірошниченко [8] досліджує культурно – мистецьку проблематику в періодичних виданнях України та світу, В. Шевченко [15] визначає місце мистецьких журналів в сучасному інформаційному просторі, Л. Мар'їна [6] вивчає проблему співвідношення журналістики і культури, Н.Алтухова [1] досліджує культурологічний контент окремих видань. Слід зазначити, що існує низка досліджень зарубіжних авторів, присвячених вивченню зазначеної проблеми. Зокрема у працях М. Воскресенської, Л. Дускаєвої, А. Сидякіної та Н. Цветової та вивчаються різні аспекти журналістського культурно-просвітницького дискурсу [2; 3; 10;

13]; В. Новіков, А. Талибова, С. Шакіров вивчають особливості літературної критики [9; 12; 14]; Г.Жирков досліджує просвітницьку функцію журналістики в історичній ретроспективі [4]; С. Страшнов вивчає різні аспекти теми просвітництва в журналістиці [11]. Серед розглянутих робіт можна також виділити, працю Е.Лазаревич, в якій досліджується проблема популяризації науки [5].

Зважаючи на обмежену кількість теоретичних напрацювань, що стосуються зазначеної тематики у вітчизняному науковому дискурсі, вважаємо за необхідне окреслити вагу та роль науково-популярних матеріалів, а також публікацій присвячених культурі в сучасних суспільно-політичних виданнях. Цим і визначається актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей культурно-просвітницького компоненту на прикладі змістового наповнення суспільно-політичного журналу «Український тиждень», розкриття його сутності, структури та функцій. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати змістове наповнення журналу «Український тиждень», виокремити різновиди матеріалів культурно-просвітницького спрямування на сторінках журналу, визначити їх теми, жанри, предмет відображення та цільові настанови; з'ясувати роль культурно-просвітницького компоненту на сторінках суспільно-політичного видання.

Об'єктом дослідження є особливості реалізації культурно-просвітницької функції журналістики.

Предметом дослідження є контент культурно-просвітницького компоненту сучасного суспільно-політичного журналу «Український тиждень» в системі соціальних комунікацій.

Джерелами дослідження стали номери журналів «Український тиждень» за 6 місяців (період з 4 липня 2019 р. по 25 грудня 2019 р.).

Методи дослідження: для визначення особливостей культурно-просвітницької складової контенту часопису використано метод спостереження, щоб охарактеризувати їх жанри і тематику, цільові настанови застосували метод аналізу, а також описовий і статистичний методи.

Виникнення такого явища як культурно-просвітницька журналістика пов'язане з епохою Просвітництва. У науці та філософії XVIII ст. запанував раціоналізм, у політичному й релігійному житті – принципи толерантності, набули нового статусу та одержали юридичне оформлення концепції «природних прав людини» і демократії. Гаслом епохи просвітництва стали відомі слова Канта «... май відвагу користуватися власним розумом!». Цей період називають епохою просвітницької журналістики, завдання якої – виправляти мораль суспільства за допомогою просвіти й розваг. Ідеї просвітництва актуальні і сьогодні. Особливо якщо під цим терміном розуміти діяльність пов'язану з розширенням кругозору людей, з розповсюдженням знань, норм, цінностей. Просвітницька діяльність орієнтована на підвищення культурного рівня мас з метою консолідації суспільства і його розвитку на основі гуманістичних ідеалів.

Просвітницька функція журналістики, як особлива місія в системі ЗМІ, передбачає забезпечення аудиторії новими, цінними в контексті розвитку суспільства, знаннями з різних галузей науки і культури. Інформація з названих сфер людської діяльності потребує адаптації для масової аудиторії, відтак особливість просвітницької функції журналістики у забезпеченні «перекладу» з мови науки й мистецтва на загальнозрозумілу мову, а також осмислення нових наукових знань чи продуктів мистецької творчості з точки зору їх відповідності гуманістичним тенденціям розвитку суспільства.

Сьогодні, в час величезних технічних можливостей, просвітницька діяльність журналістики за логікою мала б стати більш інтенсивною і якісною, проте спостерігаємо протилежну тенденцію: у ЗМІ поширюються псевдонаукові статті, а актуальна інформація з царини культури і мистецтва часто підмінюється розповідями з життя зірок шоу-бізнесу.

Осередками якісної науково-популярної та культурологічної інформації залишаються спеціалізовані видання. Саме на сторінках літературних, мистецьких, науково-популярних видань знаходимо матеріали культурно-просвітницького спрямування: про творчі пошуки

діячів мистецтва і науки, про актуальні наукові відкриття, про новини кіно, театру, музики, образотворчого мистецтва. Якісні суспільно-політичні часописи також містять публікації просвітницького спрямування. Значна частина контенту таких журналів як «Український тиждень», «Країна», «Новое время», «Фокус» присвячена темам з царини науки та культури.

Оскільки традиційно суспільно-політичні журнали розраховані на ширшу читацьку аудиторію аніж спеціалізовані видання зі сфери різних галузей мистецтва та культури, дослідження культурно-просвітницького контенту видання саме такого типу дозволяє скласти уявлення про те, які теми цікавлять масового читача, які жанри є найбільш затребуваними, інформація з яких сфер культурного життя користується попитом. Саме тому ми розглянули публікації часопису «Український тиждень» за період з 4 липня 2019 р. по 25 грудня 2019 р. з точки зору реалізації в них культурно-просвітницької функції журналістики.

«Український тиждень» – щотижневий ілюстрований суспільно-політичний україномовний журнал, що висвітлює ключові події та проблеми країни й світу. За досліджуваний період у 23 випусках журналу «Український тиждень» розміщено 627 матеріалів, з них 90 (тобто 14%) публікацій культурно-просвітницького спрямування. Зазначені матеріали згруповані у рубриках «Наука», «Історія», «Культура». У ході дослідження ми класифікували їх за темами і жанрами, а також за предметом відображення та цільовими настановами.

Щодо тематики, то матеріали на сторінках тижневика, які відносимо до культурно-просвітницьких переважно стосуються сфер науки, історії, літератури, музики, кіно, образотворчого мистецтва, а також сфери культури в широкому значенні.

Зокрема рубрика «Наука» в аналізованих часописах містить 23 публікації (25% від кількості усіх публікацій зазначеного спрямування). Слід наголосити, що у кожному з двадцяти трьох досліджуваних випусків часопису було розміщено матеріали присвячені проблемам науки. За жанром це переважно аналітичні статті. Рідше трапляються інтерв'ю з науковцями. Варто підкреслити високий професійний рівень журналістів, які виступають авторами зазначених публікацій. Судячи з того, що постійними авторами є лише кілька осіб (Олег Фея та Катерина Койдан), в редакції журналу серйозний підхід до журналістської спеціалізації. В «Українському тижні» практикують також передрук публікацій, що стосуються важливих новин зі сфери науки з закордонних журналів. Зокрема, за останні 6 місяців у 4 випусках «Тижня» було опубліковано статті з журналу «Die Welt».

У досліджуваних номерах часопису опубліковано 25 матеріалів на історичну тематику (28%). Основним завданням журналістів, що пишуть на історичну тематику постає необхідність створення нового та якісного медійного продукту, залучення різних експертних груп до дискусій про минуле в медійному просторі України; створення інтелектуального середовища для популяризації історії. На сторінках «Тижня» історики-професіонали говорять з широкою публікою доступною мовою та у тих форматах, які можуть бути їй зрозумілими.

Матеріали на історичну тематику на сторінках «Українського тижня» публікуються регулярно. Кожний випуск журналу неодмінно містить один чи два тексти присвячені історії. Зазвичай, це аналітичні статті або ж нариси. Важливим моментом є те, що переважна більшість авторів цих історичних розвідок – Андрій Чуткий, Станіслав Кульчицький, Віталій Михайловський, Владислав Грибовський, Ігор Стамбол, Назар Розлуцький – професійні історики, доктори та кандидати історичних наук. Відтак, можна підсумувати, що матеріали підготовлені цими вченими не лише цікаві й пізнавальні, але й мають високий науковий рівень.

Публікації присвячені літературі в журналі «Український тиждень» розміщено переважно у рубриці «Історія». За досліджуваний період опубліковано 10 матеріалів пов'язаних з літературою (11%). Зазвичай це статті відомих літературознавців: Віри Агеєвої, Володимира Панченка, Ярини Цимбал, або ж інтерв'ю з письменниками. Слід зазначити, що матеріали присвячені літературі у часописі, за жанром переважно аналітичні статті або інтерв'ю. У статтях часто аналізуються проблеми зі сфери історії літератури, проте всі вони

розглянуті у контексті сучасності. Щодо інтерв'ю – це розмови з науковцями, письменниками, які торкаються найбільш актуальних проблем сучасного суспільства та літературного процесу.

Темі кіно, у досліджуваних нами випусках журналу, присвячено 9 матеріалів (10%), які вирізняються жанровим розмаїттям. Серед них ми виокремили інтерв'ю, огляди, нариси і статті. За тематикою це переважно матеріали про кінофестивалі або ж розвідки з історії вітчизняного кіновиробництва.

У проаналізованих випусках «Українського тижня» темі музики присвячено 5 публікацій (6%). З них 4 належать до жанру інтерв'ю, одна – проблемна аналітична стаття. Всі вони розміщені у рубриці «Культура». Таким чином, музична тематика на сторінках «Українського тижня» представлена не надто вичерпно. Проте ті матеріали, які опубліковані за останні шість місяців, висвітлюють основні проблеми та тенденції розвитку у цій царині культури.

Темі образотворчого мистецтва у досліджуваних нами випусках журналу «Український тиждень» було присвячено лише дві публікації (2%): інтерв'ю та аналітична стаття. Перша – інтерв'ю з Марком Вітцігом (№ 30 від 25 липня) про творчість швейцарського художника Ганса Рудольфа Гігера, найбільш відомого своєю дизайнерською роботою до фільму «Чужий». Друга – публікація Оксани Баршиноват «Вихід із тісняви» (№ 34 від 21 серпня) про те, яким було українське «неофіційне мистецтво» в добу соцреалізму. Авторка статті розповідає про різні періоди в розвитку неофіційного українського живопису. Виділяє найбільш визначних художників, здійснює широкий огляд культурного, політичного й історичного контексту.

У досліджуваних нами випусках журналу «Український тиждень» опубліковано 16 матеріалів (18%), що стосуються сфери культури загалом. Серед них 9 інтерв'ю з відомими діячами культури та мистецтва та 7 аналітичних статей. Тематика їх різноманітна: про грантову підтримку проектної діяльності у сфері культури, формування української еліти, суржик, про антиконсюмеризм, як головний тренд сьогодення, про необхідність навчити читати для задоволення, про діджиталізацію у сфері культури, про те як складаються відносини держсектору із сучасним арт-простором, про актуальні питання сучасної музеології, про арт-терапію, про дистрибуцію культури в регіонах, про переклади та дослідження сербської народної пісенної поезії, нові тренди і зміни у виданні та читанні книжок, та ін.

Жанрова палітра культурно-просвітницької складової контенту «Українського тижня» достатньо різноманітна: використовуються всі три групи жанрів: інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні. Проте їх співвідношення не рівномірне: найбільш затребуваним виявився жанр аналітичної статті (61%), часто зустрічається також інтерв'ю (23%), невелика частка матеріалів – це нарис (4%) та огляд (2%). Таке співвідношення жанрових моделей культурно-просвітницьких публікацій досліджуваного часопису дозволяє визначити які ролі виконує журналістика, реалізуючи просвітницьку функцію.

На сторінках «Українського тижня» для реалізації зазначеної функції найбільш затребуваним є жанр аналітичної статті. Відтак, можемо виснувати, що журналісти тижневика, реалізуючи просвітницьку функцію, найчастіше виступають у суспільстві в ролі аналітиків, популяризаторів науки, а не лише інформаторів. Це сприяє не тільки оновленню знань у масовій свідомості аудиторних груп цього видання, а й створює можливості для рефлексії, критичного сприйняття, для корекції і уточнення тих чи інших уявлень аудиторії.

Доволі поширене застосування в журнальних публікаціях жанру інтерв'ю свідчить про те, що журналісти часто надають перевагу залученню експертів для інтерпретації подій і явищ з царини культури й науки, виконуючи роль посередника, «медіума» між знавцями-професіоналами і аудиторією.

За предметом відображення та цільовими настановами тексти культурно-просвітницького спрямування у журналі «Український тиждень» можна поділити на дві групи. До першої відносимо ті, у яких предметом відображення стали нові явища та

продукти духовної творчості – твори мистецтва, досягнення науки й культури, а також їх осмислення, освоєння та застосування в суспільстві. Сюди ж належать і ті публікації, в яких ідеться про ситуації, що характеризують культуру, науку, мистецтво як процес духовної творчості.

До другої групи відносимо ті тексти, у яких відображені ситуації, що характеризують соціальні, матеріально-технічні умови і проблеми існування суб'єктів духовної творчості, та продукти їх творчості; соціальну складову процесу творчості; проблеми фінансування науки, мистецтва; дослідження соціальних наслідків від продукування нових знань, проблеми їх адаптації в суспільстві.

Слід зазначити, що частка публікацій першої групи є набагато чисельнішою в досліджуваному часописі. Власне саме тексти такого типу в повній мірі виконують культурно-просвітницьку функцію, на відміну від публікацій другої групи, які, лише частково, меншою мірою виконують місію просвітництва, оскільки покликані реалізовувати інші, не менш важливі функції журналістики.

Висновки. Можемо виснувати, що редакція часопису «Український тиждень» значну увагу приділяє культурно-просвітницькій тематиці публікацій. У кожному з двадцяти трьох досліджуваних нами випусків журналу було розміщено від 3 до 5 матеріалів культурно-просвітницького спрямування. Найбільшу частку становлять публікації на історичну тематику (38%) та з царини науки (35%).

Найбільш затребуваним жанром досліджуваного контенту виявилась аналітична стаття (61%), що свідчить про особливу суспільну роль журналістів тижневика, які, виконуючи культурно-просвітницьку функцію, постають не лише в якості інформаторів, але й аналітиків, критиків, популяризаторів.

За предметом відображення та цільовими настановами переважна частка текстів культурно-просвітницького спрямування у журналі «Український тиждень» належить до таких, у яких предметом відображення стали нові явища та продукти духовної творчості – твори мистецтва, досягнення науки й культури, а також їх осмислення, освоєння та застосування в суспільстві.

Отже, культурно-просвітницький контент постає важливою складовою сучасної журналістики. Саме завдяки подібним матеріалам читацька аудиторія не просто дізнається про новинки зі сфери культури та науки, але й має можливість поглибити свої знання, розширити кругозір. Авторам «Українського тижня» завжди вдається дуже цікаво, в доступній для пересічного читача формі донести важливу інформацію про суспільно важливі наукові відкриття, проблеми та досягнення в царині сучасного мистецтва, під новим кутом зору поглянути на історичні події, відкрити невідомі загалу або забуті імена.

Відтак, вважаємо за необхідне наголосити на важливості просвітницької місії журналістики, на тому, що необхідно навчати, розважаючи. Саме такий підхід дозволить засобам масової інформації впливати на розвиток естетичного смаку, ерудиції, енциклопедичної бази читача, а відтак піднімати рівень свідомості аудиторії.

Література

1. Алтухова Н.С. Мистецькі пріоритети культурологічного контенту суспільно-політичного журналу «Країна». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. 2017. № 12. С. 31-36.
2. Воскресенская М. А. Просветительство и расширение кругозора. *Журналистика сферы досуга* / Под ред. Л. Р. Дускаевой, Н. С. Цветовой. СПб, 2012. С. 79-89.
3. Дускаева Л. Р. Выражение оценочных коммуникативных действий в журналистском культурно-просветительском дискурсе. *Вестник Пермского университета*. 2014. №4. С. 206-213.
4. Жирков Г.В. Просветительская функция журналистики в исторической ретроспективе. *Научно-культурологический журнал*. 2004. № 3. С.34-45.
5. Лазаревич Э. А. *Искусство популяризации науки*. Москва, 1978. 256 с.

6. Мар'їна Л. Сучасна журналістика і культура: спільність генезису. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. Львів, 2012. Вип. 36. С.73–78.
7. Михайлюта О. О. Розважальний компонент сучасних українських суспільно-політичних журналів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. ком. : 27.00.04 / О.О. Михайлюта Київ, 2016.
8. Мірошніченко Ю. П. Культурно-мистецька проблематика провідних газет України та світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. ком.: 27.00.01 / Ю. П. Мірошніченко. Київ, 2015.
9. Новиков В. И. Жанр литературной рецензии в современной отечественной прессе. *Медиаскоп*. 2012. №2. С.35-42.
10. Сидякина А. Художественно-просветительские периодические издания. *Журналистика сферы досуга. Уч. Пособие* / Под общей редакцией Л.Р. Дускаевой, Н.С. Цветовой. СПб, 2012. С.123-131.
11. Страшнов СЛ. *Просветительство и журналистика*. Иваново, 2001. 244с.
12. Талыбова А. Н. Литературная критика как средство продвижения художественной культуры. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Севастополь. 2014. №3. С. 450-455.
13. Цветова Н.С. Дискурс искусства в современной российской журналистике. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета*. Серия 9. Вып. 1. 2012. С. 231-238.
14. Шакиров С. М. Трансформации дискурса литературной критики. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2013. №2. С. 162-168.
15. Шевченко В. Е. Місце журналів з мистецтва на ринку України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Симферополь, 2006.Т. 19 (58). Филология. № 5. С. 104–106.

1.7.The Influence of the Media on the Formation of the Modern Information Society in Ukraine

1.7.Вплив засобів масової інформації на формування сучасного інформаційного суспільства в Україні

У цивілізаційному контексті сучасне суспільство характеризують як постіндустріальне або інформаційне. Дане поняття є соціологічною концепцією, яка визначає головним фактором розвитку суспільства інформацію.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології змушують суспільство по-новому підійти до розуміння ролі інформації.

У сучасному суспільстві інформаційно-комунікаційні технології (Далі – ІКТ) є однією із обов'язкових складових усіх сфер: освітньої, наукової, управлінської, оскільки пошук, накопичення, обробка, зберігання, поширення, використання інформації складають основу ефективного функціонування всіх сфер життя людства та якісної взаємодії між ними. З огляду на зазначене, від формування та ефективного використання інформаційно-комунікаційних ресурсів, в сучасних умовах, значною мірою залежить ефективність функціонування суспільства.

Інформаційні і телекомунікаційні технології – це узагальнене поняття, яке описує різні методи, способи і алгоритми збору, зберігання, опрацювання, представлення і передачі даних.

Спеціалізований підрозділ ООН в області ІКТ Міжнародний Союз Електрозв'язку (International Telecommunication Union, ITU) згідно зі звітом «Вимірювання інформаційного суспільства» видавництва поліпшив рейтинг України. Зокрема, за індексом розвитку ІКТ

(IDI) Україна посіла 68 місце, покращивши свою позицію на один пункт в порівнянні з 2011 р. Було досліджено 157 країн. Різниця склала +0.26 балів.

Індекс IDI розвитку ІКТ деяких країн

Країна	2017		2015		2013		2011	
	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс
Республіка Корея	1	8,57	1	8,56	1	8,40	1	7,80
Швеція	2	8,45	2	8,34	2	8,23	2	7,53
Ісландія	3	8,36	4	8,17	3	8,06	7	7,12
Данія	4	8,35	3	8,29	4	7,97	3	7,46
Фінляндія	5	8,24	5	8,04	5	7,87	12	6,92
Норвегія	6	8,13	13	7,52	11	7,60	8	7,12
Нідерланди	7	8,00	6	7,82	9	7,61	5	7,30
Англія	8	7,98	9	7,75	10	7,60	10	7,03
Люксембург	9	7,93	7	7,76	7	7,78	4	7,34
Гонконг	10	7,92	11	7,68	6	7,79	6	7,14
Австралія	11	7,90	21	7,05	16	7,17	21	6,41
Японія	12	7,82	8	7,76	13	7,42	11	7,01
Швейцарія	13	7,78	10	7,68	8	7,67	9	7,06
Макао	14	7,65	14	7,51	21	6,84	27	5,84
Сингапур	15	7,65	12	7,66	19	7,08	15	6,71
США	17	7,53	15	7,48	17	7,09	17	6,55
Росія	40	6,19	38	6,00	47	5,38	49	4,42
Білорусь	41	6,11	46	5,57	52	5,01	58	3,93
Україна	68	4,64	67	4,40	62	4,34	59	3,83
Турція	69	4,64	69	4,38	59	4,42	60	3,81
Грузія	71	4,59	73	4,20	77	3,65	85	2,96

Аналіз інформації, поданої у таблиці вказує на нерівномірність розвитку ринку за галузями та впродовж періоду, що розглядається, структура ринку змінюється з часом. Найшвидше зростають сектори телекомунікації, ІТ послуг та програмного забезпечення. Якщо у 2000 р. їхня частка становила 39,6% у структурі ринку ІКТ, то у 2006 – 46,3%.

Одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною

мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя. Для організації взаємодії різних інформаційних систем з різними користувачами та між собою, дані потрібно відповідним чином описати в усіх системах на різних рівнях, тобто вирішити проблему їх інформаційної сумісності в найширшому розумінні. Це досягається створенням інформаційного забезпечення.

Розробка інформаційного забезпечення - одна з найважливіших складових інформаційної системи, яка повинна забезпечити:

- єдність і збереження інформації, необхідної для розв'язання завдань;
- єдність інформаційних масивів для всіх задач інформаційних систем;
- однократність уведення інформації та її багатозмісьове використання (формування баз даних);
- різні методи доступу до даних;
- низьку вартість витрат на зберігання та використання даних, а також на внесення змін.

Інформаційне забезпечення складається з таких частин: методичні та інструктивні матеріали; система класифікації та кодування; інформаційна база.

Інформаційно-комунікаційні технології охоплюють сукупність інформаційних та комунікаційних технічних засобів і методів збирання, обробки й передачі даних для отримання інформації нової якості про стан об'єкта, процесу, явища для створення нової (перетворення наявної) інформації для її аналізу або покращеного сприйняття людиною та прийняття на її основі рішення про виконання певних дій.

Головні особливості ринку інформаційно-комунікаційних технологій такі: нематеріальність кінцевого продукту/послуги – якісно нової, достовірної інформації, доставленої (отриманої) за визначений період, у визначеному просторово-часовому відрізку; підвищення вимог, які висуваються користувачами щодо достовірності та терміновості товару/послуги інформаційно-комунікаційних технологій.

Характерними рисами інформаційного суспільства є:

- пріоритетне значення інформації в порівнянні з іншими ресурсами;
- домінування інформаційного сектора в загальному обсязі валового внутрішнього продукту;
- забезпечення економії часу за рахунок використання нових телекомунікаційних і комп'ютерних технологій;
- інформація, знання й кваліфікація суб'єкта стають головними факторами у сфері влади й управління [7, с.2].

Надзвичайно важливе значення у формуванні інформаційного суспільства мають засоби масової інформації (далі - ЗМІ), що трансформувалася з розвитком нових засобів комунікації у свободу масової інформації, цілком справедливо вважається головним принципом функціонування преси, радіо та телебачення у правовій державі. ЗМІ є обов'язковим елементом режиму демократії та необхідною умовою забезпечення для індивідів та їх об'єднань політичного плюралізму та культурної різноманітності.

Роль ЗМІ у формуванні інформаційного суспільства, питання їх впливу на процес демократичного розвитку української держави і становлення інститутів громадянського суспільства знайшли відображення у роботах науковців: В.В. Березенко, М.Т. Дзюба, М.І. Горлач, А.Г. Костирев, Н.О. Мороз, І.О. Прилуцький, В.О. Приступенко, Д.В. Яковлев. Вітчизняні дослідники – А.З. Москаленко, В.І. Шкляр, М.І. Скуленко, В.М. Бебик, О.В. Зернецька, А.І. Ручко, Г.Г. Почепцов – аналізують окремі аспекти означеної проблематики, але, як правило, згадують їх при розробці інших тем.

Метою нашого дослідження є аналіз та особливості впливу ЗМІ у формуванні інформаційного суспільства в Україні.

Виходячи з даної мети поставлено такі завдання:

- визначити роль ЗМІ у побудові інформаційного суспільства на сучасному етапі розвитку людської цивілізації;

- проаналізувати стан інформаційного законодавства України, яке стосується діяльності системи засобів масової інформації;
- означити проблеми доступу до інформації як важливого фактора формування інформаційного суспільства.

Значення ЗМІ для суспільства і функціонування держави важко переоцінити. Основне їх завдання полягає в інформуванні людей щодо різних питань життєдіяльності держави й суспільства, що зумовлено потребою забезпечення сталості влади. Неоціненною є роль ЗМІ як посередника в діалозі між різними соціально-політичними силами, між владою і суспільством.

Основною базою для виникнення думок служать знання, уявлення про оточуючий світ (про дане конкретне явище), почуття, пізнані як у результаті власної практичної діяльності, так і в процесі міжособистісного спілкування чи спілкування за допомогою мас-медіа. Вплив мас-медіа на громадську думку набуває у сучасних умовах особливого значення. Соціологічні дослідження показують, що преса, кіно, радіо і телебачення несуть велику кількість відомостей, спираючись на які люди можуть формувати свої судження.

Мас-медіа є важливими джерелами відомостей про події в країні та за кордоном, про що свідчать дані про споживання інформації преси, радіо і телебачення різними групами населення. Таким чином, мас-медіа виступають, перш за все, як джерело тих знань, уявлень і почуттів, які служать ґрунтом для оцінки великого кола явищ, для формування індивідуальної та громадської думки.

З комуністичних часів прийшов до нас фігуральний вислів про ЗМІ як “четверту владу”. Деякі представники владної верхівки і сьогодні хотіли б, щоб ЗМІ (а також судова влада) виконували роль додатка до законодавчої і виконавчої гілок влади і в цьому значенні були б “четвертою владою”. Проте, завдання преси, радіо та телебачення полягає в тому, щоб бути носієм плюралізму думок, поглядів, орієнтацій і джерелом всебічної інформації, яка справді впливала б на формування громадської думки, а коли треба, то разом з іншими інститутами громадянського суспільства виступала б стосовно неї противою, запобігаючи можливим зловживанням владою. Багато журналістів і директорів ЗМІ це розуміють, але не всі з них мають однакову можливість і однакову сміливість протистояти тискові.

Перш за все, для того щоб ЗМІ впливали на формування громадської думки, потрібно, щоб населення ними користувалось. Одним з найголовніших ЗМІ в Україні є телебачення. Телевізор та радіо є практично в кожному домі і вони майже безплатні, у той час як купівля чи тим паче передплата газет передбачає витрати. Опитування “Соціс-Геллап” засвідчили, що 62% українських жителів одержують інформацію про соціальні та політичні події саме з телевізійних програм, 38% - з радіо та лише 18% - з газет.

Оскільки ЗМІ намагаються висвітлювати значущі, актуальні для суспільства проблеми і багато в чому розглядають їх з точки зору громадської думки, можна зробити висновок, що і громадська думка може визначати діяльність ЗМІ. Але й саме громадська думка формується під впливом різних факторів, зокрема через поширення ідеології та пропаганди, чим можуть займатися і ЗМІ.

У практиці ЗМІ сьогодні широко використовуються методи підсвідомого впливу, коли ставлення суспільства до тих чи інших явищ навколишнього світу формується за допомогою стереотипних уявлень, які впроваджуються в потік новин, автоматично викликаючи в масовій свідомості або негативну, або позитивну реакцію на конкретну подію. Завдання преси в процесі переконання - створити міцне, стійке ставлення до цього явища. Завдяки своїй біологічній природі, людина піддається навіюванню, наслідувальності і заразливості.

Існує декілька методів, які використовують ЗМІ у процесі формування громадської думки:

Метод семантичного маніпулювання передбачає ретельний відбір і спеціальну компоновку понять, що викликають або позитивні, або негативні асоціації, що дозволяє впливати на сприйняття інформації (ми - борці за незалежність, процвітання Росії, вони - окупанти, поневолювачі народу; за нами все прогресивне людство, простий народ, за ними -

олігархи, бандити, чиновники). Оскільки метод заснований на певних асоціаціях, він дозволяє легко вплинути на людину в силу його звичок і переконань.

Формування стереотипів, за допомогою яких легко маніпулювати свідомістю людини, оскільки вони тісно пов'язані з життєдіяльністю суспільства в цілому і конкретних груп людей зокрема.

Використання реклами як метод навіювання. Реклама – оповіщення різними способами для створення широкої популярності чого-небудь з метою залучення споживачів, глядачів і т. д.

Психологічно людина загалом позитивно налаштована на сприйняття друкованої чи трансльованої інформації, якщо, звичайно, її автор чи ЗМІ не мають негативної репутації. Однак нерідко цю налаштованість намагаються використати в політичній боротьбі з метою аргументування економічних, соціальних дій, проектів, які заторкують інтереси людей. Дезінформуючи суспільство, в матеріалах ЗМІ нав'язують вибіркову увагу до фактів, приписують певній особі заяви, які вона ніколи не робила; оприлюднюють інформацію після втрати нею актуальності; наводять неточну цитату або уривок фрази, яка поза контекстом набуває іншого, часом протилежного змісту.

Проявом необ'єктивної інтерпретації журналістом інформації є фальсифікація, яка може бути таких видів:

- **«отруйний сендвіч»**: журналіст ховає позитивну думку про особу між негативними вступом і висновком і в такий спосіб нейтралізує, робить непомітною її;

- **«солодкий сендвіч»**: журналіст журналіст вміщує негативні думки між позитивними вступом і висновком для створення загалом позитивного образу особи, політичної групи;

- **«роздування деталей»**: журналіст, концентруючи увагу на негативній деталі, створює відповідне враження.

Для маніпуляції громадською думкою ЗМІ активно використовують журналістські коментарі, які можуть бути:

- *відкритими* (пряме і відкрите висловлювання журналістом своєї думки);

- *прихованими* (журналіст не висловлює його прямо, а подає як факт, не посилаючись на джерело інформації);

- *запозиченими* (подається як офіційний коментар або коментар авторитетної особи).

Поширеними прийомами є:

- *удавана трансляція думок* (журналіст імітує транслювання думок людей);

- *обмеження інформації* (недопущення в обіг невігідних думок, фактів);

- *скорочення* (оприлюднення матеріалу про полеміку без репрезентації позиції однієї зі сторін);

- *використання евфемізмів* (використання при обговоренні фактів, подій, позицій незаконної чи кримінальної діяльності слів-замінників, які не дають точної оцінки);

- *вихваляння* (необґрунтоване висловлювання позитивних суджень про події, явища, ідеалізування індивіда, групи тощо).

Окремі маніпулятивні матеріалів ЗМІ розраховані на *ефект приниження*, для досягнення якого журналіст вдається до осуду певних якостей, рис осіб, характеристик соціальних груп, параметрів процесів. Для цього використовують такі прийоми:

- *пряма критика* (пряме висловлювання критичної думки, яка нерідко набуває ознак відкритої пропаганди);

- *непряма критика* (критика не особи, групи, а їх оточення, прихильників);

- *використання подвійного стандарту* (критика особи на основі застосованих тільки до неї критеріїв);

- *використання гумористичних форм* (гумору, сарказму, сатири, іронії) для спростування, дискредитації думок, ідей, інтерпретування їх як несуттєвих, смішних, безглузвих;

- звинувачення на основі асоціації (привертання уваги до аморальної, негативної поведінки особи чи групи) з метою перенесення її на іншу особу або групу.

Псевдотехнологією є демонстрація *удаваного нейтралітету* — демонстрація журналістом своєї нейтральності, через яку він намагається приховати обстоювання чийхось інтересів. Для цього він може використати:

- фальшивий комплімент (висловлення ледь помітного компліменту особі з наступним його запереченням і дискредитацією цієї особи);

- фальшива критика (критика особи, яка потім перетворюється на вихваляння її задля нівелювання критики);

- непослідовна критика (критика осіб з наведенням прикладів, що засвідчують їх помилки, і зміна теми за необхідності вказати на помилки іншої особи);

- репрезентація фальшивого статусу особи (репрезентація думки особи як представника великої політичної групи або надання їй права говорити від імені цієї групи).

У заангажованих цілях журналісти використовують *сенсаційні повідомлення* — розраховані на сильний ефект, суспільний резонанс незвичайні повідомлення. Такий псевдотехнологічний підхід ґрунтується на небайдужості ЗМІ до сенсацій, оскільки це робить їх популярнішими. З огляду на це береться за основу реальний чи вигаданий факт, повідомлення про який може справити сильне враження, і додається до нього відповідний коментар.

ЗМІ досить часто віддають перевагу не дискусіям, а *спрощеним твердженням*, які легко сприймаються, засвоюються. У такий спосіб нав'язується тільки одна думка, позиція, розкривається тільки один бік справи, що нерідко використовують для посилення своїх позицій, ослаблення позицій конкурентів.

З псевдотехнологічним наміром використовують і *риторичні запитання*. Сформулювавши їх перед аудиторією, журналіст спонукає її до роздумів у потрібному напрямі. Результатом таких запитань може стати укорінена в масовій свідомості, наснажена відповідним смисловим, емоційним забарвленням думка про особу, групу, громадське, політичне об'єднання тощо.

Неприхований недружній намір містить у собі *осміяння* - виставлення в непривабливому світлі осіб, поглядів, ідей, програм. Сформоване у такий спосіб іронічне ставлення з часом поширюється на інших осіб, групи, погляди, ідеї чи програми. Ефективність цього методу обумовлена його впливом на підсвідомість, адже там, де пряма критика і негативний вплив мають долати психологічні бар'єри, гумористична форма викладу інформації легко обминає їх.

Осміювання може бути реалізоване у формі оповіді (основні події відбуваються приблизно в одному місці з постійними героями), цитування (публікування характерних висловлювань конкретних осіб з коментарем журналіста), а також у віршовій формі (вмонтована в гумористичні частівки, вірші певна інформація легко сприймається і запам'ятовується).

З метою дискредитації певних осіб, груп вдаються до *«задушення в дружніх обіймах»*. Узявши на озброєння цей прийом, зацікавлені в компрометації певної особи ЗМІ починають посилено наділяти її якостями, яких вона насправді позбавлена (талант державного діяча, харизма, почуття гумору тощо). «Об'єкт» з часом починає вірити у свої непересічні здібності, і відповідно, поводитися неадекватно, а потенційні опоненти серйозніше мобілізуються на боротьбу з ним.

Попри загальні особливості, використання сурогатних засобів формування громадської думки має і певну специфіку, яка залежить від виду ЗМІ.

Наприклад, газети і журнали, цілеспрямовано можуть впливати на сприйняття осіб, груп, використовуючи такі прийоми:

- розповсюдження сфальсифікованого номера. Як правило, фальсифікують відоме й авторитетне у певних колах видання, додаючи до нього тенденційну, неправдиву інформацію. Читач, отримавши такий номер, некритично сприймає цю інформацію, бо він

традиційно вірить своєму виданню. Таким способом у його свідомість проникає інформаційний фальсифікат;

- використання заголовків, що не відповідають змісту матеріалу. Надруковані на першій шпальті великим шрифтом, вони привертають увагу читача. Оскільки частіше газети купують «на ходу», то читач орієнтується передусім на заголовки і не завжди відстежує їх невідповідність змісту;

- використання фотографій. Значний вплив справляють на читачів фотографії, особливо в кольоровому журналі. Їх добір залежить від мети, яку переслідують автори матеріалу. Підібрати виграшну (невиграшну) для особи серію фотографій не важко, якщо фотокореспонденти «фахово» попрацюють над нею.

Потужними можливостями у створенні та спотворенні іміджу особи чи інформації володіє телебачення, адже сприйняття її з екрану багато в чому залежить від ставлення до неї журналістів, які готують передачу. Вони можуть допомогти виглядати і сприйматися ефектно або, навпаки, маніпулювати особою, що здебільшого залежить від таких чинників:

- 1) ситуації, в якій береться інтерв'ю. Такі ситуації бувають стандартними (інтерв'ю в студії, вдома, в кабінеті), випадковими (коли журналіст веде бесіду з особою, психологічно не підготовленою до спілкування перед камерою), екстремими (катастрофи, захоплення заручників тощо, коли доводиться імпровізувати перед камерою). У кожній з них при бажанні журналісти технологічно легко можуть спотворити думку особи;

- 2) характеру передачі. Спотворення думки особи залежить від того, в прямому ефірі чи в записі транслюється передача, оскільки це потребує використання конкретних псевдотехнологічних інструментів;

- 3) атмосфери інтерв'ю. Вона може бути формальною — неформальною, довірливою — ворожою, агресивною — доброзичливою тощо, завдяки чому задає тон дискусії, який обумовлює подальші оцінки глядачів;

- 4) «гри кадрів». Для формування негативного ставлення до осіб використовують непривабливі ракурси або відповідно монтуєть кадри;

- 5) повтору інформації. Вважається, що через 30 хвилин аудиторія пам'ятає тільки 60% змісту телепередачі, наприкінці дня — 40, а через тиждень — 10%. У результаті, якщо не буде нових фактів або повторів, проблема зникає сама собою. Тому повторюване з достатньою частотою повідомлення закріпиться в масовій свідомості. Варіантом такої техніки є використання гасел, ключових слів («рівні права для всіх», «народ і партія — єдині», «злочинець має сидіти в тюрмі» тощо);

- 6) ефекту останнього слова. Після інформації про конфлікт з певного питання журналіст завершує повідомлення цитатою або перефразуванням думки однієї із сторін, ігноруючи точку зору іншої.

Суттєві технологічні особливості мають радіопередачі, оскільки слухач не бачить журналіста, сприймає інформацію на слух. Це дає змогу створити ілюзію, ніби журналіст апелює особисто до нього, що підвищує довіру до радіо як джерела інформації, робить слухача піддатливим маніпулятивним технологіям.

Для маніпулювання громадською думкою використовують політичну рекламу, поширеними засобами якої є:

- телевізійні ролики. Концептуально і творчо телеролик є складним, але досить ефективним видом політичної реклами. Його зміст, стилістику можна побудувати з використанням будь-якої псевдотехнології ПР;

- використання певного фону. Будь-яку інформацію при демонструванні її на протилежному за змістом і психологічним забарвленням фоні з певною частотою і в певний час можна викривити і створити негативне враження про особу, групу, подію, процес;

- експлуатація стереотипів. З цією метою цілеспрямовано поширюють стереотипи, які формувалися в суспільстві про окремих осіб, групи, ідеї тощо;

- побудова сприятливих асоціацій. Такий прийом передбачає перенесення на рекламованих осіб, груп, ідей непритаманних їм позитивних якостей від інших осіб, груп, ідей тощо.

Маніпуляційна ефективність політичної реклами може бути і наслідком невідповідності змісту, стилістики ролика інформаційному і соціальному фону в країні, а також невідповідністю рекламованого образу очікуванням суспільства, стереотипам, що сформувалися в масовій свідомості. Змінюючи ці співвідношення, можна ввести в оману аудиторію. І в політичній боротьбі нерідко використовують:

- залучення «зеленого руху» з обвинуваченнями у порушенні екологічних норм і вимог;

- «антирекламні» кампанії, що саботують появу на ринках певних продуктів, послуг, програм;

- масове виробництво, поширення оплачених «новин», які майже не відрізняються від справжніх;

- створення впливових, фінансованих груп з будь-яких питань і проблем, які своїми висловлюваннями і поведінкою впливають на громадськість у певному напрямі;

- передавання потрібної для фірми (організації) інформації через «нейтральну сторону», яка насправді захищає конкретні інтереси;

- вплив авторитету некомерційних громадських організацій;

- посилення на «спонтанні» публічні дебати з важливих питань, «авторитетні» дослідження престижних університетів, заяви вчених, «незалежних» опитувань і моніторингів тощо.

Аналізуючи взаємодію громадської думки з мас-медіа, можна відзначити, що преса, радіо і телебачення впливають на основні характеристики громадської думки. Основною характеристикою є швидкість формування і розповсюдження громадської думки. Фактично тільки мас-медіа мають можливість з максимально можливою оперативністю поставити в центр уваги різних соціальних груп і прошарків окремого регіону чи всієї країни в цілому проблему, яка викликає громадський інтерес. А така властивість мас-медіа як регулярність розповсюдження повідомлень, повторюваність матеріалів, сприяє виникненню стабільної громадської думки.

Громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової, відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів громадян [3, с. 118].

Разом з цим, свобода слова і вільне вираження у друкованій формі своїх поглядів і переконань гарантуються законодавством. Зокрема, Конституцією України і іншими законодавчими актами гарантовано право кожного громадянина вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку відкриту за режимом доступу інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації: «Друковані засоби масової інформації є вільними. Забороняється створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації. Не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими засобами масової інформації, а також заборона поширення повідомлень і матеріалів з боку посадових осіб державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян, крім випадків, коли посадова особа є автором поширюваної інформації чи дала інтерв'ю». Згідно із ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» держава гарантує економічну самостійність та забезпечує економічну підтримку діяльності друкованих засобів масової інформації, запобігає зловживанню монопольним становищем на ринку з боку видавців і розповсюджувачів друкованої продукції. Заходи, спрямовані на забезпечення економічної підтримки діяльності друкованих засобів масової інформації, та органи державної виконавчої влади, які здійснюють цю підтримку, визначаються Кабінетом Міністрів України [5].

ЗМІ виконують такі функції:

- пізнавальну (задоволення інформаційних потреб суспільства);
- забезпечення гласності, контролю за діями суб'єктів влади;
- політичної соціалізації (участь у процесі засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей суспільства), формування громадянськості;
- підтримку або критику програм і діяльності держави, державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, партій тощо.

Крім загальних функцій, ЗМІ мають ще й специфічні функції, властиві лише їм. До них належать функції редагування (відбір і коментування інформації) та оцінювання, що істотно впливає на формування громадської думки та суспільних настроїв. Реалізуючи право на свободу слова, ЗМІ можуть самостійно виявляти негативні явища й факти діяльності державних та інших формувань, давати оцінку подіям внутрішнього та міжнародного життя. Це – своєрідна трибуна громадської думки, важливе джерело відображення настроїв мас, а отже, і показник результативності заходів, уживаних державою [6, с. 207].

Не дивлячись на те, що частка державної власності на друковані ЗМІ скоротилася приблизно до чверті, а на телевізійні та радіоканали – приблизно до 20 %, виконавча влада має значні можливості впливати на ЗМІ, використовуючи механізми реєстрації та ліцензування, а на електронні ЗМІ, крім того, за допомогою розподілу частот та розцінок на окремі технічні послуги.

Водночас, широкого розповсюдження набула також практика вибіркового податкового тиску на опозиційні ЗМІ. Особливо серйозні проблеми виникли із незалежністю ЗМІ, що перебувають у приватній власності. Проявилась тенденція до створення потужних медіа-груп, які об'єднують по кілька популярних комерційних ЗМІ і відіграють помітну роль в інформаційному середовищі. Проте їх фінансова залежність зумовлює недостатню об'єктивність, упередженість у подачі інформації, вихід замовлених передач.

Реалізація принципу свободи журналістської творчості у приватних ЗМІ іноді входить у протиріччя з бізнесовими інтересами підприємницьких структур та їх власників. Держава не здійснює повною мірою свої функції щодо регулювання діяльності ЗМІ. Зокрема, не були створені рівні умови економічної діяльності, які стимулювали б конкуренцію ЗМІ та захищали їх від проявів монополізму, враховуючи національні інтереси держави і вітчизняного ринку. Замість цього з боку держави, її фіскальних та інших контролюючих органів часом проявляється неприпустимий вибіркового і тенденційний підхід до ЗМІ [6, с.209].

Українські ЗМІ на законодавчому рівні одержали свободу слова, свободу від цензури, політичну і професійну незалежність від держави, проте не знайшли стійкої матеріальної бази для вільної самостійної діяльності, тобто в поточний момент відсутній правовий механізм забезпечення та реалізації прав і свобод ЗМІ.

В умовах недостатньої розвиненості громадсько-політичних структур та відсутності ефективної державної політики в галузі масової інформації «незалежні» ЗМІ в умовах економічної залежності фактично змушені висвітлювати не об'єктивну інформацію, а приватні або корпоративні інтереси у просторі мас-медіа своїх власників. При цьому не без їх участі впроваджується міф про те, що саме ЗМІ є «четвертою владою», якою у справжній демократичній державі повинна бути громадська думка, що сформована самим суспільством та його громадсько-політичними структурами. За таких умов державній владі, яка дійсно прагне об'єктивно інформувати громадян і сприяти формуванню громадянського суспільства, необхідно забезпечити на нормативно-правовому рівні реалізацію прав і свобод ЗМІ. Очевидно, що успіх даної діяльності залежить від комплексу заходів - нормативно-правових, організаційно-технологічних, економічних та ін. [1, с.256].

На жаль, українське суспільство і навіть журналістський пул, у період формування незалежної України не помітили серйозні недоліки для свободи слова, закріплені у ст. 34 Конституції України, в якій ця свобода «може бути обмежена законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою

запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей...» [4]. Ухвалена Верховний Радою України (січень 1997 р.) Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України містить чимало сумнівних положень, які можна вільно тлумачити на користь цензури засобів масової інформації. Як загрози національній безпеці визначаються: «невиваженість державної політики та відсутність необхідної інфраструктури в інформаційній сфері; інформаційна експансія з боку інших держав». Одним з напрямків державної політики визначається «усунення негативних факторів розповсюдження інформаційного простору; розробка та втілення необхідних засобів і режимів отримання, зберігання, розповсюдження та використання суспільно значущої інформації» [3, с.122]. Таким чином, було створено небезпечний прецедент, коли державна влада може засекречувати інформацію (незважаючи на ст. 38 Закону про державну таємницю, яка передбачає відповідальність за безпідставне засекречування інформації) та проводити таємні операції проти інститутів громадянського суспільства, в т.ч. ЗМІ [2].

Зауважимо, що повноцінне формування інформаційного суспільства як типу людської цивілізації неможливе без обміну інформацією, яку збирають, опрацьовують і доносять до громадян ЗМІ. Незалежний розвиток ЗМІ є не лише передумовою, але й показником цивілізаційного розвитку суспільства.

На жаль, але і на даному етапі можна констатувати, що в Україні діє авторитарна модель взаємодії політичної та медіа-систем, ознаки якої вбачаються в тому, що:

- 1) залишається потужним державний контроль над системою ЗМІ;
- 2) функції ЗМІ підпорядковані інтересам забезпечення впливу держави та залежних від неї власників на суспільство;
- 3) мінімізовано ефективність ЗМІ як засобу критики та контролю за владними інститутами, як каналу комунікаційного діалогу між суспільством та владою;
- 4) наявна нерівність можливостей доступу до інформації між різними групами населення. Зазначені ознаки значною мірою перешкоджають розвитку інформаційного суспільства в Україні [7, с.11-12].

Зауважимо, що значна частина українських ЗМІ орієнтована не на задоволення комунікативно-інформаційних та просвітницько-виховних потреб суспільства, а на формування суспільної свідомості в інтересах політичних сил, захищає приватні чи корпоративні інтереси певних фінансово-економічних груп.

Також інформаційно-культурний простір України перебуває під впливом закордонних інформаційних каналів, заповнений культурними зразками не найкращої якості, чужими ідеалами й цінностями [8, с.47].

Не дивлячись на певні кроки у даному напрямку Україна до цього часу не запровадила дієвих заходів захисту власного інформаційно-культурного простору від зовнішньої експансії – особливо в рамках гібридної війни Російської Федерації. Зокрема, відсутні законодавчі норми щодо регулювання діяльності ЗМІ з урахуванням важливої ролі ЗМІ для розвитку духовності та формування в суспільстві духовних цінностей та орієнтацій. Системно і постійно порушується мовне законодавство, що не сприяє утвердженню державної української мови і принижує національні почуття свідомої частини українців.

Важливою умовою формування в Україні інформаційного суспільства має стати реалізація ефективної державної інформаційної політики, яка б створювала необхідні умови для повноцінного функціонування у суспільстві вітчизняних ЗМІ як важливого чинника формування і зміцнення національної свідомості громадян України, формування усіх інститутів незалежної держави. Основними напрямками державної інформаційної політики мають бути законодавчий і адміністративний захист національних ресурсів і інформаційного простору.

Література

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : монографія / За загальною редакцією д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки : монографія. – Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.
2. Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» : Закон України від 26 січня 1993 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1993. – № 13. – Ст. 111.
3. Кипич І.В. Роль ЗМІ в розвитку правової держави, демократії та громадянського суспільства в сучасній Україні / І.В. Кипич // Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць . 1994-. - 2012. - Вип. 68 . 624 с. – С. 117-123.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. № 30. – Ст. 141.
5. Красноступ Г.М. Правові гарантії незалежної діяльності журналістів в Україні / Г.М. Красноступ ; Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/8393>.
6. Мороз Н.О. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства України/ Н.О. Мороз // Гуманітарний журнал. – 2012. – №2-3. – С. 205-210.
7. Лапшин С.А. Методика проведення фокус-груп // Методичні рекомендації для студентів спеціальності „Журналістика”. / Укладач – Лапшин С.А. – Вінниця: „Нілан-ЛТД”, 2013. – 28 с.
8. Коломієць А.М. Сучасні методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти / А.М. Коломієць, Н.І. Лазаренко // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Педагогічні науки. – Одеса, ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2016. – №3 (110). – С. 47-52.

1.8. Modelling of Threats Digital Transformation

1.8. Моделивання загроз цифрової трансформації

Постановка наукової проблеми. Світ вступив у нову епоху цифрової глобалізації, яка визначається безперервними потоками даних, які містять інформацію, знання, ідеї та інновації. Розвинені країни, завершивши індустріалізацію, успішно цифровізують економіки, прискореними темпами розвиваючи цифрові технології, де домінують технології «відкритих даних» (Open Data), «цифрових платформ» (Digital Platform), «блокчейну» (Blockchain) «цифрового робочого місця» (Digital Workplace), «багатоканального інформування та залучення громадян» (Multichannel citizen engagement), «Інтернет послуг» (IoS), «Кіберфізичні системи» (Cyber-Physical System), «Смарт-факторія» (Smart Factory), «Спільні сервіси 2.0» Shared services 2.0 (Shared services 2.0), штучного інтелекту (AI).

Трансформаційні зміни сучасної України обумовлюються глобальною цифровізацією, яка відображає причинно-наслідковий зв'язок четвертої індустріальної революції («Industry 4.0») та розвитку суспільства («цифрове суспільство»). Масштаб і темп цифрових трансформацій стали основними характеристиками економічного розвитку [13].

Реалізація цифрової стратегії розвитку економіки України вимагають від уряду зважених нормативної, організаційно-функціональних складових механізму управління відповідно і до зростання загроз, що спричиняє тотальна цифрова трансформація.

Аналіз досліджень. Питання становлення цифрової економіки, її наслідки для суспільства й держави, реалізації тренду цифрової трансформації стали об'єктом наукових досліджень зарубіжних вчених, експертів міжнародного індексу оцінки цифрової економіки та суспільства [18-22].

Впродовж попередніх років міжнародними організаціями здійснюється оцінка тих чи інших сегментів цифрової трансформації, зокрема, на сьогодні існує достатній

методологічний апарат оцінки динаміки цифрової трансформації: Digital Economy and Society Index, Digital Evolution Index, The UN Global E-Government Development Index, ICT Development Index, Networked Readiness Index, E-Participation Index, The Global Innovation Index, Global Connectivity Index.

В Україні питання цифрових змін втілені в розпорядженні КМУ: «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17 січня 2018 № 67-р [13] та постанові КМУ «Деякі питання цифрового розвитку» від 30 січня 2019 р. № 56 [4]. Створення умов для розвитку цифрової економіки закладено у проекті закону «Про цифровий порядок денний України» [17]. В листопаді 2018 р. вступив в дію закон України «Про електронні довірчі послуги», який спрямований на реформування нормативної бази у сфері цифрового підпису, яка уможливує зростання швидкості розвитку цифрової економіки з обов'язковою цифровою партисипацією (digital participation) [12].

Серед вітчизняних науковців досліджуваних проблематиці та загрозам цифровізації приділяли увагу О. Вінник [2], Н. Краус, О. Голобородько та К. Краус [9], В. Ляшенко [11], М. Руденко [14], Н.Ткачук [15]. Питанню моделювання окремих ризиків цифровізації присвячено праці [3, 6-8, 15-16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте ми вважаємо, що потребує подальшого дослідження питання моделювання загроз цифровізації економіки, зокрема кіберзлочинності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є моделювання проблем, що можуть виникнути в процесі цифрової трансформації, зокрема кіберзлочинності як загрози розвитку цифрової економіки задля оптимізації управління економічними системами.

Виклад основного матеріалу. Диференціація розуміння багатогранності категорії «цифровізація» М. Руденком проявляється у трактуванні цього поняття з чотирьох позицій — держави, науковців, практиків (підприємців) та суспільства, оскільки визначення вищенаведеного поняття значно видозмінюється в залежності від сфери його застосування, категорії осіб, які давали визначення та кінцевої мети надання [14].

Цифровізація економіки трактується науковцями Т. Юдіною та І. Тушкановим у вузькому та широкому значенні. Зокрема, у вузькому значенні – створення на різних рівнях економіки (глобальному, мега, макро, мезо, мікро, нано) інформаційно-цифрових платформ і операторів, які дозволяють вирішувати різні завдання, у тому числі стратегічні: розвиток медицини, науки, освіти, транспорту, нової індустріалізації, державного регулювання економіки; у широкому сенсі – зміна природи виробничих або економічних відносин, зміну їх суб'єктивно-об'єктивної орієнтованості [18]. Під час цифрової трансформації змінюються виробничі сили суспільства та (або) фактори виробництва [11].

Цифровізація – насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливує інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір [13].

Суспільство вбачає у цифровізації абсолютно нову парадигму розвитку держави, основу на повсякденному та повсюдному використанні цифрових технологій з обов'язковою наявністю цифрових компетенцій, що забезпечить революційні зміни та становлення цифрового суспільства.

Проведений аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що специфіка трактування дефініції «цифровізація» обумовлена суб'єктом надання визначення, що спричиняє неоднозначність розуміння досліджуваного поняття та підкреслює дискусійність окремих положень і тверджень.

Цифровізація економіки забезпечує ефективну двосторонню взаємодію держави, суспільства, бізнесу, людини за допомогою цифрових технологій за наявності в усіх учасників комунікації належних цифрових компетенцій.

Цифрова економіка нерозривно пов'язана з наявністю інформаційного суспільства. В основу терміну «інформаційне суспільство» покладено положення про те, що кількісні зміни у сфері інформації привели до виникнення якісно нового типу соціального устрою – інформаційного суспільства.

Основні характеристики інформаційного суспільства, за Д. Лайоном, у технічній сфері зводяться до впровадження інформаційних технологій у всі сфери виробництва, економічного і ділового життя, у систему освіти та побут [10].

Цифровізацію варто розглядати як інструмент, а не як самоціль. При системному державному підході «цифрові» технології будуть стимулювати розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних факторів підвищення продуктивності, економічного зростання, створення робочих місць, а також покращення якості життя громадян України [17].

«Цифрові» технології необхідні для зростання ефективності української промисловості, а в деяких секторах вони стають основою продуктивних та виробничих стратегій. Їх перетворююча сила змінює традиційні моделі бізнесу, виробничі ланцюжки та обумовлює появу нових продуктів та інновацій. Цифровізація для України носить позитивний соціальний характер, адже зосереджена на поліпшенні якості інфраструктури соціального забезпечення, якості соціальних послуг, організації прозорості та адресності соціальної допомоги, та скорочення витрат [17].

Цифровізація стрімко проникає як в повсякденне життя людей, так і надає нові можливості для всіх секторів економіки України у розрізі модернізації методів роботи та управління, змінюючи виробничі цикли, логістику.

Вагома проблема, яка з'явилася з початком цифрової трансформації та загострюватиметься з часом – кіберзлочинність. Науковці комп'ютерні злочини умовно поділяв на дві основні групи, виходячи з класифікаційної ознаки категорії доступу до засобів комп'ютерної техніки: 1) внутрішні користувачі; 2) зовнішні користувачі, де користувач – суб'єкт, який звертається до інформаційної системи, або посередника, за отриманням необхідної йому для користування інформації [5].

Водночас із поширенням використання інтернет-технологій пропорційно зростає й загроза правопорушень, метою яких є хакерські атаки, викрадення персональної інформації, блокування роботи інформаційних служб, шантаж, шахрайство тощо. Це зумовлено низкою причин, зокрема зростанням довіри до електронних засобів обробки інформації, розширенням кола суб'єктів – учасників інформаційних відносин у глобальній мережі, збільшенням кількості різноманітних сервісів, переходу до обслуговування банківських установ. В Інтернеті сьогодні набули поширення різноманітні схеми, спрямовані на отримання коштів з недосвідчених і довірливих користувачів інтернет-магазинів, віртуальних аукціонів, сайтів знайомств тощо. Зазвичай для такого виду шахрайства використовуються інтернет-сайти, що візуально та за назвою нагадують відомі міжнародні ресурси. Проте, на відміну від добре зарекомендованих брендів, на отримання замовленого товару або повернення коштів годі й сподіватися. Причина користування такими ресурсами – бажання отримати замовлення за надзвичайно низькою ціною. Іноді зловмисники використовують і протилежні якості людини, наприклад, створюючи фіктивний сайт благодійного фонду або школи-інтернату [5].

З поширенням технологій змінився і характер злочинів. Якщо раніше більшість з них припадала на махінації з пластиковими картками, то тепер відбувається справжній бум у сфері онлайн-платежів. Найбільш професійні хакери вже перейшли у сферу крадіжок через клієнт-банки (системи дистанційного банківського обслуговування). Махінації з картками відходять на другий план, натомість збільшується кількість крадіжок з рахунків компаній або з електронних гаманців [17].

Визначаючи сучасний стан кіберзлочинності в Україні, зауважимо, що вона, як і будь-яке інше соціальне явище, піддається передбаченню за допомогою певних індикаторів, що відбивають її кількісні та якісні характеристики. Здійснити таке оцінювання і моделювання

можна через аналіз показників поширеності кіберзлочинності в Україні: її рівня, географії, структури, динаміки тощо.

Стосовно рівня кіберзлочинності та її динаміки зазначимо, що у 2009 р. в Україні було зареєстровано 217 злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, у 2010 р. – 190, у 2011 р. – 131, у 2012 р. – 138, у 2013 р. – 595, у 2014 р. – 443, у 2015 р. – 598, у 2016 р. – 865, у 2017 р. – 2573, за січень-серпень 2018 р. – 1885 злочинів (рис. 1).

Питома вага кіберзлочинів у загальній кількості зареєстрованих злочинів становить 0,05 % від загальної кількості зареєстрованих злочинів у 2009 р., 0,04 % – у 2010, 0,03 % – у 2011, 0,03 % – у 2012, 0,11 % – у 2013, 0,08 % – у 2014, 0,11 % у – 2015, 0,15 % – у 2016, 0,49 % – у 2017 р. та 0,51 % від злочинів,

Рисунок 1 – Динаміка кількості кіберзлочинності в Україні

Джерело: розроблено авторами

зареєстрованих за січень-серпень 2018 р. (рис. 2) [8].

Рисунок 2 – Динаміка питомої ваги кіберзлочинів

Джерело: розроблено авторами

Суттєве збільшення кількості зареєстрованих у 2013 р. кіберзлочинів окремі вчені пов'язують із тим, що «зростання вказаного виду злочинності обумовлено щорічним зростанням користувачів Інтернет-ресурсу в Україні» [6].

Як бачимо з отриманих статистичних даних по злочинності, кіберзлочини мають значний позитивний приріст (рис. 3).

Наступним не менш важливим кроком є визначення видів кіберзлочинів, які нестимуть найбільшу небезпеку, для цього скористаємось методом АВС-аналізу.

Для розв'язання поставленої проблеми проведемо АВС-аналіз методом «суми» на основі статистичних даних звіту кіберполіції України по кіберзлочинам за 2018 рік.

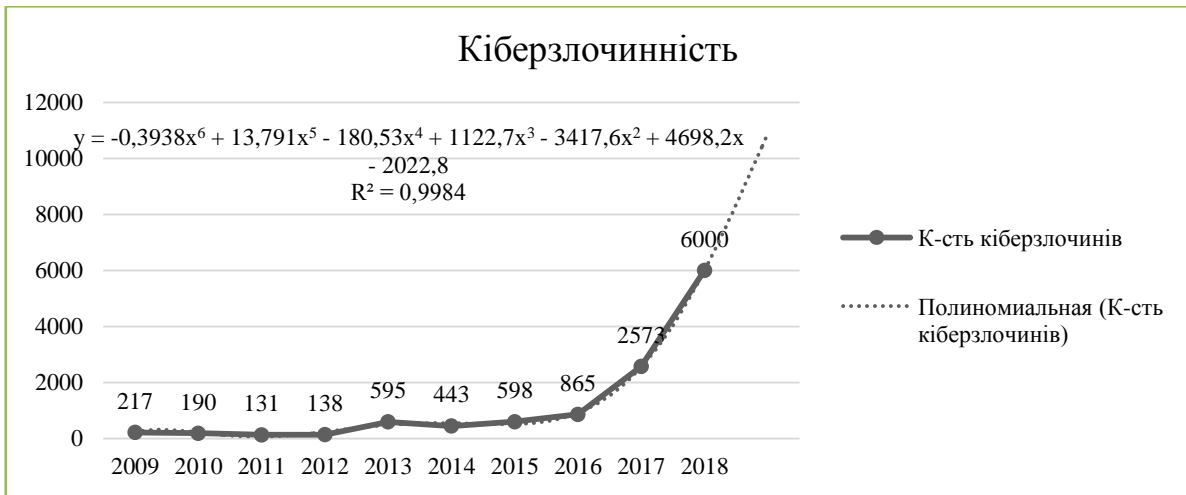

Рисунок 3 – Прогнозування кіберзлочинності в Україні

Джерело: розроблено авторами

Зведемо результати у таблицю (рис. 4).

Кіберзлочин	Кількість	Частка фактора у сумі значень фактора за даними [8], %	Наростаюче значення ВО, %	Наростаюче значення ЧО, %	Сума ЧО та ВО, %	Група
у сфері платіжних систем	2398	39,96000667	39,96001	25	64,96001	А
у сфері е-комерції	1598	26,62889518	66,5889	50	116,5889	В
у сфері кібербезпеки	1325	22,07965339	88,66856	75	163,6686	В
у сфері протиправного контенту	680	11,33144476	100	100	200	С

Рисунок 4 – АВС-аналіз кіберзлочинів

Джерело: розроблено авторами

На рис. 5 представлена АВС-крива, яка графічно інтерпретує поділ кіберзлочинів на групи.

Узагальнюючи отримані результати, зауважимо, що найуразливішою є сфера платіжних систем. Впровадження контрзаходів у ній може зменшити кількість кіберзлочинів майже на 40% від усіх можливих. Ми вважаємо, що цифровізація економіки збільшить приріст кіберзлочинів. Адже більшість населення, установ, фірм та організацій почнуть переходити на повне цифрове забезпечення, тобто основну інформацію будуть зберігати у цифровому просторі та на серверах.

АВС-аналіз

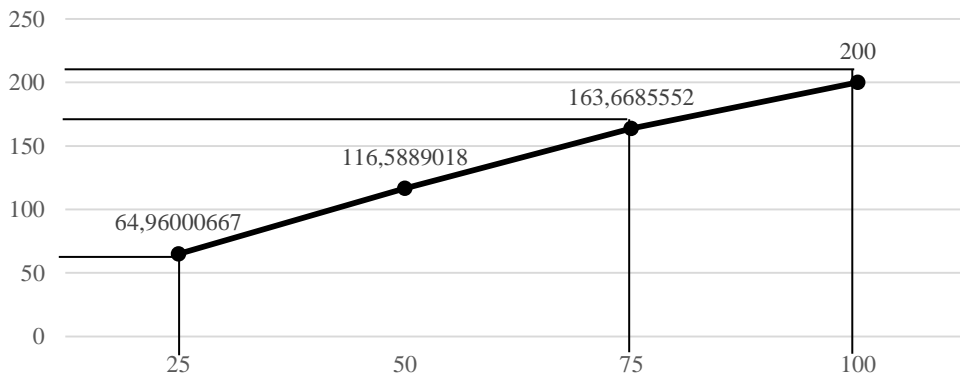

Рисунок 5 – Графічний результат АВС-аналізу

Джерело: розроблено авторами

Уже сьогодні Україна активно бореться з даною проблемою, створено уповноважений орган – Кіберполіція України. На даний момент вона виконує такі функції як: реалізація державної політики у сфері протидії кіберзлочинності; завчасне інформування населення про появу новітніх кіберзлочинів; впровадження програмних засобів для систематизації та аналізу інформації про кіберінциденти, кіберзагрози та кіберзлочини; реагування на запити закордонних партнерів, що надходять каналами національної цілодобової мережі контактних пунктів; участь у підвищенні кваліфікації працівників поліції щодо застосування комп'ютерних технологій у протидії злочинності; участь у міжнародних операціях та співпраця в режимі реального часу. забезпечення діяльності мережі контактних пунктів між 90 країнами світу; протидія кіберзлочинам.

На майбутній період пропонуємо удосконалити національну систему кібербезпеки України, щоб вона могла: забезпечити передню лінію оборони проти кіберзагроз шляхом посилення загальної ситуаційної обізнаності щодо інцидентів, вразливостей та загроз у середовищі державних установ, на об'єктах критичної інфраструктури, у громадському сегменті; запобігати вторгненням завдяки обміну інформацією та впровадженням контрзаходів, здатних зменшити поточні вразливості; захищати від повного спектру загроз шляхом підвищення контррозвідувальних та розвідувальних можливостей; зміцнити середовище кібербезпеки через освітянські, медійні громадські ініціативи; стимулювати та забезпечувати проведення кібернавчань, досліджень і розробок у сфері кібербезпеки.

Отже, після проведення нами моделювання впровадження цифровізації в економіку, робимо висновок, що Україна потерпає від зростання рівня кіберзлочинності.

З тотальною цифровізацією економіки лише пришвидшить даний темп, так за нашими прогнозами у 2019 році кількість кіберзлочинів може досягти відмітки 9000. Основними з яких становлять злочини у сфері платіжних систем (близько 40%). Тому потрібно покращити заходи безпеки у даній сфері, щоб зменшити рівень кіберзлочинності.

Нагальним залишається і покращення захисту е-комерції та забезпечення кібербезпеки (протидію селерам, кодерам, викрадення баз даних і т.д.).

Висновки і пропозиції. Під час дослідження ми обґрунтували, що цифрова трансформація спричиняє ряд проблем та ризиків, основним, на нашу думку, з яких є зростання рівня кіберзлочинності. З провадженням цифрових та інформаційних технологій у повсякденне життя та економіку спричиняє поступовий зріст кіберзлочинності, про що свідчать результати наших досліджень. З тотальною цифровою трансформацією лише пришвидшить даний темп. Основними порушеннями з кіберзлочинів є злочини у сфері платіжних систем. Тому потрібно покращити заходи безпеки у даній сфері, щоб зменшити рівень кіберзлочинності.

Література

1. Бойченко О.В. Моделювання сучасних систем захисту інформаційних ресурсів. Вісник НАУ. 2009. №1. URL: <http://www.lib.nau.edu.ua/Journals/frmDoc.aspx?param=689>.
2. Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу. Монографія. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. – 212 с.
3. Гуцалюк М.В. Впровадження ID-web як необхідна умова безпеки в Інтернет. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bozk/18text/g18_30.htm.
4. Деякі питання цифрового розвитку: постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF>.
5. Злочинність в Україні : стат. зб. Державна служба статистики України. К., 2011. 117 с.
6. Книженко О. О. Сучасний стан злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 7. С. 122–127.

7. Кононович В., Копитін Ю. Використання ABC аналізу для оптимізації систем захисту інформації. Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. Вип. 2 (21), 2010 р. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/9099/1/21_p26.pdf
8. Кравцова М.О. Сучасний стан і напрями протидії кіберзлочинності в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2(19). URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3848>
9. Краус Н.М., Голобородько О.П., Краус К.М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018, №1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6047>
10. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Київ, 1996. С.362-380.
11. Ляшенко В.І. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. К., 2018. 252 с.
12. Ніколіна І.І., Ніколіна І.І., Януш М.П. Особливості впровадження та перспективи Mobile ID в Україні. Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. 2019. №34. С.91-95.
13. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13>
14. Руденко М. В. Цифровізація економіки: нові можливості та перспективи. *Економіка та держава*. 2018. № 11. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2018/13.pdf
15. Ткачук Н.А. Цифрова грамотність та кібергігієна в Україні. Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології : матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 19-20 вересня 2019 р. Київ : УкрІНТЕІ, 2019. 404 с. URL: http://www.uinpei.kiev.ua/sites/default/files/materyaly_mon_end.pdf.
16. Україна 2030E — країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html#6-2-11>
17. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020)/ Концептуальні засади (версія 1.0) // Hiteh-office. – 2016. – 90 с.
18. Юдина Т.Н. Тушканов И.М. Цифровая экономика сквозь призму философии хозяйства и политической экономии. *Философия хозяйства*. 2017. №1. URL: <https://istina.msu.ru/publications/article/56607736/>
19. Geissbauer R., Vedso J., Schrauf S. Industry 4.0: Building the digital enterprise. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/industries/industries-4.0/landing-page/industry-4.0-building-your-digital-enterprise-april-2016.pdf>
20. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution / K. Schwab. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 172 p.
21. The Digital Economy and Society Index (DESI). URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>.
22. Vectors of Digital Transformation – OECD Digital Economy Papers №273. – January 2019 – 38 p. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5ade2bba-en.pdf?expires=1579416392&id=id&accname=guest&checksum=35F621ADB1E037B718C03AF1477D0BB1>

1.9. Modeling as a Method of Optimizing Communication Organizations with Its Audiences (Belavia as an Example)

1.9. Моделирование как метод оптимизации коммуникации организации с ее аудиториями (на примере ОАО «Белавиа»)

В настоящее время тщательно налаженная и грамотно осуществляемая коммуникация имеет определяющее значение для конкурентоспособности и эффективности любой организации – крупной и небольшой, государственной и частной, коммерческой или общественной. Коммуникация является связующим механизмом организации с ее целевыми аудиториями, который помогает формировать доверие и прочную корпоративную репутацию, способствует установлению взаимопонимания между организацией и ее партнерами, клиентами, органами государственного управления, средствами массовой информации.

Эффективно организовать коммуникационный процесс совсем не просто. В соответствии с основными постулатами коммуникологии – науки о социальной коммуникации – последняя представляет собой сложный, внутренне неоднородный процесс, каждый этап которого состоит из ряда элементов, а конечный результат опосредован их взаимодействием. В качестве основной теоретической задачи коммуникологии выступает модельное исследование процесса коммуникации, взятого в обобщенном (независимом от своей конкретной формы) виде. Решению этой задачи посвящены многочисленные модели – от первичных линейных до современных семиотических, циркуляционных и объемных.

Основной прикладной задачей коммуникологии является анализ реальных коммуникационных процессов в различных социальных системах с целью их последующей оптимизации, т. е. изменения в сторону наилучшего достижения поставленных целей. Таким образом, методологическая ценность метода моделирования в коммуникологии заключается в том, что его применение позволяет повысить эффективность коммуникации, анализируя каждый конкретный элемент этого процесса, а также взаимодействие элементов между собой. Специфика данной методологии позволяет учитывать всю совокупность процессов коммуникации, характерных для интеракции в данном конкретном случае.

Как можно оптимизировать коммуникацию, помня о том, что каждый ее элемент – это сложное, внутренне неоднородное социокультурное образование? Нам представляется, что для этого необходимо выделить некоторые *базовые параметры* основных элементов коммуникационного процесса, на которые можно воздействовать (изменять) с целью достижения поставленных целей. Безусловно, не все параметры изменяемы – существуют такие, которые заданы объективной коммуникативной либо, чаще, социальной ситуацией (например, особенности источника коммуникации либо контекста, в котором она протекает), и повлиять на них невозможно. Что ж, эти параметры мы будем рассматривать в качестве заданных условий, границ наших возможностей оптимизировать процесс коммуникации. Нам представляется, что именно эти – неизменные – параметры оказывают доминирующее влияние на эффективность коммуникации, тем не менее, верный выбор изменяемых параметров также весьма важен и может существенным образом отразиться на общей ее результативности.

Таким образом, *оптимизировать коммуникацию* – это значит привести все изменяемые параметры базовых элементов коммуникационного процесса в положение, которое позволит данной системе максимально адаптироваться к условиям, задаваемым неизменными параметрами [3, с. 88].

Применим описанную методологию к анализу реального коммуникационного процесса такой значимой организации Республики Беларусь, как национальный авиаперевозчик – открытое акционерное общество «Авиакомпания «Белавиа»» – с клиентами. Материалом для исследования послужили официальные группы компании в социальных сетях, публикации

средств массовой информации, специализированных авиационных порталов, экспертные интервью с представителями компании, а также метод наблюдения.

Первое, что необходимо сделать, – это выбрать коммуникационную модель.

В арсенале коммуникологии имеется огромное количество моделей, каждая из которых по-своему отражает структуру, элементы и динамику процесса коммуникации [4, с. 54]. Первой собственно коммуникационной моделью стала модель, предложенная американским политологом Гарольдом Лассуэллом в 1948 г. [13], которую мы можем рассматривать как весьма подробную, обстоятельную и, главное, эвристичную схему анализа любого коммуникативного акта.

По мнению Лассуэлла, описать коммуникативное действие можно, ответив на следующие вопросы: *Кто? Сообщает что? По какому каналу? Кому? С каким эффектом?* Таким образом, мы видим, что модель Лассуэлла содержит все основные элементы коммуникационного процесса: источник, сообщение, канал, получатель. Кроме того, в этой модели подчеркивается очень важное свойство коммуникации – эффективность, которую мы будем рассматривать в качестве основной ее цели. В 1968 г. Лассуэлл предложил более подробную версию своей модели, дополнив ее следующими вопросами: *С каким намерением? В какой ситуации? С какими ресурсами? Используя какую стратегию?*

Итак, для анализа коммуникации авиакомпания «Белавиа» нами выбрана коммуникационная модель Г. Лассуэлла, определяющую роль в которой исследователь отводил коммуникатору и его намерениям (целям), что определяет дальнейший выбор значимых элементов коммуникации. Неоспоримым достоинством модели является ее последовательность: каждый последующий элемент зависит от предыдущего. Это позволяет детально проанализировать коммуникационный процесс через рассмотрение отдельных элементов и установить зависимость эффективности коммуникационного процесса от согласованности всех элементов, выявив неявные недостатки. Таким образом, взаимозависимость и последовательность элементов данной модели являются значительными ее преимуществами перед другими моделями. Также она учитывает все значимые элементы коммуникационного процесса и разделяет понятия «источник» и «коммуникатор», что важно при анализе коммуникации организации с ее целевыми аудиториями.

Первым элементом коммуникационной модели Г. Лассуэлла является источник информации (*кто говорит?*). В качестве источника могут выступать отдельные индивиды, группы людей или общественные институты.

В массовой коммуникации следует различать тех, кто инициирует коммуникативный акт, и тех, кто его реализовывает. К «инициирующим» относятся владельцы, акционеры, менеджеры и другие лица, определяющие цели коммуникации. Для их реализации они нуждаются в специалистах, воплощающих их замыслы, – профессиональных коммуникаторах. «Реализующие» – это непосредственно создатели и передатчики сообщений: журналисты, специалисты по рекламе и связям с общественностью, технический персонал (верстальщики, дизайнеры).

Обозначим «инициирующих» термином «источник», а «реализующих» – термином «коммуникатор», подчеркивая, что источник определяет цели коммуникации и обеспечивает коммуникатора необходимыми ресурсами, тогда как коммуникатор на основе имеющихся в его распоряжении ресурсов непосредственно реализует коммуникацию, добиваясь поставленных источником целей.

Источником, или инициатором процесса коммуникации, в нашем случае является ОАО «Авиакомпания «Белавиа», коммуникатором – подразделение организации, отвечающее за осуществление передачи сообщений, – отдел рекламы и коммуникаций службы маркетинга «Белавиа». Рассмотрим авиакомпанию на предмет соответствия характеристикам эффективного источника.

Исследователи выделяют три основных характеристики источника сообщения: статус, надежность, общепризнанная репутация [1, с. 189]. Именно эти характеристики оказывают

непосредственное влияние на восприятие реципиентом информации и степень воздействия на аудиторию, а, значит, на общую эффективность коммуникации.

Первая характеристика – *статус*. Компания является национальным авиаперевозчиком, совершает наибольшее количество пассажирских перевозок в стране, активно развивает сеть маршрутов. «Белавиа» заметно присутствует в отечественном медиапространстве, позиционирует себя как лидера, является брендом, получившим международное признание.

О высоком статусе компании можно судить по следующим фактам. Во-первых, СМИ часто обращаются к представителям авиакомпании как к экспертам по вопросам, касающимся авиационной сферы. Во-вторых, услугами «Белавиа» пользуются многие политические и культурные деятели страны, что указывает на высокий уровень доверия «лидеров мнений» к компании, делая ее более привлекательной в глазах клиентов.

Высокий статус авиакомпании подтверждают посещения мероприятий, ею организуемых, высокопоставленными государственными лицами. Это свидетельствует о том, что компания «Белавиа» пользуется уважением среди государственных чиновников, во время выступления которых обязательно отмечается вклад авиакомпании в развитии сообщения с другими странами, что способствует культурному и политическому сближению государств.

Следующая характеристика – *надежность*. ОАО «Белавиа» является одной из самых надежных компаний на рынке авиационных услуг. К такому выводу мы пришли, проанализировав рейтинги авиационных компаний и отзывы в социальных сетях и на форумах. Так, в 2017 г. авиакомпания «Белавиа» заняла второе место в рейтинге, составленном Forbes, и была названа одной из самых пунктуальных и надежных авиакомпаний [12]. О надежности компании свидетельствуют такие факторы, как пунктуальность рейсов, удержание цен на услуги на одном уровне достаточно долгое время, отсутствие за всю историю существования авиакомпании несчастных случаев.

О высоком уровне доверия, которое указывает на надежность компании, свидетельствует то, что каждый год увеличивается число пассажиров, пользующихся ее услугами. Согласно ежегодным отчетам, уровень пассажиропотока в 2018 г. увеличился на 12 % по сравнению с показателями 2017 г. [9] и на 20,6 % в 2017 г. по сравнению с 2016 г. [11].

Что касается надежности ОАО «Авиакомпания «Белавиа» как отправителя сообщений, то авиакомпания осуществляет коммуникацию только через достоверные, проверенные каналы коммуникации (новостные порталы, средства массовой информации, действующие в соответствии с законодательством страны), всегда отвечает на вопросы журналистов и пользователей официальных социальных сетей компании, не распространяет ложную информацию о своей деятельности.

Последняя характеристика – *общепризнанная репутация*. Анализ материалов СМИ позволяет сделать вывод о том, что ОАО «Белавиа» имеет позитивную репутацию, однако находится в эпицентре общественного внимания, поэтому в медиа широко освещаются события, способные нанести компании репутационный урон различной степени тяжести.

Для более детального анализа репутации авиакомпании «Белавиа» рассмотрим следующие компоненты ее деловой репутации: финансовые, рыночные, корпоративные и социальные.

Финансовые компоненты. ОАО «Авиакомпания «Белавиа» не допускает выхода во внешнюю среду информации о своих финансовых показателях, что отличает ее от других компаний-перевозчиков (например, Белорусская железная дорога в конце каждого года публикует подробный финансовый отчет). По этой причине провести анализ конкретных цифр не представляется возможным. На финансовую стабильность авиакомпании, тем не менее, указывает то, что уже в течение несколько она лет удерживает цены на предоставляемые услуги на одном уровне, развивает маршрутную сеть, пополняет парк воздушных судов и др.

Рыночные компоненты. При рассмотрении рыночных компонентов репутации необходимо обратить особое внимание на качество предоставляемых услуг. Большинство отзывов на форумах носят позитивный характер, в них отмечается высокое качество услуг, оказываемых авиакомпанией «Белавиа»: удобство во время полетов, профессионализм экипажа и бортпроводников, пунктуальность, адекватные правила перевозки домашних животных и др. Однако в социальных сетях присутствуют также негативные отзывы и комментарии. Пользователи, которые оставляют такие отзывы, отмечают высокие цены на билеты, плохое питание на борту, медленную работу сайта по бронированию билетов, отсутствие некоторых направлений. Соотношение положительных и отрицательных отзывов об уровне услуг можно найти на сайте airlines-inform, который приводит анализ тональности сообщений [10]. На Рис. 1 видно, что из 499 отзывов 54 % имеют позитивную тональность, 13 % – нейтральную и 33 % – негативную, что для интернет-коммуникации, которая чаще генерирует отрицательную обратную связь, хороший показатель. Также на сайте пользователи могут выставлять оценку, на основании которой формируется рейтинг. Авиакомпания «Белавиа» имеет 1450 оценок и рейтинг, равный 3,18 балла из 5 возможных. Диаграмма и рейтинг указывают на то, что уровень услуг, предоставляемых авиакомпанией, достаточно высок, однако существуют недостатки, что сказывается на значительном проценте негативных отзывов и среднем показателе рейтинга.

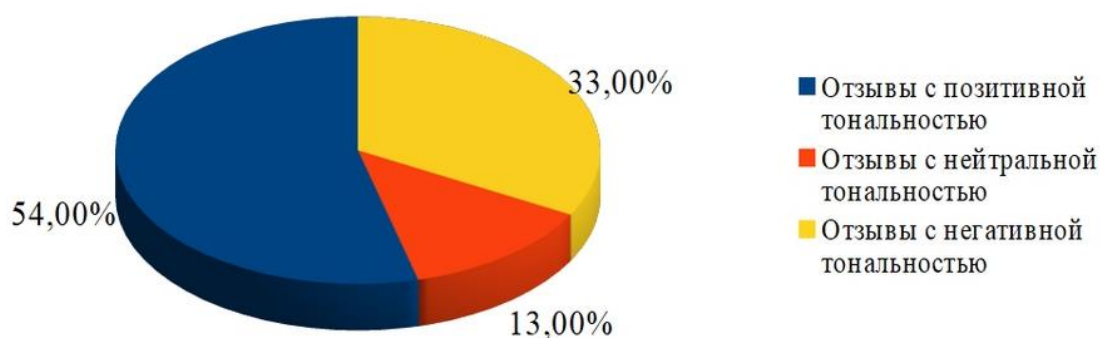

Рисунок 1. Тональность отзывов об авиакомпании «Белавиа»

Корпоративные компоненты. Сотрудники компании – важная целевая аудитория, поскольку они являются теми людьми, которые транслируют во внешнюю среду информацию, на основании которой формируется имидж компании и ее репутация. Для получения информации о корпоративных компонентах репутации мы использовали интервью сотрудников, а также материалы корпоративного издания «OnAir». В своих интервью персонал отмечал сложность работы и высокий уровень ответственности, но относил данные явления не к проблемам, а к особенностям своей работы. Также в интервью отмечался хороший организационный климат, сильная корпоративная культура и преимущества работы в «Белавиа».

Социальные компоненты. К социальным компонентам относится коммуникация с целевыми аудиториями компании – акционерами, партнерами, государственными органами, средствами массовой информации, агентствами, клиентами. Необходимо отметить, что «Белавиа» пользуется авторитетом среди других авиакомпаний, представителей государственных органов, клиентов, СМИ.

Таким образом, можно сделать вывод, что ОАО «Авиакомпания «Белавиа» обладает всеми характеристиками эффективного источника, необходимыми для успешного

осуществления коммуникации со своими целевыми аудиториями, однако компании следует уделить внимание улучшению такой характеристики, как репутация.

Следующий вопрос, на который предлагает ответить Г. Лассуэлл в рамках своей модели, предполагает рассмотрение цели коммуникации (*с каким намерением?*). Ответ на данный вопрос позволит в дальнейшем правильно выбрать стратегию, определить коммуникационные каналы, необходимые для эффективной коммуникации. Цель коммуникации «Белавиа» с аудиторией клиентов – установление доброжелательных отношений, способствующих повышению уровня ее лояльности.

Как уже было отмечено, в роли коммуникатора в ОАО «Авиакомпания «Белавиа» выступает отдел рекламы и коммуникаций службы маркетинга и внешнеэкономической деятельности, который был создан 1 июля 2015 г. в результате реструктуризации службы маркетинга. В нем работают четыре сотрудницы. Только глава отдела получила профильное образование в области связей с общественностью, другие сотрудницы – экономическое. Для получения специализированных знаний в сфере связей с общественностью сотрудницы посещали занятия на факультете переподготовки и повышения квалификации Белорусского государственного университета. Также сотрудницам предоставляется возможность посещать различные конференции и форумы, темой которых являются маркетинг, паблик рилейшнз, антикризисный PR и др. Большинство сотрудниц работают в отделе рекламы и коммуникаций с дня его основания в 2015 г., поэтому имеют достаточно большой опыт, который позволяет принимать наиболее правильные решения при реализации новых проектов или в кризисных ситуациях.

Рассмотрим отдел рекламы и коммуникаций с точки зрения характеристик эффективного коммуникатора, выделенных Г. Келманом:

- кредитность – способность вызвать к себе доверие благодаря компетентности и профессионализму;
- привлекательность – способность вызвать у аудитории чувство комфорта и безопасности в общении;
- власть – механизм внешнего принятия реципиентами сообщения коммуникатора [Цит. по 1, с. 109].

Такой показатель, как *кредитность*, мы определили из анализа выступлений представителей отдела рекламы и коммуникаций в средствах массовой информации, отзывах о реализованных проектах. Статьи, содержащие комментарии и интервью сотрудниц отдела, указывают на высокий уровень их компетентности, потому что все сообщения грамотно сформулированы, демонстрируют высокий уровень профессионализма и владения темой.

За период с октября 2018 г. по ноябрь 2019 г. отделом рекламы и коммуникаций было реализовано более 20 проектов. Уровень профессионализма коммуникатора определим на примере проекта, проведенного 19 июля 2019 г. совместно с отечественной компанией по производству одежды *Mark Formelle*, когда бортпроводники на один день переоделись в спортивные костюмы, чтобы встречать гостей II Европейских игр. Это один из проектов, который в социальных сетях получил максимальное количество положительных отзывов при отсутствии негативных.

Привлекательность выражается в способности коммуникатора создать у аудитории чувство комфорта и безопасности в общении. Глава отдела рекламы и коммуникаций отмечает, что сотрудницы стараются отвечать на все вопросы клиентов в комментариях в социальных сетях, на форумах и других площадках. Их ответы отличаются высоким уровнем компетентности, однако из-за существующего негатива могут восприниматься как агрессивные. Например, существует много негативных отзывов и комментариев, вызванных стоимостью билетов. Существующий негатив препятствует доброжелательному восприятию других новостей компании. Следовательно, с данным параметром эффективного коммуникатора есть проблемы. Однако причиной существования такого негатива могут быть скорее особенности продукта (его высокая цена), а не неграмотные действия отдела рекламы и коммуникаций.

Такая характеристика, как *власть*, заключается в согласии реципиента с сообщением коммуникатора при наличии у реципиента внутреннего несогласия. Уровень данной характеристики зависит от целевой аудитории, которой транслируется сообщение. Например, клиенты компании менее склонны к согласию с сообщением, чем средства массовой информации и государственные органы. Этот феномен связан с тем, что для СМИ такие характеристики, как привлекательность и кредитность, находятся на более высоком уровне, чем для аудитории клиентов. Соответственно, целевой аудитории средств массовой информации легче согласиться с сообщением коммуникатора.

Таким образом, отдел рекламы и коммуникаций компании в значительной степени располагает характеристиками эффективного коммуникатора.

Что касается стратегии «Белавиа» в отношении своих реальных и потенциальных клиентов (*с какой стратегией?*), то это – формирование лояльности имеющихся и привлечение новых клиентов за счет предоставления качественных услуг. Данная стратегия согласуется с целью авиакомпании и способствует формированию благоприятной ситуации для осуществления коммуникации.

Вопрос: *В какой ситуации?* – описывает ситуацию, в которой происходит коммуникационный процесс. Традиционно принято классифицировать ситуации на благоприятные, нейтральные и неблагоприятные с точки зрения достижения поставленных целей. Ситуацию, в которой происходит коммуникация авиакомпании «Белавиа» с аудиторией клиентов, можно охарактеризовать как нейтральную, опираясь на следующие рассуждения.

Внутренние факторы – зависящие преимущественно от самой компании – благоприятствуют достижению поставленных целей. Это согласованность цели и стратегии коммуникации, что способствует выбору наиболее оптимальных средств коммуникации; а также высокая степень доверия к коммуникатору и источнику сообщения.

Что касается внешних – не зависящих от компании – факторов, то это прежде всего востребованность коммуникации для целевых аудиторий, причем данный параметр указывает не только на роль коммуникации, но и на необходимость существования самой организации для общественности. Так, при отсутствии данной компании клиенты находились бы в условиях выбора альтернативного способа путешествия, например, использования услуг других авиакомпаний, что было бы менее оптимальным по соотношению параметров «цена – качество», требовало бы больше ресурсов – материальных, временных.

К альтернативным способам передвижения можно отнести железнодорожный транспорт, автобусные поездки, другие авиакомпании. Сравнительный анализ географии маршрутов и стоимости услуг авиакомпании «Белавиа» с услугами, предоставляемыми Белорусской железной дорогой и компаниями, которые осуществляют автобусные перевозки, показал, что авиакомпания имеет ряд преимуществ: меньшее время передвижения, большее количество направлений, большее количество рейсов. По некоторым направлениям авиакомпания имеет ценовое преимущество. Однако в большинстве случаев цена на авиабилеты выше, что является конкурентным преимуществом компаний, занимающихся железнодорожными и автобусными перевозками.

Клиенты, которые ищут более дешевые авиабилеты, могут воспользоваться услугами лоукостеров, осуществляющих свою деятельность с территории соседних стран. Однако такие путешествия не всегда оказываются более выгодными, потому что влекут дополнительные затраты на трансфер до аэропорта, находящегося в другой стране, возможные затраты на проживание и питание.

Также из Национального аэропорта «Минск» выполняют рейсы авиакомпании «Аэрофлот», *Turkish Airlines*, *Austrian Airlines*, *AirBaltic* и другие, однако они осуществляют полеты по ограниченному числу направлений.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что авиакомпания «Белавиа» имеет косвенных конкурентов, которые не являются препятствием в осуществлении деятельности

авиакомпания и, при отсутствии на белорусском рынке такого перевозчика, как «Белавиа», пассажиры вынуждены были бы искать альтернативные способы передвижения, которые не являются более выгодными. Таким образом, клиенты заинтересованы в коммуникации с ОАО «Авиакомпания «Белавиа», что говорит о благоприятной ситуации.

С другой стороны, существуют факторы-барьеры. К ним можно отнести: большое количество негатива, связанного с высокой стоимостью билетов и питанием на борту, частые сбои работы сайта при заказе билетов, конфликты с клиентами из-за потери багажа и др. Данные факторы обуславливают желание клиентов искать альтернативные способы передвижения, что влияет на пассажиропоток авиакомпании.

Таким образом, можно сделать вывод, что ситуация, в которой происходит коммуникация ОАО «Авиакомпания «Белавиа» с аудиторией клиентов, носит нейтральный характер.

Следующий элемент – ресурсы (*с какими ресурсами?*). Они могут быть финансовыми, материальными, человеческими, временными. Основными человеческими ресурсами являются сотрудницы отдела рекламы и коммуникаций. В процессе создания сообщения они обращаются к специалистам других отделов, которые предоставляют необходимую информацию, поэтому можно утверждать, что в человеческие ресурсы входят не только сотрудницы отдела, но и других подразделений. К техническим ресурсам можно отнести технику, которая используется для коммуникации (компьютеры с выходом в интернет, телефоны, факс). К одним из наиболее важных ресурсов относится временной ресурс. При подготовке проектов данный ресурс не так ограничен, как в кризисных ситуациях. Например, при каком-либо происшествии или задержке рейса, негативных комментариях сотрудницам необходимо реагировать наиболее быстро, поэтому можно сказать, что в данных ситуациях временной ресурс ограничен.

Таким образом, авиакомпания обладает всеми необходимыми ресурсами для выстраивания эффективной коммуникации с целевой аудиторией клиентов, однако могут возникать ситуации, когда временной ресурс ограничен.

Цель, ситуация, ресурсы и стратегия коммуникации не являются элементами коммуникационного процесса. Элементы – это единицы системы, которые соответствуют определенным объектам действительности, интересующим нас в рамках изучаемой системы. Цель, ситуацию, ресурсы и стратегию следует рассматривать в качестве *условий* успешной коммуникации. Они оказывают существенное влияние на общую эффективность коммуникационного процесса, поэтому могут рассматриваться в качестве параметров коммуникации. При этом цель, ресурсы и стратегия являются зависимыми параметрами, они определяются источником коммуникации и в определенных границах могут быть им же изменены. Ситуация, в которой протекает коммуникация, обусловлена внешней средой чаще, чем внутренней спецификой данного коммуникативного акта, поэтому ее следует считать независимой переменной. Источник может изменить ситуацию лишь в незначительной степени, однако ее необходимо учитывать для достижения эффективной коммуникации.

Сообщение (*сообщает что?*) – это информация, которую коммуникатор передает получателю. Содержание сообщений составляют сведения, факты, доводы, идеи, мнения, эмоции и др.

Одним из основополагающих положений коммуникологии является тезис о том, что сообщение выступает продуктом деятельности как коммуникатора, так и аудитории. Оно содержит коммуникативные интенции своего создателя (коммуникатора) и предполагаемый образ аудитории, а также отражает в своей форме характеристики канала передачи.

Поскольку в сообщении содержится предполагаемый образ получателя, то идеальным коммуникационным процессом можно считать тот, при котором предполагаемый и реальный образы совпадают, что на практике, естественно, происходит не всегда. Однако чем ближе образ, сформированный в сообщении, к реальному образу, тем эффективнее коммуникация.

Параметры сообщения, оказывающие влияние на общую эффективность коммуникации, так же разнообразны. Это востребованность, польза, способность вызвать интерес, достоверность, своевременность и др. [7, с. 451].

При коммуникации с клиентами данный элемент необходимо рассматривать во взаимосвязи с каналом коммуникации (*по какому каналу?*), потому что канал непосредственно влияет на форму и содержание сообщения. Каналами коммуникации ОАО «Авиакомпания «Белавиа» с аудиторией клиентов являются:

- социальные сети (*Instagram, Facebook, Twitter*);
- официальный сайт авиакомпании;
- средства массовой информации;
- наружная реклама.

В настоящее время авиакомпания «Белавиа» наиболее активно представлена в трех социальных сетях: *Instagram, Facebook, Twitter*. Проанализируем социальные сети и сообщения, которые в них транслируются.

Созданием контента для социальных сетей занимаются две сотрудницы (одна для *Instagram*, другая для *Twitter* и *Facebook*), к созданию сложных визуальных элементов привлекается дизайнер. Однако темы и текст публикаций одинаковы для каждой социальной сети. Адаптация проводится только для *Twitter*, потому что данная социальная сеть отличается строгим ограничением количества знаков. К основным темам публикаций относятся:

- запуск новых направлений;
- проведение акций и скидок на билеты;
- объявление о наборе сотрудников в команду бортпроводников;
- истории о сотрудниках;
- поздравления с праздниками;
- развлекательный контент.

Общими для всей социальной сети являются такие характеристики, как:

1. простота языка сообщений, выраженная в отсутствии большого количества терминов, использовании сленга;
2. определенная структура публикаций;
3. наличие контента, направленного на активизацию взаимодействия с аудиторией.

Таким образом, контент «Белавиа» для социальных сетей имеет свои особенности, отличающие сообщества авиакомпании от других, однако следует уделить внимание адаптации контента в соответствии со спецификой различных социальных сетей.

Самой популярной сетью среди клиентов является *Instagram*. На данный момент на аккаунт авиакомпании подписано более 61 тыс. человек [6]. Абсолютное большинство подписчиков – клиенты авиакомпании, также на аккаунт подписаны ее сотрудники, другие авиакомпании и аэропорты.

Преобладающее число сообщений относятся к информационному и продающему типам контента. Для развлекательного контента чаще используются истории – публикации, которые исчезают через 24 часа.

Рассмотрим активность подписчиков страницы авиакомпании «Белавиа» в социальной сети *Instagram* в зависимости от дня недели, типа контента, длины сообщений, а также выявим тему публикаций, которая вызывает наибольший интерес.

Из Рис. 2 видно, что аудитория наиболее активна по воскресеньям, пятницам, субботам, четвергам и понедельникам, наименее – по вторникам и средам. Особенностью публикаций является то, что контент распределяется равномерно по дням недели, поэтому активность аудитории по конкретному сообщению не зависит от дня его публикации. Высокую активность аудитории в выходные дни можно объяснить тем, что основная часть путешествий совершается именно в выходные, поэтому пользователи могут заходить в социальные сети авиакомпании для получения новой информации.

Рисунок 2. Активность пользователей в зависимости от дня недели

По статистике подписчики лучше всего реагируют на видеоконтент и контент, содержащий в себе ссылки [Рис. 3]. Высокий интерес к видеоконтенту обусловлен спецификой социальной сети, а интерес к публикациям, содержащим ссылки, и активный переход по ссылкам указывает на заинтересованность пользователей в получении подробной информации, что, в свою очередь, говорит о грамотном составлении текстов. Меньшую заинтересованность аудитория проявляет к публикациям текстового характера. Данный факт может быть обусловлен как спецификой социальной сети, делающей акцент в первую очередь на визуальной составляющей сообщения, так и тем, что главная целевая аудитория социальной сети *Instagram* – молодежь в возрасте от 18 до 30 лет, которая не готова уделять много внимания большим текстам и испытывает чувство усталости, если длинна сообщения превышает 160 символов. Однако статистика активности аудитории в зависимости от длины текста показывает обратное: подписчики проявляют наибольшую активность при длине текста более 1000 символов [Рис. 4]. Тематами таких постов являются проведение акций и скидков, набор в команду бортпроводников, описание PR-проектов. Публикации на данные темы всегда вызывают активный интерес аудитории, чем и объясняется вышеуказанное противоречие.

Рисунок 3. Активность пользователей в зависимости от вида контента

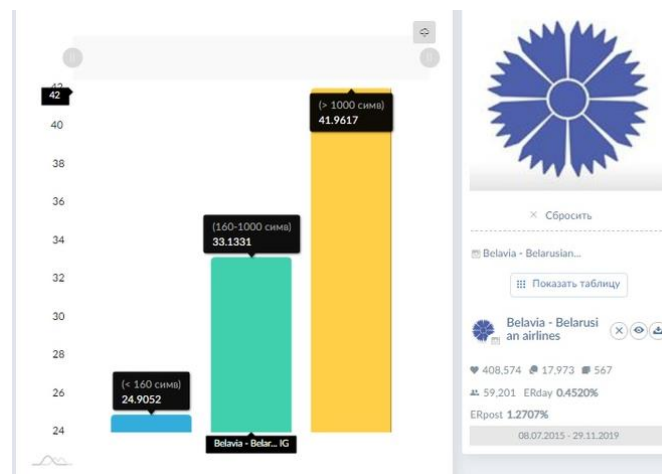

Рисунок 4. Активность пользователей в зависимости от размера текста

Наиболее популярными темами у подписчиков сети *Instagram* являются личные истории клиентов, открытые вакансии, акции и скидки.

Таким образом, аккаунт авиакомпании «Белавиа» в *Instagram* является одним из наиболее эффективных каналов взаимодействия с аудиторией.

Facebook – вторая по популярности сеть среди существующих сообществ авиакомпании [5]. Целевая аудитория *Facebook* выделяется среди страниц в других социальных сетях тем, что наиболее пересекается с целевой аудиторией «Белавиа».

Статистика (Рис. 5) демонстрирует, что подписчики наиболее активны по субботам и воскресеньям, наименее – по будним дням. Наибольшее количество постов публикуются в будние дни, следовательно, активность аудитории данной социальной сети не соответствует времени публикации конкретного сообщения. Высокая активность аудитории по выходным дням и низкая активность в будни отличает подписчиков *Facebook* от подписчиков *Instagram*. Это может быть связано с тем, что большинство пользователей просматривают социальные сети через мобильные телефоны, а приложение *Facebook* занимает больше памяти, чем *Instagram*, поэтому пользователи предпочитают просматривать страницу в свободное время дома.

Рисунок 5. Активность пользователей в зависимости от дня недели

Перейдем к анализу активности аудитории в зависимости от типа контента [Рис. 6]. Лучше всего пользователи реагируют на видеоконтент. Особенностью данной сети является высокий интерес подписчиков к текстовым сообщениям. Среди таких публикаций наиболее популярны те, что содержат более 1000 знаков [Рис. 7], наименее популярными – тексты, содержащие 160–1000 знаков. Это обусловлено тем, что целевая аудитория самой

социальной сети и сообщества авиакомпании более взрослая, поэтому ей в большей мере интересно содержание сообщения, а не визуальная часть, что объясняет низкую заинтересованность в фотоконтенте. Также следует отметить, что публикации, содержащие ссылки, не отличаются высокой активностью, что обусловлено возможностью дать более подробную информацию в самом сообщении.

Рисунок 6. Активность пользователей в зависимости от вида контента

Рисунок 7. Активность пользователей в зависимости от размера текста

Наиболее активными публикациями за время существования сообщества были сообщения о необычных сотрудниках (напр., пилоте-женщине), проведении акций, запуске новых услуг, что свидетельствует об интересе аудитории к этим темам.

Таким образом, социальная сеть *Facebook* является наиболее эффективным каналом коммуникации с целевой аудиторией клиентов в возрасте 35–55 лет.

Первой социальной сетью, в которой в 2010 г. был создан профиль авиакомпании «Белавиа», является *Twitter*. Однако сейчас данный канал коммуникации не является эффективным. На это указывают малое число подписчиков, низкая активность аудитории и малое количество клиентов, переходящих на официальный сайт за дополнительной информацией. Данное явление может быть связано с ограничением количества символов, которое вынуждает пользователей переходить по ссылке, чтобы узнать всю информацию. Тенденцией в настоящее время является то, что пользователи предпочитают потреблять контент сразу в социальных сетях, не переходя на сайт компании.

Таким образом, наиболее эффективными каналами коммуникации из социальных сетей являются *Instagram* и *Facebook*, однако каждая страница имеет свои недостатки, которые нуждаются в исправлении.

Следующим каналом коммуникации ОАО «Авиакомпания «Белавиа» с целевой аудиторией клиентов является официальный сайт [8]. Он был создан в 2000 г. и неоднократно обновлялся в соответствии с развитием технологий.

Главная страница состоит из нескольких блоков: блок для покупки билетов, регистрации на рейс, бронирования; блок с новостями компании; блок со специальными предложениями; блок с контактной информацией и ссылками на социальные сети авиакомпании. Все блоки помещаются в два экрана, что удобно при поиске нужной информации. В правом верхнем углу расположено меню, в котором можно найти следующие разделы:

- купить билет;
- мои бронирования;
- информация и услуги;
- о компании;
- Белавиа Лидер.

Каждый раздел логично упорядочен и разбит на наиболее актуальные подразделы, в которых не составляет труда найти нужную информацию.

Язык сообщений более официальный, содержит большое количество терминов и профессиональной лексики, в результате сообщения сложно воспринимаются клиентами, что перенаправляет их в социальные сети, где информация подается менее официальным языком.

Несмотря на все удобство использования, сайт имеет свои недостатки, к которым можно отнести медленное обновление информации и частые поломки, возникающие при его перегрузке.

Таким образом, сайт используется клиентами в целях покупки билетов и поиска контактной информации, информации о правилах перевозок. Новостные сообщения клиентам удобнее получать через социальные сети и средства массовой информации.

Следующий канал коммуникации ОАО «Авиакомпания «Белавиа» с аудиторией клиентов – средства массовой информации. Основными темами медиасообщений являются:

- открытие новых маршрутов;
- запуск новых услуг;
- проведение акций и их результаты;
- проведение PR-проектов;
- расширение парка воздушных судов;
- рассказ о сотрудниках;
- конфликты с клиентами;
- происшествия.

Наибольший интерес, что установлено нами по количеству просмотров и комментариев, вызывают у клиентов сообщения на тему запуска новых услуг, проведения акций, о сотрудниках и по поводу конфликтных ситуаций. Основная информация преподносится в форме пресс-релизов и интервью. Первая форма сообщения менее интересна клиентам, поскольку написана более официальным языком по определенному шаблону. За период с октября 2018 г. по ноябрь 2019 г. было опубликовано значительное количество интервью с сотрудниками авиакомпании. Предпочитаемой формой для клиентов являются видеointервью.

Тональность сообщений в СМИ чаще всего нейтральная, иногда появляются сообщения с негативной тональностью. Тема таких материалов – конфликты с клиентами.

Взаимодействие с большим количеством разнообразных средств массовой информации (печатные, телевидение и радио, интернет-СМИ) позволяют охватывать всю целевую аудиторию. Таким образом, данный канал является наиболее универсальным для коммуникации с аудиторией клиентов.

Еще один канал коммуникации ОАО «Авиакомпания «Белавиа» с клиентами – наружная реклама. Особенность этого канала – точечное взаимодействие с аудиторией. Это

значит, что наружная реклама размещается редко и в ограниченных пространствах. Места, в которых размещается наружная реклама сейчас, не являются эффективными, потому что не предполагают возможность длительного изучения рекламного сообщения. Следовательно, авиакомпания необходимо изменить места размещения наружной рекламы или отказаться от данного канала.

Таким образом, наиболее эффективными каналами коммуникации авиакомпании «Белавиа» с клиентами являются социальные сети и средства массовой информации.

Следующий вопрос, на который необходимо ответить – *кому?*, т. е. проанализировать аудиторию. Хотя национальный авиаперевозчик по определению является монополистом на отечественном рынке, высокая цена на билеты приводит к тому, что часть целевой аудитории (в основном, потенциальные клиенты) предпочитает пользоваться услугами авиакомпаний–лоукостеров из соседних стран.

Целевая аудитория ОАО «Авиакомпания «Белавиа» – мужчины (преимущественно) и женщины, летающие в другие страны с целью отдыха или по работе. В соответствии с демографическими и социально-экономическими критериями данная аудитория делится на следующие сегменты:

- 25–34 лет, имеющие среднее или высшее образование, холостые или состоящие в браке, со средним уровнем дохода, которые летают преимущественно в эконом-классе, редко пользуются услугами авиакомпании;

- 34–45 лет, холостые или состоящие в браке и имеющие детей (часто путешествуют семьями), имеющие среднее или высшее образование, с уровнем дохода средним и выше среднего, летающие в эконом и бизнес-классе, пользуются услугами авиакомпании чаще одного раза в год;

- 46–55 лет, состоящие в браке и имеющие детей (дети уже могут летать самостоятельно), имеющие высшее образование, с уровнем дохода средним и выше среднего, летающие в эконом и бизнес-классе, пользуются услугами авиакомпании чаще одного раза в год.

Для столь неоднородной целевой аудитории достаточно сложно определить каналы коммуникации, которые охватывали бы максимальное количество сегментов. В таком случае наиболее подходящим решением является разграничение каналов для каждой группы и адаптация контента в соответствии с интересами и характеристиками данных групп. Как мы отмечали ранее, контент, транслируемый с помощью разных социальных сетей, не адаптируется для них. Поэтому у целевой аудитории могут возникать трудности при их восприятии. Несоответствие материала интересам и потребностям аудитории, игнорирование ее характеристик (например, люди с высшим образованием могут легко воспринимать сложные сообщения; более молодая аудитория обращает большее внимание на визуальную часть сообщения, взрослая – на текстовую) влияют на эффективность коммуникации, искажают понимание информации. Следовательно, разграничение каналов и форм сообщений приведет к оптимизации коммуникации ОАО «Авиакомпания «Белавиа» с аудиторией клиентов.

Таким образом, целевая аудитория клиентов авиакомпании «Белавиа» является достаточно неоднородной, что затрудняет коммуникацию, поэтому каждой аудитории необходимо подобрать наиболее эффективный канал коммуникации, содержание и форму сообщения.

Последним элементом коммуникационной модели Г. Лассуэлла является результат (*с каким результатом?*). Наиболее важный результат коммуникации ОАО «Авиакомпания «Белавиа» – реализация цели коммуникации – привлечение новых клиентов и удержание старых. Данный вывод можно сделать из ежегодной статистики, которая свидетельствует о постоянном увеличении пассажиропотока [9] [11]. Также к результатам можно отнести изменение установок клиентов, о чем говорит значительное снижение уровня негатива за время существования отдела рекламы и коммуникаций службы маркетинга и внешнеэкономической деятельности.

Таким образом, применение метода моделирования к анализу реального коммуникационного процесса позволяет получить принципиально новое знание о взаимодействии организации с аудиторией. Предложенная методология особый упор делает на выявление и анализ некоторых базовых параметров всех основных элементов коммуникационного процесса, воздействуя на которые, мы можем привести систему в состояние оптимального функционирования. Обобщить результаты исследования этих параметров можно следующим образом:

- для источника коммуникации – это, с одной стороны, статус, надежность, репутация, с другой – цели, ресурсы, стратегия, ситуация;
- для сообщения – содержание, стиль, язык, оформление, своевременность, востребованность, польза, способность вызвать интерес;
- для канала – доступность, скорость распространения информации, возможность выбора наиболее эффективных форматов, охват аудитории;
- для получателя – социально-демографические (пол, возраст, образование, семейное положение, уровень дохода) характеристики.

Каждый из выделенных параметров может влиять на специфику и общую эффективность процесса коммуникации. Однако степень этого влияния неравнозначна и зависит от особенностей конкретной социально-коммуникативной ситуации.

Литература

1. Королько, В. Г. Основы паблик рилейшнз / В. Г. Королько. – М., «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. – 528 с.
2. Сидорская, И. В. Моделирование как метод оптимизации коммуникационного взаимодействия бизнеса и власти / И. В. Сидорская // Веснік БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2016. – № 1. – С. 72–75.
3. Сидорская И. В. Оптимизация процесса коммуникации средства массовой информации с аудиторией: методологический аспект // Вестник БГУ. Сер. 4. – 2012. – № 1. – С. 87–91.
4. Сидорская, И. В. Теория коммуникации : учеб.-метод. комплекс для студентов фак. журналистики, обучающихся по спец. Е 23 01 07 «Информация и коммуникация (технологии коммуникации)» / И. В. Сидорская. – Минск : БГУ, 2008. – 163 с.
5. Корпоративный аккаунт ОАО «Белавиа» в социальной сети Facebook / Facebook. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/belavia>. Дата доступа: 28.01.2020.
6. Корпоративный аккаунт ОАО «Белавиа» в социальной сети Instagram / Instagram. – Режим доступа: <https://www.instagram.com/belavia.airlines/?hl=ru>. Дата доступа: 28.01.2020
7. Основы теории коммуникации: Учебник / под ред. проф. М. А. Василика. – М.: Гардарики, 2005. – 615 с.
8. Официальный сайт ОАО Белавиа / Belavia. – Режим доступа: <https://belavia.by>. Дата доступа: 27.01.2020
9. Центр транспортных перевозок. Режим доступа: https://cfts.org.ua/news/2019/01/31/aviakompaniya_belavia_ozvuchila_passazhiropotok_za_2018_god_51464. Дата доступа: 27.01.2020
10. Airlines Inform. Режим доступа: https://www.airlines-inform.ru/about_airline/belavia_belarussian_airlines. Дата доступа: 27.01.2020
11. Aviation Explorer: Содружество авиационных экспертов. Режим доступа: <https://www.aex.ru/docs/2/2018/2/19/2723/>. Дата доступа: 27.01.2020
12. Forbes. Режим доступа: <https://www.forbes.ru/kompanii-photogallery/338941-inostrannye-aviakompanii-2017-reyting-forbes?photo=2>. Дата доступа: 27.01.2020.
13. Lasswell H. D. The Structure and Function of Communication in Society // The Communications of Ideas / Ed. by L. Bryson. N. Y., 1948. P. 37–45.

1.10. Social Media in Business: Assessment of the Current State and Trends of Development, Statistics and Accounting Process of Providing Activities

1.10. Соціальні медіа в бізнесі: оцінка сучасного стану і тенденцій розвитку, статистика та обліковий процес забезпечення діяльності

Для успішної господарської діяльності в сучасних ринкових економічних системах підприємствам, організаціям, установам, фізичним особам-підприємцям і домашнім господарствам необхідно будувати ефективну комунікаційну стратегію та невпинно її коригувати в залежності від потреб учасників бізнесу. Реалізація цього завдання без використання соціальних медіа як потужної, динамічної і швидкої форми обміну інформацією немислима. Можливість будь-якому користувачу соціальних медіа стати автором контенту дозволяє їм взаємодіяти між собою і суспільством, створювати спільноти. Всі ці характеристики виокремлюють їх та роблять соціальними.

Після вибору стратегії розвитку бізнесу необхідно забезпечити оптимальну комбінацію його господарських цілей та можливостей використання соціальних медіа. Нехтування можливостями соціальних медіа, зневажання їхнім комунікаційним потенціалом означатиме недосягнення цільових орієнтирів діяльності суб'єктів господарювання. У сучасних конкурентних умовах це загрожує економічному суб'єкту не лише погіршенням позицій в наявній ринковій системі, а й звуженням перспектив інноваційного оновлення ресурсів, позбавлення шансів на інтеграцію в інформаційну економіку.

Проте такі підходи, до використання в процесі господарської діяльності соціальних медіа поки що не набули критичної маси, достатньої для надання усій українській економіці інформаційної якості, як це відбувається у розвинених країнах.

Соціальні медіа з'явилися приблизно 20 років тому та ототожнювались виключно з блогосферою, проте сьогодні це поняття включає в себе різні сервіси:

- соціальні мережі, призначені для забезпечення горизонтального спілкування зацікавлених у ньому абонентів, на зразок Facebook чи ВКонтакте;
- блогосферу як сукупність блогів – періодично оновлюваних веб-сторінок із датованими записами і спільноту блогерів, які читають та коментують, посилаються один на одного, що призводить до створення нової субкультури;
- мікроблогінг як засіб оперативного спілкування, гібридну форму медіа, що поєднує властивості служби миттєвих повідомлень, блогів, електронної пошти та соціальних мереж;
- відеохостинги, користувачі яких можуть додавати, продивлятися і коментувати відеозаписи та інші сервіси Мережі.

На сьогодні у світі стрімко зростає популярність і значимість соціальних медіа, збільшуються обсяги та якісні показники використання, розширюється спрямованість та аудиторія, існує значна кількість наукових досліджень присвячених вивченню їх проблем [3; 15; 26; 27; 28].

В цілому, сектор соціальних медіа повинен стати одним з основних для українського соціуму ресурсів масової комунікації, а від так, перспективним фактором для зміни парадигми підприємницької комунікативної політики.

У результаті дослідження наукових джерел можна зробити висновок, що розвиток медіа необхідно тлумачити як процес переходу від поточного стану до кращого (досконалішого) порівняно з попереднім станом відповідно до поставлених цілей. Поняття розвитку медіа тісно переплітається із сукупністю таких показників як кількість господарюючих структур, обсяги господарської діяльності, чисельність персоналу та величина його доходів, створені фінансові результати.

Вивченням феномену соціальних медіа займається багато вчених, кількість яких постійно зростає, що зумовлено розвитком цієї сфери в цілому і для потреб бізнесу зокрема. Серед вчених, що займаються цією проблематикою в підприємництві, статистичному оцінюванні стану і розвитку різних сервісів соціальних медіа та обліку їх діяльності

Бондаренко О. М. [1], Даниленко М.І. [4], Забузова В.В. [6], Зубарева М.А. [7], Каверіна А.С. [8], Картер Б. [9], Ковальський В. [11], Крамаренко А. О. [12], Кушина О. [14], Павленко О. [17], Петрович І.А. [18], Купчинова Т.В. [13], Ротман Д. Г. [23], Посталовский А. В. [23], Расолько И. Д. [23], Степанов В.А. [25].

Але необхідно зазначити, що ця тема щодо моніторингу і статистичного оцінювання розвитку окремих комунікацій соціальних медіа у працях науковців не отримала достатнього систематичного пояснення. У зв'язку з цим виявлення стану діяльності, позитивних перспектив, так і напрямів можливого негативного впливу соціальних медіа на розвиток підприємництва через інструменти статистики постає як надзвичайно актуальне питання.

Мета даного дослідження полягає у з'ясуванні місця окремих сервісів соціальних медіа в господарській діяльності підприємств, обґрунтуванні підходів до оцінювання стану і економічного розвитку їх суб'єктів господарювання в Україні за допомогою облікових показників й статистичного аналізу та гармонізації класифікаційних ознак в бізнесі і при створенні інформаційних послуг.

Соціальні медіа у сучасних умовах є не тільки частиною життя суспільства, не тільки інструментом просування товару, але й істотним чинником перетворень у принципах здійснення підприємницької діяльності.

Для вивчення впливу діяльності соціальних медіа на тенденції розвитку економіки, провідну роль відіграють вибір статистичних методів для оцінювання залежностей між показниками економічного зростання та матеріального добробуту населення, їх комплексного обґрунтування та прогнозування.

Недостатній досвід суб'єктів господарювання у застосуванні соціальних медіа при організації бізнесу призводить до невідповідності одержаних результатів від їх використання з існуючими можливостями.

Сьогодні існує велика кількість визначень поняття соціальних медіа. «The Social Media Guide Website» назвав близько 50 визначень соціальних медіа.

У Оксфордському словнику, соціальні медіа визначаються як вебсайти та додатки, що використовуються для соціальних зв'язків. Андреас Каплан та Майкл Хенлайн дають визначення соціальних медіа, як групи Інтернет-додатків, які побудовані на ідеологічних та технологічних засадах другого вебу та дозволяють користувачам створювати контент та обмінюватися ним [30].

Вікіпедія визначає соціальні медіа (англ. *Social media*) – як вид мас-медіа, ряд онлайн-технологій на принципах Веб 2.0, завдяки яким споживачі контенту через свої дописи стають його співавторами і можуть взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися, ділитися інформацією або брати участь у будь-якій іншій соціальній активності із теоретично усіма іншими користувачами певного сервісу.

За методологічними поясненнями до окремих показників статистики соціальні медіа – це вид масової комунікації, здійснюваний за допомогою Інтернет. Соціальні медіа дозволяють установити й підтримувати соціальні відносини в межах підприємства, а також із клієнтами, постачальниками або іншими партнерами за межами підприємства; ділитися думками, досвідом, знаннями, новинами тощо, а також налагоджувати контакти, взаємодіяти з партнерами з метою організації й проведення спільних дій [24].

В Україні сфера соціальних медіа нині повноцінно не виконує свої функції, як за станом розвитку підприємницької діяльності для потреб суспільства щодо окремого виду господарюючих суб'єктів КВЕД розділу 63 «Надання інформаційних послуг» (рис. 1-8, табл. 1-2), так і за використанням їх для організації бізнесу (рис. 9-10).

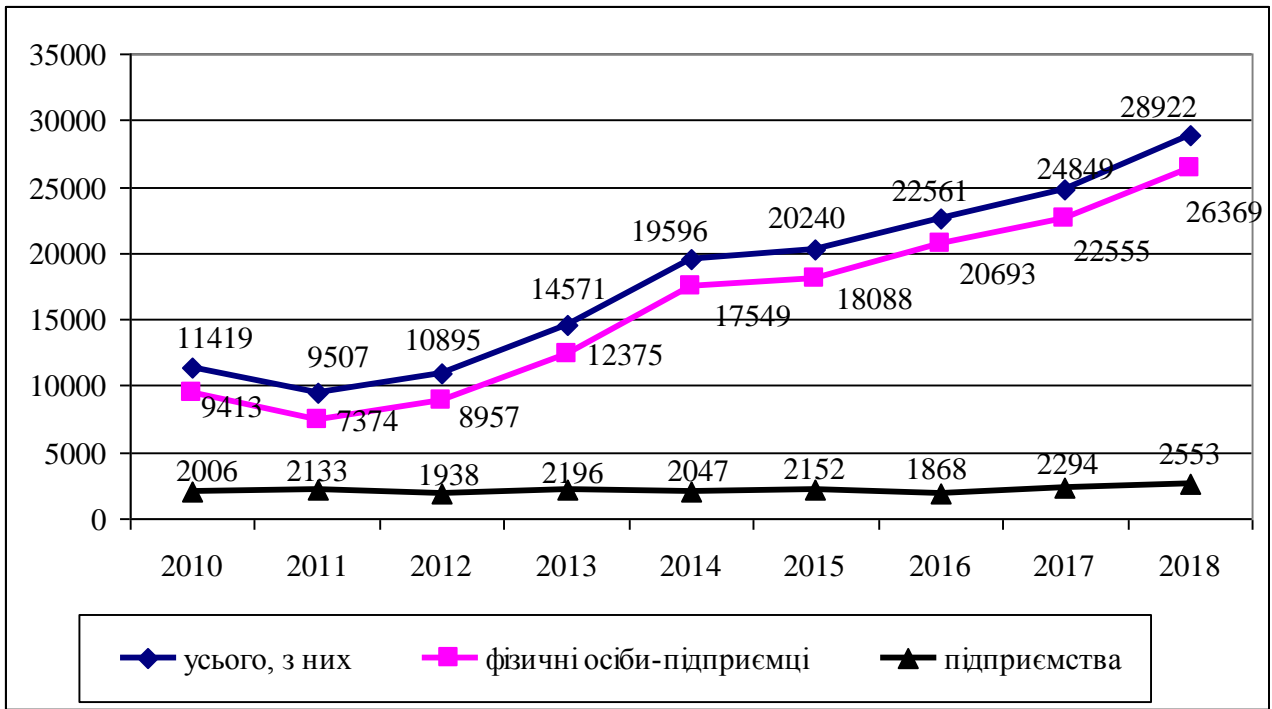

Рис. 1. Динаміка розвитку бізнесу в соціальних медіа за окремими видами КВЕД 63 «Надання інформаційних послуг» (одиниць)

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

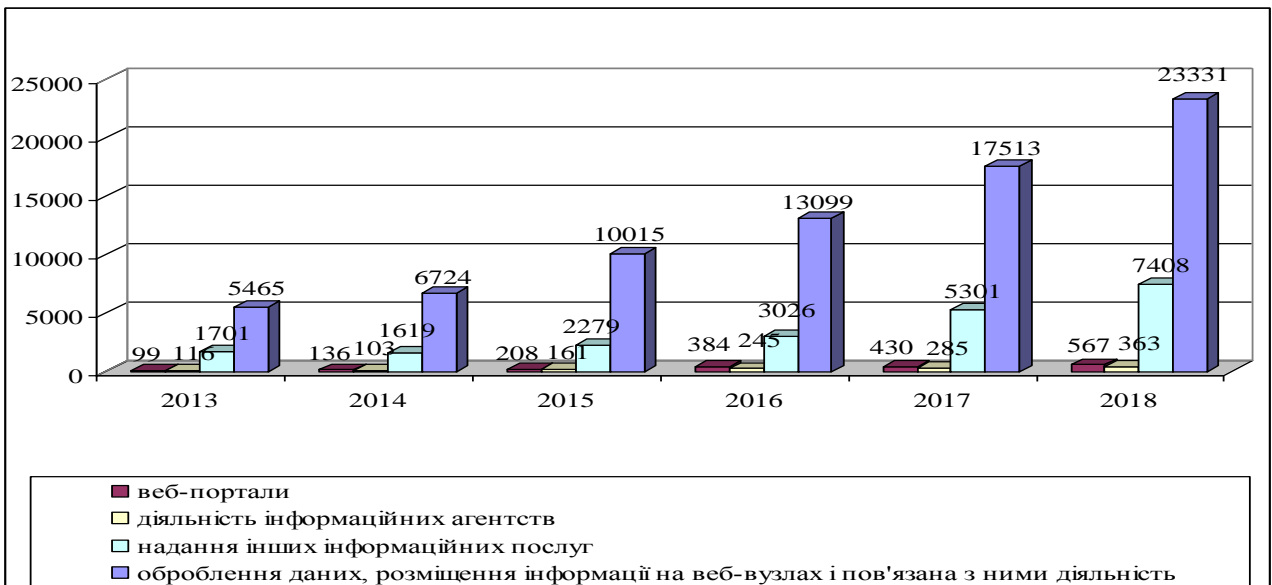

Рис. 2. Характеристика динаміки обсягів господарської діяльності за окремими видами КВЕД 63 «Надання інформаційних послуг» (млн.грн.)

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

Рис. 3. Структура суб'єктів господарювання за КВЕД розділ 63 «Надання інформаційних послуг» у 2018 році (%)

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

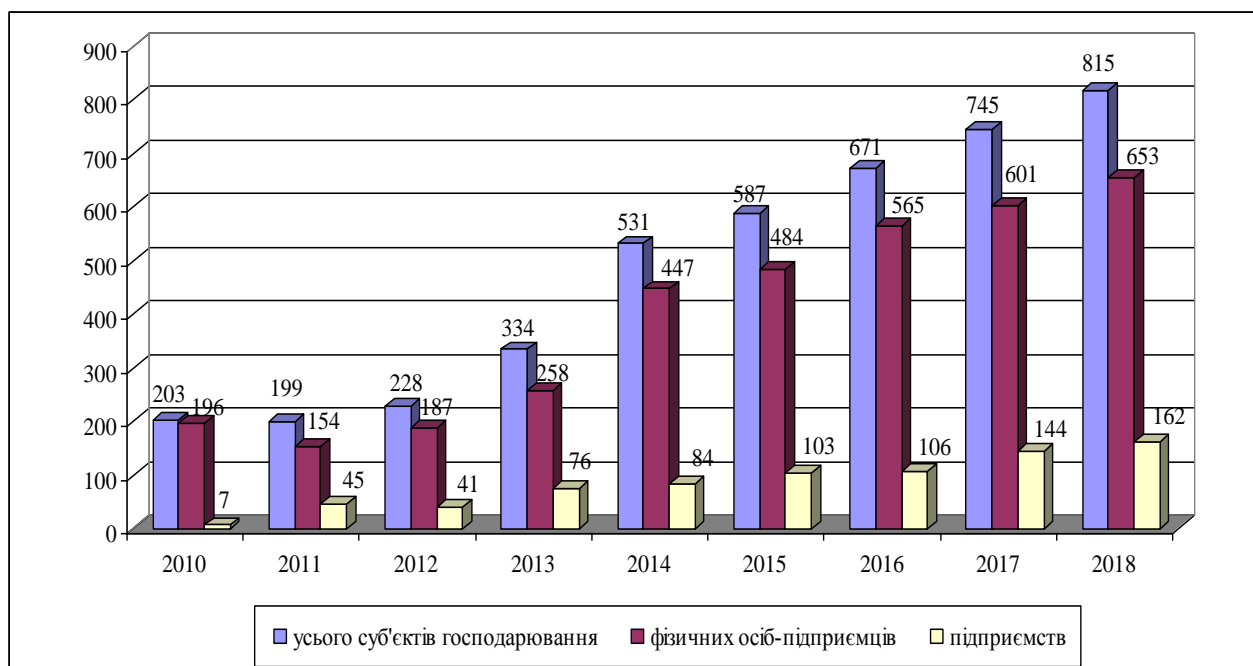

Рис. 4. Динаміка розвитку бізнесу в соціальних медіа за КВЕД 63.12 «Веб-портали» (одиниць)

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

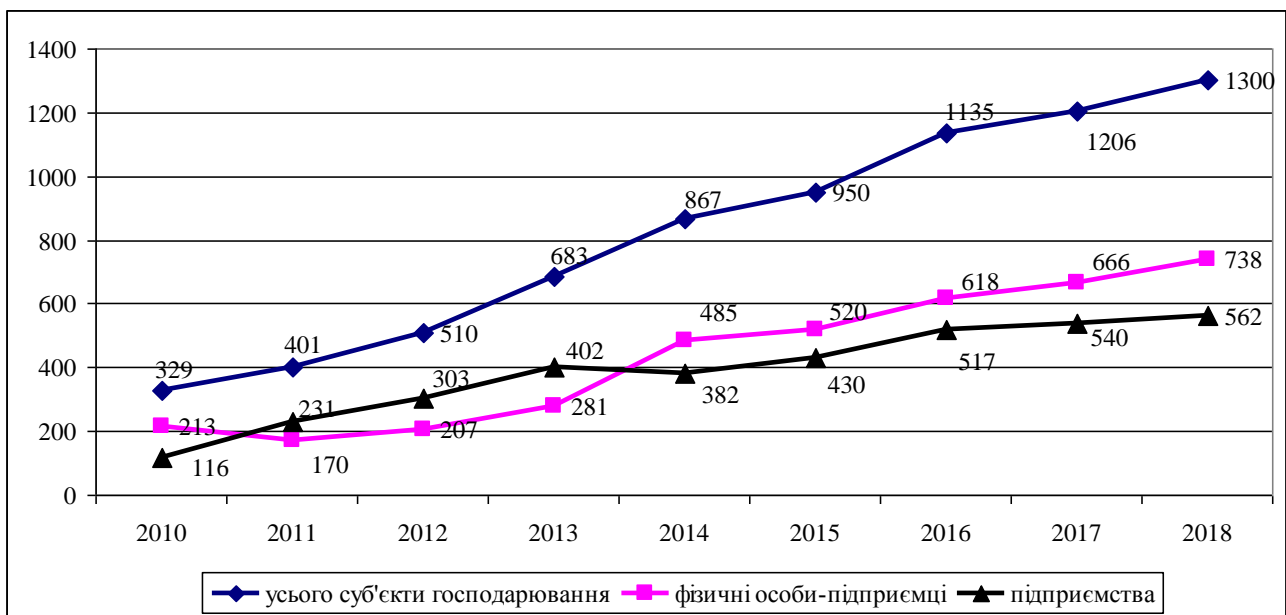

Рис. 5. Динаміка зайнятості працівників в соціальних медіа за КВЕД 63.12 «Веб-портали» (осіб)

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

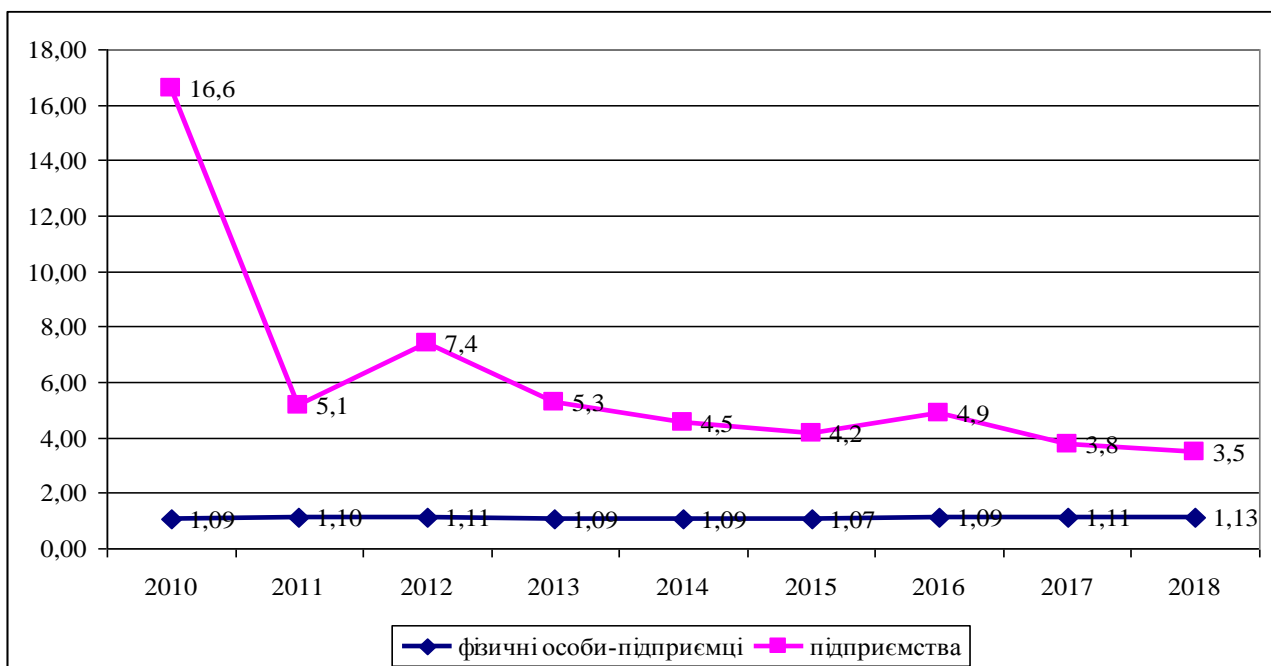

Рис. 6. Середньорічна зайнятість працівників в соціальних медіа за КВЕД 63.12 «Веб-портали» (осіб)

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

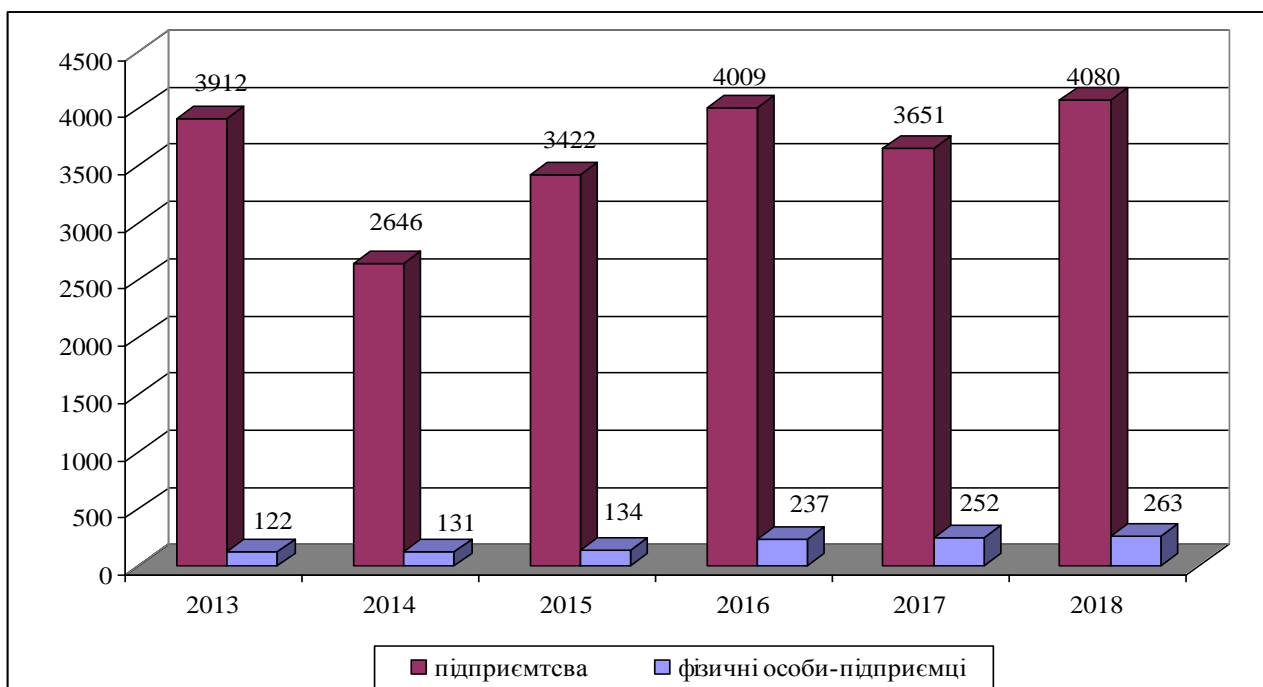

Рис. 7. Середньомісячні доходи працівників в соціальних медіа за КВЕД 63.12 «Веб-портали» (грн.)

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

Таблиця 1

Динаміка обсягів господарювання та продуктивності праці в соціальних медіа за КВЕД 63.12 «Веб-портали»

тис.грн.

Роки	Чистий дохід			Середньорічний розмір бізнесу за показником чистого доходу		Продуктивність праці із розрахунку чистого доходу на 1 працівника	
	усього	в тому числі		фізичні особи-підприємці	підприємства	фізичні особи-підприємці	підприємства
		фізичні особи-підприємці	підприємства				
2010	41577,7	25046,8	16530,9	127,8	2361,6	117,6	142,5
2011	57342,2	26981,4	30360,8	175,2	674,7	158,7	131,4
2012	79029,3	28026,8	51002,5	149,9	1244,0	135,4	168,3
2013	94243,3	36195,5	58047,8	140,3	763,8	128,8	144,4
2014	120305,6	57621,3	62684,3	128,9	746,2	118,8	164,1
2015	234757,5	111612,8	123144,7	230,6	1195,6	214,6	286,4
2016	400843,7	199049,8	201793,9	352,3	1903,7	322,1	390,3
2017	469808,5	281925,9	187882,6	469,1	1304,7	423,3	347,9
2018	578611,9	380243,6	198368,3	582,3	1224,5	515,2	353,0

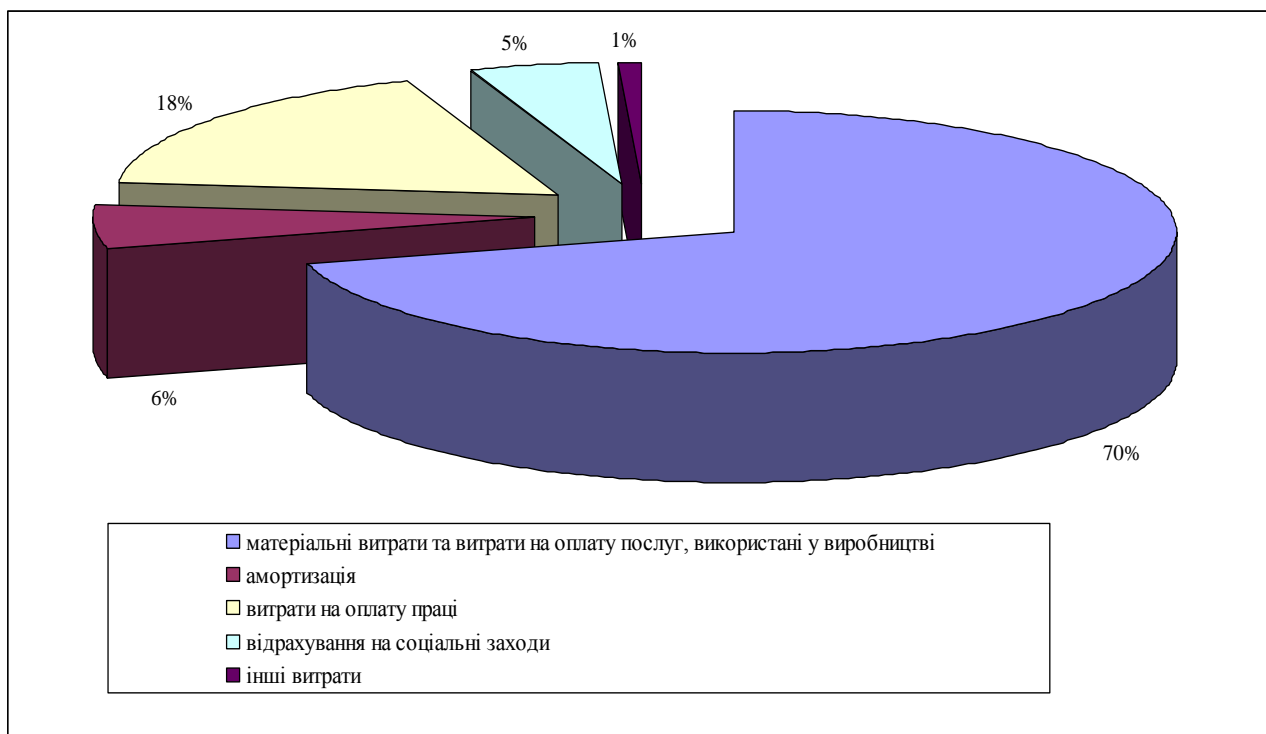

Рис. 8. Структура витрат при наданні послуг соціальними медіа за КВЕД 63.12 «Веб-портали» у 2018 році (%)

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

Таблиця 2

Характеристика фінансових результатів соціальних медіа за КВЕД 63.12 «Веб-портали»

Роки	Чистий прибуток (збиток), сальдо (тис.грн)	в т.ч. підприємства, які одержали			
		прибуток		збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, тис.грн	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, тис.грн
2010	-10176,3	57,1	258,5	42,9	10434,8
2011	-7086,8	50,0	456,0	50,0	7542,8
2012	-20026,5	56,4	1255,5	43,6	21282,0
2013	-18845,2	61,8	1208,4	38,2	20053,6
2014	-29273,9	55,4	2572,6	44,6	31846,5
2015	-16765,8	55,8	2418,9	44,2	19184,7
2016	21677,9	63,4	30626,2	36,6	8948,3
2017	-819,1	63,6	22195,4	36,4	23014,5
2018	-22390,5	58,6	12427,9	41,4	34818,4

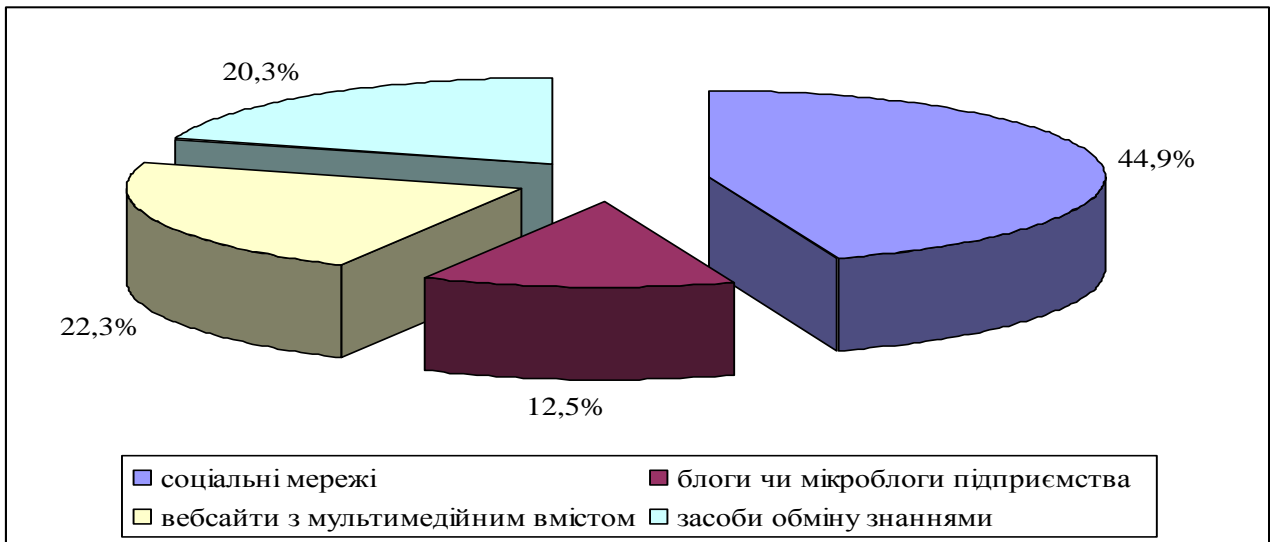

Рис. 9. Структура соціальних медіа, які використовувалися підприємствами України у 2018 році

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

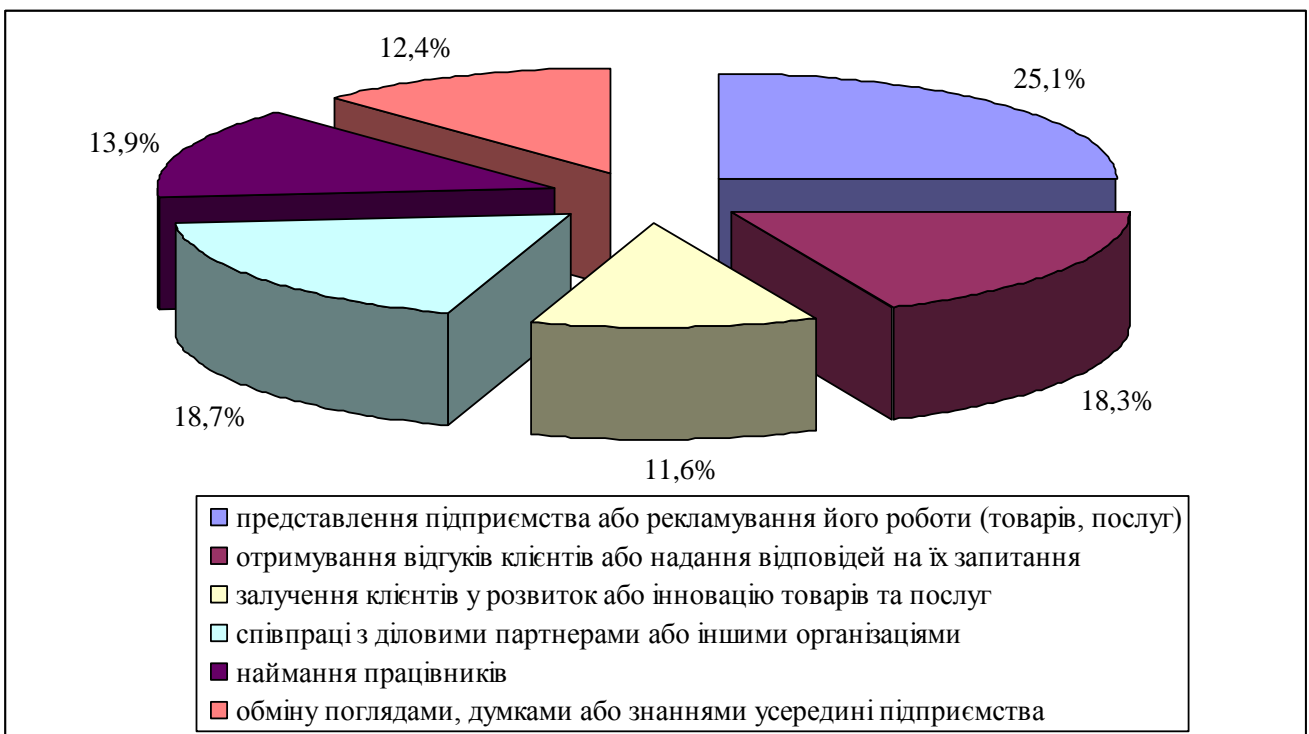

Рис. 10. Структура соціальних медіа за метою використання підприємствами України у 2018 році

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

Аналіз розвитку соціальних медіа в частині КВЕД 63 «Надання інформаційних послуг» як виду бізнесу свідчить, що економічний потенціал його суб'єктів у 2018 році був розміщений серед 2,5 тис. підприємств і 26 тис. фізичних осіб-підприємців (рис. 1), які здійснювали обсяг діяльності щодо розміщення інформації на веб-вузлах (63 %), утримання веб-порталів (3 %) та інформаційних агентств (2 %), а також забезпечення інших сервісів (32 %) (рис. 2-3).

Проведений комплексний статичний аналіз стану та розвитку бізнесу за найбільш важливим видом соціальних медіа КВЕД 63.12 «Веб-портали» в системі надання

інформаційних послуг для організації підприємницької діяльності свідчить про наступне:

1) характерною ознакою кількості суб'єктів господарювання за КВЕД 63.12 «Веб-портали» при позитивній їх динаміці (рис. 4) є переважна частка фізичних осіб-підприємців (653) та лише 182 підприємства. Сьогодні система ФОПів в соціальних медіа стримує українську економіку від розвитку. На цьому фоні логічним вбачається необхідність подальшого розвитку великих соціальних медіа компаній;

2) актуальною є проблема зайнятості працівників у сфері діяльності веб-порталів (рис. 5, 6). Для ведення бізнесу в цій сфері в 2018 році було залучено лише 1300 осіб, при прирості на останні вісім років тільки 1 тисячі працівників. При цьому фізичні особи-підприємці майже не залучали найманих осіб (0,1 працівника на 1 ФОП), а середньорічна чисельність працівників на підприємствах становила лише 3,5 особи;

3) господарська діяльність за КВЕД 63.12 «Веб-портали» характеризується дуже низьким рівнем доходів на одного працівника (рис. 7). В 2018 році середньомісячні доходи працівників на підприємствах становили лише 4080 грн., а фізичних осіб-підприємців – 263 грн. (цей показник свідчить про низьку якість статистичної інформації і значний рівень в цій сфері тіньової економіки);

4) для суб'єктів господарювання в сфері діяльності веб-порталів характерний невисокий рівень формування обсягів чистого доходу, тобто, продаж покупцям послуг і, відповідно, участі у розвитку їх бізнесу (табл. 1). За розміром бізнесу підприємства і фізичні особи-підприємці оцінюються як мікро господарюючі структури з низькою продуктивністю праці працівників (табл. 1) і незначною часткою створеної доданої вартості (рис. 8);

5) вихідним показником для оцінки якості господарювання підприємницьких структур в сфері діяльності веб-порталів є чистий фінансовий результат (прибуток, збиток). Дослідження показало, що майже 50 % підприємств і галузь в цілому на протязі останніх 8 років були збиткові (табл. 2). Розв'язання цієї проблеми потребує комплексного підходу і вжиття заходів на держаному рівні щодо виведення господарської діяльності соціальних медіа з «тіні».

Тіньова економіка в соціальних медіа це не правило виживання, а один із методів формування достатніх доходів їх учасників. Тому, однією з важливих проблем подальшого розвитку соціальних медіа як юридичних осіб на принципах роботи підприємницьких структур є система оподаткування.

Насамперед, для виведення соціальних медіа з «тіні» та ФОПів у прозорі індустріальні юридичні особи ІТ-компанії доцільно запропонувати для них спрощену систему оподаткування на єдиному податку. Відповідно до цього режиму юридичні особи повинні сплачувати єдиний податок з чистого доходу в меншому розмірі ніж ФОПи при наявності наступних умов: зайнятість на підприємстві більше 10 співробітників; частка експорту в доході більше 50 %; частка витрат на оплату праці в собівартості більше 50 %; середньомісячна заробітна плата працівника за рік не менше п'яти мінімальних зарплат. Податок на доходи працівників підприємств соціальних медіа повинен бути зменшений до 10 %. Діяльність ФОПів може залишатись на третій групі оподаткування.

Водночас, паралельно зі зміною системи оподаткування необхідно взяти на озброєння у відносинах держави і бізнесу нові ІТ-технології, які дозволять детінізувати економіку.

Узагальнюючи представлені результати статистичного аналізу, робимо висновок, що вітчизняний бізнес має сприятливі передумови для використання в господарській діяльності соціальних медіа. Однак використання соціальних медіа для розвитку економіки України поки не має системності. Українські підприємства відзначаються низьким рівнем представлення у соціальних медіа, продукуванням недостатньо якісного контенту, неповноцінним використанням можливостей соціальних сервісів.

Неадекватність такої діяльності, на наш погляд, значною мірою спричинена недосконалістю використання можливих результатів статистичного аналізу показників розвитку суб'єктів господарювання сфери соціальних медіа в державному управлінні.

На підставі проведеного аналізу даних рис. 9-10, можна зробити висновок, що соціальні медіа використовуються на підприємствах з метою:

- представлення підприємства або рекламування його роботи (товарів, послуг);
- отримання відгуків клієнтів або надання відповідей на їх запитання;
- залучення клієнтів у розвиток або інновацію товарів та послуг;
- співпраця з діловими партнерами або іншими організаціями;
- наймання працівників;
- обмін поглядами, думками або знаннями усередині підприємства.

Щодо веб-сайтів, то на підприємствах вони забезпечують наступні можливості:

- обслуговування клієнтів;
- постачання продукції та послуг в режимі он-лайн;
- можливість відвідувачів формувати замовлення товарів та послуг у режимі он-лайн;
- спостереження за статусом розміщених замовлень;
- персоніфіковано-інформаційне наповнення веб-сайту або повторних клієнтів;
- посилення на веб-сайт підприємства в соціальних медіа;
- оголошення про відкриті вакансії або подання заяви на заміщення вакантних посад в режимі он-лайн;
- навчання персоналу.

Найпопулярнішими на сьогодні для ведення бізнесу є наступні типи сайтів: сайт суб'єкта господарювання з каталогом продукції; Інтернет-магазини; новинні та пошукові портали; інформаційні портали; веб-системи обліку товарів, бухгалтерії.

Будь-який бізнес використовує соціальні медіа як організовану діяльність окремих структурних підрозділів суб'єктів господарювання та/або за участі підприємницьких веб-порталів як виду економічної діяльності, які надають необхідні послуги на умовах їх купівлі-продажу.

В господарській діяльності суб'єкти бізнесу використовують соціальні медіа за наступними комунікаціями:

- соціальні мережі або веб-сайти – додатки, засновані на технологіях Інтернету, які надають можливість користувачам з'єднатися, створюючи особисті інформаційні профілі, розділяти інтерес і/або діяльність, розділяти ідеї, запрошувати інших мати доступ до їхнього профілю й створювати суспільства людей зі спільними інтересом;
- блог – веб-сайт або частина веб-сайта, що часто обновляється. Блоги можуть бути використані або в межах підприємства (корпоративний блог), або для зв'язку із клієнтами, діловими партнерами або іншими організаціями;
- мікроблог – посилення на реєстрацію дуже коротких модифікацій про себе відрізняється від ведення блога довгої термінової форми, де може бути щонайменше кілька сотень слів;
- мультимедійний вміст веб-сайта – можливість спільного використання медіа-вмісту між користувачами. Ці веб-сайти пропонують можливість переслати, обновляти і звертатись до документів.

Найбільше змістовне навантаження для потреб бізнесу при здійсненні господарських операцій мають соціальні медіа організовані як веб-сайти.

За діючим законодавством про авторське право та суміжні права веб-сайт – це сукупність даних, електронної (цифрової) інформації, інших об'єктів авторського права і (або) суміжних прав тощо, пов'язаних між собою і структурованих у межах адреси веб-сайту і (або) облікового запису власника цього веб-сайту, доступ до яких здійснюється через адресу мережі Інтернет, що може складатися з доменного імені, записів про каталоги або виклики і (або) числової адреси за Інтернет-протоколом [20].

У статистиці веб-сайт – це сукупність об'єднаних за змістом веб-сторінок, доступних у мережі Інтернет. Інформація кодується спеціальними мовами (мова опису гіпертекстових документів (HTML, XML, Java), що читаються за допомогою систем навігації та огляду

інформації Web (Web browser), таких як Microsoft Internet Explorer, Opera, Mozilla Firefox та інші [24].

Отже, можна зазначити, що соціальні медіа стають невід’ємним складником механізму функціонування підприємств та їх господарської діяльності. Але, не зважаючи на актуальність і значний інтерес до них, їх використання в бізнесі, як щодо розвитку асортименту послуг спеціалізованих суб’єктів господарювання, так і видів об’єктів діяльності (послуг) є недостатнім та не відповідає потребам системи управління в ринковій економіці.

Це пов’язане, по-перше, з недостатнім дослідженням явища через його відносну новизну і швидкими змінами, що відбуваються в галузі, по-друге, з відсутністю відповідних комплексних статистичних спостережень для оцінки мети застосування соціальних медіа на підприємствах з урахуванням обґрунтованих їх класифікаційних ознак.

Діюча статистична класифікація соціальних медіа не відповідає основному принципу – статистичній доцільності, як можливості ефективно, точно і послідовного розмежовувати категорії в рамках класифікації на основі наявної інформації.

Статистична класифікація в сфері соціальних медіа заслуговує на наукове узагальнення й наступне використання для формування необхідної інформації з метою прийняття ефективних управлінських рішень в розвитку бізнесу.

На теперішній час серед науковців і в прикладній статистичній діяльності немає єдиних класифікаційних характеристик соціальних медіа як об’єкта цифрових, мережевих і комунікаційних технологій «від багатьох багатьом» на протигагу мас-медіа, де комунікації здійснюються «від одного багатьом» [29].

Різні автори і джерела прикладних нормативних документів по-різному характеризують склад соціальних медіа. Найчастіше в публікаціях наводиться класифікація, що міститься у Вікіпедії [2].

У сучасних фахових виданнях не існує універсальної класифікації соціальних медіа. На погляд авторів, найбільш зручним є розподіл соціальних медіа запропонований З. В. Григоровою [3]:

- спілкування (соціальні мережі);
- висловлення авторської думки (блоги, мікроблоги);
- обмін медіаконтентом (фотографії, відео, аудіо, посилання, новини);
- обговорення й обмін досвідом;
- геолокаційні сервіси.

Наведена класифікація є достатньо умовною, оскільки різні групи соціальних медіа мають спільні ознаки й можливості.

В прикладній статистиці, на сьогодні, використовуються три класифікації [5; 22; 10] щодо сфери соціальних медіа і одна [21] замінить іншу [22] з 01 січня 2021 року (табл. 3-6).

Таблиця 3

Класифікація послуг у сфері інформації на основі структури статистичної класифікації продукції

Код	Назва послуг
1	2
63	Послуги у сфері інформації
63.1	Послуги з оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і послуги супутні; веб-портали
63.11	Послуги з оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і послуги супутні
63.11.1	Послуги з оброблення даних, розміщення прикладних програм на веб-вузлах та послуги з підготовки інфраструктури інформаційних технологій інші
63.11.11	Послуги з оброблення даних
63.11.12	Послуги з розміщення інформації на веб-вузлах
63.11.13	Послуги з надання прикладних програм у користування

63.11.19	Послуги з розміщення інформації на веб-вузлах і послуги з підготовки інфраструктури інформаційних технологій, інші
63.11.2	Послуги з поточного передавання відео- та аудіовмісту
63.11.21	Послуги з поточного передавання відеовмісту
63.11.22	Послуги з поточного передавання аудіовмісту
63.11.3	Місце або час для реклами в мережі Інтернет
63.11.30	Місце або час для реклами в мережі Інтернет
63.12	Інформаційне наповнення веб-порталів
63.12.1	Інформаційне наповнення веб-порталів
63.12.10	Інформаційне наповнення веб-порталів
63.9	Послуги у сфері інформації інші
63.91	Послуги інформаційних агентств
63.91.1	Послуги інформаційних агентств
63.91.11	Послуги інформаційних агентств, які надають для газет і періодичних видань
63.91.12	Послуги інформаційних агентств, які надають для аудіовізуальних засобів масової інформації
63.99	Послуги у сфері інформації інші, не віднесені до інших угруповань (н.в.і.у.)
63.99.1	Послуги у сфері інформації, н.в.і.у.
63.99.10	Послуги у сфері інформації, н.в.і.у.
63.99.2	Збірники фактів або інформації, оригінальні
63.99.20	Збірники фактів або інформації, оригінальні

Джерело: побудовано авторами на основі даних [22]

Таблиця 4

Класифікація послуг у сфері інформації на підставі основної номенклатури продукції

Код	Назва послуг
1	2
63	Послуги у сфері інформації
63.1	Послуги з оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і послуги супутні; веб-портали
63.11	Послуги з оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і послуги супутні
63.11.1	Послуги з оброблення даних, розміщення прикладних програм на веб-вузлах та послуги з підготовки інфраструктури інформаційних технологій інші
63.11.11	Послуги з оброблення даних
63.11.12	Послуги з розміщення інформації на веб-вузлах
63.11.13	Послуги з надання прикладних програм у користування
63.11.19	Послуги з розміщення інформації на веб-вузлах і послуги з підготовки інфраструктури інформаційних технологій, інші
63.11.2	Місце або час для реклами в мережі Інтернет
63.11.20	Місце або час для реклами в мережі Інтернет
63.12	Інформаційне наповнення веб-порталів
63.12.1	Інформаційне наповнення веб-порталів
63.12.10	Інформаційне наповнення веб-порталів
63.12.2	Місце для Інтернет-реклами на веб-порталах
63.12.20	Місце для Інтернет-реклами на веб-порталах
63.9	Послуги у сфері інформації інші
63.91	Послуги інформаційних агентств

63.91.1	Послуги інформаційних агентств
63.91.11	Послуги інформаційних агентств для газет і періодичних видань
63.91.12	Послуги інформаційних агентств для аудіовізуальних засобів масової інформації
63.99	Послуги у сфері інформації інші, не віднесені до інших угруповань (н.в.і.у.)
63.99.1	Послуги у сфері інформації, н.в.і.у.
63.99.10	Послуги у сфері інформації, н.в.і.у.
63.99.2	Збірники фактів або інформації, оригінальні
63.99.20	Збірники фактів або інформації, оригінальні

Джерело: побудовано авторами на основі даних [21]

Таблиця 5

Класифікація інформаційних послуг за
Державним класифікатором продукції та послуг ДК 016:2010

Код	Назва послуг
1	2
63	Послуги інформаційні
63.1	Послуги щодо оброблення даних, розміщування інформації на веб-вузлах та суміжні послуги; веб-портали
63.11	Послуги щодо оброблення даних, розміщування інформації на веб-вузлах та суміжні послуги
63.11.1	Послуги щодо оброблення даних, розміщування інформації на веб-вузлах, щодо програмного застосування та інші послуги щодо забезпечення інформаційно-технологічною інфраструктурою
63.11.11	Послуги щодо оброблення даних
63.11.11-00.00	Послуги щодо оброблення даних
63.11.12	Послуги щодо розміщування інформації на веб-вузлах
63.11.12-00.00	Послуги щодо розміщування інформації на веб-вузлах
63.11.13	Надання програмного застосування
63.11.13-00.00	Надання програмного застосування
63.11.19	Послуги щодо забезпечення інфраструктурою стосовно розміщування інформації на веб-вузлах та інформаційно-технологічною інфраструктурою, інші
63.11.19-00.00	Послуги щодо забезпечення інфраструктурою стосовно розміщування інформації на веб-вузлах та інформаційно-технологічною інфраструктурою, інші
63.11.2	Пересилання потокового відео- і аудіовмісту Інтернетом
63.11.21	Пересилання потокового відеовмісту Інтернетом
63.11.21-00.00	Пересилання потокового відеовмісту Інтернетом
63.11.22	Пересилання потокового аудіовмісту Інтернетом
63.11.22-00.00	Пересилання потокового аудіовмісту Інтернетом
63.11.3	Продаж рекламного місця чи часу в Інтернеті
63.11.30	Продаж рекламного місця чи часу в Інтернеті
63.11.30-00.00	Продаж рекламного місця чи часу в Інтернеті
63.12	Розміщування інформації на веб-порталі
63.12.1	Розміщування інформації на веб-порталі
63.12.10	Розміщування інформації на веб-порталі
63.12.10-00.00	Розміщування інформації на веб-порталі
63.9	Послуги інформаційні, інші
63.91	Послуги інформаційних агентств
63.91.1	Послуги інформаційних агентств

1	2
63.91.11	Послуги інформаційних агентств стосовно газет і періодичних видань
63.91.11-00.00	Послуги інформаційних агентств стосовно газет і періодичних видань
63.91.12	Послуги інформаційних агентств стосовно аудіовізуальних засобів масової інформації
63.91.12-00.00	Послуги інформаційних агентств стосовно аудіовізуальних засобів масової інформації
63.99	Послуги інформаційні, інші, не віднесені до інших угруповань (н.в.і.у.)
63.99.1	Послуги інформаційні, інші, н. в. і. у.
63.99.10	Послуги інформаційні, інші, н. в. і. у.
63.99.10-00.00	Послуги інформаційні, інші, н. в. і. у.
63.99.2	Добирання фактів або інформації, оригінальне
63.99.20	Добирання фактів або інформації, оригінальне
63.99.20-00.00	Добирання фактів або інформації, оригінальне

Джерело: побудовано авторами на основі даних [5]

Таблиця 6

Класифікація видів економічної діяльності з надання інформаційних послуг

Код	Вид економічної діяльності
1	2
63	Надання інформаційних послуг <ul style="list-style-type: none"> діяльність пошукових веб-порталів, оброблення даних, розміщення (хостинг) а також надання інших інформаційних послуг.
63.1	Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність; веб-портали <ul style="list-style-type: none"> діяльність із надання інфраструктури для розміщення (хостингу), оброблення даних і пов'язану із цим діяльність, а також надання засобів для пошуку та інших порталів в мережі Інтернет.
63.11	Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність <ul style="list-style-type: none"> надання інфраструктури для розміщення (хостингу), оброблення даних і пов'язану із цим діяльність надання спеціалізованих послуг з розміщення (хостингу), такі як: <ul style="list-style-type: none"> веб-хостинг потоківі послуги надання простору для розміщення програмних додатків надання веб-послуг із доставки програмних додатків надання центральних ЕОМ клієнтам оброблення даних: <ul style="list-style-type: none"> повне оброблення даних, отриманих від клієнта складання спеціалізованих звітів на основі даних, отриманих від клієнта надання послуг з уведення даних
63.12	Веб-портали <ul style="list-style-type: none"> керування веб-сайтами, які використовують пошукові механізми задля створення та підтримки великих баз даних Інтернет-адрес і контенту в зручному для пошуку форматі керування іншими веб-сайтами, що функціонують як портали в мережі Інтернет, таких як медійні сайти, що періодично поновлюють інформаційний контент
63.9	Надання інших інформаційних послуг <ul style="list-style-type: none"> діяльність інформаційних агентств, а також будь-яких інших інформаційних служб.

1	2
63.91	Діяльність інформаційних агентств <ul style="list-style-type: none"> • діяльність інформаційних агентств з надання новин, фотографій і сенсаційних матеріалів для засобів масової інформації
63.99	Надання інших інформаційних послуг, не віднесених до інших угруповань <ul style="list-style-type: none"> • надання інформаційних послуг по телефону з використанням комп'ютерної технології • надання послуг з пошуку інформації за винагороду або на основі контракту • надання послуг з добору новин і матеріалів із преси (медійний моніторинг) тощо

Джерело: побудовано авторами на основі даних [10]

Класифікатори визначають характеристики соціальних медіа в сфері бізнесу суб'єктів господарювання за окремими видами економічної діяльності (табл. 6) та використовуються для організації обліку витрат при наданні послуг і калькулювання їх об'єктів, а також формують номенклатуру послуг для різних потреб статистичних спостережень (табл. 3-5).

За класифікатором ДК 016:2010 "Державний класифікатор продукції та послуг", призначеним для обліку продукції та послуг для цілей державної статистики, планування та оподаткування за розділом 63 «Послуги інформаційні» відображаються види послуг від окремих видів економічної діяльності щодо розділу КВЕД 63 «Надання інформаційних послуг», а в бухгалтерському обліку відповідні аналітичні номенклатури наданих послуг.

Статистична класифікація продукції (СКП) установлює основи для розроблення та поширення статистичної інформації за видами продукції (товарів або послуг).

Основний принцип СКП полягає в описі та структуруванні продукції, яка була отримана в результаті здійснення видів економічної діяльності. Код виду продукції на рівні класу (4 знаки коду) зазвичай відповідає коду виду економічної діяльності за КВЕД-2010.

СКП призначена для розподілу даних за категоріями продукції, яка має спільні характеристики. СКП слугує основою для створення статистичних номенклатур продукції (товарів і послуг) із необхідним для організації статистичних спостережень у певній галузі рівнем деталізації.

Основним призначенням основної номенклатури продукції (ОНП) є забезпечення гармонізації національних класифікацій і номенклатур продукції, які використовуються для проведення державних статистичних спостережень, з міжнародними та Європейськими класифікаціями, установлення єдиної системи категорій для опису продукції (товарів та послуг). ОНП є основою для створення статистичних номенклатур продукції (товарів і послуг) із необхідним для організації статистичних спостережень у певній галузі рівнем деталізації та для ведення бухгалтерського обліку.

Цей класифікатор буде використовуватися в прикладній господарській діяльності з 01 січня 2021 року [21] на заміну Статистичної класифікації продукції [22].

Об'єктами класифікації в КВЕД за розділом 63 «Надання інформаційних послуг» є види економічної діяльності щодо послуг у сфері інформації. За методологічними засадами, принципами побудови та призначенням КВЕД є статистичною класифікацією, створеною як інструментарій для систематизації та групування економічної і соціальної інформації у стандартний формат, який дає змогу обробляти та аналізувати значні обсяги інформації за окремими суб'єктами господарювання та їх структурними підрозділами.

КВЕД в системі бухгалтерського обліку використовується для побудови структури рахунку 23 «Виробництво» в розрізі окремих субрахунків першого, другого, третього і четвертого порядків (секція, розділ, група, клас) та аналітичних рахунків. При цьому суб'єкти господарювання формують відповідні обсяги інформації про об'єкти діяльності в розрізі витрат та аналітичних видів наданих послуг, а держава забезпечує проведення статистичних спостережень на макрорівні за сукупністю статистичних одиниць.

Аналіз змісту діючих класифікацій щодо соціальних медіа свідчить про наступне:

1) класифікатори не виділяють в цілому соціальні медіа та їх окремі комунікації, як розділ, або група, або клас секції J «Інформація та телекомунікації» серед видів економічної діяльності і номенклатури послуг;

2) номенклатура соціальних послуг в різних класифікаторах не стандартизована за єдиною характеристикою змістовних ознак;

3) види економічної діяльності щодо соціальних медіа, наприклад, клас 63.12 «Веб-портали» (табл. 6), який не поділено на окремі види не уніфіковано з номенклатурою послуг, де виділено за цим класом в класифікаторах: два види послуг (табл. 4) 63.12.1 «Інформаційне наповнення веб-порталів» і 63.12.2 «Місце для інтернет-реклами на веб-порталах»; один вид послуг (табл. 3) 63.12.1 «Інформаційне наповнення веб-порталів»; один вид послуг (табл. 5) 63.12.1 «Розміщування інформації на веб-порталі».

Основним інструментом для подолання цих проблем повинна стати уніфікація змісту статистичних класифікаторів за номенклатурою послуг і щодо видів соціальних медіа та побудова на цій основі інформаційної системи в бухгалтерському обліку.

Отже, узагальнюючи представлені результати дослідження наявних класифікацій в сфері соціальних медіа можна зробити висновок, що прикладна статистика в Україні потребує модифікаційного впорядкування номенклатури послуг, так і їх інтеграції з класифікатором видів економічної діяльності. Надання кожній номенклатурі послуг соціальних медіа чітких характеристик в поєднанні з видом економічної діяльності, створить умови формування достовірної інформації в системі бухгалтерського обліку на рахунку 23 «Виробництво» і відповідно забезпечить якість статистичних спостережень.

Стратегічний розвиток соціальних медіа в Україні у контексті зростання їх ролі в бізнесі не можливий без застосування в управлінні таких інструментів як облік, статистика і аналіз. Збір достовірної та об'єктивної інформації, що забезпечується наданням фінансової і статистичної звітності та постійним моніторингом за розвитком соціальних медіа потребує кваліфікованої та неупередженої обробки отриманих даних. Будь-яка статистична інформація, в тому числі, і про діяльність соціальних медіа створюється, передається і зберігається у вигляді показників, які формуються в системі фінансового і управлінського обліку та податкових розрахунків.

Література

1. Бондаренко О. М. Бухгалтерський облік витрат на створення веб-сайту та операцій з реалізації товарів в інтернет-магазині. *Приазовський економічний вісник : електрон. наук. журн.* 2018. Вип. 1 (06). С. 154-159.

2. Вікіпедія. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

3. Григорова З. В. Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі – ієрархія інформаційного простору. *Технологія і техніка друкарства.* 2017. Вип. 3. С. 93–100.

4. Даниленко М.І. Соціальні медіа у готельному бізнесі: гармонізація експансії. URL: <http://economics.opu.ua/journal.html>

5. Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010. Держспоживстандарт України; Класифікатор, Показчик від 11.10.2010 р. № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v457a609-10>

6. Забузова В.В. Методи дослідження аудиторій масової комунікації: преса, радіо, телебачення та Інтернет. *Наукові записки. Том 96. Соціологічні науки.* С. 55-60.

7. Зубарева М.А. Інструменти популяризації готелю у соціальних мережах. *Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 4. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського.* 2015. С. 738-742.

8. Каверіна А.С. Соціальні медіа в Україні: основні напрями досліджень. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* Випуск 2 (22). 2014. с. 69-73.

9. Картер Б. Как использовать социальные сети для продвижения бизнеса. URL: <https://www.business.ua/mybusiness/rost/kak-ispolzovat-sotsialnye-seti-dlya-prodvizheniya-biznesa-269503>

10. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010). URL: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html
11. Ковальський В. Сучасний стан і тенденції розвитку медіа-сфери України. *Політичний менеджмент*. № 5. 2009. С. 109-119.
12. Крамаренко А. О. Соціальні медіа та бізнес: можливості та загрози. *Соціальна економіка*. 2016. № 1. С. 152-155.
13. Купчинова, Т.В. Социальные медиа как канал кризисной коммуникации. *Устойчивое развитие экономики: международные и национальные аспекты: электронный сборник статей II международной научно-практической конференции, посвященной 50-летию Полоцкого государственного университета, 7–8 июня 2018 г., Полоцкий государственный университет*. Новополоцк, 2018. С. 303-305.
14. Кушина О. Веб-сайт: облік створення та функціонування. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-nalogi-i-otchetnost-10-veb-sajt-uchet-sozdaniya-i-funkcionirovaniya>
15. Набоких У., Семенов А. Обзор развития новых медиа в зарубежной практике. *GrandPrix*. URL: <http://www.takegrandprix.ru/articles/doc112.html>.
16. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Павленко О. Створення веб-сайта. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2017/august/issue-66/article-29779.html>
18. Петрович І.А. Веб-сайт інтернет-магазину: бухоблік витрат на створення та обслуговування. *Все про бухгалтерський облік*. 2017. № 99. С. 36-41.
19. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://www.rada.gov.ua>.
20. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
21. Про затвердження основної номенклатури продукції: Наказ Державної служби статистики від 08.01.2020 р. № 31. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/31/31_2020.htm
22. Про затвердження структури Статистичної класифікації продукції: Наказ Держкомстату від 07.10.2011 р. № 254. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_skp_2016.htm
23. Ротман, Д. Г., Посталовский, А. В., Расолько, И. Д. Социальные медиа в информационном поле Республики Беларусь. *Социология : научно-теоретический журнал*. Белорусский государственный университет. 2014. № 4. С. 90-99
24. Статистичний бюлетень «Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України». URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publinform_u.htm
25. Степанов В. А. Социальные медиа. Минск : БГУ, 2018. 109 с.
26. Шигина Я.И., Зорина К.А. Маркетинг в социальных медиа: современные инструменты продвижения для малого бизнеса. *Вестник Технологического университета*. 2015. Т. 18. № 23. С. 96–102.
27. Шигина Я.И., Фоменков Д.А. Социальные медиа: современные тенденции в маркетинге. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-media-sovremennye-tendentsii-v-marketinge/viewer>
28. Шульга М. І. Система соціальних медіа у процесі інтеграції у маркетингові комунікації. *Науковий блог*. URL: <http://naub.org.ua/?p=1245>.
29. Crosbie V. What is new media? / V. Crosbie. URL: http://rebuildingmedia.corante.com/archives/2006/04/27/what_is_new_media.php.
30. Social Media and its Origins. URL: <http://www.defence.gov.au/pathwaytochange/Docs/SocialMedia/1.%20Social%20media%20and%20its%20origins%20SM.pdf>.

1.11. Legitimation of Political Decisions Through the Form of Socio-Information Interaction of Society and Power

1.11.Легітимація політичних рішень через форми соціоінформаційної взаємодії суспільства і влади

Комунікативний дискурс, будучи ефективним форматом взаємодії суспільства і влади, як рівноправний діалог поки не є фактом соціально-політичної реальності в Україні, проте орієнтація на його формування може бути перспективним ракурсом оптимізації процесів легітимації прийнятих політичних рішень в сучасному українському суспільстві.

Ключовим фактором, наявність якого сьогодні стає необхідною умовою розвитку інформаційної взаємодії в процесі прийняття політичних рішень і їх легітимації, є професіоналізація комунікативного дискурсу суспільства і влади. Суть його полягає в підвищенні ролі в даному процесі професійних експертів-посередників, за допомогою яких у суспільства з'являється можливість транслювати влади свою політичну позицію на більш компетентному рівні на будь-якому етапі прийняття політичного рішення. В ролі таких можуть виступати представники науки і незалежних експертно-аналітичних центрів, лідери організацій громадянського суспільства, незалежні журналісти, члени громадських палат, дорадчо-консультативних структур при органах влади. В цьому випадку актори дискурсу стають залежними від посередників-медіаторів, а сам дискурс буде сконструйований успішніше за допомогою такого експертного посередництва. Участь професійних експертів-посередників дозволяє усунути фактори, що перешкоджають оптимізації комунікативного дискурсу суспільства і влади в процесі легітимації політичних рішень (відсутність єдиного розуміння соціальних проблем, недостатня компетентність пересічних громадян, відсутність досвіду політичних дискусій, комунікативні бар'єри).

Професіоналізований комунікативний дискурс суспільства і влади дозволяє оптимізувати процес прийняття легітимних політичних рішень на всіх його етапах. Однак, незважаючи на різноманіття і розширення можливостей громадської участі в сучасній Україні після акцій громадянського протесту 2013-2014 рр., багато з проаналізованих в роботі форм організації соціоінформаційного взаємодії суспільства і влади переважно конструюються владою «зверху». Це в українських умовах дозволяє прогнозувати суттєві обмеження для формування необхідного комунікативного дискурсу суспільства і влади, який може сприяти розвитку демократії в суспільстві, нарощенню злагоди та підвищенню рівня життя громадян.

Політична активність, емоційний відгук, думки і переконання кожного вбудовані в комунікативний простір суспільства, яке утворює невидиму мережу, виявляючи себе явно в мовних і технічних процесах передачі інформації, але ще більш неявно - на рівні трансляції смислів та емоційних установок. «Направити в потрібне русло процес визнання влади з її установками і неминучими обмеженнями - головна практична задача політичного управління. В умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій вплив способів комунікації на політичну складову соціальних взаємодій, установки і свідомість людини набуває особливої актуальності» [38]. «У другій половині ХХ ст. телебачення вже виступає ефективним каналом трансляції масового соціально-політичного впливу» [37]. «У ХХІ ст. мережеві інформаційно-комунікаційні відносини пронизують політичну систему настільки, що починають розглядатися в якості основного інструменту ідентифікації громадян, організації та координації політичної участі елітарних і не елітарних шарів суспільства» [11, с. 18].

Суспільство споживання базується на економіці пропозиції, тобто на виробництві продукції з коротким життєвим циклом і постійної потреби в ній. Влада – неминуча частина процесу сучасного виробництва. Нова система створення матеріальних цінностей цілком і повністю залежить від миттєвого зв'язку та поширення даних, ідей, символів, тобто від системи масових комунікацій (СМК). Ці централізовано розроблені образи, ідеї, символи, що

впроваджуються в масову свідомість засобами масової інформації, рекламою, сприяли стандартизації потрібного поведінки для індустріальної епохи. У постіндустріальну епоху цей процес прискорюється і набуває тимчасовий характер. «Говорячи про взаємини СМК і соціуму, дуже важливо підкреслити практично тотальну включеність сучасного індивіда в орбіту засобів масової інформації. Споживачі реклами, електорат збігаються в часі і просторі з аудиторією СМК. В результаті відбувається фундаментальна зміна в співвідношенні насильства, багатства і знання, які служать еліті для управління і контролю».

Сьогодні під медіакратією розуміється комплекс явищ участі журналістики в процесах, як-небудь пов'язаних з владними повноваженнями; вбудовування журналістики як системи в процесі розподілу і відправлення владних повноважень в суспільстві постмодерну. «В основі такого розуміння лежить констатація прикладів зрощування ЗМІ, як основних каналів створення і модифікації суспільної поведінки, з політичними інститутами. В даному контексті влада акумулюється в руках суб'єктів медіакратичної системи, здатних конструювати різні соціально-політичні реальності для досягнення своїх інтересів. Не можна не погодитися з думкою про те, що сьогодні «буття» в політиці означає «бути показаним», «згаданим», «азначеним», що факт, який не потрапив до порядку денного ЗМІ, не є подією». Підставою для подібної інтерпретації медіакратії служать три основні чинники. По-перше, посилюється концентрація і монополізація ЗМІ і їх зростаючий вплив, з одного боку, на політичну арену і, з іншого боку, на сам медіа-контент і, як наслідок, на поведінку людей. Тут влада ЗМІ розглядається вже не як влада друкованого або аудіовізуального слова, але, скоріше, як влада групи осіб, яким належить монопольне право на проведення вигідних їм самим медіапродуктів. «Це, в свою чергу, скорочує обсяг публічної сфери як вільного ринку ідей. В рамках такого розуміння медіакратії система ЗМІ визнається автономним і найважливішим гравцем у публічній сфері, так як їй належить право і прагнення створювати громадську думку і впливати на політичний процес з власної волі і в своїх інтересах».

Загальна мета політичної комунікації – взаємодія суб'єктів політики шляхом обміну інформацією в процесі боротьби за владу або її здійснення і утримання. Ця мета реалізується шляхом цілеспрямованої передачі і виборчого прийому інформації.

«Сучасна глобальна інфраструктура електронних засобів збору, зберігання, обробки і передачі інформації вражає масштабом впливу на систему соціально-політичних відносин. Перша (латентна) хвиля інформації (з кінця XIX ст. По 50-ті роки XX ст.) Лише побічно торкнулася політичне життя суспільства. Друга хвиля фактично створила нову соціальну реальність, яка вимагає абсолютно нових типів організації, поведінки, мотивації і етики» [19]. Величезні маси людей потребують рецептів поведінки, які дозволяють швидко адаптуватися до нових форм суспільного життя. Отримання інформації сприймається масовою свідомістю як єдиний надійний засіб успіху, як механізм соціального регулювання.

Інформаційно-комунікаційна мережа політичної системи, по К. Дойча, включає служби прийому інформації, оцінки та відбору інформації, прийняття рішень, реалізації рішень і зворотного зв'язку. Спочатку за допомогою інформаційних служб, центрів формування громадської думки збирається зовнішня і внутрішня інформація, яка не прив'язана жорстко до подальшого формулювання цілей державної політики. В цьому блоці відбуваються селекція, систематизація, первинний аналіз і кодування даних, що надходять. Відібрана інформація, що пройшла оцінку і переробку, надходить в блок «пам'яті і цінностей», в якому вона піддається додатковому перетворенню відповідно до домінуючих цінностями, нормами, стереотипами, уподобаннями правлячих кіл.

Уряд як суб'єкт державного управління мобілізує політичну систему шляхом регулювання інформаційних потоків і комунікаційних взаємодій системи і середовища, а також окремих блоків всередині самої системи. Урядові рішення приймаються після отримання підсумкової оцінки ступеня відповідності поточної політичної ситуації основним завданням і цілям державної політики. Зворотній зв'язок грає в інформаційно-комунікаційній мережі стабілізуючу роль. «Ефектори» не тільки виконують прийняті рішення, а й інформують про результати реалізації рішень і про стан самої системи. Таким чином, нова

інформація через механізм «зворотного зв'язку» знову потрапляє на «вхід» і виводить всю систему на новий виток функціонування.

У комунікаційній мережі політичної системи транслюються три основних типи повідомлень: а) технологічні відомості, пов'язані з встановленням і підтриманням контакту між елементами політичної системи; б) інформативні відомості, що несуть основне смислове навантаження переданих повідомлень; в) спонукальні заклики, що викликають бажання або розуміння необхідності будь-яких дій у відповідності до змісту отриманої інформації. «Імовірність успіху в процесі управління суспільством обернено пропорційно інформаційно навантаженні і запізнюванню реакції системи; залежить від величини збільшення реакції на зміни, від здатності структур влади бачити перспективу і вживати необхідних дій у разі появи загроз політичної стабільності» [24]. Інформаційно-комунікаційна модель К. Дойча дозволяє оцінювати ефективність політичних систем. Але в рамках даного підходу проблема ефективності взаємодії комунікатора і реципієнта переноситься виключно на вивчення різних каналів, засобів і способів передачі інформації, залишаючи процеси сприйняття і відповідної поведінки індивідів фактично поза увагою.

Однак інформаційна мережа передбачає не тільки знеособлення суб'єктів, але і здатність громадян вибирати потрібну їм інформацію. Енергію мас, активну, політично функціонуючу публічну сферу не можна ігнорувати ні в інформаційно-комунікативному просторі віртуальної реальності, ні в реальному історичному просторі і часі.

Проблема легітимації політичної системи на основі народного визнання і довіри влади зумовлена тим, що політичний дискурс в інтеракціях не є однозначним механізмом соціального впливу. Вплив на особистісну громадянську і політичну позицію пов'язано з тісним переплетенням свідомо сприймають інформації, неусвідомлених спонукань, стихійно діючих факторів (у вигляді індивідуального життєвого досвіду, умов існування, культурного і соціального оточення). Аудиторія не може розглядатися як пасивний об'єкт політичного впливу. Вона відноситься вибірково до всіх видів зовнішнього впливу, приймаючи і засвоюючи одне і відкидаючи інше. Об'єктивно хороший інформаційний матеріал може виявитися на ділі набагато менш ефективним, ніж могли очікувати комунікатори, власники системи масової інформації. Аудиторія може просто не сприймати інформацію або сприймати її спотворено. В результаті замість переконання інформаційний матеріал буде служити зайвим підсилювачем наявних поглядів, відносин, установок, які спонукають до дій.

Проблемний характер процесу легітимації політичної системи визначено протилежними векторами мотивації: свободи і необхідності. Тотальний контроль публічної сфери за допомогою впливу на свідомість особистості в поєднанні з визнанням свободи волі у виборі громадянської позиції складають контекстну підставу легітимації політичної системи через народне визнання, прийняття і довіра влади. У комунікативному просторі легітимації влади політичний дискурс, який несе інтерсуб'єктивності зміст, виконує свої соціальні функції, мотивуючи і продукуючи ментальні процеси. Дієвість загальнозначущого сенсу виявляється саме в процесах постійного «суб'єктування», заломлення, персоніфікації його значення в живої думки. Політичний дискурс вводить шкалу оцінок, але передбачає приховане віднесення до норм і певну свободу в оцінці подій і самооцінці. Саме установка на віднесення до цінності в підсвідомості індивідуума лежить в основі внутрішнього і непрямого соціального контролю публічної сфери в стихійному процесі самоорганізації спільності навколо деякої політичної платформи. Варіанти життєвого світу особистості в цьому випадку природним чином (інтуїтивно) співвідносяться з дискурсом як неодмінною комунікативною умовою розуміння в інтеракціях, формуючи мотиваційний комплекс. Людина, досягаючи розуміння ситуації, здійснюючи оцінку, приймає або не приймає ту чи іншу політичну позицію.

«Інтерсуб'єктивності практики в соціально-політичному просторі спираються на значимість переданого змісту. Однак в сучасному світі мережеві структури інформаційного суспільства роблять дуже невизначену правдоподібність переданого змісту, а також його сприйняття, розуміння і емоційне прийняття суб'єктом або спільнотою. Акт «прийняття»,

зазначає Д. Дубровський, здійснюється двома ментальними механізмами» [5]. Перший визначає саму можливість розуміння, фіксуючи потенційні смислові кордону, без чого в принципі не може здійснитися акт «прийняття» цінності змісту. В мережевому суспільстві адекватність розуміння ускладнюється поширенням технології обману і самообману. У міру розвитку і поширення електронних засобів масової комунікації кіберпростору продуктує псевдоустановки, які підміняють об'єктивні критерії реальності, властиві традиційному здоровому глузду. Впроваджуються в масову свідомість кліше, трафарети моди, символи віри, незважаючи на свою абсурдність, теж мають властивість значущості для великого числа людей.

Однак і розуміння як базова раціональна операція зі складною когнітивно-комунікативною структурою не гарантує акту «прийняття», наслідком якого виступає глибоке переконання в правильності обраної позиції і довіру влади. Другий механізм, що санкціонує емоційне «прийняття» (або «неприйняття»), спирається на підсвідомі ціннісні установки, представлені набором розпливчастих критеріїв, відповідно до яких суб'єкт розрізняє реальне-нереальне, правдиве-брехливе, фіксує справедливе, корисне, красиве.

Категорія цінності, з одного боку, вказує на чітку межу суб'єктивності і інтерсуб'єктивності в соціальній практиці, з іншого - на усунення цієї межі в процесі особистісного самовизначення. За потребою самоідентифікації варто з'єднання психосоціальних (архетипових) і соціокультурних (ціннісних) факторів в деякій нормі комунікації, освяченої, як правило, традицією і вкоріненою в дискурсивній практиці спілкування і соціальну поведінку. Оскільки цінності мають історично зумовлений контекст, в інтеракціях потрібне постійне уточнення дискурсу цінностей.

«Установка в публічній сфері вказує на прихований соціальний контроль дій і думок індивіда, який здійснюється через проходження визнаним нормам. Норма має обов'язковий характер імперативу, підкреслює Ю. Габермас, однак домагання норми на значимість проблематично» [10, с. 164]. Імперативна етика упускає навіть у моральній аргументації більш глибоке екзистенційно-ціннісний вимір виправдання влади. У сучасному суспільстві не можна не враховувати неформальні механізми, що виникають на базі нових мережевих відносин, стимульовані трансформацією цінностей внаслідок протилежних процесів глобалізації. У зв'язку з цим проблематизується уявлення про соціальний порядок. Рефлексія неявних механізмів соціальної самоорганізації - зокрема соціального кодування, персоніфікації значень і цінностей, взаємозв'язку ментальних і культурних структур в соціальній динаміці - виявляється на першому плані актуального аналізу умов легітимації політичної системи.

Цілеспрямовані контакти між людьми, що володіють різноманітними знаннями, відомостями, повідомленнями, з'єднують різні рівні політичної системи і дають можливість інститутам влади виконувати свої специфічні функції з управління суспільством. В цьому плані інформація виступає і як передумова дій будь-якого політичного суб'єкта, і як його найважливіший ресурс, що дозволяє ефективно взаємодіяти в політичній сфері заради досягнення своїх цілей.

Сьогодні чітко відчувається різке посилення значущості комунікаційної мережі в політичній сфері. Неявне політичний вплив на свідомість особистості і формування його громадянської та політичної позиції здійснюється в мережевому форматі на основі декларації свободи вибору. Презумпція свободи вибору як головна цінність демократії створює особливі і вельми суперечливі вимоги до організації комунікативного простору легітимації політичної системи.

У сучасній установці на демократію необхідно органічне поєднання індивідуальної свободи і, одночасно, політичної установки на тотальний контроль публічної сфери. Поєднання протилежних векторів мотивації робить тотальний контроль публічної сфери недосяжним ідеалом. Персоніфікація смислів і цінностей в процесі особистісного самовизначення в політичній ситуації залишається непрозорим «чорним ящиком» навіть в умовах повної інформаційної відкритості мережевого суспільства.

Інформаційна революція, яка відбувається в сучасному світі, супроводжується проникненням комунікації в усі сфери життєдіяльності, викликаючи глобальні соціальні та політичні трансформації. «Комунікації формують культурно-політичний простір, транслуючи і заново створюючи його первинні та вторинні параметри. У подібній ситуації влада і вплив починають належати тим, хто здатний створювати нові культурні коди, необхідні соціальному суб'єкту (як спільності, так і кожному індивіду) в процесах адекватного відображення реальності і вироблення свідомих рішень» [3].

Політична система, зберігаючи вплив, в певному сенсі позбавлена влади, оскільки і в традиційному, і в інформаційному суспільстві вона виявляється вписаною в семантику культурних кодів, на основі яких люди й інститути організують життя і приймають рішення, в тому числі політичні.

Визначення, формування і сповідування цінностей для посилення процесів демократизації залишається центральним завданням публічного управління в сучасній Україні. Поняття «політика» зародилося із громадянського діалогу для забезпечення високої прозорості управління державою (у перших політичних формах демократії), так і наразі динамічно повертає собі попередній історичний зміст.

«Розробка та аналіз публічної політики має бути спрямований на максимально широкі кола громадськості, щоб збагатити і розширити політичні аргументи та дебати і стимулювати конкуренцію між ідеями та цінностями» [34]. Звідси, важливість організації справжнього діалогу між виробниками політики, фахівцями та «активним» суспільством. Високий рівень культури демократії розробників політики передбачає не лише усвідомлення цінностей демократії, а й потреби передачі й застосування знань і демократичних вмінь максимально широкими колами громадськості. Йдеться не лише про вирішення суспільних проблем, а й здійснення іншої важливої функції – об'єднання громадян через їх спільну участь та навчання культурі демократії, збереження впорядкованої держави.

Метою аналізу публічної політики повинна стати підтримка вироблення політики, сповнена просвітництвом широких верств населення, що може забезпечувати плюралізм повноважень і громадського контролю, який запобігатиме абсолютизації політичної влади. «Практична реалізація політики як публічного навчання, заснована на цінностях участі, спільного вироблення рішень, децентралізації, що передбачає використання діалогу, спілкування, співпраці, активну участь у здійсненні публічного вибору як способів виробництва і здійснення політики» [34]. Її результатом є формування так званого «доброго громадянина», що відповідатиме реаліям системи «доброго (належного) врядування» (Good Governance). У цій концепції публічна політика сприймається не у термінах «результатів» та «наслідків», а через участь і комунікацію.

За умов ліберальної демократії «простір публічної політики» більш заселений, тому роль дебатів стосовно цілей та засобів вироблення публічної політики необхідний. Громадяни, в свою чергу, виступають не споживачами, а формувальною силою цінностей та інститутів, повноцінними партнерами у виробленні, а не лише учасниками фрагментарної взаємодії наприкінці процесу здійснення політики.

Аналіз прийняття рішень для соціолога включає в себе різні академічні дисципліни й підходи. Напевно, жодна дисципліна не може пояснити все в такій складній справі, як прийняття рішень окремими людьми чи групами. У висвітленні одного аспекту інший ігнорується чи недооцінюється. Сильні сторони одночасно є і слабкими. Не може бути одного пояснення рішень, а отже, метою аналізу політики є контекстуалізація підходів на уточнення цінностей і переконань, які складають цю теорію, а звідси – і оцінювання того, який підхід чи підходи дають «найприйнятніше» пояснення конкретного рішення чи того, що потрібне для його прийняття.

Раціональний підхід до прийняття рішень має два контексти чи джерела:

1) ідею економічної раціональності в тому вигляді, як вона розвинена в економічній теорії;

2) ідею бюрократичної раціональності в тому вигляді, як вона сформульована в соціологічних теоріях організацій та індустріального суспільства.

У прийнятті рішень економічна людина виводить свій вибір зі збирання всієї необхідної інформації, порівняння інформації для різних варіантів а потім вибору того варіанта, який дозволить їй досягти своїх цілей та інтересів. Підходи на основі раціональності розглядають питання з позицій ідеї економічної раціональності й стверджують, що індивідуальне прийняття рішень на практиці не відповідає цій моделі чи ідеалу. Другий контекст, з якого виник раціональний підхід – це дослідження організацій. Раціональність впливу німецького соціолога М. Вебера. Тоді як він вважав капіталізм значною мірою ірраціональним. А історію – оповіддю про конфлікти, аналіз М. Вебера запропонував модель капіталізму як вищої форми раціональності, а історія в цій моделі показувала процес раціоналізації й бюрократичного «звільнення від ілюзій». Головним впливом капіталізму, на думку соціолога, була його здатність поширювати прагнення до інструментальної раціональності, що проявлялася в техніці. В індустріальному суспільстві організаційним аналогом машини була бюрократія. Індустріальне суспільство зруйнувало «традиційні» й «харизматичні» форми правління і ввело те, що М. Вебер описував як «раціонально-легальне» панування, як найефективнішу форму правління.

У контексті раціонально-легального панування для забезпечення легітимності прийнятих політичних рішень органи влади можуть використовувати «журі громадян» для випробовування пропозицій прийняття рішень, рекомендацій для обговорення, особливо в рамках місцевого контексту. Наприклад, стосовно закриття/відкриття амбулаторії, лікарні, місцевого клубу, побудови заводу з переробки відходів чи вирішення інших питань планування і розвитку. Як доводить практика, цінним є використання інструменту посередницьких груп, що зводять разом конфліктні інтереси на місцях, а також проведення консультативних референдумів або електронних міських нарад – все це є частиною стратегії зміцнення демократії на місцевому рівні.

Середовище формування політики, на думку В. Парсонса, краще розуміти як «дзеркало чи проекцію цінностей, переконань, припущень, які обумовлюють внутрішній процес вироблення політики» [9]. Публічна політика зосереджується на тому, що Дж. Дюї визначив як суспільство та його проблеми. «Термін «публічний» позначає ті аспекти людської діяльності, які вимагають державного чи соціального регулювання, втручання або, принаймні, спільних громадських дій». «Публічний сектор, на відміну від приватного, характеризується складнішими та більш неоднозначними завданнями, значною кількістю проблем із впровадженням рішень, пов'язаний із суворішими стандартами зобов'язань та легальності». Але у публічному секторі працює більше людей із ширшим діапазоном мотивації і саме тут наявно більше можливостей реагувати на проблеми справедливості, тобто діяти в інтересах суспільства.

Суспільні блага, так само, як і права людини, доступні усім та не підлягають вилученню, не відчужувані. Ці блага виробляється державою, оплачуються податками або позиками, їхня вартість може виражатися у рівні оподаткування. Добре врядування, спрямоване на реалізацію публічного інтересу – завжди цілеспрямоване. Розробка політики стає результатом поступового пізнання суспільством самого себе, навчання на власному досвіді та визначення або коригування актуальних суспільних благ. Звідси, генеральні директори директоратів як відповідальні за аналіз та розробку політики мають найбільшою мірою бути спроможними ідентифікувати себе із суспільством, його запитами та потребами. Сам процес розробки політики має відображати вищу соціальну справедливість і посилення людської гідності та свободи. «Тому культура громадянськості розробників політики, що забезпечує розуміння беззаперечної цінності прав людини та дотримання їх як частини самих демократичних процедур, значення активної громади, яка використовує певний контроль за умовами свого існування і може стежити за підзвітністю держави, особливо важлива. Надійний аналіз політики повинен стояти на боці відкритого спілкування і необмеженої участі, іншими словами – на стороні партисипаторної та дискурсивної демократії» [26].

Посилення взаємодії між громадськістю, розширення громадських обговорень, допомагає уточнити цінності, створюючи так зване «людське знання» (поряд з експертним). Громадяни стають не стільки споживачами, скільки співвиробниками публічної політики, і таке співвиробництво повною мірою обумовлене актуальними реформами державного управління, введення мережевих та ринкових форм організації. Означені зміни перетворили державне управління у публічне управління (зменшивши обсяг «веберівської демократії»), суттєво ускладнивши процес прийняття політичних рішень. Наприклад, у Нідерландах ще з початку 90-х рр. клієнтів органів публічного управління розглядають не як пересічних громадян, а як невід'ємну частину структури впровадження публічної політики.

У багатьох галузях політики процесом здійснення реального зв'язку громадян нехтують на користь менеджерського контролю, який спрощує прийняття рішень. Однак, у такому випадку нівелюється політична підзвітність та потреба побудови консенсусу. Часто стверджують, що громадськість не зацікавлена в участі. Зазвичай, це можливо у випадках наявності у неї негативного досвіду, коли ініціативи громадської активності через певні причини спрацьовували проти суті людської поведінки.

Громадянська відповідальність та громадянський обов'язок такі ж важливі в системі комунікації «влада – громадяни», як і індивідуальний інтерес. Розробники політики повинні прагнути збудувати посередницькі соціальні інституції, щоб стимулювати соціальну згуртованість і протистояти соціальній фрагментації. Реагуючи на зростаючу складність суспільства, організації публічного сектора все частіше формують нефіксовані колегіальні групи, часто ізольовані від бюрократичної серцевини, діяльність яких дозволяє віднайти гармонію між суспільним та індивідуальними інтересами. Це може виявити і усунути білі плями в будь-якій окремій політичній перспективі. «Зменшення нерівності в процесі вироблення політики, що приведе до більш рівноправної конкуренції ідей та більшої їх різноманітності, зменшення бар'єрів у дослідженні та громадському ознайомленні з їх результатами приведуть до більш мотивованого та вдумливого громадянства. Адже жодна людина не може бути вільною без поширення цієї свободи на людей, які її оточують, і трансформація самого себе глибоко коріниться у спільних діях для трансформування всієї своєї спільноти» [28].

Щоб визначитись із певною позицією в процесі формування політики, працівники міністерств починають із здійснення емпіричних досліджень, збору первинної інформації (дерева рішень, аналіз шляхів, витрат і вигоди, демографічні чи соціальні дослідження). Проте всі ці дослідження та дані не можуть прийняти саме рішення. Рішення приймають політичні та управлінські лідери. Виходячи з цього, важливий не лише професіоналізм управлінських кадрів, але й ціннісна основа цього професіоналізму, про що ми неодноразово зазначали вище. Ціннісні судження надають змісту судженням про реальність так само, як курс судна надає змісту показанням компаса.

Для належного вирішення проблем в умовах демократії життєво необхідними є участь та забезпечення «переговорів з організованими мережами інтересів». Контекст демократії уможливорює тисячі свідомих децентралізованих експериментів, що дають змогу апробувати нові моделі політичного прийняття рішень і нові форми розвитку. Частково делегуючи функцію вироблення політики «фахівцям з вирішення проблем» (експертам), держава покладає на них додаткові обов'язки щодо встановлення постійного діалогу із суспільством і сприяння його подальшого розвитку у напрямку самокерованості та самоорганізації.

Погано структуровані публічні проблеми не бувають чітко окресленими: не знаючи, де починається одна проблема, не можна визначити де закінчується інша. Проблеми публічного сектору, з якими стикаються розробники та аналітики політики, значною мірою непрогнозовані, перекриваються, перетинаються і стикаються одна з одною. Цим вони суттєво відрізняються від проблем, що виникають у приватному секторі. Тому саме для публічних службовців набуті громадянські компетентності є необхідною стійкою основою осмислення і прийняття рішення, що передбачає всебічний неупереджений розгляд проблеми. У процесі аналізу публічної політики важливим є попередження ситуацій, схожих

за логікою до описаних в оповіданні «Вбивства на вулиці Морг» Е. По, коли, за показанням свідків убивства, кожен бачив/чув епізод одного і того ж злочину, але робив хибні висновки щодо загальної картини трагедії, виходячи із своїх, суб'єктивних бачень.

У демократичній країні роль експерта з аналізу політики схожа на здійснення «аналізу політики як поради». За таких умов мета аналізу політики трояка:

1) осмислити теперішнє і майбутнє значення сучасних проблем в такому вигляді, як їх відчувають на власному досвіді співгромадяни; така мета вимагає політичної, моральної уяви, об'єктивної оцінки та здатності до співпереживання;

2) з'ясувати та витлумачити значення цих проблем для того, щоб стратегічно допомогти у знаходженні сукупності ефективних і справедливих розв'язків виробникам політики; така мета вимагає далекоглядності та обережності у висловленні правди та використанні влади;

3) «керувати вибором одного конкретного варіанту політики із цілої їх сукупності у світлі більш загального бачення добра для спільноти як цілого, публічного інтересу, ширшого розуміння цінностей можливостей демократичного режиму» [31] (така мета найбільше вимагає високого рівня культури громадянськості та набутих громадянських компетентностей).

Новий підхід до аналізу політики в умовах сучасної демократії визначає наступне: людські цінності пронизують всю аналітичну роботу, тому з подальшим розвитком демократії аналіз і розробка політики потребують все більшої співучасті громадян.

Приклад форми взаємодії влади і громадян (комунікативного дискурсу). Цінний підхід зростання взаємної довіри між органами публічного управління та громадянами пропонує Г. Лассвелл. Це семінар рішень або суспільні мозкові центри («планетарії»). Семінар прийняття рішень є важливим прикладом інтегративного підходу, що передбачає «залучення» різних галузей і людей, щоб підійти до суспільної проблеми об'єктивно. Такі семінари призначені для допомоги виробникам політики у створенні інструментів для вирішення складних проблем, і, в першу чергу, є процесом, що веде до особистого розвитку й просвіти всіх учасників-членів спільноти.

Вимоги до методу семінару прийняття рішень такі:

- ✓ невелике ядро учасників (16-25);
- ✓ відбір учасників таким чином, щоб забезпечити змішане представництво різних навчальних, наукових, професійних, культурних, етнічних і соціальних груп, а також груп з різними особистими інтересами;
- ✓ учасники мають бути віддані справі семінару;
- ✓ висока частота регулярних зустрічей тривалістю до трьох годин (щоденно, щотижня, кожні чотири дні);
- ✓ приміщення, спеціально призначене для такого семінару, щоб можна було зберігати і виставляти там напрацьовані ресурси («суспільний планетарій»).

Громадяни у цій моделі перебувають не в кінці конвеєра впровадження політики, а активно діють у здійсненні вибору, доборі рішення та оцінюванні політики. Центральним місцем для семінарів рішень в інформаційному суспільстві повинна стати бібліотека чи інша інституція знання (наприклад, музей), де суспільство/регіон/громада можуть обдумати їх нинішні реалії, ймовірні тенденції в майбутньому, якого типу контроль і управління вони можуть взяти на себе стосовно наявних суспільних проблем та можливостей, сильних і слабких сторін громадськості.

Г. Лассвелл вважав необхідним «існування «виставок», які могли б стимулювати цей відкритий обмін цінностями, ідеями, переконаннями, страхами, надіями, інформацією. У такому вигляді «суспільний планетарій» може стати місцем, де спільнота спостерігатиме сама за собою, уявлятиме можливості й досліджуватиме проблеми. Заклади освіти, громадські організації та групи матимуть змогу навести свої аргументи, уявлення, ідеї та схеми щодо бачення суспільного розвитку чи вирішення окремої проблеми. Метою цього процесу буде підвищення знання про самих себе, самоусвідомлення суспільства з тим, щоб

створити форум для збагачення політичного порядку денного». Громадяни заохочуватимуться до використання цього збагаченого інформацією дискурсивного простору комунікацій для таких цілей (у формах журі громадян, міського планування, електронних нарад, обговорення соціальних та економічних проблем).

Таким чином, наразі значно більшою мірою, ніж раніше, можна використати публічні інститути як прототипи громадських мозкових центрів, у яких громадяни братимуть участь в обмірковуванні проблем суспільства, формуванні цінностей, досягненні консенсусу.

Дискурс – це соціальний діалог, який відбувається через суспільні інститути між громадськими і політичними акторами. Політичний дискурс – це обмін обґрунтованими позиціями, поглядами відповідно з певними правилами, в результаті чого вдаються до дій для вирішення соціально значущих проблем. Значення терміну «дискурс» в соціології в значній мірі метафоричне; він визначає не міжперсональний, а мовний діалог, який відбувається за допомогою і через громадські інститути між індивідами, групами і організаціями, а також між самими соціальними інститутами, задіяними в цьому діалозі.

Оскільки основи концепції комунікативного дискурсу були закладені у працях Ю. Хабермаса, спробуємо підсумувати ті його ідеї, які можуть стати корисними для сучасного українського суспільства та розвитку комунікативного дискурсу суспільства та влади в Україні.

У Ю. Хабермаса діалогічна інтенція передбачає установку на подолання конфліктності, агресивності і протиріч. Але не за допомогою адміністративних або владно-силових методів, а за допомогою риторичного переконання, аргументів і діалогу, в результаті якого досягається схвалення певної норми або нормативного документа. Риторичне вплив індукує особливе емоційне поле, через яке здійснюється «зараження» партнерів по діалогу певними аргументами, можливість схилити їх до прийняття норми, що символізує загальне, дискурсивно отримане рішення.

Основною комунікативної формою діяльності, згідно Ю. Хабермаса, повинен стати досвід безпосередньої комунікації, побудований на діалогічному принципі. При цьому діалог розуміється вченим як вільна взаємодія індивідів, в якому індивідуальність проявляється в усьому її багатстві. У такій комунікації особистість задовольняє і свою нагальну потреба в спілкуванні, в трансляції своїх поглядів, ціннісних уявлень, прояві чуттєвих вражень і т.д., які іншим способом не виявляються і не передаються. це передбачає певну комунікативну поведінку, культуру спілкування і діалогу, а також етику комунікації. Все перераховане вище, з його точки зору, сприяє створенню в суспільстві обстановки терпимості до чужої думки, розуміння і врахування позицій та поглядів інших учасників діалогової комунікації і суб'єкт-суб'єктного дискурсу. Ю. Хабермас виділяє два типи владної дії: стратегічну і комунікативну. У стратегічній дії одна сторона впливає на іншу за допомогою загрози застосування санкцій або промальовує перспективи матеріального винагороди для того, щоб примусити до взаємодії. Комунікативна дія передбачає такі інтеракції, в яких їх учасники можуть узгодити і координувати плани своїх дій з метою досягнення згоди і визнання значущості позицій обох сторін. При цьому під комунікативним дією Ю. Хабермас розуміє рівноправну участь його сторін в дискурсі, заснованому на співпраці і узгодженні інтересів. Така комунікація здійснюється в режимі переговорного процесу, в основі якого лежить принцип досягнення консенсусу.

Сукупність умов, що забезпечують в ході переговорів комунікативний консенсус, позначається поняттям «етика дискурсу». Розглядаючи етику дискурсу як інструмент публічної політики, Ю. Хабермас формулює свою концепцію деліберативної або діалогічної політики, побудованої нема на силі примусу, що не на ринковій прагматичі і економічному розрахунку, а на діалозі, в основі якого лежать принципи взаєморозуміння і визнання політичних домагань усіх боків. Деліберативна теорія, що розвивається німецьким мислителем, є особливою комунікативною формацією, притаманною такому громадянському суспільству, де всі питання вирішуються методом відкритої публічної дискусії, націленої на досягнення суспільної злагоди. В цьому нормативному політичному просторі «формування

громадської думки і політичної волі в публічній сфері та парламенті підпорядковується не структурі ринкових процесів, але самобутньої структурі публічної комунікації, орієнтованої на досягнення взаєморозуміння. Для політики в сенсі практики громадянського самовизначення парадигмою є не ринок, а діалог».

Простір публічної деліберативної комунікації створює сприятливі умови для сумлінного обміну думками. Діалог думок, винесений на суспільно-політичну арену, має силу легітимації, оскільки в ньому проявляється ставлення громадян до існуючої влади, а також політична воля громадян, вимагає свого втілення в нормах закону і в адміністративних практиках демократичних державних інститутів. Деліберативна політична практика розглядається Ю. Хабермасом з позиції легітимації демократичної дискурсивної процедури, що управляє переговорним процесом і механізмом прийняття рішень.

У своїх працях Ю. Хабермас доводить, що згода досягається далеко не в кожному акті комунікації. Термін «комунікативна дія» у Ю. Габермаса позначає такий тип соціальної взаємодії, який координується за допомогою мовних дій, але, водночас, не збігається з ними. Дискурс передбачає, по-перше, та обставина, що всі мотиви приведуть до укладення угоди; по-друге, віртуалізацію значущих вимог, тобто такий стан, коли висловлені думки дискутуються, обставини справи можуть бути чи не бути, а рекомендації будуть правильними або неправильними. Дійсно, Ю. Хабермас у своїй політичній філософії використовує семантично багатозначний і лінгвістично досить розпливчастий термін «дискурс», який в його політичній філософії практично повністю збігається з діалогом.

Легітимність – термін, який широко застосовується в сучасній політичній науці і політичній практиці разом з поняттям дискурсу, деліберативної та партисипаторної демократії. З психологічної точки зору, легітимність влади, дійсно, означає законність, але законність суб'єктивну.

У силу тих чи інших причин люди можуть давати позитивну оцінку політичним інститутам, концентрує в собі владні повноваження, визнавати їх право на прийняття управлінських рішень і бути готовими добровільно їм підкорятися. «Таке взаємовідношення між владою і людьми прийнято називати легітимністю. Легітимна влада оцінюється визнають її людьми як правомірна і справедлива. Легітимність означає також наявність у влади авторитету, відповідність цієї влади основним ціннісним орієнтаціям більшості громадян» [30].

У проекції комунікативного дискурсу суспільства і влади характеризуються нові форми соціоінформаційної взаємодії даних визначень. Сучасні форми двосторонньої взаємодії влади і суспільства, покликані налагодити процес демократизації в країні, в основному вони є формальними, санкціонованими владою зверху. Це викликає недовіру населення до подібних форм комунікації, знижує рівень легітимації прийнятих управлінських рішень. Недолік або відсутність легітимації є небезпечною тенденцією, здатної призвести до кризи легітимності. У зв'язку з цим стає актуальним моделювання соціоінформаційної взаємодії влади і суспільства, що розширює існуючі кордони взаємин сторін і оптимізувати сам цей процес.

Література

1. Бодрунова С. Имидж государства – критерий прикладной оценки политической кондициональности. *НТВ СПбГУ: Гуманитарные и общественные науки*. 2013. № 4 (184). С. 38–42.
2. Габермас Ю. Залучення Іншого. Студії з політичної теорії. Львів, 2006. 112 с.
3. Гура В. Коды истины в истории культуры. *Вопросы культурологии*. 2010. № 6. С. 53–58.
4. Гуревич П. Конфигурация могущества. *Метаморфозы власти*. М., 2003. С. 89–96.
5. Дубровский Д. Актуальные аспекты проблемы интерсубъективности. *Естественный и искусственный интеллект: методологические и социальные проблемы* / Под ред. Д. Дубровского, В. Лекторского. М.: Канон +, 2011. С. 129–148.

6. Дугин А. Философия политики. М.: Аркогея, 2004. 614 с.
7. Кастельс М. Могущество самобытности. *Новая постиндустриальная волна на Западе*. М., 1999. С. 296–297.
8. Марков Б. Мораль и Разум. Послесловие. *Моральное сознание и коммуникативное действие*. СПб., 2000. С. 65–83.
9. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 468 с.
10. Переверзев Е., Кожемякин Е. Политический дискурс: многопараметральная модель. *Вестн. ВГУ. Сер. : Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2008. № 2. С. 86–99.
11. Соловьев А. Коммуникация и культура: противоречия поля политики. *Полис*. 2002. № 6. С. 17–31.
12. Тараканова Т. Особенности информационно-коммуникационных технологий в концепции делиберативной демократии. *НТВ СПбГПУ: Гуманитарные и общественные науки*. 2012. № 1 (141). С. 28–32.
13. Тихонова С. Коммуникационная революция сегодня: информация и сеть. *Полис*. 2007. № 3. С. 48–65.
14. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге XXI века. М., 2003. 224 с.
15. Тур М. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів. К., 2006. 288 с.
16. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма. М.: Праксис, 2010. С. 162–175.
17. Чупина А. Параметры коммуникативного дискурса «общество - власть» в контексте принятия политических решений: результаты социологического исследования. *Вестн. Евраз. акад. административных наук*. 2011. № 3(16). С. 174–185.
18. Чупина А. Соотношение понятий «коммуникативный дискурс “общество – власть”» и «политический дискурс». *Вестн. ПАГС*. 2010. № 4. С. 61–65.
19. Apel, K.-O. *Diskurs und Verantwortung*. 258pgs.
20. Apel, K.-O. *Transformation der Philosophie : Bd. 2 / K.-O. Apel*. Frankfurt, 1973. 289pgs.
21. Apel, K.-O. *Diskurs und Verantwortung*. Frankfurt, 1988. 304pgs.
22. Boom in large-size.TV sets continuing. *Business Japan*. Tokyo, 1988. Vol. 33. № 10. P. 34–61.
23. Deibert R.J. *Parchment, Printing, and Hypermedia: Communications in World Order Transformation*. N. Y.: Columbia Univ. Press, 1997. 558pgs.
24. Deutsch K. *The Nerves of Government Modesl of Political Communication and Control*. — N. Y., 1963.— 342pgs.
25. Deutsch K.W. *Politische Kybernetik: Modelle und Perspektiven*. Freiburg, 1969. 358pgs.
26. Dijk T.A. van. *Discourse and context: A sociocognitive approach*. N. Y.: Cambridge Univ. Press, 2008. 188pgs.
27. Dryzek, J. S. (1993) “Policy analysis and planning: from science to argument”, in Fisher and Forester (eds), 1993. 428pgs.
28. DufresneJ. *Après l'homme... le cyborg?* Sainte-Foy, 1999. 168 pgs.
29. Etzioni, A. (1968) *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*. New York: Free Press. 172 pgs.
30. Habermas J. *Apres Marx*. Paris: Fayard, 1985. 258pgs.
31. Hösle, V. *Die Krise der Gegenwart und die Verantwortung der Philosophie*. München, 1994. 358pgs.
32. Jennings B. “Political Theory and Policy Analysis: Bringing the Gap” in *Handbook of Political Theory and Policy Science*, Bryan, E., and M. Levy (1988). P. 165–189.
33. Lasswell, H. D. (1971) *A Pre-view of Policy Sciences*. New York: Elsevier. 326pgs.

34. Lasswell, H.D., Lerner D., Speirer H. (1980) Propaganda and Communication in World History. University Press of Hawaii, Honolulu. 268 pgs.
35. Lindblom, C.E. (1990) *Inquiry and Change: The Troubled Attempt to Understand and Shape Society*. Yale University Press, New Haven, Conn. 224 pgs.
36. Materials for an Exploratory Theory of Network Society. *The British Journal of Sociology*, 2000, № 51, P. 98–121.
37. McLuhan M. The Timid Giant. *Understanding Media: the Extensions of Man. L.: Sphere Books Limited*, 1967, P. 329–343.
38. Naisbitt J. Megatrends 2000: Ten New Directions for the 1990s. N. Y. : William & Morrow Company, Inc., 1990. 188 pgs.
39. Norris P. A Virtuous Circle: Political Communication in Postindustrial Societies. N. Y.: Cambridge Univ. Press, 2000. 423 pgs.
40. Tiggun: Kybernetik und Revolte. Zürich; Berlin, 2007. 358 pgs.
41. Toffler A. The Third Wave. — N. Y.: William Morrow, 1980. 214 pgs.
42. Wolton D. Internet et après?: Une théorie critique des nouveaux médias. P.: Flammarion, 2000. 268 pgs.

PART 2. MODERN MEDIA IN THE EUROPEAN INFORMATION SPHERE

2.1. Innovative Educational Technologies of the Information Society

The process of forming the information society is carried out through informatization, where information resources play a key role [4]. Engineering, technology, human activities are focused on the generation and optimization of information. Currently, the production of an information product, rather than a material product, is the driving force of the education and development of society. Information technologies are necessary for working with data and knowledge that underlie the information sphere which allows you to create, maintain and develop a gigantic complex of information resources that ensure the dynamic development of society. Developed information needs of people arise and on their basis a high information culture is formed. There is an intensive accumulation and concentration of theoretical knowledge. A new intelligent technology is being formed. Thanks to the emergence of new mathematical methods of analysis based on computer linear programming (Markov chains), it became possible to carry out mathematical modelling. This allows you to develop scenarios, apply system analysis and carry out management developments to identify the best ways to solve engineering, economic and social problems.

The growing role of the information society requires a different position and the vision of citizens of all aspects of life both in the local and global dimensions. New forms of work organization borrowed approaches in the management system and the introduction of automated information processing systems as a challenge to the present time increasingly supersede previous traditional methods, approaches and forms of these processes. The sphere of education does not go unnoticed as one of the components that affects the flourishing and stability of society as a whole. The traditional ways of working with children and youth in pedagogical activities that have become familiar in recent times are increasingly being supplanted by newer forms, approaches, methods.

Informatization is a global world trend that applies to all countries and continents. At the beginning of the XXI century, three stages of the information society are mainly distinguished: the communication society, the information society itself and the knowledge-based society. Information technologies, which have recently been actively introduced around the world, open up new opportunities for the implementation of internal and external activities in the field of politics, economics, management, culture and education. This means that when a simple amount of information technology generates such a global phenomenon as the information society, citizens receive an extremely effective lever of influence on the development of society, the state, the economy, and the principles of functioning of the main social institutions change.

One of the priority areas for the development of informatization in modern society is the informatization of education. This process provides the educational sphere of society, the methodology and practice of the development and optimal use of information technologies, as well as their focus on the implementation of the psychological and pedagogical goals of training and education [12]. This means that the new information era dictates a modern, innovative philosophy of the development of education. Informatization of education is a complex of socio-pedagogical transformations related to the saturation of educational systems with information products, means and technologies; introduction of information and communication technology and the latest pedagogical technologies based on these technologies into the education system. Gradually, a multi-level system of transmission, processing, storage, reproduction of information on various electronic media and in various audio-video systems is created in which traditional pedagogical and information technologies closely interact. The strategy of such development provides for the implementation of the main tasks among which are the strengthening of the national education system, its adaptation to market transformations and the entry into globalized educational space. In this context the priorities of education are not knowledge in itself and not the mythical "needs of the national economy" but the development of the individual and the formation of a citizen who is able to independently think and act freely.

As a result of informatization, research and development production, management, all spheres of social life of a society rise to a new level and the parameters of economic growth are changing qualitatively.

The main directions of development of informatization are: the creation of progressive and more flexible means of processing information; reducing the cost of information processing, improving the technical characteristics of equipment; expanding the standardization of interfaces; qualitative improvement of training; development of protective measures against unauthorized access to information. Informatization of education requires a modern teacher to take new approaches to the processes taking place in the classroom and beyond. Such approaches involve not only the introduction and use of information technology, the arrangement of computer classes but also the inclusion of the teacher in the so-called virtuality processes which provide ample opportunities: from a simple discussion of the topic of a given task to generating ideas and developing new projects. The educational systems of many countries are faced with the task of bringing together all the peaks of the “triangle of knowledge” – higher education, scientific research and economically and socially significant innovations. Today the issue of the model of innovative development is becoming relevant according to which the development of the economy and society as a whole is most effectively ensured in the XXI thanks to the close interaction of three entities – branches of the figurative spiral: government bodies (both central and local), business and universities. The central role should belong to updated higher education institutions due to the growing importance of information and knowledge in the broad sense. In the process of innovative development one should not forget about civic qualities because modern leadership is not limited to the fields of economics and science since the next generation will face the task of significantly changing society itself, strengthening its legal and moral foundations. Therefore the task of educational institutions so far is not only to increase the knowledge and skills of specialists in individual industries but processes that will be aimed at the upbringing of human values, moral standards, humane principles are becoming much more important.

Modern innovations include not only the development and implementation of new technologies but also the optimization of production processes and deep organizational changes that make it possible to fully utilize the capabilities of the latest technologies not only at the production level but also at the level of basic principles of functioning of modern enterprises. Such conclusions allow us to assert the need for the introduction of innovative approaches in the walls of educational institutions because it is in the latter that it becomes possible to form a personality with new views and a new vision of social evolutionary development. Innovations influence the socio-economic development and are crucial in the evolution of society. Innovations in the field of education can be interpreted as newly applied and improved, competitive technologies, products or services, as well as organizational and technical solutions of a production, administrative, commercial or other nature which significantly increase the quality, efficiency and effectiveness of the educational process. At the same time the main element of educational innovation is a creative person who has a certain innovative idea and conducts an innovative experiment, consumer innovation – a student or group of students, students who receive knowledge in a certain direction as well as institutions that ensure the introduction of innovation in the educational process (educational institutions ; scientific, methodological, scientific and methodological institutions, research and production enterprises, state and local authorities of education and self-government in the field of education). The essence of the concept of innovation in foreign sources is interpreted as a kind of novelty, innovation, that is, all those new forms of organization of activity and management, new types of technologies covering various spheres of human life. Innovation distinguishes a leader who is fully consistent with his own career and the successful activities of not only his company but also thousands of employees who managed to realize himself in the field of innovative development of such a company. Pedagogical innovation is considered as a special form of pedagogical activity and thinking aimed at organizing innovations in the educational space or as a process of creating, implementing and disseminating new in education. In contrast to the previous definition which is interpreted as a component of the overall process it is advisable to consider the essence of the

innovative process in education which is interpreted by teachers as a set of sequential, focused actions aimed at updating, modifying the purpose, content, organization, forms and methods of training and education, adaptation, the introduction of specialized training. Education innovation involves partial changes leading to the modification of the goal, content, methods, forms of training and education and the adaptation of the learning process to new requirements. Innovation in education is a process of change aimed at improving what is happening in the educational process which is possible due to the introduction of new approaches, forms and methods of work of teachers. In the practice of domestic education the main innovations are: introduction of a credit-modular system; the priority of distance learning; the introduction of electronic catalogs and funds of teaching and learning materials in electronic form in modern libraries; increased attention to the electronic system of managing an educational institution and the educational process.

Let's try to outline which components include the so-called educational innovations. It is well known that education is designed to prepare a person for a decent life, to provide an opportunity to unlock potential and provide training in a professional way. All educational innovations include pedagogical, scientific-industrial and socio-economic components. Pedagogical innovations are innovations in the educational and upbringing processes where various methods, technologies and approaches take place that are introduced by modern teachers at every critical stage in the development of a pre-industrial, industrial, post-industrial society. Research and production is an innovation in the development of modern material and technical devices for educational institutions (for example, computers, multimedia devices, etc.). All that appears with the advent of the information society which actually poses new requirements for the education subsystem. Socio-economic is an innovation in the legal and economic support of the education system. To a greater extent this applies to the regulatory framework of educational activities. The following innovative implementations should be highlighted in the content of training and education: state standards; updating curricula and programs; new textbooks, teaching aids; new educational systems; new student assessment systems; introduction of specialized training. Educational work is important including new, unconventional subject-subject forms that allow us to seek out truth, knowledge in joint activities. The author divides such forms into two groups: imitation: game – a business game, role-playing game (make it possible to submit material in the system); non-game – analysis of situations, exercises (development of some process); non-simulation: conversation (heuristic, individual, problematic, situational), seminar, round table, conference, debate, discussion, symposium, forum, lecture-consultation of the abstract (theses), micro-summaries. In modern theory and practice there are many options for the educational process. However most technologies have quite a lot in common in their goals, content, methods and means and therefore can be classified into several generalized groups. According to the factor of psychological development there are biogenic, sociogenic, psychogenic and idealistic technologies. In orientation to personality structures: information technologies (the formation of knowledge, skills in subjects), operational (the formation of ways of mental actions), emotional-artistic and emotional-moral (the formation of the sphere of aesthetic and moral relationships), self-development technology (the formation of self-regulating personality mechanisms), heuristic (development of creative abilities) and applied (the formation of an effective practical sphere). By the nature of the content and structure: training and educational, secular and religious, general and professional – oriented, humanitarian and technocratic, industry, subject, as well as monotecnological, integrated and penetrating technologies [3].

According to another classification all pedagogical technologies can be divided according to relevant criteria into the following subgroups: by level of application: general pedagogical, subject, local and modular; by a leading factor in mental development: biogenic, sociogenic, psychogenic; on the concept of assimilation: associative-reflexive developing, suggestive. In relation to the individual: authoritarian, didactic-centrist, personality-oriented; by type of organization and management of cognitive activity: game and training, integration, computer, interactive technologies; by organizational form: classroom, academic, individual, group and club, alternative.

The training of a qualified specialist requires innovative pedagogical methodology from teachers. Such methods today are: imitation technologies (game and discussion forms of organization); interactive technologies, case-method technology; technologies: situational modelling; collective group training; processing discussion issues; differentiated learning; design technologies; text-centric learning technology; video training technique; computer modelling. Yu. Derkach believes that the student activity is possible provided that such innovative forms of work are used in the classroom as: group work of students, brain attack; synectic method; free association method, didactic games, micro-teaching, case study method (solving practical problems), «Circle of Ideas» method, «Aquarium», role-playing, «Talk show» method, «Openwork saw» method, discussion, role-playing game [2, p.17]. In general we see that individual methods and technologies are repeated, which is evidence of the objectivity, relevance and effectiveness of their use by teachers in their work.

Any form of work can be effective if the student feels that he is the creator of the lesson, that is, an active role, rather than a passive presence in the lesson. Considering the distribution of simulation methods of enhancing educational and cognitive activity into game and non-game subgroups it should be noted that among the first subgroup the stage method and business games are distinguished. The staging method has much in common with the theatre which causes strong feelings and affects the emotional-volitional sphere of the personality. It is one of the oldest teaching methods, it is most effective method today because it provides the conditions for the maximum approximation of the didactic process to reality. The characteristic features of this method is, firstly, familiarization of the participants in a particular didactic situation which most fully corresponds to professional activity and requires a solution; secondly, providing them with the roles of specific officials who exist in a real situation; thirdly, the distribution of these roles between students. The staging method provides students with such conditions for classes that are not able to create other teaching methods – to experience the results of their decisions and actions. Two forms of staging classes can be used: the first is a pre-prepared staging; the second is an improvised staging, which, as compared to the first, arises as if by chance and unexpectedly, when discussing certain educational problems. The next methodology which can rightfully be considered an innovative tool in the teacher's work is "business games" which are a simulation of real activity in a specially created problem situation. They are "means and method of preparing and adapting to work and social contacts", a method of active learning which contributes to the achievement of specific tasks, structuring the system of business relations of participants. Its constructive elements are the design of reality, the conflict of the situation, the activity of the participants, the corresponding psychological climate, interpersonal and intergroup communication and the solution of problems formulated at the beginning of the game. Case-method (from the English *CASE Stud* – situation study) is very effective, known in Russian education as a method of situational learning using concrete examples [5]. The case method or the method of situational exercises is an interactive teaching method that allows you to bring the learning process closer to the actual practical activities of specialists. It promotes the development of ingenuity, the ability to solve problems, develops the ability to analyze and diagnose problems, communicate in a foreign language. A case is events that really happened in a certain field of activity and which the author described in order to provoke a discussion in the classroom, to encourage students to discuss and analyze the situation.

Interactive teaching methods are being actively introduced in the educational process of a modern university. The word "interactive" – is capable of interaction, dialogue. Interactive learning is a special form of organization of cognitive activity, has a specific, intended goal – to create comfortable learning conditions in which each student feels his success and intellectual ability. The peculiarity of interactive learning is that the educational process is carried out under the condition of constant, active interaction of all its members. Analyzing their actions and the actions of partners participants in the educational process change their behaviour model, more consciously assimilate knowledge and skills, so it makes sense to talk about interactive methods not only as a means of improving learning but also as a means of enhancing educational influences. Interactive learning is

most relevant to the personality oriented approach to learning. Real life situations are modelled, problems for a joint solution are proposed, role-playing games are used [1].

The attitude to the use of interactive technologies in the lesson is rather ambiguous. Some teachers consider them a progressive step in the development of the pedagogical process. It is also believed that such technology is a compromise with students who do not want and do not wish to work hard. However it is indisputable that it is interactive technologies that increase student's interest in the subject, develop creativity, and learn to work with various sources of knowledge, to some extent remove students overloads from homework, expand their horizons. Researchers A. Pometun and L. Pirozhenko [7] determined the conditional working classification of technologies according to the forms of training (models) in which interactive technologies are implemented. They distribute them into four groups depending on the purpose of the lesson and the forms of organization of educational activities of students: interactive technologies of cooperative learning; interactive technologies of group-group learning; situational modelling technologies; processing technology for discussion issues.

Let's try to describe the essence in more detail and identify the specifics of these technologies. Interactive technologies of cooperative learning include group (cooperative) work of students which is organized in practical, seminar and laboratory classes. This can happen immediately after the teacher presents the teaching material, at the beginning of a new lesson instead of a survey, in a special lesson devoted to the application of knowledge, skills or to be a part of a repeat-generalizing lesson [16]. The main methods of this technology are to work in pairs, rotational (variable) triples; two to four all together; carousel; work in small groups; aquarium.

Interactive technologies of collective-group training provide for simultaneous joint (frontal) work of the entire group, discussion of the problem in a general circle. This is a well-known technology that is used, as a rule, in combination with others, its purpose is to clarify certain provisions, draw students' attention to complex or problematic issues in educational material, motivation of cognitive activity, updating of basic knowledge and the like. The teacher should encourage everyone to participate and discuss. Such exercises are: "Discussion of the problem in a general circle", "Microphone", "Unfinished proposal", Brainstorming, Teaching – learning, "Everyone teaches everyone", "Brownian movement", "Mosaic", "Decision tree", "Solution problems" [11].

Interactive technologies of situational modelling which include role-playing games, simulations (or simulation games), a simplified court hearing, and public hearings are also worthy of attention in the teacher's active work with students [10]. Another technology that helps to unleash the potential of students, to make classes as interesting and effective as possible is the technology for processing discussion questions. Discussion is an important means of cognitive activity of students in the learning process. It contributes significantly to the development of practical thinking, makes it possible to determine one's own position, forms the skills to uphold one's opinion, and deepens knowledge on the issue under discussion. Modern didactics recognizes the great educational and educational value of discussions. Such technology includes the following methods: "Press" method, borrowing a position, changing a position, a continuous school of thoughts (endless chain), discussion, discussion in the style of a television talk show, debate.

The next technology, which can rightfully be considered an innovative technology that allows you to activate the work of the group, is the «Project Method», which includes a set of research, search, problem methods, creative in nature, therefore this technology can be considered as such, which contributes to creative development of students. In addition the project method involves the mandatory presentation of the results. Project is the word widely used today. We willingly use it when it comes to a person who always has some kind of idea and quickly becomes a project. In European languages the word «project» is borrowed from Latin. It literally means «thrown forward», «protruding» and «elongated». The essence of the pedagogical technology «project method» is to stimulate the interests of students in a particular problem, to master the necessary knowledge and skills to solve it, to organize project activities to solve the problem and to achieve practical application of optimal results [8].

One of the promising pedagogical technologies is the technology of multilevel training (level differentiation). Level differentiation consists in educating each student at the level of his skills and abilities, creating conditions of comfort and success for attracting everyone to activities with the aim of stimulating cognitive interests and developing educational and communicative skills [7, p. 281]. The technology provides level differentiation due to the separation of students into variables according to the composition of the group, each of which masters the program material at the basic, defined by the state standard and variable levels. Learning based on differentiation can take place in three ways: when students are divided into different classes which are taught in different programs; when within the same class volunteer groups are formed for the in-depth study of separate subjects; specialized education in high school.

The technology of text centrism or learning on the principle of text centrism is another promising methodology for the future, is the assimilation of linguistic knowledge and the formation of speech skills based on texts, awareness of the structure of the text and functions of language units, the formation of skills to perceive, reproduce others and create your own sayings having interdisciplinary connections. The central place in text-centric technology is occupied by reliance on coherent text, on a word in the wide ranges of its constructions, multi-aspect semantic and symbolic manifestations. In the lessons using this technology the teacher can: combine study with education; influence actively the mental development of students; to seek conscious work on the development of the topic; to create an atmosphere of mutual understanding, mutual trust and psychological comfort. The structure of the lesson when applying this technology: creating conditions for the perception of the text; repetition of material; the study of new grammatical material; study of the text (its fragment), creative work.

The use of the method of creating problem situations based on a real-life example is important in the professional training of students in foreign language classes. We will notice that learning by the specified method takes place in groups of 4-6 people and is focused on the development of students' mental potential, their independence, activity and creative thinking. An important prerequisite for the application of this method in the educational process is the students' independent formulation of the problem on the basis of posing problematic questions and cognitive tasks, finding ways to solve them through hypotheses solving the problem and checking the results [13]. The method for creating problem situations involves the following steps: familiarization; informational; collective discussion; resolution; a dispute; comparative generalization.

Thus applying the method of creating problem situations in the educational process provides a firm assimilation of knowledge by students, makes the learning activity exciting because it teaches you how to overcome difficulties on your own. Practical work experience shows that the business game method is equally effective in the process of training students in foreign language classes which contributes to the creation of an emotionally elevated atmosphere, the assimilation of educational material by them using an emotionally rich form of its reproduction.

Business games are important in the educational process as they model life and work situations, professional relationships of people, the interaction of things, phenomena, help students to overcome uncertainty and contribute to self-affirmation, self-identification of their strengths and capabilities. They can be auxiliary methods in the educational process when learning a foreign language. The developing effect is achieved through improvisation, the natural manifestation of students' free creative forces [14, p. 252]. Researchers are increasingly paying attention to the possibility of collective participation in the educational process. This opportunity is created thanks to a variety of dialogue systems that provide real time communication. Among them is e-mail, video conferencing, chats. An interesting experience of foreign teachers is the use of so-called "electronic blackboards", groups of new conferences using computers, special programs, for example Collaborative and Multimedia Interactive Learning Environment – a joint and multimedia learning environment and The Knowledge Integration Environment. All these and other information resources may be of interest to the work of modern educators. Let us dwell on their detailed consideration. Video training is another method of enhancing a child's mental activity. It is a psychological training using video equipment, using its capabilities so that you can look at yourself

and your behaviour “from the side” [9]. Information computer models [6] make it possible to observe and investigate phenomena and processes in the dynamics of their deployment, to carry out multiple model tests, to obtain various quantitative indicators in numerical or graphical form, including those that require complex, numerous or laborious calculations.

Using computer modelling objects and phenomena that are impossible, expensive or dangerous to reproduce in real conditions are studied. This allows not only to save material resources but also keep the environmental conditions of human existence avoiding the possible harmful or destructive consequences of conducting full-scale tests.

Computer modelling is a unique means for knowing fast and conversely extremely slow processes. They can be studied on a computer stretching or compressing time, or even stopping it to study certain phases of the process. It is possible to model and study using a computer such phenomena that did not occur and it is not known whether they will take place sometime in real life – for example, a meeting of our planet with another cosmic object. Computer modelling is used to solve many scientific, technical, economic and other problems. For example, to establish the causes of technical and natural disasters, study biological and social processes, predict climate change on our planet and the like.

The separate type of innovation in education is information technology. In modern literature the essence of information technology is defined as a combination of methods and technical means of collecting, organizing, processing, transmitting, presenting information using computers and computer communications. It should be noted that only one form of work cannot be used in the lesson, it is advisable to use traditional pedagogical technologies in combination with information ones, the effectiveness of training increases when modular technologies are used. In order to influence the motivation and formation of students' interest in learning the development of a scientific style of thinking when structuring the content of educational material for the relevant discipline it is necessary to highlight structural elements (sections, topics, concepts) from which training is carried out at the level of knowledge, skills and creative approach for practical use. The structural analysis of the completeness of the information content offered to students should reflect the requirements for their knowledge, skills and abilities which are necessary in the professional activity of a specialist of the corresponding profile.

In the educational system such promising information technologies are widely used as: intelligent educational expert systems that are specified in specific fields of application that are of practical importance both in the learning process and in scientific research; information environments based on databases and knowledge bases that allow both direct and remote access to information resources; they represent automated repositories of operatively updated information, that is, they fully correspond to their purpose to those processes and methods of work that take place in modern educational technologies and in professional activities; telecommunication systems that implement e-mail, newsgroups, etc. which allows access to global communication networks; electronic desktop printing houses allowing in the individual mode with high speed to carry out the production of teaching aids and documents on various media; electronic libraries, both distributed and centralized, allowing efficient access to world information resources; the use of a computer environment for teaching language courses. All these information innovations are based on multimedia technologies. Today technologically advanced educational institutions offer the introduction of computer technology in the education system. For example the Canadian Institute for Educational Research in Ontario has created a Computer Supported Intentional Learning Environments which is a network system that allows students to conduct training and survey [15]. The main feature of the learning environment developed by Canadian educators is the availability of a database where students can add texts, graphics, their comments on the work of other students and the like. In this context electronic libraries are being created in many countries in the computer networks of educational institutions containing textbooks, periodicals, illustrations, diagrams, graphs, three-dimensional models, animation, reference materials, audio files, film and video films. Information technologies open up access to non-traditional sources of information for students, increase the effectiveness of independent work and provide completely new opportunities for

creativity, acquisition and consolidation of professional skills. Information and communication technologies of modern education make it possible to solve one of the most important problems associated with physical aging and deterioration of material resources, in particular laboratory equipment, the problem of experimental verification and visual knowledge. Information, digital technologies make it possible to demonstrate without risk to health any chemical and even nuclear reaction, physical experiment, natural phenomenon, body structure and also make it possible to reconstruct historical events, film literary works and explore geographical and socio-political space. Students can create graphs and charts, diagrams, drawings which allows you to visually organize the learning process and turn the learner into an active participant in this process.

Telecommunication technologies open up new opportunities for students and teachers: international telecommunication projects are being implemented, interregional and international competitions are being held; teachers have a unique opportunity to communicate with their colleagues almost all over the world, to exchange scientific and educational developments, computer programs and other materials. Internet technologies have not only changed the ways in which teachers communicate with each other and with students but also the educational institutions themselves, which have begun actively experimenting with various ways of using cyberspace to ensure the education process – online publication of programs involving the creation of interactive web sites. It is actively distributes online discussions in the form of newsgroups by e-mail or through websites. One of the methods of working with students was discussions in real-time chats specially created for this purpose. It is advisable to use a computer and multimedia slide projector when teaching information technology for modelling problem situations and for training in order to consolidate work skills.

Thus the main means in education which opens the way to a new world are modern information and communication technologies. They allow you to change the system properties of many of the most important components of human life.

References

1. Варзацька Л. Інтерактивні технології в системі особистісно зорієнтованої освіти / Л. Варзацька, Л. Кратасюк // Бібліотека «Дивослово». № 4. 2006. С. 19-24.
2. Деркач Ю. Неформальна освіта як умова неперервного навчання молоді // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2008. Вип. 23. С. 17–22.
3. Дубасенюк О. А. Інноваційні навчальні технології – основа модернізації університетської освіти // Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін: зб. наук.-метод праць. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. С. 3-14.
4. Еляков А. Д. Информатизация общества (философско-экономический анализ внедрения информационных технологий). Самара: Изд-во Самарской государственной экономической академии, 1999. 191 с.
5. Зубар К. І. Кейс-метод – яскравий приклад інтерактивних технологій [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pedkab.wordpress.com/2013/01/28>.
6. Комп'ютерне моделювання. основи алгоритмізації та програмування [електронний ресурс]. Режим доступу: http://kafinfo.org.ua/files/Informatyka_10_11/Glava_10_53.pdf.
7. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібник / О.І. Пометун, Л.В.Пироженко. К.: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
8. Проектна технологія: сутність та досвід використання. Рівне. 2008. [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rpl.ucoz.com/MethodRobota/Scarb/ProektnaTehnjlogy.pdf>.
9. Психологические тренинги [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://azps.ru/training/index.html>.
10. Технологія ситуативного моделювання в початкових класах. [електронний ресурс]. Режим доступу: http://borisenkovv.blogspot.com/2009/12/blog-post_4131.html.
11. Ткаченко М. М. Інтерактивні технології колективно-групового навчання / М. М. Ткаченко, Ю. В. Коломієць [електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_EN_2008/Pedagogica/31136.doc.htm.

12. Ходаков В. Е. Высшее образование: взгляд со стороны и изнутри. 2-е изд. Херсон, 2006. 342 с.
13. Mallia G. (Ed.) The Social Classroom: Integrating Social Network Use in Education: Integrating Social Network Use in Education. Hershey, PA: IGI Global. 2013. 568 p.
14. Peterben W. H. Handbuch: Unterrichtsplanung. München: Ehrenwirth, 1996. 458 p.
15. Wankel C. (Ed.) Educating educators with social media / Cutting-edge technologies in higher education, volume 1. Bingley, UK : Emerald Group Publishing Limited, 2011. 422 p.
16. White B. Social media tools and platforms in learning environments / B. White, I. King, P. Tsang. Heidelberg ; New York : Springer-Verlag, 2011. 435 p.

2.2. A Gender Discourse Analysis is in Modern Mass-Media

2.2. Аналіз гендерного дискурсу в сучасних ЗМІ

Поняття гендеру активно входить в наш словник. Проте, зміни у свідомості відбуваються дуже повільно. Так, для прикладу, лише 2017 року Міністерство охорони здоров'я скасувало заборону жінкам працевлаштовуватися за більше ніж 450 спеціальностями. І лише в 2018 році подібні зміни відбулися в Збройних силах України, де протягом довгого часу існувала заборона жінкам займати керівні посади, а також служити на бойових посадах. Виникли та активно працюють ряд громадських організацій, діяльність яких спрямована на популяризацію гендерної рівності в Україні, на просвітницьку діяльність в цьому напрямі. Але в суспільстві лишається значна кількість людей, які вважають одну лише думку про гендерну рівність чимось шкідливим, які продовжують жінок вважати «слабкою статтю». Не дивлячись на те, що друковані ЗМІ поступово замінюються Internet та іншими засобами інформації, вони все ще мають вплив на формування свідомості, в тому числі і на конструювання стереотипів. Газети часто мають 4 так звані сторінки для чоловіків та сторінки для жінок. Зміст цих сторінок передає зміст окремих журналів – для чоловіків спорт та авто, для жінок – рецепти, корисні поради по господарству, інколи кросворди. Крім того, існує значна різниця про те, як газети подають інформацію про жінок та про чоловіків. Активні соціальні перетворення, що сьогодні відбуваються, значно змінюють усталені життєві стереотипи, соціальні засади й ідейні конструкції, що їх встановлюють. Ці перетворення активно осмислюються на різних рівнях, з'являються нові наукові напрями, що розвиваються та мають на меті усвідомити та сформулювати ці зміни. Наука сьогодні має переосмислений вектор сприйняття людини, її ролі в суспільстві та змісту взаємодії з оточенням. Зважаючи на «особливий» темп життя та технічні можливості отримання інформації, варто говорити про «особливий» комунікативний простір, у якому під «особливим» кутом представлено взаємозв'язок соціальних комунікацій і їх стереотипів. Адже природний гармонійний розвиток людини у соціумі відбувається завдяки правильно сформованим стереотипам, які сприяють швидкому обміну, обробці, закріпленню інформації, виробляючи стереотипні образи, формуючи єдиний / спільний світогляд, виокремлюючи стереотипні поведінкові реакції на типові ситуації. Цим зумовлено актуальність нашого дослідження.

Об'єктом даної роботи є гендерний дискурс сучасних засобів масової інформації.

Мета роботи полягає у визначенні місця ЗМІ у формуванні співвідношення гендерних ролей у суспільстві, а також у окресленні гендерних стереотипів, якими послуговуються журналісти, конструюючи їх. Виходячи з цього, визначено основні завдання наукової роботи: дослідити особливості гендеру у гуманітарних дослідженнях; з'ясувати трансформацію гендерних стереотипів у публіцистичному дискурсі; розглянути й проаналізувати медійне поле.

Джерелами дослідження є наукові роботи А. М. Архангельської, К. Л. Бондаренко, Н. Гапон, О. І. Горошко, Т. В. Кравець, Ю. П. Маслової, Н. Ф. Остапенко, А. М. Пелешишина, О. Ю. Поди, Я. В. Пузиренко, І. С. Семенюк, Н. М. Сидоренко, М. М. Скорик, Л. О. Ставицької, Л. В. Таран, О. О. Тараненко та ін.

Наукова новизна статті. Проаналізовано контент на сторінках періодичної преси через призму гендерних стереотипів та ролей. Незважаючи на актуальність та сучасність питань гендеру у площині публіцистики, все-таки до гендерної рівноваги на сторінках друкованих ЗМІ ще далеко. А дослідження гендерного питання у газетній публіцистиці дотепер в наукових працях лише згадуються принагідно у вивченні психології чи соціології.

Гендер у сучасних гуманітарних дослідженнях. Сьогодні до обговорень і дискусій про сутність «чоловічого» та «жіночого» долучаються представники різних наук про людину: філософи, психологи, етнографи, соціологи, біологи, антропологи тощо. Стаття – поняття біологічне, адже на те, чи є людина чоловіком чи жінкою, впливає структура генів. Від статі залежить будова статевих органів, розподіл репродуктивних функцій, пропорції тіла (ширина плечей та стегон, зріст і таке інше). Також стать людини впливає на розподіл жирової тканини, кількість та локалізація волосся на тілі і обличчі, тембр голосу, міміка та хода. Вважається, що стать людини формується від моменту зачаття до досягнення статевої зрілості. Поняття гендеру значно ширше. Цим поняттям визначають риси характеру та особливості поведінки, що є притаманними в тому чи іншому суспільстві для чоловіків та жінок. Так, традиційною поведінкою для жінок вважається поступливість, турботливість, емоційність, а від чоловіків чекають лідерства, стриманості, проявів фізичної сили.

На відміну від статевих ознак, гендерні можуть бути притаманні людям різних статей. Так, не рідко чоловіки проявляють ніжність та турботу, а жінки – емоційну стриманість та енергійність. Крім того, в одній особі можуть і частіше за все поєднуються ознаки, що характерні різним статям. Таке поєднання вважається цілком нормальним, робить людину повноцінною і розвинутою особистістю. Дієздатність такої людини значно зростає завдяки тому, що вона діє в залежності від ситуації, а не обмежується тільки вимогами статі. Тому робимо припущення, що не стать визначає вектор людської діяльності, а поняття значно ширше, спектральніше.

Питаннями гендерного дискурсу в різний час у різних галузях науки цікавилися такі вітчизняні учені як А. М. Архангельська, К. Л. Бондаренко, Н. Гапон, О. І. Горошко, Т. В. Кравець, Ю. П. Маслової, Н. Ф. Остапенко, А. М. Пелешишин, О. Ю. Пода, Я. В. Пузиренко, І. С. Семенюк, Н. М. Сидоренко, М. М. Скорик, Л. О. Ставицька, Л. В. Таран, О. О. Тараненко та ін.

Коли ми говоримо про поняття гендеру, то маємо на увазі певну роль, яка з'являється під дією часу, простору, культури, економічного, соціального, політичного аспектів. Поняття «гендеру» та «гендерної рівності» сформульоване в багатьох наукових працях, закріплене рядом конвенцій, положень, постанов, та все ж воно продовжує викликати неприйняття та незадоволення частиною суспільства. Серед основних нормативних актів, якими передбачається гендерна рівність є такі: Статут Організації Об'єднаних Націй, Пекінська декларація 1995 року та інші. Для України актуальними є Угода про Асоціацію між Україною та ЄС, яка гарантує рівні можливості для жінок і чоловіків у 8 сферах працевлаштування, освіти, навчання, економіки, у суспільстві та прийнятті рішень, Державна соціальна програма забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. У національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», від 15 вересня 2017 року, Уряд України представив поняття гендерної рівності, що є необхідною умовою досягнення Цілей Сталого Розвитку [1].

Питання гендерної рівності – це не тільки проблеми жінок чи чоловіків, а всього суспільства [16, с. 367-372], а тому набувають нового розвитку. «Сьогодні економіка, політика, наука, дипломатія і навіть армія визначає гендерний «підхід», «аспект», «чинник», «настанову», «орієнтацію», «особливість». Продовжується процес налагодження того соціального, духовного, культурного дисонансу, який і зараз заохочує гендерну

дискримінацію» – відзначають фахівці Інституту масової комунікації [6]. У світлі соціально-психологічних моделей учені вважають маскуліність і фемінність похідною від існуючих у суспільстві гендерних ролей, норм і стереотипів, що детерміновані насамперед соціокультурно і насаджуються індивіду у процесі його соціалізації. Зважаючи на зазначене, науковці почали будувати свій аналіз, керуючись протиставленням / порівнянням «чоловічого» та «жіночого». Тому поняття «гендер» стає ключовим, утверджуючи тезу про «перехід досліджень із біологічного рівня на соціальний та відмову від постулату про природне призначення статей» [7, с.79].

Постмодерністи у дослідженнях наголошують на тому, що маскуліність та фемінність є окремими параметрами кожної особистості, а не бінарними опозиціями, та діють у контексті расових, класових, етнічних та інших відмінностей. Учені висувають тезу про існування множинних маскуліностей, що конструюються і репрезентуються виключно у конкретному культурному контексті. Процес становлення, самоусвідомлення особистості є абсолютною нерозривною єдністю біологічного та соціального. Цілісність особистості, її унікальність полягають у поєднанні афекту та інтелекту (за дослідженнями 9 Л.С. Виготського [6], конституційоване вже на найбільш ранніх етапах онтогенезу, коли вперше відбувається акт світосприйняття, світорозуміння. Із розвитком досліджень науковці будують свій аналіз, за допомогою порівняльних характеристик «чоловічого» та «жіночого».

Поняття «гендер», використання якого передбачає перехід досліджень із біологічного рівня на громадський та відмову від аксіоми про природне призначення статей, стало вирішальним у сучасних наукових міркуваннях. Ми згодні з думкою І. Головащенко про те, що сутність сучасних гендерних досліджень охоплюється ідеєю розрізнення статі та гендеру, вивчення їх взаємодії. Концептуальною основою такого вивчення стає саме поняття «гендер», що позначає всі ті соціальні та культурні норми, правила та ролі, які суспільство надає людям залежно від їх біологічної статі [7]. Джудіт Батлер свого часу визначила гендер як процес, що конструє ідентичність і окреслює культурне різнобарв'я, наголошуючи на поділі на стать та гендер, вказувала на своєрідному розриві між сексуалізованими тілами та культурно сконструйованими стереотипами. На думку дослідниці, немає вагомої причини вважати, що гендерів має бути два. Якщо сконструйований статус гендеру теоретизується як радикально незалежний від статі, тоді гендер сам по собі стає вільним артефактом, з якого випливає, що поняття «чоловік» і «чоловічий» можуть досить легко позначати жіноче тіло, а «жінка» та «жіночна» так само легко можуть позначати чоловіче тіло [3]. Феміністські антропологи вважають, що гендер є соціальною конструкцією. Головною тезою є думка про поділ статей, змодельований під впливом соціальної культури. Гендер інтерпретується як організована модель громадських відносин між чоловіком і жінкою, що формується на ґрунті головних інститутів суспільства. Як відзначили Т. Говорун та О. Кікінежді, гендер формується шляхом соціалізації, формування сім'ї, системи гендерних ролей, засобів масової інформації, розподілу праці, що сприяє створенню різних можливостей розвитку чоловіків та жінок. А також гендер формується особистостями на рівні їхньої свідомості (гендерного ідентифікування), підлаштування та прийняття сформованих суспільством норм (зовнішність, одяг, манера поведінки тощо). Учені наголошують на формуванні гендеру як створенні таких відмінностей між хлопчиком і дівчиною, чоловіком і жінкою, які є культуральними, а не сутнісними, природними, біологічними [6]. Французька феміністка Дж. Бовуар точно висловилася про те, що суспільство створює відповідні стилі існування чоловіків та жінок: «У суспільстві існують певні структури, які спонукають людей дотримуватися тих, чи інших взірців», тому «жінку характеризує те, що відрізняє її від чоловіка, але не навпаки: він головний, вона другорядна. Він – Суб'єкт, він – Абсолют. Вона – Інша» [6]. Тому, з погляду фемінізму, власна свідомість і точка відліку жінки при цьому не враховуються, кожна індивідуальна свідомість принципово протиставляє себе іншим і так само постає іншою в чиемусь сприйнятті. Гендер – соціально сконструйований кластер, який практично ніяк не пов'язаний з біологічною статтю. На відміну від поняття біологічної статі, що бінарна, розуміння гендера припускає також одинарні гендери – «діти», «люди з інвалідністю»,

«студенти» і таке інше. Одинарні гендери припускають взаємне концептуальне бачення («діти» будуть описуватися через «дорослих», «студенти» через «людей з певною освітою» і так далі). Не можливо зрівняти права тендерів «діти» та «дорослі», для прикладу. Але можна говорити про компенсацію прав тендерів. Так, пенсійним утриманням можна частково урівняти гендер «пенсіонери» з гендером «працюючі» [7].

Гендерна нерівність – це репрезентація соціально-економічної диференціації населення, що зумовлює різні можливості для самоствердження й самореалізації жінок та чоловіків у суспільстві. Український соціум перебуває нині на тернистому шляху до становлення громадянського суспільства. Якщо зауважити, що громадянське суспільство це, насамперед, об'єднання високоосвічених особистостей у моральному-етичному аспекті, то питання паритетності гендерних ролей узагалі стає не актуальне.

Однак в умовах глобалізаційних процесів спостерігаємо штучне насадження хибних цінностей, пропаганду насилля, сексизму, порнографії, конструювання стереотипних/нестереотипних образів чоловіка та жінки у соціальних комунікаціях, маніпуляцію щодо сутності дихотомії «фемінність/маскулінність» загалом. Тому сучасні гендерні дослідження заперечують ті оцінки, що «фіксують передумови існування «маскулінних» властивостей, наприклад, агресії, і заперечують усталені наперед зрозумілі та визначені «фемінінні» якості, такі як, наприклад, співчуття. Будь-яка властивість може проявитися в будь-якої людини, і її треба оцінювати саму по собі, а не в термінах статі тієї людини, в якій вона проявилась». Тому можемо стверджувати, що гендер – це «штучно» змодельована система постулатів, підвалинами якої є соціальні інститути, підкріплена усталеними чи змінними нормами чоловічого і жіночого способу мислення та стилю життя. А відтак, гендер – це постулат, який не з'являється сам по собі, а формується психологічно, культурно, завдяки соціальній взаємодії індивідів, утверджуючи уявлення соціуму про чоловіче і жіноче як підвалини соціального порядку. Розглянемо трансформацію гендерних стереотипів у публіцистичному дискурсі. В контексті цього питання виникає питання гендерної ролі, яке складається з очікувань щодо людей певної статі – від зовнішнього вигляду до рис характеру. Приблизно до п'ятирічного віку людина виробляє певну гендерну ідентичність, формулюючи для себе опис того, ким вона є і ким має бути. Проте, коригувати цю ідентичність можна протягом всього життя. Формування та коригування цих уявлень відбувається в першу чергу завдяки найближчому оточенню. Так, дітей, та і дорослих, хвалять, якщо людина демонструє ті риси характеру та поведінку, які відповідають суспільним уявленням про поведінку чи характер, притаманні тій чи іншій ознаці статі. Загалом, гендерні стереотипи на різних етапах історичного розвитку і в різних соціальних умовах могли визначатися так своєрідно, що не можливо пояснити їх раціонально з точки зору фізіологічних особливостей [13, с. 143- 149]. Уникнути впливу соціальних норм практично неможливо. Але з часом вони самі зазнають змін. Так, наприклад, в II пол. XIX ст. у Європі починають з'являтися жіночі курси, але спротив зі сторони суспільства, часто навіть зі сторони батьків, ще довгий час ускладнював для дівчат можливість потрапити на навчання. Сьогодні ж рівний доступ чоловіків та жінок до освіти є загальноприйнятим в європейських та ряді інших країн. Таким чином змінилось суспільне уявлення та суспільна норма щодо освіти жінок та відношення до їхнього рівню інтелекту. Цілком справедливим є твердження про те, що зміна гендерних стереотипів в сторону справедливого розподілу ресурсів і доходів, прав і обов'язків є способом досягнення реальної гармонії і забезпечення прав людини, а значить і демократизації всього суспільства [16, с.376].

Поступово гендерні стереотипи все більше віддаляються від біологічних статей і вже не обов'язково має їй відповідати. В 2015 році Європейський парламент звернувся до Всесвітньої організації охорони здоров'я із проханням вилучити поняття трансгендерності зі списку захворювань. (Нагадаємо, що гомосексуалізм з цього переліку було виключено аж в 1992 році). Фемінність і маскулінність вже не вважається жорстоким набором приписів і поволі починають сприйматися як набір засобів для самовираження, з яких кожна людина вільна обирати те, що до вподоби саме їй [14]. Варто усвідомлювати, що гендерна і статева

нерівність значною мірою стримують розвиток суспільства. Так, за статистичними даними жінки в Україні отримують на 28% меншу заробітну плату за аналогічну з чоловіками роботу. Існує так звана «скляна стеля» - умовна кар'єрна планка, вище якої жінка «не стрибне». Мілена Горячківська, координаторка проектів «Українського жіночого фонду», у статті зазначає: «Жінки не допускаються на вищі посади з вищою оплатою праці, а працюють в тих сферах, де нижчий 13 прибуток. Серед керівників дитячих садочків – жінок багато, а серед керівників університетів їх фактично немає. І так у всіх галузях» [15]. Відповідно до аналітичного звіту комісії Ради Європи з питань гендерної рівності за 2017 рік, Україна перебуває в групі країн із найнижчим представництвом у владі. Якщо, наприклад, у парламентах Швеції, Іспанії чи Фінляндії жінок понад 40 %, а в середньому в Європі понад 26 %, то в Україні цей показник складає 12 %, а це ж рекордний показник за всю історію незалежності! Не зважаючи на те, що на території України протягом 4 років триває військовий конфлікт і жінки довели свою здатність на рівні з чоловіками нести військову службу навіть в умовах війни, в країні все ще немає жінок з найвищими військовими званнями, а на флоті їх взагалі немає. Якщо звернути увагу на оголошення про вакансії, то до кандидаток висувуються такі вимоги як то зріст чи вік, а також важливим пунктом є наявність чи відсутність дітей. Хоча, зрозуміло, що напряду ці вимоги не мають ніякого відношення до посади [15].

Більшість інформації про оточуючу дійсність сьогодні ми отримуємо не з власного досвіду, а з різноманітних медіа, зокрема з друкованих видань, тому поява чи відсутність чогось у медіапросторі помітно впливає на формування наших уявлень про світ. Політика медіа здатна зробити «невидимим» для більшості в суспільстві тих проявів, які абсолютно не вписуються в соціальні норми. Для прикладу, в британських газетах до 1950-х років не було публікацій, присвячених геям чи гомосексуалам, навряд чи знайдеться подібна публікація в радянських газетах. Це в жодному разі не означає, що гомосексуалістів не було в Великобританії або ж в СРСР. Проте, це означає, що суспільство воліло не знати, не помічати цих людей.

Поняття стереотипу визначається як стандартизований, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений образ, уявлення про соціальний об'єкт. У такому визначенні це поняття було введено в науку У. Ліппманом. Гендерні стереотипи, на думку А.В. Кириліної, є культурно і соціально зумовленими уявленнями про якості і норми поведінки представників обох статей [9]. У контексті регламентації поведінки особистості залежно від її статі аналізуються статево-рольові стереотипи і гендерні ролі представників обох статей. Гендерна роль – це статева роль, що має суспільне значення, несе в собі людський досвід, накопичений у поведінці багатьох поколінь чоловіків і жінок. Гендерні ролі не виникають одразу з народженням дитини, а розвиваються залежно від багатьох умов і чинників упродовж людського життя. Від цього залежить характер життєвого сценарію людини в різноманітних ситуаціях. Здебільшого гендерні стереотипи є суттєвим перебільшенням відмінностей між чоловіками та жінками, в чому неодноразово переконувалися дослідники. С. Оксамитна наполягає на штучному спекулюванні відмінностями між чоловіками та жінками, опитуючи респондентів щодо оцінки притаманних особисто їм різноманітних психологічних характеристик та поширеності цих якостей серед жінок і чоловіків загалом. Виявилось, що оцінки одних і тих же характеристик, притаманних опитаним чоловікам і жінкам, різняться несуттєво, але приписувані спільнотам чоловіків і жінок загалом – істотно. Можемо стверджувати, що гендерні стереотипи формуються на основі виявлення способів, за допомогою яких індивіди і соціальні групи беруть участь у створенні соціальної реальності. А відтак гендер сприймається як традиційно вже вибудовані соціумом відносини за ознакою статі. Тому можемо стверджувати, що гендерні стереотипи базуються на усталеному погляді на проблему. Тому в соціальному розумінні жіночі і чоловічі стереотипи породжуються самим суспільством, а отже не існує «жіночого» й «чоловічого» як природного, а гендерні символи створюються внаслідок тривалих соціальних комунікацій.

Гендерні стереотипи діють як специфічні гендерні схеми, що допомагають усвідомленню і сприйняттю людини стереотипно, запам'ятовуючи та інтерпретуючи її образ, людини, відповідно до сформованих у неї уявлень про маскулінне та фемінне. Гендер включає в себе певний тип ментальності та тип соціальної поведінки, а також різні форми комунікацій і позиціонування себе в соціокомунікативному просторі. Зазначимо, що є різні думки з приводу цих типів. В.В. Макаров виділяє набір якостей, притаманних жінкам і чоловікам, сфокусувавшись на тому, що для чоловіків характерні логічність, схильність до узагальнення, цікавість до абстрактного, раціональність, практичність, рішучість, войовничість, владність, імпульсивність. А для жінки – відчуття інтуїції, схильність до аналізу, цікавість до конкретного, чуттєвість, 16 сентиментальність, обережність, милосердя, мінливість та старанність [10]. Перелічені якості у масовій комунікації сприймаються як щось усталене, традиційне, що допомагає формувати чіткі образи-символи, а відтак стереотипи.

Стереотип чоловіка – це набір характеристик, що ототожнюється з соціально-необмеженим стилем поведінки, компетенцією і раціональними здібностями, активністю та ефективністю. Жіночий образ містить у собі особливості, які пов'язані із соціальними та комунікативними вміннями, що супроводжуються емоційністю [11, с. 24]. Можна говорити про медійний гендерний дискурс як про систему гендерних образів та символів, що сформована під впливом суспільних поглядів про роль чоловіка та жінки в соціумі, яка після появи на сторінках ЗМІ визначає і закріплює в суспільній свідомості та й у свідомості особистості. Питанням стереотипізації ґрунтовно займаються такі дослідники як О. Залізняков, А. Кириліна, Ю. Маслова, Б. Місонжиков, О. Помазан, Н. Сидоренко, М. Скорик, Л. Таран, С. Штурхецький та ін. Більшість дослідників указують на те, що на шпальтах газет українське суспільство позбавлене соціальної різноманітності, на сторінках газет, особливо регіональних інформаційних тижневиків, абсолютно відсутні люди з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, люди з девіантною поведінкою та інше. Мова конструює опис певних образів, що відображають гендерні стереотипи, уявлення про індивідуальні особливості та гендерні ролі представників обох статей у соціумі, моделі гендерної ідентичності чоловіків і жінок, а також результати їхньої мовної поведінки, характеризуючи водночас особливості вибору мовних засобів і конструкцій [15]. Як показують дослідження, українські ЗМІ все ще уникають використання фемінітивів на позначення жінок у різних сферах життя. Але загалом сучасний дискурс в українських медіа представляє широкий діапазон актуальних національних стереотипів, пов'язаних як з жінками так і з 17 чоловіками. На сторінках української преси все частіше можемо бачити нові моделі фемінності та маскулінності [8, с.252-257]. Дослідники стверджують, що в українському медійному середовищі, а разом з тим і на шпальтах газет, продовжують зловживати такими мовними штампами як «справжні чоловіки», «прекрасна половина людства». Деякі позитивні зміни помітні в тлумаченні суспільних проблем, зокрема гендерного паритету, суто жіночими виданнями. На сьогодні в країні існує понад сорок подібних часописів. Але варто зазначити, що більшість із них присвячена лише побутовому відображенню життя, де значна увага звертається на інтимну сферу, світську поведінку, різні плітки тощо. На жаль, мало висвітлюються духовні, моральні, психологічні проблеми, а також сутнісні явища, що стосуються відродження жіночої самосвідомості [8]. Проте, це прагнення багато в чому обмежується попереднім періодом, коли свобода слова та право на вільне самовираження були значно обмеженими. А на сучасному етапі ці обмеження проявляються в консервативній школі журналістики, а також в обмеженнях відповідно до редакційної політики. Разом з тим, варто зазначити, що до стандартів громадянського суспільства рівних можливостей нам ще дуже далеко. І не в останню чергу в цьому «заслуга» сфери українського медіа. Адже саме медійний простір продовжує багато в чому визначати напрями суспільної думки та уявлення про розподіл ролей у суспільстві.

ЗМІ сьогодні виступають провідною ланкою у формуванні суспільної думки та образу і, за визначенням М. Скорика, стають своєрідною ареною боротьби різноманітних соціально-

політичних, соціально-економічних угруповань за можливість доступу до масової аудиторії заради поширення та впровадження своїх уявлень про суспільне облаштування, створюючи сприятливі умови для символічної боротьби «за легітимацію уявлень про соціальну реальність».

У газетному дискурсі нерідко спостерігається зміна життєвих пріоритетів, трансформація гендерних ролей чоловіка та жінки. Журналісти звертають увагу на нове соціальне явище, процес «фемінізації» прекрасної половини людства, який розуміється як набуття незалежності від чоловіків: «Українська жінка була не тільки «Берегинею». А зараз їй дорікають, що вона «фемінізується», тобто стає незалежною від чоловічого мислення і гаманця. Стаючи матеріально незалежною, жінка потребує чоловіка, передусім, вже не як годувальника, а як друга і партнера, наприклад, «партнера емоційного й сексуального, а якщо хтось і висловлює бажання «служити чоловікові», то лише найдостойнішому з найдостойніших.

Цікаво відзначити, що у деяких випадках автори повідомлень про жінок навмисно використовують форми жіночого роду для того, щоб поставити під сумнів їхні інтелектуальні та професійні здібності. Несерйозне ставлення до інтелектуальних здібностей жінок також бачимо на телебаченні, що виявляється, зокрема, у формах звернення до жінки. Безперечно, зображення статей у ЗМІ потребує глибоких систематичних досліджень, проте наведені приклади свідчать про «невидимість» жінок внаслідок використання форм чоловічого роду, а також про випадки стереотипного їх зображення в українських ЗМІ. Попередні порівняльні дослідження зображення статей в українських Інтернет-виданнях підтвердили, що чоловіки частіше за жінок стають головними героями серйозних повідомлень, у яких переважно використовуються дієслова в активному стані та лексика, що має позитивне або нейтральне значення. Жінки потрапляють до новин, як правило, лише тоді, коли стають жертвами нещасних випадків, насильства, а також зображуються у традиційних ролях (матері, жінки або сексуального об'єкту). У цих повідомленнях переважає пасивний стан дієслів, а також широко використовується лексика з негативною конотацією.

Вирішення проблеми неоднакового зображення статей у ЗМІ бачимо, зокрема, у впровадженні гендерної освіти у середніх та вищих навчальних закладах. Також сподіваюся, що найближчим часом в Україні будуть розроблені вказівки щодо уникнення гендерної дискримінації у мові - документу, що вже протягом останніх років є обов'язковим для державних органів, університетів, видавництв усіх розвинених країн світу.

Отже, гендерні стереотипи – це психологічно, культурно і соціально сформовані постулати, що регулюють норми поведінки та стилю життя представників обох біологічних статей, відіграючи посутню роль у створенні індивідом узагальненої думки про оточуючий світ, з одного боку даючи можливість людині право вибору на власну думку, а з іншого – обмежуючи її (людину) у варіантах цього вибору, оскільки наперед пропонується вже окреслений образ, який і є стереотипом. Таким чином, виходячи з перерахованих фактів стосовно вживання певних термінів та аналізування тенденцій, ми крокуємо до гендерної рівності та прагнемо позбутись тих стереотипів, які вже є сформованими у суспільства. Однак всі ці дії скоріш прописані на папері, ніж дійсно прийняті рекомендації до реалізації.

Висновки. Сьогодні до обговорень і дискусій про сутність «чоловічого» та «жіночого» долучаються представники різних наук про людину. Тому можемо стверджувати, що гендер – це «штучно» змодельована система постулатів, підвалинами якої є соціальні інститути, підкріплена усталеними чи змінними нормами чоловічого і жіночого способу мислення та стилю життя. А відтак, гендер – це постулат, який не з'являється сам по собі, а формується психологічно, культурно, завдяки соціальній взаємодії індивідів, утверджуючи уявлення соціуму про чоловіче і жіноче як підвалини соціального порядку. Питання гендерного дискурсу на сторінках українських ЗМІ та його взаємовпливу з українським суспільством є досить важливим для розуміння загальних процесів у суспільстві. Не дивлячись на те, що над темою працює ряд дослідників і дослідниць, вона все ще лишається не розробленою. Відтак гендерні стереотипи – це психологічно, культурно і соціально сформовані постулати, що

регулюють норми поведінки та стилю життя представників обох біологічних статей, відіграючи посутню роль у створенні індивідом узагальненої думки про оточуючий світ, з одного боку даючи можливість людині право вибору на власну думку, а з іншого – обмежуючи її (людину) у варіантах цього вибору, оскільки наперед пропонується вже окреслений образ, який і є стереотипом. Виходячи з перерахованих фактів стосовно вживання певних термінів та аналізування тенденцій, ми крокуємо до гендерної рівності та прагнемо позбутись тих стереотипів, які вже є сформованими у суспільства. Однак всі ці дії скоріш прописані на папері, ніж дійсно прийняті рекомендації до реалізації. Українські друковані ЗМІ лишаються гендерно не зрівноваженими. Багато в чому вони продовжують продукувати традиційні гендерні стереотипи та нав'язувати чоловікам і жінкам ті ролі у суспільстві, котрі вже застаріли і не відповідають вимогам часу.

Література

1. United Nation. Організація об'єднаних націй. Гендерна рівність//United Nations. Ukrain. – Internet-ресурс. Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/nasha-robota/gender>
2. Архангельська А. М. Формальне вираження категорії маскулінності: взаємодія родової редистрибуції і родової транспозиції / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2011. - №1. – С. 29-42.]
3. Бондаренко К. Л. Зіставна лексикологія: (гендерний та соціолінгвістичний аспекти) : навч. посіб. для студ. ф-тів інозем. мов. / К. Л. Бондаренко, О. С. Бондаренко. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – 167 с.
4. Волобуєва А. М. Гендерна політика у дзеркалі преси (моніторинг газет «День», «Дзеркало тижня» / А. М. Волобуєва // Наукові записки Інституту журналістики. – 2002. – Т. 6. – С. 66–69.
5. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософськопсихологічний аналіз / Н. Гапон. – Львів: Літопис, 2002. – 310 с.
6. Говорун Т. В. Гендерна психологія [Текст] : навчальний посібник / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с 33
7. Головащенко І.О. Становлення теорії гендеру // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.
8. Гончаренко Тетяна. Третя стаття. Як живеться людині, яка народилася не жінкою і не чоловіком. //Українська правда. Публікація від 28.08.2018. – Інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://life.prawda.com.ua/society/2018/08/28/232869/>
9. Кириліна А. Гендерні стереотипи в мові / А. Кириліна // Словник гендерних термінів / [під ред. А. А. Денисової]. - М.: Інформація ХХІ століття, 2002. - 256 с.
10. Ліппман У. Громадська думка / Пер. з англ. Т. В. Барчунова, під ред. К. А. Левінсон, К. В. Петренко. - М. : Інститут Фонду «Громадська думка», 2004. – 384 с.
11. Макаров В. В. Філософія і соціологія статі: монографія / В. В. Макаров, І. В. Василенко. - Волгоград: Вид-во держ. техн. ун-ту, 2002. - 188 с.
12. Маслова Ю. П. Гендерний дискурс сучасних друкованих україномовних ЗМІ. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. - Луцьк – 2011 29. Маслова Ю. П. Гендерний дискурс сучасних друкованих україномовних ЗМІ: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ю. П. Маслова ; ВНУім. Л. Українки. – Луцьк, 2011. – 20 с.]
13. Сухомлин М.І. Посібник для журналістів-практиків. «Гендерний погляд-2». – Харків: ТМ «Наклейко», 2010 – 198 с.
14. Тетерюк Марія. Що таке стать, гендер та сексуальність і чому їх не варто плутати. // Сексуальність та гендер у медіа. – Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://mediadriver.online/seksualnist-ta-gender-v-media/shho-take-statgender-ta-seksualnist-i-chomu-yih-ne-var-to-plutati>

15. Трегубова Ярослава. Гендерна нерівність: п'ять порушень прав жінок в Україні. //Радіо Свобода. Публікація від 08.03.2018. – Інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29085513.html>

16. Чорнодон М.І. Визначення гендерних номінацій на основі аналізу гендерно маркованої періодици / Мирослава Чорнодон // Modern Problems of Improve Living Standards in Globalized World. – 2017. – С. 367 – 373.

2.3. Peculiarities Of Media Coverage of the Armed Conflict in the East of Ukraine (On The Basis of Journalists' Articles From the Newspaper «Den»)

2.3.Особливості висвітлення у ЗМІ збройного конфлікту на Сході України (на прикладі статей журналістів із газети «День»)

Сьогодні ЗМІ є одним з визначальних чинників формування суспільної думки про ті чи інші процеси, які відбуваються через визначення й поняття, що використовуються для їх описання, факти, якими аргументують ту чи іншу точку зору, підбір експертних оцінок та коментарів, які орієнтують на певні висновки. Коли країна знаходиться у стані збройного конфлікту, роль ЗМІ полягає саме в тому, щоб розібратися у конфлікті, пояснити його, повідомити обставини та відшукати інші точки зору. Журналістика конфлікту дає кореспондентам можливість готувати професійні репортажі про конфлікти, не підливаючи олії у вогонь.

Актуальною залишається проблема висвітлення військових конфліктів, збройної агресії та проведення «Операції об'єднаних сил» (ООС) на Сході України. Але війна затягнулась і цікавість до цього питання падає з кожним роком, як серед населення, так і серед журналістів.

Сьогодні ЗМІ є одним з визначальних і дієвих чинників формування суспільної думки про ті чи інші процеси, які відбуваються в кожній країні, а також у всьому світі. Факти, події, їх викладення, підбір експертних оцінок та коментарів, орієнтування на певні висновки роблять ЗМІ могутнім фактором впливу.

Метою даного дослідження є особливості висвітлення ЗМІ збройного конфлікту на Сході України на основі аналізу статей на військову тематику в газеті «День».

Основними дослідженнями на цю тематику стали наукові праці І. М. Дзялошинського, В. С. Абрамова, Ю. М. Полякова, А. М. Єлфімової, М. М. Нетреби, К. А. Непомнящої, але їхні праці висвітлюють здебільшого правові акти та головні аспекти роботи журналістів в «гарячих точках».

Здавалося б, наша держава все ще перебуває у стані війни, тому теми, пов'язані з конфліктом, мали б бути одними з найпріоритетніших для українських ЗМІ та суспільства. Проте, останнім часом, дійсно, спостерігається падіння інтересу до цих тем серед аудиторії, на противагу політичним подіям, які вийшли на перший план. Відносно спокійна ситуація в зоні конфлікту, а також утома від постійної напруги – все це призводить до зниження інтересу серед аудиторії, а відтак і до зменшення висвітлення цих тем засобами масової інформації. «Тут треба зазначити, що люди вже втомилися від війни. Вони вже втомилися від усіх цих тем. І тому ЗМІ, орієнтуючись на зацікавленість людей, теж починають потрохи забувати про ці теми» (журналіст загальнонаціонального каналу) [3].

Люди втомилися від війни, бо щодня чують новини про загиблих, поранених, а також вже багато років ситуація є стабільною та новини з фронту дуже схожі. Смерть кожного військового перетворюється на статистику, на сухі цифри, кожен обстріл стає чимось закономірним та далеким – так люди звикають, що війна стає елементом щоденного життя, чимось буденним та закономірним. Буденним, проте чимось таким, що постійно дає про себе

знати, ніби постійний гуркіт нічного потягу, який лунає у власній квартирі, до котрого вухо ніби звикає, але він всеодно зводить з глузду.

Чималою є і провина держави у тому, що багатьом українцям “остогидла” війна за Україну. За всі роки війни керівництво держави так і не спромоглося навчитися називати речі своїми іменами, використовуючи такі терміни як “агресор” (замість ворог) чи конфлікт на Сході (замість російсько-українська війна).

«Втома від війни» — це така саркастична формула, яка пояснює байдужість багатьох українців до того, що відбувається на Сході України. Інформаційна політика України за всі роки війни створила таку форму реальності, за якої більшість людей просто не перебувають у контексті цієї війни. Можливо, такою була свідомо політика попереднього президента та Уряду – ізолювати війну на східних теренах, ніби «закапсулювати» її, і в такий спосіб позбавити більшість українців відчуття реальної небезпеки. Війна ніби ізолювалась у межах Донецької та Луганської областей. Багато хто з мешканців України знає про війну на сході не більше, ніж про війну в Сирії, або Балканські війни кінця ХХ століття. Значна частина громадян починає думати, що це не їхня проблема. Не хочуть визнавати, що це війна їхньої держави, бо, якщо це визнати, треба визначитися – брати до рук зброю або камеру, або вантажити «волонтерку» в бусик і їхати туди. Більшість людей хоче жити в комфорті, знати, що все добре, гривня не падає, і, час від часу згадуючи про Донбас, казати, що там триває «війна олігархів» (День. – 2019.-16 серпня. – № 147-148).

Приховує реалії війни і нинішня влада, про це в газеті «День» пише Ігор Васильович Лосєв, доцент кафедри культурології Києво-Могилянської академії, політолог, публіцист, журналіст «...Ось у такому «золотому сні» поки що перебуває українське суспільство. Влада зі свого боку всіляко його заколисує, оберігаючи від грізної реальності. Дедалі менше повідомлень про війну, про військову загрозу, рідко можна почути вислови «агресор», «загарбник» стосовно Російської Федерації. Повним ходом йде моральне й ідеологічне роззброєння України на тлі тотальної мобілізації Росії...» (День. – 2019.-13 вересня. – № 166-167).

А ось думка Андрія Цаплієнка – одного із представників так званої військової журналістики, спеціального кореспондента ТСН на телеканалі «1+1» про особливості висвітлення війни на сході: «З 2017 року рейтинги фронтних матеріалів починають поступово падати. Це відбувається на всіх українських каналах та друкованих ЗМІ. Чому так? Чому глядач, побачивши в кадрі людину в шоломі та з автоматом, перемикає свій телевизор на інший канал? Людям взагалі психологічно некомфортно сприймати інформацію про війну. Просто не хочуть вони цього дивитися. Уникають дискомфорту. Викреслюють його зі свого власного інформаційного простору. І це внутрішня проблема громадян нашої держави» (День. – 2019.-16 серпня. – № 147-148).

Цікавими є висловлювання журналіста Лариси Волошиної, яка теж вважає, що проблема в більшості громадян України, в їх думці, що все «падає з неба». «Для людей, що не усвідомлюють ваги і значення незалежності України, сьогоднішній опір російській агресії теж здається набридливим подразником, або черговим безглуздим вчинком незрозумілих для них одинаків. І неважливо, чи прикрашають вони себе при цьому віночками, чи демонстративно носять будьонівку. Всі вони знищують українську ідею, яка міститься в понятті «незалежність». Всі пам'ятають промову Василя Стуса на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків». Серед суцільного панування ворожого режиму він наважився публічно заявити про вбивство Алли Горської та про новий етап винищення української інтелігенції. Звісно, він знав, що за це його буде заарештовано, а, можливо, навіть вбито. Але уявіть собі, що думали в той момент інтелігенти, які зібралися в кінотеатрі подивитися напівзаборонений фільм. «Ну, нащо він це робить? Навіщо? Ми теж проти всього цього, але ж мовчимо, не сіпаємося і не висовуємося. Через нього нас всіх зараз «заберуть куди годиться». Божевільний! Хіба не досить того, що всі ми тут? Так треба, щоб нас всіх тут ще й пересаждали?» (День. – 2019.-22 серпня. – №152-153).

Те саме спостерігаємо сьогодні: втрата інтересу до теми війни відбувається через небажання значної частини українців «висовуватися», відчувати дискомфорт і просто усвідомлювати всі реалії військового конфлікту у нас в країні.

Що стосується самих журналістів, то багато хто з них орієнтуються на споживача своєї продукції. «У нас, на жаль, є боротьба за рейтинги. Тому вже тривалий час у нас не торкаються ані теми війни, ані переселенців. Адже певний період часу показав, що люди просто перемикають телеканали, коли звучить ця тема. На жаль, так склалося. Певний час я дуже часто їздила в АТО знімати. Ми привозили звіди репортажі, коли це була тема №1 і топова. Людям було не те що цікаво, це складно назвати цікавістю, але люди дивилися. Але тепер, на жаль, навіть редакційного завдання такого не стоїть. Поки там не відбудеться щось таке, що знову здійме хвилю цікавості людей, на жаль... Немає заборони, ні, нічого такого. Просто це не є найважливішою темою» (журналіст загальнонаціонального телеканалу) [3].

Чи можна втомитися від війни, ніколи не чувши її пострілів? Виявляється, можна. Перш за все варто зрозуміти, скільки українців “розуміють” війну на сході та називають речі своїми іменами. За результатами соціологічних досліджень, зокрема Фонду “Демократичні ініціативи” та соціологічної служби Центру Разумкова за жовтень-листопад 2019 р. які показали, що лише 40% – 45% українців вважають Росію країною, котра веде із Україною війну. Тобто на сьогодні це менш, ніж половина українців – і це показали два незалежні опитування, що охопили 4000 осіб та проводилися з інтервалом у місяць на всій підконтрольній Україні території [4].

Тим не менш, опитування Фонду “Демократичні ініціативи” та Центру Разумкова річної давнини показало, що агресором Росію вважали 72% українців [4]. Із цього можна зробити висновок, що вагома частина населення не розуміє, або не хоче розуміти того, що насправді відбувається. Тому і тема війни для них є нецікавою.

Для переважної більшості українських ЗМІ пріоритетним є висвітлення тем, пов’язаних із українськими військовими; мешканці окупованих територій, дещо меншою мірою й мешканці звільнених територій залишаються поза фокусом уваги з низки причин (через брак доступу, особисте ставлення, через відсутність артикуляції цієї проблеми на державному рівні тощо). В умовах браку чіткого редакційного запиту на матеріали про мешканців звільнених та окупованих територій велику роль відіграє особистий фактор, а саме: активність окремих журналістів, які мають ґрунтовне розуміння контексту, проблем та ініціюють їх висвітлення. Крім того, є невелика група медіа, редакційна політика яких передбачає сталий інтерес до висвітлення тем, пов’язаних із ситуацією на Донбасі [3]. До цієї групи можна віднести більшість українських телеканалів, які подіям на Сході України приділяють до 25 хвилин ефірного часу на добу.

Теми, пов’язані з переселенцями, мешканцями звільнених та окупованих територій, менше висвітлюються порівняно з військовими в силу низки причин. По-перше, проблеми переселенців залишаються тими самими, а розв’язання цих проблем практично немає, тому в редакціях доволі поширене міркування, що такі матеріали не є цікавими для широкого загалу. По-друге, у регіональних медіа значно менша кількість матеріалів про переселенців, мешканців звільнених та окупованих територій через брак ресурсів, браком доступу й питанням безпеки. Переважна більшість регіональних ЗМІ не має можливості відправити своїх кореспондентів у прифронтову зону, адже це потребує значних коштів і передбачає відповідальність за їхню безпеку. Більшість регіональних журналістів їздить в зону конфлікту з волонтерами, або власним коштом, що, зокрема, визначало фокус їхніх матеріалів звіди. Регіональні редакції часто знеохочують журналістів від поїздок на схід України, мотивуючи це питанням безпеки. «Переселенці – різні. Є такі, які оптимістично налаштовані, які говорять про все: як їх бомбили, як вони ховалися, без переживань. А деякі цю тему – наче її не існує – просто закрили і все, “ми переїхали, все”, нічого не розказують. Особливо це стосується жінок, у яких чоловіки там лишилися. Тобто, коли питаєш, а де Ваш чоловік – він в Донецьку. Ну і так далі. Диво дивне, чого він в Донецьку, так? Навіть доводиться боротися з собою. Знаєте, такі суперечності, як журналіст і людина, от чому

людина в “ополченні”? А його дружина тут і отримує пільги, просить чогось від держави, України? Але я намагаюся приглушити внутрішній голос, працювати професійно, так би мовити, на жодну сторону конфлікту не стаючи своєю думкою. Але це завжди боляче спілкуватися з ними, завжди ти бачиш, що людина все втратила, починає тут з нуля, і не в усіх це виходить» (журналіст загальнонаціонального телеканалу) [3].

Журналісти більше віддають перевагу матеріалам про військових. Особлива увага до військових пояснюється кількома чинниками. По-перше, історії про військових є найбільш цікавими та значущими для загальноукраїнської аудиторії, оскільки військові безпосередньо наражаються на велику небезпеку та від їхніх дій залежить ситуація в країні й безпека інших громадян. По-друге, мобілізація так чи інакше зачепила більшість родин, що також сприяє інтересу аудиторії до тем, пов'язаних із військовими. Крім того, варто додати, що переважна більшість журналістів, які пишуть на теми конфлікту, так чи інакше перебувають у тісному контакті з військовими, що посилює їхню присутність у медіадискурсі. Особливо регіональні журналісти багато уваги приділяють матеріалам про військових, які представляють їхні регіони. Є ще й економічний чинник: більшість регіональних журналістів мають змогу потрапити в зону ООС лише разом із військовими та волонтерами. Тож і свої матеріали вони здебільшого присвячують цим групам. Також спрацьовує чинник емпатії: оскільки журналісти багато спілкуються з військовими, переймаються їхньою долею, відчують вдячність за службу – це проявляється в їхніх матеріалах, кількості уваги та позитивному зображенні військових. «Військовим, військовим — мені здається, що це нині найважливіше. В принципі, вони на собі несуть найбільший тягар, і вони за це відповідальні. Якщо їх там не буде, то, можливо, ми з вами будемо біженцями і сім'ями загиблих і так далі. Тому від них нині все залежить. (...) Поки вони там – я можу бути тут. Якщо вони звідти підуть, можливо, мені доведеться піти. Тому я особисто їм вдячний, я їх підтримую, я якусь увагу їм завжди приділяю. Я їх поважаю, я готовий їм багато вибачити і сподіваюся, що з цього з'явиться якась притомна українська армія. От про це й пишу» (журналіст загальнонаціонального друкованого видання) [3].

У газеті «День» знаходимо статтю «Боєць і волонтер», де героями стали вінничани Світлана Бевз, викладач спеціальних технічних і математичних дисциплін Вінницького національного технічного університету (ВНТУ), та її чоловік Сергій, які в 2014 році пішли добровольцями на фронт, брали участь в активних бойових діях. А після повернення із Донбасу активно зайнялись волонтерством, допомагаючи воякам. Зокрема, створили при ВНТУ Центр волонтерської допомоги (День. – 2019.-19 вересня. – №170).

Подібна логіка й відчуття вдячності визначає увагу до волонтерів із боку медіа. «Ми настільки співпереживали... Тому, коли люди (волонтери) почали щось добре робити, ми були на роботі. Ми теж чимось допомагали своїм, але на увазі не так масштабно, як вони. То ми почали це все висвітлювати. І чим більше ми висвітлювали, тим більше люди підключалися» (журналіст регіонального телеканалу) [3].

Опитування Фонду “Демократичні ініціативи” та КМІС за 2014 рік, коли тривала гаряча фаза російсько-української війни, показало, що тоді понад 55% українців долучилися до безпосередньої допомоги армії [4].

Подібні дані наводить Фонд “Демократичні Ініціативи” та Центр Разумкова: 47% українців у 2015 році (коли війна вже була не настільки активною) займалися волонтерством. Важливо зазначити, що останнє опитування стосується не тільки допомоги армії, але волонтерської діяльності взагалі, хоча очевидно, що більшість українських волонтерів допомагають саме армії.

Натомість опитування за 2017 рік від Corestone Group та GfK Ukraine показало, що армії вважають за необхідне допомагати 35% опитаних. Так чи інакше, 9% українців протягом року жертвували кошти на армію. Важливо, на армію українці жертвували найбільше коштів. У 2018 ж році, за даними “Радіо Свобода,” загальної кількості волонтерів в Україні було вже всього 18% [4].

Тобто, з цього виникає судження, що приблизно 10% українців активно вмикаються у допомогу армії, отож вони апріорі не можуть “втомитися”, бо перебувають у активній діяльності і їм цікава тема війни на Сході України.

Не дивлячись на такий малий відсоток тих, хто готовий сьогодні взяти участь у волонтерстві для військових, все ж журналісти торкаються теми волонтерства. Так, у газеті «День» протягом 2019 року з'являються статті, героями яких стають волонтери. Причому все більше статей присвячених не матеріальній допомозі, а психологічній, медичній, інформаційній та ін. Так газета «День» опублікувала статтю про волонтера Анну Домбровську, яка намагається внести свою частку в єдність України, оперативно довозячи на схід 8 тисяч свіжих українських газет на день. За словами Анни Домбровської, газета «День» закриває інформаційний голод у прифронтовій зоні для тих людей, які живуть у прифронтовій зоні і не мають навіть крамниць, аптек, газета - є тим зв'язком зі всією Україною, яка дає можливість відчутти, що вони живуть в українській державі. Газета є помічником службам, які покликані допомагати всім, хто мешкає на лінії розмежування, хто постійно спілкується з громадянами (День. – 2019.-1-2лютого. – №18-19).

Або, наприклад, повідомлення вже про медичну допомогу від Америки: «Мешканці міста Бірмінгем (штат Алабама), яке є побратимом Вінниці, надіслали чергову гуманітарну допомогу вінницьким військовим. Це передусім медичні засоби, серед яких – шини для трахеотомії, фіксатори при переломі ноги з кровоспинним ефектом, спеціальні губки для оброблення місця хірургічного втручання в польових умовах, кровоспинні. Сьогодні, 21 грудня, вінницькі волонтери вирушили на передову, щоб доставити речі з Америки. Окрім медикаментів, вони повезли українськими захисникам домашні смаколики, гігієнічні засоби та маскувальні сітки. Загалом вийшло майже 12 тонн гуманітарного вантажу» (День. – 2020.- 21-січня. – №10).

Ще одна особливість, яка впливає на висвітлення ЗМІ збройного конфлікту на Сході України, це емоційна напруга, відчуття співпричетності, з одного боку, та небезпеки для власної країни, з іншого, вплинули на розуміння журналістами своєї професійної ролі в умовах конфлікту. Багато журналістів визнають, що не можуть бути повністю «над ситуацією». Журналістам дуже важко абстрагуватися від ситуації та мати абсолютно нейтральну перспективу. «Щоби бути над ситуацією, треба бути далеко від ситуації. От, наприклад, конфлікт у Сирії, тут українські журналісти можуть бути над ситуацією. Але оцей конфлікт, він відбувається безпосередньо в нашій країні, гинуть наші люди, страждає наша держава, наші люди. Тому журналіст не може бути над ситуацією. Ні в якому разі. Я зараз пригадав: завжди, коли я чую фразу “незалежне ЗМІ”, в мене одразу постає питання – незалежне від чого? Від грошей, від людей? Так от і в цьому... над чим можуть бути журналісти? Якщо вони в цьому середовищі живуть, висвітлюють ці проблеми? А ці проблеми доводиться пропускати через себе. Не можна бути над ситуацією» (журналіст загальнонаціонального телеканалу) [3].

Треба зазначити, що є обмеження, які більшою чи меншою мірою відчувають журналісти. Йдеться про самообмеження, самоцензуру. Є випадки уникання певних тем, висвітлення яких могло б нашкодити, наприклад, українським військовим. В більшості випадків такої самоцензури журналісти аргументують це загрозою російської пропаганди. «Потім деколи стикаєшся з інформацією про, наприклад, злочини і різні порушення, які чинять українські військові. І про це теж не хотілося писати, тому що ми розуміємо, як це підхопить проросійська пропаганда (...) Якби ми були в певному вакуумі, в нас не було б східного, західного сусідів – то про це можна було б писати, але ми маємо російську пропаганду, яка відстежує всі новини й відбирає весь негатив, а потім роздуває. Деколи я особисто приймав рішення не писати про такі речі» (журналіст загальнонаціонального друкованого видання) [3].

«Ми не знаємо реального стану речей. Навіть якщо, приміром, нам якийсь учасник АТО розкаже про те, що відбувалися обстріли мирних територій з боку української армії, ми не можемо це дати: "як це так, ми ж принизимо свою армію, ми принизимо своє

керівництво", тобто і ми таке просто замовчуємо і не даємо в ефір. Дуже багато розповідали мені теж учасники АТО, що, приміром, коли був обстріл, командир сів на БТР і поїхав із поля бою. Але він сам просив: "мені соромно про це казати, давайте це без камери". І таких дуже багато речей відбувається без камери. Вони нібито хочуть висловити, донести до нас, до журналістів, що насправді там все не так гладко, там це дуже-дуже великий бардак. Але є така і в них внутрішня цензура, і в нас внутрішня цензура, щоб це показувати. Тобто, навіть якщо ми дамо такий синхрон про те, що там командир побіг із поля бою, залишивши батальйон під обстрілами, це буде виглядати якимось дивно. Тобто ми таке не даємо (...) Є такі деталі, які ми замовчуємо. Все ж таки тенденція показувати героїчність нашої армії, якимось ореолом її так оповити. Це мені не дуже подобається» (журналіст загальнонаціонального телеканалу) [3].

Тісно пов'язаний із самоцензурою й громадський тиск, є журналісти, які відчувають деякий страх реакції на якийсь критичний матеріал. Існують випадки, коли викривальні матеріали ставали причиною звинувачень журналістів у «зраді», «антиукраїнській позиції». Особливо це стосується матеріалів про українських військових.

Проте є категорія журналістів, які категорично проти самоцензури задля благородної мети, однак переважна більшість висловлюють невпевненість у ставленні та схильні до компромісів зі стандартами залежно від конкретних ситуацій.

Загрозою для українських журналістів, які висвітлюють війну у власній країні, є так звана журналістика відданості. *«Коли на нашу землю прийшов загарбник, журналісти стикнулися з дилемою – професіоналізм чи патріотизм. Дуже небезпечною є “журналістика відданості”. Вона входить у конфлікт із самою професією, вбиває її. Я вважаю, що треба просто писати правду, не приховуючи злочинів з обох боків. Вдаватися до мови ворожнечі небезпечно – вона шкодить як професіоналізму самих журналістів, так і їхній аудиторії.»* (голова Комісії з журналістської етики Володимир Мостовий). [2].

Також на роботу журналіста впливають особисті обставини. *У когось хтось загинув або воює в ООС або, приміром, є родичі на окупованій території. Це не може не впливати на особистий вибір. Журналістам потрібно не засуджувати, а обговорювати події, які відбуваються на Сході України.*

На сьогодні спостерігається відсутність єдиного, переважаючого підходу до висвітлення конфлікту. Натомість, можна зробити висновок щодо високого рівня непевності серед журналістів щодо «правильного» висвітлення тем, пов'язаних із конфліктом. Це є свідченням того, що українська журналістська спільнота досі не виробила універсальних правил та настанов, досі триває пошук професійних орієнтирів у журналістському середовищі.

Проаналізувавши протягом 2019 року наповненість газети «День» статтями на військову тематику, бачимо, що час від часу з'являються окремі статті про події війни в Україні, але аналітичних статей мало. І все ж треба дати належне і зазначити, що крім цього, газета має окремі постійні рубрики, які присвячені конфлікту на Сході України, одна із них має назву «Вони загинули за нас». В цій рубриці з 2014 року і по сьогодні повідомляється про загибель військових, коротко подається біографія та за яких обставин загинули військові. Ще одна рубрика, яку має ця газета, це «Інтервенція Росії», де повідомляються події, які відбуваються на сході та новини, які стосуються війни з такими заголовками: «Бойовики «ЛДНР» вимагають гроші за включення в список на обмін, - екс-полонений», «Бойовики вісім разів обстріляли українські позиції з опівночі, поранено одного бійця», «День в ООС: Окупанти 4 рази порушили режим припинення вогню, один український військовий загинув», «На Донбасі за рік загинули 132 українських військових, понад 700 поранено» тощо.

Таким чином, тема конфлікту є дуже важливою, хоч сьогодні бачимо серед населення зниження інтересу до цих тем у зв'язку з накопиченою втомою та відносно спокійною ситуацією в зоні ООС, а отже й зменшення інтенсивності висвітлення цих тем у медіа.

Проаналізувавши наповненість газети «День» у 2019 році репортажами, повідомленнями, аналітичними статтями про події в Донецькій і Луганській областях, роботу журналістів в зоні бойових дій, можна зробити висновок про характерні тенденції в українських ЗМІ щодо висвітлення даних подій. Тема війни залишається важливою в українських ЗМІ, але змінилася тенденція висвітлення подій. Якщо в 2014 і 2016 роках безпосередньо бойовим діям, їх опису журналісти приділяли основну увагу, то в 2019 році більше висвітлюється життя, побут, сімейні стосунки українських військових, життя на окупованих і звільнених територіях, реакція світової преси на події в Україні і в зоні бойових дій. Появляються статті аналітичного характеру на тему війни і миру, пошуку шляхів завершення війни.

Разом з тим спостерігається тенденція до зменшення інтересу громадян до цих тем у зв'язку з накопиченою втомою та відносно спокійною ситуацією в зоні ООС і, як наслідок, зменшується інтенсивність висвітлення цих тем у медіа.

При висвітленні подій на сході України журналістика має ключове значення, саме вона доносить до своєї аудиторії всю правду про російсько-українську війну.

Література

1. Голуб О. Медіакомпас: путівник професійного журналіста практичний: посібник. Київ: Інститут масової інформації, 2016. 184 с. URL: <file:///G:/Mediakompas.pdf> (дата звернення: 11 лютого 2020).

2. Толокольнікова К. Інформаційна війна: від «журналістики відданості» до кремлівських тролів: семінар «Твітити про війну — соціальні медіа та висвітлення війни в Україні» URL: <http://prportal.com.ua/Peredovitsa/informaciyna-viyna-vid-zhurnalistiki-viddanosti-do-kremlivskih-troliv> (дата звернення: 15 січня 2020).

3. Орлова Д. Висвітлення конфлікту на сході в українських медіа: дослідження цінностей, установок та практик журналістів: Громадська організація «Детектор медіа», спеціальний звіт, 2016 URL: https://ms.detector.media/content/files/dm_zvit_redpraktika_new.pdf. (дата звернення: 13 січня 2020).

4. Українці "втомилися від війни": хто ці люди (21 грудня 2019): веб-сайт. URL: <https://nikomu.net/culture/ukra%D1%97nci-vtomilisya-vid-vijni-xto-ci-lyudi/> (дата звернення: 13 січня 2020).

2.4. Culture of Journalistic Speech on Television

2.4. Культура журналістського мовлення в телебаченні

Динаміка розвитку сучасного інформаційного суспільства пов'язана з інтенсивними інформаційно-комунікаційними процесами, трансформаціями медіасфери, формуванням і розвитком соціальних мереж як нового віртуального середовища спілкування тощо. Неабияку роль у цьому відіграють журналісти, які не лише інформаційно забезпечують соціум, а й формують новітній комунікативний простір. Актуальними постають проблеми функціонування мови ЗМІ, культури журналістського мовлення, стилістики медіатекстів й ін.

Українське слово в соціокультурних вимірах сьогодення зазнає змін як у позитивному ракурсі (відображає динаміку мови), так і в негативному (виходить за межі усталених мовних норм). Найбільш чутливим щодо таких реалій є медіапростір, що віддзеркалює сучасні тенденції розвитку української мови, виховання мовної особистості, формування вмінь і навичок користуватися мовними ресурсами.

Мовленнєва культура як складова загальної культури є одним із найважливіших показників цивілізованості суспільства. Нині досконале володіння мовою стає важливим компонентом професіограми фахівців різного профілю, що актуалізує увагу дослідників.

Журналістика належить до тих виняткових галузей знань, для яких мовлення є не абстрактним поняттям, а знаряддям висловлення авторської думки, способом передачі та засвоєння інформації, засобом спілкування, джерелом виразності та мовотворчості [7]. Задля того, щоб ефективно впливати на розум, волю і почуття інших людей, представники цієї професії повинні досконало володіти мовленнєвою культурою, що є невід'ємним атрибутом та індикатором журналістської майстерності.

Проблема мовної культури журналіста не нова, але актуальна повсякчас. Про це свідчить і постійний інтерес до неї науковців. Питання мовної компетентності, зокрема й журналістів, висвітлено з різною мірою докладності в працях сучасних українських дослідників: К. Городенської [3], С. Єрмоленко [5], А. Капелюшного [9], О. Пономарева [15], О. Сербенської [17], М. Яцимирської [21] та ін. До цієї теми не раз уже зверталися автори численних публікацій як у фахових виданнях, так і в загальній періодиці. Опубліковано чимало посібників і довідників з культури української мови [2; 3; 5; 15; 17; 18]. «Культура мови – це проблема, що так чи інакше наявна в усякій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, узагалі людей, небайдужих до виражальних можливостей слова або до престижу своєї мови» [15, с.3].

Серед основних фахових умінь журналістів чільне місце займає рівень володіння словом. Це й регламентує одна із заповідей журналістики, за визначенням Е. Фіхтеліуса: «Бережіть культуру мови» [20]. Журналіст повинен бути носієм, творцем, пропагандистом культури слова, роблячи свій внесок у формування мовної особистості. А відтак рівень його власного літературного мовлення має особливе значення.

В енциклопедії «Українська мова» *культуру мови* трактують як «рівень володіння нормами усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування» [19, с.285]. Культура мови оцінюється щодо точності, логічності, ясності, виразності, чистоти, стилістичної вправності висловлювання, майстерності мовця у використанні літературних норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові та наголошуванні тощо. На її основі формується мовний етикет і мовна компетентність особистості, засвоюються зразки мовної поведінки, що пов'язано з високим рівнем національно-мовної свідомості носіїв мови.

Поняття *культура мовлення* охоплює два ступені засвоєння літературної мови: правильність мови (дотримання літературних норм, що сприймаються мовцями як «ідеал» або загальноприйняте) і мовна майстерність (крім норм літературної мови, передбачає вміння обирати один із варіантів, найбільш точний у смисловому відношенні, стилістично і ситуативно доречний, виразний) [11, с.87].

Якщо у XIX – XX ст. утвердженню літературних норм сприяв авторитет письменників, то з кінця XX ст. зростає роль мови засобів масової інформації, які сьогодні здійснюють величезний вплив на мовну ситуацію в державі. І помилки, які роблять журналісти, шкодять функціонуванню і розвитку української мови. Культура журналістського мовлення стосується більш глобальної проблеми – «мовного питання», яке не втрачає гостроти.

Засоби масової інформації – один із елементів громадського життя, який активно віддзеркалює суспільні процеси, впливає на громадську свідомість, формує суспільну думку, визначає духовні цінності. Медіасегмент у мовній системі є особливо рухомих і динамічним, оскільки оперативно й чутливо реагує на всілякі інновації, взаємодії мови і соціуму, проблеми духовної культури нації, на суспільні трансформації, пов'язані із соціальними, економічними й політичними змінами. Особливо помітні ці впливи у медіатекстах, що є результатом журналістської діяльності.

Така динамічність, стрімкість розвитку іноді відволікає від усталених традицій – мовних норм, особливо в усному мовленні телевізійників. Змінюється і стилістика журналістського мовлення: публіцистичність іноді наближається до розмовного стилю, а це знижує якість і чистоту ефірного слова. Ю. Дуда стверджує: «Сучасний інформаційний простір спонукає тележурналістів працювати в шаленому темпі, щоб якомога оперативніше повідомляти своїй аудиторії про події сьогодення. На жаль, у гонитві за кількістю новин українське ефірне мовлення рясніє помилками» [6, с. 97]. Не завжди працівники телебачення усвідомлюють те, що їхню професійність визначає не лише вміння написати і зняти сюжет, а й висока культура мовлення – дотримання мовних норм вимови, наголосу, слововживання й побудови висловів; нормативність, літературність усної й писемної мови, що виявляється в її грамотності, точності, ясності, чистоті, логічній структурованості.

Виразним показником мовної компетентності та майстерності журналіста є його обізнаність із літературними нормами й мовностилістична грамотність. Суржикомовність, калькування, порушення мовних норм загострюють тему чистоти мови загалом, у масмедіа зокрема.

Н. Михайличенко зауважує: «Поняття *культура мовленого слова* особистості розширює сьогодні своє значення. Цей термін охоплює не лише дотримання норм літературної мови, але й особливості культури тональності мовлення, темпоритму, тембру мовлення, культури поведінкового тексту особистості, вміння поводитись у колективі, вишукано та правильно розмовляти. Культура мовлення – це й уміння особистості говорити так, щоб не нашкодити словом ні собі, ні іншим людям, а навпаки, допомогти, надихнути, заспокоїти, спонукати, оживити тощо» [13, с.270].

Екологія слова в медіадискурсі набуває все більшої актуальності. Особливо постають проблеми мовної компетентності тележурналістів. А. Капелюшний підкреслює: «Саме цим аспектам прямоефірного мовлення тележурналістів варто, на наш погляд, приділити пильнішу увагу в сучасних дослідженнях з медіалінгвістики» [10, с. 226]. Про культуромовні проблеми йдеться як в загальнонаціональних, так і регіональних медіа [4; 6; 7; 10;12; 13; 14; 16]. У наукових розвідках не лише констатують порушення мовних норм, а й пропонують нормативні відповідники помилкам, шляхи їхнього усунення.

В. Гоян, О. Гоян констатують: «Рекомендації щодо підвищення рівня мовної компетенції телерадіожурналістів уміщуються у спеціалізованих виданнях, звучать в університетських аудиторіях, редакційних ньюзрумах, але на практиці їх нечасто беруть до уваги, подеколи відверто ігнорують, причому як новачки, так і професіонали. Таку ситуацію в українському ефірі може змінити на краще свідомо, систематична, цілеспрямована робота журналіста над власною мовною культурою, технікою мікрофонного мовлення» [4, с.92].

Телебачення є наймогутнішою інституцією суспільства, яка потужно впливає на формування культури мовлення населення, вироблення смаку та сприяє укріпленню української мови як державної. На відміну від інших масмедіа (газет, журналів, радіо), має значні переваги: велику різновікову аудиторію, поєднання звуку й рухомої картинки, можливість обрати програму або фільм відповідно до інтересів й уподобань.

Телевізійний ведучий – комунікатор у процесі аудіовізуального спілкування; ця професія є синтетичною з точки зору використання візуально-вербальних компонентів екранної комунікації: ведучий проявляє свої творчі здібності переважно у так званому токформаті, розмовних жанрах, тому важливою ознакою для формування якісного екранного іміджу телеведучого є здатність усвідомлено застосовувати як вербальні засоби (традиційні для цієї професії вимоги щодо бездоганного володіння мовою, секретами ораторського мистецтва тощо), так і невербальні (уміння вести екранний діалог або монолог, доречно залучаючи міміку, жести, інтонаційні елементи та зовнішні аспекти образу).

Мовлення тележурналістів – це спеціалізоване використання телеведучим мовних засобів у процесі спілкування із глядацькою аудиторією з метою донесення до неї інформації певного ідейно-тематичного спрямування, а також формування громадської думки з тієї чи іншої проблеми. Крім того, мовлення ведучих частиною аудиторії глядачів сприймається й

оцінюється як взірцеве, що накладає особливу відповідальність на журналіста стосовно вибору ним адекватних мовних засобів вираження певного змісту.

Ю. Єлісєвєнко відзначає, що відсутність у переважної більшості телевізійних ораторів практичних навичок культури і техніки мовлення не сприяє розвитку української літературної мови, скоріше навпаки – розхитує її основи, не дозволяє повною мірою використовувати її виражальні можливості тощо [7].

Сучасні засоби масової інформації визначають мовну, соціально-психологічну та культурну ситуацію в суспільстві. Інформуючи людей про стан світу і заповнюючи їхнє дозвілля, медіа впливають на весь лад їхнього мислення, на стиль світосприйняття, на тип культури сьогоденного дня. У зв'язку з цим стало актуальним вивчення мови телеефірів на предмет невідповідності їх мовним нормам.

Нормативний аспект є особливо важливим саме для мови ЗМІ, оскільки вона відповідальна за формування мовних смаків і літературних норм. На жаль, сучасні телепрограми взірцем грамотного, вишуканого, зрозумілого й доступного мовлення вважати не можна, оскільки вони часто засвідчують порушення нормативного слововживання.

Т. Бондаренко в дослідженні типології мовних помилок та процесу їх усунення в журналістських текстах визначає помилку як анорматив, тобто таке ненормативне лінгвоутворення, що виникає в результаті невмотивованого порушення літературної норми і є наслідком неправильних мисленневих операцій. Автор доводить, що причини помилок у журналістських текстах можуть бути як лінгвальні, так і позалінгвальні. Однак, як свідчать наукові дослідження й практика, домінуюча причина таких відхилень банальна – це незнання відповідної норми, низький рівень мовної підготовки тих, хто працює над текстом перед виходом його в ефір [1].

Зростання ролі масмедійної комунікації в сучасному інформаційному суспільстві посилює вимоги до її якості. Мова ЗМІ стає засобом здійснення соціальної влади, засобом формування світогляду та світосприйняття адресатів. Тому вкрай прикрими видаються факти порушення журналістських стандартів. Медіаматеріали не завжди є зразками літературної мови. До прикладів мовної неохайності належать спотворене озвучення слів, уживання їх у невласливому значенні, порушення граматичних норм й ін.

Навіть якщо в телеефірі лунає українська мова, якість її не найкраща. Здебільшого відчувається, що в повсякденні диктори, ведучі користуються російською мовою, а тому дуже часто припускаються помилок в українському мовленні. Усе це відображає ставлення мовців, зокрема журналістів, до мови як елемента духовної культури й одного із засобів самовираження особистості.

З-поміж мовних норм, порушення яких часто трапляються у мові сучасного телебачення, є орфоепічні, акцентуаційні, граматичні, лексичні й стилістичні.

Орфоепічні норми регулюють правильну вимову звуків, звукосполучень та наголошення слів. Порушеннях літературної норми найчастіше відбувається в таких випадках: вимова звуків з російським акцентом (акання, цекання, дзекання, оглушення дзвінких, пом'якшення шиплячих й ін.): [а]рганізація, п[а]треби, г[ала]сування, в[ц]ім, хо[ц]ілі, ба[ц]ьки, по[дз]ій, [дз]іти, любо[ф], [ф]сі, епата[ш], моро[с], зви[ч'а]йно, [ч'а]сто, від[ч'у]ття, батьків[шч'у]на, [шч'о]; буквосполучення дж, дз передають злиті звуки: дзеркало, саджати (а не [зеркало], [сажати]); порушення правил вимови асимільованих звуків.

Акцентуаційні норми в українській мові цілком сформовані, але найменш усталені, оскільки на наголос впливають діалекти та інші мови. Дедалі скорочується в українському слововживанні кількість діалектних слів із дублетним наголосом. Подеколи можна почути неправильне наголошування таких загальноживаних слів, здебільшого на регіональних каналах: нОвий рік, одИнадцять, випАдок, листОпад, запИтання, навчання, разОм, у мережІ, відомі пАм'ятки тощо.

Лексичні норми регламентують правила слововживання. Вони відзначаються не тільки стабільністю, а й рухливістю. На регіональному телебаченні вживають кальки з російської

мови, що є наслідком недостатнього опанування лексичними нормами, невмілого використання синонімів: *учбовий – навчальний, багаточисельний – численний, співпадати – збігатися, відслідковувати – відстежувати, відноситися – ставитися* й ін. Функціонування переважної більшості кальок в українській мові теоретично обумовлене відповідними словотворчими моделями, наприклад: *підприємство, співіснувати, багатогалузевий* тощо.

Граматичні норми передбачають правильне вживання граматичних форм слів, усталену побудову словосполучень, речень. Наприклад, у сучасній українській мові обмежено вживаються активні дієприкметники теперішнього часу, які під час перекладу з інших мов, зокрема з російської, замінюються прикметниками або іменниками: *завідуючий – завідувач, рішаючий – вирішальний, вступаючий – вступник*. Порухенням норми у багатьох випадках вважається вживання прийменника *по*, оскільки в українській мові є чимало прийменників, які є вдалими заміниками: *по наказу – за наказом, по закону – за законом, по необережності – через недбалість*.

Морфологічні норми – регулюють правильне вживання відмінкових закінчень, родів, чисел, ступенів порівняння. Від вибору найдоцільнішої морфологічної форми, особливо коли в мові налічується кілька способів висловлення, залежить смислова точність, логічна послідовність, чіткість, багатство та різноманітність викладу думки. При цьому причина появи помилок – невластиве використання певних морфологічних форм більшості частин мови: *вважає асортиментами продукції – вважає асортиментом продукції; більш вимогливіший – вимогливіший; давайте уявімо собі – уявімо; двохста п'ятдесяті – двохсот п'ятдесяті, півтори роки – півтора року*.

Синтаксичні норми – правильність побудови словосполучення і речення. До прикладу, за синтаксичними нормами української літературної мови прикметники вищого й найвищого ступеня узгоджуються з означуваним словом у роді, числі й відмінку. Конструкції з прикметниками та прислівниками в формі вищого ступеня обов'язково мають у своєму складі прийменники *від, за* або сполучник *ніж*: *Сьогоднішній захід був цікавіший, ніж вчорашній* (варіанти: *за вчорашній, від вчорашнього*). Слово *одержати* вживається в сполученнях із конкретним значенням: *одержати листа, одержати квитки, одержати гроші*. Використання його в конструкціях з більш абстрактним значенням є відступом від синтаксичних норм: *одержати високу оцінку, одержати освіту, одержати навички, навіть одержати перемогу*.

Стилістичні норми визначають вживання мовних засобів відповідно до стилю мовлення. Наприклад, для ефірного стилю характерні сталі словосполучення – мовні штампи, що зазнають суржикового викривлення внаслідок впливу російської мови: *поряд з цими ознаками є і ряд інших – поряд з цими ознаками є й інші; діюче законодавство – чинне законодавство; приклади, наявні в таблиці, показують (приклад показують – неправильно); займати посаду – обіймати посаду; даний розділ розповідає про відкриття, роботу та збереження документа – у цьому розділі описані процедури відкриття і збереження документів, а також робота з ними*.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить про наявність у журналістському мовленні на сучасному телебаченні значної кількості типових помилок. *Об'єктами дослідження* були всеукраїнські телеканали «1+1», «СТБ» та регіональні «Вінниччина», «ВІТА» за 2017 – квітень 2019 рр. Не вдаючись до редагування й коментування загальновідомих правил, наводимо лише приклади речень, зафіксовані в телеефірах.

«1+1» та «СТБ» – загальнонаціональні телеканали, одні з найпопулярніших серед українських глядачів, які завдяки легкій та простій манері поведінки ведучих завоювали чималу аудиторію. Аналіз фактичного матеріалу свідчить про наявність в усному мовленні ведучих не катастрофічної кількості помилок, з-поміж яких найчастішими є такі: неправильне наголошування слів, неправомірна вимова звуків, порушення лексичних і граматичних норм.

У комунікації тележурналістів зафіксовано відхилення від орфоепічних норм, а саме через сплутування звуків [a] – [o] під впливом російської мови, через вимову звука [i] замість

[и], через пом'якшену вимову шиплячих, через вимову звука [ш] замість [шч] або [ч] та ін.: *Я розумію, що спека колись закінчиться, тому я ловлю промінчики* (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 03.06.17); *Нещодавно вона відсвяткувала свій день народження* (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 03.06.17); *Сьогодні перший день осені* (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 04.07.18); *Ось ця величезна перапіда коробок – це документи справи* (Вікна. – СТБ. – 26.11.18); *А от швидко потерпілим з відкритими переламками довелось чекати півтори години* (ТСН. – 1+1. – 16.03.19); *Звіт украфтодору цього тижня викликав справжній бунт в соцмережах* (ТСН. – 1+1. – 16.03.19); *І я просто вирішила пряму йти до російських салдатів* (ТСН. – 1+1. – 16.03.19); *У середмісті наш кореспондент Олександр Загородний спостерігає за цією традиційною ходюю* (ТСН. – 1+1. – 01.01.19).

Трапляються й відхилення від акцентуаційних норм. Неправильне наголошування спостерігаємо під час різних типів мовної діяльності ведучих, а саме: безпосереднього озвучення інформації у студії, коментування відеосюжету чи анонсів новин у прямому ефірі, а також під час прямого репортажу журналіста з місця подій чи під час розмови з гостем студії: *З'ясувати долю заяви, в якій його юристи ще на початку вересня просили про надання Саакашвілі такого статусу* (ТСН. – 1+1. – 25.10.17); *Надвечір до реакції світу на напад у Керченській протоці додалися заяви* (Вікна. – СТБ. – 26.11.2018); *Проїзд до самої будівлі перекривають вантажівками* (ТСН. – 1+1. – 16.03.19).

Найтиповішою помилкою журналістів або ж редакторів є порушення милозвучності мови, тобто чергування прийменників у–в, з–зі–із, сполучників і–й: *В навчальному центрі «Десна» тривають навчання резервістів* (Вікна. – СТБ. – 19.12.18); *Поліцейський Сергій Олійник, якого обвинувачують в навмисному вбивстві* (ТСН. – 1+1. – 05.04.17); *Проте найголовніше у його житті навіть не улюблена робота, а кохана дружина Катерина Осадча та півторарічний син Іван* (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 01.09.18); *Тому багато у чому по дому допомагають діти* (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 08.06.18); *Вигадали багато різних моментів, як боротися з зайвим волоссям на шкірі* (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 26.05.18); *Оболонський суд Києва видалив з процесу Максима Гераська, призначеного колишньому президенту державою* (ТСН. – 1+1. – 25.10.17); *З перших секунд, як Кіра прокидається, вона вже не просто дитина, а блогер* (Вікна. – СТБ. – 02.03.18); *Всі результати і найцікавіші ваші аргументи згодом у випуску* (Вікна. – СТБ. – 19.12.18); *В центрі французької столиці протестувальники палять мотоцикли, газетні кіоски* (ТСН. – 1+1. – 16.03.19); *Нібито у автора особиста образа* (ТСН. – 1+1. – 16.03.19).

Досить проблемними є граматичні норми, із якими пов'язане неправильне вживання граматичних форм різних частин мови. Неправильне вживання відмінкових форм іменників: *Адвокат, попри свідченню очевидців і записи камери спостереження, наполягає на невинуватості Пугачова* (Вікна. – СТБ. – 08.04.19); *Настільки маленьке село, що й власного магазину немає* (Хата на тата. – СТБ. – 11.07.18); *В ньому переможець першого туру виборів пропонує стати арбітром у перемовинах з Юлією Тимошенко* (ТСН. – 1+1. – 05.04.19).

Інколи трапляються порушення сполучуваності: *До посольства РФ прийшла півтора десятка студентів з паперовими корабличками* (Вікна. – СТБ. – 26.11.18.); *В Україні з початку року від цієї хвороби померло десять людей. Троє з них діти* (ТСН. – 1+1. – 16.03.19); *Комунальники кажуть, що це крапля у цьому сміттєвому морі, але допомогти вдячні* (ТСН. – 1+1. – 01.01.19); *Під вогнем цими вихідними здебільшого опинилися позиція військових біля Маріуполя і на Луганщині* (ТСН. – 1+1. – 08.04.19); *Лідер радикальної партії Олег Ляшко виграв у лотереї тричі* (ТСН. – 1+1. – 25.10.17). *Наталя знаходить час для улюбленого хобі* (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 05.03.18);

Значна кількість лексичних помилок пов'язана із використанням росіянізмів та калькованих висловів, на чому неодноразово наголошують мовознавці, але вони й далі побутують у журналістському мовленні: *Щоправда, зізнається, вирішила замовити ще, на всяк випадок* (Вікна. – СТБ. – 27.11.18); *Мені пощастило, тому що з дівчатами треба знати оцю специфічну мову, якої в мене атрадясь не було* (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 03.06.17); *Ми також замислилися як мінімалізувати так звані лікарські помилки* (ТСН. – 1+1. – 02.04.18);

Бабуся таким образом розкрилася (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 03.06.18); *Найпоширеніше запитання, яке задають телеведучій – як вона встигає поєднувати кар'єру та сім'ю?* (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 08.06.18); *Погодився всьо-таки, да?* (Сніданок з 1+1. – 1+1. – 26.05.18).

Безумовно, у прямому ефірі значно важче працювати, порівняно з непрямим, оскільки мова журналіста в такій ситуації значною мірою є спонтанною, емоційною, фрази – частково невідготовленими, а тому в мові телеведучих трапляється чимало мовних порушень.

«Вінниччина» і «ВІТА» – інформаційні канали про життя міста Вінниці й області, про діяльність органів місцевого самоврядування, події в економічному, культурному, політичному житті міста, а також перспективи його розвитку.

У комунікації регіональних журналістів зафіксовані порушення орфоепічних норм: *Лікарня імені Пирогова святкує сторіччя* (Новини. – Вінниччина. – 22.11.17); *Замінили старі лампочки на світлодіодні та поставили датчики руху* (День за днем. – ВІТА. – 06.04.19); *Що таке закон, який передбачає дотримання правил свобод?* (На часі. – ВІТА. – 17.11.17); *У нас Світланка може ще бути бухгалтером* (Світанок. – ВІТА. – 10.04.18); *Розповідай що там в тебе?* (Світанок. – ВІТА. – 08.04.19); *Надавали сакрального значення звукам, які чули* (Світанок. – ВІТА. – 08.04.19); *Вінницький регіональний клінічний центр серцево-судинної паталогії* (Світанок. – Віта. – 01.03.19); *Причина: подорожчання будівельних матеріалів та інфляція, кажуть експерти* (Постфактум. – ВІТА. – 06.05.17).

Чималою проблемою для мовців є правильне наголошування слів: *Відтерміновували сесію цього дня ще три рази* (Постфактум. – ВІТА. – 18.03.17); *Тобто креативний простір креативної індустрії – це місце яке дає вільний доступ користувачу до чого?* (На часі. – ВІТА. – 17.11.17); *Є у нас два мовника в кабельній мережі, є в нас 16 провайдерів, тобто кабельників* (На часі. – ВІТА. – 29.06.18); *Це той, який є символом нОвого року, тому що кожного нОвого року ми дивимось декілька частин, а особливо першу та другу «Один вдома»* (Світанок. – ВІТА. – 10.04.18); *Свою відповідь пишіть на сторінці у ФейсбУці* (Світанок. – ВІТА. – 08.04.18); *Це навчання чи це колеги?* (Світанок. – ВІТА. – 01.03.19); *Тому що, дійсно, багато хто розділяє поняття друг, приятель, товариш, знайомий і так далі. А чи розділяєте ви ці поняття?* (Світанок. – ВІТА. – 01.03.19); *РазОм кардіохірурги Вінницького центру та їхні колеги інституту імені Амосова* (День за днем. – ВІТА. – 06.04.19); *Як агітаційні нАліпки на майно громади обернулися скандалом для одного з кандидатів в президенти* (День за днем. – ВІТА. – 04.03.19); *Пізніше разОм із сином поїхала на Євромайдан столичний, де надавала медичну допомогу пораненим* (Новини. – Вінниччина. – 21.11.17); *Анкети з фотографіями або ескізами пропонованого проекту, коротким описом роботи і відомостями про автора прийматимуться від завтра і до 14 грудня* (Новини. – Вінниччина. – 01.04.19).

Найтиповішою помилкою журналістів або ж редакторів є порушення милозвучності мови, тобто чергування прийменників у–в, з–зі–із: *Вінниця знов лідирує у рейтингах* (Актуальне інтерв'ю. – Вінниччина. – 10.20.18); *Як же добре все починалось після закриття виборчих дільниць в першому турі виборів президента України* (Актуальне інтерв'ю. – Вінниччина. – 04.06.19); *Як вплинула блокада руху транспорту біля облдержадміністрації на життя усього міста?* (Постфактум. – ВІТА. – 18.03.17); *В спортивному комплексі «Колос» відбулась щорічна обласна спартакіада з футболу* (Новини. – Вінниччина. – 22.11.17); *В загальних рисах, наскільки сьогодні структуровано працює система телерадіомовлення нашої області?* (На часі. – ВІТА. – 28.06.18); *В понеділок, 13 травня, біля залізничної станції «Кривий Торець» на Донеччині співробітники служби безпеки України затримали більше сорока людей* (Постфактум. – ВІТА. – 18.03.17); *ЖЕКи чи ОСББ, в чому різниця?* (Постфактум. – ВІТА. – 05.06.17); *З підвалу піднімаємося до під'їзду* (Постфактум. – ВІТА. – 05.06.17); *Виступи відбувались в рамках двадцять шостого чемпіонату України з радіокерованих авіамоделей* (Новини. – Вінниччина. – 17.07.17).

Серед лексичних відхилень – найбільше росіянізмів, які поділяємо на власне росіянізми і кальки з російської мови: *А якщо субсидіант матиме заборгованість по розплаті*

комунальних послуг йому в подальшому можуть відказати у субсидії? (Актуальне інтерв'ю. – Вінниччина. – 31.01.19); Чим радує вже існуючих студентів? (Актуальне інтерв'ю. – Вінниччина. – 26.03.19); Детальніше розкажіть, що ж це за співпраця і чим вона відрізняється, можливо, від інших ВУЗів? (Актуальне інтерв'ю. – Вінниччина. – 26.03.19); Під час учбових навчань поблизу села Уланів Хмельницького району розбився винищувач СУ-27 (День за днем. – ВІТА. – 20.10.18); Ймовірніше усього, пілоти відводили літак від населеного пункту (День за днем. – ВІТА. – 20.10.18); Загалом до холодів на прибудинкових територіях міста планують висадити тисячу дерев. У першу чергу на тих, де раніше зрізали старі аварійні (День за днем. – ВІТА. – 20.10.18); Окрім ремонтів, його мешканці приділили увагу саме енергоефективності та економії (День за днем. – ВІТА. – 20.10.18); Спостерігаємо відеобатли між Володимиром Зеленським та діючим президентом Петром Порошенком щодо місця проведення дебатів (Постфактум. – ВІТА. – 06.04.19); Тому наголошую ще раз: ми будемо раді почути вашу відповідь на запитання «Що для вас є саундтреком весни на даний момент?» (Світанок. – ВІТА. – 08.04.19); Ми поговоримо про гендерну політику про імплементацію законодавства у відповідності до існуючого законодавства України (На часі. – ВІТА. – 17.11.17); Я можу додати від себе інсайдерську інформацію (Світанок. – ВІТА. – 04.10.2018); Як до нього відноситься наша не так давно підписана Хартія, яка стосується саме міської влади міста Вінниці (На часі. – ВІТА. – 17.11.17); Днями в центрі вперше провели унікальну операцію на яку раніше кардіохірурги закладу не наважувались, але, як-то кажуть, біда заставила (Світанок. – ВІТА. – 03.01.19); Ну дай Боже, щоб не було в подальшому (На часі. – ВІТА. – 29.06.18); Давайте підійматись з своєї постілі і рухатися вперед (Світанок. – ВІТА. – 10.04.18); Из-за цього вас назвали Юля-термінатор (Світанок. – ВІТА. – 10.04.18); Чи траплялося вам таке, що хотілося щось наверстати втрачене? (Сніданок. – ВІТА. – 27.02.19); Тому для будь-якого населеного пункту важливо мати працюючу систему оповіщення, яка могла б швидко привернути увагу якомога більшої кількості мешканців до можливої небезпеки (Новини. – Вінниччина. – 27.11.17); Щоб проголосувати, при собі необхідно мати паспорт громадянина України або тимчасове посвідчення, або військовий квиток для строковиків (Дайджест новин. – Вінниччина. – 31.03.19); З детальним списком вільних вакансій у медичних закладах міста можна ознайомитися на сайті Вінницької міської ради (Новини. – Вінниччина. – 21.11.17).

Трапляються також порушення граматичних норм. Неправильне утворення ступенів порівняння прикметників: В Україні є маса питань не менш цікавіших українцям за політичні процеси і вони потребують вирішення та щоденних дій (День за днем. – ВІТА. – 02.04.18); Більш докладніше, більш детальніше за виставки Володимира Козюка зараз розповість Карина (Світанок. – ВІТА. – 10.04.18).

Неправильне вживання відмінкових форм іменників: Зовсім небагато часу залишилось до вступних іспитів, ЗНО, а відповідно й до вибору вища. (Актуальне інтерв'ю. – Вінниччина. – 26.03.19); Наскільки можливо калькування гендерної політики у розумінні провідних європейських країн, у відповідності до культурних або релігійних особливостей України (На часі. – ВІТА. – 17.11.17); Як би не хотілося після свят, після трьох днів відпочинку потрібно прокидатися, підійматися і готуватися до виконання всіх своїх задуманих плани аби скрізь могли поставити галочки (Світанок. – ВІТА. – 10.04.18); Монетизація субсидій має відбуватися у три етапи (Актуальне інтерв'ю. – Вінниччина. – 31.01.19).

Помилковими є утворення числівникових форм і їхня сполучуваність з іменниками: На її реалізацію нашій області виділили двадцять з половиною мільйона гривень (Постфактум. – ВІТА. – 05.06.17); Владислав Телень – керівник вінницького обласного осередку КВУ, каже: «Прогнозувати охочих здійснити волевиявлення буде близько шестидесяти відсотків, однак виборців було значно більше» (Новини. – Вінниччина. – 01.04.19); На генеральне прибирання узбережжя зібрались більше сотень людей впродовж дня (Новини. – Вінниччина. – 01.04.19); Протягом цього часу прокатом скористались близько трьохсот семидесяти людей (Новини. – Вінниччина. – 01.04.19). А також на синтаксичному рівні узгодження

підмета і присудка: *За підрахунками ста відсотків голосів, Зеленського підтримало трохи більше як тридцять відсотків виборців* (Постфактум. – ВІТА. – 06.04.19); *Обидва пілоти загинуло на місці* (Актуальне інтерв'ю. – Вінниччина. – 20.10.18); *Вже на початку жовтня до міста з'їдеється двісті школярів зі всієї України та навіть з-за кордону* (Постфактум. – ВІТА. – 05.06.17).

Також можна простежити порушення логічності речень у медіатекстах: *Якщо сім'я заощаджує і за результатами опалювального сезону у них утворився залишок, вони можуть самі розпоряджатися цими грошима?* (Актуальне інтерв'ю. – Вінниччина. – 31.01.19); *Відтермінувати засідання на кілька годин, або ж провести її в п'ятницю о десятій ранку* (Постфактум. – ВІТА. – 18.03.17).

Чимало фраз зафіксовано з декількома жаргонізмами, як-от: *Так, що по погоді? Ну нічо, нормально* (Світанок. – ВІТА. – 27.24.19); *Відосіки від фітнес-клубу «Атом»* (Світанок. – ВІТА. – 31.01.19); *Бач, нема в дівчат хлопців, бо вони жосткі* (Світанок. – ВІТА. – 01.03.19); *Я на автоматі сьогодні два рази перемкнув будильник, і добре, що не вимкнув* (Світанок. – ВІТА. – 01.03.19); *Пошопитись на фестивалі з українською душею згодом зможуть жителі південної пальми* (Новини. – Вінниччина. – 15.05.18).

Комунікація в прямому ефірі всеукраїнського телебачення здебільшого відповідає еталонам сучасної української літературної мови. Значно частіше лінгвальні порушення трапляються на регіональному рівні. Вони побутують в інформаційно-розважальних програмах, оскільки журналісти таких програм працюють наживо і матеріали заздалегідь не підготовлені.

Досить прикрий той факт, що тележурналісти порушують елементарні правила вимови звуків, звукосполучень, граматичні та лексичні норми, неправильно наголошують слова, також їм часто бракує ораторської майстерності. Проблема культури мови медіа дуже важлива. Саме від неї залежить правильне володіння суспільства мовними нормами, збереження етнічної ідентичності українців. Мовний сегмент нації до певної міри формує журналістика. Споживачі інформаційного продукту підсвідомо наслідують мовні конструкції масмедіа, вживаючи їх у побуті, виробничій діяльності. Зразки чистоти або калькування мови стають надбанням широкого загалу.

Зауважимо, досить важлива й відповідальна роль у культивуванні літературної мови на сучасному етапі її розвитку належить журналістові, а це вимагає від нього знань усталених стандартних норм і досконалого володіння у своїй діяльності. Журналістську майстерність визначають не лише фахова компетентність, комунікативні здібності, творчий потенціал, а й висока культура мовлення [8]. Тому варто підвищувати її рівень повсякчасно, прагнути до самовдосконалення себе як мовної особистості, усвідомлено користуватися літературними нормами й мовними скарбами.

Проблема культури мовлення українського телебачення привертає увагу в аспекті порушення літературних норм, зокрема на регіональних каналах. Основною причиною появи ненормативів є незнання норм сучасної української літературної мови (або їхнє нехтування) та потужний вплив російської мови, діалектного мовлення. Для уникнення таких тенденцій доречно редакторам ретельніше ставитися до журналістських матеріалів, а працівникам ЗМІ удосконалювати власну мовну компетентність. Подальше дослідження специфіки ефірного мовлення сприятиме підвищенню загального рівня культури усного спілкування не лише представників медіа, а й тієї категорії телеглядачів, які зацікавлені новинами в Україні та світі.

Література

1. Бондаренко Т. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08 «Журналістика». Київ, 2003. 18 с.
2. Волощак М. Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації. Київ, 2004. 160 с.

3. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ, 2014. 124 с.
4. Гоян В.В., Гоян О.Я. Мовна культура телерадіожурналіста// Держава та регіони Серія: Соціальні комунікації. 2017 . № 4 (32). С. 92–99.
5. Довідник з культури мови / За ред. С. Єрмоленко. Київ, 2005. 400 с.
6. ДудаЮ. Телевізійні випуски новин України: аналіз мовних помилок // Теле- та радіожурналістика. 2018. Випуск 17. С. 97–102.
7. Єлісовенко Ю. Культура і техніка мовлення в телерадіожурналістиці // Стиль і текст. 2001. Вип. 2. С. 168 – 175.
8. Каленич В. Культура мовлення як чинник журналістської майстерності // Український інформаційний простір: Науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв. Київ, 2014. Число 3. С. 72–76.
9. Капелюшний А. О. Телебачення прямого ефіру: практика мовлення, типові помилки. Львів, 2011. 400 с.
10. Капелюшний А. Мовна компетентність телевізійних журналістів у їхніх прямоефірних виступах// Вісник Львів. ун-ту. Серія журн. 2011. Вип. 34. С. 226–230.
11. Медіалінгвістика : словник термінів і понять / за ред. Л.І. Шевченко. Київ, 2014. 380 с.
12. Мислива-Бунько І. Культура мови сучасних волинських мас-медіа // Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи. 2015. № 7-8 (6). С.107–111.
13. Михайличенко Н. Культура мовлення тележурналістів каналу «UA: Перший» (на прикладі інформаційної програми «новини»)// Теле- та радіожурналістика. 2019. випуск 18. С. 270–275
14. Мітчук О. Слововживання в прямоефірному мовленні тележурналістів (на прикладі Рівненщини) // Діалог. 2013. Вип.16. С.236–242.
15. Пономарів О.Д. Українське слово для всіх і для кожного. Київ, 2013. 360 с.
16. Сербенська О. Ефірне мовлення у взаєминах з усною мовою // Теле- та радіожурналістика. 2002. Вип. 4. С. 121–127.
17. Сербенська О.А. Культура усного мовлення: практикум. Київ, 2004. 216 с.
18. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. Київ, 2004. 367 с.
19. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О та ін. Київ, 2004. 824 с.
20. Фихтелиус Э. Десять заповедей журналистики. Стокгольм, 1999. 85 с.
21. Яцимірська М.Г. Культура фахової мови журналіста. Львів, 2004. 332с.

2.5.Trends and Prospects for the Formation of China's Image in the EAEU Media Space

2.5.Тенденции и перспективы формирования имиджа КНР в медиапространстве ЕАЭС

Страновой имидж как направление исследований становится все более актуальным в условиях усиливающейся глобализации. Изучение данной темы привлекает не только ученых, но и политических деятелей, руководителей корпораций и стран. Это объясняется тем, что позитивный имидж страны – ее ценный и перспективный ресурс как во внутренней, так и во внешней политике. Во-первых, позитивное восприятие страны ее населением позволяет повысить эффективное взаимодействие с различными сегментами общества, в том числе предпринимателями, инвесторами, туристами и др. Формирование позитивного имиджа страны позволяет усилить чувство собственного достоинства и укрепить внутреннюю уверенность в национальном масштабе, обеспечить понимание и поддержку со стороны населения, и в целом оказывает положительное влияние на развитие страны. Во-

вторых, позитивный образ государства помогает заслужить уважение мировой общественности, «повысить престиж сосредоточенных на ее территории ресурсов, культурных и туристических объектов, деловой репутации» [11, с. 126]. Именно от имиджа страны во многом зависит готовность населения других стран посетить ее, инвесторов – вложить средства в ее экономику, предпринимателей – покупать и поставлять продукцию страны.

Таким образом, актуальность избранного направления исследования соотносится с национальными интересами любой страны, в том числе и союзов стран – международных организаций. Для Беларуси сегодня весьма важным направлением экономико-политической деятельности является Евразийский экономический союз (ЕАЭС). Обеспечение эффективного сотрудничества в рамках данного союза как с его участниками, так и с третьими странами является одной из ключевых задач государственной политики.

Особенно значимым направлением является взаимодействие Беларуси и ЕАЭС с Китайской Народной Республикой (КНР). С 2013 года КНР и ЕврАзЭС, а затем и ЕАЭС ведут переговоры о взаимовыгодном сотрудничестве по самым различным направлениям: научно-техническому, аграрному, туристическому, информационному и торговому.

В связи с этим целью настоящего исследования является определение основных тенденций формирования имиджа Китая в национальных СМИ стран-участниц ЕАЭС.

В рамках нашего исследования материалом выступили публикации деловых изданий «Белорусы и рынок» [1] (Республика Беларусь), «Коммерсантъ» [8] (Российская Федерация), а также «Деловая неделя» [4], «Бизнес и власть» [2] и «Курсивъ» [9] (Республика Казахстан) и массовых изданий «Звезда» [6] (Республика Беларусь), «Время» [3] (Республика Казахстан) и «Известия» [7] (Российская Федерация). При выборе издания для анализа мы исходили из следующих принципов:

- популярность и общность целевой аудитории: все издания таргетированы на принимающих решения, в том числе руководителей высшего и среднего звена, экспертов, экономистов, чиновников, а также людей, заинтересованных в экономическом положении своей страны и мира;

- авторитетность и респектабельность изданий: так как сравнение распространенности (тиражей) изданий представляется нецелесообразным ввиду различий в размерах медиарынков в странах, то большим весом наделялись такие показатели, как авторитетность и респектабельность, основанные на высокопрофессиональном уровне редакционных материалов;

- примерное совпадение рубрик изданий, исследуемые нами СМИ, несмотря на статус деловых, публикуют не только экономические, но также и политические, культурные, спортивные новости; т. е. все издания представляют читателям самую разнообразную информацию, стремясь охватить все наиболее существенные области жизнедеятельности страны;

- доступность электронных версий на сайте и наличие удобного поиска, что призвано обеспечить большую точность отбора материалов.

Методом сплошной выборки нами были отобраны статьи о Китае, размещенные на сайтах за период с 01.01.2018 по 31.12.2018. Отбор статей производился по следующим критериям:

- тематическое соответствие, т. е. упоминание в заголовке китайских географических названий, брендов, медийных личностей, спортивных команд, культурных реалий и др. Значительное число сообщений, отобранных по этому критерию, не напрямую относятся к Китаю, а лишь косвенно упоминают его, в связи с чем они из выборки исключались;

- имиджезначимость, т. е. высокая степень влияния на формирование медиаобраза Китая в сознании аудитории. Именно данный критерий в первую очередь послужил причиной отсеивания статей, в которых встречались несущественные упоминания Китая.

Таким образом, нами были отобраны статьи, в заголовке которых напрямую упоминался Китай или какие-либо китайские реалии. Именно данные заголовки и послужили

объектом исследования. В издании «Коммерсантъ» за исследуемый период был выявлено 141 статья, соответствующая названным условиям, в «Деловая неделя», «Бизнес и власть» и «Курсивъ» – 11, 3 и 100 соответственно, в «Белорусы и Рынок» – 113. На сайте массового российского издания «Известия» было выявлено 755 статей о Китае, на сайте казахстанской газеты «Время» – 92, белорусской «Звезды» – 62.

Основными методами исследования выступили системный метод, контент-анализ, сопоставительный анализ, простейшие методы математической статистики, индукция, систематизация, описательный метод.

На основе анализа отобранных статей нами было установлено, что для формирования имиджа Китая СМИ стран-участниц ЕАЭС используют следующие *тактики*:

Активность – Представление страны как готовой к принятию мер по решению определенных проблем и задач, участию в мировой политике и экономике.

Апелляция к авторитету – информация подается как истинная или ложная на основании мнения о ней известного, авторитетного лица (политика, эксперта, учреждения), что позволяет вызвать большую степень доверия к предоставленным сведениям.

Апелляция к успеху – представляются сведения об успехах государства в той или иной сфере (политической, экономической, социальной, др.) для создания образа сильной страны.

Дискредитация – на бездоказательной основе указывается нарушение законов (национальных или международных) государством в целом.

Жертва – характеристика государства, как вынужденного принимать те или иные ответные меры в рамках определенного контекста в связи с действиями других сторон.

Интеракция – информирование о взаимодействии стран, направленном на поддержание и закрепление культурных, политических и иных связей, не предполагающем конкретного результата (например, заключения договора).

Информирование – нейтральное сообщение сведений, которые могут стать основой для рассуждений и последующего формирования медиаобраза.

Косвенное обвинение – сообщение сведений, не являющихся обвинением напрямую, однако, формирующих образ государства как виновного в том или ином событии; экономической или иной угрозы.

Обещание – публикация информации о взятых государством на себя обязательствах.

Оправдание – опровержение на основе фактов или выражение авторитетного мнения о государстве, направленное на коррекцию или замену существующих образов.

Открытость – характеристика государства как открытого к диалогу и взаимодействию.

Партнерство – демонстрация взаимовыгодного сотрудничества государств на условиях равенства, в большей степени в экономической сфере, однако также и в политической, научной и иных.

Персонификация – не прямой перенос качеств и характеристик отдельного представителя государства (физического или юридического лица) на общий медиаобраз страны.

Позиционирование – прямое или косвенное приписывание государству какой-либо позиции в определенных условиях.

Помощь – информирование о действиях государства, направленных на содействие кому-либо или чему-либо.

Превосходство – демонстрация превосходства одного государства над другим (чаще государства, в котором публикуется СМИ, над государством, образ которого рассматривается).

Предложение – информирование о предложениях о сотрудничестве (чаще государства, в котором публикуется СМИ, государству, образ которого рассматривается).

Прогнозирование – формирование прогноза о развитии той или иной ситуации, будущего государства.

Прямое обвинение – на основе фактов указывается нарушение законов (национальных или международных) государством в целом.

Рынок сбыта – позиционирование государства не как равного партнера, а как потенциальный объект для расширения экономического влияния, получения выгоды.

Сближение – отнесение государств по одну сторону, указание на близость позиций в той или иной сфере, схожесть деловых интересов.

Сравнение – представление достоинств (или недостатков) государства в сравнении с другим государством.

Эмпатия – информирование о событиях, предполагающее вызов сочувствия и иных соответствующих случаю эмоций.

Анализ практики применения данных тактик позволяет выявить некоторые общие тенденции в представлении Китая в медиапространстве ЕАЭС, а также разработать ряд рекомендаций по формированию медиаобраза.

В первую очередь следует отметить, что медиаобраз Китая в наиболее позитивном свете представлен в белорусских СМИ, в то время как в Казахстане и России он отражен в том числе и в негативном ключе. Представляется, что это связано с обусловленностью формирования имиджа Китая в странах ЕАЭС как национальными интересами, так и историческим контекстом взаимодействия государств. Так, Беларусь не имеет негативного опыта взаимодействия с Китаем, в то время как Россия и Казахстан ввиду географического расположения имеют определенный негативный опыт, например, приграничные конфликты, контрабанда, гидроконфликты и др. [5]. Более того, стереотипы об угрозе демографической и экономической экспансии со стороны Китая обостряют негативное восприятие Поднебесной в России и, в особенности, в Казахстане, что и объясняет более широко освещение негативных сторон китайской экономики, политики и культуры. Также можно предположить, что ввиду отсутствия исторического контекста взаимодействия Беларуси и Китая белорусские издания более подвержены воздействию «мягкой силы» Китая.

В то же время национальные интересы обуславливают необходимость поддержания позитивного образа Китая, поскольку от медиаобраза в определенной степени зависит активность контактов между населением, а также готовность бизнесменов к сотрудничеству с китайскими предприятиями. Важность такого сотрудничества заключается в том, что китайский рынок – это один из наиболее перспективных мировых рынков, поскольку, во-первых, население Китая очень велико, во-вторых, оно обладает высокой платежеспособностью.

Вторая тенденция – определенная разница формируемых образов в исследуемых изданиях трех стран, также связанная с национальными интересами и историческим контекстом взаимодействия государств. Несмотря на то, что соотношение применяемых тактик немного отличается, все же большая часть тактик используется в различных странах с отклонением в $\pm 5\%$. При этом количество различающихся по частотности использования тактик в массовых и деловых СМИ примерно одинаковое, хотя сами тактики в основном различны. Так как именно данные различия формируют особенности медиаобраза КНР в отдельных странах, то назовем те тактики, частотность которых в отдельной стране на 5% и более выше, чем в двух других странах.

В массовом СМИ Беларуси, в отличие от СМИ других стран, значительно более частотны такие тактики, как «активность» и «интеракция». В массовом издании Казахстана более широко применяются тактики «оправдание», «партнерство» и «рынок сбыта». В российской массовой газете более частотны тактики персонификации и эмпатии. Соответственно, мы можем видеть, что белорусское издание в большей степени ориентировано на демонстрацию взаимодействия с Китаем, в то время как в Казахстане тактики более направлены на указание пользы от сотрудничества и разрушение стереотипов и дискредитирующих сведений о Китае. Российское же СМИ, в отличие от казахстанского и белорусского, более активно стремится к формированию эмоционального отношения к Китаю. Т. е. уже здесь можно видеть, что для белорусского и казахстанского массового СМИ Китай – в некоторой степени объект, в то время как российское СМИ позиционирует его как субъекта.

Эта же тенденция может наблюдаться и в деловых СМИ на примере частотности тактик «рынок сбыта», «сближение» и «партнерство». Так, тактика «рынок сбыта» в белорусском деловом СМИ наблюдается почти в два раза чаще, чем в российском и почти в 1,5 раза чаще, чем в казахстанских. В России же большей частотностью отличается тактика «партнерство». Как уже отмечалось, подобное распределение тактик показывает отношение к Китаю как объекту (Беларусь, Казахстан) и субъекту (Россия) экономических отношений. Также в России более частотна тактика «сближение», объединяющая две страны не только как партнеров, но и как союзников. Соответственно, в рамках российского издания Китай в большей степени позиционируется как самостоятельное государство, в то время как для СМИ Беларуси и Казахстана Китай – это в первую очередь источник прибыли и помощи.

Также среди тактик, отличающихся значительно более высокой частотностью в отдельных странах, следует указать тактики дискредитации, косвенного обвинения и жертвы. Первые две тактики имеют значительно более высокую частотность в деловых СМИ России и Казахстана, в то время как в Беларуси более частотна тактика жертвы. Соответственно, мы можем установить, что Россия и Казахстан более ориентированы на разностороннее (позитивное и негативное) формирование имиджа Китая, в то время как Беларусь занимает более «оправдательную» позицию.

Третьей тенденцией является различность формируемых образов в деловых и массовых СМИ. Так, в деловых СМИ (за исключением казахстанских) явно заметно более высокое количество позитивных сообщений и, соответственно, меньшее количество нейтральных и негативных. В массовых же СМИ (за исключением белорусского) мы можем видеть более высокое количество нейтральных сообщений. Представляется, что это связано с важностью экономического сотрудничества между странами.

Также следует указать, что в исследуемых СМИ массового характера формируемый медиаобраз Китая шире, чем в деловых СМИ. Так, белорусское деловое СМИ базируется на двух основных концептах – «выгода» и «безопасность и открытость». В казахстанских и российском СМИ данные концепты дополняются идеей о потенциальной угрозе со стороны Китая. В массовых СМИ указанные концепты также являются доминирующими при формировании медиаобраза Поднебесной, однако массовые СМИ всех стран также используют концепт «интерес», направленный на формирование интереса к культуре и обществу Китая.

Кроме того, между массовыми и деловыми СМИ можно выявить ожидаемые и обусловленные разностью целевых аудиторий различия в тематической представленности информации о Китае. Так, в деловых изданиях абсолютное большинство новостных сообщений касаются экономики, меньшее число сообщений затрагивают политическую жизнь Китая и практически не представлены сообщения о культуре, социуме и иных аспектах, что, тем не менее, является оправданным для деловых СМИ. Иначе обстоит ситуация с массовыми СМИ. В российском и белорусском изданиях наблюдается относительный баланс, хотя экономические и политические новости все же более представлены, в то время как в казахстанском СМИ абсолютное большинство новостей – экономические. Таким образом, даже в массовых СМИ Китай выступает в первую очередь как экономический партнер, поэтому экономическая тематика всегда выходит на первый план. При этом большинство статей информируют об уже заключенных сделках и соглашениях, в то время как аналитические статьи, направленные на освещение потенциала китайской экономики, практически отсутствуют.

На основе данных тенденций можно представить ряд рекомендаций, направленных на создание более объективного и полного медиаобраза Китая. Однако, прежде чем представить данные рекомендации, следует отметить, что мы исходили из того, что основной целью при формировании медиаобраза Китая деловые СМИ видят обеспечение развития экономических взаимоотношений с Поднебесной, а также создание информационного фона, способствующего эффективности данных взаимоотношений, соответственно, целевой медиаобраз Китая – перспективная страна с интересной деловой культурой. Для массовых

СМИ мы определяем целью отражение достоверной и объективной информации о Китае, направленной на формирование образа дружественного государства.

Одной из основных рекомендаций можно назвать более тщательный отбор освещаемых событий. Именно отбор и фильтрация информации оказывают наибольшее влияние на формирование медиобраза государства. Деятельность журналистов предполагает изучение и анализ большого количества событий с последующим отбором наиболее значимых из них. Здесь важно соблюдать баланс в следующих аспектах:

1) Тематическое распределение. Так, деловым СМИ следует уделять больше внимания не только успешным примерам сотрудничества с Китаем, но и нереализованным проектам с указанием причин их неудачи, а также перспективам сотрудничества с Китаем, т. е. создавать аналитические материалы, предназначенные для бизнесменов и политиков. Также представляется важным освещение вопросов деловой культуры Китая, что позволит более эффективно выстраивать коммуникацию с китайскими партнерами. Подобная информация позволит обеспечить интерес к Китаю и сформировать позитивные представления о Китае не только в медиапространстве, но и при реальном опыте взаимодействия.

Массовым СМИ следует уделять больше внимания культурным, социальным и иным аспектам жизни Поднебесной. Безусловно, массовые СМИ также должны быть в определенной степени ориентированы на обеспечение экономического взаимодействия, однако, поскольку залогом хорошего отношения к чужой стране и культуре является понимание ее менталитета и традиций, следует публиковать больше аналитических материалов о жизни Китая, в частности, традициях и обычаях, проводимых мероприятиях (культурных и спортивных), социальных реалиях.

2) Направленность сообщений. Разумеется, в интересах китайского государства – построение позитивного медиаобраза. Однако анализируемые нами СМИ являются национальными и заинтересованными в отражении более достоверного и объективного образа КНР. Поднебесная – достаточно неоднозначное государство, обладающее, как и любая другая страна, сильными и слабыми сторонами. Для обеспечения достоверности и значимости медиаобраза оба аспекта должны освещаться в СМИ, чтобы обеспечить наиболее комфортные условия для реального взаимодействия представителей двух стран, будь то в сфере экономики или культуры. Для того чтобы информация о проблемных моментах не сформировала негативный медиаобраз, важным является обеспечение соответствующего способа подачи информации, что и составляет следующую рекомендацию.

Подбор соответствующего способа подачи информации позволяет обеспечить наибольшую ее эффективность. Так, нами было выявлено 23 различные тактики, однако лишь 5-7 из них используются достаточно активно. Соответственно, необходимо подбирать тактики в соответствии с целью статьи и характером представляемой в ней информации. Так, даже негативная информация может послужить для формирования позитивного или нейтрального образа. Подаваемые негативные сведения могут быть «нейтрализованы» или «смягчены» такими редко применяемыми тактиками, как «сравнение», «оправдание» или «эмпатия». Также представляется возможным прибегание к таким тактикам, как детализация (пояснение причин неудачи, негативного события), контраст (противопоставление возможных сценариев развития на фоне которого формируется позитивное впечатление от принятого решения), колмплиментирование (выявление позитивного аспекта в негативной ситуации и его похвала) и др.

Таким образом, мы можем видеть, что имидж Китая формируется в рамках нескольких основных тенденций: 1) обусловленность формирования имиджа Китая в странах ЕАЭС как национальными интересами, так и историческим контекстом взаимодействия государств; 2) формирование белорусскими СМИ более позитивного образа, освещение казахстанскими и российскими в рамках косвенных тактик также и негативных моментов; 3) объектное отношение к Китаю как к источнику выгод и помощи в казахстанских и белорусских СМИ, субъектное восприятие в российских СМИ; 4) более позитивное представление Китая в деловых СМИ, более частотное использование нейтральных характеристик в массовых СМИ

(при доминировании позитивных); 5) более широкое представление образа Китая в массовых СМИ как в плане тематики, так и в плане характеристик. Представляется, что не все они имеют позитивную направленность, в связи с чем представляется важным обеспечение более тщательного отбор освещаемых событий журналистами и редакторами, а также расширение и оптимизация способов подачи информации.

Литература

1. Белорусы и рынок // Издание «Белорусы и рынок». URL: <http://www.belmarket.by> (дата доступа: 11.04.2019).
2. Бизнес и власть // Издание «Бизнес и власть». URL: <https://and.kz>. (дата доступа: 11.04.2019).
3. Время // Издание «Время». URL: <https://time.kz/>. (дата доступа: 19.03.2019).
4. Деловая неделя // Издание «Деловая неделя». URL: <http://www.dn.kz>. (дата доступа: 11.04.2019).
5. Залеская, О. В. Российско-китайские приграничные отношения на Дальнем Востоке: 1917-1924 гг. // Библиотека авторефератов и диссертаций Dissercat. URL: <https://www.dissercat.com/content/rossiisko-kitaiskie-prigranichnyie-otnosheniya-na-dalnem-vostokey-1917-1924-gg>. (дата доступа: 11.07.2019).
6. Звезда // Издание «Звезда». URL: <http://www.zvezda.by/be>. (дата доступа: 19.03.2019).
7. Известия // Издание «Известия». URL: <https://iz.ru/>. (дата доступа: 19.03.2019).
8. Коммерсантъ // Издание «Коммерсантъ». URL: www.kommersant.ru. (дата доступа: 11.04.2019).
9. Курсивъ // Издание «Курсивъ». URL: <https://kursiv.kz>. (дата доступа: 11.04.2019).
10. Пинюгина, Е. В. ЕАЭС и «Экономический пояс шёлкового пути»: сравнительный анализ евразийских интеграционных проектов / Е. В. Пинюгина // Политическая наука. – 2015. – № 1. – С. 99-115.
11. Сидорская, И. В. Формирование позитивного образа страны на международной арене: теоретико-методологический аспект / И. В. Сидорская // Международная журналистика-2012: современное состояние и направления развития : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 17 февр. 2012 г., Минск / под общ. ред. Т. Н. Дасаевой ; сост. Б. Л. Залесский. – Минск : Изд. центр БГУ, 2012. – С. 124-135.

2.6. Neuro-Linguistic Programming in the information war of the Russian Federation against Ukraine

2.6. Нейролінгвістичне програмування в інформаційній війні Російської Федерації проти України

Сьогодні у світі інформація пронизує всі площини життєдіяльності соціуму. Поширення відомостей в сучасному інформаційному суспільстві набуває миттєвої швидкості й глобального покриття територій. Переважна більшість людей на планеті постійно перебуває в інтерактивному інформаційному просторі. Кожен споживач інформації зазнає її впливу як на свідомому, так і на підсвідомому рівнях. Інформаційний океан, у який занурюється сучасна людина з наймолодшого віку, формує її світовідчуття й визначає світоглядні орієнтири, вибудовує концептосферу й систему ціннісних координат. Інформаційний простір є носієм знань, потужним інструментом взаєморозуміння та культурного, наукового, освітнього, політичного, економічного співробітництва між групами людей, організаціями, країнами. Проте відкривається й інша, негативна, його сторона — інформаційний контент виявляє себе як ефективний засіб керування свідомістю мас.

Цілеспрямований інформаційний вплив стає провідником ідей, настанов, позицій, а отже, знаряддям формування масової суспільної свідомості. Цей фактор уможливив використання інформації як зброї. Як показав досвід України, безпека держави та збереження цілісності її території залежить не тільки від потужності армії, а й від патріотизму її громадян, від суспільно-політичних настроїв у середині країни, від психологічної мобілізованості народу дати відсіч агресору. Виявилось, що досягнення загарбницьких геополітичних цілей можливе без фізичного застосування зброї там, де свідомість людей уражена інформаційно-пропагандистською зброєю.

Методи й засоби інформаційної боротьби ефективно застосовувалися в усіх видах протистоянь (економічних, політичних, релігійних) з того часу, як людство створило засоби масової комунікації. Комп'ютерні технології здійснили революцію в медіапросторі, надавши необмежені можливості в обміні інформацією, цим самим створили сприятливі умови для використання інформації як зброї масового психологічного ураження. У 80-их роках ХХ століття постало таке поняття, як інформаційна війна. За визначенням В. Зеленіна, **«інформаційна війна** — це широкомасштабна боротьба в інформаційному просторі із застосуванням методів, прийомів, способів, каналів і засобів маніпуляції психікою людей, у першу чергу їх індивідуальною свідомістю та колективним несвідомим, з метою досягнення цілей і вирішення завдань суб'єкта впливу шляхом трансформації світогляду мас» [4, с. 35].

Набувши реальних виявів, розвинених форм, методів і прийомів ведення, інформаційна війна стала об'єктом наукового осмислення різними галузями знань: психологією, політологією, соціальними комунікаціями, інформаційними технологіями, військовою стратегією, соціологією, лінгвокогнітологією, психолінгвістикою. Зацікавлення лінгвістів інформаційною війною лежить, переважно, у площині вивчення вербальних засобів впливу на суспільну свідомість. В епіцентрі уваги дослідників у галузі психолінгвістики перебувають технології нейролінгвістичного програмування у зв'язку з масштабним використанням їх в інформаційному просторі, вагомим сегментом якого є інтернет-ресурси. Саме цим зумовлена актуальність пропонованої розвідки.

Фундаментальні основи ведення інформаційної війни заклали П. Лайнбарджер, Ж. Еллюль, У. Тейлор, Дж. Стейн, Н. Палмер, Д. Деннінг, Р. Шафранські, М. Лібікі [19, 20, 21, 22]. Специфіку інформаційної війни описано в численних працях західноєвропейських науковців. Б. Рассел, М. Вебер, Г. Гадамер, К. Поппер, зокрема, вивчали вплив інформації на масову свідомість і передбачили загрози, викликані ним, які полягають у зміні соціальної поведінки реципієнтів.

Потужно розбудовують науково-теоретичну базу для практичного ведення інформаційних воєн російські науковці. Російський психолог Д. Ольшанський є автором терміна «мозаїчно-кліпово-міфологічна масовокомунікативна свідомість», що виникає як наслідок міфотворчої діяльності засобів масової комунікації. Діяльність мас-медіа в психологічному розумінні дослідник розглядає як міфотворчу, а ставлення аудиторії реципієнтів до каналів масової інформації та її провідників сакральним [10, с. 301–302]. С. Кара-Мурза аналізував методологію інформаційного впливу та маніпулювання свідомістю [5]. Історію ведення інформаційної війни та її перспективні напрямки, основні завдання, вирішення яких є важливим для розробки стратегії інформаційного впливу, висвітлює в монографії «Информационная война» С. Расторгуев, [12]. Особливої уваги потребує колективна монографія А. Манойло, А. Петренка, Д. Фролова «Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны», у якій викладено концепцію державної інформаційної політики в умовах загроз використання іноземними державами арсеналу сил, засобів й методів інформаційно-психологічної війни з політичною метою. Автори розробили новий підхід до реалізації психологічних операцій інформаційної війни як комбінації основних її компонентів – дезінформування, лобіювання, маніпулювання, шантажу та зовнішнього управління суспільними кризами в країні, що є об'єктом впливу [9].

Проблематиці інформаційних війн присвятили наукові розвідки українські дослідники Г. Почепцов, В. Остроухов, Я. Короход. Сутність процесів інформаційного впливу на суспільство з'ясували О. Саприкін, П. Шевчук, І. Костюк, О. Цуканова. Досвід європейських країн у царині інформаційної безпеки та перспективи його застосування в Україні вивчали В. Богуш, О. Юдін, А. Гуз. Г. Сасин визначив основні напрямки та способи маніпулятивних, психо-інформаційних технологій Російської Федерації відносно України [14]. Форми й інструментарій інформаційної експансії Росії в масмедійному просторі України досліджував В. Карпенко [6]. Л. Смола проаналізувала новітні комунікативні технології як інструменти інформаційної війни: соціальні мережі, блоги та форуми, виявила ті інтерактивні формати, які дозволяють протидіяти інформаційній агресії [16]. Н. Семен дослідила антиукраїнський контент новин про події в Україні, що їх подають російські веб-ресурси, окреслила можливі перспективи протидії інформаційній війні з боку Росії в українському медіапросторі [15]. В. Зеленін детально проаналізував застосування технологій нейролінгвістичного програмування в умовах інформаційно-пропагандистської війни на сучасному українському досвіді [4]. Аналізував дії Російської Федерації в контексті інформаційної війни Г. Перепелиця й виявив прихований характер російських інструментів інформаційно-пропагандистського впливу на Україну [11]. Дисертаційне дослідження Я. Жаркова присвячене інформаційно-психологічним впливам на війська та населення противника (1939–2000 рр.) [3]. О. Литвиненко у своїй монографії описав інформаційні операції та пропагандистські кампанії [8]. Наукове осмислення природи інформаційних війн поглибили українські дослідники М. Ожеван, І. Балинський, В. Ліпкан, П. Бураковський, М. Житарюк, В. Лизанчук, Г. Почепцов, Г. Семенюк, В. Хорошок, Ю. Хохлачова.

Ключові тенденції функціонування соціальних комунікацій перебувають під пильною увагою таких українських науковців, як М. Бутиріна, В. Владимиров, В. Демченко, В. Золяк, В. Іванов, С. Квіт, О. Мітчук, Ю. Колісник, Н. Костенко, В. Різун, О. Мелещенко, О. Пастушенко, В. Шкляр О. Порфімович, Б. Потятиник, К. Серажим, Г. Синоруб, Т. Кузнецова, Ю. Фінклер, Л. Хавкіна, та інші.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі антиукраїнського контенту новин про події в Україні, який подавали російські веб-медіа «Российский Диалог» і «Правда.Ру» в період з жовтня 2019 до початку січня 2020, на предмет використання ними технології нейролінгвістичного програмування та у виокремленні пропагандистських ідеологем в їхній вербальній експлікації.

Наш вибір названих вище інформаційних інтернет-каналів країни-агресора зумовлений помітним зростанням їхнього рейтингу. У 2016 році, за версією компанії «Медialogия», що здійснює моніторинг ЗМІ, портал «Правда.Ру» був на 79-ому місці в рейтингу «Топ-100 кращих сайтів/онлайн ЗМІ 2016 року», а в 2017-ому році та сама компанія «Медialogия» засвідчила, що «Правда.Ру» вже на 23-ому місці в Росії у рейтингу «Топ-30 найцитованиших інтернет-ресурсів 2017 року за гіперпосиланнями в соціальних медіа». В англomовній спільноті цей пропагандистський інформ-канал одержав у 2019 році майже 80 000 вподобань від користувачів.

Сайт «Российский диалог» активно розвиває свою присутність в усіх соціальних мережах. Тільки на платформі Facebook має понад 143 тисяч постійних користувачів. У березні 2014 року створено українську версію порталу – «Диалог.UA», який поширює на аудиторію відверто виражені антиукраїнські настрої.

Веб-медіа «Российский Диалог» і «Правда.Ру» зареєстровані у «Роскомнадзорі» як засоби масової інформації, на їхніх сторінках публікують інформаційні, аналітичні, пізнавальні матеріали російські журналісти або експерти в галузі соціології, психології, міжнародних відносин, політики. Нами проаналізовано той сегмент контенту обраних російських пропагандистських сайтів, який містить найактуальнішу інформацію про Україну, і був опублікований у період з жовтня 2019 року до початку січня 2020 року.

Для отримання об'єктивних і достовірних результатів дослідження ми послуговувалися комплексом взаємопов'язаних методів наукового пізнання: системний аналіз для опрацювання

ступеня висвітлення феномену інформаційна війна в науковій літературі різних галузей знань, метод інформаційного підходу, який допоміг систематизувати подачу матеріалів з обраної проблеми, метод контент-аналізу для вивчення змісту матеріалів російських інтернет-ресурсів «Российский Диалог» та «Правда.Ру». Наше дослідження ґрунтується на системному підході, що полягає в розгляді всіх елементів інформаційної війни в їхньому взаємозв'язку.

Дослідження процесів у медійному просторі під час перебігу інформаційної війни Російської Федерації проти України, дозволяють констатувати, що використання нейролінгвістичного програмування з боку країни-агресора набуває все більшого поширення й удосконалення форм. Саме нейролінгвістичному програмуванню сьогодні надають перевагу все більше військових експертів, визначаючи цю технологію психологічного впливу на свідомість мас найбільш перспективною, тому що відкрита збройна агресія як найбільш жорстокий насильницький спосіб досягнення геополітичних цілей в очах міжнародної спільноти сьогодні дуже негативно впливає на імідж держави-агресора, її президента, уряду. У свою чергу використання інформаційно-пропагандистської зброї є безкровним і досить результативним способом маніпуляції свідомістю й соціально-політичною поведінкою населення, й уможливорює захоплення політичної влади на території іншої країни без репутаційних ризиків для суб'єкта експансії.

Нейролінгвістичне програмування (далі НЛП) — це моделювання засобами точкових вербальних впливів системи світоглядних орієнтирів як у свідомості індивіда, так і в ментальності професійних, етнічних та об'єднаних іншими чинниками спільнот людей. НЛП виникло як технологія практичної психології й широко використовується в роботі психологів, психоаналітиків і психотерапевтів з метою передачі реципієнту моделей досконалості, гармонії й особистої ефективності в різних площинах життя. Теоретичні засади НЛП заклали у своїх працях Джон Томас Гріндер (професор лінгвістики, фахівець з трансформаційної лінгвістики, кадровий офіцер ЦРУ), Роберт Франклін П'юселік (професор кафедри міжособистісних стосунків Університету штату Оклахома, всесвітньо відомий бізнес-тренер) та Річард Вайн Бендлер (магістр психології, автор книг з особистісного розвитку). Дж. Гріндер працював над формуванням особистості з надможливостями, виявленням прихованих резервів психіки, автор концепції нового коду НЛП. Сферою зацікавлення Р. Бендлера було створення методів необмеженого впливу на свідомість і несвідоме, програм кодування людської психіки. Р. П'юселік багато років присвятив поверненню в соціум наркозалежних, розробив одну з найкращих у світі (за даними ВООЗ) програм реабілітації [4, с.17-21]. Засновники НЛП сформували систему аксіом, які стали філософсько-методологічним підґрунтям НЛП.

Однією з пресупозицій НЛП, яка ґрунтується на гносеологічному постулаті про відносність істинності людських знань, є твердження, що людина реагує не на об'єктивну реальність, а на свої уявлення про факти дійсності. Автори російських пропагандистських інтернет-ресурсів, керуючись цим постулатом, формують у відвідувачів своїх сайтів, які не живуть в Україні, уявлення про Україну як територію хаосу, країну, керівництво якою належить агресивним радикальним силам. Тому ключовими вербальними засобами у текстах, опублікованих на сайтах «Российский Диалог» та «Правда. Ру», є слова й словосполучення з семантичним компонентом гостроти дії, стихійності, небезпеки: *«массовые акции», «протест», «радикалы», «националисты», «ультиматум», «противостояния с властью», «очаги напряженности», «вспыхнули», «разгораются», «требуют».*

Другий принцип НЛП полягає в тому, що весь досвід людини закодований у відчуттях: зорових, слухових, дотикових, смакових, нюхових, тому текстову інформацію доповнює й підсилює набір світлин, на яких чорні постаті на тлі червоної заграви та диму зафіксовані в позах активних агресивних дій.

Основними завданнями професійних пропагандистів в інформаційній війні Російської Федерації проти України є пропаганда розбрату, страху, невизначеності, зневіри.

Контент російських інформаційних інтернет-каналів «Правда.РУ» та «Российский Диалог» містить матеріали, які розпалюють соціальні, національні та релігійні суперечності. 9

грудня 2019 року о 14:00 на сайті «Правда.РУ» опублікований коментар експерта, який прогнозує, що в Україні *«начнутся новые парады суверенитетов, то есть фактически начнется гражданская война, потому что везде есть очаги напряженности»*. Для інформаційно-психологічного впливу на суспільну свідомість населення південно-східних областей України російські пропагандисти використовують ідеологему заборони українським законодавством російської мови, тому *«он добавил, что компромисс с украинской стороны – это однозначно не трогать русский язык, надо этот закон поменять, который был принят при Порошенко»*.

13 жовтня о 16:20 на сторінці цього самого інтернет-ресурсу з'явилося інтерв'ю із спікером держдуми Росії В'ячеславом Володіним, який теж у своїй риториці неодноразово використовував вербальні формули *«закон об украинском языке», «притеснения малых народов», «их права регулярно нарушаются»,* артикулював мантру *«что из состава Украины выйдут еще несколько областей, как это сделал Крым в 2014 году, не согласившись с государственным переворотом в Киеве»*.

Російські сайти акцентують увагу населення Донбасу на важких умовах життя в зоні бойових дій, навіюють думку, що уряд України не переймається долею людей, ігнорує їхні потреби і взагалі не має наміру поліпшувати ситуацію у цьому регіоні. 17.12.2019 о 19:00 на сторінці «Правда.РУ» опубліковано матеріал, автор якого у формі питань вербалізує посил розпачу й безвиході: *«Почему украинское руководство в упор не видит в Донбассе людей и ведет разговор только о территории? Почему киевский режим в целом является недоговороспособным? Почему он не хочет налаживать прямой диалог с Донецком и Луганском?»*

21.12 о 19:00 на цьому самому сайті експліковано меседж *«Украина совершенно не учитывает мнение людей, которые живут в Донбассе», «Что касается нынешнего украинского политического руководства, то оно не считает республики Донбасса второй стороной, оно вообще не хочет видеть Донбасс», «Донбасс ему не нужен, оно готово его отстегнуть», «Украина ... к выполнению основных договоренностей не готова, к созданию условий для прекращения конфликта не готова»*. Для нейролінгвістичного програмування використано лексику з семантикою безапеляційного твердження *«совершенно», «главная проблема», «абсолютно», «категорически», «не хотят», «договариваться не с кем», «вообще не хотят», «не готова», «Донбасс не нужен»*. Знову й знову нагнітається істерія навколо мовного питання: *«Там фактически уже нет ни одной русской школы. В этих школах преподают русскую литературу как иностранную ... Какая же это русская школа? Просто иллюзия. На самом деле русский язык в процессе обучения полностью вытеснен из Украины ... Это политика системная, иезуитская, подавление и вытеснение всего русского ...»*

Цілеспрямована інформаційна маніпуляція свідомістю жителів окупованих територій з боку сайтів «Российский Диалог» та «Правда.Ру» полягає в поширенні відчаю, невизначеності ситуації, страху покарань після їх повернення в українське суспільство. Вербальними експлікаторами цих настроїв виступають слова з оцінними семами *«так не могут», «в условиях, очень тяжелых», «в жутких условиях», «это очень тяжело»: «Люди так долго не могут; люди в Донбассе живут в совершенно других условиях, очень тяжелых, люди живут в жутких условиях ...; пять лет люди находятся в пораженных правах; пять лет длится военное положение – все это очень тяжело»*. Для нагнітання негативних емоцій реципієнтів задіяно прийом інтерпретації нової ситуації через іншу ситуацію, з якою в масовій свідомості пов'язані стійкі емотивні стереотипи втрат, горя, скорботи *«в такой временной интервал уложилась Великая Отечественная война»*. Таким прийомом нав'язується думка про те, що становище людей у зоні бойових дій ще важче, ніж те, у якому перебував народ у період війни з нацистською Німеччиною.

Пропагандисти російських сайтів програмують масову свідомість жителів Донбасу на страх перед вигаданими ними радикальними силами, за яких видають українські національно-патріотичні спільноти й організації. Їх звинувачують у жорстоких знущаннях над росіянами й мешканцями окупованих територій України. 3-ого січня 2020 року о 15:13 сайт «Русский

Диалог» поширив інтерв'ю з росіянином Євгеном Шаталовим, який воював у Донбасі. За повідомленням каналу *«он поделился пугающими подробностями пыток в плену у националистов батальона «Айдар»*. Весь текст рясніє словами, які підкреслено реалістично описують насилля й жорстокість: *«в аду», «удар по голове», «в подвале «Айдара», «топили», «стреляли», «избивали», «пытали», «истязаниями», «после недели издевательств», «с отбитыми почками и отмороженными ногами», «слишком избитый», «бросили в изолятор», «ужасов плена»*. Нарешті інтерв'юер резюмує: *«Ранее уже рассказывалось о примерах пыток по отношению к защитникам Донбасса. Так, освобожденный Виктор Скрипник уверял, что во время истязаний чувствовал «запах своего жаренного мяса»*.

НЛП технології російських пропагандистів спрямовані на інфікування масової свідомості ідеологією цілковитого захоплення України націоналістами. 7 жовтня 2019 року о 15:11 відвідувачам інформаційного каналу «Русский Диалог» запропоновано повідомлення про те, що *«Силовики украинской ультраправой группировки «Азов» (группировка запрещена на территории РФ), на некоторых лидеров которой заведены уголовные дела на территории Российской Федерации, заняли позиции в районе отвода войск в Донбассе»*, а 2 січня о 15:08 користувачі цього самого інтернет-ресурсу змогли прочитати, що *«летом 2019 года националисты и радикалы грозили Владимиру Зеленскому неповиновением из-за разведения сил и средств в Донбассе. Дмитрий Ярош и Андрей Билецкий грозили силовым смещением центральной власти»*.

Фахівці в царині НЛП на підставі емпіричних спостережень стверджують, що людина, послуговуючись власним життєвим досвідом, та на основі інформації здійснює фреймування дійсності. Фрейм (від лат. frame - рамка) когнітивне утворення, що у формі еталону чи шаблону репрезентує у свідомості певний фрагмент дійсності. Розрізняють сенсорно-фізіологічні фрейми тіла, ментально-когнітивні фрейми особистості та суспільно-соціальні фрейми масової свідомості. Останні перебувають під прицілом інформаційної зброї пропаганди, адже від того, через який фрейм населення сприйматиме дійсність, залежатиме його ставлення до політичних подій. В арсеналі НЛП пропагандист для реалізації своїх цілей знайде прийом рефреймінгу, який полягає у зміні сприйняття подій шляхом зміни інформації про них.

В інформаційній війні проти України Росія застосовує два види рефреймінгу: рефреймінг змісту (сенсу) та рефреймінг контексту. Перший – це переосмислення подій і фактів. Типовим рефреймінгом змісту (сенсу) в російській інформаційній пропаганді є трактування Революції Гідності як антиконституційного повалення влади в Україні, називання службовців ЗСУ карателями, українських патріотів нацистами, а донецьких сепаратистів «народом Донбасу». Російські інформаційні пропагандисти інтернет-ресурсів «Правда.РУ» та «Российский Диалог» повсякчас застосовують рефреймінг змісту за допомогою конотацій, використовуючи для називання українців та української влади слова: *режим, фашисти, бандерівці, каратели, хунта*.

Другий – це зміна контексту подій, у якому факти змінюють своє значення. Так, наприклад, подача військової агресії Росії проти України на її східних територіях як громадянської війни між українцями, а створення бандитських угруповань ДНР та ЛНР як повстання «народу Донбасу» за право на самовизначення перетворює російських окупантів та їхніх поплічників – українських колаборантів на героїв.

В інформаційному контенті сайту «Правда.РУ» знаходимо матеріал, в якому має місце очевидний рефреймінг контексту: протест української делегації проти виступу депутата Держдуми від Криму Руслана Бальбека в ООН подано як факт *«нетерпимости представителей власти Украины к малым народам»*. У тексті обсягом 98 слів сугестію російської ідеології про нібито позбавлення Україною громадянських прав національних меншин, що проживають на її території, вербально реалізовано мовними одиницями та формулами: *«нетерпимость к малым национальностям», «инцидент», «права регулярно нарушаются», «закон об украинском языке», «притеснения малых народов»*.

Подаючи інформацію про зустріч чотирьох президентів у «нормандському форматі» в Парижі сайт «Правда.РУ» вдався до очевидного рефреймінгу змісту в заяві про те, що *«украинская сторона ... договариваться не хочет. Она просто-напросто игнорирует весь народ Донбасса»*. Словосполучення *«народ Донбасу»* є очевидною підміною сенсу, оскільки такого етносу, як народ Донбасу не існує, цю територію України населяють її громадяни, тобто українці. Рефреймінгом змісту виступає конструкція *«на Україні»*, замість *«в Україні»* вживання якої послідовно практикують інтернет-канали «Правда.РУ» та «Российский Диалог», оскільки форма місцевого відмінка з прийменником «на» в російськомовній традиції не використовується у сполученні з назвами країн, а тільки окраїнних територій, як наприклад: *на опушке, на окраине*.

У процесі аналізу контенту сайтів «Правда.РУ» та «Российский Диалог» нами виявлено факти застосування цими інтернет-ресурсами копірайт-технології поширення негативно-провокаційних матеріалів, скерованих на знецінення посадових осіб української влади. Публікація на сторінці «Правда.РУ» від 13 грудня 2019 о 19:04 повідомляє користувачам про те, *«как Путин «усмирил» Зеленского»*, а «Российский Диалог» 2 жовтня 2019 року о 10:00 інформував про те, що *«ДНР и ЛНР выдвинули ультиматум Зеленскому после подписания «формулы Штайнмайера»* і поспішили заявити, що *«Киев признал особое право Донбасса на самостоятельное определение будущего»*, 5 жовтня 2019 року о 18:20 цей самий інтернет-канал розмістив інформацію про те, як *«депутат-националист Андрей Билецкий и бывший президент Украины Петр Порошенко сильно поругались на программе «Свобода слова»*, а 2 січня 2020 року о 18:00 оприлюднив інформацію про те, що *«Порошенко «бежал» с семьей из Украины перед допросом по делу о госизмене»*.

НЛП як технологія психологічного впливу для зміни існуючої системи суспільно-політичних поглядів та світоглядних орієнтирів реципієнтів на користь суб'єкта впливу застосовує різні форми, засоби й канали. Однією з цих форм є заголовки інформаційних матеріалів, трансльованих мас-медійними каналами в масову суспільну свідомість.

Вдало підібраний заголовок до інформаційного матеріалу особливо важливий для інтернет-ресурсів, адже багато людей через надмірну зайнятість дізнаються про події саме із заголовків, нашвидкоруч гортаючи стрічку новин і не читаючи матеріал повністю. Заголовки є особливо ефективним інструментом для реалізації НЛП, оскільки саме в заголовку можна вкласти потрібні пропагандистам ідеологеми, які формують у читача критичне ставлення до України та осуд України. Аналізовані нами російські інтернет-ресурси вдало формулюють такі заголовки, які виявляють максимальний вплив на свідомість читачів, спрямовуючи її в потрібне ідеологічне річище.

За нашими спостереженнями, серед відверто пропагандистських заголовків переважають ті, у яких використано слова, що подають події й факти, пов'язані з Україною, з негативною оцінкою. У більшості випадків у заголовку винесено контраверсійне твердження, яке й має зафіксуватися у пам'яті відвідувачів сайту. Так, обмін полоненими між Україною й бойовиками одержав одностайне схвалення міжнародної громадськості, проте метою заголовків, під якими вміщено інформацію про цю подію на сторінках «Правда.РУ» та «Российский Диалог», є налаштувати читача на упереджене ставлення, насторожити, викликати негативні емоції, зокрема на це спрямовує прикметник *«скандальный»*: *«Военкор Сладков назвал обмен пленными в Донбассе «скандальным»* та безапеляційне твердження *«Обмен в Донбассе завершён: Киев отдал республикам не всех пленных»*.

Інші заголовки із покликаннями на російських високопосадовців чи фахових соціологів трансльують в суспільну свідомість сфальсифіковану російською пропагандою ідеологеми про громадянське протистояння в Україні: *«Володин: из состава Украины могут выйти несколько областей»*, *«У Зеленского есть силы противостоять: социологи об опасности массовых протестов на Украине в 2020-м»*.

Ще одна ідеологема, яку нав'язливо вживлюють у масову свідомість російські пропагандистські інтернет-канали «Правда.РУ» та «Российский Диалог» — це небезпечність націоналістичного руху в Україні. Патріотичні настрої активної частини українства російські

ідеологи видають за організовані й неконтрольовані радикальні сили, які агресивно диктують свою волю владі й суспільству. Заголовки інформаційних текстів про суспільно-політичні події в Україні час від часу рясніють словами «эскалация», «война», «ярость», «националисты»: «В Киеве на Майдане призывают к импичменту Зеленского: «формула Штайнмайера» привела националистов в ярость»; «Ярош объявил войну Зеленскому: тысячи националистов «занимают» Донбасс - напряжение растет»; «Эскалация в Донбассе: националисты из «Азова» заняли позиции в зоне отвода войск»; «Приспособленцев вон из власти: Ярош предложил перевыборы президента Украины и озвучил главные нюансы».

Не гребують автори текстів інтернет-сайтів «Правда.РУ» та «Российский Диалог» вживанням у своїх коментарях політ некоректної лексики на кшталт «нацисти» та «фашисти». Так, 20.12.2019 о 09:00 на сайті «Правда.РУ» опубліковано матеріал, підготовлений Любов'ю Степушовою, під заголовком: «Почему WADA наказывает невиновных? Как она поддержала украинских нацистов и ударила по Донбассу?»

Заголовки містять меседж, що Україна є непередбачуваною у своїх діях: «На Украине задержали «смотрящего» за Ивановской областью», «Украина не готова к прямым поставкам газа из РФ - в Киеве сделали заявление». Особливо небезпечними в умовах перемовного процесу в Мінську стають посилення про підступність української влади, небажання з боку України вирішувати проблеми Донбасу: «Украина отказалась от разведения сил в Донбассе - Минские соглашения под угрозой», «Донецкий социолог: с Украиной договориться невозможно», «Зеленский подготовил «сюрприз» по вопросу контроля над границей в Донбассе».

Часто заголовки звучать як звинувачення України в злочинах проти російських громадян чи мешканців окупованих територій: «В ЛНР обвинили Киев в очередной провокации из-за ранения солдата ВСУ»; «Россиянин Евгений Шаталов после пыток «Айдара» остался с отбитыми почками и отмороженными ногами»; «В Донбассе «гремит» перемирие — есть пострадавшие: детали».

Контент-аналіз матеріалів, опублікованих на сторінках інтернет-каналів «Правда.РУ» та «Российский Диалог», виявив не провокацій: «Порошенко и Билецкий сцепились из-за «формулы Штайнмайера»: опубликованы кадры словесной баталии»; «Порошенко в панике из-за «формулы Штайнмайера»; «ДНР и ЛНР выдвинули ультиматум Зеленскому после подписания «формулы Штайнмайера»: Киев не получит ...».

Отже, здійснений нами аналіз інформаційного контенту російських пропагандистських веб-медіа «Российский Диалог» та «Правда.РУ» в сегменті новин про Україну дозволяє нам зробити висновок, що ці інтернет-ресурси широко застосовують психотехнологію нейролінгвістичного програмування свідомості своїх відвідувачів. Свідченням цьому є систематична сугестія ідеологем, суть яких полягає у формуванні в ментальності мас негативного образу України, її президента, високопосадовців від влади, представників національно-патріотичних організацій та спільнот, захисників цілісності українських територій. Інформаційні тексти рясніють вербальними експлікаторами страху, відчаю, зневіри. Вони цілеспрямовано діють на рефреймінг контексту подій та змісту фактів в ньому, щоб запрограмувати вигідну російським агресорам суспільно-політичну поведінку насамперед російських громадян та мешканців окупованих українських територій, а також інших українців, які виявляють інтерес до цих сайтів.

В умовах активної фази інформаційної війни Російської Федерації проти України особливої актуальності набувають психолінгвістичні дослідження можливостей і ресурсів протистояння українських засобів масової інформації, зокрема інтернет-каналів, масованим інформаційним атакам на суспільну свідомість українців.

Література

1. Богуш В.М. Юдін О.К. Інформаційна безпека держави. Київ: МК-Прес, 2005. 432 с.

2. Гуз А.М. Історія захисту інформації в Україні та провідних країнах світу: Навчальний посібник. Київ: КНТ, 2007. 260 с.
3. Жарков Я. М. Інформаційно-психологічний вплив на війська та населення противника (1939–2000 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук; спец. 20.02.22 “Військова історія”. Київ, 2007. 26 с.
4. Зеленін В. По той бік правди: НЛП як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Київ: Люта справа, 2015. 379 с.
5. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. Москва, 2000. 289 с.
6. Карпенко В. Інформаційний простір як чинник національної безпеки України. *Українознавство: науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійно-філософський педагогічний журнал*. 2005, № 3. С. 182-192.
7. Костюк І.А. Інформаційні війни в контексті революційних подій в Україні. *Актуальні проблеми соціальних комунікацій: матеріали наукової конференції, 22 травня 2014 р.* Київ, 2014. С. 57-60.
8. Литвиненко О. В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії. Київ, 2000. 278 с.
9. Манойло А. В. Петренко А. И., Фролов Д. Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. Москва, 1999. 306 с.
10. Ольшанский Д. В. Политическая психология. Санкт-Петербург, 2002. 390 с.
11. Перепилиця Г. Росія розпочала ідеологічну війну проти України з метою не допустити її членства в НАТО. *Корреспондент.net*: веб-сайт. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/270344-ekspert-rosiyarozpochala-ideologichnu-vijnu-protiukrayini-z-metoyune-dopustiti-yiyi-chlenstva-v-nato>. (дата звернення: 15.01.2020)
12. Расторгуев С. П. Информационная война. Москва, 1998. 280 с.
13. Саприкін О. Інформаційна експансія, інформаційна війна та інформаційна атака у засобах масової інформації на прикладі Євро-2012. *Вісник Книжкової палати*. 2013, № 1. С. 40-43.
14. Сасин Г.В. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). *Грані. Політологія*. 2015, №3 (119) березень. С.18-23
15. Семен Н. Ф. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. комунік.: спец. 27.00.01 “Теорія та історія соціальних комунікацій”. Дніпро: ДНУ імені Олеся Гончара, 2018. 26 с.
16. Смола Л.Є. Інформаційна війна Росії: особливості, інструменти та об’єкти впливу. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2016, Т.61, Листопад-грудень. С.77-83.
17. Цуканова О.В. Інформаційні війни: вплив на суспільство: *SWorld*. 2014. Березень 18-30. URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer34/800.pdf>. (дата звернення: 10.01.2020).
18. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти. *Демократичне врядування*. 2014. Випуск 13. URL: <http://lvivacademy.com/visnik13/zmist.html>. (дата звернення: 11.01.2020).
19. Libicki M C. What is Information Warfare? Washington, D. C. National Defense University Press, 1995.
20. Stein G. H. Information Warfare. *Airpower Journal*. Spring 1995.
21. Szafranski R. A. Theory of Information Warfare: Preparing for 2020 *Airpower Journal*. Spring 1995.
22. Taylor P. M. Munitions of the mind. *A history of propaganda from the ancient world to the present day*. Manchester. New York, 1995.

2.7. Media in a Modern Information Space

2.7. Медіа у сучасному інформаційному просторі

Соціально-економічні зміни в Україні й інформаційний вибух у всьому світі вимагають перегляду систем, що традиційно склалися, змісту, методів і технологій навчання в контексті використання різних медіа засобів.

Об'єктивне зростання ролі медіа знаходить реальну суперечність з практикою їх використання в освітньому процесі. У педагогічній науці і практиці недооцінюються освітні можливості сучасних медіа, їх дидактичний і виховний потенціал, що пов'язано зі складністю і недостатньою розробленістю багатьох понять, низькою компетентністю викладачів у цій сфері, недостатньою технічною оснащеністю освітніх закладів [1, с. 13].

Освіта як частина культури, безумовно, багато в чому випробовує на собі глобальний процес інформатизації. З розвитком інформаційного суспільства пов'язане інтенсивне становлення нової освітньої парадигми, що йде на зміну класичної. В її основі лежить зміна фундаментальних уявлень про людину і розвиток особистості через освіту. У новій освітній парадигмі студент – не об'єкт педагогічної дії, а активний суб'єкт пізнавальної діяльності, залучений за допомогою нових форм організації освітнього процесу в діалог з викладачем, активну, творчу діяльність, далеку від простої репродукції. Сучасна особистість має не тільки володіти деяким об'ємом знань, але й уміти вчитися: шукати і знаходити необхідну інформацію, використовувати для цього різноманітні джерела, безперервно розвиватися.

Криза сучасної освітньої системи пов'язана також з надзвичайно вузьким розумінням інформатизації освіти. Часто вона зводиться до предмету інформатики і способів його викладання в освітніх закладах, причому ізолювано від інших дисциплін і курсів.

Таким чином, актуальною є потреба в переосмисленні як методологічних, так і світоглядних цінностей щодо інформатизації освіти. З одного боку, випускники закладів освіти повинні мати певний запас знань у галузі інформатики, включаючи не тільки операційну сферу (роботу з комп'ютером, базами даних, операційними системами, Інтернетом і т. д.), але й уявлення про характер соціуму, процеси інформатизації в суспільстві, зміни, що відбуваються у зв'язку з цим, у мові, культурі. Студенти, які пройшли таку підготовку повинні вміти самостійно орієнтуватися в сучасному світі, вміти поводитися з потоками інформації і т. д. З іншого боку, суспільство має потребу у фахівцях, які вміють самостійно вирішувати професійні проблеми, здібні до безперервної освіти за родом своєї діяльності, які мають для цього достатній рівень знань в галузі інформаційних технологій, засобів масової комунікації.

Проблема інформатизації має розглядатися всесторонньо і комплексно, з позицій різних наук. Педагогічний аспект порушує наступні питання:

- розвиток безперервної освіти в умовах інформаційного суспільства;
- побудова відкритих педагогічних систем;
- інформаційні і комунікаційні технології в додатковій освіті;
- дистанційне навчання;
- психологічні і педагогічні проблеми освіти в умовах інформаційного суспільства;
- використання мультимедійних технологій в освіті;
- глобалізація й інтеграція освітніх послуг;
- зміст і функції освіти в умовах інформаційного суспільства;
- дидактичні можливості і виховний вплив інформаційних технологій і ін. [4, с. 51].

У медіаосвіті під терміном «медіа» розуміються технічні пристрої, призначені для створення, запису, копіювання, тиражування, зберігання, розповсюдження, сприйняття інформації й обміну її між автором повідомлення і масовою аудиторією. При цьому медіа розглядається як комплексний засіб освоєння людиною навколишнього світу (у його соціальних, моральних, психологічних, художніх, інтелектуальних аспектах) [7, с. 42].

Існують різні підходи до класифікації медіа залежно від параметрів, покладених в основу класифікації. Традиційно засоби масової інформації і комунікації діляться за способом передачі інформації (друк, радіо, кіно, телебачення, відео, комп'ютерні мережі й ін.) і по каналу сприйняття (візуальні, аудіальні, аудіовізуальні). Ці класифікації засновані перш за все на відмінностях використовуваних в медіа кодів, знакових комплексів. У періодичному друці представлена двійкова знакова система: природна мова в друкарській формі й іконічні знаки (фотографії, малюнки, карикатури), а також різного роду шрифтові виділення, способи розташування тексту (верстка) і т.д. Стосовно радіо слід говорити про тріаду: усна мова + природні звуки (шуми) + музика. В аудіовізуальних ЗМІ (телебаченні, документальному кіно) тріада перетвориться в тетраду завдяки наявності такого важливого способу передачі інформації і дії на аудиторію, як «живе» зображення [11, с. 17].

Якщо розглянути сучасні медіа в рамках класифікації за каналом сприйняття, то під ними у вузькому сенсі розуміються ті цифрові / електронні медіа, які роблять можливим мультимедійність, – інтеграцію різних медіа в деяке комп'ютерне уявлення – гіпертекстову структуру, нелінійний текст; інтерактивність і моделювання. Нині до електронних медіа відносяться радіо, ефірне, кабельне, супутникове телебачення, відео, комп'ютерні мережі й ігри.

У соціально-педагогічному плані медіа можна класифікувати за наступними критеріями [3, с. 61]:

- місцем використання (індивідуальні, групові, масові, домашні, робочі й ін.),
- змістом інформації (ідеологічні, політичні, етично-виховні, пізнавально-навчальні, естетичні, екологічні, економічні),
- функціями і цілями використання (отримання інформації, освіта, спілкування, вирішення побутових проблем, розваги, соціальне управління),
- результатом дії на особистість (розвиток кругозору, самопізнання, самовиховання, самонавчання, самоствердження, самовизначення, регуляція стану, соціалізація).

З погляду можливостей використання в освітньому процесі електронні медіа групуються в рамках функціонального підходу за такими ознаками [3, с. 71]:

- ступінь універсальності (кількості виконуваних функцій);
- можливість підготовки або представлення інформації;
- можливість роботи з аудіо- або відеоматеріалами;
- можливість роботи зі статичними або динамічними відеодокументами;
- можливість роботи з макро- або мікро-об'єктами.

З погляду універсальності найбільший спектр робіт дозволяє виконати комп'ютер. Менш універсальними пристроями можна вважати, наприклад, мультимедійні проектори, які забезпечують роботу практично з будь-яким джерелом відео- й аудіо-інформації.

Щодо соціальних функцій сучасних медіа існує безліч думок, які постійно змінюються, тому що змінюється сам предмет. В цілому аналіз класифікацій Я. Н. Засурського, Е. П. Прохорова, А. Саркіяна, А. В. Федорова, Л. Н. Федотової, І. Д. Фомічевої, І. Хмари дозволяє розділити функції медіа на наступні основні групи [6, с. 59]:

- 1) інформаційна: повідомлення про справи, різного роду факти і події;
- 2) аналітична (оцінна, функція критики): часто виклад фактів супроводжується коментарем до них, їх аналізом і оцінкою;
- 3) пізнавально-просвітницька (освітня): передаючи багатообразну культурну, історичну, наукову інформацію, мас-медіа сприяють поповненню фонду знань своїх читачів, слухачів, глядачів;
- 4) етично-виховна: медіа відображають морально-естетичні пріоритетні зразки суспільної поведінки, принципи моральності і естетичного смаку, уявлення про добро і зло;
- 5) функція дії (ідеологічна, соціально-управлінська, регулятивна): медіа впливають на погляди і поведінку людей, особливо в періоди так званих інверсійних змін суспільства або під час проведення масових соціально-політичних акцій;

б) гедонізм (рекреаційна, естетична): направлена на забезпечення дозвілля, приємного проведення часу, відпочинку, відновлення сил, задоволення естетичних потреб аудиторії.

Разом із перерахованими функціями вчені зазначають про явно не виражені, латентні функції медіа, суть яких полягає в прихованій дії на суспільну свідомість. З представлених видів навантаження кожний конкретний медіазасіб виконує, як правило, тільки одну або декілька функцій, у процесі реалізації яких можливі декілька результативних варіантів: функціональний, коли в тій чи іншій мірі здійснюється визначуване основною функцією завдання; дисфункціональний, за якого досягається ефект, зворотний до вказаної функції; нефункціональний, пов'язаний з побічними ефектами, що не відповідають основному завданню; афункціональний вплив, або відсутність будь-яких явних результатів [6, с. 60].

Часто медіа можуть викликати негативні соціальні тенденції. В даному випадку мають місце наступні дев'яці функцій медіа:

- 1) велика кількість інформаційних потоків призводить до дезорієнтації особистості;
- 2) схильність до крайнього негативізму, що є причиною різних фобій, або до зайвого оптимізму і прикрашання подій, що, у свою чергу, може викликати фрустраційні ефекти, дисфункції очікувань і розчарування;
- 3) патологічна залежність від певних жанрів, демонстрованих медіазасобами: новин, серіалів, кримінальної хронічки, сенсацій і т.д.;
- 4) уявлення в позитивному ракурсі наркотиків, алкоголю, сигарет, міжетнічних стереотипів – все це проникає в сучасне мистецтво, молодіжну субкультуру і контркультуру;
- 5) масовізація культури і, як наслідок, пониження планки духовних потреб і створення помилкових ідеалів і героїв [5, с. 41].

Розглядаючи електронні медіа з погляду реалізації їх освітніх функцій, важливого значення набуває класифікація відповідних медіапродуктів і способів їх застосування в освітньому процесі. Якщо в зарубіжній науці мова йде, перш за все, про інформаційні технології навчання і відповідне програмне забезпечення, то у вітчизняній дидактиці важлива роль відводиться таким поняттям, як електронні видання і електронні ресурси.

Електронні видання розрізняють за:

- наявністю друкованого еквівалента (електронний аналог, самостійне видання);
- природою основної інформації (текстове, графічне, звукове, мультимедійне видання, програмний продукт);
- цільовим призначенням (офіційне, наукове, науково-популярне, виробничо-практичне, нормативне, навчальне, масово-політичне, довідкове, дозвільне, рекламне, художнє видання).

З перерахованих видань до освітніх відносяться:

- навчальне електронне видання,
- наукове електронне видання,
- науково-популярне електронне видання,
- довідкове електронне видання,
- художнє електронне видання.

Розрізняють такі основні напрями структуризації освітніх електронних інформаційних ресурсів:

- інформаційно-довідкові,
- навчальні,
- загальнокультурні.

Сучасні інформаційні і комунікаційні технології дозволяють індивідуалізувати і активізувати освітній процес навіть у рамках колективного навчання, в основі якого лежить представлення викладачем освітнього матеріалу, орієнтованого на деякого «середнього» студента. Методи традиційної освітньої системи мають новий розвиток завдяки можливостям засобів масової інформації і комунікації. Медіа вносять принципові зміни в зміст навчання, якісно та інакше будуючи навчальні предмети. З'являється можливість в масовому масштабі використовувати особливий тип завдань, направлених на рефлексію

студентами своєї діяльності, її саморегуляцію, що важко реалізується навіть в умовах індивідуального навчання [2, с. 37].

Психологічні проблеми, пов'язані з інформатизацією навчання, достатньо багатоаспектні. Це проблеми місця самих медіа в освітньому процесі, ролі викладача в реалізації навчальних систем, взаємодії студента з медіа, особливостей їх діалогу (нині активно досліджуються особливості реактивної, активної і інтерактивної взаємодії студента і комп'ютера, основні види існуючих комп'ютерних програм освітнього призначення). Все більш актуальним стає наукове обґрунтування проблем захисту людини від маніпулювання з боку медіа.

Врахування педагогічних аспектів використання медіа в освітньому процесі є виключно важливим для перебудови всієї системи освіти відповідно до вимог сучасного інформаційного суспільства.

Деякі особливості застосування цих технічних засобів в освітньому середовищі можна вивести вже на основі самого розуміння суті електронних медіа, яку складають наступні якості [2, с. 43]:

- інтерактивність (від англ. «взаємодія»), або діалог – це взаємодія (почергові вислови, в широкому сенсі – від видачі інформації до проведеної дії);
- мультимедійність – представлення об'єктів і процесів не традиційним текстовим описом, а за допомогою фото, відео, графіки, анімації, звуку, тобто у всіх відомих формах;
- здібність до моделювання – перш за все це моделювання реальних об'єктів і процесів з метою їх дослідження;
- комунікативність – можливість безпосереднього спілкування, оперативність представлення інформації, контроль за станом процесу; все це досягається шляхом об'єднання комп'ютерів в глобальні і локальні мережі;
- продуктивність, тобто автоматизація нетворчих, рутинних операцій, що віднімають у людини багато сил і часу.

А. В. Осик, розглядаючи нові можливості, які надають для системи освіти електронні медіа, говорить про п'ять нових педагогічних інструментів. Наприклад, інтерактивність уперше дозволяє, організувати самоатестацію без участі викладача. Комунікативність вирішує питання отримання інформації в найкоротші терміни, дозволяє дистанційно керувати освітнім процесом, забезпечує консультації з кваліфікованими педагогами, де б вони не знаходилися [2, с. 73].

Проте дані можливості правомірно розглядати також в контексті педагогічних аспектів використання електронних медіа в освітньому процесі. Мультимедійність створює психологічні умови, які сприяють сприйняттю і запам'ятовуванню матеріалу. Під час використання інформаційних технологій в освіті має місце так звана психофізіологічна орієнтованість навчання, яке передбачає підвищення ефективності навчання за рахунок створення оптимальних функціональних станів, що підвищують здібність мозку до засвоєння інформації. Воно опирається на використання відомих нейрофізіологічних механізмів, що лежать в основі перероблення мозком інформації, забезпечуючи тим самим повнішу реалізацію потенційних можливостей мозку до навчання. Мультимедіа забезпечують одночасну роботу декількох каналів сприйняття інформації і створюють умови, коли різні середовища доповнюють один одного. Перед студентами відкриваються величезні можливості в творчому використанні безлічі інформаційних джерел, кожен з яких має свою мову. Одні з цих мов просторово-орієнтовані (текст, графіка), інші орієнтовані на час (звук, анімація, відео) [10, с. 146].

Одна з найважливіших особливостей медіа як засобу навчання – його здатність в наочній формі представляти різного роду процеси, явища, події, залежності, числові співвідношення і т. д., тобто задіювати наочно-образні компоненти мислення, що відіграють виключно важливу роль у навчанні, зокрема під час роз'яснення і засвоєння багатьох теоретичних понять.

Моделювання за допомогою медіа дозволяє вивчати об'єкт або явище в різних умовах, з різних точок зору. Застосування мультимедіа технології дозволяє задіювати для досягнення нового всі органи чуття людини і формує барвистий, об'ємний образ об'єкту, що вивчається, асоціативні зв'язки, що сприяють кращому засвоєнню матеріалу, що представляється. Технологія гіпертексту може використовуватися з метою активізації отриманих раніше знань, сприяє розвитку логічного мислення, дозволяє підсилити творчу складову освітньої праці.

Сучасні засоби представлення інформації дозволяють істотно підвищити ступінь врахування ергономічних вимог до навчальних матеріалів: вибрати розмір і тип шрифту, розмістити в тексті не тільки малюнки, але і звукові фрагменти або відеокліпи. Виникає нова з погляду ергономіки ситуація: студент сам підбирає найбільш ергономічні особисто для нього характеристики матеріалу, що вивчається. Сучасний студент може на свій розсуд ілюструвати матеріал, що вивчається, зробивши його більш наочним. Він може самостійно перетворювати інформацію, що отримується з мережі, відбираючи потрібні аргументи, вибудовуючи їх в певну логіку довідності, що відображає його власну точку зору, образ його думки. В результаті учні глибше проникають у суть питання, у них з'являється інтерес до предмету, вони активніше працюють з освітньою літературою [8, с. 257].

Використання медіа зорієнтоване на індивідуалізацію навчання в умовах колективної діяльності в рамках єдиного освітнього процесу. Медіа виступають як об'єкт вивчення і як засіб навчання. В індивідуалізації навчання кожен учень залучається до активної, орієнтованої конкретно на нього діяльності. При цьому заохочується розумова діяльність, більш повно реалізуються пізнавальні потреби, стимулюється творча активність. Електронні медіа надають можливість вибрати оптимальний темп навчання, контролювати і коректувати хід засвоєння матеріалу, причому результат роботи не віддалений, його видно відразу й безпосередньо на занятті, а не через декілька днів. Студент дістає можливість реалізувати власні методи і прийоми засвоєння матеріалу.

В умовах індивідуалізації навчання необхідним є врахування принципів особистісно-орієнтованого навчання, що означає визнання самоцінності індивіда як активного суб'єкта пізнання; опора на життєвий досвід студента; орієнтація на саморозвиток, самонавчання, самоосвіта; врахування його індивідуальних психофізіологічних особливостей особистості; розвиток її комунікативних здібностей.

Медіа володіють також багатими виховними можливостями: привчають до акуратності, уваги, організованості. Засоби графіки, музичні фрагменти знімають напругу. Робота з комп'ютером розвиває вміння планувати свою діяльність, ухвалювати відповідальні рішення. Сучасні інформаційні технології відкривають нові можливості для вивчення естетики. Психолого-педагогічні дослідження сучасних інформаційних технологій, показують, що комп'ютер, включений в структуру інтелектуальної діяльності людини, активно стимулює продуктивні, творчі функції мислення.

Інформаційні ресурси глобальної мережі Інтернет надають унікальні можливості зробити віртуальні подорожі в усесвітньо відомі скарбниці образотворчого мистецтва: Ермітаж, Лувр, Прадо, галерею Уффіці, Метрополітен-музей і побачити геніальні творіння великих художників. Мультимедійні енциклопедії і телекомунікаційні технології допомагають вивчати творчість видатних майстрів минулого і сьогодення, які зробили величезний вплив на світову художню культуру. При цьому комп'ютер є також інструментом освоєння теоретичних основ живопису, формування художнього смаку, розвитку фантазії і творчих здібностей студентів.

Якщо традиційна система навчання стимулює мотивацію досягнення (отримання гарної оцінки, успішна здача іспиту і т. д.), то використання інформаційних і комунікаційних технологій зорієнтоване на формування пізнавальних мотивів студентів, що сприяють стійкій активності студентів і підвищують ефективність засвоєння знань. Формування таких мотивів здійснюється через специфічні і неспецифічні дії на пізнавальну сферу особистості у вигляді методичної допомоги, вказівок, цікавих завдань, можливості вибору темпу і варіанту

освітньої діяльності залежно від рівня підготовленості (під час роботи в мережі – шляхом інтерактивного діалогу між особистістю і системою, студентом і педагогом, системою і педагогом). Таким чином, засоби інформаційних і комунікаційних технологій підсилюють психологічний чинник мотивації навчання.

Разом із перерахованими особливостями використання медіа в освітньому процесі, що відображають переважно позитивні сторони інформатизації освіти, існує ряд моментів, що стосуються психологічних аспектів інформатизації освітнього середовища, які спричиняють до себе неоднозначне відношення.

Ілюстрації, картинки, графіки, безумовно, позитивно впливають на засвоєння текстової інформації, проте слід враховувати, що просте сприйняття інформації (зорової, слухової, тактильної) автоматично не покращує пізнавальні процеси. Набагато важливішою умовою ефективного використання мультимедіа в процесі навчання є здібність користувачів до декодування символічних і кодових систем. Досить часто можна спостерігати, що економне, але цілеспрямоване використання медіальних форм презентації має кращий результат, ніж строкате нагромадження різних медіаподач освітнього матеріалу.

Має місце тісний взаємозв'язок між тематичним інтересом і набуттям знань. Добре організована навчальна робота з використанням медіа може виявитися безуспішною, якщо студенти не виявляють цікавості до запропонованої тематики.

Використання електронних засобів комунікації найчастіше несе з собою деякий ефект новизни, який може привести до мотивованого і цікавого викладу матеріалу, але ця зацікавленість через певний час знову знижується.

Застосовуючи медіа в освітньому процесі, педагог має враховувати наступні особливості. Ті новоутворення, які виникають під впливом медіа, переносяться в умови традиційного спілкування. Дослідження психологів показали, що значно посилюються вимоги до точності формулювань, логічності і послідовності викладу, підвищується значення рефлексії, проте при цьому знижується роль емоційних засобів спілкування.

Вплив електронних медіа на особистість може бути виражена більшою або меншою мірою: від локального, що стосується обмеженого кола психічних явищ (наприклад, використання комп'ютерного сленгу), до глобальних, що свідчать про зміну особистості в цілому (Інтернет-залежність, синдром хакера і т. п.). Психологи, педагоги, фахівці в галузі інформаційних технологій приділяють багато уваги дослідженню наслідків інформатизації для різних видів діяльності – ігрової, освітньої, професійної. Проте питання глобальних змін в психіці особистості повною мірою ще не вивчені.

Упровадження будь-яких високих технологій у різні сфери діяльності часто направлено, головним чином, на звільнення людини від рутинних операцій і, як наслідок, створення умов для його розвитку. Так і впровадження медіа поступово робить непотрібними багато вмій і навиків, форми діяльності. Проте недоцільне використання медіа може призвести до серйозних втрат. Наприклад, широке і не завжди виправдане використання мікрокалькуляторів навіть у початковій школі веде до втрати навиків усного, швидкого рахунку і т.д. У результаті це призводить до того, що учні не можуть правильно оперувати самим поняттям числа, оскільки не проробили основні операції з числами.

Сучасні медіа забезпечують легкість отримання різноманітної інформації. Тому завдання педагога полягає в тому, щоб направити зусилля студентів на самостійне вироблення нових знань, що є результатом пізнавального процесу, отриманим самим студентом.

Широкому впровадженню медіа обов'язково мають супроводжувати спеціальні заходи, направлені на емоційний розвиток особистості. Небезпека технократичного мислення, що формується під прямим і непрямим впливом інформаційних технологій, на думку психологів, полягає в тому, що для такого мислення характерні «переваги засобу над ціллю, цілі над сенсом і загальнолюдськими інтересами, сенсу над буттям і реальностями сучасного світу, техніки (у тому числі і психотехніки) над людиною і її цінностями».

Моделювання і подальше включення в різні ситуації, провокація і реалізація нестандартних рішень сприяють розвитку уяви, творчих здібностей. Проте, як відзначає Й. Хазебрук, робота з системами віртуальної реальності, що надають студенту можливість фантазувати в кіберпросторі, може викликати аутизацію, тобто замкнутість, відчуженість, відхід від дійсності. Якщо при цьому відбувається незбалансована заміна реальних дій якимись символічними моделями, то важко чекати повноцінного розвитку особистості. В той же час, було б невірно вважати, що аутизація є неминучим наслідком інформатизації, у тому числі і застосування медіа в освіті. Навпаки – під час лікування того ж аутизму застосовуються спеціалізовані комп'ютерні програми, а системи віртуальної реальності допомагають позбавитися від ряду фобій, наприклад, страху висоти [9, с. 23].

З урахуванням функціонального навантаження електронні медіа можуть бути використані як наступні педагогічні засоби [3, с. 112]:

1) Засіб обробки традиційних завдань у спеціальній формі. Перш за все це охоплює область переробки гіпертексту. Наприклад, підготовка повідомлень, доповідей, мультимедіа-презентації і т. д.

2) Помічник у навчанні: робота з електронними словниками, енциклопедіями, Інтернет-порталами по певних предметах. Завдяки різноманітним можливостям медіа в представленні освітнього матеріалу розширюються шляхи їх використання як засоби наочного представлення того або іншого об'єкту.

3) Засіб комунікації (комунікацію електронні медіа забезпечують завдяки з'єднанню комп'ютерів на місці або по всьому світу, найчастіше у формі так званих електронних листів (e-mail), або у формі відеоконференцій (videoconferencing), на яких діти і викладачі можуть спілкуватися, долаючи будь-які межі і відстані. Крім цього, до комунікації відносять отримання інформації через інтернет, а також надання її в користування іншим, тобто одночасне споживання і створення інформації.

4) Інструмент моделювання дійсності, що дозволяє виявляти складні зв'язки, недоступні для сприйняття шляхом простого спостереження. Електронні медіа за допомогою конструювання штучних світів роблять можливим новий масштаб досліджень, зокрема педагогічних.

В якості *ілюстрації* способів використання електронних медіа як засобів обробки освітнього матеріалу розглянемо презентації в PowerPoint. Це одна з найпоширеніших сьогодні форм презентацій самостійно виконаних завдань, доповідей, повідомлень і т. д. Використання PowerPoint дозволяє реалізовувати дидактичний принцип наочності навчання на новому рівні і збільшити мотивацію учнів тільки в тому випадку, якщо педагог і студент знають, як грамотно застосувати ресурси даної програми відповідно до освітнього плану, психологічних аспектів підготовки, оформлення і представлення презентації.

Представлений у вигляді електронних презентацій матеріал істотно розширює можливості звичайних підручників за рахунок використання звукового і відео-супроводу, ефектів анімації. У процесі роботи з комп'ютером у студентів задіюються слуховий і візуальний канали сприйняття, що дозволяє збільшити не тільки об'єм сприйнятої інформації, але і міцність її засвоєння.

Щодо другого способу використання електронних медіа – як *помічник* у навчанні – інтерес представляють спеціалізовані комп'ютерні програми, направлені на тренування певних умінь і навиків, Інтернет-портали, що пропонують широкий матеріал з різних тем у рамках дисципліни, що вивчається. Окрім спеціалізованих сайтів і порталів, важливим і цікавим помічником у навчанні є відеофільми, художні і документальні, відеоролики.

Як засіб *комунікації* сучасні технічні пристрої пропонують широкий спектр можливостей для організації міжнародних проектів, заснованих на електронній пошті, відео-конференціях і т. д. Окрім сумісних телекомунікаційних проектів студенти можуть самостійно працювати над удосконаленням своїх знань у вибраній галузі. Для цього в мережах існує велика кількість різноманітних курсів для різних категорій учнів, призначених для самоосвіти або навчання під керівництвом викладача (дистанційні курси).

Електронні медіа, виступаючи в ролі інструменту *моделювання* дійсності, дозволяють здійснювати віртуальні подорожі в різні міста і країни, знайомитися з традиціями і культурою народів, оглядати основні визначні пам'ятки, не покидаючи будинку, рідного міста, школи або інституту.

Сучасні технічні пристрої дозволяють виконувати конструктивістські вимоги автентичності, наявності безлічі контекстів навчання, автономного здобування знань у ситуації соціальної взаємодії і співпраці. Вони все частіше розглядаються як інструменти для самонавчання. Такі інструменти дозволяють:

- представити різні точки зору на навчальний зміст, аспекти його розгляду;
- підготувати індивідуальні завдання і способи їх виконання;
- мотивувати студентів розв'язувати конкретні проблеми;
- висувати реальні вимоги в конкретних ситуаціях;
- здійснювати кооперативне навчання в групах;
- передати студентам управління і контроль за навчанням.

Розглядаючи дидактичний і виховний потенціал електронних медіа, ті можливості, які вони відкривають, необхідно вести мову перш за все про такі якості, як продуктивність, інтерактивність, здібність до моделювання, індивідуалізація, комунікативність, мультимедійність і т. д. Завдяки ним сучасні технічні засоби до певної міри моделюють діяльність викладача. Проте, маючи ряд незаперечних переваг, що відкривають нові можливості для освітньо-виховного процесу, жодне з технічних засобів сьогодні не може претендувати на роль педагога-вихователя. Наприклад, комп'ютер здатний виконувати деякі функції за викладача: аналізувати дії студента, підказувати, ставити питання і відповідати на них, оцінювати відповідь особистості, пояснювати матеріал. При цьому коло питань і тем, варіанти їх розгляду визначені заздалегідь. Учитель може відповісти на будь-яке запитання, зокрема невдало сформульоване, причому відповідь буде дана у формулюванні, відповідному можливостям учня, з урахуванням багатьох зовнішніх обставин і особливостей його особистості [5, с. 53].

Дані активно проведених досліджень, показують, що, не дивлячись на теоретичне визнання більшістю вчителів необхідності медіаосвіти студентів, важливості впровадження сучасних засобів масової інформації і комунікації в освітній процес, достатньо високий відсоток тих, хто використовує медіа в своїй роботі дуже рідко або не використовує взагалі. До такого призводить, ймовірно, цілий комплекс причин, і відсутність мотивації педагогів до використання сучасних технічних засобів в освітній діяльності відіграє не останню роль. Отже, формування у викладача інтересу до технічних досягнень останніх років, адекватного уявлення про нову роль, яку він реалізовуватиме в постійно змінних інформаційних умовах, є, на наш погляд, ключовим моментом перепідготовки кадрів для сучасної освіти. Разом із мотиваційним компонентом у структурі готовності педагога до використання електронних медіа в освітньому процесі можна виділити наступні [5, с. 86]:

- цільовий (чітке уявлення про цілі і можливості використання електронних медіа в процесі викладання конкретної дисципліни);
- інформаційний (знання сучасних медіа, відповідних ним продуктів і ресурсів, дидактичних і виховних можливостей, психолого-педагогічних особливостей і способів використання);
- діяльнісний (уміння працювати з різними електронними засобами і створювати власні медіапродукти освітнього призначення).

Нові медіа призвели до створення нових форм управління знаннями і організації знання. Звичайні форми передачі освітньої інформації все частіше критикуються: декларативне знання більше не затребуване; навчання, як процесу, потрібно сприяти, створювати для нього сприятливі умови. Традиційні заняття базуються на освоєнні структурованого змісту, який викладачі передають студентам. Навчання в інформаційному суспільстві вимагає більшої активності самих студентів, які освоюють техніки, прийоми, методи самонавчання. В оновлюючому процесі навчання необхідні зміни: відхід від

суворих інструкцій веде до такої взаємодії, в центрі якої знаходиться сам студент і його індивідуальні здібності й особливості.

Навчання за новими принципами означає: самостійність, кооперацію (співпрацю), інтерактивність (взаємодію), креативність (творчість). Сприяти новому навчанню можна за допомогою: введення нових форм навчання, створення нової ролі викладача, активного включення нових технічних засобів в освітній процес, забезпечення вільного доступу до медіа-ресурсів. Реалізація такої зміни парадигми багато в чому залежить від готовності і ініціативи викладачів працювати з різними медіа-пристроями.

Таким чином, наслідки застосування медіа можуть бути як позитивними, так і негативними, до оцінки тієї або іншої технології не можна підходити односторонньо. Плануючи використання електронних засобів у освітньому процесі, педагог має проаналізувати ті можливі прямі і непрямі дії на особистість, які і визначатимуть напрями його розвитку.

Щодо дидактичних і виховних можливостей нових медіа у педагогів існують різні точки зору. Більшість же дослідників сходяться на думці, що застосування інформаційних технологій в освітньому процесі дозволяє досягти нової якості знань, причому цей освітній потенціал закладений у самій ідеї інформаційних засобів.

Література

1. Луман Н. Реальність мас-медіа. - К.: ЦВП, 2010. - 157 с.
2. Медіа-культура особистості: соціально-психологічний підхід / За ред. Л. А. Найдюнової, О. Т. Барішпольця. - К.: Міленіум, 2009. - 440 с.
3. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенко ; за наук. ред. В.В. Різуна. – К. : Центр вільної преси, 2012. – 352 с.
4. Фатеева И. А. Медиаобразование: теоретические основы и опыт реализации: монография. - Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2007. - 270 с.
5. Федоров А. В. Медиаобразование в педагогических вузах. - Таганрог: Изд-во Кучма, 2003. - 124 с.
6. Федоров А. В. Развитие медиакомпетентности студентов в процессе медиаобразования. - Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2010. - 580 с.
7. Федоров А. В. Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности. - Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та, 2010. - 64 с.
8. Цудак С. Використання медійних засобів у неперервній освіті / Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. - 2007. – Вип. - 22.- С. 255-261.
9. Шариков А. В. Медиаобразование: мировой и отечественный опыт. - М.: Изд-во Академии педагогических наук, 1990. - 66 с.
10. Шахіна І. Ю. Інноваційні технології у професійній підготовці майбутнього вчителя комп'ютерних технологій // Наукові записки / Ред. кол.: В.Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н.С. Савченко та ін. – Випуск 180. - Серія: Педагогічні науки. – Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. – С. 144-150.
11. Шахіна І. Ю. Медійні засоби в освітньо-виховному процесі: навчальний посібник / І. Ю. Шахіна. – Вінниця : ФОП Тарнашинський О. В., 2016. – 271 с.

2.8. Language, History – Effective Weapons of Information War, the Basis of National Unity

2.8. Мова, історія – ефективна зброя інформаційної війни, основа національної єдності

Історія людства – це, насамперед, незліченна кількість війн. Наймасштабніша, найкривавіша з них – Друга світова, що тривала 2194 дні (з 1 вересня 1939 р. по 2 вересня

1945 р.), мала кілька театрів воєнних дій: східноєвропейський, західноєвропейський, середземноморський, африканський, тихоокеанський. В ній брало участь 80 % населення Землі. Воєнні дії відбувалися на території 40 країн. Загальні людські втрати – 50 – 55 млн. осіб [6]. Дещо нижчі цифрові показники Першої світової війни (28 липня 1914 р. – 11 листопада 1918 р.), полум'я котрої вирувало переважно на Європейському континенті й в якій брали участь 38 держав та загинуло понад десять мільйонів солдатів і цивільних мешканців [36]. Власне, кожна збройна інтервенція, агресія, не кажучи про глобальні збройні конфлікти, – це завжди численні людські жертви, каліцтва, страждання, величезні матеріальні втрати, море пролитої крові.

Що стосується терміну «війна», то він досить складний та неоднозначний. Однак більшість науковців вважають війну способом розв'язання конфлікту між певними політичними утвореннями, шляхом бойових дій між підпорядкованими цим утворенням збройними силами [13, с. 43]. За «Великим тлумачним словником української мови»: «Війна – це стан ворожнечі між ким-небудь, суперечка, сварка з кимось, боротьба» [5]. Пруський генерал, військовий теоретик Карл Філіп Готліб фон Клаузевіц у своїй праці «Про війну» зазначав, що війна – це та сама політика, але іншими засобами. Війна – це організоване озброєне насильство, метою якого є досягнення політичних цілей [13, с. 45].

Але війна – не лише фізичне кровопролиття, масове застосування вогнепальної чи холодної зброї. Не менш дієвим елементом враження є й слово. У цьому людство переконалося досить давно. Вперше заговорив про «словесну війну» китайський мислитель Сунь-Дзи у своєму трактаті «Мистецтво війни», датованому 513 роком до нашої ери. За його переконанням, найбільшим успіхом будь-якої боротьби є підкорення супротивника без бою [27, с. 19]. У згаданому трактаті він називає «словесну війну» «хитромудрою» і зазначає, що це протистояння відбувається з мінімальними втратами і витратами. Він вважав, що найвище мистецтво перемогти ворога, не використовуючи зброю, полягає у застосуванні інших, не військових, а інформаційних методів протистояння [27, с. 14]. Важливість пропагандистського впливу, побудованого на заздалегідь визначеному ідеологічному «лахмітті», достатньо усвідомлював біснுவатий фігурер Третього Райху Адольф Гітлер, який у програмній праці «Mein Kampf» («Моя боротьба») наголошував: «При допомозі вмілого і тривалого застосування пропаганди можна змусити сприймати небо пеклом і, навпаки, найубогіше життя видавати за рай» [20]. «Збаламучена» ж «пропагандою людина, – як визнає у своїх спогадах колишня графиня Софія Грохольська, родина якої на початку ХХ ст. мешкала в Стрижавському маєтку під Вінницею, – стає несвідомим знаряддям підіривних сил...» [9]. Тому не випадково саме слово, мова стали основним інструментом нового виду війн – інформаційних, а головним їхнім носієм, особливо в останні десятиліття, – засоби масової комунікації.

Оскільки інформаційні війни щораз збагачуються новими елементами впливу на супротивника, джерелами враження, їх не могли обійти увагою численні науковці, в тому числі вітчизняні. В результаті з'явилася низка цікавих досліджень. Серед найбільш відомих українських сподвижників у висвітленні даної проблематики, чії праці викликають закономірний інтерес, В. Абакумов [1], А. Боровська [3], П. Бураковський [4], Ю. Горбань [8], Н. Еляшевська [11], М. Житарюк [12], І. Кабаненко [14], В. Лизанчук [17], О. Литвиненко [18], О. Маруненко [19], М. Ожеван [21], В. Остроухов [22], В. Петрик [22], Н. Семен [26], Г. Почепцов [23], В. Хорошко [29], Ю. Хохлачова [29] та ін. Їхні дослідницькі напрацювання різноманітні за тематикою, багатоаспектні, містять цікаві й ґрунтовні висновки. Так, зокрема, заслуговує на увагу наукове резюме Наталії Семен стосовно сучасного розуміння сутності інформаційної війни:

«Якщо війна – це відкрите збройне протистояння, то інформаційна війна... – це латентне нанесення словесного удару, адже не кожен реципієнт може зрозуміти, що на нього намагаються вплинути за допомогою навіювання пропаганди. Явище інформаційної війни спрямоване на те, щоб систематично і повністю впливати, а, відповідно, і змінювати людську свідомість. Адже інформаційна війна – це війна слів, зображень, трактувань, контекстів, це –

медійне протистояння, яке змінює думки, дезорієнтує людей, відтак, переформатовує їхній світогляд з певною корисливою політичною метою» [26, с. 15].

Науковці єдині у висновку, що у розпалюванні та веденні війн зацікавлені, насамперед, імперії, які, посягаючи на чужі території, завжди намагаються понівечити та переписати на свій лад їхню історію, позбавити національної ідентичності підкорене населення, його рідної мови, використовуючи при цьому не лише фізичне насильство, а й підступність цілеспрямованої пропаганди, інші фактори, що дозволяють досягти мети інформаційних війн: послаблення моральних, інтелектуальних, державних, військових потенцій супротивника; створення вигідної для завойовників інформаційної реальності, примус суспільства повірити в цю реальність [26, с. 27].

Яскраве підтвердження цього – багатовікова страждена доля України, територія якої в різні історичні періоди перекроювалася не однією імперією, а людність піддавалася суцільній дискримінації, нівелювалася; коли одні завойовники-гнобителі привчали говорити її своєю польською мовою, другі – московською, треті – угорською тощо, ненавидячи, вкрай зневажаючи українців як націю, їхню чарівну солов'їнну мову, про яку так пафосно й проникливо висловився Максим Рильський:

Як гул століть, як шум віків,
Як бурі подих – рідна мова,
Вишневих ніжних пелюстків,
Сурма походів світанкова.
Неволі стогін, волі спів,
Життя духовного основа [32].

Не менш промовистий й наступний вислів: «Там, де звучить рідна мова, там живе український народ» [37]. Український поет Володимир Сосюра написав ці рядки у 1931 році, коли у його рідному Дебальцевому на Донеччині українська мова ще звучала. Сьогодні ж тут говорити нею небезпечно. За українську мову в ОРДЛО вбивають...

На важливість збереження української мови та її значення, і не лише в період суспільно-політичних катаклізмів, звертали увагу відомі українські мислителі. Серед них автор першого українського букваря під назвою «Грамматика» та першого написаного українською мовою роману «Чорна рада» Пантелеймон Куліш. Звертаючись до народу, у своєму вірші він наголошував:

Єдиний в тебе скарб – прапращурівське слово,
Заклав його Боян від кражи й чужоядства:
Одно воно життя твого міцна основа,
Певніша над усі потуги і багатства [34].

Письменник у своїх роботах показував, що українська мова є мовою природною, такою, якою говорять люди, що вона існувала з давніх часів.

П. Куліш зробив чимало для того аби українська мова отримала «права громадянства», щоб нею друкувалися різні твори – як для простолюду, так і для вчених людей. З цією метою він укладає українську абетку, збирає фольклорні твори й публікує їх, видає перший український часопис «Основа», стає автором різноманітних творів – художніх, публіцистичних, наукових. Зрештою, перекладає Біблію й твори класиків світової літератури українською мовою.

На цю подвижницьку працю його надихала думка, що саме мова є основою буття української нації. Він розумів, що коли українці утвердяться як нація зі своєю мовою, то це стане сильним (якщо не смертельним!) ударом по Російській імперії. П. Куліш, зокрема, писав: «Пам'ятне бо нам слово московського оракула: польське повстання єсть ніщо, як порівняти його з повстанням літературної України. Там, рече, відпала б, може, під лихий час, невеличка провінція від Імперії; а тут мужицька мова, ставши літературною, розколе Імперію на самій серцевині» [15].

Гортаючи літопис часу, бачимо як принизливо ставилися різні імперії, що у минулі століття владарювали на стражденній українській землі, вороги свободи, незалежності, вільнолюбства українського етносу, також до української історії, самого етносу.

Так, утверджуючи своє панування на експропрійованих землях Брацлавщини й Поділля, польська шляхта вважала, що чималою загрозою для неї є люди з простонароддя, які «вміють читати своє письмо». Тому в «Проекті знищення Русі» від 1717 року зазначалося: «Навчений у простій селянській школі хлоп втікає на декілька десятків миль з підданства і шукає волі... Потрібно... привчати селянських дітей не до книжок, а до плуга, сохи й ціпа» [24].

За царювання Миколи I, який в 1721 році вперше назвав власну імперію Росією (до цього, за уточненням відомого українського журналіста та письменника Олега Черногуза, це була Тартарія, пізніше – Татарія, ще пізніше – Золота Орда, до періоду царювання Миколи I – Московія [33]) з Петербурга надійшов суворий наказ: пильно стежити за українською літературою, не допускати в ній «переваги любові до батьківщини», тобто до України, «над любов'ю до вітчизни», тобто – імперії. Політично неблагонадійним вважався всякий, хто виявляв інтерес до українських старожитностей, історії, літератури, мови – цементуючої сили української нації. У Московському університеті знайшлися навіть так звані «професори», які в лекціях і в пресі стали запевняти, що українська мова є та сама російська, але попсована польською.

Згодом з'явилися валуєвський циркуляр про те, що самої української мови як такої «не було, не має і бути не може», та емський указ, який повністю заборонив друкувати будь-які книжки українською мовою (навіть тексти до музичних творів) або ввозити таку літературу з-за кордону, говорити українською мовою на театральній сцені. Саму назву «Україна» царська цензура заміняла на «Малоросія» [7].

Такою ж нетерпимою до так званих «хохлів» була політика Російської імперії у період національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1921 рр. Так, крайнє несприйняття російсько-імперські шовіністи висловлювали стосовно діяльності Української Центральної Ради, про що красномовно засвідчує «Відозва «Красной Точки» [войовничої таємної монархічної організації. С. Г.] до населення» у 1918 р.:

«Граждане! Вы, конечно, уже знаете, что Украинская Центральная Рада, этот сброд предателей и изменников русского народа, только занималась тем, что привозила из Германии и Австрии разных жуликов и мошенников, вроде пана Грушевского и проч. и распродавала южную Россию немцам, ляхам, жидам в розницу и в розпивочную...

По приказу кайзера австро-германские полчища двинулись на нас, взял с собой для прикрытия продавших веру и родину русских отщепенцев, т. н. украинцев, и коварных ляхов, предавшихся на сторону немцев в трудную годину Руси...

В диких зверствах украинцев, ляхов и немцев принимают участие жида, которые на каждом шагу продают русский народ и отдают его на растерзание наших врагов. Украинская Центральная Рада при деятельном участии немцев, ляхов и жидов работает на восстановление жидо-ляхо-немецкой панцины, готовит новые кайданы, новые цепи, разбитые 57 лет тому назад державною рукою Царя-Освободителя...

Граждане., истребляйте врагов штыками, бомбами и пулеметами. Докажите, что острие русского штыка еще не притупилось, способно пробить тысячи тел наших проклятых врагов, желающих потопить народ в море русской крови и погубить в огне анархии и пожаров великую Россию. В укрощении и истреблении врагов народа залог возрождения и укрепления единой России под главенством Государя-Императора, так как только царь земной, – Помазанник Божий, наследственный избраннык русского народа, может даровать народу мир, спокойствие, порядок, землю и волю...» [10].

Крім «Красної Точки» аналогічно вели себе тоді й інші російські шовіністичні організації: «Союз Русского народа», «Православие», «Самодержавие», «Русская народность», так звана бригада «Черная рука». Ось рядки із ще одного їхнього «Возвання»:

«...Влада перейшла до рук жидівських самодержавців, які безкарно розпоряджаються долями великого народу і приймають усі міри для того, щоб закабалити руський народ в ярмо Всесвітнього Жидівського Кагалу. Створюючи собі дійових помічників в особах якихось українців (помісь жидів і ляхів) і, запросивши на допомогу ляхів, жидівська влада розпочала похід проти Церкви Православної – берегині й покутниці величезних страждань Руського Народу... Отці і брати!.. Щоб вийти з вогню анархії та пожеж, спрямованих на гибель Росії жидами, ляхами та українцями..., будьте Гермогенами..., куйте духовні мечі... Не дайте загинути Святій Русі... Стійте міцно за Віру, Царя і Вітчизну» [30].

Аналогічним було ставлення до українців правителів та їхніх оплічників Золотої орди, Османської імперії, нацистського Третього Райху, один із лідерів якого «коричневий цар України» Еріх Кох заявляв, що якби зустрів українця, гідного сидіти з ним за одним столом, то він був би змушений застрелити його [31].

Нині у хаос національного розбрату, протистояння, братовбивства намагаються втягнути українців прихильники «русского мира», коли така ж великоімперська путінська Росія, нехтуючи усіма міжнародними юридично-правовими нормами, під якими стоїть і її підпис, зокрема під Будапештським меморандумом від 5 грудня 1994 р. про гарантії суверенітету та безпеки України, посягнула на територіальну цілісність Української держави, загарбала Крим, розв'язала криваву бійню на Донбасі. Більше того, військова агресія країни-сусіда проти України активно супроводжується інформаційною війною, що, врешті, переросла в гібридну, мета якої – маніпуляція громадською думкою, деформування сприйняття реальної дійсності, створення хаосу у людській свідомості. Впродовж більше трохсот років російська політика (політика Московського царства), залишається незмінною – забрати у сусідів мову (адже чим більше тієї мови, тим меншим стає їхній «русский мир»), історичну пам'ять, культуру, віру, вихолостити національний дух. Активно використовуючи мас-медіа, оскільки саме вони є основним джерелом інформування суспільства та найбільш ефективно впливають на формування громадської думки [26, с. 13], влада держави-агресора, як серцевина та виразниця «русского мира», послідовно втілює в життя свої підступні стратегічні цілі. Контрольовані нею ЗМІ систематично й цілеспрямовано поширюють пропагандистську ересь, стали гучною трибуною відвертих шовіністів, українофобів, колаборантів.

На це, зокрема, звертає увагу у викладеній на початку 2020 р. в Інтернет-мережі статті «Війна ідентичностей. Україна опинилася перед новими викликами» доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Кієво-Могилянська академія» Лариса Масенко. Науковець з обуренням наводить слова «заяви шовініста Захара Прілепіна у публікації в «Комсомольській правді» 25 серпня 2013 року під назвою «Украинцев не существует? А жаль»: «Вот украинская мова есть. Украина как государство тоже есть, есть украинская идея, жовто-блакитный флаг, трезуб, Бандера с Петлюрой и Мазепой, «Кобзарь» Шевченко, украинский национализм и украинская литература есть, а народа такого нет и никогда не было».

Аналогічні міркування, – продовжує вона, – на сайті «Русская идея» 26 квітня 2016 року виклав журналіст-колаборант Олександр Чаленко, який втік до Москви після Революції гідності: «Да, есть украинская мова, украинский алфавит, украинская литература, вышиванки, шаровары, украинская «история», украинские национальные «герои». Есть миллионы людей, которые искренне считают себя «украинцами», но тем не менее никаких «украинцев» в природе не существует. Просто все эти «мовы» и «украинские литературы» существуют автономно от тех людей, которые проживают на территории современной Украины», и никак с ними не соприкасаются. Почему не соприкасаются? Да потому, что примерно 90 % граждан Украины являются абсолютно русскими людьми. Никакую «мову», и вообще ничего «украинского» они в своем быту не используют».

У лекції, прочитаній в Москві в жовтні 2019 року, колаборант знову намагався довести, що українців «в природі не існує»: «Украинцы существуют лишь только потому, что существует государство Украина. Отними государство Украина – украинцы исчезнут».

Більше того, подібна ересь звучить й з уст экс-помічника президента Росії Володимира Путіна Владислава Суркова, який вважає, що України не існує, а є лише так зване українство:

«Украины нет. Есть украинство. То есть, специфическое расстройство умов. Удивительным образом доведенное до крайних степеней увлечение этнографией. Такое кровавое краеведение. Сумбур вместо государства. Борщ, Бандера, бандура есть. А нации нет. Брошюра «Самостийна Украина» есть, а Украины нет. Вопрос только в том, Украины уже нет, или пока еще нет?» [38].

Подібні заяви свідчать про те, що путінський агітпроп намагається підготувати суспільну думку і всередині країни, і зовні до запланованої ліквідації Української держави» [35].

Варто не забувати й висловлювання Путіна про «русский мир», що «Россия заканчивается там, где заканчивается русский язык».

Л. Масенко б'є на сполох й з іншого приводу – проявів відчуженості представників теперішньої української влади, насамперед, відповідальних за інформаційну безпеку країни, від тих вартостей, що становлять основу національної держави. Вона звертає увагу на сценку з вистави «Кварталу 95», яку канал «1 + 1» демонстрував одразу після новорічного привітання президента.

«Комедійна вистава, – резюмує авторка, – як завжди, відбувалася російською мовою. Проте в одній сцені звучала й українська. Це була пародія на популярну українську пісню «Ніч яка місячна» у виконанні Євгена Кошового. Стьоб починався уже під час оголошення: «Музика красива, слова розбірливі, виконується по трезв'яку вперше».

У перелицьованому тексті ліричної пісні очікувано з'явилась свиня як улюблений персонаж російських анекдотів про салоїдів-малоросів: «спить у сараї свиня, вже не рохкає», пейоративна лексика: «ах ти ж холера, сволота поганая», троє акторів зображували придуркуватого вигляду бандуристів, танцювали дівчата у віночках, одну з яких Кошовий носив на руках, стьобаючись з тексту пісні і переводячи її з ліричного коду у вульгарний. Весь анжураж відповідав пародійному зображенню «племени поющего и танцующего».

Виконане кварталівцями знижено-сміхове пародіювання української пісні належить до найгіршої форми міжкультурної комунікації. Вона полягає у приниженні однієї етнокультури, в даному разі української, з погляду іншої етнокультури – російської, носії якої вважають себе статусно вищими за принижуваних» [35].

Слід зазначити, що путінські пропагандисти та їхні прислужники системно навішують аудиторії негативні міфологеми про Україну, у яких вона постає як країна, непридатна для життя, її влада та військо – це бандити і фашисти, які вбивають мирне населення та руйнують економіку. Натомість для Росії, в цьому контексті, вимальовується інша реальність. Вона постає як могутня країна з авторитетним лідером, що здатна захистити своїх «братів та сестер» від українсько-фашистського свавілля [26, с. 21]. Найбільш популярні пласти стереотипів про Україну:

- Україна – це частина Росії, і вона не може існувати без Росії. Відтак, українці є регіональною групою росіян, які мають свій говір та певні територіальні особливості.

- Української мови не існує. Чимало росіян вважають, що українська мова – це діалект, який утворився з російської, а саме оформлення самостійної української мови нав'яне або поляками або владою Австро-Угорщини.

- Західна Україна – це осередок «бандерівців», «укрофашистів», а Львів – їхня столиця.

- Української культури не існує. Чимало росіян вважають, що, окрім вишиванок, народних пісень та кількох письменників, в українському культурному обширі більше нічого немає. Усіма іншими культурними надбаннями Україна має завдячувати Радянському Союзу.

- Етнічні росіяни знаходяться під загрозою в Україні. Саме тому вони просять, щоб Росія заступилась за них і втрутилась у суверенні справи України. Адже Росія «своїх» у біді не кидає [26, с. 22 – 23] та ін.

Загалом, Російська Федерація за допомогою підконтрольної їй журналістики, що стала потужним інструментом влади, який деформує свідомість аудиторії, в інформаційній війні проти України реалізує низку завдань. Серед них: створення атмосфери зневаги до українського слова, культури, історії та державності, нав'язування ідеї про всемогутність та прогресивність Росії; провокація соціальних, національно-етнічних сутичок; фальсифікація фактів історичної спадщини, висміювання здобутків українського народу; нав'язування свого способу життя, поведінки, світогляду як апріорі істинних речей; навіювання паніки та підрив морального духу і віри українців у перемогу [26, с. 27 – 28] тощо.

Багато зусиль докладається агресором, щоб вбити клин у національну єдність українців, оскільки українська національна ідея зовсім неприйнятна для ворогів. Насамперед тим, що вона містить у собі прагнення до правди, добра і справедливості, захищає інтереси української нації, а не нації завойовників.

Українська національна ідея – це, насамперед, світоглядна система українства, в якій методологічну основу складають: людина, нація, еліта, територія, держава, духовна святість мови, національного патріотизму, мирного співжиття з людством. Це – духовна концепція, яка містить у собі установки про господарювання на своїй землі без чужинського впливу. Це – віра в себе, дороговказ духовного оздоровлення нації і практичного безсмертя на Землі. Саме в національній Україні міститься безсмертя України!

Тільки національна ідея здатна перетворити громадянина України в українського патріота, тільки вона може відродити українську націю у її природному образі: національному, державотворчому, історичному, виробничому, культурному, політичному, психологічному. Це – генератор стрімкого руху вперед, розвитку як духовної, так і матеріальної сфер. Це – скарбниця великих і вічних знань про минуле українського етносу, його сучасне і майбутнє. Тільки той живе повноцінним життям і має велику перспективу, хто споживає ці знання та використовує їх належним чином. Це – дороговказ усім українцям.

Тому слід постійно проявляти невичерпний інтерес до вітчизняної історії, історії своєї малої батьківщини. Але історії правдивої, не фейкової, не вигаданої ворожими пропагандистськими центрами. При цьому не варто забувати досить слушну настанову, хоч і цинічну, нацистського ідеолога Йозефа Геббельса: «Забери у народу історію і через покоління він перетвориться на натовп, а ще через покоління ним можна керувати, мов стадом» [25]. Тому й донині актуальними видаються мудрі слова, які свого часу сказав відомий історик, уродженець Вінниччини Володимир Боніфатійович Антонович, що «дивно жити в краї і не знати ні самого краю, ні його людності» [2]. Адже справжній патріотизм починається з виховання любові до рідного краю, до своєї малої батьківщини, пізнання її історії та сьогодення.

Українська національна ідея сьогодні – це збереження незалежної, суверенної держави Україна, самоідентифікація нації, визнання її світовою спільнотою, поглиблення поваги до українства, його традицій, мови, віри.

Це особливо важливо нині, коли «выхри враждебные воют над нами». Коли українська національна ідея зрана, знівечена, кровоточить, як і сама нація, історична місія якої полягає в тому, щоб забезпечити нормальні умови життя з власної праці, за власними законами, за власним світоглядом.

Це слід глибоко зрозуміти українським державникам, мас-медійникам, усім захисникам рідної Батьківщини, які протистоять агресору у нищівній гібридній війні, оскільки питання інформаційної агресії проти України з боку Росії сьогодні є надзвичайно актуальним – аналіз українського досвіду роботи ЗМІ в умовах інформаційної війни засвідчує, що на відміну від Росії, де кожна інформаційна атака ретельно планується і виконується з особливою ретельністю, Україна поки що перебуває у процесі вишколу боротьби з інформаційним агресором [26, с. 3].

Першочерговим завданням для захисників зраненої Батьківщини, бійців ідеологічного фронту залишається проникнення у розум і серця кожного українця, прищеплення духу патріотизму, шанобливого ставлення до української національної ідеї, національної єдності.

Для цього слід використовувати усі можливості та механізми впливу, серед яких: мова, історія, культура, споконвічні народні традиції, віра, щира безкорислива синівська любов до матері-України, глибокий, свідомий патріотизм.

Важливо, щоб кожен із них, насамперед мас-медійники, пройнялися мудрістю Апостола української нації Тараса Шевченка, який, розуміючи, що свою долю треба формувати своїми руками, своєю волею, боротьбою, закликав: «Борітеся, поборете, Вам Бог помагає! В своїй хаті – своя правда і воля святая!» [28], незламністю духу славетної Лесі Українки, що закарбувався у її безсмертному творі «Contra spem spero!»:

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.
І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая міцна,
Може, квіти зійдуть – і настане
Ще й для мене весела весна.
Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать,
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.
В довгу, темную нічку невидну,
Не стулю ні на хвильку очей,
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей...
Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись.
Буду жить! – Геть думи сумні! [16].

Також дуже важливо донести до найширших мас розуміння, що єдиний народ починається з того, коли кожен із сорока чотирьох мільйонів українців, які живуть у різних регіонах, усвідомлює: Україна починається з тебе! Тоді навіть найнебезпечніші інформаційні загрози агресора приречені на поразку.

Література

1. Абакумов В. М. Загальна характеристика форм і засобів ведення інформаційних війн в Україні / В. М. Абакумов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – Вип. 38. – С. 159 – 165.
2. Антонович В. Б. Автобіографічні записки / В. Б. Антонович // Літературно-науковий вісник. – К.; Львів, 1908. – Т. 43. – Кн. IX. – С. 395.
3. Боровська А. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: анат. доп. / А. Боровська. – К.: НІСД, 2016. – 109 с.
4. Бураковський П. Російська пропаганда про події в Україні: тенденції 2014 – 2016 років [Електронний ресурс] / П. Бураковський // Media Sapiens. – 2017. – Режим доступу: http://www.osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/rosiyska_propaganda_pro_podii_v_ukrani_20142019_rokiv/.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2009. – 1736 с. – С. 186.
6. Гальчак Сергій. Поділля в роки Другої світової війни (1939 – 1945): Монографія / Сергій Гальчак. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. – С. 49.
7. Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст.: Монографія / С. Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. – С. 196 – 197.

8. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / Ю. О. Горбань // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2015. – Вип. 1. – С. 136 – 141.
9. Грохольська С. Болючі спогади 1917 – 1919 / С. Грохольська. – Вінниця: ТВОРИ, 2018. – С. 31.
10. Державний архів Вінницької області, ф. Р – 2734, оп. 1, спр. 13, арк. 11 – 12.
11. Еляшевська Н. Ф. Вразливість України до інформаційної війни / Н. Ф. Еляшевська // Теле- та радіожурналістика. – Львів, 2015. – Вип. 14. – С. 165 – 169.
12. Житарюк М. Г. «Гарячі точки» у ЗМІ та засобах масової інформації, пропаганди і маніпуляції. Особливості російсько-української війни 2014 / М. Г. Житарюк // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – 2015. – Вип. 40. – С. 208 – 214.
13. Замятин А., Замятин В., Юсупов Р. Опасности информационно-психологической войны / А. Замятин, В. Замятин, Р. Юсупов // ОБЖ. – 2002. – № 6. – С. 42 – 46.
14. Кабаненко І. Інформаційна війна Росії проти України побудована на суцільній брехні [Електронний ресурс] / І. Кабаненко. – 2014. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/28496>.
15. Кралюк Петро. Україна vs Росія. Пантелеймон Куліш керувався тим, що саме мова є основою української нації [Електронний ресурс] / Петро Кралюк. – 2019. – Режим доступу: radiosvoboda/a/30090635.html
16. Леся Українка. Contra spem spero! // Збірка «На крилах пісень». – Львів, 1893. – С. 13 – 14.
17. Лизанчук В. В. Антиукраїнська інформаційна агресія в телерадіопросторі Росії та України / В. В. Лизанчук // Наукові записки Інституту журналістики. – 2014. – Т. 56. – С. 13 – 21.
18. Литвиненко О. В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії: монографія / О. В. Литвиненко. – К.: ВКФ «Сатсанга», 2000. – 222 с.
19. Маруненко О. Зовнішні і внутрішні інформаційні війни у медійному просторі України / О. Марусенко // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – К., 2011. – № 4. – С. 91 – 95.
20. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сборник материалов. – Т. 7. – М., 1961. – С. 257.
21. Ожеван М. Інформаційні війни: курс онлайн лекцій [Електронний ресурс] // Prometheus. – 2015. – Режим доступу: http://courses.prometheus.org.ua/courses/KNU/102/2015_T2/about.
22. Петрик В. М., Остроухов В. В. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних операцій: навч. посіб. / В. М. Петрик, В. В. Остроухов. – К.: Росова, 2006. – 208 с.
23. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Г. Почепцов. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – 497 с.
24. Правда про унію: Документи і матеріали. – Львів, 1968. – С. 84.
25. Правий Павло. Ярослав. Останній каган Руси / Павло Правий. – К.: «Видавництво Сергія Пантюка», 2020. – 200 с. – С. 4.
26. Семен Наталія. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «Правда.Ру» та «Российский диалог») / Наталія Федорівна Семен / Дис. к. н. із соціальних комунікацій; спец. 27.00.01 – теорія та історія комунікацій. – Дніпро, 2018. – 250 с.
27. Сунь-Дзи. Мистецтво війни / Сергій Лесняк. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. – 108 с.
28. Тарас Шевченко. Кавказ // Твори. – В п'яти томах. – Т. 1: Поетичні твори (1837 – 1847). – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 296.

29. Хорошко В. О., Хохлачова Ю. Є. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. Частина I / В. О. Хорошко, Ю. Є. Хохлачова // Інформаційна безпека. – 2016. – № 22 (3). – С. 283 – 288.

30. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1793, оп. 1, спр. 68, арк. 21 зв.

31. Berhoff K. C. Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule / Berhoff K. – Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2004. – P. 37.

32. gramotiy.co.ua/рильський-максим-рідна-мова

33. <https://mail.ukr.net/desktop#eadmsg/15797188503670620975/f0>

34. poglyad.tv/pantelejmon-kulish-200-rokiv-top-10-faktiv-hro-tvorchist

35. radiosvoboda.org/a/30364963.html

36. uk.wikipedia.org/wiki/Перша_світова_війна

37. ukrclassic.com.ua/katalog/s/sosyura-volodimir/557-volodimir-sosyura-ridna-mova

38. hvylya.net/news/exclusive/politicheskij-luzer-stefanchuk-ukolol-jeks-pomoshhnikaputina-surkowa.html

2.9.Information Space of Ukrainian-Moldavian Transnistria

2.9.Інформаційний простір українсько-молдовського Придністров'я

Історично склалось, що прикордонні території мають істотні особливості економічного, соціального, а подекуди правового статусу. Його характерними ознаками є так званий «малий прикордонний рух», наявність зон, для мешканців яких діє спрощена система перетину кордону, родинні зв'язки громадян сусідніх країн. Невід'ємною складовою життя прикордоння є також специфіка формування інформаційного простору, в якому нерозривно, часом химерно поєднаний контент вітчизняних і зарубіжних теле- та радіомовників.

Об'єктом цього дослідження є територія українсько-молдовського Придністров'я. Ріка Дністер виступає тут не лише ділянкою державного кордону, але й своєрідним маркером розмежування історичних областей Поділля та Бессарабії. В адміністративному відношенні мова йде про Могилів-Подільський і Ямпільський райони Вінницької області України. Крім того, автор вважає за необхідне розширити досліджувану територію за рахунок Піщанського району Вінниччини, дотичного до самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки. Стаття 3 Закону Республіки Молдова «Про основні положення особливого правового статусу населених пунктів лівобережжя Дністра (Придністров'я)» від 22 липня 2005 року визначає цей регіон як автономно- територіальне утворення з особливим правовим статусом [11]. І хоча між Піщанським районом Вінницької області України та Кам'янським районом невизнаної ПМР Дністер не протікає, для цілей цієї статті визначальною є інша обставина: контент засобів масової інформації Придністров'я, який поширюється в тому числі на українську територію, значною мірою відрізняється від контенту мовників Республіки Молдова, а відтак потребує окремого дослідження.

Предметом даної розвідки є історична ретроспектива, сучасний стан та тенденції розвитку інформаційного простору українсько-молдовських прикордонних територій Дністровського регіону. Мова піде про діяльність електронних ЗМІ в 90-х роках ХХ – початку ХХІ століття, їх трансформації у цифрову епоху та реалізацію програм стимулювання розвитку телерадіомовлення впродовж 2018-20 років.

Джерелами для написання статті виступили Директива Європейського парламенту та Ради 2010/13/ЄС від 13 березня 2010 року (Директива про аудіовізуальні послуги), закони та підзаконні акти України і Республіки Молдови у сфері медіа, матеріали національних регуляторів (Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення та Координаційної ради з телебачення і радіомовлення (КРТР) Республіки Молдова): плани

розвитку телерадіопростору, рішення, звітна інформація тощо. Для цілей даного дослідження важливими є аналітичні розвідки та статті В.Бакальчука, І.Радзівєвського, Б.Червака, О.Стегнія та інших фахівців із заявлених проблем.

З лютого 2012 року здійснює діяльність Єврорегіон «Дністер» в якості органу транскордонного співробітництва, який об'єднує Вінницьку область України та 7 районів Республіки Молдова. Серед основних завдань єврорегіону слід відзначити організацію, координацію та поглиблення зв'язків в сфері економіки, науки, освіти, культури [10], а відтак і розвиток інформаційного простору прикордонних територій України та Молдови.

Інформаційний простір українського Подністров'я у 90-х роках ХХ- в першому десятилітті ХХІ ст.

Аудіовізуальний простір, який дістався Могилів-Подільщині та Ямпільщині з часів Радянського Союзу, важко назвати насиченим. З телевізійних програм глядачі мали змогу приймати канал Центрального телебачення ЦТ-1 (з 1991 р. носив назву «Останкіно», з 1996 - ОРТ), а також передачі УТ-1. Радіослухачі через дротову мережу мали доступ до програм Першої програми всесоюзного радіо, а також передач УР-1 та Вінницької обласної редакції радіомовлення. Разом з тим, в зв'язку із близькістю кордону мешканці придністрянських районів спромоглися дивитись передачі молдовського та румунського телебачення, а також слухати їхні радіопрограми. Більше того, за свідченням місцевих жителів, якість «телевізійної картинки» з Молдови була набагато кращою, що зумовлено наявністю потужного передавача у Бельцах.

Впродовж 90-х років минулого століття революційного прориву у розвитку інформаційного простору прикордонних районів не відбулось. Щоправда, розпочались перші кроки розвитку місцевого мовлення. В травні 1993 року рішенням Могилів-Подільської міської ради було створено студію міського ефірного телебачення. Позаяк система телевізійного мовлення в країні на той час була не сформована, а перші ліцензії на мовлення новостворена Національна рада розпочала видавати лише у 1995 році, моголів-подільські телевізійники виходили з власними новинними проектами на частоті вінницького телеканалу «Іштар», передачі якого транслювались на 40 ТВК.

В наступні 10 років у Могилів-Подільському остаточно сформувалась система аналогового телевізійного мовлення. На теренах району працювали 9 телерадіокомпаній на шести виділених частотах: УТ-1/ТРК «Ера» (5 ТВК, потужність передавача 0,1 кВт); УТ-2/ТОВ «ТРК «Студія 1+1» (1 ТВК, потужність передавача 0,1 кВт); ПрАТ «Телеканал Інтер» (23 ТВК, потужність передавача 0,1 кВт); Вінницька обласна державна телерадіокомпанія (36 ТВК, потужність передавача 0,1 кВт); ТОВ «Новий канал» (3 ТВК, потужність передавача 0,01 кВт); ТОВ «Міжнародна комерційна телерадіокомпанія» (ICTV)/КП «Престелерадіоцентр «Краяни» (43 ТВК, потужність передавача 0,1 кВт). ICTV та «Краяни» стали останніми на цій території проліцензованими компаніями в аналоговому форматі: Національна рада України прийняла рішення №807 про видачу їм ліцензії 20 грудня 2005 року. Така структура телепростору зберігалась до заміни аналогового мовлення цифровим.

Радіомовлення зазнало значних модифікацій впродовж 2000-2001 років. Результатом катастрофічного зледеніння 28 листопада 2000-го року стало повне знищення на теренах області дротового мовлення. Відтак з наступного року мовлення на території Могилів-Подільського району велось ефірним способом на частоті 104,2 МГц. Мовниками виступали Національна радіокомпанія України, Вінницька обласна державна телерадіокомпанія та місцеве комунальне підприємство «Могилів-Подільська районна телерадіокомпанія «Об'єктив».

У місті Моголіві-Подільському здійснювали діяльність дві компанії- провайдери програмної послуги: ТОВ ТРК «Краяни» та ДП Телерадіостудії «Овіс – 2».

Схожі процеси відбувались на сусідній Ямпільщині. Там також в першій половині 90-х років телебачення зводилось до 2-х каналів. І за аналогією з Моголієвом-Подільським мешканці Ямпільського району масово дивились і слухали молдовські ЗМІ. Впродовж наступних років з ямпільської вежі розпочали мовлення 6 телеорганізацій: УТ-1/ТРК «Ера»

(22 ТВК, потужність передавача 0,1 кВт; УТ-2/ТОВ «ТРК «Студія 1+1» (34 ТВК, потужність передавача 0,1 кВт); ПрАТ «Телеканал Інтер» (41 ТВК, потужність передавача 0,1 кВт); ТОВ «Новий канал» (3 ТВК, потужність передавача 0,01 кВт).

Дротове радіомовлення в Ямпільському районі також було повністю знищене після листопада 2000-го року, йому на заміну прийшло ефірне на частоті 101,8 МГц. Поряд з НРКУ та обласною державною телерадіокомпанією тут мовив Ямпільський телерадіомовний комітет. Ця ж компанія також виготовляла контент за угодою з Новим каналом для трансляції на 3-му ТВК.

Ямпільський район став одним з лідерів розвитку на Вінниччині компаній – провайдерів програмної послуги. В середині нульових років ліцензіатами Національної ради стали: ПП «Приватка телестудія «Світоч» (м.Ямпіль), ПП «Телерадіокомпанія «Продан» (с.Цекинівка), ПП «Телерадіокомпанія «Сіріус Плюс» (с.Дзигівка), ПП «Телерадіостудія «Імпульс» (с.Дзигівка). Остання практикувала також на території району телевізійну технологію МІТРС.

Особливістю території українського Придністров'я є складний ландшафт, в умовах якого вкрай непросто організувати прийом телевізійних програм. Відтак у багатьох населених пунктах були встановлені мікроретранслятори потужністю 0,001-0,002 кВт. Такі передавачі ретранслювали, в основному, передачі Першого Національного каналу, Студії 1+1 та Інтера. Крім Могилів-Подільського та Ямпільського вони знаходились також на території Крижопільського, Томашпільського та Піщанського районів.

На Піщанській вежі телевізійних передавачів не встановлювали; весь контент мешканці району одержували з передавачів, розташованих у с.Ободівці Тростянецького району. Там здійснювали мовлення 9 телерадіоорганізацій: УТ-1/ТРК «Ера», УТ-2/ТОВ «ТРК «Студія 1+1», ПрАТ «Телеканал Інтер, Вінницька обласна державна телерадіокомпанія, ТОВ «Міжнародна комерційна телерадіокомпанія» (ICTV), ПрАТ «Телекомпанія ТЕТ» та ТОВ ТРК «Україна».

Безпосередньо у Піщанці на частоті 104,1 МГц транслювалась програма УР-3 («Культура»). Передачі Першого каналу національного радіо мешканці району мали змогу слухати на частоті 70,10 МГц з с.Ободівки Тростянецького району (пізніше ця частота була замінена на 105,1 МГц).

Характерною особливістю телепростору придністровського регіону є масове використання населенням супутникових антен. Точна статистика відсутня, але не виникає жодного сумніву, що саме супутникове телебачення було і продовжує залишатись лідером візуального простору на цій території.

Вплив аудіовізуальних ресурсів Республіки Молдова.

Вже зазначалось, що жителі придністровських районів Вінниччини компенсували малочисельність українських аудіовізуальних засобів масової інформації за рахунок молдовських ресурсів. Телевізійні мовники Республіки Молдова транслювали програми з передавачів, розташованих у містах Бельци, Сороки, Резина, Флорешти, Дрокія, Єдинці, Каменка тощо. Українські глядачі мали можливість переглядати передачі таких телекомпаній: Молдова1, Молдова2, Публіка ТВ, Sor TV, Первый приднестровский, а також низки російських каналів (ОРТ (з 2002 року – Первый канал), РТР-Планета, Россия-1, Россия-24 та інші). Російські канали транслюються з території самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки і поширюються, в першу чергу, на території Піщанського і східної частини Ямпільського районів.

Схожа ситуація з радіомовленням. Могилів-Подільський та Ямпільський, а також значною мірою Піщанський, Крижопільський, Тростянецький, Чернівецький, Томашпільський райони є територією впевненого прийому радіопрограм з Республіки Молдова. Радио Молдова, Радио Сорока, Radio Patrino FM, Like FM- Русское Радио, Інтер FM, Publika FM, Radio Noroc – далеко не повний перелік молдовських мовників, які транслюються на українській території. [7], Радіостанція Інтер FM, що транслюється на частоті 107,7 МГц, покриває територію шести районів Вінницької області.

За інформацією фахівців Подільської філії Українського державного центру радіочастот станом на квітень 2016 року телеглядачі та радіослухачі прикордонних районів Вінниччини мали змогу приймати 15 телевізійних та 17 радіопрограм з території Молдови. [1]. Звертає на себе увагу присутність у цьому переліку російських компаній, більшість з яких транслюється з території самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки: РТР-Планета, Маяк, Радио Шансон, Радио Sputnik та інші.

Ще в березні 2008 року Рада національної безпеки і оборони України констатувала, що нехтування інформаційною сферою може призвести до фактичної втрати незалежності та виключення України з числа розвинених країн. Крім того відзначалось, що держава фактично ніколи не мала повноцінного інформаційного суверенітету і продовжує перебувати під потужним інформаційним впливом. [3]. Саме ця обставина стала одним з визначальних негативних факторів під час анексії Криму та агресії на сході України у 2014 році.

Заміна аналогового телевізійного мовлення цифровим.

Розбудова мережі ефірного цифрового телебачення розпочалась у 2010-11 роках. В цей період на території Вінницької області провайдером програмної послуги ТОВ «Зеонбуд» встановлено цифрові передавачі у п'яти населених пунктах: містах Вінниці, Ямполі, Погребищі та селах Володимирці Шаргородського і Ободівці Тростянецького районів. Територія, про яку йдеться у даній статті, за задумом проєктувальників мала покриватись з мультиплексів Ямполь, Ободівки та Володимирки. Однак фактично значна частина населених пунктів придністровських районів позбавлена можливості приймати сигнал цифрових передавачів. Це стосується, зокрема, Могилева-Подільського та прилеглих сіл, значної частини Ямпільського (села Дзигівка, Тростянець, Буша, Петрашівка, Качківка, Велика Кісниця, Довжок) та Піщанського (села Грабарівка, Дмитрашківка, Болган, Трибусівка) районів. Якщо середній показник покриття цифровим телебаченням території Вінницької області знаходиться на позначці 67%, то для прикордонних теренів, за оцінками фахівців, його значення менше майже у півтора рази.

Про ситуацію, що склалась в інформаційній сфері українського прикордоння, йшлося на колегії Держкомтелерадіо у 2016 році. Члени колегії наголосили, що охоплення ефірним телерадіомовленням прикордонних районів є недостатнім [5], в зв'язку з чим запропонували низку заходів для поліпшення становища у цій сфері.

Долучились до вирішення проблеми покриття цифровим сигналом прикордонних районів Національна рада України та Вінницька обласна державна адміністрація. Остання у 2018 році звернулась до ТОВ «Зеонбуд» з пропозицією включити до перспективного плану розбудови цифрової мережі місто Могилів-Подільський. На той момент Зеонбуд запланував створення додаткових мультиплексів у смт.Піщанці та с.Джугастрі Крижопільського району, однак навіть цих передавачів буде замало для забезпечення функціонування ефірного цифрового телебачення в достатній мірі.

З 1 2018 року вересня аналогове телебачення на теренах Вінниччини припинило існування. Вінницька філія Концерну РРТ та ТОВ «Телемережі України» вимкнули аналогові передавачі за винятком 34-х, що продовжили транслювати в аналоговому форматі програми НСТУ. Однак невдовзі більшість цих передавачів були відключені Концерном РРТ в зв'язку із заборгованістю суспільного мовника. Тому станом на кінець 2018 року в «аналоговому» ефірі залишались лише 8 передавачів, які транслювали програми місцевої філії Національної суспільної телерадіокомпанії з логотипом «UA:Вінниця». На початку 2019 року вони також були вимкнуті, і аналогове мовлення остаточно зникло з інформаційної мапи області. Принципове значення для подальшого розвитку цифрового ефірного мовлення на теренах придністровських районів Вінниччини має рішення Національної ради № 2039 від 05.12.2019 р., яким була створена загальнонаціональна цифрова багатоканальна телемережа (МХ-7) у діапазоні частот 174-230 МГц стандарту DVB-T2, що охоплює 158 населених пунктів України. Оператором мережі МХ-7 визначено Концерн РРТ [8]. В цьому переліку Вінницька область одержала шість позицій, чотири з яких мають безпосереднє відношення до предмету нашого дослідження: Могилів-

Подільський, Ямпіль, Піщанка та Ободівка Тростянецького району. У випадку оперативного запуску цієї мережі більшість проблем цифрового мовлення на вказаній території вдалось би вирішити.

Реалізація програми «Мовлення громад»

У 2016 році Національна рада України започаткувала програму мовлення громад на основі малопотужного ФМ-мовлення. Йдеться, в першу чергу, про перехід дротового радіомовлення на ефірні передавачі малої потужності, а також розвиток малопотужного ефірного ФМ-мовлення на прикордонних територіях. На Вінниччині реалізація даної програми має свою специфіку, адже область з 2000-го року позбавлена дротової мережі. Однак загальні ідеї, закладені у програмі, актуальні для області в цілому і прикордонних районів зокрема.

Впродовж трьох років у Вінницькій області в ході конкурсів з'явилися мовники на одинадцятьох нових частотах у десятих населених пунктах [4]. В контексті процесу децентралізації це дозволить зберегти і примножити місцеве мовлення, а також збільшити кількість вітчизняних радіомовників на прикордонних територіях. Станом на початок 2020 року для всіх районних центрів придністровського регіону Вінниччини (Ямполь, Піщанці, Могилеві-Подільському) здійснюється прорахунок нових радіочастот.

Перспективи розвитку телерадіомовлення на прикордонних територіях Вінницької області

Згідно статистичних даних на прикордонних територіях Вінницької області проживає понад 120 тис. чоловік. Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення розроблено методику визначення частки концентрації ФМ-частот та багатоканальних телемереж на прикордонні. Розраховується така частка як співвідношення кількості ФМ-частот/кабельних мереж, що знаходяться у прикордонних районах, до загальної їх кількості у конкретній області. Для дністровського регіону Вінниччини частка концентрації має такі параметри: ФМ-частоти- 11%, багатоканальні телемережі – 22% [6]. Якщо порівняти ці показники з медіанним значенням цих часток (відповідно 27 та 29%), стає зрозумілим, що у Вінницькій області вони набагато нижчі.

Медійне наповнення цих територій слід збільшувати з багатьох причин. Основну сформулював у своїй аналітичній розвідці співробітник Національного інституту стратегічних досліджень В.Бакальчук. На його думку, суттєва інформаційна присутність іноземних держав на прикордонних територіях залишається одним із чинників потенційної внутрішньополітичної дестабілізації, відтак активна розбудова інфраструктури телерадіомовлення має відбуватися не лише у східних регіонах України, а й на усіх прикордонних територіях [2].

До цього слід додати тривожні очікування населення, яке масово використовує для перегляду телевізійних програм супутникові антени. Ці настрої були особливо характерними в період до 28 січня 2020 року, коли чотири найбільші медіа-групи України закодували свої канали. Впродовж наступних тижнів тривав своєрідний перехідний період, коли користувачі визначались з подальшим форматом телемовлення. На час написання статті ще немає достатнього статистичного матеріалу для чіткого розуміння картини розподілу телеглядачів за різними категоріями: підписантів угод з операторами супутникового телебачення, глядачів супутникового телебачення без підписання угод, абонентів кабельного телебачення, користувачів інтернет-телебачення або ефірної цифрової мережі Т2. Найважливіше завдання в цій ситуації – забезпечення максимального доступу до контенту українських каналів.

Саме цій меті підпорядковане рішення Національної ради України №666 від 04.07.2019 року, яким пропонується внести зміни до методики розрахунків розмірів ліцензійного збору за видачу або продовження строку дії ліцензії на мовлення та ліцензії провайдера програмної послуги. Національна рада вважає за необхідне зменшити розмір ліцензійного збору на 70 відсотків для всіх телерадіоорганізацій, що забезпечують населення програмною послугою у кабельних мережах та ефірним аналоговим радіомовленням у районах, території яких знаходяться вздовж державного кордону [9].

Інформаційний простір цифрової епохи – складна система з величезною кількістю факторів, які слід враховувати. Від кількості та якості комунікаційних платформ, розвитку новітніх технологій в аудіовізуальній сфері, вміння протистояти фейковим інформаційним вкидам значною мірою залежить існування сучасного суспільства. Дослідження інформаційного простору подністровського прикордоння лише підтверджує дану тезу.

Література

1. Архів представництва Національної ради України у Вінницькій області
2. Бакальчук В.О. До питання поширення національного культурно-інформаційного простору на прикордонні території// <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/do-pitannya-poshirennya-nacionalnogo-kulturno-informaciynogo-prostoru-na> (Режим доступу 19 лютого 2020 року)
3. Цит. за: Радзівєвський І., Червак Б. Чи настане кінець інформаційного пацифізму? <https://www.pravda.com.ua/articles/2008/03/26/3401804/> (Режим доступу 13 лютого 2020 року)
4. Розвиток місцевого радіомовлення в Україні: 2014-2019. Мовлення громад// https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/movl_hromad_2014_2019.pdf (Режим доступу 03 лютого 2020 року)
5. Розвиток прикордонного телерадіомовлення – пріоритетний напрямок роботи <https://skp.in.ua/news/10046> (Режим доступу 18 лютого 2020 року)
6. Стимулювання розвитку телерадіомовлення на прикордонних територіях України. І етап: 2018-2019// https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/movl_hromad_2014_2019.pdf (Режим доступу 03 лютого 2020 року)
7. <http://www.froocus.net/main.php?lng=ru&rzd=E-TV> (Режим доступу 15 лютого 2020 року)
8. <https://www.nrada.gov.ua/decisions/pro-stvorennya-tsyfrovoyi-bagatokanalnoyi-telemerezhi-u-diapazoni-174-230-mgts-mh-7/> (Режим доступу 16 лютого 2020 року)
9. <https://www.nrada.gov.ua/decisions/pro-zatverdzhennya-propozytsij-shhodo-vnesennya-zmin-metodyky-rozrahunkiv-rozmiriv-litsenzijnogo-zboru-za-vydachu-abo-prodovzhennya-stroku-diyi-litsenziyi-na-movlennya-litsenziyi-provajdera-program-2/> (Режим доступу 15 лютого 2020 року)
10. <http://www.vin.gov.ua/invest/mizhнародne-spivrobitnytstvo/639-transkordonne-spivrobitnytstvo> (Режим доступу 11 лютого 2020 року)
11. Lege № 173 din 22.07.2005 cu privire la prevederile de bază ale statutului juridic special al localităților din stînga Nistrului (Transnistria), <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=313004&lang=1> (Режим доступу 7 лютого 2020 року)

2.10. Regional Online Media: Potential, Structure, Content

2.10. Регіональні інтернет-медіа: потенціал, структура, контент

Інтернет – це особлива сфера, де журналістика, зберігаючи свої традиційні особливості, паралельно отримує нові можливості. ЗМІ в мережі стають більш відкритими, демократичними, соціально зорієнтованими. Сучасні технології забезпечують користувачеві безперервний доступ до інформації, дають можливість стати одночасно й співучасником процесу створення інформації. Інтерактивність, мультимедійність, гіпертекстуальність – це ті особливі риси інтернет-середовища, що забезпечують його унікальність та значну перевагу на іншими засобами масової інформації.

Інформаційна інтернет-конкуренція проковує активну боротьбу за увагу аудиторії, тому важливим аспектом стає спосіб подання тої чи іншої інформації, що передбачає постійну

взаємодію з цільовою аудиторією, вивчення її як об'єкта та рівноправного учасника діалогу. Мережева журналістика в умовах новітніх комунікацій повинна бути «журналістикою співучасті» [5].

Мережеві ЗМІ з часом займають все вигідніші позиції і поступово виходять на один рівень з традиційними засобами масової інформації, гідно при цьому з ними конкуруючи. Попит на інтернет-ЗМІ обумовлюється зокрема зручністю, меншою затратністю ресурсів, оперативністю, адаптованістю до запитів читача. Метою інтернет-ЗМІ є забезпечення адресата максимальним комфортом при споживанні інформаційного продукту, а також розширення аудиторії. Важливим чинником при налагодженні контакту з аудиторією є наближеність до реципієнта, контент сайту, візуалізація, інтерактивність.

На особливу увагу заслуговують регіональні інтернет-ЗМІ, адже дедалі частіше рівень розвитку тієї чи іншої області неофіційно оцінюють за кількістю та якістю наповнення медіа саме в мережі. У цьому випадку важливим є типологічний аспект. Йдеться про поділ регіональних онлайн-медіа на локальні (місто-район-область) та гіперлокальні (село-селище-містечко-мікрорайон) [регіональні]; загальнонаціональні з чіткою регіональною складовою та суто регіональні [марушкина]; веб-сайти традиційних ЗМІ, винятково онлайнві видання, інтернет-портали [чабаненко].

Часто спостерігається невідповідність позиціонування медіа та його функцій, контенту. Упродовж кількох останніх років почали з'являтися нові та активно працювати уже існуючі веб-ресурси певного міста. Вони дедалі інтенсивніше привертають увагу споживачів, достойно конкурують з традиційними медіа.

Регіональні інтернет-медіа є досить особливим сегментом сучасної журналістики, адже розраховані на конкретного споживача певної території, хоча є доступними для багатьох користувачів мережі. Тому актуальним є вивчення структури, тематичного наповнення певних регіональних онлайн-ЗМІ, визначення потенціалу їхнього функціонування.

Українські та зарубіжні дослідники досить активно вивчають особливості функціонування, структури й типології сучасних веб-ресурсів, але більшість праць присвячені або загальній характеристиці, або аналізу конкретного медіа. Серед масиву досліджень, що стосуються розвитку й типології інтернет-ЗМІ, можна виокремити наукові розвідки О. Амзіна [1], Л. Василик [7], Л. Городенко [2], О. Гусак [3], І. Давидова [4], Й. Дзялошинського [5], А. Захарченка [6], І. Тонкіх [8], М. Чабаненко [9], В. Шевченко [10].

Серед досліджень українських науковців найменший відсоток складають праці, які присвячені вивченню особливостей розвитку та функціонування регіональних інтернет-медіа. Труднощі виникають під час визначення того, чи правильно себе позиціонують регіональні веб-ресурси.

Інтернет-видання, що прагнуть демонструвати професійність, можна визначити, насамперед, за інформаційною насиченістю, швидким оновленням і певною архітектонікою веб-сторінок. Аналізуючи власне інтернет-ЗМІ, важливим є дизайн сторінок та особливості розміщення найважливіших елементів, інформаційне наповнення ресурсу та журналістський потенціал матеріалів, що оприлюднюються в межах медіа, наявність реклами, інтерактивність та способи комунікації з читачами.

У межах запропонованого дослідження увага зосереджена на сучасних вінницьких інтернет-ЗМІ. У Вінниці функціонують такі мережеві медіа: «Вінницька правда», «Вінниця.info», «Vlasno.info», «20 хвилин», «НаПарижі», «Вежа», «Моя Вінниця». Окрім цього ефективно працюють сайти міста «AllVin», «0432.ua» та регіональні портали «ВінницяDaily» і «ДепоВінниця».

«Вінницька правда» – мережевий ресурс, який зосереджує увагу лише на новинах міста Вінниці (<http://pravda.vn.ua>. – Дата доступу: 18.04.2020). Початкова сторінка містить назву (використано звичайний чорний шрифт та немає жодного логотипу), на червоній смужці подано горизонтальну рубрикацію. Далі подається анонс чотирьох найважливіших матеріалів та основна новина. Також на головній сторінці виділена інформація з рубрики «Важливе» (розшук злочинців, новини медицини); «Політика», «Події» (підбірка різних

тематик) та «Опитування» (про важливість перекриття вулиць для кортежів, будування мосту на острів Фестивальний). Про театральні вистави, фільми, концерти й заходи анонсує розділ «Афіша». Також користувачам пропонується блог адвоката й колонки психотерапевта, криптоаналітика, психолога, правознавця.

Не менш популярним серед вінничан є вінницький інформаційний портал «Вежа» – «сучасне та мобільне медіа, що оперативно реагує на ситуацію в місті та є справді потрібних і цікавим для вінничан» (<https://vezha.ua>. – Дата доступу: 14.05.2020). Як стверджує редакція, проект перебуває поза дискурсом «влада-опозиція» та є оглядачами подібних процесів, а не учасниками. «Вежа» має свою блог-платорму. Стартова сторінка ліворуч містить логотип сайту, позиціонування, рекламний банер та горизонтальну рубрикацію («Новини», «Події», «Анонси», «Місця», «Люди», «Відео», «Блоги»). Інформація порталу доступна і в соцмережі Facebook. Журналісти мережевого ресурсу приділяють увагу не лише інформуванню про цікаві події у місті, але й пропонують оригінальні репортажі, які доповнені якісними фоторепортажами.

Інтернет-ресурс «Моя Вінниця» (<http://www.myvin.com.ua>. – Дата доступу: 15.04.2018) заснований у 2006 році та належить до авторитетних новинних ресурсів міста. Інформаційний портал, який забезпечує вінничан та гостей міста важливою та потрібною інформацією, є одним з провідних інтернет-ресурсів Подільського регіону (як зазначають засновники). На домашній сторінці міститься перелік основних новин, частина з яких не доповнені фото. Веб-ресурс акцентує увагу на рубриках, які мають більше рекламно-довідковий характер: «Афіша», «Довідник», «Фонтани».

Особливістю цього інтернет-порталу є те, що «він співпрацює з міською владою та усіма місцевими телеканалами, деякими періодичними виданнями». Це дає змогу більш повно та швидко наповнювати сайт новинами й інформацією. Також приділяється увага рекламному каталогу підприємств. Особливістю сайту є його відкритість та інтерактивність.

Дизайн ресурсу «Моя Вінниця» доволі простий. Для його оформлення використані сіро-білі тони. Сіро-синім кольором також введена і назва ресурсу. У назві сайту, що розміщена у так званій шапці порталу, обіграно герб міста. Сама ж назва продубльована англійською зі скороченням («my vin») та українською мовами (Моя Вінниця»). Для аналізованого ресурсу обрано горизонтальне розміщення рубрик, кількість рубрик невелика: «Новини», «Афіша», «Довідник», «Спілкування з мером», «Вінниця», «Архів». Якщо користувач наводить курсив на ці рубрики, то із більшості із них «випадає» додатковий перелік задля конкретизації.

Новини займають більшу частину домашньої сторінки. Варто відзначити і не надто продуманий дизайн цієї складової сайту, адже крім новин, у нижній частині сторінки, вузькою стрічкою розміщені анонси та найбільш популярні новини.

Сайт «Моя Вінниця» оновлюється впродовж всього дня. Часовий інтервал між цими оновленнями становить від десяти хвилин до трьох годин. Збільшення кількості новин спостерігається в другій половині дня, а зниження – у вихідні. Протягом дня ресурс поповнюється в середньому 20 новинами, що доволі мало для медіа обласного рівня. Більшість матеріалів запозичені з інших ресурсів, зокрема з офіційних сторінок органів виконавчої влади, з аккаунтів у соціальних мережах вінницьких чиновників або публічних осіб. Авторський матеріалів налічується не надто багато.

Варто наголосити, що читачі не мають змогу коментувати матеріали. На наш погляд, у такий спосіб редакція зменшує комунікативні можливості мережевих ЗМІ та уникає важливого способу відстежувати настрої та вподобання користувачів.

Щодо відмінних рис у порівнянні із багатьма сучасними ресурсами, то усі читачі можуть побачити кількість переглядів того чи іншого повідомлення. Було зауважено, що протягом доби користувачі можуть переглядати матеріал від 60 до тисячі разів, що залежить насамперед від його тематики. Найбільшим попитом користуються публікації на соціальні теми (зміни щодо нарахування субсидій, купівлі авто, оформлення нерухомості), публікації

про досягнення містян (наприклад, здобуття перемоги на міжнародних турнірах), інформація про ДТП.

Найчастіше в межах ресурсу трапляються замітки, тексти яких запозичено з провладних установ та інших ЗМІ. Серед авторських матеріалів читачам пропонують звіти та репортажі. За жанровою формою такі публікації швидше є звітами з репортажними елементами, які доповнені великою кількістю фото (інколи майже 50).

Веб-ресурс «НаПарижі» пропонує нестандартний погляд на звичайні речі, побутові проблеми, політику, полеміку та сьогодення, намагається стати зручним помічником у вирі новин. Редакційний колектив стверджує, що вони обирають «здоровий глузд і дискусію» (www.naparis.com. – Дата доступу: 18.03.2020).

Портал оформлений у специфічних коричнево-сірих кольорах, які асоціюються зі старовинними речами. Стартова сторінка містить логотип і назву сайту. Далі розташоване горизонтальне меню рубрик. Назви рубрик, як і назва ресурсу, подаються російською мовою, усі матеріали – українською. На головній сторінці розташовуються найактуальніші новини міста, які доповнені досить великими фото. Також виділяється матеріал з рубрики «Частное мнение» та перелік останніх новин. Вирізняється ресурс такими тематичними розділами, як «Criminal» та «В кулуарах» – новини кримінальної тематики, скандальні факти і журналістські розслідування. Дещо дивною видається рубрика «City», яку наповнюють матеріали різної тематики (політичної, соціальної, кримінальної, культурологічної) та дублюються публікації, котрі розміщені в інших розділах. Не оминає увагою портал інформацію зі світу спорту (рубрика «Sport»). «Life» – найбільш актуальні сюжети телеканалу «Вінничина». Інтерактивність реалізована у формі зворотного зв'язку з користувачами у межах рубрики «Повідомити новину».

«20 хвилин» – незалежний новинний портал з оперативним висвітленням подій у Вінниці та області, який функціонує з 2005 року (<https://vn.20minut.ua>. – Дата доступу: 5.04.2020). Позиціонує себе як портал новин №1 у Вінниці за обсягом аудиторії. Новини, як вказано на сайті, створює мультимедійна редакція RIA та 20minut.ua.

Редакція запрошує користувачів додавати власні новини в розділі «Від читачів». Стартова сторінка розпочинається з логотипу ресурсу, який розміщений ліворуч разом з девізом: «Пишеш ти! Коментує Вінниця». Рубрикація горизонтальна, усього налічується 5 основних рубрик: «Всі новини», «Обговорення», «Люди», «Розслідування», «Фотоконкурс». Проте якщо натиснути на кнопку вкінці переліку рубрик, то відривається додаткове вікно, де вміщено у три ряди вміщено додаткові рубрики. Наприклад, у першому ряді розміщені такі додаткові рубрики «Події», «Гроші», «Дороги і транспорт», «Освіта», «Кримінал», «Політика» та інші. Ресурс позиціонує себе як видання, де користувачі можуть висловити найрізноманітніші думки, коментувати будь-яку інформацію, відтак дві додаткові рубрики «Від читачів» та «Блоги» наають таку можливість.

Головна сторінка мережевого видання містить значно більше елементів, ніж ресурс «Моя Вінниця». Шапка видання розміщена у верхній частині і займає доволі малу площі, створюється враження ніби розробники економили обсяг, аби вмістити більшу кількість елементів на домашній сторінці. Переважають чорно-білі кольори.

Для переліку основних новин відведено невелику площу відразу після шапки сайту. Якщо читача цікавлять саме новини за поточний день, він може відкрити цей блок. Надалі вміщено переліки найбільш популярних новин різних рубрик, зокрема те, що найбільше коментують, матеріали підрубрик «Дороги і транспорт», «Люди», «Ваші відгуки про послуги у Вінниці», «Розслідування».

Загалом складається враження, що головна сторінка занадто перенасичена інформацією. Позитивним фактом у цій ситуації є наявність кнопки для пошуку по сайту. Рекламні блоки знаходяться вгорі сторінки – над текстами публікацій, а також з правого боку сторінки.

Варто наголосити, що відстежувати новини ресурсу можна з допомогою багатьох сервісів і соціальних мереж. Зокрема, «Facebook», «Twitter», «Instagram», «Telegram»,

електронна пошта, сповіщення тощо. Упродовж дня в межах ресурсу з'являється майже 20-30 нових публікацій. Тому більшість матеріалів, розміщених у рубриках на головній сторінці, не є нові і часто упродовж кількох днів втрачають свою актуальність. Найпопулярніші жанри онлайн-видання «20 хвилин» – це замітка, репортаж, звіт, інтерв'ю, життєва історія, стаття, журналістське розслідування.

Привертає увагу рубрика «Блог», де майже усі дописи – це відео гумористичного характеру відомого вінницького шоумена, ведучого заходів, відеоблогера Євгенія Лигіна. Загалом контент рубрики «Блог» досить дисонує з наповненням новинного порталу.

«Вінниця. info» – ресурс, що заснований у 2010 році як інформаційно-аналітичне онлайн-видання. Цей ЗМІ оперативно подає новини з усіх сфер діяльності Вінниці. Зауважено, що в його межах упродовж дня оприлюднюється 15-25 публікацій (<http://www.vinnitsa.info>. – Дата доступу: 17.04.2020).

Сайт має яскраву кольорову гаму із використанням білого, чорного та червоно кольорів. Загальний фон білий, що є типовим для багатьох сучасних медіа та одночасно не завдає складності користувачам під час прочитання матеріалів. Шапка видання займає невелику площу. Великими літерами оформлено назву сайту та його логотип з використанням чорного та червоного кольорів. Перелік рубрик подано шрифтом невеликого розміру, є підстави стверджувати, що вони узагалі непримітні для читачів. Загалом використовується чимало рубрик: «Місто», «Економіка», «Персоналії», «Влада», «Події», «Культура», «Спорт», «Політика», «Україна» та інші.

Інформація на основній сторінці візуально розміщується в межах трьох колонок. У першій із них вміщено топ-новини та фото, центральна колонка містить перелік поточних публікацій і третя □ найпопулярніші новини тижня. Наприкінці основної сторінки розміщено календар-архів, за допомогою якого можна легко знайти потрібну публікацію, архів опитувань, новини України та світу. На сайті також є кнопки для переходу на аккаунти у соціальних мережах, але кнопка пошуку пропонує знайти потрібну інформацію не в межах медіа, а загалом у «Google».

Щодо тематики публікацій, то журналісти цього медіа досить тісно співпрацюють із місцевими правоохоронними органами. Як результат, протягом дня може бути опубліковано до 5 «кримінальних» новин. Інколи наповнення рубрики не зовсім відповідає її назві, містить неактуальну інформацію.

Журналісти «Вінниця. info» серед жанрових форм найчастіше обирають розширену замітку, звіт, короткі репортажі, які доповнені фото. Більшість репортажів написані доволі скупо та не відображають увесь потенціал жанру. Інтерактивність цьому ресурсу не притаманна, оскільки читачі не можуть коментувати публікації. Відсутня і спеціальна форма для того, аби користувачі могли запропонувати свої новини. Блоги в межах цього ресурсу також «не прижилися».

Серед усього масиву вінницьких веб-ресурсів дещо відрізняється сайт «Vlasno.info» (<http://www.vlasno.info>. – Дата доступу: 17.04.2020), оскільки окрім стандартного подання інформації, пропонує користувачам відеовипуск новин. Містить горизонтальну рубрикацію, яка має вертикальні підрубрики. Тематика рубрик стандартна («Політика», «Економіка», «Суспільство», «Надзвичайні події», «ООС (АТО)», «Культура», «Спецпроекти»). Але підрубрики є досить об'ємними, наприклад, розділ «Суспільство» має 12 підтем («Соцзахист», «Соціальні проекти», «Освіта», «Політичний майданчик», «Військо», «Дозвілля», «Духовність» та інші). Сайт намагається не дублювати інформацію, яку пропонують інші вінницькі ресурси. Внизу домашньої сторінки є внутрішні гіперпосилання (теги з найбільш важливими словами).

Тематика видання досить різноманітна: новини, події, громадське життя, дискусії, економічні та бізнес-новини, журналістські розслідування, мистецькі події, екологію, нові ідеї, людські стосунки, відомі особистості, історичні розвідки, визвольні змагання, українські традиції, всебічний погляд на життя, громадські та суспільні проекти Вінниччини, України та світу.

Домашня сторінка сайту оформлена з використанням чорно-біло-чорних кольорів. Вгорі – шапка, що складається з назви, поданої шрифтом червоного кольору та переліку рубрик. Назву видання і логотип подано зліва за ними □ кнопка для переходу на аккаунти видання у соціальних мережах, у правій частині □ кнопка пошуку по сайту та форма для реєстрації.

Домашня сторінка поділена на дві частини. У лівій – стрічка новин, де подані заголовки публікацій та час їхнього розміщення на сайті. У другій частині по чергово подані відео та блоги, останні новини із рубрик «Політика», «Розслідування», «Суспільство». Внизу сторінки вміщено ще одну рубрикацію, де читач зможе обрати публікації за іншим тематичним принципом. Позитивним явищем є журналістські розслідування, хоча чимало із таких матеріалів написані завдяки співпраці із СБУ та іншими силовими структурами, а не проведені власне журналістами медіа.

Тематично матеріали найчастіше пов'язані зі суспільно-політичним життям міста, соціальними новинами, побутовими питаннями. Варто зазначити, що в межах цього ресурсу досі є рубрика «ООС(АТО)», у той час як багато інших ЗМІ за роки російсько-української війни почали віддалятися від цієї теми. Майже усі публікації є невеликого обсягу, але містять велику кількість ілюстративного матеріалу. Зареєстрований користувач має можливість коментувати будь-яку інформацію.

Кожне мережеве медіа має необхідні структурні елементи, індивідуальні особливості побудови та візуального оформлення головної сторінки, власний логотип та рубрикацію. У кольоровій гамі переважають чорні, червоні та сірі кольори. Логотипи інтернет-ЗМІ виконують рекламну й пошукову функції. Присутня опція для швидкого пошуку в усьому текстовому масиві ресурсу певних новин, слів та фраз, також є архів, що дозволяє віднайти потрібний матеріал. Значний відсоток інформаційного наповнення ресурсів займає реклама у вигляді банерів, які швидко змінюються.

Вінницькі мережеві медіа є досить активними генераторами місцевих новин. Умовно їх можна поділити на дві групи: ті, які йдуть в ногу з часом, мають сучасне оформлення, оригінальну структуру, оновлюються декілька разів на день («Вінницька правда», «20 хвилин», «НаПарижі», «Вежа») та ті, які не вирізняються яскравим оформленням і оригінальною структурою, містять неактуальну інформацію («Вінниця. info», «Vlasno.info», «Моя Вінниця»). Загалом у всіх ресурсах дублюється інформація, їм притаманна інтерактивність та мультимедійність. Гіперпосилання використовує тільки «Vlasno.info». Два ресурси мають посилання на друковану версію газети («Vlasno.info» – на газету «Правди сила»; «20 хвилин» – на газету «РІА»).

Загальний огляд вінницьких новинних онлайн-медіа дає підстави стверджувати, що їх сміливо можна називати регіональними новинними порталами. Тому власникам варто конкретизувати позиціонування та представлення свого веб-ресурсу.

Література

1. Амзин А. Новостная интернет-журналистика: Учебное пособие для студентов вузов / А. Амзин. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 143 с.
2. Городенко Л. Новітні медіа: термінологічно-когнітивний дискурс / Л. Городенко // Українське журналістознавство. – К. : Ін-т журн., 2011. – Вип. 12. – С. 36–40.
3. Гусак О. Ідентифікаційні ознаки інтернет-ЗМІ / О. Гусак // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Том 26 (65). – № 3. – С.13–17.
4. Давыдов И. Масс-медиа российского интернета. Основные тенденции развития и анализ текущей ситуации [Электронный ресурс] / И. Давыдов. – Режим доступа: <http://www.nethistory.ru/biblio/1043174188.html>.
5. Дзялошинский И. Журналистика соучастия. Как сделать СМИ полезными людям. – М., 2006. – 104 с.

6. Захарченко А. Інтернет-медіа: інтерактивний навчальний посібник для курсу «Підтримка сайту» для студентів відділення «Видавнича справа та редагування». – Тернопіль, «Крок». – 2014. – 198 с.
7. Крецу І. Н., Гузун М., Василик Л. Підручник з крос-медіа / І. Н. Крецу, М. Гузун, Л. Василик. – Schiller Publishing Youse: Bonn / Germany – Sibiu/ Romania. – 2015. – 140 с.
8. Марушкина І. Регіональні ЗМІ в епоху нових медіа [Електронний ресурс] / І. Марушкина. – Режим доступу: <http://mymedia.org.ua>
9. Регіональні онлайн-медіа: як бути локальними, але не провінційними [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medialab.online/news/>
10. Тонкіх І. Інтернет-журналістика. Жанри в інтернеті: навчальний посібник / І. Ю. Тонкіх. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2017. – 130 с.
11. Чабаненко М. Запорізькі інтернет-ЗМІ в контексті розвитку онлайн-журналістики / М. Чабаненко // Соціальні комунікації сучасного світу: науково-теоретичний збірник. – 2009. – С. 156–158.
12. Чабаненко М. Мультимедійність в інтернет-журналістиці: навчально-методичний посібник ля здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Журналістика» / М. В. Чабаненко. – Запоріжжя: Просвіта, 2018. – 80 с.
13. Шевченко В. Мультимедійний контент: навч. посіб. / В. Шевченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. – 239 с.

PART 3. LINGUISTIC AND LITERARY CONTEXTS IN THE SOCIAL AND CULTURAL PARADIGM

3.1. The Formation of the Ukrainian Statehood in the Official And Business Style of the Ukrainian Language in the X – XVIII Centuries

3.1. Становлення державності України в офіційно-діловому стилі української мови X – XVIII ст.

Особливістю сучасного етапу розвитку суспільства є те, що інформація стала основним ресурсом розвитку. На жаль, незважаючи на наявність певних наукових праць щодо історії української мови та офіційно-ділового стилю як такого, у деяких представників суспільства виникають питання, місця української мови серед інших мов світу. Ця непевність є результатом недостатньої, некомпетентної інформації, яка нав'язується суспільству.

Саме тому тема історії української мови не втрачає актуальності й на даний час, позаяк це відповідь на питання, що знаходяться не тільки у лінгвістичній царині, а й визначають зовнішню та внутрішню політику держави Україна.

Враховуючи наукові праці та дослідження вчених, доцільно продовжити дослідження, систематизацію знань, відомостей з цієї проблематики, щоб акцентувати увагу на давності української мови (з VI – VII ст. н. е.) та розвитку її державотворчої функції. Доречно наголосити, що саме офіційно-діловий стиль є складовим елементом державотворення, тобто країна є державою, коли вона має, окрім інших ознак, законодавство, що фіксує її зовнішню та внутрішню політику саме в документах.

З огляду на вищевикладене, метою та завданнями дослідження є аналіз літературних пам'яток X – XVIII ст. як взірців офіційно-ділового стилю української мови з давніх часів до доби Гетьманщини.

Історія української мови на матеріалі літературних пам'яток (X – XVIII ст.) була предметом дослідження у наукових працях багатьох відомих західних і вітчизняних учених, що стали підґрунтям дослідження: К. Делямар, Мальт - Брюн, М. Марр, Л. Булаховський, М. Грушевський, А. Арциховський і В. І. Борковський, В. Янин, Н. Мещерський, П. Мовчан, Г. Білодід, В. Русанівський, М. Лещак, В. Хоробець та інші.

Проте, проблема виникнення офіційно-ділового стилю української мови, не дивлячись на численні напрацювання, залишається ще не до кінця вивченою та дослідженою.

Українська мова належить до давньописемних мов, її писемність налічує понад тисячу років. Численні покоління формують мову, розвивають її, збагачують. Мова — це продукт тривалого історичного розвитку.

Учені-дослідники мови вважають, що офіційно діловий стиль є одним з найдавніших стилів, зокрема книжних, на мовній основі якого згодом відбулося становлення української літературної мови. Офіційно-діловий стиль української мови історично ґрунтується на документах доби Київської Русі, адміністрації Великого князівства Литовського й гетьманських канцелярій, на юридичних актах міських урядів XV – XVII ст. Його ознаки знаходимо в документах X – XII ст.: «Руська правда», «Мстиславова грамота» 1130 р., тексти договорів русичів з греками 907, 911, 944, 971 рр., українсько-молдавські грамоти XIV – XV ст., українські літописи (офіційні листи, угоди і т. ін.). Історія народу відбивається у документах різних подій як давніх епох, так і сьогодення.

Якою ж саме мовою були складені перші документи нашої держави, що збереглися до наших днів?

Літературною мовою Київської Русі з прийняттям християнства стала старослов'янська (інакше церковнослов'янська). Нею пишуть державні документи, літописи, проповіді, твори. Цією мовою написано і «Повість врем'яних літ», і «Руську правду», і «Слово о законі і благодаті», і «Слово о полку Ігоревім», і багато інших творів давнюукраїнської літератури. З

часом старослов'янська мова набуває дедалі більше місцевих рис. Народна мовна стихія все більше потрапляє у процес переписування, у книги і документи.

Про це свідчать українські форми слів, вислови, що то тут, то там пробиваються крізь слов'янщину в тодішніх текстах. Як зазначав ще мовознавець Л. Булаховський, «традиційне письмо, староболгарський склад словника, книжноцерковне коло понять та способів висловлювання думки — усе це у великій мірі закриває від нас живу стихію південноруської (тобто української) мови того часу, даючи їй виступити на поверхню лише більш-менш випадково [2, с.43].

Так, дочка Ярослава Мудрого, королева Франції — Анна, 1063 р. підписала латинську грамоту слов'янськими буквами: Ана рѣина, що відповідає латинському Анна regina (тобто Анна королева). «У підписі привертає увагу відсутність букви *г*, і це наводить на думку, що Анна Ярославна в слові *regina* вимовляла не звук *г*, а звук тотожний із сучасним українським *S* (фрікативним), для якого в слов'янській азбуці не було позначення» [6, с.30], - вважає учений-мовознавець Ющук І. П.

Одним із найдавніших текстів - пам'яток офіційно-ділового стилю у Києві, що збереглися у своєму первісному вигляді, є Ізборник Святослава 1073 р., у якому є чимало українських слів, знайомих і сучасному поколінню українців, а саме: ворогъ, полонъ, краса, свита, вѣчинити, сваритися, дивися, лишитися [4].

Яскравий приклад приватного ділового листування офіційно-ділового стилю, що стосуються різних господарських справ — Новгородські берестяні грамоти [1]. Це багатий і переконливий матеріал про український характер мови офіційно-ділового стилю Київської Русі, а саме:

- сплутування голосних *и* та *ы* (синовии, сир, рибою, нине, ми тоби);
- перехід *е* після шиплячих в *о* (чого, жона, моя, чолом);
- м'який звук *ц* (отець, куницю, пшеници);
- префікс *роз* (розумно, роздильть).

А як пов'язане м. Новгород (сучасна РФ) і українська мова?

Новгород, як відомо за Новоградським першим літописом, молодшого ізводу «город» був закладений Володимиром Ярославичем, князем Київської Русі у 1044 році, підкорившим собі угро-фінські племена. Деякий час місто Новгород входило до складу Київської держави (спільні гроші — гривня, форма правління — віче), княжили у Новгороді: Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Мономаховичі. Навіть після 1136 р., коли великий Новгород став незалежною республікою (1478 – 1485 р.р.), він підтримував тісні зв'язки з Києвом, з Литовською державою, у якій важливу роль відігравала Русь-Україна й державною мовою була українська (тогочасна книжна, не простонародна). Тільки розгром і захоплення Новгородської республіки Московією у 1478 – 1485 р.р., фізичне винищення і депортація новгородців та заселення міста вихідцями з Московії остаточно обірвали зв'язки Новгорода з Україною і замінили мовну ситуацію в ньому та навколо нього.

І сьогодні, через століття бурхливих подій нашої історії ми можемо впізнати мешканця новгородських земель за його о-каючою вимовою (як і українська мова), на відміну від Московії, де панував і панує фіно-угрський і татарський фонетичні елементи: «акання», «цокання», проривний *г*, ковтання голосних. Дослідник української та східних культур академік Микола Марр у праці «Скифский язык» писав, що українська мова належить до «окаючої» групи мов, як і скіфська мова.

Акаючий діалект, на переконання російських учених (О. Шахматов, Н. Трубецької, М. Маркевич), виник від змішання з фіно-угрськими племенами - корінним населенням Московії (чуваші, мордва, чуди, перм, голядь, мурама, югра та ін.). Хоча сучасні росіяни вимовляють «а», та все ж по-старому пишуть «о» (так само, як пишуть та вимовляють «о» у сучасному новгородському діалекті та українській мові). Тому що перший російський буквар був створений (XVII – XVIII ст.) на основі «Граматики словенские правильная синтагма» вченого Київської Русі Мелентія Смотрицького Києво-Могилянської академії у 1619 р.

Отже, перші документи нашої держави доби Київської Русі складені давньоруською мовою. «...на північ від Константинополя живуть угри, печеніги, хазари, русси (!), яких ми інакше називаємо норманнами...греки іменують їх русіос, тобто світлі, по особливостям їх тіла, а ми звемо їх по місцю розташування норманами, бо на тевтонській мові це означає північні люди» [4] – писав ще у X ст. єпископ Кременський Ліутпранд. Та як зазначав у XIX ст. (1807 р.) учений-мовознавець Мальт-Брюн: «Українці — це нащадки Київської Русі» [3]. А дослідник слов'янського світу, французький політик, славіст, редактор впливового часопису «La Patrie», секретар Паризького географічного товариства Казимир Делямар красномовно пише у 1869 р.: «Історія не повинна забувати, що до Петра I той народ, який ми нині називаємо рутенами звався руським, або русинами, і його земля звалася Руссю і Рутенією, а той народ, який ми нині звемо руським, звався московинами, а їх земля — Московією. В кінці минулого століття всі у Франції і в Європі добре вміли відрізнити Русь від Московії» (Петиція «П'ятнадцятимільйонний європейський народ, забутий в історії» 1869 р. К. Делямар) [5].

Отже, давньоруська - це праукраїнська мова. І цією мовою ще в X – XIII ст. написаний один з найяскравіших взірців офіційно-ділового стилю Київської Русі — оригінальний звід світських законів Ярослава Мудрого «Руська правда» (30-ті рр. XI ст.), у якому відбиті юридичні норми права X – XI ст. Серед документів даної доби відомий найдавніший статут Володимира Мономаха, вміщений у розширеній редакції «Руської правди». Мав 69 статей із визначенням норм кримінального, цивільного й судового права. А також «Повчання дітям Володимира Мономаха», де відчувається у всій повноті так властива українцям «філософія серця», що її згодом науково осмислив Григорій Сковорода (філософ, мораліст, письменник) у своїх творах. У законодавчих документах і художній літературі («Слово о полку Ігоревім») переважають елементи живої мови Київської Русі XI – XII ст., що була успадкована від української мови. Старослов'янська мова уже в IX-му столітті не зазнавала змін, фактично була мертвою мовою і застосовувалась лише в релігійній літературі, вона дедалі більше ставала незрозумілою народові.

Праукраїнською / староукраїнською живою мовою складено наступні взірці офіційно-ділового стилю: грамоти XIV – XVI ст., Литовські статuti, закони Литовсько-Руської держави, Судебник Казимира Ягайла 1468 р., перекладено Пересопницьке Євангеліє 1556 р.

У період Литовської доби - XIV – XVI ст. - складається лексична, граматична й фонетична системи мови української народності, але роль мови офіційно-ділового стилю за традицією виконувала книжна мова Київської Русі, у яку проникали елементи живої розмовної мови місцевого населення. Це канцелярсько-урядова староукраїнська мова (мова київських грамот), що культивувався у литовських князівських канцеляріях. Поширені грамоти у XIV ст.: угоди, правові, присяжні, вкладні тощо. Так, цікаві дослідження ученого лінгвіста М. П. Лещак. Аналізуючи зміст грамот, вона виокремила в них 8 композиційних частин, що мають чітко визначені формальні ознаки (т. зв. формули): формула адресанта, формула дати або реквізити, міста й обставин написання грамоти тощо.

Найяскравішою пам'яткою офіційно-ділового стилю цього періоду є Литовський статут — зведення законів феодального права, що діяло у Великому князівстві Литовському (1529, 1566, 1688 рр.) і було складено урядовою мовою — українською. Зазначимо, що упродовж XIV – XVII ст. українська літературна (писемна) мова була також мовою державного діловодства у Молдавському князівстві, адже молдавські господарі мали писарів (канцлерів) українського походження з числа буковинців. Ось для перекладу зразок мови молдавської грамоти: «...Георге, уставши ся з добрими людьми, перепросиль пана Костю, абы его просил на тоє село и на домы, и пань Косте ся смилуваль на него...».

У XVI – I пол. XVII ст. формуються стилі публіцистичної мови, художньої, наукової, розвивається мова літописної літератури (літописи: Густинський, Львівський, Межигірський, Острозький, Київський) і актово-урядова мова, мова документів (книги міських урядів українських міст на зразок Житомирської 1582 – 1588 та інші).

II пол. XVII – I пол. XVIII ст. - Гетьманська доба, що характеризується значною кількістю кліше, адміністративної лексики і термінології (запозичення з латини, грецької, західноєвропейських мов), що були необхідними для лаконічного вираження думки і є незаперечним доказом самостійності та високорозвиненості української мови.

Наприклад, листи — за Гетьманщини (XVII ст.) листи поділялись на: іменні листи, листи-запити, інструктивні листи-звернення, листи-донесення, листи-свідчення, листи-скарги (нестандартні).

Витяг з протоколу — за часів Гетьманщини (XVII ст.) у полкових канцеляріях протоколи велися у книгах, що називалися журналами, тому існував термін «виписка з журналу», а різновид виписок, копію частини тексту іменували *екстракт* (від лат. *extractum* – вилучення). Їм властива лаконічність (за переказами, цією рисою славилися спартанці — жителі давньої Лаконії).

Рапорт — за часів Гетьманщини (XVII ст.) на Лівобережній Україні слово «рапорт» могло означати «чолобитну» (прохання) та «супліку» (скаргу). Рапорти мали доповідний характер, у них були відсутні елементи прохання.

Свідоцтво — слово існувало під різними назвами: свідьтльство, пашпорт, подорожня, былеть, былеть.

Паспорт за Гетьманщини містив значення гетьманського титулу соціальний стан особи, ім'я та прізвище його власника, місце проживання, прохання не вільний переїзд або проживання. Такий паспорт видавав гетьман чи старшина від свого імені. Панівна верхівка видавала своїм підлеглим (службовцям, міщанам) «свидетельства» чи «былеть» - посвідчення про звільнення зі служби (найчастіше з військової) з правом переїзду на обране місце роботи, проживання.

Таким чином, посилаючись на дослідження багатьох учених-мовознавців та істориків за декілька століть, можна стверджувати, що офіційно діловий стиль сучасної української мови має більш ніж тисячолітню історію і на даний час, маючи функціональні підстили, певні стильові ознаки, властивості, певні кліше, стиль стрімко розвивається, збагачуючись лексикою, змінюючись (наскільки це можливо у документах відповідного рівня стандартизації) і підтверджує вислів Я. Куртене «У мові, як і загалом у природі, усе живе, усе рухається».

Література

1. Арциховский А. В., Борковский В. И. Новгородские грамоты на бересте: из раскопок 1953 – 1954 гг. Москва : Издательство АН СССР, 1958.
2. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. Київ : Видавництво АН УРСР, 1956. 218 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Русі : в 11 т., 12 кн. Київ : Наукова думка, 1991. 648 с.
4. Мещерський Н. А. Взаимоотношение Изборника 1073 г. с Изборником 1076 г. II Изборник Святослава 1073 : сборник статей. Москва : Наука, 1977.
5. Мовчан П. М. Мова – явище космічне. Київ, 1989. 169 с.
6. Ющук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2006. 639 с.

3.2. Language Practices as Translators of Social-Cultural Being of a Human

Globalization and the information revolution intensify linguistic processes, encourage the strengthening of the role of leading "world languages", the study of which becomes a necessary condition for international communication. The sociocultural being of a person is considered in all the richness and versatility of his social connections and relations, in all forms of material and spiritual activity. In this vein, culture should be understood as a system of spiritual production and

the question of genesis, methods, types and forms, products of this conducting, methods of their development, storage and consumption should be highlighted. At the centre of this understanding is a person who is formed and acts in specific historical conditions. A person creates a culture, and culture creates a person, or, in other words, culture is a way of being of a person, the only and universal way of existence and activity of society [23].

That is why the general need for culture as an upsurge, a culture that can influence the progress of society as a whole, is increasingly recognized in society. Culture is increasingly being understood as the most important achievement of the nation, its dignity and essence, because culture is that what preserves and affirms not only personal, but also universal human existence. The basic being of a person is his being in the world of culture as a specific cultural life world. Language – a carrier, translator, archiver of culture – is perhaps the most important component of the process of human being in culture and in the development of his self-consciousness.

Thus, language appears as a channel of two-way communication through which information and culture, on the one hand, fall into the self-consciousness and consciousness of the individual, and on the other hand, they are present in the composition of thoughts and expressions of this individual, enriching universal human culture. The variety of functions of the language in relation to an individual can be most comprehensively expressed in its very meaning – as a determinant of self-development of a person.

Language is not only a mechanism for transmitting information, but also a powerful factor in the formation of self-identity in the structure of the modern world. Globalization and the information revolution intensify linguistic processes, encourage the strengthening of the role of the so-called "world languages". Learning these languages is becoming a prerequisite for international communication. Meanwhile, there are problems and contradictions. Let us dwell on their analysis in more detail. First of all, attention should be paid to the specifics of "language development" depending on changes in the social coordinates of the development of society. Note that a language can be defined not only as a means of communication, since it is not limited to a set of rules of grammar, phonetics, and lexical composition. Language is also a huge complex of cultural knowledge about how objects or phenomena marked by linguistic means live and work in the world. Language reflects the surrounding world, forms the self-consciousness of native speakers, determining their ethnic, cultural and historical unity [19], therefore it is an integral tool of social transformation.

The most important level of the language system in this aspect is vocabulary that reflects and consolidates in consciousness the reality surrounding a person, stimulating the speech behaviour of speakers of a particular language. The richness of the lexical baggage of an individual determines the richness of its inner world, the breadth of its worldview, and the degree of intelligence [27]. In particular, the lexical world of the teacher influences on the student's lexical culture, shapes it, pushes the student to improve speech behaviour. The vocabulary of each national language first of all fixes and conveys to the descendants the specifics of ethno-and-sociocultural norms, thus supporting the continuity and stability of the ethnic mentality [10, p. 15]. Therefore, it can be argued that the development of speech is directly related to changes in the social coordinates of the development of society, and this relationship is mutual: language helps a person to know the world, but knowledge itself depends on the language. Consciousness outside of language does not exist – just as there is no language outside of consciousness. Thanks to language, consciousness is formed and developed not only as a physiological phenomenon, but also as a conscious product of society. In the process of practical activity, a person interacts with the surrounding world, the influence of which is reflected in his mind in the form of live impressions, images, concepts that have names. A trace of what affects a person remains in the mind. This trace is individual knowledge of the world, of personal experience, which is coherent with the knowledge and experience of other people. Knowledge and impressions of reality exist in a latent state; if necessary, they come to life, they are brought out into the focus of consciousness. This process occurs under the influence of an external stimulus, most often – a word as a linguistic unit, it is a sound expression of the concept of an object or phenomenon of the objective world [25, p. 357]. An important component of the

development of the language of each ethnic group, depending on the change in the social coordinates of the development of a particular society, is the change in its vocabulary. In ethnic identification, language, in the first place, has significance as one of the important components of ethnic self-consciousness – a subjective representation, an idea, on the basis of which the individual compares himself with an ethnic, linguistic group. The study of language as an element of ethnic self-awareness, together with the study of speech behaviour, provides the opportunity to obtain information about both the linguistic process in society and the ethnocultural orientation of a person [15]. Such a task becomes especially relevant in the system of social coordinates of the modern world, in which language processes are dynamic, and ethnocultural orientations are in a state of transformations caused by numerous civilization challenges of the 21st century.

Changes in the ethnocultural orientations of the individual in the era of globalization of social being are inseparable from the general transformations that determine the development of society in the 21st century. Its social coordinates significantly changed under the influence of political, socio-economic and cultural, fateful processes. Changes in the social coordinates of society in the direction of openness, the definition of one's own place in the global civilization space correspond to the main trends in the development of a globalizing world. The general direction of language development in a situation of changes in the coordinates of the development of modern society is also associated with large-scale changes in personal identity. First of all, it is determined by the complex influence of globalization. Intercultural communication is an important factor in the globalization processes taking place in the modern world. It can be defined as an attribute of the sociocultural life of a society, in the social space of which there is interaction and interconnection between subsystems of culture (within a particular culture, between different cultures in the spatial and temporal dimensions, as well as between subjects of culture-bearers at the level of a separate culture and at the level of intercultural communication).

The theoretical factor that determined modern studies of intercultural communication was the linguistic turn from philosophical and scientific reflection to the semiotic reality of language. The beginning of the study of linguistic and symbolic structures took place in the first half of the twentieth century thanks to the work of Ludwig Wittgenstein, which fundamentally changed the very understanding of communication, as well as the methods of studying it. Researchers began to consider language not just as a means of communication: communication itself turned out to be that space containing the formation of speech forms [1]. The willingness of a person to implement intercultural communication reflects the level of culture of modern language communication, combining elements of language training, a common culture, the content of communication in various industries. It covers the following knowledge and skills: correctness, accuracy, consistency and clarity, richness of the language, positive orientation and interconnection of proposals, the optimality of the size of each statement, compliance with feedback through humor, improvisation, appropriate facial expressions and gestures. The indicated trends in the development of language as a fundamental component of modern communication indicate areas of activity for the formation of a communicative culture. At the present stage, tolerance is an important condition for the progressive development of language as a factor in the formation of personal self-awareness in a situation of intercultural communication. In the aspect of the formation of a linguistic personality, it can be defined as a set of personal qualities that are subject to targeted formation during training, education and self-education. The content of tolerance includes: a high level of knowledge, skills, respectful attitude towards the "Other" in the course of cultural interaction and communication; possession of ethical principles and techniques of intercultural communication; the ability to see a "complete" personality in the "other", the ability to holistically perceive the "other" culture with an understanding of its distinctive characteristics as manifestations of its individuality; willingness to engage in a dialogue of cultures using the language that is being studied [22, p. 243].

Each linguistic personality to a certain extent becomes a participant in a free political, cultural dialogue, mastery of which contributes to the mental rapprochement of people, to their honour, acceptance, understanding of different cultures; promotes the movement of mankind towards spiritual integration, respectful attitude to languages, traditions, culture of other nations, further

development of world culture [22, p. 245]. Accordingly, tolerance contributes to the development of language – the assimilation of new vocabulary, language structures, etc. – thereby influencing on inself-awareness changes of personality. The concept of “world languages” and their study in the national and cultural space is of indisputable importance for the education of a tolerant attitude of a person to the phenomena of the world around him at the present stage. Indeed, globalization activates contacts between representatives of various ethnic groups, what necessitates the search for adequate means of such contacts. They become world languages as such, which are the most common, used by representatives of different peoples outside the territories, populated by people for whom these languages are native. In determining the composition of world languages we should take into account: the number of people using these languages for communication – both in the country where native speakers live, and beyond; authority, role of the country – the homeland of this language in history and modernity; the formation of the national language, the presence of a long written tradition; established norms that are well researched and described in grammars, dictionaries, textbooks. World languages cover a number of areas of international life – diplomacy, trade, tourism. Scientists from different countries use the world languages in communication; these languages are studied as foreign languages by way of a compulsory discipline in universities and schools of most countries of the world. These languages are the working languages of the United Nations (UN), which declares the official world languages as English, French, Spanish, Russian, Arabic and Chinese. Any document at the UN is distributed in these languages [20]. Knowledge of world languages is now of paramount importance primarily because they are a source of multicultural development of self-identity of a person as a cultural and historical subject who feels responsible for his people, country, human civilization as a whole; understands the value of peace and the need for intercultural cooperation of peoples; recognizes the cultural and linguistic rights of mankind, advocates for political freedoms; shows willingness and ability to cooperate with other people; performs the role of a subject of dialogue of cultures [21, p. 578].

English has the greatest distribution among world languages in the national and cultural space of the modern world. This situation is due to a number of economic, political, ideological factors. This happened because Britain was one of the first countries in Europe to discover and explore new territories, subordinating their population to their own political, economic, and cultural influence. English has spread throughout the world, first in spoken language and then in writing. In each specific territory, the English language acquires its own specific features, turning into a variant language, which differs from the literary English in its features in pronunciation, vocabulary, as well as in morphology and syntax (American English, Canadian English, Irish English, etc.). Due to the mixing of the English language with the languages of the indigenous population, the linguistic diversity of which is very great, the so-called hybrid languages Pidgin English are formed, which, as a rule, serve as the main means of communication in the commercial and industrial sphere of human activity. Now the English language has gained immense popularity because it is a common language for the population of various countries: it is used by scientists and officials in culture, businessmen, journalists, tourists in all corners of the world [5].

The adoption of the English language as a means of communication on a global scale proves that there is an expansion of contacts between people with different languages and cultures due to the development of integration and migration processes. New information and communication technologies require the study of the most common languages of international communication in the name of understanding, tolerance and mutual respect. Such traits are important characteristics of self-consciousness of a developed personality, who is capable of active participating in the transformation processes taking place in the modern world. The development of language is an integral part of these processes, because through intercultural communication it provides each person understanding the content of these transformations and affects his willingness to take part in them. In this way, the self-identity of the person is changing acquiring the characteristics of the subject of global interaction.

The growth of political and economic ties and contacts between states affects all spheres of society, first of all, culture and education. One of the characteristic features of the modern period of

human development is the increased attention to a foreign language at all levels of the world educational system. The Pan-European recommendations for language education notes that knowledge of foreign languages will help prepare all Europeans with the growing needs of international mobility for closer cooperation in the fields of education, culture, science, trade, industry; foster mutual understanding, tolerance, respect for personality and cultural differences through more effective international cooperation; to maintain and further to develop the richness of European cultural life through deep mutual knowledge of national and regional languages; to prevent danger, which may be the result of the marginalization of those who have insufficiently developed skills necessary for successful communication in interactive Europe [2, p. 10].

As practice shows, for the successful development of the economy and providing competitiveness in the world market, we need specialists who speak foreign languages at a high level. Now the knowledge of foreign languages is becoming one of the conditions of professional competence and the demand for such specialists will increase more and more in the future. A modern specialist must actively speak at least one foreign language as a means of communication. In addition to the fact that a foreign language is an indispensable element of professional training, it is a factor in the general cultural development of the individual. The current level of development of international relations is a prerequisite for enhancing knowledge about the cultural characteristics of the countries and peoples whose language is being studied. Such a situation actualizes the problem of the “beginning” of language learning and the number of languages that pupils and students should learn.

This problem is the "cornerstone" of the modern language policy of European countries, which is one of the priorities in the programs of the European Union. The European Commission calls for the study of languages from a very early age, justifying this need with numerous psychological, physiological, and pedagogical studies. The first to introduce foreign language studies in elementary schools were the northern countries: Denmark (1958), Sweden (1962), Finland (1970), Iceland (1973). As a result of educational reforms (1980 – 1990), other EU countries have also launched early language learning programs: Austria (1983), Netherlands (1985), Portugal (1989), Spain (1990), Greece and Italy (1993), French Community in Belgium (1998). Currently, almost all European countries have introduced the early study of foreign languages [24].

The report of the European Commission “The main pedagogical principles underlying the teaching of languages to very young learners” (2006) defines a strategic goal – to make the education system of Europe the best in the world. Achieving this goal is based on the key principles of learning foreign languages: all languages should be equal; every EU citizen should be able to speak the same language; EU countries should establish a common language for communication; EU citizens should be able to, besides their mother tongue, speak two more languages [14].

Thus, real multilingualism is now understood in Europe not as bilingualism, but as multilingualism with knowledge of three (taking into account the native) and more languages of the EU countries. Thus, the familiar portrait of a graduate of a European gymnasium, who knows his native, English and classical Latin languages, is outdated, so that does not meet the spirit of modernity. Under these conditions, schools should expand the offer in the field of teaching / learning foreign languages, which is happening, in particular in Germany: German gymnasium students have the opportunity to choose not only a third, but often a second foreign language (mainly it is the language of the neighbouring country or Spanish) [11, p. 22]. In addition to schools, this task is assigned to other institutions – in particular, to kindergartens. Taking into account the foreign policy of Ukraine, attention should be paid to the main trends in the European experience of learning a foreign language in early school age. The official age at which the study of a foreign language begins in Europe varies from 3 to 10 years. In some EU countries, the first foreign language is compulsory from the first year of study. In particular, in Estonia and Sweden – it is the age of 7 years. Spain has made great efforts to introduce foreign language learning from kindergarten (from the age of 3). The general trend is the study of a foreign language from an earlier age for an increasingly long period. This is necessary for providing children with the opportunity to learn the second and third foreign language [3].

Researchers draw attention to the fact that at present the opportunities for teaching children of preschool and early school age foreign languages have expanded significantly. In particular, the most common ways for children to learn other languages in modern society are to watch foreign training programmes, cartoons on the Internet or through satellite television; listening to foreign audio fairy tales or reading authentic books with poems and fairy tales; online communication with peers via Skype; trips abroad with parents, as a result of which the child finds himself in a natural language environment, which is the most powerful means that turns passive knowledge of the language into active one [26].

All these paths have a significant impact on children's self-awareness, developing it in accordance with the needs of future active life in modern society. The experience of language training of migrant children is especially indicative of the growing transparency of borders in the modern world. In particular, significant developments in solving this problem exist in Germany, since it refers to those European countries in which migration flows are the largest. At the turn of the XX-XXI centuries the integration policy in this country has undergone significant changes: from treating foreigners as "temporary residents", who should play the role of "guest workers", to recognizing at the level of state policy the need for mutual efforts to improve the overall living of the country's indigenous people and national minorities, the need of supporting intercultural tolerance, upbringing, education of both foreign children and the young generation of native Germans. The fact was realized that the integration of the migrant's children into the educational system of Germany is hindered by poor knowledge of the German language by this target group. However, mastering the children's native language does not interfere, but contributes to the success of this process. Bilingualism began to be regarded as a positive resource, as an important competence of a child's personality. The bilingual-bicultural model of education for preschool children developed by the teachers of this country is based on two methodological principles: knowledge of the mother tongue is a prerequisite for mastering the following foreign languages and an important basis for the positive cognitive development of the child and his school education; recognition of the child's linguistic identity and respect for it is an ethical and psychological postulate [6]. If the child belongs to two cultures, the main goal of raising and educating the child in these cultures will be the formation of a sense of bilingual identity. The model of bilingual-bicultural development of preschool children has been tested in Germany, Austria, and the countries of America. In particular, in Berlin until the end of the 1990s there were 10 bilingual kindergartens (3 German-English, 1 German-French, 2 German-Polish, 2 German-Turkish, 1 German-Kurdish, 1 German-Spanish). At the initiative of the MITRA Society of Russian-speaking Parents and Educators in Berlin, the idea of an intercultural German-Russian-Jewish kindergarten was realized in 2002. Since 2005, the results of the activities of this institution were not only used to establish the work of new children's bilingual centres in the capital of Germany, but also became the basis of the European project "LIGHT", aimed at supporting children's multilingualism in other European countries [6].

Therefore, attention should be paid to learning a foreign language in early school age. Such an initiative is consistent with the general goals of the socio-cultural development of the individual, citizen and professional. It is necessary to do this to increase the importance of professional, in particular, methodological training of teachers of foreign languages of primary schools, to develop new methods of teaching foreign languages, taking into account modern technologies. The teacher's professional competence, which also includes methodological competence, is a significant prerequisite for the successful mastery of a foreign language by younger pupils. The system of methodological training of future teachers of a foreign language has recently been oriented to a primary school (grades 5–9). At the same time, joining the domestic higher education system to the Bologna Declaration, focusing on common-European recommendations and requirements for language education provides for the structural reform of higher education, the modernization of educational programs, and the corresponding institutional transformations in universities [4, p. 1].

The study of a foreign language from the 1st grade was introduced for the first time in Ukraine in the 2012-2013 academic year. This fact is recognition of the objectively existing social

interest in the study of foreign languages and confirms the importance of the subject for the implementation of promising tasks of the diverse development of the individual. Experts note that learning a foreign language at a given age is useful for all children, regardless of their starting abilities, since it: stimulates the speech and general development of children, increases the educational value of primary education as the foundation of general education; creates a favorable starting point for mastering a foreign language, as well as for further language training; attracts children to the culture of other nations, thereby forming a universal human consciousness; has a positive effect on the development of the child's mental functions: his memory, attention, thinking, perception, imagination; provides the possibility of earlier completion of the study of the first language and the connection of the second [18]. As noted in the domestic foreign language curricula for grades 1-4 of general educational institutions, the main goal of teaching a foreign language in elementary school is to develop pupils' communicative competence, to provide linguistic, speech and sociocultural experience consistent with the age-related capabilities of younger pupils. After the end of the 4th grade, pupils of general educational institutions reach level A1, pupils of specialized schools with in-depth study of foreign languages – level A2, which corresponds to the common-European recommendations on language education. The initial stage of teaching a foreign language in a modern educational institution is extremely important, since during this period the psycholinguistic foundations of a foreign language communicative competence that are necessary and sufficient for its further development and improvement are laid down. Here, the becoming of the basis for the formation of foreign-language phonetic, lexical, grammatical and spelling skills, as well as listening, speaking, reading and writing skills within the framework of program requirements takes place. In elementary school, it is very important to interest pupils in learning a foreign language, arouse a positive attitude towards the subject, motivate the need and importance of knowledge of a foreign language as a unique means of intercultural communication. All the educational means attracted for this should contribute to the education of pupils' communicative needs in the knowledge of other countries and peoples, the search for friends not only for communication, but also for solving typical problems of their life [16]. Initiatives of the Ministry of Education and Science for studying a foreign language at early school age provide for the content of teaching a foreign language to primary school pupils. This is created on the ideas of mastering the language in the context of an intercultural paradigm, providing for the interconnected adoption of language and culture. Orientation to this technology is determined by the challenges and prospects of the development of a multilingual-ethnocultural community in which a person is located and which becomes an integral imperative of the present. In this regard, one of the main tasks of teaching a foreign language in elementary school is to consider the formation of students' abilities, willingness and desire to participate in intercultural communication within typical spheres and topics of communication and to improve themselves in the further mastery of foreign-language communication activities in accordance with their own challenges and needs. The fulfillment of this task is ensured by activities aimed at the development of a multicultural and multilingual linguistic personality of a pupil at the initial grade of his education at school [16].

The success of mastering a foreign language depends on the application of appropriate technologies for the implementation of language strategies in the context of the formation of personal identity. As practice shows, there is no single universal technology for mastering a certain language; each of them has certain advantages. Therefore, it is worth paying attention to various approaches to learning the language, highlighting the advantages of each of them. In connection with the integration of various fields of scientific knowledge (including humanitarian) at the present stage, new scientific disciplines are actively emerging, which include linguoculturology – a science that studies the correspondence of language, ethnos and culture in their interaction. V. Maslova defines the linguoculturological approach as an innovative technology for studying the language, since each language reflects a specific method of world conceptualization specific to it. Culture forms and organizes the thoughts of a linguistic personality, language categories and concepts. Strengthening the emphasis on certain concepts, determining their positive or negative shades allows you to influence on the formation of consciousness of a linguistic personality [13, p. 610-

611]. At the basis of the linguistic-cognitive approach as a technology for implementing language strategies is attention to the word as a key unit for studying the vocabulary of the language, a demonstration of the relationship of lexical units with concepts and notions. The linguistic-cognitive approach determines all the components of the language learning process: selection of lexical material, introduction of lexical material, organization of lexical material, mastering of lexical material, control of the level of mastering of lexical material. This approach is associated with a large amount of complex information and its optimal adoption, therefore, the conceptual arrangement of the material helps better memorizing vocabulary [12, p. 25]. The use of a linguocultural approach as a technology for implementing language strategies in the context of the formation of personality self-awareness should be based on the definition of the main concepts of a particular language and the development of appropriate linguodidactic materials that can be used by teachers in the process of teaching the language. The linguoculturological approach can be implemented using interactive learning technologies – interactive learning, during which the teacher and student interact. The main methods of language learning in the application of interactive learning technologies include the project-based learning, which forms communication skills, a communication culture, the ability to formulate thoughts briefly and easily, tolerate the views of communication partners, develop the ability to obtain information from different sources, and process it using modern technologies, due to which the worldview of the personality is expanding. The project-based learning teaches the language, gives the experience of its practical use. Thanks to it, skills are acquired for working with reference books, dictionaries, and a computer. The teacher provides everyone with the opportunity to say something quickly or in turn, answering a question or expressing their own opinion or position. The rules for using this method stipulate that only one who has a symbolic microphone has the right to speak, answers are not commented on or evaluated when someone speaks, the rest have no right to interrupt, speak or shout from the place; working in pairs promotes the development of communication skills, the ability to speak out, develops critical thinking, the ability to persuade and lead discussion. While working in pairs, you can quickly perform exercises that, under other conditions, will require a significant expenditure of time. You can discuss the text, tasks, take an interview, determine the partner's attitude to a particular educational activity, analyze or edit the partner's written work, jointly analyze the problem, exercise, and also test them. By working in this way, you can evaluate your partner, answer the teacher's questions and compare notes made in the classroom. Working in groups provides all participants with the opportunity to act, practice the skills of cooperation, interpersonal communication. Working in groups should be used when it is necessary to solve a problem that is difficult to cope individually, or if one of the expected results is the acquisition of teamwork skills. Brainstorming allows students to use the experience to solve problems and develop ideas. This method works best in groups of 5-7 people while using mosaics, when students are encouraged to independently develop material and outline it for a certain time. After this, the children take turns introducing their group to the notes, and group members must write the same summary. At the end of the communication, all members of the group should have a table filled out. The technology of cooperation consists in creating the conditions for active joint activities of students in various educational situations. A group of 3-4 people receives common tasks, while the role of each participant is specified. Everyone is responsible not only for the result of their work, but also for the result of the whole group. Pupils with a low level of knowledge seek to find out from the strong that what is incomprehensible to them, and the latter want the former to understand the task fully [9].

In our opinion, the gaming technologies also belong to important technologies for implementing language strategies in context of a persons' sociocultural life. In the didactic system, game activity should provide the effective formation of intercultural competence through the development of student's intellectual skills. As L. Pavlova notes, the learning game in the process of learning a language fulfills several functions: it contributes to the acquisition of knowledge, the formation of language skills; motivates and stimulates learning activities, has a positive impact on personality development, expands its knowledge, develops thinking, creative activity, increases the level of cultural and intercultural competence; teaches to navigate in a specific situation, select the

necessary verbal and non-verbal means of communication, compensates for the absence or lack of communicative practice, brings educational activities closer to the conditions for using a foreign language in real life [17, p. 15].

The educational game is a kind of organized exercise that allows you to more deeply master specific language material. Educational games are used in the implementation of language strategies. They are distinguished by the following characteristics: in accordance with the function performed (preparatory, midterm); by type of tasks (operational, tactical, strategic); by purpose and content (language, speech, for teaching communication); by the method, nature, form of conduct (written, oral, substantive, functional, simulation-modeling); by the level of complexity of intellectual activity (cognitive, reproductive, reproductive-variable, creative); by the complexity of the actions performed (simple, complex, mono-situational, multi-situational); by duration (long, short); by the quantitative composition of participants (individual, paired, group, frontal, large-scale, narrow-scale) [17, p. 16].

Informatization and computerization of the modern educational space actualizes the use of multimedia technologies in the process of language learning. The effectiveness of their use is associated with the development of multimedia educational programs – interactive software that integrates various types of digital information (text, images, audio and video practice), which corresponds to the didactic, methodological, psychological requirements for organizing language learning at a university. The effectiveness of language learning by means of multimedia programs at universities is affected by a set of pedagogical conditions: a high level of students' motivation to learn the language in order to practically use the knowledge gained in their professional activities; organization of independent work of students in an interactive mode; compliance of multimedia educational programs with didactic requirements; readiness of the teaching staff to use multimedia technologies in the educational process of the university; a combination of multimedia programs with traditional methods and teaching aids [8, p. 20].

Finally, given the fact that the development of self-identity of a person implies his ability to independently determine the goals of activity and choose methods for achieving them, it is worth stopping at technologies for independent work on language learning. Indeed, social improvement itself, as one of the tasks of professional training, prevents manifestations of egocentrism and the desire to "improve others," which is very inherent to people who have a socionic profession of the "man-man" type. The independent efforts made to master the language appear to be an important means of improving person's self-awareness. Relatively new methods, implemented through independent work technologies in the process of language learning, are based on cluttering up the language, intensification and complementarity mechanisms.

The need to introduce various language practices is an urgent need for educational space in connection with the use in the educational process of various technologies for studying foreign languages as translators of a person's sociocultural life. Indeed, at the present stage of development, society is increasingly urgently in need of people who have a culture of verbal communication and are able to freely communicate in a foreign language. The internationalization of relations in the business world raises the requirements for the quality of language training in a comprehensive school, determines the need to find ways to improve the level of communication culture of modern universities graduates. The revival of the national education system requires a move away from authoritarian pedagogy to increase the culture of communication, to restore humanistic learning. The current appeal to the problems of language teaching is determined not only by the growth of international contacts, but also by qualitative changes in language communication, which provide an opportunity for understanding between representatives of different cultures. One of the strategic tasks of modern education is the formation of an educated, creative personality [7, p. 28]. The success of such a task depends directly on the effectiveness of the applied language practices. First of all, we should dwell on such a form of these practices as communication with native speakers. The significance of such a linguistic practice for the modern domestic sociocultural space is due to the fact that with the development and spread of a communicative approach to teaching foreign

languages in education, more attention has been paid to the use of the language in certain cultural and social situations.

References

1. Аксьонова В. І. Формування міжкультурної комунікації як «дому буття» в умовах культурної глобалізації [електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VChdpu/filos/2011_95/akson.pdf.
2. Бабинець М. М. Підготовка майбутніх фахівців менеджменту до іншомовного ділового спілкування / Вісник Черкаського університету. 2012. Педагогічні науки. Вип. 219. С. 10–14.
3. Бердичевский А. Л. Основные направления языковой политики в странах ЕС [электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.russianaustria.org/index.php?option=com_ssrm_acl&view=article&id=339:jasikovpolitika&catid=42:russkij-jazik&Itemid=80.
4. Бігич О. Б. Теоретичні основи формування методичної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи : автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13. 00. 02 / Київський національний лінгвістичний університет. К., 2005. 37 с.
5. Бондаренко В. Ф. Историко-социальные аспекты поширення англійської мови у країнах світу / В. Ф. Бондаренко, О. М. Панін [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Nd/2006-1/05bvfotw.html>.
6. Бурд М. А. Предпосылки и условия возникновения билингвального русско-немецкого детского сада в Берлине [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/p8.html>.
7. Вишнеvsька К. Г. Професійно-орієнтований підхід як засіб розвитку культури спілкування студентів на заняттях з іноземної мови / Вісник Черкаського університету. 2009. Педагогічні науки. Вип. 166. С.27–30.
8. Дмитриев Д. В. Формирование иноязычной профессиональной компетентности учителей иностранного языка средствами мультимедийных обучающих программ в вузе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13. 00. 08 / Пензенский государственный педагогический университет имени В. Г. Белинского. Пенза, 2012. 23 с.
9. Ковальова В. В. Сучасні педагогічні технології навчання іноземної мови у початковій школі [електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.psyh.kiev.ua/Ковальова_В.В._Сучасні_педагогічні_технології_навчання_іноземної_мови_у_початковій_школі.
10. Креч Т. В. Виховання мовної культури в загальній системі освітнього простору / Вісник Черкаського університету. 2009. Педагогічні науки. Вип. 147. С. 14–17.
11. Кудрявцева Е. Преемственность в образовательной системе ФРГ на примере предметов гуманитарного цикла / Русский язык в национальной школе. 2013. №2. С. 18–23.
12. Лазарева О. А. Лингвокогнитивная концепция обучения иностранцев русской лексики : автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13. 00. 02 / Санкт-Петербургский государственный университет. СПб., 2012. 47 с.
13. Маслова В. А. Лингвокультурологический подход как инновационная технология обучения языку / Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. 2009. Филология. Социальные коммуникации. Т. 22 (61). №1. С. 610–613.
14. Машинистова Н. В. Раннее обучение иностранным языкам как важная составляющая языковой политики в странах Европейского Союза [электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.rusnauka.com/24_NNP_2012/Pedagogica/4_115649.doc.htm.
15. Мельниченко Г. В. Формування уявлення про мову як фундамент етнічної культури в аспекті розвитку етнолінгвістичної компетенції майбутнього вчителя [електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2009_1-2/metod/meln.htm.

16. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Англійська мова. Німецька мова. Французька мова. Іспанська мова. 1–4 класи. [електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/inozem/im.pdf.

17. Павлова Л. П. Исследование влияния игровой деятельности на формирование межкультурной компетенции студентов вуза (на материале иностранного языка) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.08 / Ставропольский государственный университет. Ставрополь, 2004. 22 с.

18. Пахомова Т. Г. Викладання іноземної мови в початковій школі. Методичні рекомендації / Т. Г. Пахомова, Г. І. Савицька [електронний ресурс]. Режим доступу: http://helename.ucoz.ua/news/vikladannja_inozemnoji_movi_v_pochatkovij_shkoli_metodichni_rekomendaciji/2012-08-16-71.

19. Петровец Н. К. Межкультурная коммуникация в методике преподавания иностранных языков [электронный ресурс]. Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_gn/2009_3-4/files/GN309_23.pdf.

20. Правила процедуры Генеральной Ассамблеи [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.un.org/ru/ga/about/garules/8.shtml>.

21. Пуховська Л. П. Сучасні дослідження в галузі педагогічної освіти у країнах Західної Європи / Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. К. : Віпол, 2000. С. 565–589.

22. Роменкова О. П. Формування міжкультурної толерантності у студентів-іноземців у період сучасних глобалізаційних процесів / О. П. Роменкова, О. М. Іонова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2012. №7 (242). Ч. I. С. 242–248.

23. Сараф М.Я. Опыт типологии культуры [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.dialog21.ru/biblio/Saraf2.htm>.

24. Сизова О. А. Раннее обучение языкам – путь к мультилингвизму [электронный ресурс]. Режим доступа: http://hses-online.ru/2010/03/13_00_08/19.pdf.

25. Слюзко В. І. Роль вербальних засобів у формуванні основ морально-свідомої особистості на засадах народної педагогіки / Педагогічний дискурс. 2012. Вип. 13. С. 354–357.

26. Спиридонова А. Методика обучения детей раннего возраста иностранному языку «Baby Linguist» как подготовительный этап формирования лингвистической компетенции детей дошкольного возраста [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://docplayer.ru/storage/54/35303940/1583450625/nHm7fxTWYAOdolrXDPm7YQ/35303940.pdf>.

27. Soina I.Yu., Semenova Yu.A., Goncharov G.N., Petrusenko N.Yu., Kambur N.A., Chervona S.Ph. Poetic Understanding as the Initial Input of Being-in-the-world. Amazonia Investiga. Vol.8. Num.20. Mayo-Junio 2019. pp.261-263.

3.3. Ukrainian Literature as a Source of Pupils' Moral Education (on the Example of Study of Biography and Artworks of Myhailo Kotsyubynsky)

3.3.Українська література як джерело морального виховання школярів (на прикладі вивчення життєпису та творчості Михайла Коцюбинського)

Наріжним каменем духовності кожної нації є її моральність. Споконвіків народна педагогіка базується на тому, аби дитину виховувати у дотриманні тих заповідей, що сповідувались із діда-прадіда. Органічною складовою загальнолюдських цінностей і загальних людських принципів є й моральні чесноти українців. «Українська етика виконувала у суспільстві ті ж самі соціокультурні функції, що і в усьому людському суспільстві... Загальнолюдські моральні цінності, потрапляючи на національний ґрунт,

поєднувалися із споконвічними українськими чеснотами, створюючи складне мереживо національного менталітету, морально-духовний обрис нації» [9, с. 17].

У рекомендованій Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» стверджується, що «мета сучасного освітнього процесу — не тільки сформувати необхідні компетенції, надати ґрунтовні знання з різних предметів, а й формувати громадянина, патріота; інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, готову протистояти асоціальним впливам, вправлятися з особистими проблемами, творити себе і оточуючий світ» [6, с. 4].

Українська література – унікальний шкільний предмет, який покликаний не лише збагатити школярів знаннями про розвиток цієї галузі вітчизняного мистецтва, а й дати багатогранну основу для формування повноцінної особистості. Адже, як зазначено у пояснювальній записці «Програми з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-12 класи», «Українська література в загальному світовому контексті є свідченням високої духовної та цивілізаційної розвиненості українського народу, вона є невід’ємною складовою його національної культури. Як мистецтво слова вона є носієм потужного заряду духовної енергії, здатна передавати загальнолюдські й національні цінності від покоління до покоління, культивувати їх у людській душі. Засобами мистецтва слова вона допомагає формувати, збагачувати внутрішній світ дитини, позитивно впливати на її свідомість і підсвідомість, спрямовувати морально-етичний потенціал, розвивати інтелект, творчі здібності, естетичний смак.» [8, с. 3]. Звісно ж, що цій меті мають послужити ті твори, які уже пройшли випробування часом і складають неоціненну вагу в духовній скарбниці українців.

Серед імен, які назавжди вписані в золоті сторінки української класики, яскраво виділяється постать нашого славетного земляка Михайла Михайловича Коцюбинського. Його творчість вивчали багато науковців, зокрема В. Борщевський, Н. Калениченко, Ю. Кузнецов, В. Лесик, Г. Логвин, Н. Логвиненко, Н. Лойко, П. Орлик, В. Панченко, Б. Соя, Б. Степанишин та інші. Однак, на нашу думку, проблемі морального виховання при вивченні спадщини Великого Сонцепоклонника приділено недостатньо уваги. Тому метою нашого дослідження є проаналізувати втілення народної моралі у програмових творах митця та запропонувати деякі шляхи реалізації виховної мети на уроках української літератури.

У курсі вивчення кращих зразків рідної літератури, ознайомлення із творчістю Михайла Коцюбинського має наскрізний характер, оскільки уже у початковій ланці школи діти знайомляться із такими шедеврами української малої прози, як «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник». Уже на їх матеріалі у школярів закладаються підвалини моральних принципів, які в майбутньому сформуєть духовно багату особистість. Зазначимо, що нині діюча програма з української літератури пропонує для текстуального вивчення в середній та старшій ланці такі твори Михайла Коцюбинського:

- 8 клас: повість «Дорогою ціною» (скорочено) (5 год.),

- 10 клас: психологічна новела «Intermezzo», імпресіоністична повість «Тіні забутих предків» (6 год.).

Слід пам’ятати, що реалізація виховної мети розпочинається уже при вивченні біографічних даних митця. Адже учитель не просто подає сухі факти, які для учня можуть бути зовсім нецікавими й далекими, а, насамперед, розкриває багатий внутрішній світ талановитої людини, із серця якої й виникли ті рядки, що не залишають майбутні покоління байдужими.

Ознайомлення із життям та творчістю письменника дає можливість розв’язати цілий комплекс конкретних освітньо-виховних завдань, як наприклад:

- підготувати учнів до зацікавленого і емоційного сприйняття творів, що вивчаються текстуально;

- розкрити зв’язки літератури з соціально-історичною дійсністю, з життям народу, країни, а не лише певного регіону з розвитком національної культури;

- вплинути на учнів особистістю автора, його життєвим і творчим подвигом.

Учитель так повинен будувати свою розповідь, аби учні, дізнаючись про найважливіші факти формування й реалізації особистості митця, пройнялися його гуманною, людяною вдачею, усвідомили його передові суспільні погляди, високі художні смаки, побачили Людину з великої літери, громадянина-патріота.

Розповідаючи про М. Коцюбинського у 8 класі, слід «подавати не тільки біографічні факти про життя письменника, а й розкривати вплив життєвих та історичних умов на формування його особистості і творчої діяльності» [4, с. 107]. Це можна здійснити шляхом учнівських реферативних повідомлень у поєднанні із словом вчителя. А вже у старшій ланці лекційний матеріал можна подавати різними шляхами: традиційно – у формі нарису, шкільної лекції, або із застосуванням інноваційних технологій – літературно-музична композиція, заочна екскурсія, захист проєктів тощо. В будь-якому разі, учитель, готуючись до подачі матеріалу чи керуючи підготовкою учнів, має слідкувати за реалізацією поставленої триєдиної мети. Адже «для правильного наукового пізнання біографії кожного митця слід намітити конкретні специфічні завдання, які впливають з особливостей його життя і творчості» [7, с. 187].

Для виховання всебічно розвиненої людської особистості життєпис та творче надбання Михайла Коцюбинського складають багатий матеріал, тому його слід якомога ефективніше використати. Цій меті мають послужити мемуари, статті, спогади, епістолярій тощо, тобто ті джерела, які розкриватимуть духовний світ митця. Методист Б. Степанишин зауважує, що «про Михайла Коцюбинського, людину великої душевної краси, не можна говорити буденно. Треба з піднесенням і хвилюванням розповісти учням про скромність, простоту і сердечність Коцюбинського..., про його глибоку порядність. Учитель не може не відзначити рідкісної працьовитості Михайла Коцюбинського (*«Часто бувало так, що мені мало 24 годин на добу. Накидаюсь на роботу, горю»*)» [10, с. 80].

Особливу увагу слід приділити глибокій любові письменника до рідного краю і всього, що з ним пов'язане. Учнів обов'язково треба познайомити із такими словами, що вилились із самого серця: *«... Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині? Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний згук, один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя?»* («На крилах пісні») [3; I, с. 180]. Це всеохоплююче почуття постійно хвилювало митця. Свідченням того є заувага великого російського письменника Максима Горького, з яким Михайла Коцюбинського пов'язувала глибока і тепла дружба: «Людяність, краса, народ, Україна – це улюблені теми розмов Коцюбинського, вони завжди були з ним, як його серце, мозок і славні ласкаві очі» [1, с. 144].

Під час розмови про патріотизм митця можна навести слова Максима Горького: «Він особливо ніжно любив свою Україну і часто чув запах чебрецю там, де його не було» [1, с. 145].

Творчість М. Коцюбинського розкриває дивовижну властивість – людинолюбство. В полі його зору – життя простих людей різних національностей: українців, татар і молдаван, євреїв та італійців. Душа була *«розкрита для чужого горя, як квітка для роси»*, і з його серця *«лється струмок в море людського горя»* («З глибини») [3, I, с. 403]. Навіть в останні місяці життя митець, за спогадами лікаря Миколи Стражеска, "в м'яких, сердечних тонах... завжди говорив про людей. Найбільш любив говорити про Україну, про її природу, про український народ, сумував з приводу його малописьменності, але був переконаний, що незабаром все зміниться..." [11, с. 204].

Загальнолюдське щастя – високий ідеал письменника-гуманіста. Як згадує Максим Горький, Михайло Михайлович одного разу сказав: «Треба б вести з року в рік «Літопис виявлення людяного», – щороку випускати огляд усього, що створено за рік людиною в галузі її піклування про щастя всіх людей. Це був би чудовий посібник людям для ознайомлення їх із самим собою, одного з одним» [1, с. 144].

Варто при цитуванні спогадів застосувати рольову гру, де б учні виступали від імені знаменитих людей. Такий прийом дасть змогу старшокласникам, пропустивши крізь власні емоції, глибоко проїнятися змістом цитованого.

Учителеві варто наголосити, що М. Коцюбинського відзначало постійне прагнення прилучитися до народних скарбів. Він шукав цікавих співрозмовників з народу, співців, їх вислуховував і записував розповіді, перекази, легенди, пісні та ін. (Тут доцільним буде перегляд репродукції картини художника С. Бутника «М. Коцюбинський слухає лірника»). Припадаючи до бездонної криниці національної культури, він вбирав в свою душу все найкраще, що породила українська земля. Ставши істинним сином нації, зумів піднятися до європейського рівня, явивши світові мистецтво достойне поваги і захоплення.

Слід підкреслити, що митець надзвичайно захоплювався красою зовнішнього світу, любив і плекав квіти й рослини, привозячи їх до рідного дому зі всіх місцевостей, де побував. Його бережливе ставлення до природи спонукатиме школярів до турботи про екологію довкілля. Особливо великий вплив у цьому плані матиме розповідь Максима Горького, яка трапилась на далекому острові Капрі: «... якось, побачивши коло білої стіни рибальської хатини блідо-рожеві мальви, увесь освітився усмішкою, знявши капелюх, сказав квітам:

– Здоровенькі були! Як живеться на чужині?» [1, с. 145].

Ця історія лягла в основу поетичних рядків великого українського поета ХХ століття Максима Рильського:

Он рожі... Раз із ними він зустрівся,
Як з родичами у краю чужім.
Зняв капелюх свій, низько уклонився
І «здоровенькі будьте» мовив їм.

(«Гвоздика Коцюбинського»).

Поступово відкриваючи для себе Коцюбинського, учні усвідомлюють, що той глибоко любив життя, вірив у перемогу краси і добра над потворністю і злом. «Не раз, вдячно дивлячись на сірі скелі Капрі, — писав Максим Горький, — багато вдягнені пишною зеленню трав та квітів, він говорив: — Яка сила життя! Ми звикли до цього і не помічаємо перемоги живого над мертвим, дійового над інертним, і ми ніби не знаємо, що сонце творить квіти й плоди з мертвого каменю, не бачимо, як всюди торжествує живе, щоб бадьорити й радувати нас. Ми повинні б усміхатись світові дружньо» [1, с. 148].

Вивчаючи біографію письменника, варто також використати методичний прийом роботи з портретом. Орієнтовними запитаннями до бесіди можуть бути наступні:

- Якою людиною уявляється вам Михайло Коцюбинський?
- Які риси обличчя письменника, на вашу думку, найяскравіше «розказують» про його вдачу?
- Про що свідчить одяг митця?

Рекомендуємо також використати інноваційні технології: для супроводу розповіді про життєві стежки письменника створити за допомогою комп'ютерної програми PowerPoint презентацію, яка дасть значний ефект для зацікавлення школярів.

Оскільки юнацький вік примушує старшокласників роздумувати над філософськими категоріями, то варто поставити проблемне питання, відповідь на яке вони шукатимуть протягом 5 уроків з вивчення творчості Михайла Коцюбинського: «Хто може відчувати себе щасливим?». На підсумковому етапі, після дискусії на цю тему, доцільно навести цитату митця з невеличкого фрагменту «Пам'ять душі», де він виводить власну формулу щасливої людини: *«Той, хто дає багато, а бере найменше. На чіїх слідах виростають найкращі квіти, хто по своїй дорозі розкидає для вжитку всіх самоцвіти. Як? Чи навіть тоді, коли ті квітки виростають з крові серця його, що зрошує землю, і навіть тоді, коли ті самоцвіти – лише стверділі сльози, що поливають дорогу життя?»*

І навіть тоді...» [4; IV, с. 133].

Учні мають прийти до висновку, що людина буде щасливою, коли багато трудитиметься, маючи насолоду від «сродної праці», ідею якої проповідував знаменитий український філософ XVIII століття Григорій Сковорода. Прикладом того є життя самого Великого Сонцепоклонника, адже «задумуючись над смыслом людського життя, письменник вбачав його у безперервній творчій праці, в органічному поєднанні особистого і громадського, в постійній боротьбі – горінні за все передове, світле – проти всього реакційного, віджитого, мертвого» [10, с. 86].

Таким чином, життєпис митця стане для учнів джерелом, що дасть їм можливість усвідомити: світ стає кращим, коли людина пристрасно любить свій рідний край, поважає інші нації, гуманна, працьовита, скромна, оптимістична, кохається у природі, красі. Почерпнутий матеріал на уроці спонукатиме школярів до праці над власним духовним світом, зародить інтерес до творів М. Коцюбинського.

З'єднувальною ланкою між уроком із життєпису та текстуальним вивченням спадщини письменника може послужити цитата Максима Горького: «Рідкісної душевної краси і благородства був Михайло Коцюбинський. Чарівна людина і справжній поет. Читайте його прекрасні твори, у нього є чому навчитись» [1, с.146].

У 8 класі при вивченні повісті «Дорогою ціною» виховна мета має бути спрямована на те, щоб учні глибоко пройнялись ідеєю твору, на «усвідомлення необхідності особистої свободи для гармонійного розвитку, краси глибокого почуття кохання, мужності, сили волі як рис характеру, необхідних для боротьби зі злом» [8, с. 65].

Для її реалізації необхідно ретельно продумати роботу над дослідженням характерів носіїв цієї ідеї – головних героїв. У роботі над образами можна використати інноваційну технологію – міні-проектну роботу. Клас ділиться на 2 групи, які працюють над дослідженням рис характеру Остапа та Соломії, а також засобами їх вираження. Результатом такої роботи мають бути висновки про те, що М. Коцюбинський дуже лаконічний у портретних характеристиках, оскільки головна увага акцентована на розкритті внутрішнього світу героїв. Для цього він ретельно обирає ряд тропів. Наприклад, волелюбний характер Соломії розкривається за допомогою оцінювальних епітетів: «Все мені *противне*, все *гидке*, і чоловік, і панщина, й життя моє *безщасне*» [3; I, с. 330]. У запеклій боротьбі за своє щастя, кохання, волю вона здатна на неймовірні вчинки, навіть самопожертву, виявляючи справжній героїзм, рішучість та наполегливість. Сцена в плавнях свідчить про дивовижне поєднання ніжності та безстрашності. Адже заблукавши, у розпачі вона не опускає руки, а «зібрала свою енергію, всю силу волі, всю міць тіла і йшла *уперто* й *завзято*, з вірою, що її широкі і високі груди зламають усі перешкоди» [3; I, с. 350]. Учні також визначають, що бунтарська, волелюбна натура Остапа виявляється в його роздумах про Запорізьку Січ, козаччину, боротьбу за волю. Тому для його характеристики письменник добирає метафоричні епітети типу: його слово *сміливе*, речі *бунтівничі*.

Складання плану характеристики Соломії та Остапа здійснити можна за допомогою прийому асоціативного куща. Це доцільно здійснити на етапі закріплення навчального матеріалу. У результаті дослідження, учні визначають спільні риси Соломії та Остапа: волелюбність, сміливість, саможертвність, вірність у коханні, щирість, героїзм, людяність.

Аналізуючи образи головних героїв, учнів слід спонукати до висловлення роздумів про збереження моралі, адже моральність суспільства визначається абсолютно конкретними речами. Це не просто слова, а базові принципи виживання. Варто також обговорити проблему волі людини і можливості її досягнення в сучасних умовах.

На підсумковому етапі роботи над ментальними рисами українців варто було б реалізувати міжпредметні зв'язки зі світовою літературою, нагадавши учням слова із повісті Антуана де Сент-Екзюпері, у яких закладено глибинний зміст: «Ви дуже гарні, але порожні, – сказав іще маленький принц. – Задля вас не схочеться померти» [2]. Учні пропонуються до обговорення проблема жертвовності, цільності людської особистості. В процесі дискусії у школярів має сформуватись думка про те, якою має бути справжня людина.

Подаючи творчість Великого Сонцепоклонника в 10 класі, учитель ставить за мету донести до сердець учнів, насамперед, глибину внутрішнього світу ліричного героя з «Intermezzo», який, власне, перегукується із духовним світом самого автора. Також у полі зору трагізм долі Івана і Марічки як наслідок суперечності між мрією і дійсністю, духовний світ людини у зв'язку зі світом природи, образи Івана та Марічки як втілення романтичної ідеї незнищенності кохання. На цих уроках має відбуватись «усвідомлення гуманізму як основи світоглядних переконань особистості, оптимізму і життєствердження як важливих духовних цінностей буття людини. Усвідомлення краси природи, її благотворного впливу на людину. Прищеплення рис співчуття, співпереживання як важливих ознак гуманізму людини. Усвідомлення краси глибокого почуття кохання і деспотизму антигуманних звичаїв» [10, с. 105].

При роботі над текстами цих творів варто віддати перевагу використанню прийомів створення проблемності й емоційності. І якщо при вивченні новели «Intermezzo» доцільніше використовувати здебільшого прийом проблемності, то в другому випадку віддаємо перевагу емоційності, аби досягти поставленої мети.

В обох творах піднімається проблема єдності людини з природою. Сучасні школярі, які надзвичайно гостро відчувають негативний вплив урбанізації, наступу технічного прогресу, повинні задуматись над збереженням і примноженням багатств природи. Адже ще Г. Сковорода наголошував на важливості гармонійного життя з навколишнім середовищем. Моральна людина повинна берегти оточуючий світ не лише для себе, а й для майбутніх поколінь. Тому роботу слід так побудувати, аби учні зрозуміли, що ліричного героя з "Intermezzo" М. Коцюбинського рятує унікальна здатність сприймати і розуміти довкілля, небо й землю. Письменник порушує актуальну в усі часи проблему повернення людини до своїх праджерел (згодом М. Коцюбинський панорамно її розгорне в "Тінях забутих предків").

Тут важлива як робота над образом ліричного героя, так і над образом всеочищуючої природи. У ході аналізу твору доцільно використовувати прийом усного малювання. Створюючи характеристику героя, кожному рису аргументуємо прикладами з твору, конкретними епізодами. Так поступово вимальовується цілісні портрети. Також можна запропонувати учням диференційовану випереджуючу роботу з їх дослідження. Це реалізовується чи шляхом виконання проекту, чи написання міні-твору на тему «Гармонія людини і природи за новелою М.Коцюбинського «Intermezzo», 2Психологізм образів новели «Intermezzo» М.Коцюбинського», «Ти сієш у мою душу золотий засів...» тощо. Виконання цих робіт, звісно ж, потребує консультування та контролю учителя.

Вивчення повісті «Тіні забутих предків» варто було почати із вступного слова учителя: «Крізь темряву віків, глибину століть пробивається кохання, долаючи будь-які перешкоди, підіймаючи людину до зірок. Пісню кохання не може заглушити навіть смерть. У кожного є своя історія кохання, є і в нашому житті чимало Ромео і Джульєтти, кохання яких долає родинну ворожнечу чи інші серйозні життєві проблеми. І той, хто відчував закоханість, і той, хто ще не знав такого почуття, має своє уявлення про кохання».

Етап вивчення нового матеріалу стане інтригою для старшокласників, якщо поставити проблемне запитання: «Чи могло бути майбутнє у кохання Марічки та Івана?» Аби його вирішити, слід провести евристичну бесіду, де серед питань можуть бути проблемно-емоційного характеру, зокрема такі:

- Чим головні герої повісті нагадують Ромео та Джульєтту?
- Опишіть першу зустріч героїв?
- Як зародилось їх кохання? Чому вони покохали один одного?
- Чому автор дає своїм героям такі імена?
- Що поєднувало цих героїв?
- Чи можливо вивести універсальну формулу кохання?

Наскрізними при вторинному читанні та спостереженні над текстом повісті можуть стати проблемні запитання: «Чи може людина жити без коріння? В чому сила кохання? Що важливіше – матеральне чи духовне?».

Щодо етапу закріплення вивченого матеріалу учням пропонується здійснити елементи компаративного аналізу співзвучних творів – повісті М.Коцюбинського «Тіні забутих предків» та драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», застосувавши роботу у малих групах. Так, доцільно створити 6 груп, кожна з яких виконуватиме окреме завдання:

- Скласти план характеристики Мавки. (1 група).
- Скласти план характеристики Марічки. (2 група).
- Простежити спільні та відмінні риси Лукаша та Івана Палійчука. Скласти діаграму Вена. (3 група).
- З'ясувати, що спільного між образами Палагни, матері Лукаша та Килини (4 група).
- Пояснити роль образу природи у творах. (5 група).
- Схарактеризувати мовний колорит. (6 група).

У процесі співставлення персонажів варто робити акценти на тих рисах, що мають бути притаманні сучасній високодуховній особистості.

Також важливим етапом реалізації виховної мети буде робота із використанням прийому незакінченого речення: «Кохання для героїв – це...». Його можна втілити шляхом роботи в парах. Зокрема, одна частина класу описуватиме цю проблему для пари «Іван та Марічка», а інша – «Юра та Палагна».

Таким чином, на завершальному етапі вивчення твору важливо прийти до висновку, що головних героїв поєднує висока гармонія їх душ. Адже їм властиве:

- тонке відчуття навколишнього світу,
- любов, довіра і добра воля,
- творче обдарування,
- биття сердець в унісон,
- кохання, що стало рушійною силою їхнього життя,
- єдина любов на все життя,
- кохання, яке пройшло випробування, не тільки розлукою, але й смертю,
- їхнє кохання не було б сірою буденністю, якщо б вони залишилися жити.

Отже, в повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського зображено кохання трагічне, але незнищенне. Закоханих не зупинили ні давня ворожнеча родичів, ні сили природи. І хоча кінець повісті трагічний, але в ньому звучить музика високих почуттів, що перетворила звичайні стосунки гуцульських хлопця й дівчини в легенду.

Всеперемагаюча сила кохання, оспівана нашим видатним земляком, має закласти в душі старшокласників мрію про власні високі почуття, бережливе ставлення до свого обранця (обраниці), потребу в удосконаленні власного духовного світу.

Окрема увага звертається на те, що в повісті використано багатий фольклор Гуцульщини, відображені звичаї, обряди й традиції українців-гуцулів, прекрасну дику природу Карпатських гір, а багатий духовний світ героїв протиставлений досить жорстоким реаліям світу. Тут варто також провести паралель із «Лісовою піснею», адже в драмі-феєрії гама почуттів, картини природи, відображення міфічного світу передана досить чітко. Варто зазначити, що в обох творах замальовується побут, звичаї, обряди, народний досвід, вірування, простежуються витoki духовного життя різних епох, поєднання язичницьких і християнських елементів, фантастичних уявлень з практичним досвідом.

Завершальним етапом стане вирішення наскрізної проблеми, поставленої перед учнями на початку вивчення теми, шляхом обговорення узагальнюючих проблемних питань: «Чи може людина жити без коріння?», «Чи вічна моя душа?», «В чому сила кохання?», «Що важливіше – гроші чи почуття?» тощо. Дискусійна ситуація сприятиме формуванню моральних цінностей старшокласників.

Отже, уроки з вивчення життєпису та творчості Михайла Коцюбинського в контексті літературної освіти повинні бути зорієнтовані на розвиток не лише читацької культури і

художнього смаку у школярів. Насамперед, вони мають сприяти формуванню адекватного світогляду, громадянської позиції, національної самосвідомості творчої особистості, що в цілому відзначає всебічно розвинену, гармонійну, моральну, гуманну, духовно багату та щасливу людину, яка зможе повністю реалізуватись у сучасному світі.

Література

1. Горький, М. М. М. Коцюбинський // Спогади про Михайла Коцюбинського/ М. Горький – К.: Дніпро, 1989. – 279 с.
2. <https://textbook.com.ua/literatura/1481721294/s-22?page=2>
3. Коцюбинський М.М. Твори в двох томах. / М. Коцюбинський. – К.: Наукова думка, 1988.
4. Коцюбинський, М.М. Твори в шести томах. /М. Коцюбинський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962.
5. Наукові основи методики літератури. Навчально-методичний посібник / за ред. д. пед. н., проф., члена-кореспондента АПН України Н. Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
6. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Програма. Затверджено Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України (наказ від 2011 року) – <http://www.mon.gov.ua/>
7. Пасічник, Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / Є. Пасічник – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
8. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література. 5-12 класи./ Кер. проекту М. Г. Жулинський, заг. ред. Р. В. Мовчан. – К.-Ірпінь: Перун, 2005. – 201 с.
9. Разумцева, Г. І. Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект. Автореф. Дис...канд. філософ. наук: 09.00.07 / Г. І. Разумцева; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2004. – 18 с. – укр.
10. Степанишин, Б. І. Виховання учнів на прикладі життя і творчості М. Коцюбинського // Михайло Коцюбинський у школі. – К.: Радянська школа, 1966. – 198 с.
11. Стражеско, М. Д. Великий життєлюб // Спогади про Михайла Коцюбинського/ М. Стражеско. – К.: Дніпро, 1989. – 279 с.

3.4. Ukrainian-Belarusian Literary Dialogue: Apologists of the Present

3.4.Українсько-білоруський літературний діалог: апологети сучасності

У процесах фундаментування етногенези, формування національностей та народів, здобуття державності важливим елементом став культурний діалог, це показово інтерпретує в периметрі кількох століть Центрально-Східна Європа. Культурні зв'язки слов'ян у XIX – XXI століттях поширилися практично на всі сфери життя і чи не найбільше на мистецтво. Обмін ціннісними орієнтаціями став, безперечно, катализатором зростання самосвідомості громадян. Урешті національна ідентифікація стала не просто цікавою в масштабах континенту, а постала як феномен культурного життя, як цивілізаційне явище. Нерідко саме через феномени в культурі, у літературі, зокрема, трансливалися політичні погляди [5]. Збільшення поціновувачів слов'янських культур сприяло тому, що екзотичний компонент слов'янства став зрозумілим представникам багатьох етносів. Відтак обмін мистецьким досвідом, діалоги та взаємовпливи – це один зі способів інтуїтивного, інтелектуального, соціального та естетичного піднесення народів.

Чимало науковців досліджували класичні форми взаємин української та білоруської літератур [2, с.4], зосібна – романтичну, реалістичну, добу СРСР та добу модерністську. Розроблено й кваліфіковано різні сюжети літературно-мистецьких взаємин, в основних рисах у пресі намічено вектор розвитку сучасних зв'язків мистецтва слова Білорусі та України. Те, що досі в певний спосіб впливає на обидві культури, – відгомони й контекст інтервенції, колоніальна залежність українців та білорусів у фарватері багатьох століть, бездержавне існування, а звідси – певне відставання культур від масиву європейської культурної цивілізації; свого часу українські та білоруські землі перебували у складі Австро-Угорської та Російської імперій [2, с.5], належали до соціалістичного табору республік СРСР. До складу Австро-Угорщини та до Російської імперії білоруси й українці потрапили за різних обставин і в різний час, а позбулися колоніальної залежності від СРСР практично однаково [2, с.5]. Тому й певні умови для культурного розвитку були несхожими, відтак і національне відродження білорусів та українців має неоднаковий перебіг. Це ще більше зацікавлює й увиразнює наукових компаративістичний пошук.

Мистецький діалог у фарватері незалежностей Білорусі та України був би не таким яскравим і повновидим, якби не діяльність амбасад, омбудсменів, медіа. У 1991 році між незалежними Білоруссю й Україною були встановлені добросусідські дипломатичні взаємини, у 1992 році в Республіці Білорусь запрацювало українське Посольство, а з 1993 року – у Києві Посольство Білорусі, із 2004 році український Консульський пункт, облаштований у Бресті, реорганізували в Генеральне консульство України, після чого Брест став, як і Мінськ, одним із чільних культурно-освітніх центрів незалежницької європейського гатунку українсько-білоруської співпраці [16]. Із 1995 року, після візитації Олександра Лукашенка, Президента Республіки Білорусь в Україну й укладення Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво були ініційовані нові спільні історико-культурні проекти, що отримали офіційну підтримку дипломатичних корпусів двох держав, відтак у 2017 році на найвищому рівні лідери двох країн підписали Програму співробітництва у сфері культури на 2017—2021 рр., а також уклали Угоду про наукове співробітництво між Національними академіями наук України та Білорусі [16].

У 2014 році Білорусь відгукнулася на проблеми України у зв'язку з розгортанням конфлікту на Донбасі: був створений спеціальний підрозділ із добровольців – Загін «Погоня» [15], у 2015 році почала діяти Тактична група «Білорусь», а влада Білорусі активувала міжнародну роботу щодо волонтерства [16], як наслідок – у 2016 році було засновано білорусько-українську літературну премію «Воїн Світла» [10]. І це не випадково, оскільки білоруська література має ознаки протестних поставангардизму й андеграунду, так само, як і українська: « У нас слово «письменник» у розумінні білоруської влади автоматично означає опозиціонер...» – так підсумував в інтерв'ю Наталці Позняк-Хоменко відомий білоруський літератор Михась Скобла [15]. Будь-яка постколоніальна культура проходить тривалий період своєї шокової терапії й реабілітації у формі більш чи менш бурхливого неприйняття різноманітних зовнішніх факторів суспільного життя та впливів, включно, звісно, з політичними.

Візитівками культурної співпраці України та Білорусі стали такі міжнародні проекти й фестивалі: «Слов'янський базар» (Вітебськ), фестиваль партизанської культури «Білоруська весна» (Україна, щорічник містами), фестиваль актуального мистецтва «Перелаз» (Білорусь), «В сім'ї вольній, новій...» (Україна, щорічник містами, де бував Тарас Шевченко) [17], «Співуча Берестейщина» (Білорусь, Брест), «Лісова пісня» (Україна, Ковель-Колодяжне), «Колиска» (Білорусь, Луково), міжнародний фестиваль інтеграції слова в сучасному арт-просторі «Литаври» (Чернігівщина), творча ініціатива «Білоруський десант» (Мінськ – Київ), етнофестиваль «Лірницька Покрова в Рівному», дитячий і молодіжний конкурс «Мистецькі барви» (Прилуки) та ін. Згадаємо тут і акцію «Плюшевий десант» (ініційовану Швецією) проти порушень свободи слова в Білорусі (з літаків над двома містами Мінськ і Івенець активісти скидали на парашутиках плюшевих ведмедиків із прикріпленими табличками, на яких були протестні написи), підтриману українськими медіа; у 2012 році організатори акції

отримали міжнародні відзнаки: рекламну премію Erics Award в номінації «Public Relations», премію «Хартії'97» у сфері захисту прав людини [16]. Чимало зробили для популяризації українсько-білоруських культурних взаємин білоруські медійники, зокрема, портал громадянської кампанії «Будзьма!» і газета «Наша Ніва». Також відзначимо тут роботу Гелереї сучасного мистецтва «Ў», що діє з 2009 року в Мінську, це трансформний майданчик міжнародних ініціатив, що поєднує галерейну залу, кав'ярню, книгарню та книгозбірню сучасного світового мистецтва та слов'янської культури, зокрема, де постійно відбуваються лекції мистецтвознавців, презентації від мистців і майстер-класи, семінари з арт-менеджменту і неформальні курси білоруської мови «Мова нанова» [16].

У 2019 році українсько-білоруський короткометражний відеопроєкт до пісні «Хмарки» (гурт «Shuma» з Білорусі) про булінг та про проблеми ЛГБТ-дітей здобув бронзову відзнаку Berlin Music Video Awards у категорії Best Narrative, текстом пісні стала адаптована зусиллями літератора Максима Щура білоруська народна пісня «Ішли хмаркі ў тры паркі...». Оригінальний, автентичний текст народної пісні має такий вигляд:

- Ішли хмаркі ў тры паркі,
Адна хмарка – розна,
Не сварыся, пані матка,
Што я хаджу позна.
Ой, сварыся не сварыся,
Мяне не адвучыш,
Каго люблю, з тым пайду,
Мяне не разлучыш [10].

Подаємо для прикладу адаптований письменницький текст, виконаний спеціально для виступу на «Євробаченні 2018», поширений у медіа; у тексті збережено двокатренну структуру народного тексту, фонетику й мотиви:

Ішли хмаркі ў тры паркі,
Адна хмарка грозна, грозна,
Сварылася на мяне мамка,
Што я хаджу позна.
Што, сварыся, што не сварыся,
Мяне не разлучыш,
Каго люблю, за таго пайду,
Мяне не разлучыш [10].

Третій варіант адаптованого тексту дістав загальну популяризацію в рідній Білорусі, зрозуміло, що і в Україні, але й не лише; саме він вважається остаточним, фольклоризація в ньому стає натяком і настроєм:

Ішли хмаркі ў тры паркі,
Імжы снаваць кросны.
Куды ж, дачка, падзеласа?
Даўно ўжо час позны.
«Кажы табе, не кажы табе,
як цень за ім ходзіш!»
«Хаджу за ім, Сэрцам ўсім –
Таму хаджу, што яго люблю,
Мне не забароніш» [10].

Загалом сучасні українська та білоруська поезія, що тісно пов'язані з сучасною виконавською (особливо бардівською й альтернативною) музикою, зберегли й урізноманітнили в використанні такі питомі для слов'янської літератури ознаки – фольклорність і міфологічність (зокрема, народнопісенну ритмізацію, постійні епітети, архетипи, міфема й міфологеми). Білоруські літератори пов'язують ім'я Олеся Пашкевича, нового очільника білоруської Спілки письменників, поета, історика й літературознавця, одного із наймолодших докторів наук Білорусі, який написав дисертацію про білоруську

літературу діаспори, із перезавантаженням білоруської літератури в бік незаангажованості [16]. Чимало відомих білоруських письменників і справді мешкають за кордоном: Володимир Некляєв, экс-голова Спілки письменників Білорусі, живе в Фінляндії; нобеліатка Світлана Алексієвич – в Італії (відома працею в жанрі літератури факту, авторка твору «Чорнобильська молитва. Хроніки майбутнього», за словами Оксани Забужко, найкращої прози про Чорнобильську аварію, досліджень «красного человека», пострадянської особистості); Володимир Климович – у Мексиці, письменник-новатор, лауреат премії Йоганна-Готфріда Гердера; Олесь Рязанов – у Німеччині (він увів у літературу такі нові жанри: пунктири, віршокази, квантами) [15]. У Мінську в 2019 році було презентовано книгу «Діти Франції. Історії сімей, які повірили Сталіну» Валерія Калиновського, журналіста «Радіо Свобода», написану на основі фактів, про репресованих білорусів, які, емігрувавши в 1920-30 роках з Західної Білорусі до Франції й переживши II Світову війну, повірили сталінській пропаганді й повернулися в СРСР, є в цьому й український контекст; редакторка видання Вінцук Вячорка назвала книгу «Діти Франції» зразком жанру живої історії [20]. Вельми відомим у світі став Володимир Некляєв як лауреат премії Єжи Гедройца за роман «Автомат з газованою водою і без», за найкращу прозу серед 40 поданих різновидних романів. Отже, білоруські медійники та літератори вельми сприйнятливі до новацій та піонери-авангардисти щодо питань форми й жанрології; цим пояснюється прірва ідеологічного засилля в добу комуни, коли за всілякі інновації карали, і в XXI столітті білоруські мистці вдалися до, так би мовити, квантового стрибка чітко на золотому перерізі, поміж традиціями та новаторством [10].

Білоруські письменники на своїй материковій землі довгий час, як і в Україні, були поділені (що простежується в медіа і в наукових джерелах) на офіційників та неофіційників [4, с.15], діяла й діє офіційна та неофіційна мистецька преса, періодичні видання. Найвідоміші друковані засоби масової інформації Спілки письменників Білорусі – це часописи «Полум'я», «Німан», «Молодість», а також тижневик «Література і мистецтво», які в XXI столітті об'єдналися в видавничий холдинг у державному секторі. При СБП діє Товариство української літератури (із ініціативи Наталки Бабіної), виходить українсько-білоруський альманах «Справа» [16]. Натомість неофіційники заснували літературний журнал «Дієслов», прозаїк Борис Петрович став головним редактором видання, а на громадських засадах до нього увійшли так звані чільні «спбушники» й опозиціонери, котрі виступили свого часу проти будь-якої цензурованості слова (із чим пов'язана й назва часопису): Олесь Пашкевич, Едуард Акулін, Михась Скобла [1]. Видавництво «Білоруська книгозбірня» за ініціативи Михася Скобли видало антологію білоруської поезії за 100 років «Краса і сила», аналогічними й подібними проектами в Україні зайнялися Іван Малкович, Юрій Андрухович, Іван Андрусак, Віктор Мельник, Олег Коцарев та ін.; нову антологію світової літератури в білоруському перекладі склали 700 поетів із 60 країн, котрі писали 80 мовами, де серед презентованих поетів саме українських ліриків найбільше [1]. Із діяльністю опозиційного літературно-мистецького «Дієслова» перегукується культурологічно-політичний журнал «Архе»; у цих часописах знайдемо численні переклади українських мистців слова, передовсім – Оксани Забужко, Ліни Костенко (вірші та есей «Гуманітарна аура нації»), Володимира Цибулька, Олександра Ірванця, Юрія Андруховича, Миколи Рябчука [16].

Білоруська література зламу ХХ – ХХІ століть ділиться, як і українська, на кілька поколінь; працюють поважні письменники старшого покоління, яким свого часу пощастило подолати поріг тоталітарної критики (Янка Брыль, Регор Барадулін та ін.) [16], є більш відома середня генерація, та молодша когорта, так звана генерація постепохи, здебільшого 30 – 40-річні мистці. І в українській, і в білоруській літературі письменницьких генерацій чимало, оскільки обидва народи – літературноцентричні [3, с.16]. Тому в обох літературах виокремити якийсь один провідний стиль чи домінуючий напрям у мистецтві слова неможливо, на зміну модернізму прийшов постмодернізм, який змінився післяпостмодернізмом, при цьому не девальвуючи реалізм [14, с.4-5]. Яскравими

представниками молодшої генерації є такі знані в Україні білоруси: Андрій Хаданович (до Спілки письменників Білорусі його прийняли під враженням українських перекладів «Листи з-під ковдри», що вийшла друком у київському «Факті»); Віктор Жибуль, автор двох книг поем-паліндромів, читабельних справа наліво й навспак. Михал Скобла свого часу був вражений українським опозиційним паліндромом: «Серп і молот – то лом і прес» [12] (тлумачення різноманітних паліндромних форм можна знайти в поясненнях російської авторки, блогерки Анни Мілушкіної) [12].

Володимир Арлов (у деяких джерелах – Орлов), відомий білоруський письменник, історик, есеїст і сценарист, знаний у Європі завдяки прозовим творам на історичну тематику, автор 20 книг прози, поезії, історичних нарисів, презентуючи свою творчість у межах білорусько-шведських днів у Львові, прокоментував опозиційність власної імпрези до підрежимного тлумачення історії в межах семінару «Письменник і режим: Цензура в країні, яка стверджує, що не має цензури»: «Я написав про російського імператора Петра I, який на наших землях відзначився тим, що власноручно з князем Меншиковим у Полоцькому Софійському Соборі вбив 6 уніатських священників. І після виходу російських військ було зірвано цей Собор – старожитній символ християнства і державності» [1]. Розповідаючи про суть цензури, літератор наводить журналістам цікавий іронічний приклад: «У моєму оповіданні «Маша і мядзведзі» ведмеді у звіринці з'їли російську дівчинку Машу. Мені було задано питання (у письмовому вигляді): Чому саме російську дівчинку? Я так само у письмовому вигляді відповідав: Тому що у тих широтах, де відбувається дія оповідання, російські дівчатка зустрічаються значно частіше за яких-небудь інших – китайських чи грузинських. І тому, просто за теорією ймовірності, російську дівчинку їм було з'їсти значно простіше, ніж будь-яку іншу» [1]. Відповідальне ставлення мистця до історії також підтверджує сценарна робота до науково-документальних фільмів: «Полоцькі лабіринти» (Полацкія лабірынты), «Євросинія Полоцька» (Ефрасінья Полацкая) та «Симеон Полоцький» (Сімяон Полацкі).

Тоді ж мистецький Львів ініціював платформу, на якій доволі позірно виписався контекст українсько-білорусько-шведських взаємин, від Карла II й Івана Мазепи, які опонували політиці Петра I, до відомих у світі сучасників (проект «Litteraturresan: Belarus/Vitryssland»); у платформі прозвучали безпосередньо білорусько-шведський поет і перекладач Дмитро Плакс, білорусько-українська письменниця Наталка Бабіна, шведські мистці – поетка Єнні Врангборг і музикант Даніель Вікслунд. А в Театрі Курбаса у межах проекту діяв «Відкритий мікрофон за Білорусь», де охочі літератори декламували вірші світовими мовами, долучившись до акції на підтримку білоруської мови й літератури [7].

Однедавна в Білорусі є нова премія для твору, написаного у в'язниці. Виступаючи в Львові в музеї-меморіалі «Тюрма на Лонцького», білоруський лірик Барис Пятровіч розповів про історію нагороди, читаючи свого часу вірші ув'язнених білорусів Володимира Някляєва й Алєся Бяляцького. Премія пов'язана з ім'ям білоруського науковця й політв'язня Юрія Бандажєвського, постраждалого від режиму за дослідження наслідків Чорнобильської техногенної катастрофи. Постраждалим від політичного режиму виявився й сам Володимир Арлов, прочитавши на Жовтневому майдані під час несанкціонованих протестів свій відомий есей «Незалежність – це...» («Незалежнась – гэта...»), написаний ще в 1990 році, в СРСР. У суді письменник попросив прочитати есей і долучити його до матеріалів справи [6].

Родина літераторки Наталки Бабіної мешкала на Берестейщині, на стику кордонів Білорусі, Польщі та України, тому письменниця вважає, що народилася на межі старої та нової цивілізацій, переосмисливши архаїчний сільський лад (Оксана Пахльовська, донька Ліни Костенко, свого часу ввела своїми виступами до наукового й публіцистичного обігів термін «людина на межі культур»). Отримала медійний досвід у поліщуцькій газеті «Збудінне», у білоруській незалежній газеті «Наша Ніва», а тому легко знайшла себе в прозі та в публіцистиці двома мовами – білоруською та українською, із білоруською національною й державницькою позицією, із поглядами про українськість рідної Берестейщини [8]. Назва її книги «Кров не має видніти» («Криві не павінна быць відна») (2007 р.) вважається не просто

глобально-історичною, а й прогностичною по відношенню до тих подій, які розпочалися згодом. Наталка Бабіна удостоєна Відзнаки Президента України, ювілейної медалі «25 років незалежності України» (22 серпня 2016 р.), за вагомий особистий внесок у зміцнення міжнародного авторитету Української держави, а також за популяризацію її історичної спадщини й сучасних надбань та з нагоди 25-ї річниці незалежності України [18]. На рідній Берестейщині літераторка відома як одна з провідних авторок відомої антології берестейської літератури «До тебе, світе». За книгу «Бодай будка», опубліковану в харківському «Фоліо» у 2019 р., Наталка Бабіна отримала Берестейську літературну премію імені Василя Дмитріюка, у творі з етноколотним словом поєднано логіко-математичну термінологію, зокрема, у назвах частин твору знаходимо такі висловлювання: «корінь з двох», «теорія скінченних величин», «корпусно-хвильова теорія», «теорія прямої дії», при цьому кульмінаційна глава твору має назву «Моя теорія» [8].

Андрей Хадановіч – відомий білоруський поет, перекладач і філолог, котрий належить до філологічної поетичної школи, живе й працює в Мінську. Назви його поетичних збірок («Листи з-під ковдри», «Старі вірші», «Земляки, або Білоруські лимерики», «From Belarus with Love», «Сто ли100в на tut.by», «Берлібри») промовисто свідчать про лінгвістичні вишуки й експерименти автора. Його перша поетична збірка вийшла в Україні, у видавництві «Факт», українською мовою, у перекладах Сергія Жадана, Івана Лучука, Дзвенислави Матіяш, Мар'яни Савки і Максима Стріхи [16]. Андрей Хадановіч також захоплено перекладає сучасну українську поезію і прозу, цікавиться перекладознавчими студіями в контексті двох літератур. Видавництво «Крок» ініціювало перекладні видання книг-двійнят – Андрея Хадановича українською (Андрей Хадановіч, «Білоруський мужчина») та Сергія Жадана білоруською (Сяргій Жадан, «Українські авіялінії: выбраныя вершы»), у книзі вміщені переклади Володимира Арлова, Алєся Аркуша, Андрія Вилінскага, Олега Жлуткі, Юрія Гуменюка, Марії Мартисевіч, Марії Пушкіної, Сергія Прилуцького, Віталія Рижкова й Антона Рудакова, міститься бонус-антологія «Одинадцять друзів Бажана» [10]. У Харкові на платформі проекту «П'ятий Харків» на запрошення співорганізатора Сергія Жадана білоруський мистець виступив із порівняльною аналітикою подій у двох країнах і підсумував, що Майдан призвів до певної «відлиги» в Білорусі, до лібералізації суспільного життя, висловивши переконання: «хтось сіє ненависть, треба створювати іншу риторику, пов'язану з дружбою, любов'ю та вірою» [10]. Не випадково письменники кілька разів виступали у спільному форматі й назвали одну зі своїх публічних розмов так: «Україна – Білорусь: Культура між диктатурою та війною». Книжка Андрея Хадановича для дітей «Татові нотатки» стала популярною в Україні в перекладі Івана Андрусика (серія «Дитяча іронічна поезія» від тернопільського видавництва «Грані-Т»). Також вірші Андрея Хадановича переклали відомі в Європі лірики-двотисячники Галина Крук, Остап Кінь, Дмитро Лазуткін, В'ячеслав Левицький [16].

Серед сучасних білоруських неофіційників назвемо Михася Скоблу, Ніла Гілевіча, Янку Бриля, Ригора Барадуліна, ситуативно – Володимира Арлова. Михася Скоблу найперше пов'язує з Україною служба в лавах армії СРСР, на Львівщині, де він мав нагоду працювати в книгозбірнях, читати українських поетів; відтак зайнявся перекладом – переклав твори Лєсі Українки, Ліни Костенко, Івана Драча, Івана Малковича, Олєсі Мамчич, вважаючи Ліну Костенко достеменною українською нобеліаткою [15]. Серед українців-сучасників, яких активно перекладають і читають у Білорусі, чи не найкраще репрезентований Юрій Андрухович із особливо популярним авантюрним романом «Московіада», провокативний роман Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу», іронічні вірші Олєксандра Ірванця, а також відверта лірика Наталки Білоцерківець й Мар'яни Савки, Сергія Жадана, жаданівський роман «Депеш мод» і «Культ» Любка Дереша [14]. Одним із найконтекстуальніших явищ у білорусько-українських літературних взаєминах став взаємопереклад: українці перекладають білорусів, а білоруси перекладають українців, що врешті зміцнює не тільки перекладацькі студії слов'ян, а й версифікаційну майстерність авторів, відчуття мови й стилю [4, с.5]. До прикладу, В'ячеслав Левицький, молодий

український поет, прозаїк, перекладач, критик, літературознавець, член Національної спілки письменників України, переклав вірші таких відомих білоруських письменників, як: Михась Скобла, Андрей Хадановіч, Вера Бурлак, Віктор Жибуль, Уладь Ленкевич, Олесь Пашкевич [16]. Із початку XXI століття одним із найцікавіших проєктів у зміцненні українсько-білоруських взаємин стали презентаційні читання на двох, тобто читання творів двох мистців переважно одного роду літератури (авторська інтерпретація власних писань і з обміном улюбленими творами, у дискусії на двох, тандемами, часто навіть без модератора – письменники залюбки виступали модераторами один для одного), переважно двома мовами: найпромовистіший приклад – читання епатажно-іронічних творів Володимира Арлова й Олександра Ірванця. Назвемо тут інші тандемічні явища, які відкрили для себе українці: Владислав Ахроменко (Україна-Білорусь) і Мирослав Боднар (Україна), Андрій Хаданович, Олена Хаданович та Іван Андрусак, Павло Костюкевич (Білорусь-Ізраїль) і Марія Мартисевич (Білорусь), Тимур Хомич & Віталій Рижков (Білорусь), Ігор Куликов і Сергій Календа (Білорусь) [7].

Звернемо увагу на подільський контекст білорусько-українських літературних взаємин. Тут варто відзначити книгу поетичних перекладів вінницької мисткині Тетяни Яковенко українською та білоруською мовами – «Для щастя земного...» («Для шчасця зямнога...», – у виданні, що побачило світ у Вінниці в 2017 р. й було широко презентоване в Білорусі, вміщені вірші відомих білоруських поетів, із якими свого часу познайомилася Тетяна Яковенко [3, с.3]. Зокрема, із Людмилою Павліковою-Хейдаровою та з Валером Мікалаєвичом подолянка познайомилася на міжнародному святі «В сім'ї вольній, новій...», що відбулося на Вінниччині в 2018 році (на Поділлі проєктом опікувалися голова НСПУ Михайло Сидоржевський, його заступник, вінничанин Віктор Мельник, очільники письменницької організації Вінниччини Михайло Каменюк і Вадим Вітковський), із Миколаєм Патеюком – у світовій павутинці, як і з іншими письменниками, представленими в антології, завдяки Ірині Зелененькій, котра активно спілкувалася з талановитим білоруським письменником і краєзнавцем із Берестейщини, а також із науковцем Миколою Сямкевичем [17, с.45-48].

У першому розділі двомовної книги із хрестоматійними ознаками, що має назву «Любоўю пасвянчоная жыццю» («Любовію присвячена життю»), укладачка Тетяна Яковенко презентувала оригінали й переклади віршів Людмили Павлікової-Хейдарової, Едуарда Акуліна, Едуарда Дубянецкі та Миколи Патеюка. Особливу увагу привертає християнський притчевий дискурс поезії Людмили Павлікової-Хейдарової; три діви в поезії «Тры падарожніцы немаладыя» схожі до трьох Марій із Біблії або ж до Мироносиць (накладання символіки трьох біблійних жінок на символіку постатей у притчевій поезії білоруської мисткині зумовлене й сакральною семантикою числа три, й тим, що першу жінку звали Марія, а подієвість прив'язана, так би мовити, до Єрусалиму):

Тры падарожніцы немаладыя
неяк сышліся ля брамы ў сцяне.
– Дзева самотная, хто ты?
– Марыя.
– Што тут стаіш?
– Не пускаюць мяне.
Горка ўздыхнулі. Слязой арасілі
дол і няхітрую ежу сваю.

Репліки кожної з трьох подорожніх жінок є відповідями на питання ліричної героїні твору, чие сумління нагадує авторське. Запитання й відповіді короткі, як у казці:

– Як ты завешся, сястра?
– Еўфрасіння.
– Што тут шукаеш?
– Радзіму маю.
– Скуль жа ідзеш ты?

– З Ерусаліма.

Доўга маўчалі. І дзень пацямнеў.

Найвышэйшай эмоцыйнай амплітуды авторка дасягае, оповідаючы про третью жінку, про рідну Батьківщину, забуту краёнамі:

– Маці сівая, а ты хто?

– Радзіма.

– Дзе ж твае дзеці?

– Забылі мяне.

Ціха пастукалі ў браму. А людзі,
пэўна, прыснулі, бо позні быў час.

...Ноччу ўсхаплюся –

як стрэлілі ў грудзі.

– Хто ты, – пытаю.

Дыханне ў адказ [3, с.8].

У майстерній перекладній інтэрпретацыі подолянкі Тетяні Яковенко тонка збережено асновы тэі чіткай, виваженой й, разам із тым, універсальнай народнопісеннай рытмізацыі, яку створыла білоруська мисткіня:

Тры падарожні пад муры міськіі

Якось прыдубалі, немалоді.

– Діво самотняя, хто ты?

– Марія.

Що тут стоіш?

– Не пускаюць туди.

Гірко зітхнулі. Сльозою зросілі

Землю й нехитру вечерю свою.

– Як тебе, сестро, зовуць?

– Єфросинія.

– Що тут шукаеш?

– Вітчизну мою.

– Звідкі ж мандруеш ты?

– З Ерусаліму.

У перекладі також підсилено пафос народнай притчы, переданої в діалозі, зокрема, це дасягаецца завдякі выкарыстанню даўніх нестыгненых прыкметніковых форм. Тетяна Яковенко застасувала й архаічныя формы, калі піша про жінку-матір Білорусь:

Довго трывало мовчання сумне.

– Матінка сива, хто ты?

– Батьківщина...

– Де ж твоі дці?

– Забулі мене.

Тихо постукалі в браму.

А людзі

Певно послулі, бо темным став світ.

...Схоплюсь вночі –

наче постріл у грудзі.

– Хто ты? – пытаю.

Зітхання в одвіт... [3, с.9].

Контрастыўнымі эмоцыйна, себто виваженымі, наповненымі жытцёвай мудрыцю выглядаюць в перекладній анталогіі рымовані віршы мистця з Берестейшчыны Миколи Патеюка. Чи не найбольшу увагу прывертае мудры образок «Не веру» (сама мудрымі рымованымі образкамі можна назваці яго численні віршы):

— На кругі ўсё вяртаецца свая, —

Сцвярджае пастулат, стары, як неба.

Жыццё ўсіх падводзіць спакваля
Да той мяжы, дзе азірнуцца трэба.
І ўбачыш, як у цемру і туман
У пасталах лутовых маладзіца
Нясе гарачы хлеб да партызан
Праз гушчары, дзе лёгка заблудзіцца.

Оповідь із притчевої форми переходить у спогад, ретроспекція доволі струнка, у ній чимало повчального, глибокі життєві контрасти, народна й авторська мораль:

І ўспомніць мо салдацкая ўдава
Таго, хто ёй штогод абмерваў градкі,
І ў дзетак на вачах забраў з хлява
Адзінае цялятка за падаткі.
Ён атэізму вераю служыў.
Зноў па начах шалелі бліскавіцы
І з медным стогнам падалі крыжы
З царквы вясковай, са старой капліцы.
Ён быў неадчувальны да слязы,
Бо сэрца меў халоднае, бы камень.
А зараз, бач, у хаце абразы
Павесіў і аздобіў рушнікамі,
І ў храме ля распятага Хрыста,
Ссутуліўся і хрысціцца без меры,
А ў вачах такая пустата...

Я ў пакаянне гэткае не веру [3, с.53].

Переклад Тетяни Яковенко твору Миколи Патеюка «Не вірю!», поезіі-образка з народнаго жытця з афористично висловленаю мораллю в кінці, повністю відтворює оригінальне розповідне інтонування, ритм, почасти – римування, максимально наближаючи переклад, зводячи його до тих норм сучасної української мови, що близькі до білоруської:

Все до початків вернеться своїх,
Говорить постулат, старий, як небо.
Життя поволі приведе усіх
На той поріг, де озирнутись треба!
Й побачиш, як у темряву й туман
У постолах лутових молодиця
Несе гарячий хліб для партизан
В гушчавину, де легко заблудиться.

Перекладачка не зміщує смислові акценти, коли випускає окремі деталі, замінюючи їх поетизмами чи звинуваченнями: «Зноў па начах шалелі бліскавіцы» - «Служив властям завзято й чорнорото»; «І з медным стогнам падалі крыжы / З царквы вясковай, са старой капліцы» - Від рук його з сільських церков хрести / Із мідним зойком падали в болото»:

І того теж згадае удова,
Що обрізав щорік сирітську грядку,
І в діток на очах забрав з хліва
Єдине телятко за податки.
Був атеїстом, паски не святив,
Служив властям завзято й чорнорото,
Від рук його з сільських церков хрести
Із мідним зойком падали в болото.
Глухий, мов пень, до стогону й сльози,
Він серце мав холодне, наче камінь.
А нині, бач, у хаті образи
По всіх кутках обвішав рушниками.

Стоїть коло розп'ятого Христа,
Сутулиться і хреститься старанно,
А ув очах — зловіща пустота...
І я в таке не вірю покаяння! [3, с.54].

У другому розділі книги «Вишивана душа» («Вышиванка душа») представлені переклади віршів Тетяни Яковенко білоруською мовою, які здійснили Людмила Павлікова-Хейдарова, Едуард Дубянецкі, Едуард Акулін та Микола Патеюк.

На запрошення голови Вінницької міської організації НСПУ Андрія Стебелева як член журі із Білорусі приїздила кілька років поспіль відома письменниця Тетяна Шеїна (Мінськ – Радощковичі), котра пише вірші білоруською та російською мовами [19]. Її суддівська практика в міжнародному щорічнику «Підкова Пегаса» разом із Наталкою Дьяченко (Ізраїль) та Іриною Зелененькою (Вінниця), її влучні коментарі щодо етнозабарвлення віршів молодих поетів України, Молдови, Росії, Ізраїлю були вельми слухними, а фестиваль став культовим, про що свідчить ювілейний альманах «Підкова для носорога», котрий має ознаки антології [13]. Однією з найпривабливіших поезій відомої в Європі білоруски є містифікація «День усіх Святих»:

Дождж зямлю, як плюмбумам, палівае.
Чуеш грукат – нібы ад лавіны яблык? –
Гэта скача Дзікае Паляванне –
Можа, Стаха, а можа – самога Д'ябла.
Не маланак ззянне – смяротнай зброі,
Наваколле успуджана гукам стрэлаў,
На кавалкі вогнішчы рэжуць змрою,
Захапляючы ў лесе за дрэвам дрэва.
Уцякай, спазніўшыся падарожнік!
Што застыў, нібы слуп і дрыжыш, як рохля?
Схопяць – кінуць ў багну нябёс парожнім,
ўсё жыцце твое высмактаўшы да кроплі!

Свій задум авторка розкриває уже в четвертій строфі, де згадує День усіх Святих, відтак перша строфа зі згадуванням Стаха стає більш зрозумілою читачеві:

Не марнуй – спяшайся да хаты роднай!
Хіба, дурань, ня ведаеш гэты звычай?
Дзень усіх Святих – ён не для смяротных:
Паляўнічы – і той можа стаць здабычай!
Зачыніўшы дзверы – падзяка Богу!
Ты да раніцы – з жахам ды хваляваннем –
Будзеш слухаць грукат, іржанне, рогат
Бесцялесных удзельнікаў Палявання.
А калі праменчык ў акенца скочыць –
Ты ў глыбінях люстэрных убачыш вечнасць -
І свае знянацку пазнаеш вочы
У яе запалёных вачах старэчых... [19].

Переклала «День усіх Святих» Тетяни Шеїної українською мовою зі збереженням ритмомелодики поезії, близької до баладної, подолянка Ірина Зелененька, опрозоривши для українського читача подієвість поезії, усі натяки та згадки, а також засвідчивши схожість до польських балад, де змішуються міфологічні та християнські образи-символи, сакралізуються певні реалії, сполучаються міфема й міфологеми. День усіх Святих збігається у слов'янському календарі з дохристиянською Велесовою ніччю (Савинь або Самайн – у кельтів, Гелловін – у Великій Британії та в Америці). У перекладі подолянка максимально врахувала, що білоруська мисткиня, окрім демонологічного контексту, натякає в першій строфі ще й на повість «Дзікае паляванне караля Стаха» («Дике полювання короля Стаха») білоруського письменника Володимира Короткевича (1958 р.) [2, с.15], опубліковану

в журналі «Маладосць» (1964 р.), у повістевому творі, як у баладі, легендарний король Стах переслідував у формі привида рід Яновських. Своїм сюжетом повість, а відтак і поезія Тетяни Шеїної, перегукується із детективом «Собака Баскервілів» Артура Конан-Дойла [11, с.45], де дію твору провокує родинна легенда та віковичне прокляття:

Дощик ніби плюмбумом поливає.
Чуєш гуркіт – як від лавини яблук?
Це вистрибує дика суть полновати,
Може, Стах це, а може, і сам Диявол.
Це не блискавок сяйво, а смертна зброя,
На околиці сполох і звуки пострілів.
То шматує багаття, то ріже змора,
Захопивши у лісі за деревом дерево.
Утікай, запізнілий мій подорожній!
Що застиг ти стовпом і тремтиш, тують?
Схоплять – кинуть у бездну, у піднебесну,
все життя твоє висмоктавши до краплі!

Віддаленим від художнього задуму залишається, як бачимо, тільки екзотизм у першому рядку, який у перекладі не проігноровано, приваблює асоціативний переклад окремих стилістичних вишуків:

Не марнуйся, спіши вдаль, де край твій рідний!
Може, дурень ти, і ще не знаєш звичай?
День Святих усіх – свято це не для смертних.
Хай мисливець ти, а здобиччю станеш дикою!
Зачинивши двері, подякуй Богові!
Ти до ранку з жахом побудь, у трепеті
слухай гуркіт, іржання гулке та регіт
Безтілесних спільників Полювання.
А коли проміння стрибне в віконце,
Ти в люстерко глянь – і побачиш вічність.
Ти свої зненацька пізнаєш очі
У її запалених і старечих ... [14].

Вельми цікаво, що в згаданій повісті є український контекст: Андрій Світилович – другорядний герой твору, котрий був відрахованим із Київського університету за участь у студентському русі опору, в процесі з'ясування справи протестів називає себе українцем із солідарності з однолітками.

Слов'янський контекст у розвитку європейської літератури ваговитий, просторовий, він має добру платформу і на осі абсцис, і на осі ординат у своєрідному хронологічному графіку світової літератури. Внутрішні, об'єктивні проблеми розвитку слов'янських народів, риси їхніх культур і літератур, зокрема, вплинули на формування того, що ми називаємо специфікою, етнічним забарвленням досягнень народу та країни. Зрозуміло, що й конкретні літератури набувають усе нового змісту й тяглості, особливо близькоспоріднені, такі, до прикладу, як українська та білоруська.

Отже, сучасна література Білорусі, як і сучасна література України, займає специфічне, але чільне місце в масиві літературі Європи: у ній, як і в польській літературі, відчувається особлива меседжевість щодо збереження традицій, схожа до феноменологічної візійності й медійності водночас, а також відчувається особливе пошанування гідності особистості людини, спільноти та країни, що й потрібно було довести.

Література

1. Арлов В. Візьмемо реванш на культурному полі // Варіанти. Львів. Логотип, 27 травня 2013. Електронний режим доступу: <https://varianty.lviv.ua/11635-volodymyr-arlov-vizmemo-revansh-na-kulturnomu-poli>

2. Ахрыменка П. Тарас Грыгаровіч Шэученка і беларуская літаратура. Мінск, 1952. 300с.
3. Для щасця зямнога... Для щастя земного... / Упорядкування Т. В. Яковенко. Вінниця, 2017. 102 с.
4. Зелененька «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні. Вінниця: «Едельвейс і К», 2008. 152с.
5. Ісаєвич Я. Д. Мовний код культури // Ізборник. Електронний режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult211.htm>
6. «Набір туриста» був з собою: як Уладзіміра Арлова судили за есей на майдані (з покликанням на Еўрарадыє: <http://xn--80aamb9cb3f3b0g/>) / Майдан: Дрогобицька інтернетна газета. Електронний режим доступу: <http://maydan.drohobych.net/?p=75387>.
7. Нестерович Є. «За Білорусь!» – у Львові / Zbruc , 27.05.2013. Електронний режим доступу: <https://zbruc.eu/node/7835>
8. Кабачій Р. Наталка Бабіна: «Берестейщина є кавалком українського материка» // Мандрівець, 2013. № 6. С. 15-17. Електронний режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_6_6
9. Как изменилась песня Shuma для "Евровидения-2018" (сравниваем тексты) Електронний режим доступу: <https://euroradio.fm/ru/kak-izmenilas-pesnya-shuma-dlya-evrovideniya-2018-sravniваем-teksty>
10. Культура між диктатурою та війною: другим гостем «П'ятого Харкова» стане білоруський поет Андрей Хаданович // Майдан, 17.01.2017. Електронний режим доступу: <https://maidan.org.ua/2017/01/kultura-mizh-dyktaturoyu-ta-vijnoyu-druhym-hostem-pyatoho-harkova-stane-biloruskij-poet-andrej-hadanovych/>
11. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636с. С.433.
12. Милушкина А. Расшифровка фразы Серп и молот. Електронний ресурс доступу: <https://www.proza.ru/2015/12/23/10>
13. Підкова для носорога: альманах поезій / Укладач і автор передмови А. В. Стебелев. Вінниця: ТОВ «Нілан - ЛТД», 2016. 272 с.
14. Подільські Божичі: посібник-хрестоматія із вивчення подільської поезії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. / Наукові статті, коментарі та укладання І. А. Зелененької. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 332с.
15. Позняк-Хоменко Н. У Білорусі слово «письменник» є синонімом слова «опозиціонер» // Україна молода, 03.08.2004, випуск №142. Електронний режим доступу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/235/164/8362/>
16. Таварыства ўкраінскай літаратуры пры СБП. Електронний режим доступу: http://druzi.by/?page_id=1109
17. У вінок шани Кобзареві: Міжнародне Шевченківське літературно-мистецьке свято на Вінниччині: Збірник матеріалів. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2018. 200с.
18. Указ Президента України від 22 серпня 2016 року № 340/2016 «Про відзначення державними нагородами України громадян іноземних держав». Електронний ресурс доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/3402016-20387>
19. Шэіна Тацяна. Дзень усіх Святых / Стихи.ру. Електронний режим доступу: <https://www.stihi.ru/2012/11/01/1041>
20. Як французи купилися на пропаганду і переїхали в Білорусь: розмова дня. / Belsat.eu, 24.12.2019. Електронний режим доступу: <https://belsat.eu/ua/programs/yak-frantsuzi-kupilisya-na-propagandu-i-pereyihali-v-bilorus/>

3.5. Artistic Comprehension of the Heroic Past in the Historical Prose of Vitaliia Kulakovskoho

3.5. Художнє осмислення героїчного минулого в історичній прозі Віталія Кулаковського

Вітчизняна художня проза другої половини ХХ століття (зосібна, історична) розвивалася в межах двох тенденцій. Перша зумовлювалася перманентним тиском радвлади з метою обмеження кола порушуваних проблем, спрямування творчої активності письменників у русло політично «безпечної», офіційно санкціонованої тематики. Визначальними тут були естетичні принципи соцреалізму, що передбачав «заломлювання» реальності крізь призму комуністичної ідеології. По-друге, суспільна свідомість (політична, національна, духовна, художня), дедалі активніше вивільнюючись від догм і упереджень доби, прагнула до осмислення питань автохтонності власного народу, його історичної долі й призначення в прийдешньому, до ідеалів державотворення, націєформування тощо. Аксиоматично, що вирішальну роль у формуванні національної самосвідомості етносу відіграла історія, художнє осмислення якої й давало відповіді на поставлені питання.

На перехресті завважених процесів розвивалася й проза Віталія Кулаковського (1924 – 1990) – українського письменника, автора романів, у яких зображено такі історичні періоди: часи Київської Русі («Володимир Мономах»), селянсько-козацькі повстання («Северин Наливайко»), різні етапи національно-визвольних змагань під проводом Б. Хмельницького («Максим Кривоніс», «Іван Сірко»), доби Руїни («Мартин Пушкар»), гайдамацькі рухи («Дике поле»).

Як показують спостереження, історизм художнього мислення письменника ґрунтується на розумінні вітчизняної історії в єдності її головних аспектів: державно-політичного (тут автор постає літописцем, який переважно на основі вивчення документальних фактів намагається відтворити переломні моменти в розвитку української цивілізації); соціально-побутового, що передає художньо місткі деталі повсякденного плину життя персонажів – представників різних історичних епох, соціальних станів; психологічного (етнопсихологічного). Сенс останнього виявляється в розкритті специфіки національного мислення і характеру українців, особливостей їхнього світосприйняття.

Зупинимось детальніше на художній інтерпретації національної історії в романах «Северин Наливайко» та «Іван Сірко».

Магістральні естетичні принципи історичного прозописма В. Кулаковського були задекларовані вже в романі «Северин Наливайко», де відтворюється одна з найяскравіших сторінок визвольних змагань українців – селянсько-козацьке повстання 1594–1596 років, очолене Наливайком. Композиційно твір складається з окремих розділів, що послідовно показують життєвий шлях головного героя, процес становлення його як талановитого стратега, ватажка повстанців.

Характерно, що, зображуючи Наливайка, В. Кулаковський (поряд із історичними джерелами) активно звертається до уснопоетичної традиції. Це позначилося передовсім на способах моделювання образу, прийомах характеротворення. Так, уже з дитинства майбутній ватажок відзначався хоробрістю, волелюбністю, непереборним потягом до справедливості. Повнота характеристики історичної постаті досягається здебільшого прямими авторськими коментарями, що увиразнюють, насамперед, внутрішні якості, риси вдачі персонажа.

Письменник підкреслює, зосібна, що вже в дитинстві Северин «війною тільки й марив», захоплювався героїкою Запорозької Січі, допомагав боротися з розбійниками, панством. Звісна річ, що за такої вдачі подальша доля героя – наперед визначена: підпал панського маєтку як помста за катування батька, втеча на Січ, служба в надвірній хоругві князя Василя-Костянтина Острозького. Тут помічаємо виразну романтизацію характеру героя, в якому конденсуються найблагородніші риси українського козацтва: відвага, граничне

правдолюбство, загострене почуття справедливості, готовність відстоювати власні переконання, йти на самопожертву заради ідеї.

Важливою для з'ясування переконань Наливайка є чи не єдина в романі «пряма» портретна характеристика, подана письменником у зіставленні зі старшим братом героя Дем'яном: *«Молодший (Северин. – Авт.) – вищий і кременний. Має карі, гострі, мов лезо, очі, трохи задовгий, позначений горбинкою ніс, засмагли, добре виголені щоки, невеликий, обрамлений півколом густих чорних вусів, рот. Нагадує молодого дубка, що виріс на сонячній галявині. Старший – нижчий, вужчий у плечах. Суворіший. Бліде обличчя й довгі тонкі пальці свідчать про те, що він подовгу висиджує у келії з пером у руках»* [3, с. 286].

Такий діаметрально протилежний портретний опис, властиво, має вирішальне значення для усвідомлення життєвих поглядів обох Наливайків. Дем'ян, скажімо, глибоко переконаний, що подолання соціальної нерівності, полегшення становища трударів можливе лише шляхом усезагальної освіти, яка, разом із релігією, покликана просвіщати, *«виводити з темряви»*. Натомість Северин чітко розуміє причини колоніального становища краю, де переважна більшість людей *«...день у день від світанку до смеркання плуга або ж коси чи мотики з рук не випускають»* [3, с. 290]. Відтак і методи боротьби за права упосліджених співвітчизників він обирає адекватні. Нібито для оборони українських земель від спустошливих набігів татар Северин збирає військо й виступає організатором козацько-селянського повстання, що згодом охопило Київщину, Брацлавщину, Галичину, Поділля, Волинь і навіть частину Білорусії.

Прикметно, що В. Кулаковський зі скрупульозністю вченого-історика віддзеркалює перебіг подій повстання: від вдалого нападу на турків у Молдавії, об'єднання із запорожцями та реєстровими козаками, здобуття Гусятин, Брацлава, Луцька, інших міст Поділля, Волині й Білорусії до придушення заворушення Станіславом Жолкевським і останніх днів Солоницького табору, де загинуло близько десяти тисяч повсталих, а сам Наливайко потрапив у полон. У контексті цього подієвого ряду вибудовується й основна сюжетна лінія твору, зреалізовується ідейний задум письменника. Принагідно зауважимо, що роман «Северин Наливайко» має декілька сюжетних ліній. Окрім основної, пов'язаної із зародженням і розгортанням повстання, тут чітко простежується й любовна лінія. Йдеться про долю Уляни (колишня наречена Наливайка) та його палке кохання до Насті. Низка епізодів роману, присвячених «приватному» життю героя, утворює осібну сюжетну лінію, тому маємо підстави кваліфікувати її як любовно-пригодницьку.

Романи досліджуваного автора найчастіше починаються із зображення героїв у дорозі (тут відбувається перше знайомство з ними, окреслюється історичне тло майбутніх подій). У фіналах же, як правило, представлено детальні розповіді про долю персонажів.

У романі «Іван Сірко», приміром, зустріч давніх побратимів – козаків Дида skala та Граба – слугує своєрідним прологом, де викладено основні моменти життєвого шляху легендарного запорозького отамана.

Як свідчить уважне прочитання роману «Северин Наливайко», постать його головного героя типологічно споріднена з образом Івана Сірка. Подібними вбачаються, насамперед, способи характеротворення (переважно – витримана в народнопісенному стилі авторська характеристика) й окреслення психологічних портретів, рис вдачі, життєвих уподобань героїв.

Майже ідентично виглядають епізоди з їхніх дитячих і юнацьких років, перебування майбутніх ватажків на Січі, де вони оволодівають військовою майстерністю, вчаться «козацького респекту» тощо.

Однак викладені таким чином історичні відомості сприймаються радше як тло, що вияскравлює натуру центрального героя – досвідченого, чесного, справедливого борця за долю скривджених, вірного сподвижника гетьмана. Тим часом центральні персонажі аналізованих творів позначені відчутним впливом схематизму, плакатності. Іноді вони більше схожі на спеціально «виготовлені» шаблони для «озвучування» певних авторських ідей. Герої прозаїка зчаста балансують на межі реального й вигаданого, логічно вмотивованого та

химерного. Кожен їх крок дає оцю подвійну проекцію, змушує сумніватися, губитися в припущеннях.

Осмислення образного світу романів В. Кулаковського дає підстави твердити, що наріжним каменем повісткування в них зазвичай виступає синтетичне поєднання докладного художнього життєпису героя з відображенням реальних історичних подій. Саме такий принцип послужив основою сюжетобудування в романі «Іван Сірко», структура якого ґрунтується на низці епізодів (спогади самого отамана, його дружини, побратимів, стилізоване під козацькі літописи зображення найважливіших битв). Твір пройнятий героїко-патріотичним пафосом, характерним для народних історичних дум і пісень, де опоетизовувалося українське козацтво, оспівувалися його славетні ватажки, зосібна, – кошовий Сірко.

Потрапивши на Січ ще юнаком, майбутній отаман опанував «премудрості» козацького способу життя, неодноразово брав участь у військових походах, а невдовзі сам очолив запорожців. За військову вправність, сміливість і нещадність до ворогів татари прозвали його шайтаном. У цих епізодах помічаємо особливо активне використання В. Кулаковським фольклорних мотивів. На загал же, текст роману аж надмір сповнений уснопоетичних ремінісценцій, особливо в характеристиці героя: *«Сірка прозвали Урус-шайтаном, ним лякали малих дітей, застерігали молодих грабіжників од зустрічі з ним. Татари твердили, що він характерник, що його не бере ні стріла, ні куля, ні шабля, що його рука несхибна, воля непохитна, серце безжальне»* [3, с. 59]. Поетикально-стильові впливи фольклору відчутні й у згадках про участь Сірка в селянсько-козацьких повстаннях під орудою Марка Жмайла, Тараса Трясила, Павлюка, Гуні, Остряниці. Відтак можемо констатувати, що ракурс зображення героя визначається принципами романтичної естетики, заґрунтованої на народнопоетичній традиції.

Слід зауважити, що представлена В. Кулаковським художня інтерпретація підкреслено героїзованої, романтизованої постаті кошового отамана у вітчизняному письменстві не була першою. Ще на початку ХХ століття А. Кащенко (оповідання «Сіркова слава», «Запорозька слава», «Сіркова могила», «На руїнах Січі») звернувся до осмислення ролі цієї видатної особистості в перебігові подій другої половини XVII століття. У центрі досліджуваних творів – образ непереможного воїна, славнозвісного талановитого військового керівника, який за свою безкомпромісність, сміливість і розсудливість у боротьбі з ворогами зажив широкої популярності в народі. Образ Сірка в оповіданнях А. Кащенко (як і в романі В. Кулаковського) спирається, передусім, на фольклорні традиції та романтичні засади художньої атестації особистості. Історична проза обох авторів засвідчує аксіологічний, емоційно-оцінний підхід до моделювання цієї постаті. Словом, на перший план (можливо, через брак перевічених історичних фактів) виходить концепція героя, зафіксована в історичних піснях, думах і переказах. Завважене, є тим концептуальним чинником, що детермінує ракурс зображення Івана Сірка в творах А. Кащенко та В. Кулаковського.

Образи гайдамацьких керманічів прикметні відчутним превалюванням романтичних способів моделювання історичних осіб у контексті героїчних подій минулого. Зрештою, можемо констатувати, що й сама Коліївщина потрактовується митцем крізь призму народних оцінок і романтичного світосприйняття.

Впливи естетики романтизму простежуємо й у романі «Северин Наливайко» (особливо в образах козацьких ватажків). Водночас В. Кулаковський прагне розширити хронологічні межі оповіді, вибудувати цілісну картину буття етносу на одному з важливих історичних відрізків. Із цією метою він уводить у твір згадки про давньокиївських князів, билинних багатирів, засновника першої Запорозької Січі Байду Вишневецького і под. Так, мандруючи на Січ, Наливайко відвідує Київ, зупиняється в Софійському соборі, оглядає залишки Золотих воріт, слухає розповіді ченця про княгиню Ольгу, Ярослава Мудрого, літописця Нестора: *«Довго стояв Северин і перед рештками Золотих воріт. Здавалося, кожен камінь тут залитий кров'ю пращурів, батьків, братів... Кров'ю тих, хто часто, не маючи шматка хліба в домі, не жалів життя свого заради волі рідного краю...»* [2, с. 278].

Пафосом лицарської боротьби, звитяги пройняті епізоди, що відтворюють окремі сторінки вітчизняної історії – від часів Київської Русі до появи козацтва. В аналогічному світлі зображується в творі й повстання Наливайка, полонення, катування та страта героя. Відтак можемо говорити про існування в аналізованій художній прозі історичного контексту, заґрунтованого на смисловій насиченості самого поняття «історія». Тло романів, творене перманентними історіософськими роздумами автора і персонажів, згадуванням уславлених імен, вікопомних подій, уможливорює умовне виокремлення історичних періодів, що стали предметом художнього осмислення.

Як уже йшлося, В. Кулаковський не раз звертався до мистецького досвіду романтизму. Однак кваліфікувати його прозу як суто романтичну немає жодних підстав. У цьому випадку слід вести мову про романтизм як пафосну складову реалізму, про потужні романтичні інтонації. «З певністю можна сказати, – слушно твердить М. Наєнко, – що від романтичних форм зображення письменники не відмовляться ні сьогодні, ні завтра. В одних випадках це буде романтична тональність, в інших – романтичний стиль, але щоб зовсім без романтики – такого в мистецтві припустити не можна. Вона потрібна як протидія «невмитому натуралізму», як джерело невдоволеності досягнутим... як невичерпна скарбниця...емоційності» [4, с. 376]. На відміну від «чистих» романтиків-класиків, В. Кулаковський не схильний до, сказати б, заакцентованої ідеалізації характерів персонажів (хоча до певної міри ідеалізація в нього все ж має місце), до «відриву» героїв від реальної дійсності, соціального середовища. Можна навести й чимало інших аргументів. Дотримуючись принципів реалістичного світобачення, митець тяжів до соціальної детермінованості своїх героїв, максимальної вірогідності (давався взнаки фах історика) у відображенні конкретних історичних реалій (виклад їх, однак, подеколи хибує на одновимірність, спрощеність), прагнув уникати розлогих ліризованих відступів, «прямих» зіставлень минулого України із сучасністю.

Вибудовуючи об'ємну модель історичного минулого нації, В. Кулаковський часто послуговувався алегорією, ускладненою образами, структурно наближеними до символів, зіставляв різні в часових вимірах події. Так, із метою глибшого відтворення становища українців у XVI – XVII століттях письменник звертається до часів давньої Русі, коли «...золотоверхий Київ мірявся силою й славою з гордим Цареградом... А тепер... нема кому боронити рідний край, його честь і славу» [2, с. 279].

Авторський задум найбільше вияскравлюється тут через символи «руїн замку Вишневецького» (Байди), «золотоверхого Києва», «Славутича», «Хортиці» тощо. Їх ідейно-художня роль – заакцентувати колишню славу й силу співвітчизників, могутність давньоруської держави – на противагу сучасній політичній і соціальній апатії, духовному занепадові. У такий спосіб В. Кулаковський апелює до понять «історична пам'ять», «зв'язок поколінь», «рідна земля», «славетна минувшина», актуальних і для сучасної України.

Відповідно до ідейного пафосу модифікується й тональність оповіді: на зміну оптимістично-переможній патетиці, спровокованій соцреалістичними «віяннями», приходять схвильовано-емоційний виклад, де домінантою образності стає гіперболізація.

Образ рідного краю подеколи ідентифікується прозаїком як «рай земний», куди подумки чи насправді повертається стомлена від життєвих поневірянь людина.

Вимальовуючи поетичні картинки України, В. Кулаковський неодмінно зіставляє вітчизну з похмурою чужиною, тяжкою неволею, увиразнюючи тим самим опозицію «своє» (рідне, національне) – «чуже» (вороже, загарбницьке). Пригадаймо в зв'язку з цим характерний епізод із роману «Іван Сірко», де головний герой, повернувшись із Франції додому, скаржиться: «...Європа не для нас. Нема там простору, дихати ніяк...» [2, с. 186]. Від того Сірко аж «захворів», бо ж не уявляв власного життя без волі, без «дикого степу» Запорозжя.

Цікавим в аналізованих романах убачається й образ Січі, козацтва. Запорозжя письменник трактує радше як своєрідний духовний центр, «серце» української цивілізації, що самим своїм існуванням дає надії на майбутнє воскресіння народу, здобуття ним державної

незалежності, на активну протидію будь-якій чужоземній експансії. Суспільно-політичний устрій козацтва потлумачується митцем як взірць демократичної державної організації українців, а Січ часто асоціюється з «малою Батьківщиною» (звідси – численні порівняння її з матір'ю).

У зображенні Запорозької Січі В. Кулаковським помічаємо зорієнтованість на традиційні уявлення про козацтво як військовий орган, що мав характерний устрій, чітку ієрархічну структуру, відповідний кодекс поведінки, заґрунтований на особливих морально-етичних нормах. *«Козаки – це не грабіжники й горлорізи. Вони лицарі. Тому мусимо бути не лише мужні й хоробрі, а й чесні, справедливі, благородні. Мусимо заступатися за слабшого, захищати невинного, підтримувати скривдженого, знати милосердя й доброзичливість. Ці чесноти повинні брати верх над іншими. Козак має карати лише тих, хто підіймає руку на його рідний люд, чинить йому зло»,* – так повчають старі козаки новоприбулих на Січ [2, с. 51].

Ці слова, властиво, закумуляовують усталений у вітчизняній історіографії й письменстві погляд на козацтво. Невипадково саме з ним прозаїк пов'язує сподівання народу на визволення, на збереження національної самобутності й «окремішності». Така оцінка історичної місії козацтва наближає творчу концепцію В. Кулаковського до підходів вітчизняних істориків. Наведемо для прикладу один із характерних висновків Наталії Полонської-Василенко: *«...Запорожжя було тією силою, яка стримувала процес закріпачення селян на цілій Україні...»* [5, с. 138].

Як свідчать спостереження, в роздумах про історичне призначення козацтва В. Кулаковський спирається на народні уявлення, де козацтво виступало як охоронна сила проти зовнішніх ворогів і як державотворчий елемент. *«А поки є на світі ординці, пани, лихварі, одне слово, грабіжники й шкуродери, без козацтва нам не обійтися: комусь же треба захищати від них посполитий люд»,* – стверджує І. Сірко в однойменному романі [2, с. 42].

Прикметною ознакою прозописьма В. Кулаковського є відсутність предметних описів, конкретних фактів стосовно устрою, структури Січі.

Художня концепція минулого, зафіксована в творах белетриста, має складну, неоднорідну структуру. Йдеться передовсім про надзвичайно драматичний образ українського суспільства XVII століття. Причини підневільного становища співвітчизників письменник відшуковує не лише в зовнішніх обставинах (бездержавність нації, спричинена військовою інтервенцією сусідніх держав), але й усередині самого вкрай розбалансованого соціуму, що на той час складався із порівняно невеликої кількості української шляхти, реєстрового та низового козацтва і селян. Кожна з цих верств сповідувала власні ідеологічні переконання. Так, заможна шляхта, відіграючи роль політичної еліти, дбала не про консолідацію українських земель, а про ще більше збагачення, зрівняння в правах із польськими та литовськими шляхтичами. Реєстрові козаки на чолі зі старшиною переймалися здебільшого питаннями збереження своїх майнових і станових привілеїв. Низове козацтво головним завданням вважало боротьбу із зовнішніми ворогами. Селянство ж і міщани найбільше потерпали від свавілля панів, економів, польських жовнірів, ксьондзів. Нестримне прагнення скинути ненависне ярмо спричинилося до їхніх численних стихійних виступів. Картини станового розшарування українського суспільства характерні для більшості історичних творів В. Кулаковського. Так, уже в романі «Северин Наливайко» подається замальовок побуту різних верств тогочасного населення. Зображуючи строкатість українського суспільства, В. Кулаковський відтворює й діаметрально протилежні погляди на перспективи збройної боротьби. Реєстрові козаки на чолі з гетьманом Григорієм Лободою, скажімо, головну мету повстання вбачають не в докорінній зміні державно-політичного ладу й утворенні окремої держави, а в примноженні реєстру, отриманні ще більших прав, привілеїв: *«...козацтво, діставши права й маєтності, зрівнявшись зі шляхтою, вірно служило б найяснішому крулю... І козацтво не знімало б реbelieї (невдоволення, повстання. – Авт.)»*

Мовчало б і поспільство. Платило б стацію, працювало на землі, забезпечувало військо всім необхідним...» [1, с. 408].

Натомість Наливайко намагається «не забувати і козака, і посполитого». «Як ставати на вальку (боротьбу. – *Авт.*), то за всіх! За весь люд український! Волю – і козакові, й посполитому, й міщанину!» [1, с. 439]. Це – життєве кредо героя. Тому ватажок повсякчас прагне примирити реєстрових козаків і амбітного, владолобного Лободу, а також «голоту», яка не приймає жодних перемовин із шляхтою, а тим паче поступок їй. Северин Наливайко в інтерпретації В. Кулаковського – не лише палкий патріот, талановитий воєначальник, але й політик, який намагається передбачити наслідки суспільного розбрату, попередити його. Роздуми, мрії героя найчастіше втілюються у внутрішніх монологах, де викладається бачення ним кінцевої мети визвольних змагань – цілковите знищення польських магнатів і побудова незалежної української держави за зразком Запорозької Січі. Характерно також, що ідеї Наливайка виявляються багато в чому суголосними державницьким устремлінням Богдана Хмельницького.

Відсутність єдності в суспільстві увиразнюється відтворенням постійних суперечок між самими провідниками народного повстання. Спираючись передовсім на історичні відомості, прозаїк, зокрема, пише: «Закінчивши 12 квітня перехід на Лівобережжя, козаки почали стягуватися до Переяслава. Сюди прибули Лобода, Шаула, Кремпський, Полоус, Мітла та інші ватажки. З їхнім приходом спалахнули й почалися суперечки між реєстровцями, з одного боку, і запорожцями, з другого» [2, с. 524]. Із неприхованим розчаруванням автор констатує: «всі вони думали про Україну, але кожен по-різному» [2, с. 524]. Як виявилось, саме незлагодженість дій стала однією з причин поразки повстання.

Отже, В. Кулаковський обрав загальнолюдський погляд на героїчну минувшину, виступив послідовним шанувальником реалістичного письма, динамічних і життєвих сюжетів. Аналітичний дискурс романів письменника сприймається як органічна складова загального дискурсу вітчизняного історичного прозописма з його характерними завданнями – утверджувати неповторність історичного поступу української нації, її самоцінність, рівноправність із-поміж інших етнічних груп. Характеризуючи твори П. Загребельного на історичну тематику, В. Дончик слушно спостеріг: «...провідна духовна настанова письменника – урівноважити рідний народ із іншими, повернути його на європейський буттєвий терен таким, яким він на цьому терені тисячоліттями жив...» [1, с. 260]. Ці слова повною мірою стосуються й романістики В. Кулаковського, чия історична проза посідає помітне місце в українській літературі другої половини ХХ століття.

Література

1. Історія української літератури ХХ століття : навчальний посібник : у 2 кн. Кн. 2 : 1960 – 1990-ті рр. / за ред. В.Г. Дончика. Київ : Либідь, 1995. 512 с.
2. Кулаковський В. Іван Сірко : роман. – Київ : Молодь, 1992. 320 с.
3. Кулаковський В. Максим Кривоніс, Северин Наливайко : історичні романи. Київ : Український центр духовної культури, 1998. 560 с.
4. Наєнко М. Романтичний епос : ефект романтизму і українська література. 2-е вид., зі змінами й доповненнями. Київ : Просвіта, 2000. 382 с.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. Т.1 : До середини ХVІІ ст. – голов. ред. С. Головка. – 3-є видання. Київ : Либідь, 1995. 672 с.

3.6. The Language of the Ukrainian Press in the Sociocultural Paradigm (Illustrated by the Ways the Main and Secondary Sentence Parts Function)

3.6. Мова української преси в соціокультурній парадигмі (на прикладі функціонування головних і другорядних членів речення)

Розвиток мови завжди тісно пов'язаний із суспільним життям, а розвиток такого стилю як публіцистичний, до якого належить мова преси, безперечно, зумовлений соціальними подіями і змінами. Сприймання мови як інструменту пізнання і засобу спілкування передовсім належить цьому функціональному стилю, дослідження якого має багатоплановий характер. Саме цей стиль слугує суб'єктом соціального розвитку. Його завдання – інформація, агітація, пропаганда, соціальне орієнтування читача чи глядача – зазвичай зреалізуються на підставі складних прагматичних установок. Такий лінгвістичний напрям як прагматика, стрижневою категорією якої є суб'єкт, спонукає сучасного дослідника вивчати мовні процеси, явища в аспекті модальності суб'єкта мовлення.

Проблема побудови будь-якого публіцистичного тексту відповідно до комунікативних стратегій автора, а також згідно з рівнем сприйняття, інтерпретативними можливостями читача теж перебуває в компетенції прагматики як науки – основного методологічного підґрунтя дослідження мови публіцистики.

У пропонованій статті активніше послуговуватимемося термінами «мова преси», «мова газети», оскільки вважаємо, що терміни «публіцистичний стиль», «газетно-публіцистичний стиль» варто використовувати, аналізуючи газетні, журнальні тексти, а також публічні виступи у річищі загальної системи функціонально-стильової диференціації мовлення, визначення його стилів і підстилів. Вивчення різнорівневих мовних процесів, які відбуваються у газетних виданнях, перебуває винятково в термінологічній сфері поняття «мова преси». Проте, на нашу думку, ці два терміни зближуються, перетинаються і певною мірою ототожнюються на рівні функціонально-стилістичної взаємодії мовних явищ у газетному просторі [3, с. 8].

У другому й на початку третього десятиріччя ХХІ ст. українські газетні контексти стають дедалі більше комунікативно й прагматично зорієнтованими: поширюється розмовна стихія, поглиблюються експресивні й оцінні явища, посилюється вплив особистісного чинника, виклад набуває ознак діалогізації, контексти стилістично увиразнюються. Ці та інші явища стають тенденційними ознаками мови сучасної української преси.

Нові трансформаційні процеси в українському суспільстві, зокрема: формування засад інформаційного суспільства, створення сучасного українського інтелектуально-духовного середовища, нової системи освіти, орієнтованої на загальносвітовий рівень, розширення політичних кордонів, демократизація і децентралізація державної влади, інтернаціоналізація та розвиток міжнародного права, реформування судочинства, податкової сфери, українізація ефіру й книжкового ринку тощо не лише кардинально змінюють сутність соціально-політичної, економічної системи держави, а й істотно впливають на тематику, зміст, мовне оформлення публікацій в українських газетах сьогодення.

Варто також констатувати, що Україна як незалежна держава сьогодні невід'ємна від європейської історії та культури, тому розуміння суспільством європейських цінностей – основа нашої успішної само модернізації. З огляду на це вважаємо, що оновлення українського суспільства багато в чому залежить і від формування в суспільній свідомості нових структур національно-культурної ідентичності України як складової частини європейського історичного процесу.

З усіх означених питань читач (глядач, слухач) потребує не лише інформації, а й розлогих коментарів, зіставлень, міркувань автора, закликів до спільних дій. Задля цього журналіст має послуговуватися низкою різнорівневих мовних засобів, серед яких особливе місце посідають синтаксичні.

Метою пропонованої *статті* є аналіз специфіки функціонування головних і другорядних членів речення в мові сучасних українських газетних видань як одиниць, які зазнали семантико-стилістичної модифікації під впливом динаміки суспільних і мовних процесів.

Будь-який сучасний текст засобів масової інформації, щоб його сприйняв читач, повинен бути об'єктивним, актуальним, відповідати запитам аудиторії. Певною мірою ці властивості забезпечує мовна структура тексту, яка, безперечно, потребує вивчення в умовах реального функціонування.

Механізмами контекстуальної динаміки володіють і малодосліджені у стилістичному плані головні та другорядні члени двоскладного речення.

З-поміж головних членів речення досить стилістично виразним у газетному контексті постає підмет. Дослідники характеризують його за низкою кваліфікаційних ознак, зокрема: 1) входженням до структурної схеми речення в ролі головного члена; 2) позначенням носія предикативної ознаки; 3) співвіднесенням із «данним» (темою) при актуальному членуванні речення; 4) співвіднесенням із суб'єктною позицією семантико-синтаксичної структури речення; 5) вираженням спеціалізованою відмінковою формою – називним відмінком іменника, займенника тощо; 6) перебуванням у двобічному (предикативному) зв'язку з присудком; 7) поєднанням із присудком способом предикативного зв'язку – координацією; 8) посіданням типової позиції перед присудком [1, с. 74; 6, с. 268 – 272].

Як засвідчує обстежений матеріал, у мові сучасної української газетної періодики переважає простий підмет із широким діапазоном вираження – від іменника в називному відмінку до займенникових іменників, субстантивованих форм та інфінітивів. Пор.: *Місцеві media чомусь мало уваги приділяють темі гібридної війни Росії проти України* (Урядовий кур'єр, 18.01.2020, с. 4); *Ми вже десятки років розриваємося між різноспрямованими напрямками та авторитетами, хапаємося то за один, то за інший досвід провідних країн* (Голос України, 30.01.2020, с. 16);

Е-лікарняні захистять від зловживань (Урядовий кур'єр, 29.01.2020, с. 1); *Жити, творити, перемагати і... співати – поклик української людини і народу* (Голос України, 25.01.2020, с. 10).

У мові національної преси дедалі активніше використовують прості підмети, виражені іменниками із семантикою опрідметнених дій, процесів, напрямів їхнього розвитку. Характерно, що багато таких назв дій, процесів постали зовсім недавно і зумовлені найновішими соціально-економічними й політичними перетвореннями. Форми підметів на позначення згаданих вище життєвих реалій поширені передусім у передових статтях, дописах і репортажах. Пор.: *Цифровізація наведе лад у медичних послугах* (Урядовий кур'єр, 29.01.2020, с. 3); *Цифрова трансформація триває не скрізь однаково* (Урядовий кур'єр, 16.01.2020, с. 3); *Триває ребрендинг «Полтавської політехніки»* (Освіта України, 23.12.2019, с. 6).

Спостережено, що змінився сам принцип формування громадської думки: журналісти формують її здебільшого через розгортання комунікативного діалогу з читачем. Відмова від практики використання засобів масової інформації як «інструменту маніпулювання широкими масами населення з боку державних і недержавних структур» [2, с. 7] допомагає розвивати систему саморегулювання преси, сприяє демократії та розбудові незалежного правового суспільства. Цій меті підпорядковані й мовні засоби, передусім головні та другорядні члени речення як арсенал розбудови діалогічної взаємодії «автор – читач».

Варто констатувати, що істотні зміни відбулися в семантичному наповненні як простого, так і складного підметів. Донедавна активно вживані в цій ролі номінації політичних, партійних об'єднань, блоків, особливо перед парламентськими виборами й виборами президента України, заступилися назвами органів влади, установ, організацій, комітетів, добровільних об'єднань, союзів, посад та ін., що постали недавно й зумовлені соціально-політичними й економічними змінами. Пор.: *Уряд уніс до парламенту законопроект «Про засади адміністративно-територіального устрою країни»* (Урядовий кур'єр, 31.01.2020, с. 1); *Законотворці готові здійснювати парламентську реформу* (Голос

України, 31.01.2020, с. 4); У 2020 році **Газпром** не відкорковуватиме шампанське з нагоди «Північного потоку-2» (Урядовий кур'єр, 10.01.2020, с. 3); **Державна казначейська служба** запроваджує нові рахунки IBAN (Урядовий кур'єр, 11.01.2020, с. 2); **Нафтогаз, Оператор ГТС України та Газпром** підписали пакет угод для забезпечення транзиту російського газу на найближчі п'ять років (Урядовий кур'єр, 03.01.2020, с. 1); Зустріч організували **Федерація автопрому України й компанія «Єврокар»** за активного сприяння Німецько-української торгово-промислової палати і Торгового відділу Посольства Австрії (Урядовий кур'єр, 03.01.2020, с. 4); **Червоний Хрест** [Міжнародний Комітет Червоного Хреста – І.З.] посприяє забезпеченню Донеччини якісною водою (Урядовий кур'єр, 17.01.2020, с. 4); **ОТГ** спільно використовуватимуть спортивну інфраструктуру (Урядовий кур'єр, 30.01.2020, с. 12); **ЄС** готується спрямувати Україні другий транш макрофінансової допомоги обсягом 500 мільйонів євро (Урядовий кур'єр, 30.01.2020, с. 1); **Атомники** розробили таблицю власного дизайну (Голос України, 21.01.2020, с. 9).

Останнім часом помітно тенденцію до активізації в ролі заголовків газетних публікацій метонімізованих підметів – номінацій країн, країв та міст України і світу. Пор.: **Країна** [Україна – І.З.] розбудовує мережу швидкісних автошляхів (Урядовий кур'єр, 31.01.2020, с. 3); **Україна** прагне нового рівня євроінтеграції (Урядовий кур'єр, 23.01.2020, с. 3); [У ПАРС нагадують:] **Росія** залишається агресором (Урядовий кур'єр, 29.01.2020, с. 2); **Естафету** приймає **Німеччина** (Голос України, 04.01.2020, с. 14); ... **Черкащина** – регіон з яскравою минувиною, неймовірною силою та енергетикою (Урядовий кур'єр, 17.01.2020, с. 4); **Крим і Донбас** чують голос Батьківщини (Урядовий кур'єр, 16.01.2020, с. 1); **Закарпаття** повинно отримати імпульс для системного розвитку (Голос України, 22.01.2020, с. 3); **Амстердам** гідно оцінив команду сумських айтишників (Урядовий кур'єр, 30.01.2020, с. 12); **Ужгород** втрачає історичне обличчя (Урядовий кур'єр, 28.01.2020, с. 3); **Харків** отримав 43 нові тролейбуси (Урядовий кур'єр, 21.01.2020, с. 6); **Полтава** придбає комплекс для сортування й перероблення сміття (Урядовий кур'єр, 16.01.2020, с. 7). Такі заголовки привертають увагу наявністю власних назв у їхній структурі, що постають стилістичним маркером експресивності, піднесеності, пафосності, влучності.

Спостережено також тенденцію до використання в складі заголовків іменникових підметів, що є назвами мешканців міст. Зазвичай ця тенденція торкається спортивних оглядів, у яких у такий спосіб точно, коротко, проте ємкісно повідомляють про перемогу в тому чи тому виді спорту. Напр.: **Одеситка** здолала экс-першу ракетку світу (Голос України, 16.01.2020, с. 13); **Дніпрянин** удаво виступив на китайській воді (Голос України, 16.01.2020, с. 13); **Києви** визначилися з усіма суперниками (Голос України, 31.01.2020, с. 12).

Закономірно, що в мові газетної періодики сьогодення активно функціонують підмети, виражені іменниками-композидами, якими нерідко номінують нові предмети суспільного буття. Пор.: **Робототехніка** прийшла у профтехучилища Полтавщини (Урядовий кур'єр, 29.01.2020, с. 1); (Урядовий кур'єр, 29.01.2020, с. 4); **Навіщо освітомобіль** їздить селами? (Урядовий кур'єр, 10.01.2020, с. 12); **Бронеавтомобілі** склали екзамен на житомирському полігоні (Урядовий кур'єр, 09.01.2020, с. 4).

Новим явищем у мові української преси третього десятиріччя ХХІ ст. є використання в ролі підметів модифікованих загальних чи власних назв із залученням компонентів мовою оригіналу, що інтригує, привертає увагу оригінальністю подання, напр.: **CuSTEMa** максимального успіху (Урядовий кур'єр, 25.01.2020, с. 6) – у статті під такою незвичною назвою йдеться про запровадження STEM-освіти на Сумщині. Почастішало також уведення до власне-контекстів чи лідів (передтекстів) газетних публікацій підметів, поданих мовою оригіналу, як-от: **Science Projects Workshop** – це нові друзі, нові контакти й нові можливості (Освіта України, 08.07.2019, с. 13); **STEM Discovery Week** – це міжнародна ініціатива, що запрошує школи, проекти й організації з Європи та всього світу долучатися до впровадження STEM-освіти та популяризації STEM-кар'єри (Освіта України, 08.07.2019, с. 12). Такий спосіб вираження підметової структури привертає увагу незвичністю, чим

стимулює до прочитання публікації, відбиває найновіші реалії сучасного життя в різних його сферах.

У сучасних українських газетних контекстах досить поширені й другорядні члени речення, бо за допомогою них журналісти відтворюють різноманітні життєві ситуації, конкретизуючи передусім логічні поняття об'єкта, атрибута й обставини. До того ж, як слушно зауважує Н. Іваницька, на конструктивне членування речень, на виділення його членів нашаровується комунікативний аспект, тобто важливість відповідного члена в комунікативному плані, виокремлення його з-поміж інших членів, його актуалізація в реченні [4, с. 48]. Тісне переплетення логічного й комунікативного аспектів із семантико-стилістичним у мові сучасної української преси спрямоване на актуалізацію важливих об'єктних, атрибутивних, обставинних чинників повідомлення, посилення впливовості його емоційно-оцінних характеристик на реалізацію публіцистичної комунікації.

Активністю функціонування й новими семантико-стилістичними виявами в мові українських газет кінця другого – початку третього десятиріччя ХХІ ст. вирізняється означення як засіб реалізації атрибутивних відношень.

Досить помітним інноваційним явищем у використанні цього другорядного члена на шпальтах української періодики є специфічне його вираження лексемами (рідше аббревіатурами) мовою оригіналу, що не лише інтригує, а й активізує інформаційно-атрибутивні характеристики об'єкта, явища чи події. Якщо на початку ХХІ ст. такі означення були поодинокими, то наразі вони дедалі активніше входять у життєву практику журналіста. Лексемами мовою оригіналу не лише позначають певні явища, об'єкти тощо, а й стилізують контекст, осучаснюють виклад, упливають на підсвідомість читача оригінальністю подання матеріалу. Напр.: *У Всеукраїнському конкурсі Youth Media Lab визначили 20 переможців* (Освіта України, 11.11.2019, с. 3); *Усесвітній рейтинг Times Higher Education – єдиний, який проходить незалежний аудит Pricewaterhouse Coopers – міжнародної мережі компаній, що пропонує освітні послуги у сфері консалтингу та аудиту* (Освіта України, 23.09.2019, с. 2); *Із 1 листопада один раз на місяць факультатив Kyiv Smart City проводитимуть у п'ятнадцяти освітніх філіях Kyiv Smart City School, що функціонують на базі комунальних шкіл столиці* (Освіта України, 21.10.2019, с. 3).

Зазвичай журналісти витлумачують такі лексеми в контексті мовного викладу, напр.: *На базі трьох переміщених вишів Донбасу втілюватимуть проект з економічної підтримки діяльності Economic Resilience Activity* (Освіта України, 21.10.2019, с. 2). Далі за текстом знаходимо пояснення, поглиблення інформації про те, що названий у такий завуальований спосіб проект передбачає оновлення інфраструктури в закладах, розвиток дуальної освіти та напрацювання плану, що допоможе їм підтримувати результати проекту після його закінчення. В іншому реченні-заголовку *У числі changemakers* (Освіта України, 28.10.2019, с. 13) означення, подане мовою оригіналу, витлумачують як номінацію людей, котрі змінюються самі і змінюють світ.

Подекуди натрапляємо на публікації, у мові яких наявні ланцюги згаданих означень. Пор.: *У Парижі я познайомилася з видатним педагогом Коеном Тіммерсом, який торік увійшов до десятки найкращих учителів світу на конкурсі Global Teacher Prize. Він прагне об'єднати дітей з усього світу в одному навчальному проекті та є автором вебплатформи The Climate Action Project. На Microsoft Education Exchange я дізналася про його проект No. More. Plastic – і навесні ми долучилися до нього гімназією...* (Освіта України, 28.10.2019, с. 13). У пропонованому контексті означення мовою оригіналу виконують стилістичну функцію деталізації викладу. Цьому сприяє ще й обставина *Microsoft Education Exchange*, оформлена в такий самий спосіб. Реченнєві ілюстрації з такими атрибутивними характеристиками певних явищ, подій, предметів розраховані на особливого читача, який володіє іноземною мовою, має широкий кругозір, динаміку мислення й потребу в мегашвидкісному сприйнятті інформації. Подібні контексти здебільшого емоційногенні, стилістично виразні, а подекуди й оцінні.

Периферійну зону атрибутивності в українській мові формують атрибутивні компоненти, у яких залежна форма репрезентована безприйменниковими і прийменниковими родовим, давальним, знахідним, орудним і місцевим відмінками [7, с. 8]. Ці означення менш виразні у стилістичному плані, проте в мові інформаційних жанрів сучасних українських газет вони демонструють процес створення стандартних структур. Одним із джерел цього процесу є родовий присубстантивний [5, с. 108] – найпоширеніший відмінок у мові сучасної української преси з-поміж способів вираження означень. Найбільш типовими структурами з родовим присубстантивним є такі: 1) неузгоджені означення, виражені іменником у родовому відмінкові; такі означення слугують джерелом короткого, чіткого вираження не лише ознаки, а й дії, процесу: *Підтримали стратегію управління відходами на Закарпатті* (Голос України, 11.01.2020, с. 2); *Львівщина останніми роками часто ставала об'єктом провокацій* (Голос України, 31.01.2020, с. 7); 2) означення, виражені родовим відмінком іменника, який указує на належність, відношення до певного населеного пункту: *Територія Одеси може збільшитися за рахунок передмістя* (Голос України, 30.01.2020, с. 18); *«Золото» юної тернопільки* (Голос України, 19.01.2020, с. 13); 3) означення, виражені родовим носія ознаки із прийменником: *Зима без дощу та снігу нажахала хліборобів* (Голос України, 23.01.2020, с. 18); *Завершився чемпіонат країни з боксу серед юнаків* (Подільська зоря, 27.12.2019, с. 8).

Почастішало використання означень, виражених родовим присубстантивним, якому нерідко передують узгоджене прикметникове означення, у складі заголовків. Пор.: *Перемога архітекторів* (Освіта України, 16.09.2019, с. 4); *Пріоритети команди* (Освіта України, 16.09.2019, с. 5); *Майстри найщасливішої справи* (Освіта України, 23.12.2019, с. 13); *Чарівники музейної магії* (Освіта України, 23.12.2019, с. 13); *Творець фонетичного правопису* (Освіта України, 23.12.2019, с. 14); *Проекти молодих учених* (Освіта України, 02.12.2019, с. 5). Такі заголовки структурно стислі, проте семантично ємкісні, що досить важливо для актуалізації первинної уваги читача.

Означення, виражені прийменниковими і безприйменниковими формами інших відмінків, уживають набагато рідше. Напр.: *Більша частина доходів – плата за землю* (Голос України, 04.01.2020, с. 3). Їх зазвичай заступають узгоджені означення: *Обласна дирекція «Укрпошти» відкрила сучасне відділення* (Голос України, 04.01.2020, с. 5); *Олімпійське золото наших поштових марок* (Голос України, 04.01.2020, с. 8).

У деяких друкованих виданнях, зокрема в газеті Верховної Ради України «Голос України» чи щотижневику «Освіта України», натрапляємо на комплекс прикметникових означень, поєднаних структурно послідовно. У такому разі речення-висловлення набуває «урочистої стилістичної конотативності, інтенсифікованої виразності й поглибленої атрибутивної фактологічності» [3, с. 89]. Пор.: *Україна повинна бути успішною суверенною державою зі стійкою власною економікою, важливою (але не головною) частиною якої має стати агропромисловий комплекс* (Голос України, 01.02.2020, с. 4); *Інноваційний розвиток є одним зі стратегічних пріоритетів уряду і Міністерства освіти і науки зокрема, бо наявний потенціал дає змогу стверджувати, що ми можемо стати сильним міжнародним центром цікавих розробок та досліджень, побудувати ефективну інноваційну інфраструктуру* (Освіта України, 18.11.2019, с. 2).

Заголовками, які мають структуру словосполучень, утворених за моделлю «іменник + прикметник», «іменник + займенник», сьогодні рясніють шпальти деяких газет, наприклад, «Освіта України»: *Нагальні питання* (Освіта України, 09.12.2019, с. 5); *Природничо-математична освіта* (Освіта України, 09.12.2019, с. 6); *Дослідницькі інфраструктури* (Освіта України, 14.10.2019, с. 4); *Майбутня реформа* (Освіта України, 02.12.2019, с. 4); *Наші результати* (Освіта України, 09.12.2019, с. 4); *Своя траєкторія* (Освіта України, 09.12.2019, с. 8). Семантика означень дедалі частіше відбиває реалії сучасного життя, подаючи найновіші атрибутивні характеристики. Пор.: *Модернізована школа* (Освіта України, 18.12.2019, с. 3); *Регіональні наради* (Освіта України, 09.12.2019, с. 4); *Віртуальний обмін* (Освіта України, 14.10.2019, с. 3); *Мультипрофільне харчування*

(Освіта України, 16.09.2019, с. 3); *МОН планує впроваджувати дуальну форму здобуття вищої освіти* (Голос України, 31.01.2020, с. 4); *Електронний облік дійшов до агролісу* (Урядовий кур'єр, 10.01.2020, с. 6); *Як зауважують фахівці, заклад має повне право позиціонувати себе як фундаментальний університет* (Освіта України, 23.12.2019, с. 6).

Інформативної насиченості повідомленню нерідко надають прикладкові конструкції, у яких атрибутивне значення розширюється додатковими змістовими і структурними (прикметниковими, прийменниково-відмінковими та ін.) компонентами, що формують цілісну назву певної події, напр.: *Змістом акції «Свята без тата» є передусім ушанування пам'яті і подяка воїнам, які загинули, були поранені чи продовжують самовіддано захищати Україну-неньку* (Голос України, 29.01.2020, с. 8); *У центрі безпеки почала діяти комунальна організація «Новознам'янська місцева пожежна охорона»* (Голос України, 30.01.2020, с. 6); *На Вічевому майдані провели віче-спомин «Нема любові понад ту, що окропила кров'ю Крути»* (Голос України, 01.02.2020, с. 7).

Отже, стилістичне навантаження простих двоскладних речень зумовлене передусім функціональними виявами їхніх головних і другорядних членів. Помітними є зміни у структурно-семантичній репрезентації підмета: на тлі переважного вживання підметів, що позначають традиційні назви осіб, явищ, процесів суспільно-політичного життя, актуалізуються нові, здебільшого прості підмети, виражені іменниками чи займенниковими іменниками у формі називного відмінка, пов'язані з назвами суб'єктів влади, політики, добровільних об'єднань тощо.

У функціонуванні другорядних членів речення, зокрема означення, простежуємо видозміну семантики стрижневих компонентів: поширення оригінально-самобутніх українських лексем часів демократизації, а також лексем, поданих мовою оригіналу. Функціональне призначення згаданих одиниць зумовлене їхньою синтаксичною специфікою – актуалізувати атрибутивні ознаки суспільної реальії.

Перспективу подальших наукових студій з означеної проблеми вбачаємо в розширенні структурно-семантичного й стилістичного аналізу різних видів присудка й інших другорядних членів речення (додатка, обставини), актуалізованих у мові української газетної періодики останнім часом.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Городенко Л. М. Засоби масової інформації у контексті громадської думки: формування, функціонування, жанрові прийоми: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 19 с.
3. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2009. 400 с.
4. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови: навчальний посібник. Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 1999. Ч. 1. 103 с.
5. Ковальчук Н. С. Синтаксическая структура предложения в информационных текстах (на материале украинских газет, радио и телевидения): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Днепропетровск. ордена Труд. Красн. Знамени гос. ун-т им. 300-летия воссоедин. Украины с Россией. Днепропетровск, 1980. 177 с.
6. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. 340 с.
7. Островська Л. С. Категорія атрибутивності в структурі простого українського речення: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2006. 20 с.

3.7. Scientific Postulates: Simplified and Easy-to-Find Approaches in University and School Linguistics

3.7. Просто і дохідливо про наукові постулати у вишівській та шкільній лінгводидактиці

Найбільш складна, дискусійна і водночас одна з найважливіших проблем синтаксису – будова і членування речення в мові на певному етапі її історичного розвитку.

Об'єктивно існуючі зв'язки й відношення явищ і предметів – необхідна умова для виникнення відповідних зв'язків у мові як специфічно організований за своїми внутрішніми законами системі лінгвістичних знаків. Кожна нова ситуація потребує щоразу нових мовних утворень, які стають комунікативними лише тоді, коли вони оформлені в реченні. Специфіка мовної діяльності людини саме й полягає в тому, що речення утворюються не кожного разу за новими моделями, а є продуктом лексичних заповнень відповідних клітинок, схем, свого роду готових каркасів – моделей речень.

Розглядаючи речення як своєрідний цілісний комплекс, яким виражається задум мовця (хоч, безперечно, це визначення не є повним, а лише характеризує його з функціонального боку), слід пам'ятати, що такий комплекс становлять взаємопов'язанні одиниці – слова, кожне з яких несе відповідний зміст або ж служить для вираження зв'язків.

Слова можна групувати, об'єднувати за їхніми спільними лексичними ознаками; тоді мають справу з відповідними групами слів: однозначними та багатозначними, омонімами, синонімами і т.д. Коли групують слова за їхніми спільними морфологічними ознаками, кожне речення розглядають як сукупність частин мови. А виділяючи синтаксичні ознаки, слова чи певні групи слів кваліфікують як члени речення [14; 15, с. 21].

Назви лексичних груп слів, частини мови, члени речення – все це наукові лінгвістичні назви понять, проте рівень абстракції в них далеко не однаковий. Взяти хоча б таку частину мови, як іменник. Йому властиві граматичні категорії роду, числа й відмінка. Справді, ця частина мови об'єднує найрізноманітніші щодо значення слова: назви конкретних предметів чи осіб (*парта, учень*), назви ознак (*синь, далечінь*), дій (*пояснення, вживання*), це може бути навіть назва займенникового чи іншого походження (*всячина, крякання*). Але якщо морфологія вивчає лише абстрактні ознаки конкретних словоформ, то в синтаксисі вивчаються відношення, в які ці словоформи вступають. Синтаксичне абстрагування передбачає побудову таких абстрактних синтаксичних моделей, які відтворюють членування мовного потоку на синтаксичні одиниці: словосполучення, члени речення.

У вітчизняному мовознавстві синтаксичними компонентами, на які членується речення, звичаєно вважати члени речення, хоч у практиці синтаксичного аналізу відомі й інші абстрактні моделі. Основна вимога до компонентів, на які членується речення, полягає в тому, що вони мають становити певним чином взаємопов'язану систему понять, які об'єктивно відображають його структуру. Вимога об'єктивності була і є причиною, що зумовлює появу в лінгвістичній науці кількох теоретичних моделей речення, зокрема моделі членів речення, дистрибутивної моделі Фріза, моделі безпосередніх складників, трансформаційної моделі [14]. Наявність різних теорій є свідченням чого, що мова – складна структура, до якої входять неоднорідні щодо властивостей і функцій елементи, – може бути описана по-різному.

У нормативних граматиках російської, української, білоруської, болгарської, чеської, польської, англійської, німецької та інших мов використовується синтаксична модель членів речення, яка бере свій початок ще з античної граматики.

Теорія членів речення має тривалу й складну історію. У XIX ст. в основу досліджень синтаксичних явищ ученими було покладено різні методи, зумовлені філософськими поглядами авторів на природу мови, характер відношень між мовою і мисленням, мисленням і буттям, формою і змістом.

Представники логіко-граматичного напрямку, основоположником якого був Ф.І.Буслаєв, ототожнювали логіку з граматиною, а тому в основу вивчення граматики клали закони

формальної логіки, змішували логічні й граматичні категорії. Речення прирівнювалося до судження, а члени речення ототожнювалися з логічними категоріями судження (суб'єкт – підмет, предикат – присудок).

У кінці XIX – на початку XX ст. на зміну логічному напрямку у вивченні речення та його членів приходять психологічний, представники якого (Г.Пауль, О.О.Потебня) виділяли не логічний суб'єкт і предикат, а психологічний підмет і присудок. Г.Пауль, зокрема, вважав, що кожен член речення, в якій би граматичній формі він не виступав, з психологічної точки зору може бути або підметом, або присудком чи зв'язуючим членом або частиною одного з цих членів. Проти ототожнення мовних категорій з логічними й психологічними, проти недооцінки формального боку мови виступали лінгвісти, які на перший план ставили формальні особливості мови (П.Ф.Фортунатов).

Отже, при вивченні теоретичних основ членів речення сформувалося три підходи: логіко-граматичний, психолого-граматичний та формально-граматичний, які й тепер конкурують один з одним і є основною причиною дискусій щодо віднесення слів до того чи іншого члена речення та критеріїв виділення членів речення взагалі [16; 17].

Історія мовознавства знає, наприклад, дуже «песимістичний» підхід учених до вивчення членів речення, зокрема другорядних. А Н.Ю.Шведова, взагалі не розглядає другорядних членів речення, аргументуючи недоцільність вивчення їх тим, що при виділенні другорядних членів речення спираються на неграматичні критерії [26].

Незважаючи на це, модель членів речення, випробувана довголітньою історією, довела свою придатність як надійна класифікаційна синтаксична схема. В.В.Виноградов зауважував, що мовознавці мають глибоко досліджувати структуру простого речення, синтаксичні відношення між членами речення, детально вивчати граматичні характеристики всіх форм синтаксичного зв'язку, які підводяться під категорію означення, додатка й обставини, а також описувати перехідні випадки в межах членів речення [6].

Сучасний стан розвитку синтаксичної науки характеризується дальшою розробкою найскладніших синтаксичних проблем, однією з яких є теорія членів речення. Вчені-синтаксисти уточнюють, конкретизують саме поняття члена речення та його різновиди, намагаються знайти способи однозначного тлумачення їх, виділяючи такі показники у самій мовній реальності, які певною мірою формалізують ці поняття [7; 10; 15; 21; 23; 32].

Безперечно, синтаксична модель членів речення не бездоганна. Її основний недолік полягає в тому, що терміни не визначені точно, внаслідок чого використання цієї моделі для аналізу речення іноді не дає однозначних результатів. Часом буває неясно, де проходить межа між двома різними членами речення; чітко не визначається різниця між головними і другорядними членами речення; критерії виділення другорядних членів речення не завжди бувають точними. Учені, які не підтримують використання цієї моделі, роблять закиди, що вона не завжди виправдовує себе при характеристиці різноманітних мовних утворень; досить часто в сучасній лінгвістичній літературі критикують прийоми виділення компонентів речення, процедуру синтаксичного аналізу, побудовану на емпіричній основі.

Предметом критики традиційної теорії членів речення стала також методика визначення їх за питаннями та універсальний характер системи членів речення для мов з істотними відмінностями у їхній граматичній будові. Правда, в абсолютній більшості випадків у постановці питання не виникає будь-яких труднощів. Але все ж є чимало і таких прикладів, коли сама структура ускладнює постановку питань. Так, наприклад, не зовсім ясно, яке запитання слід поставити до інфінітива у такому сполученні, як *обіцяв принести* (*обіцяв* що зробити? чи *обіцяв* що?), а тому, керуючись цим принципом, буває важко встановити, чи інфінітив тут виконує роль самостійного другорядного члена речення – додатка, чи входить у складений дієслівний присудок. У мові є чимало подібних словосполучень, які важко піддаються формалізації. Вони потребують додаткового вивчення: визначення допоміжних критеріїв розмежування синтаксичної ролі, їхньої складної і досить розгалуженої різноманітності.

Безперечно, кожен член речення відповідає на певне запитання. Є в мові така група слів-замінників (прислівників, займенників та ін.), які можна вважати ідеальними словоформами, здатними ілюструвати модель членів речення. Але в практиці синтаксичного аналізу нерідко трапляючі випадки, коли запитання поставити важко. Наприклад, у реченні *Він повернувся героєм* неясно, яке запитання слід поставити до члена *героєм*: «ким?», «у якій якості?» чи можливо, обмежитися лише запитанням від підмета «що зробив?», тобто вважати структуру *повернувся героєм* синтаксично не членованою.

Незважаючи на це, ми вважаємо що в синтаксичні питання потрібні як практичний спосіб розмежування членів речення, особливо в практиці шкільного вивчення синтаксису. Будь-яку синтаксичну модель речення можна розглядати як сукупність взаємопов'язаних одиниць синтаксичного рівня – членів речення, представлених у вигляді запитань. Наприклад, модель *Хто? – Що робить? – За що?* об'єднує речення з однаковими членами: *Уряд виступає за децентралізацію; Ми боремось за мир*. Так само, як модель *Хто? – Що роблять? – Де? – В якому?* об'єднує однакові речення щодо синтаксичних функцій їх членів: *У вечірнім полі тануть лебеді. Учні навчаються в новій школі*.

Як і будь-яка інша класифікаційна схема, модель членів речення не позбавлена недоліків, суперечностей. Проте ці суперечності насамперед свідчать про складність мовного матеріалу, який не завжди легко вкласти в рамки структурно-семантичної класифікаційної схеми членів речення. Безперечно, кожна схема, претендуючи на універсальність, вимагає однозначного й повного розподілу всіх елементів, що підлягають розподілові. Тільки за умови задоволення такої вимоги схема вважається строго витриманою. Але в практиці наукового пізнання таких абсолютно строгих схем небагато.

Що ж таке член речення?

Традиційно вважають, що член речення – це структурний компонент, виражений словом, нерозкладним словосполученням чи поєднанням слів, що вступає в предикативні, атрибутивні, об'єктні чи обставинні відношення. Наприклад: *Ми помітили в будиночку чоловіка років сорока*. У цьому реченні виділяються насамперед два члени (підмет в присудок): *ми помітили*, виражені окремими словесними формами, що об'єднуються предикативним зв'язком. Значенням підмета виступає значення суб'єкта дії, значенням присудка – значення дії суб'єкта-підмета. Головні члени мають свої граматичні форми вираження, для підмета – називний відмінок, для присудка – особове дієслово в формі минулого часу дійсного способу. У словосполученні *помітили чоловіка* виділяється третій член речення – додаток, що перебуває в об'єктних відношеннях із присудком, означає предмет, на який спрямована дія. Це і є його значення, що виявляє себе граматичною формою непрямого відмінка взагалі і формою знахідного відмінка в даному реченні. Залежний член *в будиночку* вступає в синтаксичний зв'язок із присудком *помітили*, виконує роль обставини місця, яка виражена сполученням повнозначного слова із службовим. У словосполученні *чоловіка років сорока* наявні атрибутивні відношення, тобто відношення ознаки до предмета. Предмет *чоловік* пояснюється словосполученням *років сорока*, що із синтаксичного погляду не може бути розкладене на два компоненти, хоч обидва слова є повнозначними.

У центрі вивчення моделі членів речення перебувають питання критеріїв чи параметрів виділення й розмежування членів речення.

Останнім часом з'являються праці, в яких (з достатніми на те підставами) вчені виділяють члени речення на основі суто синтаксичних показників (синтаксичних зв'язків), доповнюючи таку класифікацію семантичними характеристиками членів речення. У практиці ж шкільного й вузівського вивчення синтаксису члени речення виділяють на основі семантико-синтаксичних ознак, які в сукупності забезпечують розрізнення всіх п'яти членів речення з певними градаціями в межах окремих з них (наприклад, обставини часу, місця, причини і т.д.).

Дослідження членів речення тісно пов'язане з вивченням частин мови. Хоча частини мови і члени речення – це загальні абстрактні граматичні категорії, між ними є суттєва

різниця, яка полягає насамперед у тому, що частини мови – це здебільшого сформовані мовні одиниці, а члени речення – процесуальні; вони формуються в акті комунікації. Частина мови – це форма члена речення, в якій він проектується на рівні морфології, член речення – це додатковий зміст частин мови, що його вона дістає лише в реченні. Частини мови як морфологічні категорії можуть існувати, чітко відмежовуючись від інших частин мови, поза реченням, тоді як члени речення виявляють себе лише в реченні, виступаючи як продукт взаємозв'язків і взаємовідношень різних частин мови. Член речення, отже, створює нову властивість слова чи групи слів, їх додаткову ознаку; він виступає як продукт найвищої граматичної абстракції.

Таке розуміння члена речення ґрунтується на різних ознаках цієї синтаксичної категорії, проте основними вважаються граматичні властивості, а саме характер синтаксичних зв'язків, хоча т.зв. «несинтаксичні» ознаки враховуються теж.

Основною синтаксичною характеристикою *підмета* вважається його незалежність, здатність означати те, що стверджується чи заперечується в двоскладному реченні. Для *присудка* характерна залежність від підмета, здатність стверджувати чи заперечувати предикативну ознаку в формах часу та способу (коли немає формальних показників цих категорій, вони впливають із контексту). Другорядному членові речення *додатку* властива залежність від присудка. *Означенню* притаманна атрибутивність, виражена узгодженням (*відмінна відповідь*) чи слабким керуванням і приляганням (*схід сонця, його сила, кожух навиворіт*). Характерними ознаками *обставини* як другорядного члена речення слід вважати залежність від дієслова-присудка, що виражається в формах синтаксичного зв'язку прилягання чи слабого керування (*підніматися вгору, жити в злагоді*).

Ці найбільш типові синтаксичні зв'язки і забезпечують розуміння члена речення як синтаксичної категорії. Кожен член речення як продукт взаємозв'язку слів існує і визначається в реченні. Те саме слово може виконувати в реченні різні синтаксичні функції, тобто виступати в ролі різних членів речення залежно від наявних у ньому зв'язків. Наприклад, у реченні *Весною було багато дощів* словоформа *весною* виконує роль обставини часу; в реченні *З тією весною в нього були пов'язані приємні згадки* – *весною* є додатком; у реченні *Весною – іменник, що має форму орудного відмінка* – слово *весною* є підметом: *На новорічному карнавалі вона була «Весною»* – слово «*Весною*» – іменна частина присудка.

Разом з тим членів речення мотивується ще й деякими ознаками морфологічного плану, які, безперечно, слід урахувати. Так, ніхто не буде заперечувати, що форма називного відмінка в реченні виступає однією з ознак підмета, непрямий відмінок є типовою формою додатка, кожен прикметник, пов'язаний безпосередньо з іменником, є означенням, а прислівник чи дієприслівник, що вступає в синтаксичний зв'язок прилягання з дієсловом, виконує в реченні синтаксичну роль обставини. Присудком може бути будь-яка форма, здатна відтворювати категорії часу і способу, що найчастіше супроводжують саме дієслово чи дієслово-зв'язку. Проте граматичні форми виявляють досить велику омонімічність щодо вираження ними членів речення. Так, наприклад, у словосполученнях *писати олівцем, їхати дорогою, вити вовком, ніс гачком* слова у формі орудного відмінка виконують різні синтаксичні функції: *олівцем* – додаток, *дорогою* – обставина місця, *вовком* – обставина способу дії, *гачком* – означення.

Усі члени речення поділяються на головні (підмет і присудок двоскладного речення, головний член односкладного речення) та другорядні (означення, додаток, обставина, детермінант, дуплексив). Головні члени утворюють структурну основу речення, яку розгортають, поширюють другорядні члени речення.

Специфіку головних членів становить їхній незалежний характер у реченні, здатність підпорядковувати собі інші члени речення. Так, підмет має здатність підпорядковувати означення (узгоджене чи неузгоджене), присудок – додаток, обставину, а іменна частина присудка, виражена іменником, – означення. Відмінність другорядних членів речення від головних полягає в їхній неоднаковій граматичній ролі. З погляду змісту речення іноді другорядний член є більш суттєвим, ніж головні члени. Так, наприклад, основний зміст

речення *Сиди тихо і спокійно* зосереджений у словах *тихо* і *спокійно*. З погляду вираженого в реченні комунікативного задуму ці слова виявляються важливішими, ніж слово *сиди* (головний член означено-особового речення). Але це не означає, що слова *тихо*, *спокійно* стають головними членами в структурному плані. Головним членом цього односкладного речення є *сиди*. Його роль як головного члена визначається синтаксичною функцією; воно становить кістяк цього речення, його структурне ядро.

В одному простому реченні буває два головних члени (підмет і присудок) або ж структурна основа речення може утворюватися з одного головного члена речення, співвідносного за своїми формальними ознаками з підметом чи присудком. Але кожне речення обов'язково передбачає наявність структурного центру, яким забезпечується поєднання всіх інших членів і формування речення як єдиного смислового цілого в мовному потоці.

Відмінність щодо складу структурного центру речення спричиняє поділ простих речень на двоскладні та односкладні. У двоскладному реченні другорядні члени групуються навколо двох компонентів (підмета і присудка), а в односкладному – поширюють, розгортають зміст, закладений в єдиному головному члені. Формальна відсутність члена речення зумовлює появу неповних речень, фактична повнота яких розкривається на фоні сусідніх речень, ширшого контексту чи ситуації. Пропуск головних членів, як і другорядних, є засобом економії мовних ресурсів.

Теорія членування речення на члени речення включає також питання семантики (узагальненої семантики) та форм вираженні.

Член речення виступає як складна семантико-граматична категорія, яка характеризується, з одного боку, узагальненим семантичним значенням, а з другого, – структурно-граматичними ознаками. Визначення підмета як члена речення, що вказує на суб'єкт, не означає отождолення його з логічним суб'єктом, а лише є його семантичною характеристикою (пор.: додаток – член речення, який вказує на об'єкт дії, і т.д.).

Суб'єкт дії, сама дія чи стан, об'єкт, властивість та обставина, за якої відбувається дія, – все це узагальнені семантичні значення членів речення, їхні змістові характеристики, які визначають саму суть понять як наукових абстракцій, відмежовуючи їх від інших, співвідносять їх з об'єктивною дійсністю. Визначення змістової сторони понять членів речення забезпечує підведення під ці категорії різноманітних об'єктів щодо форми, стирає грані між ними і робить їх однорідними в синтаксичному плані. Саме семантична ознака присудка нівелює формальну різницю між різноструктурними елементами, які можуть виконувати роль присудка (*Цей робітник працює; Цей робітник – майстер своєї справи; Цей робітник може працювати краще; Цей робітник повинен був виконувати план достроково*).

Закріплена за ядром члена речення граматична форма служить цементуючою силою, здатною підпорядковувати інші, периферійні форми, що несуть у реченні те саме семантичне значення. Наприклад, характерною для підмета є незалежна форма, яка протиставляється в парі «незалежність – залежність». Функціональним значенням називного відмінка, отже, є незалежність. Воно підпорядковує всю різноманітність форм, які або ж мають морфологічні форми називного відмінка як такі, що протиставляються іншим відмінковим формам (іменники в називному відмінку, в тому числі і в сполученні з іменниками в орудному відмінку, займенники в називному відмінку, кількісні та збірні числівники в називному відмінку), або синтаксичні форми називного відмінка як такі, що протиставляються в парі «незалежність – залежність».

Разом з тим типова для члена речення граматична форма нівелює побічні семантичні значення, об'єднуючи відповідні елементи в один член речення. Саме цим пояснюється наявність ускладнених форм членів речення української мови: *Ходімо подивимось цей фільм*. Дієслово *подивимось* у такому словесному оточенні не позбавлене вираження цільової спрямованості дії попереднього дієслова *ходімо* (пор.: *пішли подивитися фільм*). Проте значення 1-ої особи, майбутнього часу, дійсного способу відносить його до головного члена,

а не до обставини мети. Зовсім інше маємо в реченні *Пішли подивитися фільм. Подивитися* виконує роль обставини мети, бо для неї інфінітивна форма при певних дієсловах є типовою граматичною формою, наприклад, у реченнях: *Пригадав – колись ще маленьким послали його на луг пасти коні* (С.Скляренко); *Я піду квітчати дрібним рястом коси* (Леся Українка).

У практиці синтаксичного членування трапляється, що слово (або групу слів) відносять до певного члена речення, проте «відчувається», що тут є риси й іншого члена речення. Так, наприклад, у реченні *Напоєний незабаром зіллям, зігрітий теплом. Остап розплющив очі* (М.Коцюбинський) – у відокремлених дієприкметникових зворотах є відтінок причиновості (*Остап розплющив очі, тому що його напоїли зіллям, тому що він зігрівся*). Проте такі структури називаються «означеннями», а не «обставинами», бо дієприкметникові, як і прикметникові форми, типізують означення.

Неабияку роль при визначенні членів речення відіграють лексичні властивості як підпорядковуючого, так і підпорядкованого слова. Кожне повнозначне слово окремо чи в сполученні з іншими повнозначними чи неповнозначними словами виконує в реченні певну синтаксичну функцію. Вже сама повнозначність слова сприяє його функціональній значимості. Аналіз мовного матеріалу свідчить, що функціональна значимість слова виявляє залежність від семантики підпорядковуючого слова. Порівняймо приклади: *помер від хвороби* (обставина причини), *врятував від хвороби* (додаток); *зупинився в батька* (обставина місця), *запитав у батька* (додаток). Різні лексичне значення підпорядковуючих слів визначає їх різну синтаксичну роль у словосполученнях.

Не менш важливим фактором при визначенні члена речення виступає семантика підпорядкованого слова. Пор.: *живе в місті* (обставина місця), *живуть у дружбі* (обставина способу дії); *він був не в настрої* (іменна частина присудка), *він був у лісі* (обставина місця).

Мінімальним відрізком, що дає змогу визначити синтаксичну роль слова, може бути словосполучення. Наприклад, у словосполученнях *мрія товариша, заслуга товариша, лист товариша, надія товариша* неважко визначити синтаксичну функцію іменника в родовому відмінку (він виконує роль неузгодженого означення).

На відміну від цих словосполучень, неоднозначним буде визначення функції іменника в родовому відмінку в словосполученні *зустріч товариша*. Якщо йдеться про зустріч, що її влаштував для когось товариш, слово *товариша* виступатиме в функції означення. Але якщо зустріч влаштувалась для товариша, словоформа *товариша* виконуватиме роль додатка. Пор. речення: *Я зовсім не чекав такої зустрічі товариша* (означення); *Я виїхав на станцію для зустрічі товариша* (додаток). Отже, лише речення дають достатню інформацію про синтаксичні властивості іменника *товариш* і допомагають визначити його синтаксичну роль.

Один із принципів розмежування членів речення ґрунтується **на узагальненні**. Є кілька типів узагальнюючих слів: питальні (*як? звідки? куди? який? де? коли? чому?* і т.д.), вказівні (*так, звідки, туди, там, тоді* і т.д.), заперечні (*ніяк, нікуди, ніде, ніколи* і т.д.). Узагальнюючі слова вживаються в реченнях із однорідними членами, конденсуючи типову для всіх однорідних членів речення ознаку: *І така вона була: в жовтій запасці, у вінку з золотистих цибулин, з білим намистом на шиї, завжди весела, жартівлива* (О.Донченко).

Узагальнюючі слова можуть виступати і як відповідні замітники членів речення, особливо там, де члени речення мають різне морфологічне оформлення і частина з них становить труднощі при аналізі. Наприклад: *Треба знайти час і на вивчення уроків, і на допомогу батькам, і відпочити, і книжку почитати. На все.*

Досить активно при аналізі членів речення використовується метод заміни, який полягає в тому, що вони «зводяться» до типових форм вираження. Наприклад, неузгоджене означення перевіряють перетворенням відповідних словоформ у прикметник як типову морфологічну форму означення (*робота батька – батькова робота, промені сонця – сонячні промені*), а також перетворенням їх у поширене означення чи в підрядне означальне речення (*костюм для виставки – костюм, пошитий для виставки – костюм, який було пошито для виставки; заняття в другу зміну – заняття, що відбудеться в другу зміну*).

Характер синтаксичних зв'язків служить також одним із критеріїв розмежування членів речення, особливо коли йдеться про другорядні члени речення. Користуючись синтаксичними зв'язками, варто враховувати також обов'язковість чи необов'язковість (факультативність) синтаксичного зв'язку, хоч саме поняття «обов'язковість» з формального боку важко окреслити (за винятком членів, що поєднуються зв'язком сильного керування). Так, для обставини характерна необов'язковість її у завершенні структури речення, на відміну від додатка як структурно необхідного компонента речення: *Тарас Григорович Шевченко **все життя** мріяв про таку школу, яка є тепер у Кирилівці* (І.Цюпа).

Тому-то обставина найчастіше виступає як компонент речення, що розширює, конкретизує структуру «достатньої» частини речення, а додаток – як завершувальний компонент речення, вилучення якого робить речення структурно не закінченим. З речення *Хлопець одержав листа з Харкова* можна легко вилучити обставину з *Харкова*, проте усунення додатка *листа* робить речення семантично і структурно не завершеним (*Хлопець одержав...*).

Типовою сферою додатка є наявність у реченні перехідного дієслова, а звідси – й сильного керування. Перехідність дієслова – це необхідність вживання саме такого відмінка підпорядкованого слова; обов'язковість, що вимагається семантико-граматичною природою дієслова. Саме такий, визначений раніше, «запрограмований» дієсловом відмінок і є типовою граматичною формою додатка. Для обставини ж відмінок може бути довільний, один із кількох можливих:

Одержав листа у місто (Зн., обст. місця),
 з міста (Р., обст. місця),
 в понеділок (Зн., обст. часу).

Приїхала після канікул (Р., обст. часу),
 без попередження (Р., обст. сп. дії),
 з образою (Ор., обст. сп. дії).

Отже, слово, що виступає в реченні додатком, може бути виражене лише певним (притому лише одним) відмінком чи іншою граматичною формою, яка зумовлюється семантико-граматичними властивостями слова-присудка. Наприклад: *Брат попросив мене прийти з товаришем*. *Форми мене, прийти* залежить від дієслова *попросив* і визначаються ним. Якщо ми говоримо про різні додатки при цьому дієслові, то маємо на увазі лише різницю лексичну (*попросив його познайомити...*) чи в межах частин мови (*послав товаришеві листа* – *послав йому книжку*).

Отже, члени речення – це складові частини синтаксичних схем. На конструктивне членування речень, на виділення його членів нашаровується комунікативний аспект, тобто важливість відповідного члена в комунікативному відношенні, виділення його з-поміж інших членів, його актуалізація в реченні. Обсяг поняття «член речення» дає змогу синтезувати всі аспекти: логіко-синтаксичний, структурно-синтаксичний і комунікативно-синтаксичний.

Змістом члена речення є синтаксичне значення, яке називається синтаксичною функцією. Практичне визначення члена речення ґрунтується на основі комплексу семантичних та формальних ознак з урахуванням комунікативного призначення речення та окремих його частин.

Модель членів речення враховує складні процеси логіко-психологічних основ побудови мовних одиниць, які виконують роль комунікативного зв'язку, і створює зручний апарат граматичного членування речень. Член речення як загальнограматична категорія синтаксису являє собою сукупність значень та форм вираження, за якими ці значення розпізнаються. Більшість членів речення характеризується лише загальним граматичним значенням (наприклад, підмет, присудок, додаток, означення); а обставинам властиві, крім загального, часткові синтаксичні значення (обставина місця, часу, умови, причини, мети, способу дії, міри й ступеня).

У теорії членів речення при визначенні їхніх категорійних значень вживаються такі металінгвістичні номінації як: «морфологізовані» та «неморфологізовані» форми членів речення.

Як загальні, так і часткові синтаксичні значення членів речення супроводжуються набором граматичних (в основному морфологічних) форм вираження, одні з яких є типовими (головними, морфологізованими чи, як їх називають, «ядерними»), а інші – нетиповими, неморфологізованими, периферійними формами.

Є чимало морфологічних форм, що виконують функції лише одного члена речення. Так, дієслова *працюю, працював, працював би* можуть бути тільки присудками двоскладного речення (за винятком випадків, коли вони виступають, наприклад, у ролі підмета: *Працюю* – дієслово 1-ї особи однини), тому що вони мають форми, властиві лише присудкам: час, особу, спосіб. Інші члени речення не можуть мати цих форм. Якщо слово *червоний* і виконує функцію присудка, то категорія часу й способу виявляється в ньому через зв'язок із дієслівною зв'язкою, наявною чи відсутньою.

За більшістю ж морфологічних форм синтаксичні функції не закріплені. Особливо це стосується прийменниково-іменникових конструкцій, яким властива багатофункціональність не лише щодо утворення різних загальних синтаксичних значень у речення (додатка, обставини, означення), а й щодо формування синтаксичних значень у межах конкретного члена речення, тобто часткових синтаксичних значень (обставин місця, часу, причини та ін.).

Різноманітність морфологічного вираження членів речення (наприклад, додаток може бути виражений іменником у непрямому відмінку, інфінітивом, будь-якою субстантивованою частиною мови) і часті випадки формальної схожості окремих членів речення (наприклад, інфінітив у функції додатка, частини складеного дієслівного присудка, обставини мети, означення) створюють значні труднощі при розмежуванні членів речення та визначенні часткових синтаксичних значень у межах загального категоріального значення обставини [32].

Труднощі визначення речення виникають, як правило, тоді, коли члени речення «неморфологізовані», тобто виражені такими морфологічними формами, які виступають у їх периферійних синтаксичних функціях. Тому-то при виділенні члена речення потрібно зважати на: а) характер ядерної форми його вираження; б) існуючий (чи потенціальний) синтаксичний паралелізм форм; в) лексико-граматичні властивості залежного слова; г) синтаксичне запитання.

Мабуть, чи не найбільше труднощів при розмежуванні членів речення виникає у випадку вираження їх прийменниково-іменниковими конструкціями, різноманітними як щодо прийменників так і щодо відмінкових форм. У реченні прийменниково-іменникові конструкції найчастіше залежать від присудка, а отже, виконують функцію додатка та обставини. Проте ці два другорядні члени речення досить важко розмежовуються в конкретних реченнях.

Однією з причин складності визначення категоріальних значень прийменниково-іменникових конструкцій, є те, що члени речення (обставини і додатки) пов'язані між собою семантично. Крім того, та сама загальна ідея може виражатися як обставиною, так і додатком: *На нараді виступили представники нашого колективу. (Виступили де? чи коли? – на нараді).*

Безперечно, досить важко назвати всі способи розмежування загальних та часткових синтаксичних значень при вираженні їх прийменниково-іменниковими формами. Для кожного з таких значень можна виділити свої, так звані часткові прийоми аналізу, які більшою або меншою мірою допомагають на практиці розмежовувати члени речення.

На завершення наших міркувань про члени речення укажемо також на зв'язок категорійних значень членів речення із семантикою слова.

Серед різноманітних способів словесного вираження членів речення є чимало випадків, коли значення члена речення збігається з лексичним значенням іменника в прийменниково-відмінковій конструкції (*п'ятниця* – назва дня тижня, певного часу тижня і «зустрітися в

п'ятницю» – обставина часу), хоча, безперечно, схожість не означає тотожності. Здебільшого члени речення виступають як відповідні конструкти речень, не виявляючи будь-якої залежності від лексичного значення слів, що становлять їх морфологічну основу. Іменник *рік*, маючи загальну семантику часу, як і іменники *тиждень, місяць, епоха, година* та інші, вживаний з відповідними прийменниками (*в, через, після, до*), виступає носієм часових відношень у реченні, урізноманітнюючи загальне обставинне значення часу дії чи стану (*до певного моменту, через конкретний проміжок часу*) вживаним при цьому прийменником, що вимагає відповідної відмінкової форми іменника. При безприйменниковому вживанні у формі знахідного відмінка однини чи множини на значення часу нашаровується значення міри вияву часу, що дає змогу кваліфікувати такий член як обставину міри (*працювати рік, досліджувати роками*). Це спостерігаємо і при вживанні таких іменників у непрямих відмінках з прийменниками *з, понад, близько* та ін. (бути на посаді *з рік, понад рік, близько року*). Такі іменникові конструкції конкретизують дієслова руху щодо простору, вказуючи саме на міру протяжності дії в просторі, як і іменники в формі знахідного відмінка з часовим значенням (*година, рік, день, вічність*) конкретизують дію, виражену дієсловом, і являють собою обставину міри.

Словоназва *дорога*, як правило, виражає просторові відношення і асоціюється у свідомості мовця чи слухача з конкретним предметним відрізком землі, яким рухаються, чи штучно створене сполучення для пересування (залізниця). Виступаючи у формі орудного відмінка однини, в сполученні з іншими словами в реченні словоформа *дорогою* набуває граматичних ознак, що характеризують її лише у взаємозв'язках з іншими словами. Синтаксичні значення, отже, виступають наслідком різного роду взаємовідношень. Так, у реченні *Хлопець пішов до лісу тією дорогою* словоформа *дорогою* внаслідок відношень, що в них ця форма вступає, дістає значення місця, відмінне від лексичного значення слова *дорога*. Лексичне значення лише послужило основою, матеріалом для вираження цією формою просторового відношення.

Іноді лексичне значення іменника не дає змоги використовувати цей іменник у деяких синтаксичних значеннях. Таке граматичне обмеження спостерігається насамперед у сфері обставинних значень. Якщо, наприклад, будь-який іменник може вживатися в ролі підмета, частини присудка чи додатка і якщо іменник *сад* може бути додатком (*розповісти про сад*) чи обставиною, а в межах обставини – обставиною місця (*пішов у сад*) чи обставиною причини (*посварилися через сад*), то є в українській мові чимало іменників, семантика яких досить неподатлива для використання їх як у різних синтаксичних функціях, так і особливо в ролі обставин з різним синтаксичним значенням. Скажімо, іменники *ручка, перо, годинник, квітка, деталь* у формі орудного відмінка без прийменника не можуть виражати значення місця, отже, ніколи не виступають обставинами місця, на відміну від іменників, наприклад, *ліс, поле, село, міст, долина, сад, двір*, що вже своїм лексичним значенням створюють уявлення про місце, простір.

Отже, своєрідність залежності члена речення від семантики іменника виявляється в тому, що конкретна відмінкова форма здатна утворювати саме такий тип значень, а отже, й виступати певним членом речення лише в обмеженому колі лексичного матеріалу.

Характерно, що обставини й додатки, виражені прийменниково-іменниковими конструкціями чи просто іменниками без прийменників, виявляють значні відмінності щодо семантичних обмежень іменників. Саме для обставин характерне більше лексичне обмеження форм, що утворюють відповідні розряди обставин. Що ж до додатків, то тут діапазон лексичних варіантів вираження цього члена речення досить широкий, хоч у кожному окремому випадку можливості дієслова-присудка щодо сполучуваності з іменником, який виконує функцію додатка, обмежені, наприклад, можна *писати ручкою, олівцем, чорнилом*, але не можна *писати космосом, всесвітом, повідомленням*.

Наш загальний висновок зводимо до того, що, незважаючи на багатопроблемність у самому трактуванні наукових постулатів у категорії «член речення» та його значеннєвих варіантів, модель «член речення» утвердила себе в мовознавчій науці й лінгводидактиці. При

умові застосування адекватних методів і прийомів цю модель не лише можна, але й необхідно використовувати у практиці вишівського й шкільного вивчення синтаксису української мови, а також інших мов.

Література

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики: [монографія]. Л.: Наука, 1988. 239 с.
2. Андерш Й.Ф. Проблеми синтаксичної семантики в сучасному зарубіжному мовознавстві// Мовознавство, 1983. № 1. С. 11-19.
3. Артюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт: [монографія]. Москва: Наука, 1988. 340 с.
4. Бабайцева В.В. Система членов предложений в современном русском языке: [монографія]. Москва: Просвещение, 1988. 158 с.
5. Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматике русского языка: [монографія]. Москва: Дрофа, 2000. 640 с.
6. Виноградов В.В. Русский языке: грамматическое учение о слове: [учебн. пособ. для вузов]. [3-е изд., испр.]. Москва: Высш. шк., 1986. 640 с.
7. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. К.: Либідь, 1993. 368.
8. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць: [монографія]. Київ: Наук. думка, 1991. 192 с.
9. Граматика слов'янських мов: основа типології і характерології. Тематичний блок. XV Міжнародний з'їзд славістів 20.08.2013, Мінськ, Республіка Білорусь. 87 с.
10. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: [монографія]. Чернівці: Рута, 1995. 336 с.
11. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису: [монографія]. Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. 378 с.
12. Золотова Г.А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. М.: Наука, 1988. 440 с.
13. Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика: [монографія]. Вінниця: СПД Главацька, 2011. 636 с.
14. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові: [монографія]. К.: Вища школа, 1986. 167 с.
15. Іваницька Н.Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу: [навч.-метод. посібник]. К.: Вища школа. Головне вид-во, 1989. 63 с.
16. Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія: [зб. наук.пр.]. Вінниця: ВДПУ, 2000. Вип.2. С. 70-73.
17. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. К.: Академія, 1991. 288 с.
18. Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: [монографія]. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
19. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наук. думка, 1966. 324 с.
20. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. Л.: Наука, 1978. 387 с.
21. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: [монографія]. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
22. Никитин В.М. Основы учения о второстепенных членах предложения // Исследование по семантике и семантические аспекты языка. Уфа, 1985. С. 102-108.
23. Попова І.С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель): [монографія]. Д.: Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.
24. Распопов И.П. Строение простого предложения в современном русском языке. М.: Просвещение, 1970. 192 с.

25. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. К.: Наук. думка, 1988. 240 с.
26. Русская грамматика / под ред. Н.Ю.Шведовой. М.: Наука, 1982. Т.2: Синтаксис. 709 с.
27. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. К., 2006. 716 с.
28. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики. К.: Основи, 1998. 324 с.
29. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис [за заг. ред. І.К.Білодіда]. К.: Наук. думка, 1972. 515 с.
30. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів [С.Я.Єрмоленко, С.П.Бибик, О.Г.Тодор]. К.: Либідь, 2006. 221 с.
31. Чеснокова Л.Д. Синкретизм в сфере членов предложения // Филологические науки. 1988. № 4. С. 41-47.
32. Швець І.Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові. Одеса: Одеський ун-т, 1972. 58 с.
33. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: [підручник]. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

3.8.Modern Ukrainian Dramaturgy: Intertextual Strategies

3.8.Інтертекстуальні стратегії сучасної української драматургії

Українська драматургія кінця ХХ – початку ХХІ століття веде постійний діалог з національною та світовою культурною традицією, апелюючи як до знакових, так і до менш відомих текстів, митців, художніх практик, соціальних та культурних контекстів. Нерідко її тексти містять системні елементи подвійного кодування – тобто, розраховані як на пересічного «споживача», так і на яскравого інтелектуала, здатного вловлювати акуталізовані або ретрансльовані культурні алюзії, відчувати «мікроелементи» неназваних текстів, і навіть через обважніле культурним досвідом сприйняття включатися в інтерпретаційну гру, стаючи новим «співтворцем» драматургічного тексту.

Інтертекстуальність, – переконана М. Шаповал, – сьогодні претендує «посісти ключове місце серед комунікативних стратегій сучасної культури» [26]; С. Петровська наголошує на суттєвому посиленні комунікативного аспекту інтертексту у сучасній літературній та літературознавчій практиці [16, с. 312]; на думку В. Просалової, саме інтертекстуальність визначає художній текст «як поєднання численних інших текстів чи їх фрагментів, сполучення непоєднуваного, іноді парадоксального, що призводить до невичерпності й непередбачуваності авторських варіацій» [19, с. 4]; для Т. Динниченко очевидно, що «концепція інтертекстуальності вивела на поверхню глибинні «вічні питання»: існування і розвитку культури, культурної пам'яті та еволюції людства, свідомого і несвідомого у творчості і сприйнятті художніх творів» [9, с. 11]. Водночас Н. П'єге-Гро вважає, що інтертекстуальність не можна розглядати ані як наслідування, ані як філіацію: «йдеться не стільки про запозичення (цитати завжди поза лапками), скільки, насамперед, про несвідомі і ледь вловимі сліди. Якщо визначити інтертекстуальність саме так, то вона не вимагає ані наслідування тих чи інших творів минулого, ані міжтекстових відсилань, проте передбачає принципову рухомість самого письма, що транспонує попередні чи нинішні висловлювання» [20].

Якщо в царині дослідження прози та поезії інтертекстуальні практики опрацьовуються літературознавцями стабільно і ґрунтовно (В. Антофійчук, О. Астаф'єв, А. Волков, О. Гальчук, Л. Гетьман, Т. Динниченко, Д. Затонський, Н. Ліхоманова, Д. Наливайко, І. Набітович, Н. Науменко, І. Нікітіна, А. Нямцу, Т. Пашняк, В. Просалова, П. Рихло, О.

Штепенко та багато інших), то для драматургії проблема інтертекстуальності, на думку Є. Васильєва, «належить до найменш розроблених», оскільки драматургічні тексти «приваблюють увагу дослідників інтертекста у набагато меншій мірі, ніж тексти прозові та поетичні» [5]. Приймаючи цю тезу Є. Васильєва, зазначимо, що у працях О. Бондаревої, М. Гуцол, О. Когут, Н. Малютіної, М. Шаповал, та, зрештою, і самого Є. Васильєва драматургічному інтертексту вже приділено чималу увагу. О. Бондарева розглядає перехід документалізму в інтертекстуальність у творах сучасної української драматургії, пропонує концепцію транзитивного героя сучасної української драми та активно працює з її найширшими претекстами, М. Гуцол фіксує, як сучасна українська література обирає за основу традиційні сюжети і образи, О. Когут звертається до архетипних сюжетів і образів з позицій психоаналітичної теорії; Н. Малютіна впевнено працює у царині драматургічної інтертекстуальності та інтермедіальності.

І. Гринишина і Т. Марченко звертають увагу, що «дуже багато західноєвропейських та українських письменників інтерпретують жанрові структури, мотиви, образи своїх авторитетних попередників, не відкидаючи досвіду, але й не будучи слухняними продовжувачами» [8, с. 32]. По суті, дослідницями запропоновано універсальний шлях аналізу інтертекстуальних ресурсів конкретного твору через: 1) мотивні коди, 2) образну специфіку та 3) жанрові структури. Відповідно, ми скористаємось цим алгоритмом у вибудові логіки аналізу емпіричного драматургічного матеріалу.

Сучасний драматургічний процес, як і всі його тексти, важко уявити поза різними проявами інтертекстуальності. Одна із питомих моделей власне драматургічної інтертекстуальності – коли один текст у певному обсязі, зберігаючи сюжет або мікросюжет, потрапляє всередину п'єси, стає її вставним конструктом та інспірує структуру «театру в театрі». На сцені також доволі рельєфно сприймаються інші різновиди інтертекстуальних прийомів – стильові алюзії, цитатні ремінісценції, жанрові та сюжетні матриці, діалоги культур та епох. «Текст усередині іншого тексту може створювати чи модифікувати шкалу «реальний-фікційний», «дійсний-умовний», а також «природний-штучний», констатуючи відповідні опозиції або ж знімаючи їх» [1, с. 32], проте інтертекстуальна природа сучасної української драматургії виходить за межі подібних опозицій.

Оскільки далеко не всі п'єси зазнають сценічного втілення і не можуть розраховувати на довге сценічне життя, українські драматурги В. Босович, Я. Верещак, О. Гончаров, О. Миколайчук, Неда Неждана, О. Чирков, Л. Чупіс та багато хто ще нерідко перетворюють свої тексти на свідому літературну гру, розраховуючи у першу чергу на підготовленого, обізнаного з певним регістром літературних творів читача, для якого не треба писати розлогі коментарі. «Зазвичай автор, розраховуючи на підготовленого читача, намагається такого коментування не давати, особливо якщо йдеться про загальновідомі цитати і прецедентні тексти, до яких іде відсилання» [26].

Так, яскравою інтертекстуальністю насичені п'єси «Іконостас України» В. Вовк, «Рукавичка» В. Діброви, «Мені тісно в імені твоєму» Т. Іващенко, «Третя рота» О. Клименко, «Друже Лі Бо, брате Ду Фу» О. Лишеги, «Ассо та Піаф, або Ще один тост – за Мермоза!» О. Миколайчука, «І все-таки я тебе зраджу» Неди Нежданої, «Доки море перелечу» В. Фольварочного, «Бідолашний Гамлет» О. Чиркова, «Сподіватись» Ю. Щербака та багато інших драматургічних текстів, чим, власне, розбивається «міф про неінтелектуальність української літератури» [24]. Відтак «найширший літературний дискурс розглядається сучасними драматургами як своєрідна міфологічна система, придатна для гри та інтерпретації через сформованість власного асоціативного поля, а безліч новітніх драматургічних текстів починає орієнтуватися на елітарного реципієнта, здатного декодувати ті чи інші ігрові стратегії в опрацюванні літературних міфів», – зазначає О. Бондарева [2, с. 272–273]. Проте найновіші дослідники розвивають ідею інтелектуальної інтертекстуалізації драми далі, поширюючи її не тільки на рівень власне текстів, але й на жанрову креацію.

Для дослідження сучасної української драматургії важливо встановити кордони терміну «сучасна драматургія», які на сьогодні є доволі розмитими. Так, М. Шаповал як сучасну розглядає майже всю драматургію ХХ і початку ХХІ століть, у поле її аналізу як «сучасні» потрапляють п'єси у діапазоні від класиків І. Кочерги, Я. Мамонтова, М. Куліша до В. Діброви, О. Росича, В. Сердюка, О. Ірванця, Л. Чупіс, Неди Нежданої та інших справді сучасних авторів різних творчих поколінь. Водночас більшість дослідників сучасної драматургічної літератури (О. Бондарева, Л. Бондар, Н. Веселовська, Т. Вірченко, М. Гуцол, О. Когут, Н. Малютіна, Н. Мірошниченко, Ю. Скибицька, А. Скляр, Л. Сидоренко, О. Хомова, О. Цокол) у даному контексті ведуть мову про драматургію, нижньою хронологічною межею для якої є 80-ті роки ХХ століття, а верхньою – поточний рік.

Проте від початку ХХІ століття цей період стає все тривалішим, тож поступово пересувається і нижня його межа. Так, в одній із найсвіжіших теоретичних праць, присвячених сучасній драматургії, Є. Васильєв засвідчує, що «під сучасною драматургією (якій має відповідати англomовний термін *contemporary drama*) ми розуміємо світову драматургічну практику упродовж останніх десятиліть, починаючи з 1991 року» [6, с. 13], мотивуючи цю точку відліку глобальними геополітичними змінами у світовому контексті – насамперед розпадом Радянського Союзу та ще кількома співмірними подіями.

О. Бондарева відлік сучасної драматургії маркує 1980-1990-ми роками (на її думку, драматургія готувала розпад тоталітарної держави та знетронення її культури, підриваючи соцреалістичний канон зсередини) і вважає, що верхня її межа лишається відкритою та рухомою, а саму сучасну драматургію розглядає як ревізію «внутрішніх естетичних резервів всеохопного концепту «Театр» і семантичних полів, пов'язаних з його внутрішнім наповненням» [2, с. 454].

Дослідниця виокремлює різні стратегії авторефлексії художньої літератури, через які в сучасній українській драматургії проявляє себе інтертекст: «українські драматурги кінця ХХ – початку ХХІ ст. повертають драматургічним текстам рафінований літературоцентризм, який закріплюється через різні алюзивно-ремінісцентні принципи: а) через гру з традиційними сюжетами і вічними образами («Помилка Сервантеса» В. Герасимчука, «Осінь у Вероні», «Заповіт цнотливого бабія» А. Крима), їх апокрифічне переосмислення; б) гру з діяхронним дискурсом тривалих літературних рецепцій «традиційних структур» («Заповіт цнотливого бабія» А. Крима, «Помилка Сервантеса» В. Герасимчука, «Дванадцята ніч, зіграна акторами далекої від Англії країни, які ніколи не знали слів Шекспіра» В. Клименка); в) завуальоване дистанціювання від літературних претекстів, використання їх естетичних кодів в інших семантичних площинах («Блонді та Адольф» З. Сагалова); г) авторську гру новітніх драматургів з відомими біографічними міфами видатних письменників через полеміку з їх творчістю («Не вірте добродію Кафці!» З. Сагалова, «Поганські святі (Лев і Левиця)» І. Коваль). Вона ж звертає увагу на те, що «у новітніх п'єсах нерідко домінує семіотичний контекст креативної життєвої поведінки» [2, с. 196], і у такий контекст як раз вписуються всі біографічні п'єси В. Герасимчука.

Фактично, як зауважує Л. Сидоренко, «Олена Бондарева підкреслює постмодерний характер авторефлексії літератури – гру, іронію, змішування кодів, відверту інтертекстуальність, деміфологізацію і, одночасно, повернення до настанов модернізму, актуалізованого саме сучасною українською літературою, особливо до створення нового міфу, елітарності, уваги до фігури митця» [21, с. 3]. Також вартує на увагу спостереження Л. Бондарук, що «художній текст як варіант культурної трансформації все частіше наповнюється універсальними структурами, серед яких міфопоетичні, архетипні, символічні посідають провідне місце й уже не розглядаються як елементи долітературної архаїки, а навпаки, як структурні елементи індивідуального й колективного несвідомого, а отже, як структурні елементи літературної системи» [3, с. 295]. По суті, Л. Бондарук вказує на різні рівні культурологічного інтертексту та механізми його функціонування у літературному тексті.

Наприкінці 1970-х – 1980-х рр., як зазначає О. Бондарева, «в українській драматургії на хвилі потужного документального струменя зароджуються засади інтертекстуалізму та міжтекстової полемічної комунікації, які розвиватимуться наприкінці 80-х та у 90-ті рр. ХХ століття» [2, с. 58]. Т. Черкашина у площині між «документалізмом» та «інтертекстуальністю» в українській літературній традиції вбачає ще одну питому тенденцію, яку маркує терміном «непрямий документалізм» [25, с. 270], коли документальна основа та певні реалії встановлюються у художньому тексті опосередковано.

Зрозуміло, що інтертекстуальність притаманна не лише драматургії, а всім родовим і жанровим різновидам сучасної літературної практики. «Інтертекстуальність є іманентним елементом полістилістики постмодерністського роману (а також одним з провідних концептів сучасного художнього мислення загалом), що відзначається різноманітним визначенням, типологією і формами, та виконує у тексті різноманітні функції: спосіб конструювання тексту; підсилення змісту твору шляхом введення в текст актуалізованих раніше думок, ідей, образів; творення унікальної літературно-культурологічної площини тексту; перетин, взаємопроникнення та гармонійне співіснування багатьох вимірів існування людства в межах одного текстового простору», – наголошує М. Кірячок [11].

На відносно обмеженість ретрансльованих сучасною літературою текстів вказує Л. Біловус: «Парадоксально, але експлікація зв'язків між текстами не посилює «поліфонічності» і «багатоголосся» тексту, а лише виявляє, що щойно створений текст обертається навколо дуже обмеженого і замкнутого кола текстів, на які він посилається» [1, с. 36]. Популярність інтертекстуальності не тільки у авторів, але й у читачів В. Просалова пояснює тим, що «інтертекстуальність характеризує світовідчуття сучасної людини, яка живе у світі текстів» [19, с. 5].

Розглядаючи драматургічний доробок В. Герасимчука, врахуємо, що «з точки зору автора інтертекстуальність – це спосіб генези власного тексту і постулювання власного поетичного «Я» через складну систему відношень опозицій, ідентифікацій та маскувань з текстами інших авторів. Аналогічно можна говорити про автоінтертекстуальність, коли при породженні нового тексту ця система опозицій, ідентифікацій та маскувань діє вже в структурі ідіолекту певного автора, створюючи багатовимірність його «Я»» [1, с. 38]. В. Герасимчук у циклі «П'єси про великих» намагається створити власну систему відношень з біографіями та творчістю кожного зі своїх протагоністів, при цьому вдаючись до несхожих жанрових експериментів, напрацьовуючи оновлення вже відомих форм літературної біографії та навіть реінтерпретуючи власні драматургічні твори.

По суті, написання драматургічних біографій яскравих креаторів драматург робить справою свого письменницького дослідництва і головною творчою інтенцією, власним «естетичним мотивом» [17, с. 149], наявним у структурі його духовного життя і письменницького покликання. На яких читача і глядача при цьому орієнтується драматург? – На абстрактних і доволі умовних, на інтелектуалів, «які прагнуть віднайти у мистецтві не зразки розтину і деструктивних тенденцій, не плоди безмірного експериментаторства, яке культивується як єдино можливий шлях, а високі моральні орієнтири, філософські тлумачення і надзвичайного рівня культурне месіанство» [2, с. 225]. Розмову з інтелектуалами драматург реалізує як через авторську інтенцію, так і через потужний культурологічний інтертекст. «Закономірно виникає питання, чому культура прагне до виховання нелінійного сприйняття? Чи не свідчить це про якийсь загальний духовний процес, який так активно заперечують самі постмодерністи, всередині якого ми перебуваємо і який намагаємося збагнути, щоб діяти у ньому адекватно, з-поміж іншого, чи це не процес самозбереження, повернення розбещеного масовою культурою читача до сутності художнього твору, до його прихованого порядку, який уже розгортає не автор, а реципієнт?» [15, с. 105].

Погодимося з В. Просаловою, яка у дослідженнях окремих творів і авторів вважає вузьку модель інтертекстуальності набагато продуктивнішою, аніж широкую: у теоретичних вимірах вузької моделі проглядає «розпізнавана, свідомо маркована автором взаємодія» [19,

с. 8], і такий принцип аналізу буде виправданим в оптиці окремих п'єс, прийомів чи жанрів, але на рівні узагальнень все одно виникне необхідність звернення до широкого потрактування інтертекстуальності, а в контексті театральних одиниць – навіть і інтермедіальності.

Тексти циклу «П'єси про великих» В. Герасимчука присвячено знаковим постатям історії, філософії, літератури, музики, малярства, тобто, всі їх персонажі – це історично реальні особи, наділені власною відносно відомою біографією, вже запрограмовані на певне сприйняття читачем або глядачем. Про специфіку сприйняття таких персонажів писав Ю. Караулов: «Включення у референтну (антиреферентну) групу історичної особи, великого діяча культури минулого, широко відомого автора прецедентних текстів в цілому є зрозумілим і виправданим. Таке розширення кола осіб, залучених автором дискурсу (оповідачем) до обговорення як повсякденних життєвих ситуацій, так і всезагальних питань суттєво збагачує ідейно-проблемний зміст твору, нарощує його духовний заряд, збільшує впливову естетичну та етичну потужність. Той же ефект дає і введення персонажу художнього твору до складу референтної групи тієї чи іншої мовної особистості. Різниця лише в тому, що ім'я персонажа прецедентного тексту наділено потенційною метафоричністю більшою мірою, ніж ім'я конкретної історичної особи. Так, ім'я Дон Жуана легше могло би використовуватися у непрямому значенні, ніж ім'я Ларошфуко. Проте умовою входження у референтну групу має бути повна відсутність метафоричності у власного імені, що сприяє посиленню ілюзії достеменності, реальності відповідної особи» [10, с. 228].

Як драматург В. Герасимчук віддає перевагу інтертекстуальним набуткам біографічної драми. Осмислюючи специфіку останньої, Є. Васильєв наголошує, що «теоретики драми (Б. Брехт, О. Чирков, В. Головчинер) відзначають два її жанрові типи». Перший він називає «аристотелівською», або «закритою» драмою, яка «розкриває характери персонажів через їхні вчинки. Такій драмі притаманна фабульна будова з необхідними при цьому атрибутами – зав'язкою, розвитком дії, кульмінацією та розв'язкою. У такому типі драми зберігається хронологія подій і вчинків героїв на відносно обмеженому просторі». Другий жанровий тип драми маркований як «неаристотелівська», або «відкрита» драма: «в її основу покладено синтетичне художнє мислення, коли до драматичного роду активно проникають епічні чи ліричні елементи, створюючи враження міжродової дифузії. Це характерно як для драматургії минулого (театри Кабукі і Но, «Перси» Есхіла), так і для драматичної творчості сучасності (Б. Брехт, Н. Хікмет, М. Куліш, Є. Шварц, Е. Йонеско)». В середині другого різновиду дослідник розрізняє епічну та ліричну драму: «якщо в даному жанровому типі домінують епічні елементи, то така драма називається епічною. Притаманними їй елементами можуть бути умовність, інтелектуалізація змісту, активне втручання письменника в дію. Епічна драма яскраво представлена у творчості Б. Брехта, Є. Шварца, С. Третьякова, Х. Байєрля, Б. Стейвіса, Н. Хікмета, Ф. Дюрренматта, М. Куліша тощо. У ліричній драмі автор виносить у центр зображення внутрішній світ героїв. У ній помітну роль відіграють ліричні елементи, значно посилюються естетичні функції умовності, деформуються часові та просторові параметри, складнішою стає композиція, домінують асоціативні зв'язки (п'єси Лесі Українки, М. Метерлінка, О. Блока, М. Цветаєвої тощо)» [4, с. 52].

О. Когут, розглядаючи сучасні біографічні п'єси, задається питанням: а чим, власне, виступає автобіографічний сюжет – симулякром біографії чи новітньою міфологією? [12, с. 299]. Проте відповідь на це питання у її монографії так і лишається відкритою.

Показово, що цикл «П'єси про великих» В. Герасимчука є доволі складним для літературознавчої рецепції, оскільки у центрі кожної драми опиняється «видатна історична чи культурна постать, чий земний шлях є подвижницьким і гідним осмислення, але чий образ у подальших рецепціях зазнав певної міфологізації і став сприйматися майже на рівні штампу чи стереотипу» [2, с. 225].

Драми циклу «П'єси про великих» Валерія Герасимчука привертають увагу О. Хомової [22, с. 243]: у поле її розмислів потрапляють п'єси «Андрей Шептицький», «Поет і король, або Кончина Мольєра», «Окови для Чехова», «Цикута для Сократа», «Трагедія Нобеля і драма Хемінгуея». Дослідниця на матеріалі циклу «П'єси про великих» виокремлює іманентні риси біографічної драми, які дозволяють письменникові «заглиблюватись у психологію героїв, працювати розкуто і спокійно, уникати штукарства і надмірних експериментів, адже споживач такої драматургії буде, як правило, людиною витонченою, інтелекгентною і ерудованою, якій видатні імена багато про що говорять» [22, с. 243]. Такими рисами О. Хомовій бачаться: «експлуатація відомої та передбачуваної емоційності, закладеної в самому біографічному матеріалі», «надійний прихисток відомого імені» та «єдиний культурний код» [22, с. 243]. Проте далеко не всі названі тексти підпадають докладному аналізу. Здебільшого в обох розвідках йдеться про сюжетні перипетії (при цьому неодноразово наголошено на сухості та інформативності сюжетів, отже, абсолютно не сприйнято підтекст), зауважується стильова обмеженість текстів (системні драматургічні пошуки В. Герасимчука О. Хомова постійно низводить виключно до неореалізму), лише зрідка увага звертається на поетику (тут декларуються одноманітність і статичність поетикальної форми та наближеність до драми для читання), стосовно образів головних персонажів дослідниця теж позбавлена літературознавчого оптимізму (так, зародки характеру вона побачила з усього циклу лише у «Трагедії Нобеля і драмі Хемінгуея») [22, с. 243–252]. При такій загальній дослідницькій тональності не дивно, що О.Хомова у підсумку стверджує: «ці п'єси, актуальні, злободенні вчора, сьогодні вже тематично, проблематично значною мірою застаріли» [23, с. 13–14], а естетичні досягнення драматурга таким аналізом практично знівельовані.

Є.Васильєв текстами В. Герасимчука «Приборкування... Шекспіра!» та «Помилка Сервантеса» у монографії «Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації» ілюструє такі сучасні драматургічні тенденції, як «метадраматичність» та «метатеатральність» [6, с. 200–201]. Проте у статті щодо особливостей сучасної української біографічної драми він же постать і творчість В. Герасимчука оминає, хоча цей драматург є чи не найвиразнішим її репрезентантом у сучасній українській драматургії [4, с. 52–57]. Так само поза творами В. Герасимчука розглядає сучасну українську біографічну драму О. Когут [12, с. 299–307].

Полемічно оцінила драму В. Герасимчука «Андрей Шептицький» літературна і театральна критика. І. Вишневська цю «першу драматургічну спробу висвітлити таку постать як Андрей Шептицький» називає «серйозною п'єсою», особливу увагу звернувши на її жанр реквієму, і так само схвально оцінює виставу Львівського театру імені М. Заньковецької – і режисуру Ф. Стригуна, і акторську роботу, і сценографію, і музичне оформлення (І. Вишневська. Реквієм про нездоланність). М. Косів написав про текст В. Герасимчука винятково компліментарно: «Найперше те, що Валерій Герасимчук уродженець центральної України (Тетіївського району на Київщині), одначе його проникнення у львівські (галицькі) реалії достойне похвали. Драма написана з великою мірою документальності, до того ж – доброю мовою» [14]. Натомість М. Гратен назвала сам твір В. Герасимчука «графоманською поемою», а виставу заньковчан – «кон'юнктурною агіткою, змайстровною в найліпших традиціях ідеологічних маніпуляцій» [7].

Докладно цикл «П'єси про великих» В. Герасимчука аналізує О. Бондарева. У її монографії «Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання» В. Герасимчуку присвячено майже цілий підрозділ, у якому не лише згадано, а й проаналізовано цикл «П'єси про великих» і запропоновано авторську класифікацію драматургічних стратегій В. Герасимчука на теренах біографічної драми. Це на сьогодні чи не найповніше дослідження драматургічного доробку цього автора, хоча навіть воно не дає відчуття повноти літературознавчої рецепції циклу.

Насамперед дослідниця доводить, що В. Герасимчук «в опрацюванні біографічного матеріалу... вступив у жваву полеміку з таким узагальненим штампом суспільної свідомості,

як поширена у ХХ столітті серія «ЖЗЛ» («Жизнь замечательных людей»)) [2, с. 225]. Переважна більшість п'єс у творчому доробку цього письменника належить саме до біографічних драм. «Для автора дуже важливо визначити «свій» жанр чи «свої жанри». Якщо письменнику вдалося обрати відповідно до свого обдарування, ставлення до життя, проблематики, що його цікавить, відповідні цьому жанри..., він відчуває себе в них упевнено» [13, с. 55]. Досягненням В. Герасимчука як драматурга О. Бондарева небезпідставно вважає його сміливість експериментувати з трьома типами взірцевої художньої біографії, серед яких розрізняються:

1) порівняльна, або паралельна художня біографія, започаткована Плутархом («важлива не послідовність подій, а їх ідентична система, структурні компоненти якої легко уподібнювати») [2, с. 226];

2) агіографічна біографія, започаткована житійною літературою («на кшталт «життєписів святих», де домінує вибірковий хронологічний принцип подачі фактів, представлений через стандартизовані типові кліше – «агіографічні штампи»)) [2, с. 226];

3) семіотична біографія, зароджена у культурній традиції піфагорейців («здатність однієї людини до свідомого знакового конструювання власної біографії як наслідування життя іншої людини») [2, с. 226].

До першого різновиду віднесено «Трагедію Нобеля і драму Хемінгуея» та «Коханих Бетховена і коханок Паганіні», до другого – п'єси «Андрей Шептицький», «Окови для Чехова», «Душа в огні» («Довженко»), «В облозі саламандр» (Чапек), до третього – «Цикуту для Сократа» і «Помилку Сервантеса».

Поза цією класифікацією опиняються два тексти циклу – «Поет і Король, або Кончина Мольєра» і «Приборкування... Шекспіра!». По суті, обидва тексти аналізуються О. Бондаревою не класифікаційно, у контексті «міфа театру», відтак її класифікацію можна доповнити четвертим параметром – «метатеатральна біографія», в якому будуть активізовані всі параметри обґрунтованої нами дефініції «культурологічний інтертекст». Зокрема, у п'єсах метатеатральної біографії відчувається надмір алюзивних форматів, коди мають проєкції на сучасність і є визнаваними, наявні компактні сигнали міксованих прецедентних текстів, концентровано явлений образ самого драматурга з його особистим біографічним досвідом, головний персонаж стає медіатором між різними кодами, і, зрештою, інтертекст переростає у жанр. Такі характеристики засвідчують, що біографічна драма під пером вправного митця перестає бути реплікованою біографією і набуває ознак особливої форми міжкультурної та внутрикультурної комунікації.

Також будемо далі говорити про відчайдушні спроби В. Герасимчука оновити національний біографічний канон української драматургії. Ця властивість притаманна не лише його творчості, а є спільною рисою української драми 1990-х – 2010-х років і пов'язана зі змінною ідентичністю сучасної української літератури, схильною до двох визначених Я. Поліщуком тенденцій: «Це, з одного боку, спроби переписування загального канону, з відповідним зміщенням акцентів, що має відповідати умовам творення незалежної української держави... З іншого боку, маємо справу з творенням індивідуальних, авторських версій національної пам'яті: саме вони найвиразніше втілюють специфіку художньої літератури як мистецтва уявних інтерпретацій минулого, мистецтва множинних світів, у яких луною озиваються передусім голоси тих історичних персонажів, яких не почули чи не зрозуміли сучасники» [18, с. 213–214]. Водночас перегляд не світового, а суто українського культурного канону у В. Герасимчука супроводжується виключно введенням нових біографічних постатей, які він небезпідставно вважає знаковими для українства (Андрей Шептицький, Олександр Довженко, Дмитро Яворницький), проте драми «Андрей Шептицький» та «Душа в огні» лишаються поза історичним оптимізмом, а у п'єсі «Репін і Яворницький» історичний оптимізм з'являється лише у слові «Читця від автора». Пояснюючи передумови такого фатального песимізму багатьох творів української літератури, О. Юрчук наголошує: «пригадування українських втрат, спричинених

імперською експансією, що не супроводжуються осмисленням, конструює неоптимістичну перспективу, за якою імперський центр продовжує бути «значущим іншим» [27, с. 20].

Загальне резюме О. Бондаревої щодо циклу «П'єси про великих» засвідчує, що усталені межі біографічних жанрових канонів, з одного боку, правлять за його структурну основу, а з іншого, «дещо розмиваються, ускладнюючись за рахунок паралельних сюжетів, амбейної композиції, подвійного коду театральної умовності, різнорівневої гри у мові та семантиці, залучення/нівелювання активних структур «театру в театрі» та одночасної деструкції їхніх кордонів і суттєвої активізації семіотичного коду. Такий широкий спектр новаторських прийомів драматургічного письма свідчить про очевидні еволютивні процеси у жанровій парадигмі вітчизняної біографічної драми в цілому» [2, с. 247].

Як бачимо, об'ємний біографічний доробок драм В. Герасимчука, ще досі належно не інтерпретований, заслуговує на фахове прочитання та філологічний аналіз, що вбачається доречним у контексті інтертекстуальної методології сучасного літературознавства.

Сучасні літературознавчі розвідки, присвячені феномену інтертекстуальності, коливаються між вузьким («чужі» тексти, так чи інакше присутні у структурі твору) та широким (вся культура як інтертекст) її розумінням. Будь-який вихід за межі тексту є однозначно комунікативною ситуацією і може бути потрактований як діалог текстів, письменників, культур, епох.

До формальних параметрів інтертексту сучасної української драматургії можна віднести тип героя, особливості культурного діалогізму, редукцію та міксування прецедентних текстів, арсенал їх «сигналів» і «знаків». Інтертекстуальні стратегії активно працюють у сучасній українській драмі та оприявнюються не лише в її текстах, але і в дослідженнях її специфіки, видавничих проектах, театральних виставах.

Сучасна українська драматургія загалом, і біографічна драма зокрема, розглядаються як перспективний матеріал для літературознавчих аналізу та узагальнень. Заради створення цілісної панорами культурологічного інтертексту сучасної української драматургії варто проаналізувати доробки різних авторів, і цикл «П'єси про великих» Валерія Герасимчука, яким утверджено «біографістику довіри», може розглядатися як благодатний матеріал, що започаткує таку панораму.

Література

1. Біловус Л. Інтертекстуальність як модус новаторства (на матеріалі творчості І. Світличного та В. Стуса) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н. : 10.01.06 – теорія літератури. Тернопіль, 2003. 172 с.
2. Бондарева О. Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2006. 512 с.
3. Бондарук Л. Символ у багаторівневій структурі тексту: Марсель Пруст, Морес Метерлінк : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2015. 336 с.
4. Васильєв Є. Епізація і ліризація в сучасній драматургії (на матеріалі української біографічної драми). Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство) : збірник наукових праць. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. № 2 (20), жовтень 2017. С. 52–57
5. Васильєв Є. Інтертекстуальність у драматургії ХХ століття: Владімір Набоков і Ежен Йонеско. URL : <http://studentam.net.ua/content/view/8840/97/>.
6. Васильєв Є. Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації : автореф. дис... докт. філол. н. Київ, 2018. 40 с.
7. Гратен М. Реквієм для академічного театру. URL : http://postup.brama.com/000729/127_9_1.html
8. Гринишина І., Марченко Т. Інтертекстуальність та її роль в аналізі літературного твору. Філологічні науки. Літературознавство. 12, 2012. URL : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/5947/3/8.pdf>

9. Динниченко Т. Типологія форм інтертекстуальності у французькій модерністській прозі (на матеріалі творів Андре Жіда) : автореф. дис. ... к-та філол. наук. Київ, 2016. 19 с.
10. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность : монографія. Изд. 7-е. Москва : Изд-во ЛКИ, 2010. 264 с.
11. Кірячок М. Інтертекстуальність як форма художньої реалізації апокаліптичних візій в українському постмодерністському романі. URL : [file:///Users/air/Downloads/85549-180432-1-SM%20\(2\).pdf](file:///Users/air/Downloads/85549-180432-1-SM%20(2).pdf).
12. Когут О. Біографія як матриця сюжету в сучасній українській і польській драматургії. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. Вип. 16. С. 299–307.
13. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.
14. Косів М. Політик на митрополичому престолі. URL : http://postup.brama.com/001010/167_7_1.html
15. Левченко Е., Фомичева В. Формула сюжету. Теорія. Практика : монографія. Київ : НЦТИ ім. Леся Курбаса, 2011. 232 с.
16. Петровская С. Параметры интертекстуальности в филологическом анализе текста. Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. Зарва. Київ : Освіта України, 2008. Вип. XVI: Лінгвістика і літературознавство. С. 304–313.
17. Поліщук О. Художнє мислення: естетико-культурологічний дискурс : монографія. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2007. 208 с.
18. Поліщук Я. Трансгресії колективної та індивідуальної пам'яті (на матеріалі сучасної української романістики). Українські трансгресії XX – XXI століття: Звільнити майбутнє від минулого? Звільнити минуле від майбутнього?: Культура – Історія – Політика / Наукова редакція і вступ Агнешки Матусяк. Вроцлав; Львів : ЛА «Піраміда», 2012. С. 211–227.
19. Просалова В. Інтермедіальні аспекти новітньої української літератури : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2015. 154 с.
20. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности. URL : <http://abuss.narod.ru/Biblio/piegegro.htm> .
21. Сидоренко Л. Своєрідність сучасної біографічної драми: наукова рецепція. Південний архів. Філологічні науки. 2017. № 69. URL : <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/31357>.
22. Хомова О. Художні можливості біографічної драми (на матеріалі «П'єс про великих» В. Герасимчука). Проблеми сучасного літературознавства. Одеса : Астропринт. 2012. Вип. 16. С. 243–252.
23. Хомова О. Художні пошуки в українській постмодерній драмі: жанри, конфлікти, характери : автореф. дис... канд. філол. н. Київ, 2012. 17 с.
24. Хороб М. Грані художнього буття: нариси з української літератури XX століття : дослідження, статті, критичні етюди. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 428 с.
25. Черкашина Т. Мемуарно-автобіографічна проза XX століття: українська візія : монографія. Харків : Факт, 2014. 380 с.
26. Шаповал М. Система координат: типологія міжтекстової взаємодії та маркери інтертекстуальності. Вісник Львівського університету. URL : <http://litmisto.org.ua/?p=18967>.
27. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 224 с.

3.9. The Concept of Emancipated Woman in the Writings of Olga Kobylsky and Eliza Ozheshko

3.9. Концепція емансипованої жінки у прозі Ольги Кобилянської й Елізи Ожешко

Проблема жіночої емансипації в українській та польській літературах починає відлік вже у в 40-х роках XIX ст. Однак лише у другій половині цього століття це питання набуває характеру гострої соціальної та національної проблематики. Провідні письменники, публіцисти, громадські діячі Польщі та України всякими способами сприяли поштовху жіночого руху в тодішньому суспільстві. Найперше, вони хотіли вплинути на свідомість жінок, щоби ті самі усвідомили свою повноцінність у світі. Це б допомогло активніше заявити їм про свої права [12].

У своїх працях дослідники активно пропагували ідею освіти жінки. Неабиякий внесок до питання емансипації внесла українська письменниця Марко Вовчок. В 1870 році вона робила спроби заснувати в Росії журнал «Переводи лучших зарубежных писателей», який вона хотіла видавати для інтелігентних жінок [2]. Зазначимо, що саме вона редагує статтю Джона Стюарта Міла «Поневолення жінок», яка вважається засадничою для феміністичного руху в тодішній Європі. Марка Вовчка можна вважати першовідкривачем «жіночого питання» в українському письменстві, що стало своєрідним літературним містком для появи нових жіночих образів у творах гендерної тематики інших авторок, зокрема Наталії Кобринської, Олени Пчілки, Лесі Українки, Ольги Кобилянської.

Так, Ольга Кобилянська належить до тих митців-модерністок, художні здобутки якої засвідчили європейський рівень української літератури кінця XIX – початку XX століть.

У творчості цієї письменниці спостерігаємо багатство жіночих образів, які відображають думки, прагнення, почуття самої авторки. Її героїні часто є проєкціями її власного «я», більше того, вони дещо ідеалізовані [9]. Письменниця бачила сенс свого життя не лише в тому, щоби одружитися з коханим чоловіком, вона прагнула нарівні з ним здобути гарну освіту, віднайти й зреалізувати себе в суспільно-корисній діяльності, щоби досягнути незалежного становища. Для свідомості тогочасного суспільства подібні погляди на життя були аморальними.

Великою заслугою письменниці можна вважати те, що вона однією з перших в українській літературі змалювала образи жінок-інтелігенток, яким притаманні прагнення вирватись із тенет буденщини, духовного рабства.

Польській літературі другої половини XIX – першої половини XX ст. притаманні такі ж типологічні характеристики літературних образів та шляхів розвитку феміністичного руху, які характерні і для тогочасного українського та європейського письменства, де найперше постає питання освіти жінок.

Ще в 40-х роках XIX ст. було засновано першу групу польських емансипанток, так званих ентузіасток, але найбільшої сили набирає полеміка з питань освіти жінок у другій половині XIX століття, зокрема після польського січневого повстання 1863 року. У польській літературі важливими стають жіночі образи у творах Елізи Ожешко, в яких описано проблеми виховання, становище жінки в тогочасному суспільстві.

Важливі погляди на емансипацію жінок можна спостерігати в працях визначного польського публіциста, письменника-драматурга, ідеолога польського позитивізму Олександра Свентиховського, який виражає їх у статтях, де пише про дискримінацію жінок. Він активно боровся за те, щоби надати жінці можливість працювати, за її економічну незалежність, за виховання та освіту жінок, за правові основи для укладання і розірвання шлюбу, за рівність жінок у моральній оцінці суспільством та історичній оцінці.

Томаш Єж у повісті «Емансирована», виданій 1873 р., пише про вплив поганого виховання на характер підростаючої панни. Автор звертає увагу на проблему залежності людини від суспільного середовища.

Повість «Jaskolki» присвячена питанням освіти жінок за кордоном, ілюструє долі польських студенток в одному зі швейцарських університетів. Через неможливість отримати освіту у Варшаві, молоді польки змушені навчатись за кордоном.

В українській культурній традиції к. XIX ст. Ольга Кобилянська стає новатором, ввівши у свій текст не лише гендерну проблематику, що вже на той час була популярною в європейській традиції, а й запропонувавши переосмислення фемінного й маскулінного, як притаманного певній статі. Жінка в тексті починає поставати в новому образі. Вона не обмежує свій приватний простір лише будинком і побутом. Героїня усвідомлює життя як реальність поза межами традиційно-патріархальної концепції суспільства. Проблему емансипації жінки у прозі письменниці найповніше висвітлюють повісті «Людина» і «Царівна». У першій – крізь призму образу Олени Ляуфлер Ольга Кобилянська порушила проблему принизливого становища жінки у суспільстві, її права вибору власної долі та можливості реалізувати свої здібності не тільки біля сімейного вогнища, але й у інших сферах життя суспільства, у другій – змогла змалювати новий жіночий образ, який був нетиповим для тогочасного суспільства (Наталка Верковичівна). Героїня «Царівни» не відмовляється від звичайного жіночого щастя, і навіть прагне його, але окрім цього щастя її турбують більш глобальні проблеми, які стосуються усього народу. Сміливо долаючи життєві труднощі, Наталка знаходить своє місце у світі, стверджує думку про те, що тільки активною працею можна досягнути своїх цілей.

Об'єктом нашої студії, де проблема жінки у суспільстві набуває широкого резонансу, є новела «Valse melancolique». Вперше вона була опублікована в 1897 році у «Літературно-науковому віснику». Не всі сприйняли твір однозначно. Дехто називав новелу спробою зобразити портрети трьох типів жінок: простодушної Марти, зламанної – в образі Софії, та відважної – в образі рішучої Ганни. По-іншому трактував новелу М. Євшан. На його переконання новела зображує жінок, які прагнуть щастя, гармонії, краси та любові, яка «дає життю соняшний вигляд, дає силу та радість, цю тиху, світляну радість, яку відчуватимуть всі «поранкові душі» [3].

Новела «Valse melancolique» відповідає психічним потребам суспільства, в якому жила сама авторка. Ганна, Марта та Софія – артистичні натури європейського типу жінок. Цей твір сміливо можна назвати спогадом Марти про чудові роки молодості, навчання, радісні та прикрі моменти дівчат, які приїхали до міста, щоби зреалізувати свої таланти. Про це мріяла не лише Ольга Кобилянська, але й безліч жінок та дівчат означеної епохи. Однак через ярлики суспільства це залишалось лише мріями, адже жінка на той час могла реалізувати себе лише в домогосподарстві.

Вартим уваги є той факт, що ключовий акцент твору займає музика. Саме вона допомагає підсилити психологічну атмосферу твору, емоційну напругу персонажів, передати загальний, меланхолічний настрій. Завдяки музиці можна відтворити внутрішній світ героїв. Саме «Valse melancolique» Ф. Шопена, який виконувала Софія, простежується в найнапруженіші, кульмінаційні моменти новели.

Бачимо, що на прикладі трьох жіночих доль письменниця моделює прагнення людської душі до самовираження через мистецтво. Одна із героїнь – Софія – зізнається, що музика для неї життєво необхідна: «...можу цілу душу віддати резонаторові. І я віддаю її йому! Коли сяду до нього, нахожжу рівновагу свого духу, вертає мені гордість і почуття, що стою високо-високо! Зате й граю йому звуками, яких не почує від нікого, і буду йому грати до останнього свого віддиху... Я знаю. Він останеться мені вірним...» [7, с. 548].

Ганна має схожу позицію щодо мистецтва: «Ти не знаєш, як можна любити те, що люди називають артизмом, що живе в нас і заповняє нашу душу; що береться звідкись у нас. Виростає, опановує нас, не дає нам спокою и робить із наших істот лише послухачів і статистів своїх! Се щось таке велике, сильне, що особисте щастя мізерніє перед тим, не в силі вдержати з ним рівноваги в істоті!» [7, с. 534].

Цей момент творчості і прагнення реалізувати себе у мистецтві був не випадковим. Адже сім'я письменниці мала стосунок до музичного мистецтва. Можна припустити, що й

Ольга мала талант до музики, адже лише за два місяці змогла освоїти фортепіано і грати різноманітні мелодії на слух. Сама авторка захоплювалася Ф. Шопеном, В. Моцартом, Ф. Мендельсоном, Л. Бетховеном, М. Лисенком. Цей факт позитивно вплинув на розвиток світовідчуття письменниці. Тому мотив музики у творі постає не випадково.

Провідним мотивом у новелі «Valse melancolique» є пошук свого життєвого шляху, визначення себе як особистості, реалізація таланту. Кожна з трьох жінок має свій погляд на життя та власне бачення себе у ньому. Попри відмінності, їх об'єднує вміння відчувати прекрасне, прагнення до краси, душевної гармонії, потреба у творчому самовираженні. Ольга Кобилянська показує два типи героїнь – ті, які не бояться самотності і готові пожертвувати особистим життям заради того, щоб повністю віднайти себе у музиці; інший тип – це ті, які не полишають надію знайти своє щастя разом з чоловіком, котрий зможе пробудити почуття кохання.

Марта – тип консервативної, патріархальної жінки, повної покори й любові. Це традиційний образ того часу з домінуючими сімейними цінностями. Щастя для Марти – це заміжжя й діти. В її образі підкреслена жіночність, ніжність і любов. У творі відчутно, що героїня демонструє своє терпіння до ближніх, стриманість у словах і вчинках. Марта виокремлюється ще й бажанням допомагати, наповнює навколишній світ любов'ю, готова його обійняти. Героїня мріє про вдалий шлюб та щасливу сім'ю, в якій вона зможе проявити себе вправною господинею. Тому й вимальовує її письменниця сповненою терпіння, покори, прагнення для всіх добра, всеохоплюючої любові, що, по суті, формує мрії героїні.

Образ Марти суттєво відрізнявся від образів інших дівчат – Ганни та Софії. Вони були незалежними, вольовими та самодостатніми. Завдяки їм Ольга Кобилянська намагається розширити межі патріархального світу, уможливує бачення жіночого щастя і за межами шлюбу.

Марта щиро підтримувала своїх подруг, розуміла, наскільки важливою для них є творчість. Тому одразу зрозуміла, чому померла Софія, а Ганна є такою нещасною. Терпіння, ніжність та вміння пробачати образи наштовхують Ганну на думку про Марту: «царство на землі належить все-таки тобі» [7, с. 527].

Людину нестримного і непостійного характеру змальовано в образі Ганни. Вона – бурхлива, емоційна, горда художниця, яка за будь-яку ціну хоче реалізувати свій талант, тому і являє собою антипод Марти. Вона сповнена енергії та натхненної сили і творчості, а от любов та побут виступають другорядними речами. Яскравою є самохарактеристика: «Я – артистка і живу відповідно артистичним законам, а ті вимагають трохи більше, як закони такої тіснопрограмової людини, як ти! Ти можеш обмежитися на своїм ґрунті, бо мусиш; він вузький, але моє поле широке, безмежне, і тому я живу таким життям. Тепер іще не вповні таким, але колись пізніше, як стану цілком своїм паном, – розмахну крилами під небеса. Так наказує чуття артистичне. Я беру все зі становища артизму...» [7, с. 524]. Ганна вважає, що «... коли б усі були артисти освічені і виховані, почавши від чуття аж до строю, не було б стільки погані й лиха на світі, як тепер, лиш сама гармонія й краса. А так? Що округ нас? Лише ми одні піддержуємо красу в житті, ми, артисти, вибрана горстка суспільності, розумієш?» [7, с. 534].

Емоційність та відвертість ставали причиною образ, оскільки правда з уст Ганни могла прозвучати грубо. Попри запальний характер, Ганна була досить ніжною людиною і завжди шукала шляхів залагодити непорозуміння. Ольга Кобилянська нагородила героїню добротою та чуйністю у стосунках з оточуючими. Вона жила своїм талантом, жагою до мистецтва, і через свою самодостатність ніколи не замислювалася над тим, що подумують інші.

В образі Ганни Ольга Кобилянська проєктує власні думки щодо того, як творчість впливає на життя людини, на її самовідчуття та надання переваги мистецьким поривам. Власне, ця героїня за своїми поглядами належала до феміністок, які почали з'являтися в західноукраїнському суспільстві. Своє ставлення до чоловіків і ролі сім'ї для жінки вона висловлює так: «Не будемо, приміром, жінками чоловіків або матерями, лише самими жінками. Ти розумієш? Будемо людьми, що не пішли ані в жінки, ані в матері, а розвинулися

так вповні» [7, с. 535]. Вона не переймається тим, що позбавила свого сина щастя спілкуватися з батьком і вважає, що тільки їй належить право виховувати дитину й визначати її долю.

Ганна та Марта – антиподи. Різні за характерами та поглядами на життя, вони дружили з дитинства, доповнювали одна одну. Однак для цілковитої гармонії потрібен був хтось третій. Такою героїнею стала для дівчат Софія. Це чуттєва дівчина, є втіленням типу меланхолійної жінки. Врівноважена, горда, непокірна, вольова, але водночас і ніжна, лагідна, мовчазна, вона доповнила тріо дівчат.

Молода піаністка, яку переповнюють мрії про навчання в консерваторії, відчуває душевні муки через нерозділене кохання. Вона всією душею покохала хлопця, який злякався глибини почуттів, через що героїня страждає. Образ Софії, на нашу думку, відповідає типові «меланхолійної жінки», яка традиційно зображується авторами ніжною та сповненою любові, проте самотньою.

Ольга Кобилянська чітко передає глибинну суть дівчини, описуючи її зовнішність: «...змарніле лице з великими смутними очима...», «...була дуже мила в обходженні, легка, ледве помітна собою, але мовчлива і дуже поважна. Усміх на її устах, що появлявся лиш рідко, був немов навіки затемнений смутком» [7, с. 535-539].

Зауважимо, що між Ольгою Кобилянською та її героїнею багато спільного. Письменниця також вміла грати на фортепіано, у її житті було нерозділене кохання, тому можна припустити, що саме цей образ дівчини-музики – автобіографічний. У словах Софії простежується авторське розуміння необхідності збереження жінкою почуття власної гідності за будь-яких обставин. Дівчина має нетипові погляди на кохання та стосунки жінок з чоловіками. У розмові з товаришками вона наголошує: «Я подала йому свою душу, розложила її перед ним, мов вахляр, а він – мужик...» [6, с. 548], «...гордість, яку природа кладе нам у душу, повинна більше розвивати. Се одинока зброя жінки, якою вона справді може вдержатися на поверхні життя» [7, с. 546].

Однак у той же час було в піаністці щось загадкове, те, що іншим зрозуміти було дуже важко: «...бачу натуру тонкого стилю... А з другої сторони – вона для мене загадка. Байдушна на все, мов дерево» [7, с. 540].

На перший погляд може здатися, що Софія байдужа до всього, адже частково вона абстрагується від товаришок, занурена у свій внутрішній світ і світ музики. Але це не так. Насправді Софія виявляється такою людиною, яка переживає всі емоції всередині себе, воліє ні з ким не ділитися почуттями та переживаннями. Усі свої чуття розділяє тільки з музикою.

Бачимо, що героїні новели за своїми характерами є досить різними, але вони взаємодоповнюють одна одну. Софія – лірична й емоційна, живе внутрішніми відчуттями й емоціями, Ганнуся – вольова індивідуалістка, яка не визнає опозиційних поглядів, егоїстична і самозакохана. Марта – втілення образу доброї матері, яка все стерпить, бачить своє покликання у служінні ближнім. Коли всі троє живуть разом, між ними складаються особливі стосунки, особлива духовна атмосфера.

«Меланхолійний вальс» Шопена змушував поринути у роздуми над життям. Ольга Кобилянська відчувала цю музичну ноту впродовж всього твору. «Почала злегка, граціозно, немногими тонами якийсь вальс. Перша часть була весела, зграбна й елегантна. Друга змінилася. Почалося якесь глядання між звуками, неспокій, розпучливий неспокій! Спинялася раз по раз на басових тонах, то нижчих, то вищих, відтак окидала їх і переходила шалено скорою болючою гамою до вищих звуків. Звідси бігла з плачем наново до басів, – і знов глядання, повне розпуки й неспокою... все наново, і знов ряд звуків у глибину...», «...весела гармонія згубилася; остався сам шалений біль, торгаючий божевільне чуття, перериваний яснішими звуками, мов хвиливым сміхом...» [7, с. 544]. Невипадково відбувалася така зміна у музиці. Початок наповнений легкими жартами між сусідками та розмовами, які торкалися тем кохання, планів на майбутнє. Однак пізніше настрої твору змінюються на більш стурбований, сповнений болем та печалі. Такі переживання пов'язані зі змінами у житті Софії і їх дівчина виливала через музику. Удари життя, що спіткали Софію в

коханні, не змогли зламати її гідності, заплямити її чистоту душі. Вона не здатна до покори й приниження. Софія цілком поринає у світ музики. Та для того, щоб вчитися в консерваторії, треба мати кошти. Життєві обставини складаються так, що Софія не може продовжувати навчання. Цього удару вона не витримує і помирає, не досягає заповітної мети.

Очевидно, що авторське розуміння ролі жінки в суспільстві виявляється у прогресивних поглядах Ганни та Софії. Цих героїнь письменниця змальовує духовно сильними, волелюбними особистостями, які цінують власну гідність та прагнуть самостійно вибрати майбутнє. Авторка симпатизує Ганні та Софії. Марта ж сповідує традиційні для патріархального суспільства цінності, хоча й захоплюється свободою мислення, сучасністю життєвих орієнтирів подруг.

Зі смертю Софії пропадає і нитка гармонії, що поєднувала дві протилежності – творчість та сім'ю. Ольга Кобилянська показує, що зазнати повного щастя в гармонії цих протилежностях є дуже важко. Тому довелося обирати. Ганна обирає творчість, Марта – сім'ю. Кожна по-своєму щаслива, але кожна із них також відчуває пустку через ту, котра була самою музикою і не могла вижити вповні – Софії.

Піддаючи аналізу життєпис Ольги Кобилянської, її листування, статті, бачимо, що авторка увібрала всі психологічні характеристики цих героїнь, точніше наділила їх автобіографічними рисами. Вона – бурхлива та емоційна, як Ганна, розважлива, як Марта, чуттєва, як Софія.

Ольга Кобилянська пропонує два протилежні погляди на сім'ю. Один – феміністичний, інший – народний. Перший був новим для тогочасного суспільства, тому привертає увагу. Софія в поєднанні із своїм обранцем і мала репрезентувати ідеал любові нової, іншої людини.

Насправді сама Ольга Кобилянська порівнювала власне життя з життям Софії Дорошенко. У листі до Маковея від 17 лютого 1898 року письменниця вказувала: «прочиталисьте «Valse melancolique» і знаєте історію мого жаття. Се моя історія. Більше не кажу нічого» [1, с. 72].

Отже, Ольга Кобилянська в новелі «Valse melancolique» порушила проблему необхідності повноцінної реалізації жінкою власних духовних потреб, поваги суспільства до жінки як особистості. Авторка пропонує варіанти розв'язання названої проблеми через змалювання трьох типів жінок, утворює думку про важливість суспільної уваги до «жіночого» питання. Жінка, на думку авторки, – цілісна, неповторна самодостатня особистість, яка має повне право обирати власний життєвий шлях.

Проблема емансипації жінок була тісно пов'язана з подіями 1863 р. Падіння січневого повстання означало, що багато жінок у той час втратили чоловіків, а діти – батька. Таким чином, єдиних годувальників у родині бракувало. Жінці самотужки доводилося дбати про існування родини та майбутнє дітей. Еліза Ожешко своїми творами показувала власну позицію з приводу цієї проблеми. Вона стала прихильницею економічної незалежності жінки і відкрито підтримувала їхні зусилля у боротьбі за рівність з чоловіками.

Роман «Над Німаном» – яскравий приклад такої гендерної боротьби. Польська письменниця намагалась показати боротьбу жінки за визначення свого простору буття. Багатогранна панорама життя у XIX столітті представляє силуети принаймні кількох емансипованих жінок.

Сама Еліза Ожешко назвала роман «Над Німаном» найбільшим своїм тріумфом. Він займає центральне місце у творчому доробку письменниці. Твір написаний до двадцять п'ятої річниці Січневого повстання 1863 року, тому порушує актуальні проблеми політично невільного польського суспільства.

Крізь призму проблеми жіночої емансипації роман розкриває низку різнопланових жіночих образів. Авторка розділяє два типи жінок: жінку-інтелігентку, яка обмежена у просторі перебування та пересуванні, та селянку, яка є більш вільною у своїх можливостях. Польські шляхтянки не лише не відповідають образу жінки-матері, поширеному в польській літературі, вони набирають антисоціального образу. Зображуючи фінансово незалежних

жінок, вона обмежує їх простір буття лише облаштованими приміщеннями, маєтками, які збудовані серед розкішної природи. Такі жінки самі роблять вибір, позбавляючи себе спілкування зі світом, на відміну від селянок.

Створюючи жіночі образи, письменниця використовує традиційну, притаманну для ранніх творів спосіб характеристики, який передбачає тісний зв'язок між героєм і його детермінуючими факторами: біологічними, історичними, соціальними, а також пов'язані з певним характером виховання. Кожна з героїнь належить до відповідної соціальної спільноти. Аристократки представлені трагічним образом вдови Анджея Корчинського, яка замикається в пасивній пам'яті про свого коханого чоловіка-повстанця та виховує сина-космополіта. Поруч з нею юна Клотильда – жінка-дитина, жінка-ліана, нездатна до самостійного життя. Представниця помісного дворянства – Емілія Корчинська, яка, незважаючи на негідну поведінку, змогла стягувати з чоловіка щомісячну плату на власні потреби, тим самим висловлюючи свою твердість характеру та безкомпромісність.

У романі «Над Німаном» авторка виступає проти пропагованих популярною літературою егоїстичних і далеких від життя очікувань жінок, які прагнуть знайти в шлюбі тільки особисту вигоду і задоволення. Письменниця відмовляється від традиційного зразка поведінки, відповідно до якого жінка ізольована від економічних і соціальних проблем, живе в штучному світі, в повній залежності від чоловіка.

Емілія, зробивши зі своєї жіночності культ, живе в замкнутому «патогенному» просторі, переходить з ліжка на кушетку, з кушетки – на ліжко. Вона не бачить краси навколишньої природи, не знає і не хоче знати, що відбувається за межами її штучного світу, обмеженого двома улюбленими кімнатами, заставлених речами, до яких вона просто звикла. «Оббивка, всипана букетами польових квітів, здавалась дещо сентиментальною; туалетний столик за ширмами з білого мусліну виблискував кришталевиими та порцеляновими дрібничками; на етажерці лежали книжки, стояли гарні кошачки і шкатулки з приладдям для вишивання, гаптування, в'язання» [10, с. 36]. Через те, що простір перебування Емілії обмежений її будинком та кімнатою, відповідно навколишній світ представляється як ворожий, непридатний для її життя: «Що ж я маю? Живу в цьому закутні, наче квітка, висаджена в пісках. Що ж з того, що я не знаю нестатків? Мої запити більші, вищі... Я не дбаю про смачний обід, але прагну бачити довкола хоч трохи поезії, краси, мистецтва...» [10, с. 70].

Так надмірна зосередженість на інтер'єрі кімнати, одязі, аксесуарах, які нав'язуються молодому поколінню, Еліза Ожешко зображає як загострення нерівності у гендерних відносинах. Чоловіки сприймаються дівчатами як шлюбні кандидати, а зовнішній вигляд набуває містичної ваги у репрезентації жінки.

Звісно, що поведінка Емілії є результатом виховання, яке загрожує також її дочці.

Відгомін емансипації можна знайти, придивившись до головних персонажів позитивістського дискурсу, образ Ядвіги – яскравий цьому приклад. Ця понад двадцятирічна пані, закохана без взаємності в Яна Богатировича, самотужки керувала великою фермою. Сильна, красива, благородна, змогла піклуватися про свого психічно хворого діда та власноруч заробляти на життя. Працьовита, незалежна і пряма, вона завоювала симпатію багатьох людей.

Марія Кірлова – це приклад сміливої та сильної жінки, яка не боялася брати ініціативу та відповідальність у власні руки. Замість того, щоб жаліти себе, змогла взяти тягар відповідальності на свої плечі. Вона не тільки доглядала за п'ятьма дітьми, але й працювала фізично. Завдяки винахідливості отримала фінансову підтримку від заможного Ружица для виховання дітей. Дочка Марія теж переймає поведінку матері, вона незалежна, відповідальна, відкрита і працьовита.

Особлива роль відведена в романі Юстині – головній героїні ліричного плану, яка є представницею помісного дворянства. Шляхтянка за походженням, вона знаходить в собі сміливість переступити межі своєї спільноти і пов'язати життя з хліборобом, по суті, мужиком Яном Богатировичем. Даючи характеристику цій героїні, Еліза Ожешко

підкреслює, що в цій дівчині поєдналися риси панянки з вищого суспільства і дівчини із селянського середовища: «Я ані брехати, ані прикидатись не хочу! Це правда, що я завжди сушу собі голову, щоб мені й батькові вистачило тих кількох наших власних грошів хоча б на одержину... Але іноді боса ходжу і капелюшків та ніяких дорогих речей не ношу не лише тому... не лише тому...» [10, с. 29].

Кожна деталь в цьому описі несе смислове навантаження, є певним символом. З того, як впевнено тримає голову героїня, як зводить темні брови над сірими очима, колір яких говорить про спокійний, урівноважений характер, бачимо, що Юстина постає гордою та сміливою дівчиною.

В її обличчі можна прочитати серйозність і задуму. Червоні губи, які в момент хвилювання бліднуть, свідчать про чуттєвість. Рум'янець на смаглих щоках, засмагли руки і вся фігура молодої жінки, найчастіше підкреслена чорним платтям, яке ідеально облягає її стрункий стан, свідчать про силу і здоров'я.

Краса Юстини, на думку польського дослідника творчості Елізи Ожешко, професора Юзефа Бахужа, особлива, вона не залежить від погоди чи температури.

Як виявиться пізніше, жодна з цих образних характеристик не буде хибною в романі. Вчинками і словами Юстина підтвердить всі достоїнства, підкреслені Елізою Ожешко у зовнішньому вигляді своєї героїні. Така практика була актуальною у традиції любовних романів, в яких автори прагнули відобразити сліди страждань, колишніх пристрастей, силу в рисах обличчя героїв. Крім того, Ожешко була переконаною прихильницею наявності зв'язку між внутрішнім життям героя і його соціальною позицією, що, як ми бачимо, виявляється в створенні жіночих образів у романі «Над Німаном».

Юстина, на початку твору представлена читачеві у дорозі серед степу, не лише не обмежена оточуючими речами (окрім піаніно, що підкреслює її інтелігентність), вона вільно подорожує з чоловіком-другом з метою побачити місця поселення своїх предків. Міф про перших поселенців, які культивували берег ріки Німану, допомагає Юстині ототожнити себе з народом, який сам виборів свій життєвий простір [10].

Відсутність негативних характеристик в образі Юстини є не випадковою. Головну героїню ліричного плану і її обранця Яна Богатировича авторка веде слідами героїв міфу про Яна і Цецилію – легендарних прабатьків Богатировичів. Авторка при цьому використовує прийом паралелізму, підкреслюючи подібність соціального стану чоловіка і жінки: Ян з народу, а Юстина хоча і збідніла, але все-таки шляхтянка і належить до більш високих соціальних верств. Наднеманська могила XVI століття в Елізи Ожешко є символом любові чоловіка і жінки, любові до землі, символом творчої праці, символом демократизму – найбільш важливих мотивів в ідейному звучанні роману. Гербова легенда роду Богатировичів набуває статус міфу: могила Яна і Цецилії – це художньо створений символ архетипу польського народу. Героям ліричного плану довірена найважливіша функція – реалізувати міф в сучасності, Тому, як і в поданні Яна і Цецилії, в характеристиці Яна і Юстини повністю відсутні негативні якості. Герої морально і фізично досконалі.

Завдяки Яну, Юстина на Могилі повстанців 1863 року переживає велику таємницю, яка відроджує силу традиції народу, дозволяє зануритися у невідомі їй досі почуття і думки: «... і тому з цієї могили вдарили в її душу хвилі почуттів і дум якщо не цілком нових для неї, то все ж ніколи досі глибоко не усвідомлених і чітко не окреслених. Дівчина так поринула в них, що геть забула про саму себе. Можливо, вперше в житті зовсім, абсолютно забула про себе і тільки того не могла не відчувати, як серце в неї ставало більше, наче наповнювалось якоюсь сплетеною із звуків без слів піснею, і гірчіше, наче з-під цієї трави, до якої вона припала грудьми, виходило і проникало до неї невидиме полум'я» [10, с. 267].

Юстина повертається з Могилі відроджена до нового життя, давши не виголошену вголос присягу вірності ідейного заповіту полеглих повстанців. Як і героїні ранніх повістей Ожешко, так і сама письменниця, героїня любовної лінії «Над Німаном» мають своє знання про те, що в житті найважливіше. Юстина свій досвід отримує ціною болючих помилок і

розчарувань. Вона задихалася в «патогенному» просторі салону Емілії, де панувало неробство, флірти. Це була своєрідна клітка.

Іменини Емілії на початку роману служать певним вступом, щоб показати картину помісної шляхти та аристократів. За іменинним столом перехрещуються погляди двох чоловіків, що пильно дивляться на Юстину: важкий, наповнений докору – Зігмунта, який хоче повернути любов красуні кузини, і спочатку нудьгуючого, потім все більш наполегливого, а після дози морфію, зухвалого і нахабного – Ружиця, безглузді залицяння якого ображають дівчину. Залишивши салонне товариство, героїня виходить на символічну польову стежину, яка веде її від колишнього життя, від усього, що мучило і принижувало.

Ожешко підкреслює, що в житті салону неможливо знайти справжні цінності, любов і щастя. Серед тих, від кого йде Юстина, немає щасливих. Але те, що відсутнє в дворянському маєтку, героїня знаходить в Богатировичів – свободу і моральне здоров'я [10]. Втеча з дворянського маєтку в мужицьку хату Анзельма і Яна Богатировича не означає соціальної, і тим більше моральної деградації героїні. Традиції та звичаї, обов'язки, які покладають тут на жінку є не просто обов'язками, вони забезпечують почуття гідності та безпеки. Тут немає місця салонним лялькам, але немає і жіночої дискримінації. Тільки в Богатировичів Юстина вперше дихає на повні груди, оскільки життя жінки не пов'язане з боротьбою за свої права, тут жінка не є красивою декорацією, вона затребувана. Жіночність Юстини розкривається у всій повноті. Її життя в Корчині, незважаючи на добре ставлення господарів, зводилося до безплідного і порожнього існування, яке урізноманітнили принизливі події, пов'язані із Зігмунтом. Майбутнє, яке пропонує за неписаним кодексом суспільство, до якого вона належить за походженням, – це або продати себе і вийти заміж за людину, яку не кохає, але забезпечить їй достаток і соціальне становище, або залишитися старою дівою і зайняти в Корчині місце Марти і стати, як усі. Юстина захищається від такої перспективи, від положення, в якому вона не може бути сама собою. Скована і похмура, вона часто нагадує дикунку, якій її непокірна природа підказує бути непоступливою і пильною.

Професор Бахуж вважає, що Еліза Ожешко показує право жінки обирати свою долю і жити гідно. Еліза Ожешко сміливіше, ніж в інших творах, представляє в образі Юстини жіночність як особливий рід вразливості, особливе бачення світу, певні мрії і сподівання так, наче хотіла в образі Юстини втілити свою власну – виражену в кореспонденції з багатьма людьми – тугу за втіленням в жінці емансипованої атрибутів ідеї «вічної жіночності» [13].

Характеристика жіночності Юстини у романі «Над Німаном» подається як сукупність рис і прагнень, традиційних в літературі XIX століття, яка передувала феміністичним баталіям. У будь-якому випадку, ідеал жінки в творі не має нічого спільного з вимогами і маніфестами тих феміністок, які, посилаючись на Жорж Санд, демонстрували свою незалежність від сформованої громадської думки і порушували соціальні табу.

Попри притаманні Юстині розпливчасті уявлення щодо майбутньої праці, в ній простежується прагнення знайти щастя в родині, поряд з сильним і люблячим чоловіком. Юстина бореться за те, чого прагне. Гарний, високий і добрий, Ян здається Юстині уособленням відваги і зрілої сили. Його вигляд впливає на психіку дівчини та діє, як ліки. Лише поруч із Яном щоразу, коли вони залишаються вдвох, Юстина відчуває спокій. У всьому цьому вона відкриває для себе справжнього чоловіка, поруч з яким знайомі молоді дворяни із доглянутими руками і акторськими манерами відступають на другий план. Околиця Богатировичів стає для Юстини душевною терапією, тому що тут дівчина отримує відчуття безпеки та захист людської гідності. В результаті, героїня, яка втілює повну сили жінку робить розумний вибір – відкидає «золотий варіант», відмовляється від високого положення в світі і виходить заміж за мужика, вступаючи в аморальний, на думку Зігмунта, союз.

У романі «Над Німаном» Ожешко ототожнює емансипацію з прийняттям жінкою на себе нових обов'язків. Будучи берегинею домашнього вогнища, вона ще й вірна подруга, і підтримка для коханого чоловіка, але в шлюбі, який будується на справжній любові, та повазі одне до одного.

Зміна простору буття жінки змінюється завдяки емансипаційній налаштованості. Самоповага і праця стають єдиним шляхом до зміни вкоріненого побуту. Пропагуючи ідеал сильної жінки, Ожешко ідеалізує союз, в якому любов не є єдиною метою життя, а сила пристрасті не ізолює люблячих людей від суспільства. Реалізація такого ідеалу можлива тоді, коли люди знають чого хочуть, не піддаються суспільним стереотипам чи обставинам.

Письменниця вважає, що умовою досягнення задоволення в сімейному житті є свідомість реалізації більш широких цілей. Любов і шлюб повинні стати джерелом не тільки щастя, але сприятливим середовищем для виконання місії людини як особистості. Адже з благополучної сім'ї починається успішне суспільство.

Ці приклади свідчать про інтерес Ожешко до жіночого питання. Авторка показала моделі незалежних жінок з такими ж правами, як і чоловіки. Вони вміли долати такі ж труднощі, більше того часто виконували їх краще і старанніше.

Таким чином, роман Елізи Ожешко «Над Німаном» – як і публіцистична і літературна діяльність, яка йому передувала – нерозривно пов'язаний з пошуками розв'язання однієї з найважливіших соціальних проблем Польщі в другій половині XIX століття – жіночої проблеми. Представляючи низку образів жінок в романі, Ожешко шукає і знаходить свою ідеальну героїню – Юстину, яка втілила ідею жіночності, і найбільш значущі складові парадигми жіночого ідеалу в програмі емансипації письменниці. Ожешко поєднала в героїні модельний одяг, ніжність шкіри, добрі манери, тепличне виховання, дешевеньку полотнояну парасольку, музичний талант як відгомін її аристократичності, покvapливість, грубуватість, засмагле обличчя як доказ неприналежності до вищого кола та сильний, вольовий характер. Авторка спромоглася через зовнішність відтворити психологічну приналежність до певного стилю життя.

Змальовуючи фізичну зовнішність персонажів, Еліза Ожешко через візуальне сприйняття героя, відтворила простір його перебування. Тобто, у авторки відбувається взаємозалежний перехід тілесної краси (як сукупності привабливих зовнішній рис та тілесної стриманості) та суспільного позиціонування [11].

У романі «Над Німаном», порушуючи проблему жіночої емансипації та розмірковуючи про вибір життєвого шляху своїх героїнь, Еліза Ожешко представляє читачеві низку різних жіночих образів.

Авторка ототожнює емансипацію з прийняттям на себе жінкою нових обов'язків та відповідальності. Зміна простору буття жінки у Елізи Ожешко змінюється завдяки емансипаційній налаштованості героїні. Самоповага і праця стають єдиним шляхом до зміни вкоріненого побуту. Пропагуючи ідеал сильної жінки, Ожешко ідеалізує союз, в якому любов не є єдиною метою життя, а сила пристрасті не ізолює люблячих одне одного людей від суспільства. Реалізація такого ідеалу можлива тоді, коли люди зрілі та знають, чого хочуть, не піддаються суспільним стереотипам чи обставинам.

Питання емансипації було важливим викликом для Польщі та України. Адже суспільство мало потребу змінити статус та роль жінки та зробити її повноправним членом, реалізуючи право на освіту та працю. Ольга Кобилянська та Еліза Ожешко боролися за ці права жінок. Вони пропагували думку, що жінка – це індивідуальність, це людина, яка живе, є невід'ємною частиною суспільства і виконує в ньому важливу роль. Отже, польський і український вимір проблеми емансипації жінки, представлений прозою Елізи Ожешко та Ольги Кобилянської, актуалізує гендерні погляди і, зрештою, концептуалізує важливі для жінки соціальні питання. Їхні героїні ведуть активну боротьбу за права і кращі можливості жінки, аби вона відчувала себе потрібною особистістю та могла реалізувати у тих сферах, які приносять радість та благополуччя.

Література

1. Бабишкін О. Ольга Кобилянська: Нарис про життя і творчість. Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1963. 192 с.
2. Возняк М. Як дійшло до першого жіночого альманаха. Львів, 1937. 88 с.

3. Євшан М. Під прапором мистецтва : літературно-критичні статті. Кн. 1. Київ : Життя й Мистецтво, 1910. 108, [1] с. (Вид-во «Життя й Мистецтво» http://chtyvo.org.ua/authors/Yevshan_Mykola/Pid_praporom_mystetstva_Literaturno-krytychni_statti/)
4. Кобилянська О. Про себе саму: Автобіографія в листах до професора д-ра С. Смаль-Стоцького // Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця : Щоденники, Автобіографії; Листи; Статті та спогади. Київ, 1982. С. 206–219.
5. Кобилянська О. Царівна: Повість; Оповідання / Упоряд. авт. передм. та приміт. Ф. Погребенник. Київ : Дніпро, 1988. 541 с.
6. Кобилянська О. Людина. Царівна. Київ : Молодь, 1969. 360 с.
7. Кобилянська О. Повісті. Оповідання. Новели. Київ : Наукова думка, 1988. 672 с.
8. Кобилянська О. Твори: У 5-ти т. Київ : Держ. вид-во художн. літератури, 1962. Т.1. 408 с.
9. Луговий О. Визначне жіноцтво України. Торонто : Український робітник, 1942. 251 с.
10. Ожешко Е. Над Німаном : роман; пер. з пол. О. Стаєцький; передм. Г. Верес. Київ : Дніпро, 1981. 501 с. (Вершини світового письменства).
11. Откович К. Люзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму. Монографія. Київ : КАРБОН, 2010. 210 с.
12. Сметанская М. Проблема социальной эмансипации женщины в украинской прозе XIX-XX века: Дис. ... канд. филол. Наук : 10.01.03/ КПИ им. А.М. Горького. Киев, 1987. 194 с.
13. Bachyrz, J. Wstep / Orzeszkowa E. Nad Niemnem. Wroclaw: Ossolineum, 1996. Т.1. S. III – CXLVL.
14. Detko J. Eliza Orzeszkowa. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971. 469 s.
15. Orzeszkowa E. Listy o literaturze. Listl: Wiek XIX I tegoczesni poeci, in: Zdzislaw 1956.
16. Orzeszkowa E. Kilka slow o kobietach. Krakow: Greg, 2014.
17. Orzeszkowa E. Nad Niemnem: Wydanie II rozszerzone iuzupelnione. – Krakow: Wydawnictwo GREG, 2010. 400 s.

3.10. Deviations-Interferems in Modern Regional Media

3.10.Девіації-інтерфеми в сучасних регіональних медіа

Норма, одна з важливих конститутивних ознак літературної мови, реалізується як комплекс фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних ознак. Відповідно, з огляду на рівні мовної системи, виокремлюють фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні норми тощо. Критеріями кодифікації норм, на переконання С. Єрмоленко, мають бути «1) мовна практика освічених носіїв української літературної мови; 2) відповідність структурі української мови; 3) збереження писемно-літературних традицій, які об'єднують практику трьох поколінь носіїв літературної мови» [6, с. 30]. У цьому процесі важливу роль відіграють сучасні медіа, а отже й друковані засоби масової інформації, які мають потужний вплив на формування суспільної свідомості, оскільки більшість своїх уявлень про довілля людина отримує не лише з інтернету, теле- та радіопередач, але й із газет та журналів. Масовість, тобто необмежене коло споживачів; непряма, розділена в просторі й часі взаємодія комунікантів; здебільшого односпрямованість впливу на споживача посилює відповідальність працівників мас-медіа, які б мали демонструвати найвищий рівень володіння державною мовою, що, своєю чергою, сприяло б утвердженню чистоти української мови. Натомість сучасна мовленнєва практика засвідчує численні порушення літературних норм, що, на думку дослідників, зумовлено не лише

зниженням рівня мовної освіти, але й особливостями функціонування літературної мови в засобах масової інформації. Адже це взаємопов'язані процеси: помилки, які трапляються в ЗМІ, тиражуються в мовленні слухачів, читачів чи глядачів, які підсвідомо, автоматично засвоюють їх як взірць.

Метою статті є виявлення, систематизація та аналіз девіацій-інтерферем, які трапляються в журналістських матеріалах вінницької газети «Місто», аналіз причин їх виникнення.

Незважаючи на зміну мовної ситуації в країні після проголошення незалежності України, на жаль, доводиться констатувати, що однією з характерних ознак сучасної соціально-лінгвальної ситуації залишається українсько-російський білінгвізм, негативним наслідком якого є інтерференція. Проблему девіативності, зумовленої явищами інтерференції, досліджували Т. Мішеніна [8], О. Селіванова [10], С. Соколова [11], О. Ткаченко [13] та ін. Явища фонетичної та лексичної інтерференції в мові засобів масової інформації розглянуто в працях Т. Бондаренко [2], Т. Гарлицької [9], Т. Гузенко [5], О. Мітчук [7], О. Степанова [12], І. Шпітько [15], Н. Шульської [17] та ін.

У сучасній лінгвістиці явище інтерференції розглядають як один із типів мовної взаємодії в білінгвальному середовищі. І. Фаріон визначає інтерференцію як «негативний вплив в умовах нерівноправної двомовності однієї мови на іншу – у нашому випадку російської – як мови-загарбниці, окупантки на українську – як мову-жертву і підкорену» [14, с. 137]. В енциклопедії «Українська мова» це поняття потрактовано в такий спосіб: «Інтерференція [від лат. *inter* – між і *ferens* (*ferentis*) – той, що несе, приносить] – взаємодія мовних систем двомовності, яка виникає при мовних контактах, або при індивідуальному засвоєнні нерідної мови» [13, с. 209]. Інтерференцію, услід за О. Селівановою, визначаємо як «відхилення від стандартів рідної мови, мовленнєва помилка, що охоплює всі рівні мовної системи» [10, с. 343]. Головне джерело інтерференції, на думку О. Ткаченка, «розбіжність у системах взаємодіючих мов: різний фонемний склад, різні правила позиційної реалізації фонем, їхньої сполучуваності, різні інтонації, різний склад граматичних категорій і способів їхнього вираження» [13, с. 209]. Виявом інтерференції постає інтерферема – лінгвоодинаця, утворена «шляхом буквального перекладу з урахуванням фонетико-вимовних норм мови, що зазнає впливу. Не мотивовані номінативно, інтерферемами не стають фактом мови, оскільки функціонують як паралельні, але несинонімічні до наявних засоби словесного вираження [2, с. 12]. Ураховуючи структурний принцип, науковець розрізняє дві групи інтерферентних одиниць: 1) лексеми-інтерферемами, які, своєю чергою, диференційовані на дві підгрупи: а) ті, що відрізняються фонетичними елементами; б) відмінні за структурними та фонетичними особливостями; 2) ненормативні поєднання кількох слів [2, 12]. З огляду на рівні мовної системи, виокремлюють фонетичну, лексичну, граматичну інтерференцію.

Лексична інтерференція виникає внаслідок сплутування суголосних, але різних за значенням лексичних одиниць різних мов, що, зі свого боку, зумовлено формальною їхньою подібністю. Проте найпотужнішим джерелом лексичної інтерференції, на переконання С. Соколової, є «асиметрія семантичної структури багатозначних одиниць різних мов» [11, с. 138]. Неврахування того факту, що семантична структура багатозначних слів в українській та російській мовах не завжди збігається, призводить до помилок.

Лексичні інтерферемами, на думку І. Фаріон, зумовлені здебільшого незнанням семантики слова та невідповідністю «між явищем і способом його називання, між засобами власної мови і чужої, між усвідомленням слова як витвору культури і банальним засобом порозуміння, між духовим естетичним піднесенням і прагматичним приземленням – аби зрозуміли!» [14, с. 113].

Часто в журналістських матеріалах трапляються помилки внаслідок нерозрізнення межимовних омонімів, що призводить до продукування семантичних кальок. До прикладу, слово «складати» входить до синонімічного ряду «збирати, згортати, класти» тощо, однак воно не вживається в значенні «давати в сукупності», таке значення позначається словом «становити» [9, с. 73]: ...збиток за страховим випадком *складає* 900 гривень (№ 38 від

06.09.2017); *Орієнтовний обсяг коштів, який пропонується залучити на виконання програми у 2018 році, складає понад 40 млн грн. (№ 37 від 04.10.2017); ...загальна вартість інвестицій, починаючи з 2011 року, складає 20 млн 100 тис. швейцарських франків...* (№ 38 від 10.10.2018).

Для виокремлення когось або чогось із цілого журналісти помилково вживають похідний сполучник у тому числі: *Роботи вже розпочато на 12 об'єктах маршруту, в тому числі на чотирьох ділянках траси М-12 (№ 21 від 06.06.2018); Водночас, як зауважила координаторка регіонального кластеру громадських детективів Леся Валяєва, такі ситуації теж стають у нагоді, адже завданням детективів є в тому числі моніторинг і збирання інформації про системні порушення – для подальшого реагування (№ 21 від 06.06.2018).* На переконання К. Городенської, «для широкого використання цього сполучника, навіть у книжному вжитку, немає підстав. У його складі маємо іменник *число* зі значенням «сукупність, група яких-небудь осіб, предметів», що для нього є периферійним (у словниковій статті воно четверте серед поданих п'ятьох) [4, с. 104]. Замість книжного похідного сполучника у *(в) тому (тім) числі* для приєднання члена речення, що є частиною попереду названої сукупності чи визначеного цілого К. Городенська рекомендує, урахувавши контекст, уживати сполучник *зокрема*, прийменниково-відмінкову форму *серед них*, частки *також*, *навіть* та сполуки з підсилювальною часткою *і* або *й* [4, с. 105].

Семантична калька *більше того* становить буквальний переклад з російської мови словосполучення *более того*, проте зміна фонемного складу відповідно до орфоепічних та граматичних норм української мови не забезпечила утворення правильного словосполучення. В українській мові нормативним відповідником цієї синтаксичної побудови є словосполучення *щобільше, навіть більше, ще більше, на додаток, до того ж*, використання яких залежить від конкретної мовленнєвої ситуації. Такі лексичні інтерферени також нерідко трапляються в аналізованих текстах, як-от: *Більше того, антитерористичні навчання, які були заплановані на Вінниччині, мовляв, і оголосили з неофіційною метою пошуку цих диверсантів-терористів (№ 37 від 04.10.2017); Більше того, це складно зрозуміти пересічним людям (№ 49 від 25.12.2019); Більше того, префекти матимуть потужні повноваження...* (№ 49 від 25.12.2019).

Інтерферени *в першу чергу, перш за все* виникли внаслідок буквального перекладу словосполучень *в первую очередь, прежде всего*, їхня поява, на нашу думку, зумовлена не потребою номінації, а впливом російської мови. У реченнях *Хочу, в першу чергу, привітати поліцейських із тим, що завершили навчання (№ 5 від 08.02.2018); Адже деякі залпові ракети не вибухають, а летять і приземляються не розірвавшись, тому, в першу чергу, повинні працювати піротехніки (№ 37 від 04.10.2017); Перш за все відмовитись від тарифної сітки і почати збільшувати зарплати лікарям (№ 5 від 08.02.2018)* замість лексичних аномативів *в першу чергу, перш за все* варто використати прислівники *насамперед* або *щонайперше*.

Дієслово «пред'являти» як семантична калька дієслова «предъявлять» має в українській мові низку відповідників: *«пред'явите билет (документ) – покажіть квиток (документ); пред'явить претензии к качеству выполненной работы – висунути претензії до якості виконаної роботи; пред'являть высокие требования к знаниям – висувати високі вимоги до знань; пред'явить счет за предоставленную услугу – виставити рахунок за надану послугу»* [4, с. 88]. Натомість у матеріалах журналістів натрапляємо на кальковані словосполучення: *Якщо ж у реєстрації зазначено інший населений пункт, необхідно пред'явити документ, який підтверджує місце навчання, роботи, служби...* (№ 37 від 04.10.2017).

Поширеною в журналістських матеріалах виявилася стійка сполука у *свою чергу*, яку використовують там, де зовсім не йдеться про чергу. Як зауважує К. Городенська, «проти використання словосполучення у *свою чергу виступали* українські мовознавці ще на початку ХХ ст., бо вважали її буквальним перекладом російської словосполучення *в свою очередь*. Значення відповідності, подібності, яке вона виражає, українською мовою можна передати різними засобами, одні з яких (*так само, також, подібно до кого-, чого-небудь, зі свого боку, у відповідь, як і інші*) переважають у книжному вжитку» [3, с. 113]. У розмовному та

художньому стилі науковець рекомендує використовувати сполуки *і (ї) собі, і сам* [4, с. 113]. Тому в реченні *У свою чергу голова міста Сергій Моргунов висловив сподівання, що переможуть у конкурсі саме найінноваційніші світові компанії* (№ 28 від 26.07.2017) варто було б вжити зі свого боку, а в реченні *Меценати у свою чергу перерахували власні 1,5 млн грн* (№ 33 від 06.09.2017) доцільнішим було використання сполуки у свою відповідь.

Приклади семантичних кальок подано також у реченнях: *Іншими словами*, (має бути *інакше кажучи*) *адвокат підозрюваного не подав вчасно клопотання до апеляційного суду* (№ 27 від 18.07.2018); *Вже котрий рік поспіль Україна займає* (правильно – *посідає*) *перше місце за кількістю психічних розладів* (№ 37 від 04.10.2017); *Насправді, це загальне благополуччя* (має бути *загальний добробут*), *на тлі якого людина здатна реалізовувати свій потенціал та справлятися з щоденним стресом* (№ 37 від 04.10.2017); *До речі, часто протиріччя* (правильно – *суперечності*) *між батьками і дітьми виникають не тільки через знущання, а й надмірний примус до навчання, коли діти абсолютно позбавлені часу на відпочинок, спілкування з однолітками* (№ 38 від 10.10.2018); *У той же час* (має бути *водночас*) *дорога Нарайівка–Гранів, по якій їздять автобуси, швидка допомога – вкрай розбита* (№ 3 від 25.01.2017); *Процес оновлення спортивних ядер у місті був розпочатий ще у 2011 році, коли за рахунок* (має бути *коштом*) *інвестора було побудовано спортивне ядро біля шкіл №34 та №35* (№ 45 від 29.11.2017 р.); *Фактично* (доцільно вжити прислівник *насправді*), *саме тоді за ініціативи Володимира Гройсмана розпочався процес оновлення всіх спортивних складових* (калька з російської мови «составляющих», натомість правильно *складників*) *наших шкіл* (№ 45 від 29.11.2017 р.).

Велика кількість морфологічних інтерферем спричинена неправильним використанням лексико-граматичних категорій іменника. Поширеним помилконебезпечним місцем є оформлення відповідних відмінкових форм. Найбільше аномативних утворень у межах класу іменника зафіксовано у вживанні форм родового відмінка іменників чоловічого роду II відміни: *Випадки ці повторюються періодично у різних районах міста – у когось брудна вода тече із гарячого крану* (замість *крана*), *у когось із холодного* (№ 3 від 25.01.2017); *Кульмінацією вечора стане остання цього року шоу-програма фонтана* (замість *фонтану*) *ROSHEN* (№ 33 від 06.09.2017); *Зустрітися домовилися біля пам'ятного знаку* (замість *знака*) *Івану Богуну...* (№ 4 від 11.02.2018); *При великому бажанні можна було і збільшити зарплату, і змінити систему постів, і привести до ладу систему периметру* (замість *периметра*), *поставивши відповідні загородження* (№ 37 від 04.10.2017); форм давального відмінка однини іменників чоловічого роду (хоча ці іменники мають паралельні флексії – *-ові (-еві, -єві) та -у (-ю)*), проте в назвах осіб мають переважати флексії *-ові (-еві, -єві)*: *...їдеться про те, що повернуті студенту документи...* (№ 20 від 30.05.2018); форм орудного відмінка іменників I відміни мішаної групи: *...український рок-гурт «O.TORVALD» на чолі із вокалістом Євгеном Галичом ...* (№ 27 від 18.07.2018).

З-поміж граматичних інтерферем, що з'явилися під впливом російської мови, виокремлюємо неправильні відмінкові форми іменників, що входять до складу числівниково-іменникових сполучень. Як відомо, числівники *два, три, чотири* (стосується також і складних форм), вступаючи в граматичні зв'язки з іменниками, потребують від них форми називного відмінка множини. Проте в аналізованих текстах правильна форма замінюється на родовий відмінок однини: *І ще чотири садочка у Вінниці будуються за кошти інвестора* (№ 33 від 06.09.2017); *Два легковика вогонь знищив* (№ 2 від 15.01.2020).

Помилки трапляються також у використанні особового займенника *їх* замість присвійного *їхній*: *...написали заяви з проханням проводити слухання без їх* (має бути *їхньої*) *участі* (№ 20 від 30.05.2018); *Незважаючи на той факт, що температурний і сонячний режими зими не сприятливі для розвитку водоростей, їх загальна кількість досить висока* (№ 3 від 25.01.2017); *З огляду на те, що більше* (також лексична інтерферема: має бути *понад*) *90% державних активів введено в експлуатацію 50–150 років тому, затримка з приватизацією цих об'єктів призводить до їх подальшого руйнування, зниження інвестиційної привабливості...* (№ 45 від 29.11.2017 р.). Як зауважує Б. Антоненко-

Давидович, щоб уникнути «зайвого паралелізму» з родовим або знахідним відмінком множини особового займенника *вони*, що, зі свого боку, «створює плутанину», в усній і писемній мові варто додержуватися присвійного займенника *їхній* [1, с. 154]; в уживанні активних дієприкметників: *Тут проводитимуть майстер-класи, семінари, лекції, організовуватимуть розвиваючі* (має бути розвивальні) *ігри та різноманітні заходи, які цікаві для молоді* (№ 27 від 18.07.2018); *Бажаючі* (правильно – *охочі* або *усі, хто бажає*) *подати документи в офіс Агенції регіонального розвитку за адресою у Вінниці – Хмельницьке шосе, 7, кімн. 125* (№ 37 від 04.10.2017); *Окрім того, усі бажаючі могли подавати свої пропозиції на електронну адресу ...* (№ 37 від 04.10.2017); *Але на кухні, де бажаючі можуть приготувати собі чай чи каву, стоїть скринька* (№ 45 від 29.11.2017 р.); *Приналежність до нацменшини не є пом'якшуючою* (замість *пом'якшувальною*) *обставиною, зазначають в поліції* (№ 27 від 18.07.2018) (до того ж у цьому реченні трапляється лексична інтерферема: відприкметниковий іменник *приналежність* неправильно утворено від слова *приналежність* – словотвірної кальки слова з російської мови *принадлежность*; українською має бути *належність*).

Варто зауважити, що активні дієприкметники теперішнього часу сучасній українській мові невластиві. Про це свого часу писала О. Курило, згодом і Б. Антоненко-Давидович, який, зокрема, зауважував, що в українській мові «є багато різних способів, щоб, не порушуючи милозвучності української мови, правильно й точно передати те, що в російській мові передається активними дієприкметниками» [1, с. 137]. Під час перекладу з російської мови активні дієприкметники теперішнього часу відтворюються віддієслівними чи відіменниковими прикметниками (*освіжуючий напій – освіжувальний напій; інтегруючий чинник – інтеграційний цінник*); прикметниками або іншими частинами мови (*біжущий рядок – рухомий рядок; слідує питання – такі питання*); прикметниками зі словами *щораз, чимраз, дедалі* (*зростаючі ціни – щораз більші ціни*); іменниками (*завідує бібліотекою – завідувач бібліотеки; оточує середовище – навколишнє середовище; довкілля*); дієприкметниками минулого часу (*скасуючий сир – недокислий сир*); безприйменниковими іменниками перефразування (*підтверджуючі документи – документи підтвердження*); іменниками-прикладками (*початкуючий поет – поет-початківець*); дієприслівниковими зворотами (*виступаючі депутати зазначили – виступаючи, депутати зазначили*) [14, с. 91–94]; підрядними означальними реченнями (*бажаючий – хто (який) бажає; працюючий – хто (який) працює*).

Відсутність в активному вжитку дієприкметників теперішнього часу – це характерна риса сучасної української літературної мови, пов'язана з її народно-розмовною основою.

Виявлені морфологічні інтерферени часто виникають через помилки під час творення форм ступенів порівняння: *Естонія сама комфортна країна для працівників з України* (№ 41 від 01.11.2017); *Учасники самого вагомого шоу продовжать тренуватись* (№ 35 від 20.09.2017). Такі побудови є семантичними кальками з російської мови, вони сприймаються як елемент просторіччя в усному суржиковому мовленні. На сторінках періодичних видань, звісно, що вони неприпустимі.

Рідковживаними виявилися помилки, пов'язані з утворенням наказового способу дієслів: *Якщо більшість рішень нас буде об'єднувати і ми не будемо залежні від "хотєлок" певних, а буде більшість об'єднуватися навколо ухвалення результативних рішень, тоді ми запросимо наших колег з інших фракцій: давайте будемо говорити* (натомість має бути – *починаймо говорити*) (№ 25 від 05.07.2017).

Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що серед граматичних інтерферем чільне місце посідають синтаксичні. Як слушно зауважує К. Городенська, «кількасотрічне зросійщення українців спричинило слабе засвоєння норм і традицій української літературної мови, особливостей її словникового складу та граматичного ладу на тлі російської літературної мови» [4, с. 3]. Щонайперше це стосується словосполучень, утворених підрядним зв'язком керування. Як відомо, у словосполученнях із перехідними дієсловами в ролі опорного слова залежні слова зазвичай вживаються у формі знахідного відмінка (*святкувати ювілей,*

з'ясувати причину помилок тощо); якщо ж при дієсловах є заперечна частка *не*, то іменні форми при них уживаються здебільшого в родовому відмінку (*не писати дисертації, не давати згоди, не визначати кореня та ін.*). Проте в аналізованих текстах трапляються порушення цих правил: *Так, зазвичай вони не виплачують іпотеку та не мусять утримувати інших людей* (№ 33 від 06.09.2017); *Начальниця Відділу комунікацій ГУНП області Анна Олійник зауважує, що висвітлюючи якесь правопорушення, вони не акцентують увагу, до якої національності належить людина* (№ 27 від 18.07.2018).

Інтерферентного впливу зазнали також прийменники. В українській мові прийменник при вживають з місцевим відмінком, щоб вказати на «просторову близькість (при дорозі), належність або підпорядкованість (спорткомплекс при школі), наявність когось або чогось (при свідках), обставини, що їх характеризує наявність чогось поряд (при низькій температурі). Проте ця синтаксична конструкція не використовується для позначення часових значень. В українській мові є розгалужена система засобів, що допомагають уникнути інтерферентного впливу російської мови. Наприклад: при перших словах – після перших слів; при виконанні – виконуючи, під час виконання; при виявленні – у разі виявлення, коли виявлено; при взльоті – на злеті; при думці – від думки; при вашій участі – з вашою участю; при всій повазі – попри всю повагу та ін. Тому в реченні *За підрахунками фахівців підприємства, при використанні геліосистеми для підігріву води за 2017 рік економія складатиме (правильно – становитиме) майже 50 тисяч гривень* (№ 45 від 29.11.2017 р.) варто замість прийменника *при* вжити прийменник *під час* або *в процесі*.

Інтерферентного впливу зазнали прийменники у (в) порівнянні (правильно – порівняно з), згідно (має бути згідно з), із-за (правильно – через), по закінченні (має бути – після закінчення), у відповідності до (має бути – відповідно до...), які автори вживають за аналогією до російської мови: **У порівнянні** із літом і осінню це вже не так багато (№ 3 від 25.01.2017); *У відділі комунікації поліції області нагадують, що за завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності згідно ст.259 Кримінального кодексу передбачено покарання у вигляді ув'язнення терміном до 6 років* (№ 45 від 29.11.2017); *Йому 31 рік, за фахом працює вже дев'ять років, одразу по закінченні вишу* (№ 33 від 06.09.2017); *Виконали план на 144 % у порівнянні з минулим роком* (№ 2 від 15.01.2020).

Поява помилок, а отже й інтерферем, на думку Ю. Шевельова, спричинена втручанням «радянської влади (1933-й рік) у внутрішні закони мови, її деформація: вилучення питомих українських слів і заміна їх на кальковані лексеми; культивування мовного «суржику» (мовлення політиків, державних службовців, ЗМІ, спотворене русизмами, недоречними кальками й навіть власне російськомовними фразами в українському обрамленні); відсутність в Україні державної мовно-культурної політики; нігілістичне ставлення до свого мовлення, лінивість думки, мовна неохайність та невміння контролювати себе; необізнаність із мовними нормами, небажання читати художню українськомовну літературу, відсутність навичок користуватися словниками та додатковою літературою тощо [16, с. 123–125]. Що ж до девіацій-інтерферем у регіональних медіа, то, на наше переконання, серед основних причин їх появи є, з одного боку, незнання або ігнорування грамотного використання мовних ресурсів, а з іншого – незацікавленість засобів масової інформації бути інститутом пропагування норми.

Отже, міжмовна асиметрія та калькування спричиняють велику кількість інтерферентних помилок здебільшого на лексичному та граматичному рівнях. Тиражування анормативів у сучасних регіональних медіа зумовлює не лише дестабілізацію мовних норм, а й структурні зміни в самій мові. Визначення та систематизація помилкобезпечних місць, які створюють передумови інтерферентного впливу, дасть змогу призупинити продукування «радянських новацій», вивільняючи місце питомих українським формам і конструкціям.

Перспективою подальших мовознавчих студій у цьому напрямі вважаємо дослідження інтерферентних явищ в аудіовізуальних засобах масової інформації.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. Київ : Либідь, 1991. 254 с.
2. Бондаренко Т. Г. Інтерфедеми і росіянізми як наслідок міжмовних контактів на лексичному рівні // *Наукові записки Ін-ту журналістики*. Київ, 2002. Т. 9. С. 106–111.
3. Гарлицька Т. С. Мова ЗМІ як один із виявів культурної свідомості містян (на матеріалі міської періодики) // *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць. – Вип. 10 / гол. ред. М. Є. Скиба; відп. за випуск М. М. Торчинський. Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2016. Т. 1 (А–І). С. 128–134.
4. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ : КММ, 2019. 208 с.
5. Гузенко С. До проблеми інтерференції у мові сучасних українських ЗМІ. URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Nv_khdu_2013_18_49.pdf. Дата звернення: Лютий 17, 2020.
6. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Коць Т. А., Сюта Г. М., Чемеркін С. Г. Літературна норма і мовна практика : монографія; за ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 320 с.
7. Мітчук О. А. Лексична інтерференція в мові газет Рівненщини. URL : <http://dspace.regi.rovno.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1346/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%20%D0%9C%D1%96%D1%82%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%9E.%20%D0%90%2013%2B.pdf>. Дата звернення: Лютий 15, 2020.
8. Мішеніна Т. Інтерфедеми в сучасній українській мові // *Проблеми гуманітарних наук*. Випуск 34. Філологія. Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. С. 109–120.
9. Пономарів О. Культура слова. Мовностилістичні поради. Київ : Либідь, 1999. 240 с.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми: Підручник. Полтава : Довкілля–Київ, 2008. 712 с.
11. Соколова С. О. Міжмовна асиметрія як джерело інтерференції // *Наукові записки НаУКМА*. Том 137. Філологічні науки (Мовознавство). 2012. Книга 3. С. 5–15.
12. Степанова О. І. Відбиття явища лексичної інтерференції в російськомовних текстах (на матеріалі творів письменників-білінгвів та засобів ЗМІ) // *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2013. Книга 3. С. 190–194.
13. Ткаченко О. Б. Інтерференція // *Українська мова. Енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін.* Київ : Українська енциклопедія, 2004. 752 с.
14. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): [монографія]. Вид. 3-тє, доп. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 332 с.
15. Шпітько І. М. Фонетична інтерференція в інформаційному просторі України // *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: Зб. наук. праць / Відп. ред. А. М. Поповський. Дніпропетровськ: Літограф, 2010. Вип. 9. С. 323–333.
16. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХст. (1900–1941). Стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. 212 с.
17. Шулська Н. М. Анормативні інтерфедеми у мові журналістських текстів // *Мова. Суспільство. Журналістика = Language. Society. Journalism* : збірник матеріалів ХХІ Міжнародної науково-практичної конференції з проблем функціонування і розвитку української мови, (Київ, 3 квітня 2015) / ред.-упоряд. А. Мамалига, Д. Данильчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; Ін-т журналістики. Київ, 2015. С. 104–108.

3.11. Modern Ukrainian Language of Television: Functionality of Modified Phraseological Units

3.11.Сучасний український телефір: функціонування модифікованих фразеологічних одиниць

Активне вивчення медіамовлення почалося у другій половині ХХ ст., коли увагу дослідників привернули різні аспекти використання мови у засобах масової інформації, починаючи з суто лінгвістичних і до різних маргінальних парадигм, а саме: прагмалінгвістики, дискусійного аналізу, соціолінгвістики, психолінгвістики, семіотики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології тощо.

Основний обсяг процесу мовлення припадає сьогодні на сфери масової комунікації. Динамічний розвиток традиційних ЗМІ – преси, радіо, телебачення, Інтернету – призвів до утворення єдиного інформаційного простору, особливого віртуального середовища, що є результатом взаємодії багатьох медіапотоків. Усе це вплинуло на розвиток процесу продукування та дистрибуції як окремих лінгвальних одиниць, так і на особливості плану мовлення та характер інтралінгвістичних змін загалом.

Однак дослідників турбує першочергово не стан сучасної літературної мови, а інновації в мовленнєвій практиці її носіїв, які, на думку багатьох, свідчать про «недолік мовного виховання» (О.О. Земська), «погану мовну компетенцію» (Л.П. Крисін) та «низьку мовленнєву культуру суспільства» (О.В. Сиротиніна).

Саме тому особливої уваги заслуговує мовленнєва практика засобів масової інформації, адже вони впливають на повсякденне мовлення, формують у носіїв певний мовний смак і диктують моду на використання тих чи тих мовних засобів. На прикладі мовленнєвої практики ЗМІ можемо простежити особливості тих активних процесів, які свідчать про синхронні мовні зміни.

Сучасний стан мовної системи загалом визначають такі тенденції: збільшується кількість учасників масової і колективної комунікації; підсилюються особистісні риси в мовленні; безадресне мовлення знаходить конкретного адресата; зростає діалогічність спілкування; розширюється сфера спонтанного спілкування, не тільки особистого, але й публічного; різко зростає психологічне несприйняття бюрократичної мови минулого; з'являється необхідність у нових засобах вираження та формах образності; виникають номінації явищ та відроджуються назви тих, які були заборонені чи забуті в епоху тоталітаризму і тепер повертаються з минулого.

Особливо активні зміни спостерігаємо у функціонуванні стійких висловів, яким властива виразна конотативна забарвленість, стилістична розмаїтість. Трансформації фразеологізмів у мові сучасних засобів масової інформації стали предметом аналізу багатьох дослідників (Л. Авксентьев [1], А. Мелерович [8], О. Пономарів [9], В. Ужченко [12]).

Метою нашої розвідки є тематичний та структурний аналіз трансформованих фразеологічних одиниць масмедійного простору.

Джерельною базою цієї статті слугували матеріали телевізійних ЗМІ, зібрані методом довільної вибірки упродовж 2017–2019 рр.

Предметом аналізу є трансформовані фразеологізми, що функціонують у сучасних телевізійних ЗМІ.

На матеріалі художньо-публіцистичних текстів процес трансформації стійких сполучень слів аналізують Н. Бойченко [2], Л. Давиденко [3], С. Коновець [7], І. Тараба [11]. Зважаючи на значну роль цих мовних одиниць у медійному дискурсі, сучасні дослідники звертають увагу на функціонування фразеологізмів, семантичні зміни, набуття ними нових експресивно-емоційних відтінків. Так, Д. Сизонов вважає «у межах сучасного неолінгвістичного трактування, зокрема в медіалінгвістиці, фразеологізм ... розуміється як стала самостійна одиниця мови вторинної номінації, що становить стійке поєднання слів і

виражає цілісне фразеологічне значення, співвідносна у функціональному аспекті з окремими словами» [10].

Склалася певна традиція відтворення фразеологічних одиниць у мові ЗМІ. Медіатексти засвідчують продуктивне використання трансформацій – видозмін фразеологічних одиниць із конкретною стилістичною настановою. Видозміна фразеологізмів зберігає їхню внутрішню форму, проте істотно оновлює конотативний фразеологічний образ, що став узвичаєним унаслідок багаторазового використання в мовленні. Поза контекстом фразеологізмам властивий високий ступінь стійкості, а в конкретних дискурсах ці одиниці набувають ознак okazіоналізмів, водночас зберігаючи співвіднесеність із номінативною вихідною моделлю.

Виокремлення понять «нормативний варіант /авторський (оказіональний, індивідуальний) варіант» фразеологічної одиниці проводять на відомому лексикографічному матеріалі, проте динаміка фразеологічного зрізу сучасної української мови і особливості медіатекстів умотивовують потребу розширення емпіричної бази дослідження. З іншого боку, жодна лексикографічна праця не може оперативним чином зафіксувати всі варіанти мовних одиниць. Нами впорядковано електронний реєстр фразеологічних одиниць, зафіксованих у мовленні українських телеканалів упродовж 2017–2019 років методом довільної вибірки.

Відомо, що у сучасній науковій літературі триває дискусія щодо типів фразеологічної трансформації: її кваліфікують як будь-яке відхилення від нормативної моделі (імпровізація зумовлена стилістичним навантаженням; зміни, за яких okazіональний варіант протиставляється узуальному тощо). Традиційно виокремлюють семантико-стилістичні зміни і структурні перетворення. Нам імпонує підхід В. Дерев'янка, яка виділила сім моделей структурно-семантичних трансформацій:

- ✓ розширення компонентного складу ФО;
- ✓ скорочення компонентного складу ФО;
- ✓ субституція компонентів ФО;
- ✓ зміна порядку компонентного складу ФО;
- ✓ фразеологічний натяк;
- ✓ контамінація ФО;
- ✓ розгорнута метафора [6, с. 205].

Використання трансформованих стійких висловів зумовлене стилістичним потенціалом таких конструкцій. Досліджуючи проблему варіативності фразеологічних одиниць на матеріалі художніх текстів, мовознавці зауважують: між нормативними й авторськими компонентами простежуються певні системні зв'язки, а шляхи авторського варіювання загалом ті ж, що і загальномовного:

- ✓ **синонімічна заміна:** *блимнула зірка* (Остап Вишня);
- ✓ **антонімічна:** *батько городів руських* (Остап Вишня);
- ✓ **паронімічна:** *золотушна молодь* (А. Речмедін);
- ✓ **метонімічна:** *шапка на голові підіймається* (Г. Тютюнник);
- ✓ **заміна слів одного тематичного ряду:** *все тече, все забувається* (М. Стельмах).

Нові лексемні субститути пов'язані з нормативними компонентами парадигматичними (асоціативними) зв'язками. При okazіональних трансформаціях спостерігається й кількісне зміщення вибору їхньої модифікації: якщо серед загальноживаних найчастіше фіксуються синонімічні видозміни, то в індивідуально-авторському мовленні переважають тематичні та метонімічні.

Фразеологічні трансформації в мовленні сучасних засобів масової інформації є багатим емоційно-інформаційним фондом, це яскраві експресивні вислови, що за рахунок закладеної інтенції в стійких сполуках є ефективним засобом впливу на реципієнта.

Зважаючи на семантичний обсяг зафіксованих нами фразеологічних одиниць сучасного телефіру, частотність уживання трансформованих фразеологізмів, виокремимо такі тематичні різновиди досліджуваних одиниць, відповідно до сфер комунікації:

«Політика»: Коли від можновладців люди чують слово «реформи», хапаються за кишени, бо будуть грабувати (Свобода слова, 25.10.2017, ICTV); Ви ламаєте державу через коліно (Свобода слова, 25.10.2017, ICTV); Президент оголосив курс на приватизацію, але тільки для «своїх» (Факти, 3.04.2018, ICTV); Заморожений конфлікт нам точно не потрібен (Факти, 3.04.2018, ICTV); Бойовики хочуть влаштувати українцям «кривавий Великдень» (Факти, 6.04.2017, ICTV); Для того, аби отримати перемогу в Україні – йому достатньо зупинити війська і спокійно спостерігати за тим, що відбувається у Києві, і час від часу підкидати дрова в горнило (Факти, 6.04.2017, ICTV); Через два дні, коли історія набуває розголосу, починають летіти голови (Факти, 7.07.2018, ICTV); У Верховній Раді депутати знову нахабно обливають один одного брудом (Факти, 5.04.2019, ICTV); Тимошенко знову каламутить брудну воду (Факти, 7.04.2018, ICTV); Зовнішня політика України і Америки – політика, писана на воді поламаними вилами (Факти, 5.04.2019, ICTV); У Верховній Раді небезпечно затишишя перед суворою бурєю (Факти, 7.04.2018, ICTV); Нова мітла в комунальній сфері замела по - реформаторському із новим головою міста (Факти, 9.03.2017, ICTV).

«Суспільство»: Обласний центр буквально тріщить по швах, знайти пільгове житло практично неможливо (Факти, 19.03.2018, ICTV); Сміття з хати не виносили довго, терпець у людей увірвався минулого тижня (Факти, 6.04.2017, ICTV); Щороку Україна дедалі більше грузне у пластиковому багні (Факти, 6.04.2018, ICTV); Закордонних інвесторів і на горизонті не видно... (Факти, 6.04.2017, ICTV); ...скоро будемо як миші церковні – настільки бідні (Свобода слова, 29.09.2019, ICTV); Ольга ледь зводить кінці з кінцями, зарплата маленька (Факти, 2.03.2018, ICTV); Роботодавці залізли по самі вуха у борги (Факти, 2.04.2019, ICTV); Друковане слово податківця не горобець (Факти, 6.04.2018, ICTV); Не дайте лісу врізати дуба (Інсайдер, 5.04.2019, ICTV).

«Людина»: Коли мовчання – не золото це погано, але в моєму випадку навпаки (Інспектор Фреймут, 1.04.2018, 1+1); Роблять екологічний гріх (ТСН, 3.04.2019, 1+1); Він просто жив своїм життям за чужий кошт (ТСН, 5.04.2017, 1+1); У наш час людям важко довіряти, тому бережи кишени зранку, а сумки ввечері (Чистопews, 6.04.2018, 1+1); Переселенці Донбасу, чекаючи на кращі умови життя, дихають владі в потилицю (ТСН, 2.04.2017, 1+1); Експерти сушити голову не радять (Інспектор Фреймут, 4.04.2017, 1+1); Жодне порушення не пройде повз її пильне око (Інспектор Фреймут, 8.04.2017, 1+1); У вас рука точно набита на такі справи. Вона доб'ється своєї правди, щоб не стало. Ви краєте моє бідне серце. Показати персоналу, де добротні раки зимують. Олексій пройшов вогонь, воду і водопровідні труби (ТСН, 5.04.2017, 1+1).

«Економіка»: Але ніщо не обходиться так дорого, як сир у мишоловці (Факти, 13.10.2017, ICTV); Статки в цієї родини – курям голодно (Один за всіх, 5.04.2017, СТБ); Частина виробників може піти на дно (Вікна, 5.04.2018, СТБ); Як 40 – річний Олександр з Івано-Франківська почав життя з долара (ТСН, 4.04.2017, 1+1); Нові тарифи до «калашнікова» доведуть (ТСН, 3.04.2018, 1+1); Три місяці роботи – це левова частина собівартості (Вікна, 8.04.2017, СТБ).

«Кримінал, надзвичайні події»: Прокурор щомісяця збирав данину з місцевих бізнесменів (Факти, 7.04.2017, ICTV); Вона викрила схему зловживань на сотні тисяч, на які місцеві правоохоронці дивляться крізь пальці (Факти, 9.03.2017, ICTV); Вустами в'язня говорить компромат (Вікна, 5.04.2018, СТБ); Пограбували банк – курям на сміх (Вікна, 1.04.2017, СТБ); «Той, що дахи рве» – про смерч (Вікна, 2.04.2017, СТБ); Шофер на всі руки врятувався від ДТП (ТСН, 7.04.2019, 1+1).

«Спорт»: Новоспечений форвард «Челсі» перебуває явно не в кращих кондиціях (Факти, 19.03.2017, ICTV); Однак їхні надії остаточно померли на початку другого тайму (Факти, 17.02.2017, ICTV); Марно команда підбивала клинці біля воріт «Манчестер Юнайтед» (Факти, 19.02.2017, ICTV); На льодовій арені схрестили клюшки (Факти, 1.01.2017, ICTV).

«Освіта, транспорт, медицина»: У новій школі вона почувала себе не в своїй казці (Інспектор Фреймут, 3.04.2017, 1+1); **Покажи мені свій диплом – і я скажу, хто ти** (ТСН, 6.04.2018, 1+1); **«Реве та стогне»** – про авто, які незаконно обладнані спеціальними сигналами (Вікна, 3.04.2018, СТБ); **Суднобудування поки що сидить на міліні** (ТСН, 4.04.2017, 1+1); **В Охматиді теж посипають голову попелом, лікувати тяжкохворих дітей нічим** (Факти, 6.04.2017, ICTV); **З апогею слави він потрапив у семирічне лікарняне пекло** (Вікна, 7.04.2017, СТБ).

Проаналізуємо механізми утворення оказіональних фразеологізмів у телевізійному дискурсі відповідно до їхньої частотності.

Розширення компонентного складу ФО. Суть такого способу трансформації полягає в уживанні у стійкому сполученні слів, що посилюють експресивність або видозмінюють семантику фразеологізму загалом: **Чи пустять до бюджетного «раю» податкові «гріхи»?** (ТСН, 6.04.2018, 1+1); **«Незворотності» бояться – у кіно не ходити** (Без цензури, 9.04.2018, 5 канал); **Олігархів сміх – народні сльози** (Вікна, 8.01.2017, СТБ); **На городі – бузина, а дядько – не лише в Києві. Проте в Києві ще «дядьки» лишилися** (Факти, 10.07.2017, ICTV).

Субституція компонентів ФО. Це такий спосіб структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць, який полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох чи всіх її компонентів функціонально схожими елементами, що зумовлено нарізно оформленістю та цілісністю образу фразеологізмів і приховує в собі величезні виражальні можливості. Заміна одних складників фразеологізму на інші відбувається на основі їхньої семантичної близькості або за принципом тематичної спільності між компонентами: **Як 40-річний Олександр з Івано-Франківська почав життя з долара** (ТСН, 4.04.2017, 1+1); **Нові тарифи до «калашнікова» доведуть** (ТСН, 3.04.2018, 1+1); **Нові обстріли в зоні АТО. Хто ж насправді кидає бомбу розбрату?** (ТСН, 8.04.2018, 1+1); **Я уже накинув поглядом на колекцію одягу «весна – літо»** (Все буде добре, 9.04.2017, СТБ).

Найбільш поширеним, за нашими спостереженнями, є прийом заміни компонента фразеологічної одиниці іншим синонімічним словом або словосполученнями, така видозміна увиразнює семантику канонічного фразеологізму й конкретизує основне лексичне значення. Наприклад: **Не в своїй тарілці** в значенні почувати себе незручно, невпевнено, сором'язливо – **не в своїй казці**: У новій школі вона почувала себе **не в своїй казці** (Інспектор Фреймут, 3.04.2017, 1+1); **Діставатися** (дістатися, перепадати, перепастися) **на горіхи** (на бублики, на гостинці, на кислиці) **кому** – хто-небудь одержить покарання, когось покарають: **Бабі Варі дісталось доброї петрушки** (ТСН, 30.04.2018, 1+1).

Скорочення компонентного складу ФО. У мовній системі співіснують розгорнені й редуковані різновиди фразеологічних одиниць. Еліпсовані фразеологічні одиниці необхідно розглядати як спеціальний стилістичний засіб, індивідуально-авторський прийом, спричинений пошуками мовця потрібної стилістичної виразності й лаконізму, динамізму, посилення експресивності висловлювання. Крім того, завдяки еліпсису фразеологічної одиниці надається інтонація живої розмовної мови, створюється ефект незавершеності, творчого пошуку, відбувається чіткіший прояв експресивної семантики в стилістичному значенні: **Нова мітла в комунальній сфері замела по-реформаторському із новим головою міста** (Факти, 9.03.2017, ICTV); ... **«Не злим тихим...»** (про те, як депутати Верховної Ради декламували вірші Т. Шевченка (Вікна, 2.04.2017, СТБ); **Роботодавці залізли по самі вуха у борги** (Факти, 2.04.2018, ICTV); **Друковане слово податківця не горобець** (Факти, 6.04.2018, ICTV).

Контамінація ФО – це поєднання в одному висловленні двох або кількох стійких висловів. На думку більшості дослідників фразеології, у результаті контамінації не утворюється нова ФО, а виникає оказіональна мовленнева одиниця, яка поєднує в собі семантичний обсяг використаних фразеологізмів. З-поміж зібраного мовленневого матеріалу переважає контамінація ФО на основі семантичної близькості компонентів: **Правоохоронні відомства кивають один на одного, а кінці у воді** (Факти, 13.10.2018, ICTV); **З босими**

ногами та порожніми кишенями люди провідали місцеву адміністрацію (Вікна, 6.04.2017, СТБ); Жив своїм життям за чужий кошт (Кохана, ми вбиваємо наших дітей, 3.04.2017, СТБ); З апогею слави він потрапив у семирічне лікарняне пекло (Вікна, 7.04.2017, СТБ); Через два дні, коли історія набуває розголосу, починають летіти голови (Факти, 7.07.2018, ICTV).

Фразеологічний натяк (фразеологічна алюзія) полягає в особливостях використання стійких сполучень: вичленовуванні ключового компонента фразеологічної одиниці й уживанні поза нею. Контекст сприяє ідентифікації оказіональної конструкції з її повною формою, бо використовуються слова, співзвучні (синонімічні) з компонентами фразеологізму, і логічна структура трансформованого звороту аналогічна структурі нормативного фразеологізму: *Якщо виборці проголосують за стандартами демократії, парламент дасть їм пряник (ТСН, 9.10. 2017, 1+1); Чи такий страшний утилізаційний процес [автомобілів] як його малюють? (Реальний сектор, 4.08.2019, 5 канал); Тоді і виникла взаємодія з артистами не з їхньої пісочниці (Моя правда, 7.04.2019, СТБ).*

Розгорнута метафора. Лінгвістичною особливістю цієї моделі трансформації ФО є те, що поряд із узуальною формою в текстах використано окремі її компоненти, які мають здатність набувати значення цілого фразеологізму. У цьому випадку вживається спершу нормативний варіант в повному компонентному складі і реалізує в контексті стандартне значення. Потім у контекст вводять окремі його компоненти чи слова, пов'язані з ними спільною темою. Розгортання образу сприяє метафоризації контексту. Наприклад: *Не здалися без бою. Зловмисники, втікаючи від поліції, застосували зброю (Вікна, 8.09. 2019, СТБ); Дим вітчизни. У селі на Вінниччині функціонує сміттєве звалище, що дошкуляє місцевим жителям смородом, зіпсованою водою та димом (Вікна, 4.05.2019, СТБ); Підрахували – заплакали. Надходження до бюджету знову засмутили урядовців (Факти, 9.12.2018, ICTV).*

Отже, навіть автоматичне використання фразеологізмів без змін їхньої форми та змісту вносить у мовлення експресивність, оскільки фразеологізми за своєю природою емоційно або експресивно забарвлені.

Суспільний смак сьогодення, безперечно, диктує демократизацію мовлення, що природно пов'язується з оновленням і розширенням літературної норми за рахунок внутрішніх мовних ресурсів. Тому не дивно, що соціально значущим процесом у сучасному мовленні можна назвати активізацію вживання фразеологічних одиниць.

Відомо, що будь-який поворот суспільної історії відразу створює фразеологію, що відрізняється від фразеології попередньої епохи. Поряд із утворенням нових фразеологічних одиниць спостерігаємо вживання традиційних фразеологізмів, а також авторське використання фразеологічних одиниць, що призводить до їх оновлення. Така тенденція у використанні фразеологізмів є дуже показовою для мови сучасного інформаційного простору.

Трансформація стійких сполучень слів є одним із дискусійних питань сучасної теоретичної фразеології. Частина лінгвістів розглядає трансформацію фразеологічних одиниць як різноманітні зміни, переоформлення, оновлення значення й структури фразеологізмів, інші під трансформацією фразеологічних одиниць розуміють семантичне обігрування й перетворення складу фразеологізмів, існує третій погляд на трансформацію фразеологічних одиниць як відхилення від норми, що викликане різними причинами.

Перетворення фразеологізмів надає їм нового стилістичного забарвлення, модифікує експресивний та емоційний зміст речень мовця та телепередачі загалом.

Зауважимо, що у процесі нашого дослідження ми спостерігали також випадки стилістично невдалого і навіть помилкового вживання фразеологічних одиниць.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в продовженні аналізу тематичних груп трансформованих фразеологічних одиниць у мовленні журналістів та виробленні рекомендацій щодо нормативності вживання аналізованих конструкцій.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків, 1983. 264 с.
2. Бойченко Н. О. Стійкі сполучення в газетному мовленні. *Ономастика і апелятиви*. Вип 14. Дніпропетровськ, 2001. С. 17–22.
3. Давиденко Л. Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1992. 23 с.
4. Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования современной английской медиаречи). Москва : УРСС, 2005. 288 с.
5. Демський М. Українські фраземи і особливості їх творення. Львів, 1994. 62 с.
6. Дерев'янка В. Індивідуально-авторські фразеологічні новоутворення у ЗМІ (на матеріалі чеської мови). *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2012. Випуск 56. Частина 1. С. 204–211.
7. Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань): Автореф...дис. канд. філол. наук: 10.02.05. Київ, 2002. 20 с.
8. Мелерович А. М. Окказиональная фразеологическая деривация в системе индивидуально-авторских преобразований фразеологических единиц. *Русское языкознание*. Киев, 1986. № 2. С. 107–112.
9. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навчальний посібник. 2-ге вид., стереотип. Київ: Либідь, 2001. 240с.
10. Сизонов Д. Ю. Стилістична трансформація фразеологізмів в українських масмедіа. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Філологія. 2018. № 37. Том 3. С. 154–157.
11. Тараба І. О. Лексико-семантичні трансформації складу німецьких та українських фразеологізмів у газетно-інформаційних текстах. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2007. № 34. С. 189–192.
12. Ужченко В. Д. Нові лінгвістичні парадигми «концепт – фразеологізм – мовна картину світу» *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку*: Зб. наук. праць. Запоріжжя, 2006. С. 146–151.

PART 4. INFORMATION AND COMMUNICATION SPHERE: SOCIAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

4.1. Public Danger of Violation of Equality of Citizens by Language

4.1. Суспільна небезпечність порушення рівноправності громадян за мовною ознакою

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; кожен має право на свободу світогляду і віросповідання (ст.ст. 24 і 35 Конституції України) [15].

З метою надійного захисту цих прав і свобод національний законодавець встановив кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (далі – порушення рівноправності громадян) у ст. 161 КК України. Не зважаючи на те, що такого роду норма існує в національному кримінальному законодавстві понад століття, при фактичній наявності значної кількості випадків порушень рівноправності громадян в Україні, ст. 161 КК України на практиці застосовується вкрай епізодично, що можна пояснити високим рівнем латентності цього виду злочинів. Переважна більшість зареєстрованих кримінальних проваджень припадає на період виборчих перегонів в країні та активну фазу військового конфлікту. У згадані періоди застосовувалися «брудні» політичні та соціально-психологічні технології, що межують з порушенням законодавства у сфері міжнаціональних стосунків у державі. Досудове слідство у третині таких проваджень наразі призупинено у зв'язку з тим, що не встановлено особу, яка вчинила злочин. У трьох четвертих проваджень, де були винесені обвинувальні вироки, покарання не було пов'язано з позбавлення винного волі. Наведені статистичні дані свідчать про актуальність наукових розвідок з питання ефективного забезпечення мовної рівноправності громадян в Україні.

Суттєвим внеском у теоретичну розробку даної проблеми є праці таких відомих вітчизняних вчених у галузі кримінального права як П.П. Андрушка, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, О.О. Дудорова, В.К. Грищука, О.Г. Колба, С.Я. Лихової, М.В. Палія, М.І. Панова, А.В. Савченка, а також зарубіжних науковців: Ю.М. Демидова, Р.І. Джафарова, С.В. Дьякова, Л.Д. Єрмакової, Л.І. Заліханової, М.П. Карпушина, Н.Ф. Кузнецової, А.І. Рарога, М.Д. Шаргородського, С.Ф. Шмідта, Дж. Якобса та інших.

До числа найменш досліджуваних моментів цієї проблеми слід також віднести і відсутність системного аналізу суспільної небезпечності порушення мовної рівноправності громадян, за нашим переконанням, слід здійснити з обов'язковим урахуванням таких вихідних позицій: по-перше, встановлення, що таке власне «суспільна небезпечність»; по-друге, з'ясування, що собою являє «суспільна небезпечність мовної рівноправності громадян» (крізь призму дослідження суспільно-правового поняття «рівноправності», а також через аналіз суспільної небезпечності злочину, відповідальність за який передбаченого ст. 161 КК України, на підставі положень відповідних нормативно-правових актів, кримінально-правової доктрини, даних кримінальної статистики, результатів власних емпіричних досліджень тощо). Переконані, що завдяки такому комплексному підходу буде забезпечено не тільки якісно новий рівень дослідження суспільної небезпечності порушення мовної рівноправності громадян, а й окреслено низку головних теоретико-прикладних орієнтирів, що визначатимуть подальший вектор наших наукових пошуків.

Будучи складним юридичним явищем, суспільна небезпечність є основною матеріальною ознакою злочину, що відбиває його зовнішній вираз. Суспільна небезпечність означає, що діяння заподіює шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам або створює загрозу заподіяння такої шкоди. У такому її баченні суспільна

небезпечність злочинів завжди має негативне значення щодо діяння, яке посягає на інтереси особи, суспільства й держави, оскільки вона порушує правові настанови, що регулюють суспільну діяльність у цілому, та вносить дисбаланс у суспільні відносини.

Суспільна небезпечність, як небезпідставно підкреслюють Ю.В. Александров і В.А. Клименко, «є об'єктивним критерієм визнання діяння злочином, вона не залежить від відповідної оцінки її законодавцем. Саме суспільна небезпечність є підставою для криміналізації діяння, а при призначенні покарання – для індивідуалізації його» [1, с. 45]. Зауважимо, що при цьому не повинні каратися думки й наміри особи, якщо вони не були матеріалізовані.

Показниками (критеріями) суспільної небезпечності злочинів є характер та ступінь [19, с. 70–71]. Характер суспільної небезпечності – це якісний показник, що визначається передусім групою суспільних відносин, на які посягає злочин, а також зіставленням у межах одного й того самого об'єкта окремих складів злочину (саме за характером суспільної небезпечності злочинів побудована Особлива частина КК України) [24, с. 66]. Ступінь суспільної небезпечності – це кількісний показник, що відбивається в ступені тяжкості шкоди, способі, місці, часі вчинення злочину, ступені вини, мотивах і меті, усіх інших об'єктивних і суб'єктивних ознаках злочину [35, с. 42].

Враховуючи викладені положення, можна погодитися з позицією Р.В. Верши, що суспільна небезпечність має суттєве кримінально-правове значення, оскільки вона: по-перше, є основним об'єктивним критерієм визнання діяння злочином; по-друге, дає змогу класифікувати злочини за ступенем тяжкості; по-третє, визначає межу між злочином та іншими правопорушеннями; по-четверте, є однією із загальних засад індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання [7, с. 258].

У цьому зв'язку суспільна небезпечність порушення рівноправності громадян полягає в ігноруванні загальноправового принципу правового статусу особи в суспільстві і державі, у спотворенні (спричиненні шкоди) існуючому в державі стану рівних конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, котрі визнані міжнародними нормативно-правовими актами та гарантовані Конституцією України. Більше того, в разі порушення рівноправності громадян винні не тільки зашкоджують рівності громадян у їх конституційних правах та рівності їх перед законом як принципу конституційно-правового статусу людини і громадянина, а й створюють умови для спричинення шкоди волі, честі та гідності особи, її життю, здоров'ю, власності тощо. І хоча порушення рівноправності громадян законодавець максимально відносить до злочину середньої тяжкості (виходячи із санкцій у частинах 2 і 3 ст. 161 КК України), все ж таки внаслідок вчинення цього злочину можуть настати вагомі суспільно небезпечні наслідки.

Як вдало зауважує І.П. Бахновська, що через визнання основоположних принципів права правова культура може забезпечити соціальну єдність людей. Ці принципи, формуючи спільний фундамент правової культури конкретного суспільства, в подальшому забезпечують єдність системи позитивного права, всього механізму правового регулювання [3, с. 12].

Яка ж суспільно-правова цінність *«рівноправності громадян»*? Вважаємо, що дослідження цього питання дасть нам безпосередню можливість якомога глибше та ґрунтовніше зрозуміти суспільну небезпечність порушення рівноправності громадян як злочину, передбаченого ст. 161 КК України. Досліджуючи поняття *«рівноправність»* зауважимо, що воно є об'єктом вивчення різних наук: політології, соціології, психології, історії, етнографії тощо. Проте ці науки не окреслюють правові сторони вказаного соціального явища. Етимологічне значення поняття *«рівноправність»* у словнику С.І. Ожегова визначається, як рівноправне становище, рівність. Під *«рівністю»*, у свою чергу, розуміється повна схожість, подібність або становище людей у суспільстві, яке забезпечує їх однакове відношення до засобів виробництва всього суспільства, їх однакові політичні і громадянські права [26, с. 553].

У вітчизняному словнику української мови поняття «рівноправний» має пряме (це той, який має однакові, рівні з ким/ чим-небудь права) та переносне (це той, який виконує таку саму роль або має таке саме значення, рівнозначний) значення, [32, с. 551–552].

У Великому юридичному енциклопедичному словнику А.Б. Баріхіна «рівноправність громадян» визначається, як один з фундаментальних принципів конституціоналізму і елементів демократії, який означає офіційно визнану рівність громадян перед державою, законом, судом, тобто рівність прав, свобод і обов'язків громадян певної держави незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового або службового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, приналежності до громадських об'єднань, а також яких-небудь інших обставин [2, с. 525]. Подібне визначення дається і в юридичному енциклопедичному словнику за редакцією А.Я. Сухарева, [36, с. 312] та Радянському енциклопедичному словнику [33, с. 328].

У Популярній юридичній енциклопедії уточнюється, що рівноправність має дві форми рівності: по-перше, всі є рівними перед законом; по-друге, закон є єдиним для всіх [29, с. 429]. Міжнародна поліцейська енциклопедія (том II) взагалі розрізняє низку понять: «принцип рівної доступності», «рівність», «рівноправність жінок і чоловіків», «рівноправність людини і громадянина незалежно від національної та расової належності, мови, віросповідання та ставлення до релігії», «рівноправність людини і громадянина як універсальний принцип правового статусу особи» тощо [25, с. 903, 972–974].

В одному з Юридичних словників наводиться така дефініція рівноправності громадян різних рас і національностей: «це рівні права всіх громадян держави незалежно від раси або національності у всіх галузях державного, політичного, економічного й культурного життя та є одним із факторів рівноправності громадян держави. У свою чергу під рівноправністю громадян держави розуміється досягнута в державі рівність громадян у всіх галузях державного, політичного, економічного й культурного життя, яка закріплена в правових нормах, що передбачають реальні гарантії однакового здійснення на практиці всіма громадянами прав і обов'язків, відсутність у них дискримінаційних або привілейованих відмінностей» [7, с. 710].

Вітчизняна радянська енциклопедія визначає поняття «рівноправність громадян» як досягнення в країні рівності громадян у всіх галузях політичного, економічного, соціального і культурного життя, закріплену в правових нормах, що включають реальні гарантії однакового здійснення практично всіма громадянами їхніх прав і обов'язків, відсутність у цих нормах дискримінаційних відмінностей. Також відзначається, що рівноправність жінки і чоловіка (гендерна рівноправність) та рівноправність рас і національностей є складовими частинами рівноправності громадян [34, с. 386].

Рівноправність (як соціально-правове явище) більшість вчених пов'язують із конституційно-правовим інститутом прав і свобод людини та розглядають як один з його основних принципів, що виступає елементом правового статусу особи, [14, с. 188; 87, с. 133]. Найбільш поширеною в юридичній літературі є точка зору, що під рівноправністю слід розуміти те, що кожна людина рівна в її особистому, політичному, економічному, моральному й правовому становищі в суспільстві й державі, а відтак, у правовому аспекті рівноправність включає такі елементи:

- 1) рівність всіх людей перед законом і судом;
- 2) рівність прав жінки і чоловіка (гендерна рівність);
- 3) рівність громадян будь-якої національності, [13, с. 134–135].

Навіть якщо певний громадянин вчинив злочин, то закон має забезпечити його рівноправність, починаючи від порушення кримінальної справи, та завершуючи, як зазначає О.Г. Колб, працею засуджених у місцях позбавлення волі, виховним впливом на цих осіб і, навіть, при здійсненні контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання [12, с. 358–362, 375–378, 463–473].

Для більш глибокого з'ясування змісту поняття «рівноправність» потрібно, на нашу думку, з'ясувати окремо значення поняття «право», що є центральною складовою

зазначеного поняття. Поняття «право» навіть у юридичній науці відповідно до певної ситуації вживається у різних значеннях: як соціально-правові вимоги людей; як система юридичних норм; як можливості, якими володіє фізична чи юридична особа; як система всіх правових явищ тощо [16, с. 98].

Переважно під поняттям «право» юристи розуміють «систему загальнообов'язкових, формально визначених, установлених або санкціонованих державою, гарантованих і забезпечених нею правил поведінки, що тісно між собою зв'язані та регулюють суспільні відносини між людьми...» [30, с. 114–115]. З урахуванням цього рівноправність (у широкому розумінні) можна визначити таким чином: це створення державою такої системи загальнообов'язкових правил поведінки, яка б забезпечувала однакові можливості поведінки суб'єктів у суспільстві. На наш погляд, рівноправність (у вузькому розумінні) – це законодавчо закріплений принцип правового статусу особи в державі, під яким слід розуміти рівність прав, обов'язків і відповідальності громадян перед законом, суспільством, державою, судом.

Таким чином, узагальнюючи викладені вище положення, необхідно відзначити, що *рівноправність* є загальноправовим принципом, який виступає складовою частиною конституційно-правового статусу громадян, та полягає у існуванні в державі стану рівних конституційних прав, свобод та обов'язків громадян незалежно від ознак раси, національності, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження або іншими ознаками.

Однак, виникає інше питання: чи є рівноправність абсолютним принципом? З'явившись як правовий і політичний принцип відносин громадян в епоху буржуазних революцій, та, прийшовши на зміну станових відносин феодального суспільства, він не став і не міг стати абсолютним у силу специфіки природи самих правових відносин. Підтвердженням цьому є існування конституційних доктрин сучасних держав, що визнають можливим наявності деякої різниці у правах і обов'язках громадян, яка має природній характер (зокрема, обов'язок несення військової служби в більшості держав світу покладається тільки на чоловіків; особливі конституційні права в останні десятиліття стали закріплюватися за інвалідами, дітьми, представниками малочисельних народностей тощо).

Існування певних правових привілеїв можливе лише на підставі закону, який є мірою справедливості та засобом регулювання правових відносин. За допомогою правових норм, що встановлюють привілеї певним суб'єктам, законодавець впливає на суспільні відносини, щоб був досягнутий суспільно корисний та необхідний результат. Отже, принцип рівноправності не є абсолютним; він не присутній у всіх правовідносинах. Проте випадки, коли принцип рівноправності не береться до уваги законодавцем, є соціально необхідними та чітко встановлені в Основним Законом чи іншими законами, що прийняті у відповідності з ним.

Яке вже зазначалося, на конституційному рівні національного законодавства принцип рівноправності проголошений у ст.ст. 21 і 24 Основного Закону України. Так, у ст. 21 Конституції України законодавець закріпив загальний принцип рівноправності всіх людей: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності і правах». У ст. 24 Основного Закону України міститься законодавче тлумачення принципу рівноправності. Так, зокрема, під рівноправністю розуміється, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Також у цій статті закріплені види рівноправності, що класифікуються на підставі соціально значущої ознаки, якою наділений суб'єкт: расова рівноправність; політична рівноправність; релігійна рівноправність; статева рівноправність, розширене тлумачення якої міститься у ч. 3 цієї статті; етнічна (національна) рівноправність; соціальна (зокрема, майнова та мовна) рівноправність; інші види рівноправності.

Згідно зі ст. 35 Конституції України кожен має право на свободу світогляду і віросповідання (це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність) [91]. Очевидно, що встановлений Основним Законом

України перелік видів рівноправності громадян не є вичерпним, тому в законодавчих актах існують й інші види рівноправності громадян, що виділяються на підставі соціально значущої ознаки, якою наділений суб'єкт. Відтак, конституційний принцип рівноправності громадян проходить «червоною лінією» через усе правове поле України, знаходячи відображення у всіх базових нормативно-правових актах.

Отже, є сенс визначити, що становить собою рівноправність громадян та у чому полягає порушення такої рівноправності. Видається, що під поняттям *рівноправності* слід розуміти загальноправовий принцип, який виступає складовою частиною конституційно-правового статусу громадян, та полягає у існуванні в державі стану рівних конституційних прав, свобод та обов'язків громадян незалежно від ознак раси, національності, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження або іншими ознаками. У свою чергу, *порушення рівноправності* – це ігнорування суб'єктом загальноправового принципу рівноправності громадян шляхом застосування до однакових за правовим статусом суб'єктів будь-якого розрізнення, переваг, обмежень залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, крім випадків, встановлених законом. Такі дії є суспільно небезпечними та повинні визнаватися протиправними через встановлення кримінальної відповідальності за їх вчинення у КК України.

У той же час існування певних правових привілеїв можливе лише на підставі закону, який є мірою справедливості та засобом регулювання правових відносин. Незважаючи на відносність принципу рівноправності громадян, в будь-якому випадку не допускається обмеження прав чи встановлення привілеїв за ознаками раси, національності, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного, соціального походження та майнового стану. Відповідно до загальноприйнятої класифікації (за наявності або відсутності у суб'єкта соціальнозначущих ознак) рівноправність може мати кілька видів: расова рівноправність, політична рівноправність, релігійна рівноправність, статева рівноправність, етнічна (національна) рівноправність, соціальна рівноправність, майнова рівноправність, мовна рівноправність та інші види рівноправності, перелік яких не є вичерпним.

Продовжуючи дискусію щодо суспільної небезпечності порушення мовної рівноправності громадян, слід наголосити, що природа цього злочину визначається передусім мотивами його вчинення (нетерпимість, неприязнь, ворожнеча до представників іншої національності, їх мови та звичаїв). Вчинення цього злочину зумовлене різними чинниками, зокрема:

1) історично складними ворожими стосунками між певними націями та народностями, що передаються з покоління до поколінь;

2) прогалини національного виховання у навчальних і виховних закладах (дитячих садках, середніх загальноосвітніх школах, вищих навчальних закладах тощо), а також недоліки освіти певних етнічних груп і націй;

3) упущення у забезпеченні державного контролю за діяльністю різних політичних рухів національного спрямування. Разом з тим, доведеним є факт того, що злочинність на ґрунті міжнаціональних і міжрелігійних конфліктів – це явище не константне; її рівень зростає у період суспільних конфліктів [21, с. 26].

Конфлікт – це протиріччя між сторонами, наявність протилежності різних інтересів, поглядів і ціннісних орієнтацій, ситуація, коли обидві сторони вчиняють дії, котрі спрямовані одне проти іншого [20, с. 52]. Звідси конфліктні (екстримальні) події та їх наслідки можуть мати локальний, регіональний та, навіть, глобальний характер [18, с. 633]. Самі ж порушення рівноправності громадян часто скоюються агресивно налаштованим натовпом, для якого властиве підвищене навіювання, зменшений ступінь критичної самооцінки, емоційність, почуття безкарності, нездатність раціонально переробляти інформацію, що сприймається. У натовпі суб'єкт вчиняє те, на що він би не погодився

самотужки [31, с. 15]. Це може призвести до непередбачуваних і непрогнозованих наслідків аналізованого злочинного діяння.

Суспільна небезпечність порушення рівноправності громадян також зумовлена релігійним фактором. Відомо, що релігія – це складний духовний утвір і суспільно-історичне явище, що не вкладається в однозначні й прямолінійні характеристики. Поряд з формуванням свідомості й моральних цінностей, релігія може відбивати фанатизм, ворожнечу та моделі іншої віри, чому існує багато прикладів з минулого та сучасності. Зокрема, навіть у наш час, як доводить вітчизняний науковець К. Марисюк, котрий вивчив кримінально-правове становище щодо забезпечення свободи віросповідання у державах пострадянського простору, «поза сферою правового регулювання залишається значна частина суспільних відносин у досліджуваній сфері» [22, с.33]. Крім цього, підвищена суспільна небезпечність порушення рівноправності громадян може бути зумовлена й іншими факторами:

а) використанням винних умов суспільного лиха, як обставини, що полегшує вчинення злочинів;

б) вчинення злочинів щодо жінок, дітей, осіб похилого віку та інше;

в) перевагою ганебних мотивів поведінки винних;

г) можливостями широкомасштабних ситуацій, масованою та інтенсивною протидією рішенням та діям органів державної влади тощо.

Враховуючи ці та інші аспекти, національний законодавець не випадково передбачив серед обставин, що обтяжують покарання, таку з них, як «вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату» (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України), а в межах ст. 161 КК України встановив окрему відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії. Такий підхід є абсолютно справедливим, оскільки злочинність на такому ґрунті характеризується сотнями тисяч загиблих, поранених і залишених без житла та особистого майна людей, масовою появою біженців, їх фізичними та моральними стражданнями, колосальними матеріальними збитками. І хоча масові коливання на ґрунті міжнаціональних і міжрелігійних конфліктів в Україні в наш час відсутні, все ж таки злочини такого роду не є поодинокими. Як свідчать результати анкетування працівників правоохоронних органів, 7,7 % з них у своїй практичній діяльності мали справу із застосуванням (вирішенням питання про застосування) ст. 161 КК України.

Очевидно, що вказані факти свідчать не про зниження, а, навпаки, про зростання суспільно небезпечних посягань, пов'язаних з порушенням прав громадян, та їх крайніх форм – умисних вбивств. Невтішною є інформація Київського міжнародного інституту соціології: по-перше, 45 % сучасної української молоді віком від 18-ти до 20-ти років не хочуть бачити євреїв мешканцями України, а 18 % всього населення нашої держави ворожо ставляться до чорношкірих; по-друге, в Україні щороку зростає рівень ксенофобії (зокрема, найбільша соціальна дистанційність спостерігається щодо африканців і циган) [17, с. 32].

Стурбованість ситуацією в Україні щодо забезпечення рівноправності громадян є в ОБСЄ та ООН. Зокрема, ОБСЄ вимагає від України створення надійного мінімально необхідного законодавчого інструментарію щодо протидії так званим «ненависницьким посяганням», оскільки без цього неможливо належним чином звітувати про інциденти, пов'язані з вчиненням таких посягань (нагадаємо, що на підставі рішення від 28 січня 2004 р. всі 55 держав-учасниць ОБСЄ, у тому числі й Україна, зобов'язані надавати інформацію до БДППЛ щодо «злочинів, що вчинені на ґрунті ненависті») [10, с. 197–198; 38, с. 12].

У свою чергу, Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців та Міжнародна організація з міграції неодноразово закликали Україну належним чином розслідувати випадки вбивств іноземних громадян [30], а голова «Міжнародної амністії» в Україні Н. Дульнева заявила, що серед порушень прав людини в нашій державі останнім часом стали поширеними «напади расистського характеру» [5]. Хоча така заява є безсумнівною, так як не підтверджується статистичними даними в Україні [9]. Без сумніву,

що на стан оприлюднення таких фактів впливає так звана латентність явищ, що пов'язані як з небажанням жертв злочинів повідомляти про це правоохоронні органи, так і укриття від реєстрації таких суспільно небезпечних діянь з боку останніх [11, с. 57-60].

У Третій доповіді по Україні Єврокомісії проти расизму та нетерпимості, констатовано, що іноземні студенти в нашій державі «стають мішенню нападів расистського характеру, які вчиняють члени груп «скінхедів» як в межах, так і поза межами університетських містечок (в метро, клубах, ресторанах тощо)» [39]. У цьому зв'язку в МВС України зазначають, що сьогодні в нашій державі налічується більш як 500 «скінхедів» (їх групи існують у Києві, Дніпрі, Запоріжжі, Львові та Чернігові) [6].

Враховуючи суспільну небезпечність порушення рівноправності громадян, цей злочин є об'єктом посиленої уваги не тільки міжнародних організацій, а й органів державної влади та управління України. Так, до Верховної Ради України постійно вносяться законодавчі ініціативи з метою посилення відповідальності за порушення принципу рівноправності громадян, проте більшість з них не стає законами [8].

Всілякої уваги запобіганню та протидії порушенням рівноправності громадян, приділяє й МВС України. Зокрема, МВС України реалізовується План заходів щодо протидії расизму, який включає реагування самим «суворим чином» на кожний випадок вчинення злочинів з такою мотивацією; існування спеціальний підрозділ по боротьбі з расизмом і ксенофобією; проведення зустрічей з представниками радикальних організацій, створення спеціальної програми щодо ідентифікації націоналістичних і радикально налаштованих груп та окремих осіб тощо) [23]. Крім цього, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, виконує План заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві, Міністерство закордонних справ України запровадило посаду посла з особливих доручень з питань протидії проявам расизму, ксенофобії та дискримінації, основним завданням якого є робота щодо попередження та вжиття відповідних заходів по боротьбі з антисемітизмом, недопущення розпалювання міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів в Україні та координація заходів і дій у цьому контексті з іншими міністерствами та відомствами [281].

Отже, цілком очевидно, що порушення рівноправності громадян має підвищену суспільну небезпечність, оскільки виявляється у спрямованості на важливі об'єкти кримінально-правової охорони (передусім суспільні відносини, що забезпечують рівність захисту основних конституційних прав і свобод людини та громадянина) та у негативному ставленні до них [27, с. 14–15]. Враховуючи сучасні теоретичні підходи про суспільну небезпечність злочину [4, с. 139–142], слід констатувати, що суспільна небезпечність злочину, пов'язаного з порушення рівноправності громадян, обумовлена не тільки специфікою її характеру й ступеня, а й особливостями диспозицій та санкцій ст. 161 КК України, мотивом цього злочину, жорстокістю, поширеністю та резонансністю проявів цього злочину, вимогами відповідних міжнародних і національних правових стандартів з означеної проблематики тощо.

Як свідчить практика, існуючими правовими формами та засобами протидіяти зазначеним злочинам є вкрай важко, а тому чинне кримінальне законодавство потребує видозмін. У зв'язку з цим, для реалізації зазначеного підходу варто розробити та обґрунтувати ряд заходів, спрямованих на підвищення ефективності захисту прав громадян у сфері реалізації виборчих, трудових та інших прав і свобод людини і громадянина, мова про які ведеться у наступних підрозділах роботи.

Література

1. Александров Ю. В., Клименко В. А. Кримінальне право України: Заг. частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К. МАУП, 2004. 328 с.
2. Барихин А. Б. Большой юридический энциклопедический словарь. М. Книжный мир, 2002. 720 с.

3. Бахновская І. П. Основоположні принципи права як інтегруючий елемент правової системи України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан-та. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 19с.
4. Берзін П. С. Суспільна небезпечність діяння: загальна характеристика. *Альманах кримінального права*: збірник статей. Вип. 1. К. Правова єдність, 2009. С. 108–150.
5. В Україні розквітає расизм. URL: [http:// hatecrime.osce.org](http://hatecrime.osce.org)
6. В Україні нараховується більш ніж 500 скінхедів, повідомили у Департаменті зв'язків з громадськістю та міжнародної діяльності МВС України URL: <http://novynar.com.ua/politics/24922>.
7. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник. К. Центр учбової літератури, 2008. 960 с.
8. ВР прийняла в першому читанні законопроект щодо захисту особистих прав і свобод людини URL: <http://ua.proua.com/news/2005/12/15/123133.html>.
9. Експрес інформація про стан злочинності на території України 1991 – 2019 рр. / МВС України.
10. Іщенко Ю. В., Савченко А. В. Навчання за програмою Бюро з демократичних інституцій та прав людини при ОБСЄ (ODIHR/OSCE). *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 195–199.
11. Карпец І. І. Криминологія: Учебник. М. Юристь, 1997. 512 с.
12. Колб О. Г. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України. К. Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
13. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні. К. Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
14. Конституційне право України. за ред. В. Ф. Погорілка. К. Наукова думка, 2000. 733 с.
15. Конституція України : станом на 1 грудня 2019 р. / Верховна Рада України. Харків : Право, 2019. 82 с.
16. Коталейчук С. П. Теорія держави та права: навчальний посібник для підготовки до державних іспитів. К. КНТ, 2009. 320 с.
17. Кремень Т. Цветом не вышли: то, что ксенофобия и национальная нетерпимость в Украине существуют, признают уже на госуровне. *Корреспондент*. 3 ноября 2007 г. № 42. С. 30–33.
18. Криминологія. /под ред. А. И. Долговой. М., 1997. 784 с.
19. Кримінальне право України: Навч. посіб. / за ред. О. М. Омельчука. К. Наукова думка; Прецедент, 2004. 297 с.
20. Кудрявцев В. Н. Проблемы конфликтологии. *Социс*. 1993. № 9. С. 52–55.
21. Кунц Е. В. Преступность на почве межнациональных и религиозных конфликтов и уголовно-правовые меры борьбы с нею. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Челябинск, 1998. 188 с.
22. Марисюк К. Кримінально-правова відповідальність за порушення законодавства у сфері свободи віросповідання у державах пострадянського простору. *Право України*. 2003. № 9. С. 31–34.
23. МВД Украины создает отдел по борьбе с расизмом URL: http://jn.com.ua/events/mfe_1408.html.
24. Михайленко П. П. Кримінальне право України. К., 2006. 440 с.
25. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2005. Т. II: Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1224 с.
26. Ожегов С. И. Словарь русского языка. М. Русский язык, 1986. 798 с.
27. Панькевич В. М. Актуальні питання кримінально-правової охорони рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії. *Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених: Додаток до журналу “Міліція України”*.

2008. № 10–11. С. 9–15.

28. План заходів МВС щодо протидії проявам расизму URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/162197>.

29. Популярна юридична енциклопедія / Гіжевський В. К. та ін. К. Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

30. Правознавство: Підручник / Берлач А. І. та ін. К. Всеукраїнська асоціація видавців “Правова єдність”, 2008. 729 с.

31. Рогачевский Л. А. Эмоции и преступления. Л.: Знание, 1984. 33 с.

32. Словник української мови: у 12 томах. К. Наукова думка, 1977. Т.8 756с.

33. Советский энциклопедический словарь / под. ред. А. М. Прохорова. М. Сов. энциклопедия, 1989. 1632 с.

34. Українська радянська енциклопедія в 14 томах / за ред. М. П. Бажана. К.: Полиграфник, 1983. Т 9. 558 с.

35. Хохлова І. В. Кримінальне право України (Загальна частина): Навчальний посібник. К. Центр навчальної літератури, 2006. 272 с.

36. Юридический энциклопедический словарь / под ред. А. Я. Сухарева. М. Сов. энциклопедия, 1984. 415 с.

37. Юридичний словник / під ред. Б. М. Бабія. К.: Українська радянська енциклопедія, 1983. 322 с.

38. Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses / Annual Report for 2016. Warsaw: OSCE/ODIHR, 2017. 112 p.

4.2. Modeling of Information Systems for Monitoring the Activity of Educational Institutions

4.2.Моделювання інформаційних систем моніторингу діяльності закладів освіти

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується різким зростанням ролі та значення інформації як важливішого стратегічного ресурсу в управлінні. Наявність повної своєчасної та достовірної інформації про процеси, що відбуваються в соціально-економічних системах, є необхідною умовою організації ефективного управління їх розвитком. Від міри достовірності й повноти отриманої інформації залежить вибір управлінського рішення і, зрештою, траєкторія розвитку будь-якої системи.

Історичний аналіз розвитку контрольних технологій свідчить, що саме фаза контролю в процесі управління найгостріше реагує на негативні тенденції в економіці, а шляхом розширення функціональної частини контролю сприяє запобіганню або зниженню їх [1].

На сьогоднішній день України стоїть на шляху тотальної інформатизації, розроблено та запроваджуються, програми дій Уряду, постанови Кабінету міністрів та інші розпорядчі документи щодо введення в дію систем електронного документообігу, систем електронного урядування, надання електронних послуг, проєкт «Цифрова держава». Розпочав функціонувати портал «Дія» «Онлайн-сервіс державних послуг, де все швидко, чітко й зрозуміло. Тут можна отримати послугу там і тоді, коли потрібно» [2].

Інформаційне суспільство вимагає доступної та достовірної інформації про всі сфери життєдіяльності людини, а освіта є однією з найважливіших, оскільки освіта це стратегічна сфера, що впливає на економічні, соціальні, культурні складові кожної держави, у тому числі це одна зі складових забезпечення національної безпеки України [3]. До того ж, побудова освітньої стратегії, забезпечення якості освіти є основними складовими освітніх реформ, що запроваджені в Україні. Кожен платник податків зацікавлений отримати якісні освітні послуги і тому виникає потреба мати якомога більше інформації про діяльність закладу освіти, а саме: освітні програми, матеріально технічне забезпечення, кадровий склад, харчування, проживання та інше.

Питання вибору закладу для здобуття освіти є чи не одним з головних завдань батьків та здобувачів освіти. Зараз працюють комунальні, державні і приватні заклади освіти, тому питання надання якісної освітньої послуги стоїть дуже гостро. Батьки та учні іноді не мають інформації, яка б допомогла їм визначитись із закладом, за винятком невеликої кількості систем з повним переліком мінімальної інформації та сайту самого закладу освіти, що робить не зручним проведення моніторингового дослідження для вибору начального закладу.

Є певний перелік необхідних процедур визначених законодавством до організації освітнього процесу та забезпечення якості освіти, які передбачають наприклад: затвердження освітніх програм, підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників, проведення заходів з нагляду (контролю) за дотримання вимог законодавства, ліцензійних умов, акредитації освітніх програм, управлінням закладу освіти тощо. Ці процедури поступово переходять в он-лайн площину, з використанням інформаційних систем, але цими системами не можуть скористуватись усі зацікавлені особи.

Вже декілька років в Україні працюють системи електронної реєстрації у дошкільних та загально середніх закладах освіти, он-лайн подача документів на навчання до закладів вищої освіти. Запроваджуються інформаційні системи для подачі статистичних звітів закладів освіти, атестації педагогічних працівників, проводяться конкурсні відбори підручників тощо. Але ці системи, як правило є автономними і частково не відповідають вимогам державної політики та принципам відкритості та повторюваності (тобто не підтримують здатність взаємодіяти для надання якісних та ефективних електронних послуг, використовуючи дані та технічні рішення один одного). Розробниками та розпорядниками таких електронних систем є різні центральні органи виконавчої влади, державні підприємства та установи, розробка систем започатковувалась у різні роки під різні потреби і не мають в собі єдиних вимог до надання електронних послуг споживачам, здебільшого це системи лише збору інформації.

Виходячи з вище сказаного, актуальним є питання розробки інформаційної системи, що забезпечить можливість отримання на одному ресурсі достовірної інформації, яка зможе за певними критеріями (визначеними кожним користувачем) надати відомості про задоволення тих або інших освітніх потреб, забезпечити взаємодію з іншими, існуючими, інформаційними системами та бути під'єднана до єдиної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури надання електронних послуг і водночас бути системою, збору, обробки та аналізу інформації певних органів виконавчої влади, місцевого самоврядування. Прикладами можуть бути: вибір навчального закладу, починаючи з дошкільних закладів освіти закінчуючи закладами або установами, що надають послуги з «навчання продовж життя» (курси, тренінги тощо). Також ця система може бути використана органами державного управління та місцевого самоврядування для прийняття стратегічних та оперативних рішень, наприклад при розподілі фінансування закладів освіти, реорганізації, формуванні та відкриттю нових закладів, запропоновувати варіанти організації процесу «шкільного автобуса», набору за державним замовленням на певні спеціальності тощо.

Для вирішення поставленого завдання необхідно провести аналіз існуючих інформаційних систем у сфері освіти, з метою визначення наявної відкритої інформації та потреб суспільства.

Розглянемо основні системи, крім інформації на сайтах закладів освіти, оскільки ця інформація не може бути узагальнена та уніфікована за певним критерієм, у зв'язку з відсутністю вимог до наповнення такою інформацією, крім визначених чинним законодавством.

Починаючи з 2012 року в Україні запрацювала Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО), яка і досі модернізується та адаптується до потреб освітньої галузі. Це є одна з небагатьох інформаційних систем, яка надає можливості моніторингу широкого кола питань у сфері освіти. Але підтримка та розробка нових модулів вимагає значних коштів та висококваліфікованих працівників, як для внесення даних так і користування наповненими даними. До того ж система є закритою і не дозволяє будь-якому користувачу

отримати доступ до даних системи, що робить не можливим перегляд даних, крім основних, щодо закладу освіти, батьками та абітурієнтами при виборі та вступі до навчального закладу. Для проведення моніторингових досліджень необхідно працювати з даними, наданими розпорядником ЄДЕБО ДП «Інфоресурс», у вигляді величезної таблиці Excel, що ускладнює аналіз за певними критеріями.

ЄДЕБО на сьогодні є однією з найпотужніших освітніх інформаційних ресурсів. ЄДЕБО включає до свого складу більше 35 модулів, які майже у повній мірі можуть характеризувати діяльність закладу освіти. На сьогодні більша частина модулів направлена на заповнення закладами вищої та професійно-технічної освіти, використання ЄДЕБО закладами дошкільної та загальної середньої освіти знаходиться на початковому етапі.

В ЄДЕБО існує функціонал подачі електронних даних на отримання ліцензій на провадження освітньої діяльності, навчальні плани, освітні програми, кадровий склад, звітність перед засновником та багато іншого, що полегшує взаємовідносини закладів вищої та професійно-технічної освіти з засновниками та Міністерством освіти і науки України.

Користуватися даними з ЄДЕБО можуть визначені законами та підзаконними актами органи виконавчої влади, установи, але працівники закладів освіти можуть переглядати та проводити моніторинг лише власних закладів, не можуть переглянути інформацію щодо інших закладів освіти, крім загальних відомостей тощо.

Для закладів дошкільної та загальної середньої освіти ситуація складніша, їм необхідно працювати з декількома інформаційними системами або розробляти модулі для інтеграції та взаємодії систем. Також державним органам влади необхідно вести власні бази даних щодо запроваджених освітніх програм, атестації, сертифікації та підвищення кваліфікації педагогічних працівників тощо.

Для кінцевого користувача доступні відкриті з інформаційно-комунікаційної системи «Державна інформаційна система освіти» (ДІСО) [4] та інформаційної системи управління освіти «Україна. ІСУО» [5] приклад наведено на **рисунок 1**.

Заклад загальної середньої освіти І-ІІ ступенів - ліцей "Гармонія" Мирноградської міської ради Донецької області

Інформація	
№ у системі:	135
Код ЄДРПОУ:	32624238
Повна назва:	Заклад загальної середньої освіти І-ІІ ступенів - ліцей "Гармонія" Мирноградської міської ради Донецької області
Скорочена:	ЗЗСО ліцей "Гармонія"
Тип ЗЗСО:	Ліцей
Новий тип ЗЗСО:	
Форма власності:	комунальна
Тип місцевості:	міська
Індекс:	85323
Поштова адреса:	Україна, Донецька область, м.Мирноград, вул. Карбішева, 2
Код КОАТУУ:	1411300000
Телефони:	(06239)64541
E-mail:	показати_email
Вибір підручників	Не проводить відбір для 3 класу
Сайт(и):	http://lyceum0918.wixsite.com/harmony/
ЗЗСО на порталі «Нові знання»:	http://nz.ua/school/wall?id=135
Директор:	Сачко Ірина Миколаївна
Куратор ЗЗСО:	Сачко Ірина Миколаївна
Уповноважена особа:	
Мова навчання:	українська
Профілі навчання:	Технологічний, Фізико-математичний
Спроможність закладу освіти (учнів):	754
Кількість учнів:	682
Кількість персоналу:	55
Кількість класів:	24
Кількість приміщень:	37
Кількість інклюзивних класів:	3
Кількість учнів у них:	3
Бюджетування (засновник):	Бюджет міста Мирнограда (05208100000)
	ЗНЗ-1 Дата останньої зміни: 27.09.2019 14:57:00
	Додаток до ЗНЗ-1
	83-РВК Дата останньої зміни: 22.10.2019 15:50:41
	1-ЗСО Дата останньої зміни: 25.11.2019 15:32:36

Рис. 1. Приклад відкритих даних з інформаційної системи освіти «Україна. ІСУО».

Також можна завантажити та переглянути форми звітності для закладів:
загальної середньої освіти - звіт ЗНЗ -1;
дошкільних навчальних закладів - форма №85-к;
професійно-технічної освіти;
вищої освіти – форма 2-3 НК (відсутній у відкритому доступі).

Працюють деякі модулі порталу «Нові знання», який надає інформацію батькам учнів про розклад та надає доступ до щоденника їх дитини. [6].

На допомогу батькам, учням та студентам приходять деякі інформаційні платформи, які частково заповнюють порожнечу відсутньої інформації, але вони також лише частково задовольняють потреби суспільства у інформації. Фінансову звітність закладу можна переглянути або на сайті закладу освіти або на деяких порталах (<https://kyivaudit.gov.ua/>, <https://youcontrol.com.ua/>)

Ефективно, у вищій освіті, себе зарекомендували окремі інформаційні системи (модулі інших систем) такі, як <https://vstup.edbo.gov.ua/>, <https://abit-poisk.org.ua/>, <https://vstup.osvita.ua/>.

З вище наведеного можна зробити висновок про те, що існуючі інформаційні системи частково задовольняють потреби кінцевого споживача освітньої послуги у інформації, але її не можливо знайти на одному інформаційному порталі, що ускладнює пошук необхідних даних. До того ж відсутність в закладах дошкільної та загальної середньої освіти єдиних баз даних із запроваджених освітніх програм, атестації, переатестації, сертифікації, підвищення кваліфікації, фінансової звітності, проходження аудитів та інших заходів з нагляду (контролю) дотримання законодавства ускладнює вибір навчального закладу батьками, проведення моніторингових досліджень, у тому числі якості освіти, державними органами, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, які мають на це відповідні права визначені чинним законодавством [7].

Таким чином, є потреба у побудові та створенні інформаційної системи, яка задовільнить вимогам усіх зацікавлених сторін (потенційних стейкхолдерів) у отриманні інформації. Можна розглядати надану інформаційну послугу, як надання публічної послуги та використовувати для потреб органів державної та місцевої влади.

При розробці інформаційної системи моніторингу необхідно врахувати вимоги до електронних інформаційних систем визначених законодавством для забезпечення взаємодії з іншими електронними системами надання послуг та брати за основу Концептуальна модель системи електронних послуг представлена структурною схемою на рисунку 2 [8].

Концептуальна модель використовує сервіс-орієнтований підхід, модульний принцип з метою поєднання та повторного використання її компонентів під час запровадження нових електронних послуг та є достатньо універсальною для застосування як на місцевому, так і на національному рівні.

Концептуальна модель системи електронних послуг умовно поділяється на три рівні: рівень даних, рівень взаємодії та презентаційний рівень.

Рівень даних - нижчий рівень концептуальної моделі, який містить компоненти для формування електронних послуг.

Державні реєстри містять первинні та актуальні дані про фізичних та юридичних осіб, рухоме та нерухоме майно тощо. Дані з таких реєстрів повинні бути доступними для суб'єктів надання адміністративних послуг.

Інформаційні системи суб'єктів надання адміністративних послуг використовуються для підтримки прийняття управлінських рішень під час надання адміністративних послуг, які повинні бути інтегровані в єдиний державний портал надання адміністративних послуг згідно з єдиними встановленими вимогами, відкритими форматами та протоколами.

Зовнішні системи - це інформаційні системи третіх осіб (надавачі житлово-комунальних послуг тощо), дані з яких можуть використовуватися під час надання електронних послуг.

Сервіси - програмні інтерфейси, за допомогою яких забезпечується:

доступ до визначених даних з державних реєстрів та інших інформаційних систем під час здійснення міжвідомчої електронної взаємодії;

обробка електронних документів від суб'єктів звернення та обмін даними з єдиним державним порталом адміністративних послуг та/або іншими інформаційними системами під час надання електронних послуг.

Сервіси повинні бути розроблені власниками інформаційних систем згідно з єдиними встановленими вимогами, відкритими форматами та протоколами.

Рис. 2. Концептуальна модель системи електронних послуг

Рівень взаємодії - центральний рівень концептуальної моделі, який використовується для забезпечення автоматизованого обміну електронними даними та електронними документами між її компонентами. Такий обмін повинен бути безпечним, керованим та контрольованим.

Гарантування безпечного обміну потребує виконання таких управлінських функцій:

управління обміном для здійснення контролю за електронною ідентифікацією, автентифікацією, обміном електронними даними та електронними документами;

реєстрація обміну для забезпечення доступу до нових сервісів;

протоколювання обміну;

виконання вимог законодавства у сфері захисту інформації.

Презентаційний рівень - вищий рівень концептуальної моделі, який повинен реалізовуватися на базі єдиного державного порталу адміністративних послуг, у тому числі інтегрованих в нього інших порталів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що функціонують та взаємодіють згідно з єдиними визначеними вимогами.

Презентаційний рівень повинен забезпечувати реалізацію принципу єдиного вікна ("one-stop-shop") і використання єдиного електронного кабінету суб'єкта звернення та єдиної системи електронної ідентифікації та автентифікації з метою:

забезпечення доступу до всіх електронних послуг з одного місця, уніфікації інтерфейсів надання електронних послуг;

збереження всієї історії взаємодії суб'єкта звернення із суб'єктами надання адміністративних послуг;

забезпечення можливості автоматичного планування необхідності отримання адміністративних послуг;
забезпечення здійснення контролю за якістю надання електронних послуг.

У 2017 році Розпорядженням Кабінету міністрів України схвалено Концепцію розвитку електронного урядування в Україні, метою якого є «визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективної системи електронного урядування в Україні для задоволення інтересів та потреб фізичних та юридичних осіб, вдосконалення системи державного управління, підвищення конкурентоспроможності та стимулювання соціально-економічного розвитку країни.» реалізація Концепції ґрунтується на наступних основних принципах:

цифровий за замовчуванням - забезпечення будь-якої діяльності органів влади (у тому числі надання публічних послуг, забезпечення міжвідомчої взаємодії, взаємодії з фізичними та юридичними особами, інформаційно-аналітичної діяльності) передбачає електронну форму реалізації як пріоритетну, а планування та реалізацію будь-якої реформи, проекту чи завдання - із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій;

одноразове введення інформації - реалізація підходу, за якого фізичні та юридичні особи лише один раз подають інформацію до органів влади, а у подальшому ця інформація повторно використовується органами влади для надання публічних послуг та виконання інших владних повноважень з дотриманням вимог захисту інформації та персональних даних;

сумісність за замовчуванням - здійснення проектування та функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем в органах влади відповідно до єдиних відкритих вимог та стандартів для забезпечення їх подальшої сумісності та електронної взаємодії та повторного використання;

доступність та залучення громадян;

відкритість та прозорість;

довіра та безпека.

Саме ці принципи пропонуються використати при розробці інформаційної системи моніторингу.

Будь-яка інформаційна система повинна нести в собі і соціально-економічний ефект, тому окремою вимогою до інформаційної системи (ІС) можна додати її використання органами виконавчої влади для підготовки до проведення аудитів та заходів з нагляду (контролю) за додержанням законодавства на робочому місці або з персональних (мобільних) пристроїв [9], для задоволення соціально-інформаційних потреб суспільства, а також прийняття стратегічних та оперативних рішень у сфері освіти.

З метою задоволення потреб споживачів та надавачів освітньої послуги при розробці моделі ІС пропонується визначити цільові групи, як потенційних стейкхолдерів та умовно розділити на чотири групи, а саме: перша - органи державної влади, друга –зацікавлені особи, чії послуги пов'язані з освітньою галуззю (інвестори, роботодавці, фізичні, юридичні особи та інші коло інтересів, яких пов'язане зі сферою освіти), третя - педагогічні працівники, четверта - батьки та учні.

Для першої групи - прийняття оперативних та стратегічних управлінських рішень, зменшення фінансового навантаження на видатки державного бюджету на організацію й проведення заходів з державного нагляду та контролю, проведення акредитацій та інституційних аудитів, аналіз статистичних даних. Планування навантаження на інституції залучені до процесів підготовки, підвищення кваліфікації, сертифікації, акредитацій тощо. Доступ до планів закладів освіти та звітів про їх виконання.

Для роботодавців – доступ до інформації про заклади освіти, освітній та адміністративний процеси, освітні програми навчання, кадрове забезпечення. Надає широкі можливості для участі в освітньому процесі закладу.

Для педагогічних працівників – створення власного портфоліо. Отримання необхідної інформації щодо сертифікації, атестації, підвищення кваліфікації. Можливість створення особистого кабінету з інформацією щодо підвищення кваліфікації, атестації, особистісний та

професійний розвиток, Орієнтовний план розвитку педагогічного працівника. Перегляд корисної інформації щодо курсів, тренінгів, підвищення кваліфікації, семінарів, вебінарів з можливістю акумулювання сертифікатів про їх проходження. Пошук навчальної, наукової та методичного забезпечення навчального процесу. Обмін досвідом.

Для четвертої групи – вибір закладу освіти. Моніторинг планів навчальної та виховної роботи закладу освіти, доступ до фінансової звітності.

Наповнення ІС буде здійснюватися працівниками закладів освіти. Основні дані які будуть внесені до системи це дані здобувачів освіти, освітні програми, плани та звіти закладів, які частково будуть заповнюватись автоматично з урахуванням даних з самої системи, кадровий склад (атестація, підвищення кваліфікації, сертифікація), навчальні плани, навантаження викладачів, майно та матеріально технічне забезпечення, методичне забезпечення тощо.

З метою дотримання вимог щодо одноразового введення даних про заклад та здобувача освіти пропонується Модель ІС даних діяльності закладів та здобувачів освіти (схему взаємодії інформації між закладами освіти) рисунок 3. Використання даних із системи, що моделюється, пропонується розділити за кількістю та доступом до інформації за регіональним принципом для різних груп потенційних стейкхолдерів представлено на рисунку 4.

У моделі ІС даних діяльності закладів та здобувачів освіти (Схема взаємодії інформації між закладами освіти) використано наступні позначення:

- ЗДшО – заклад дошкільної освіти;
- ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти;
- ЗПшО – заклад позашкільної освіти;
- ЗПТО – заклад професійно-технічної освіти;
- ЗФПО – заклад фахової передвищої освіти;
- ЗВО – заклад вищої освіти.

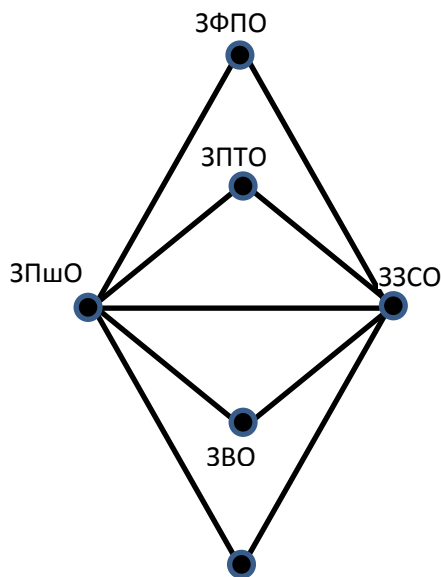

Рис. 3. ЗДшО зль ІС даних діяльності закладів та здобувачів освіти (Схема взаємодії інформації між закладами освіти)

Рис. 4. Використання даних системи, що моделюється за регіональним принципом

Розподіл за регіональним принципом дозволить сформулювати вимоги щодо доступу до даних системи різними групами стейкхолдерів (здобувачі освіти та їх батьки, фізичні та юридичні особи, органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади). Таким чином, органи державної влади будуть мати найбільший доступ до інформації системи,

регіональний в межах регіону, місцевий забезпечить доступ до інформації в межах компетенції органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб (в межах визначених законами повноважень), кінцевим споживачам освітньої послуги буде надано доступ до відкритих даних з визначеного ст. 30 закону України «Про освіту» переліку:

- статут закладу освіти;
- ліцензії на провадження освітньої діяльності;
- сертифікати про акредитацію освітніх програм, сертифікат про інституційну акредитацію закладу вищої освіти;
- структура та органи управління закладу освіти;
- кадровий склад закладу освіти згідно з ліцензійними умовами;
- освітні програми, що реалізуються в закладі освіти, та перелік освітніх компонентів, що передбачені відповідною освітньою програмою;
- територія обслуговування, закріплена за закладом освіти його засновником (для закладів дошкільної та загальної середньої освіти);
- ліцензований обсяг та фактична кількість осіб, які навчаються у закладі освіти;
- мова (мови) освітнього процесу;
- наявність вакантних посад, порядок і умови проведення конкурсу на їх заміщення (у разі його проведення);
- матеріально-технічне забезпечення закладу освіти (згідно з ліцензійними умовами);
- напрями наукової та/або мистецької діяльності (для закладів вищої освіти);
- наявність гуртожитків та вільних місць у них, розмір плати за проживання;
- результати моніторингу якості освіти;
- річний звіт про діяльність закладу освіти;
- правила прийому до закладу освіти;
- умови доступності закладу освіти для навчання осіб з особливими освітніми потребами;
- розмір плати за навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації здобувачів освіти;
- перелік додаткових освітніх та інших послуг, їх вартість, порядок надання та оплати;
- інша інформація, що оприлюднюється за рішенням закладу освіти або на вимогу законодавства.

Цього переліки повинно бути достатнім для кінцевого користувача, але відповідно до тієї ж статті Заклад освіти розміщує цю інформацію на своєму веб-сайті або на веб-сайті засновника, що ускладнить пошук та порівняння інформації закладів освіти. Тому створення ІС моніторингу дозволить узагальнити цю інформацію та надати можливість користувачу швидкого пошуку, аналізу, порівняння й моніторингу діяльності освітніх закладів.

Інформаційна система також зможе виконувати функції інформаційної та моніторингової системи не тільки діяльності закладів освіти, а й бути платформою з проведення моніторингових досліджень освітніх процесів з метою прийняття управлінських рішень в системі освіти.

Інформаційну систему пропонується будувати на основі сервіс-орієнтованої архітектури (Service-oriented architecture SOA), це сервісна модель взаємодії між окремими модулями загальної інформаційної системи та реалізувати архітектуру з дотриманням вимог «управління моделями» (Model-driven architecture MDA) з використанням уніфікованої мови моделювання (Unified Modeling Language UML), що дасть можливість реалізації програмних модулів на будь якій мові програмування [10, 11, 12].

Інформаційна система побудована за таким принципом дозволить мати доступ до даних кожного модуля та пов'язані елементи інших модулів, також будуть враховані моделі діяльності (поведінки) переходу даних та послідовності роботи з ними. Таким чином, кожен модуль системи буде наповнюватись даними внесеними закладом освіти, та повторюватись у необхідних чарунках інших модулів це дозволить забезпечити одноразове введення в ІС даних та їх подальше використання системою.

Приклад взаємодії модулів ІС приведено на рисунку 4.

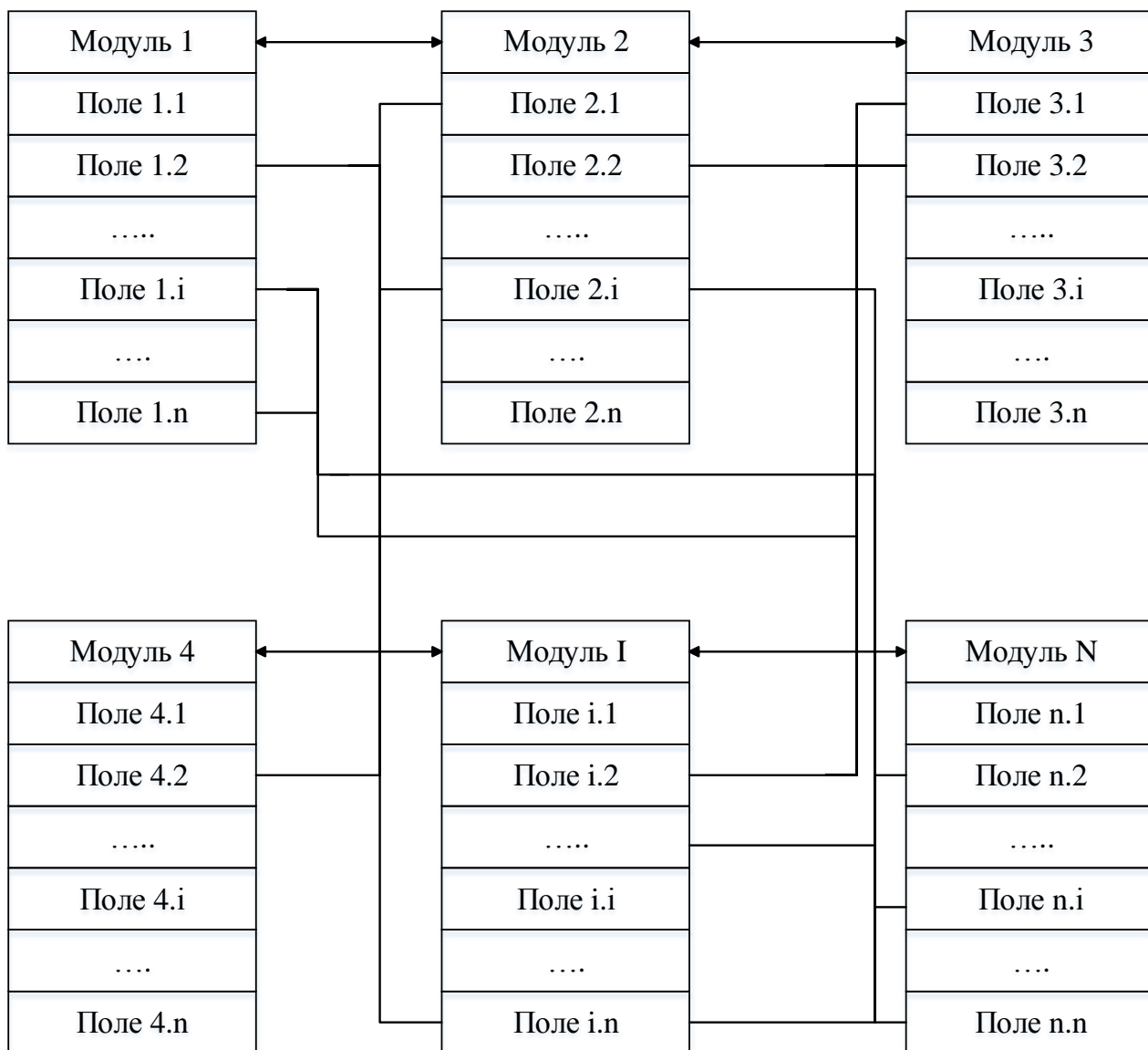

Рис. 4. Приклад взаємодії модулів системи

Запропонована модель інформаційної системи моніторингу діяльності закладів освіти відповідає вимогам чинного законодавства та буде нести в собі соціально-інформаційне навантаження із задоволеності потреби суспільства у доступі до інформації, дозволить проводити моніторингові дослідження освітньої діяльності закладів освіти та будувати оперативні та стратегічні плани розвитку галузі.

Література

1. Галіцин В. К. Системи моніторингу: Монографія. — К: КНЕУ, 2000. — 231 с.
2. plan2.diia.gov.ua – Цифрова держава. PlanDiia 2.0. - Режим доступу: <https://plan2.diia.gov.ua/>.
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003р.
4. diso.gov.ua – Державна інформаційна система освіти. - Режим доступу: <https://diso.gov.ua/>.
5. isuo.org – Інформаційна система управління освіти. - Режим доступу: <https://isuo.org/>.
6. [nz.ua](https://nz.ua/page/about) – Соціальна система освіти України. - Режим доступу: <https://nz.ua/page/about>.
7. Наказ МОН «Про затвердження порядку проведення моніторингу якості освіти» зареєстрований у міністерстві юстиції України від 10 лютого 2020 року № 154/34437.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні» від 16.11.2016 № 918-р.

9. Ткалич О. П. Підвищення ефективності використання корпоративної мережі за концепцією BYOD / О. П. Ткалич, Р. С. Одарченко, Є. В. Рибальченко, О. В. Марченко, Є. Ю. Шеремет, О. В. Лагодний // Проблеми створення, випробування, застосування та експлуатації складних інформаційних систем. - 2013. - Вип. 7. - С. 77-87.

10. Ткалич О.П. Сервис-ориентированная архитектура и архитектура, управляемая моделями / С.В. Карпенко, О.П. Ткалич, П.А. Андрухович // Збірник наукових праць Інституту проблем моделювання в енергетиці ім. Г.Є. Пухова НАН України. — К.: ПІМЕ ім. Г.Є. Пухова НАН України, 2010. — Вип. 54. — С. 39-45.

11. Дьомічев К. Е. Математичне та комп'ютерне моделювання складних технічних систем / К. Е. Дьомічев, В.Є. Бондаренко, В. В. Хайдуров, Т.І. Цюпій, – Київ: Київський міжнародний університет, 2019. – 300 с.

12. Дьомічев К. Е. Математичне моделювання елементів освітнього середовища статистичними методами / К. Е. Дьомічев. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові теорії сьогодення та перспективи розвитку наукової думки». – 2019. – С. 47.

4.3. Socio-Cultural Component of Physical Culture and Sports

4.3.Соціокультурна складова фізичної культури і спорту

Актуальність дослідження. Вхідження людства в третє тисячоліття ознаменувалося зміною погляду світової спільноти на майбуття, визнанням освіти, добробуту та культури особистості пріоритетом розвитку суспільства, що в контексті світових тенденцій має забезпечити йому сталий розвиток. Виховання особистості, в якій вдало поєднувалися б духовний розвиток, моральна чистота і фізична досконалість, залишаються не лише метою, а й засобом суспільного розвитку.

Соціокультурний розвиток особистості людини в певній мірі забезпечує фізична культура, яка є складовою загальної культури, а рівень її розвитку залежить від рівня соціального й економічного розвитку суспільства. Умовою і результатом формування фізичної культури особистості є засоби соціальної комунікації, які впливають на поведінку і діяльність людини. Саме тому дослідження соціокультурної складової фізичної культури і спорту є важливим завданням сьогодення.

Сфера фізичної культури та спорту є багатогранною. Адже фізична культура – це сукупність досягнень суспільства у створенні й раціональному використанні спеціальних засобів, методів і форм цілеспрямованого розвитку фізичних якостей і фізичного вдосконалення людини. Функції фізичної культури залежать від її видів, серед яких виокремлюють: базову фізичну культуру, спорт, прикладну й оздоровчу фізичну культуру. Проте спорт є найбільш значущою складовою розвитку фізичних можливостей людини. Тоді як масовий спорт входить до складу базової фізичної культури.

Основною рушійною силою соціокультурного розвитку суспільства є певні потреби людства. Розрізняють потреби особисті, групові та суспільні. Крім того, вони можуть бути матеріальними і духовними. Для забезпечення конкретних потреб у кожному окремому суспільстві формуються відповідні системи. Систему фізичної культури розглядаємо як таку, що забезпечує не лише фізичний розвиток особистості та її фізичне вдосконалення, а й формування соціокультурної компетентності.

Сутність поняття «фізична культура особистості» розглядаємо як явний перехід від «соматопсихічного» компоненту фізичної культури особистості до зростання ролі «соціокультурного» компоненту і пояснення її як «духовно-фізичного» явища. Трагування поняття «фізична культура особистості» через призму культурного розвитку детермінує

новий зміст професійної діяльності фахівця фізичної культури на основі сформованої у нього соціокультурної компетентності.

Отже, актуальність дослідження проблеми соціокультурної складової фізичної культури і спорту, пояснюємо тим, що чільне місце у професійній діяльності фахівця цієї галузі займає функція фізичної культури, яка поєднує в собі одночасно «виховання духовного і фізичного».

Дослідження соціокультурної складової фізичної культури і спорту дотично здійснювати на основі культурологічного підходу, пояснюючи як компоненту загальної культури.

Чимало вчених досліджували: біологічні та соціальні, тілесні та духовні аспекти фізичної культури (В. Бальсевич, М. Візітей, М. Пономарьов, Б. Шиян та ін.); ціннісний аспект фізичної культури (В. Видрін, Л. Лубишева, В. Столяров, Л. Сущенко та ін.); формування фізичної культури особистості (В. Бальсевич, М. Віленський, Е. Вільчковський, Л. Матвеев, Л. Лубишева, Б. Шиян та ін.). Аналіз їх праць дозволяє прийти до висновку, що фізична культура формує в особистості різні компетентності, чільне місце серед яких займають і соціокультурні.

Поділяє думку деяких науковців (Б. Шияна, М. Віленського) про те, що кожен із аспектів фізичної культури особистості базується на застосуванні компетентнісного підходу. Адже, професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури та спорту в умовах ЗВО своїми передбачає формування як загальних так і професійних компетентностей. Молоде покоління має бути не лише готовим до професійної діяльності та життя в умовах соціально-економічних реформ, а й мати здатність до пристосування у змінних умовах сьогодення та бути конкурентоспроможними на ринку праці. Саме тому перед ЗВО постає завдання якісної професійної підготовки компетентних фахівців відповідної спеціалізації, які глибоко усвідомлюють свою роль у суспільстві, вміють творчо використовувати набуті знання, вміння та навички на практиці.

Наразі постає необхідність у висококваліфікованих фахівцях з фізичної культури та спорту як на державному, так і регіональному рівнях. Саме тому не менш важливим є питання якісної професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури та спорту, здатних володіти фундаментальними знаннями, вміннями та навичками, готових до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності, ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів і творчо підходити до вирішення неординарних питань.

Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури та спорту має носити випереджальний характер, урахувати багаторівневість вищої професійної фізкультурної освіти та впроваджувати інноваційні підходи до навчання. Запоруку підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури та спорту вбачаємо на засадах компетентісно орієнтованого навчання, результатом якого є компетентний фахівець зі сформованими фаховими компетентностями.

Затребуваність суспільства у компетентних фахівцях фізичної культури та спорту пояснюється: по-перше, погіршенням стану здоров'я населення, зокрема учнівської та студентської молоді; по-друге, наявністю гіподинамії у населення та малорухливим способом життя; по-третє, необхідністю розширення послуг з комплексу заходів спортивно-оздоровчого характеру, спрямованих на загальне фізичне оздоровлення широких верств населення, які зацікавлені у формуванні та зміцненні свого фізичного стану здоров'я; по-четверте, необхідністю залучення молоді до спорту та здорового способу життя, розширення сфери послуг для населення щодо використання здоров'язбережувальних технологій з метою активізації рухової активності й оздоровчо-рекреаційних заходів задля актуалізації здорового способу життя, а потому й формування, зміцнення та збереження здоров'я людини.

Упровадження компетентісного підходу в професійній підготовці майбутніх фахівців фізичної культури та спорту в системі фізичної культури та спорту потребує відповідного

науково-методичного супроводу, яким виступає освітня програма відповідно до дії Закону України «Про вищу освіту», який вступив у дію з 2015 року.

Упродовж 2015-2019 рр. викладачами кафедри фізичної культури та спорту Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» під керівництвом професора Рибалко Л.М. розроблено освітньо-професійні програми підготовки бакалавра та магістра фізичної культури і спорту галузі знань 01 «Освіта» спеціальності 017 «Фізична культура і спорт». Основним складником освітніх програм є перелік визначених та схарактеризованих загальних і фахових компетентностей майбутніх фахівців та опис результатів навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування змісту вищої освіти на засадах компетентнісного підходу є предметом низки наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених. Чимало науковців (В. Захарченко, С. Калашнікова, В. Луговий, Ю. Рашкевич, Ж. Таланова) компетентнісний підхід пов'язують з утвердженням студентоцентричного навчання, в основу якого покладені чітко визначені результати навчання та відповідні компетентності.

Навчання на засадах компетентнісного підходу, як стверджує Ю. Рашкевич, орієнтоване на студента (орієнтація на вихід), в основі якого є компетентнісна модель фахівця, створена за участі, поряд із викладачами, роботодавців, випускників, професійних організацій тощо [5, с. 57].

Концепція студентоцентричного навчання є досить молодою. Утвердилася вона в навчальних закладах США у другій половині ХХ століття. Її розробниками були J.B.Watson та B.F.Skin, хоча лідером цього напрямку був R.Mager, який висунув концепцію застосування спеціальних формулювань (instructional goals) для результатів, які спостерігалися в процесі навчання [1, с. 345].

Сучасного розмаху концепція студентоцентричного навчання досягла після 2000 р. у зв'язку з розвитком Болонського процесу. Важливим внеском в її імплементацію стали матеріали міжнародного проекту «Гармонізація освітніх структур в Європі», Тюнінг (Tuning educational structures in Europe, TUNING), який ініційований європейськими університетами (координатором проекту є Університет Деусто, Іспанія) за активної підтримки Європейської Комісії з метою поєднання політичних цілей Болонського процесу та Лісабонської стратегії реформування європейського освітнього простору [9]. Компетентнісному підходу до побудови освітніх програм і результатам навчання присвячено низку Болонських семінарів, монографій та статей.

Викладення основного матеріалу. Аналізуючи процес формування фізичної культури особистості та розвитку в неї соціокультурної компетентності базувалися на культурологічному, аксіологічному й компетентнісному підходах, які в їх комплексному поєднанні розширюють спектр концептуально-методологічної бази педагогічного дослідження фізичної культури та її окремих складових.

На думку С. Гончаренка, з точки зору навчально-виховний процес, засадами якого є культурологічний підхід, інтегрує знання трьох важливих універсальних вимірів людського існування, які пов'язані з духовним пізнанням дійсності; здатністю до ціннісного, аксіологічного відношення до світу, фізичної культури; здатністю до соціально-діяльнісного перетворення себе [2, с. 23].

Л. Костенко вказує, що культурологічний та аксіологічний підходи до проблеми формування фізичної культури створює суттєві передумови вирішення питань гармонійного розвитку особистості студентів, залучення їх до загальнолюдських цінностей та спрямований на розвиток тілесно-духовно-цілісної особистості, максимальному розкриттю творчого потенціалу студентів [3].

Суттєво важливими щодо сформованості фізичної культури особистості є концептуальні положення С. Коровіна. Являючись частиною культури суспільства з притаманними їй духовними і матеріальними цінностями, фізична культура студентів базується на сформованому механізмі рухової діяльності і сприяє розвитку їх особистісних

якостей, при якому реалізується її індивідуальні й соціальні процеси і самореалізація. Вони отримують відбиття у найбільш повному самовираженні в соціокультурній і професійній діяльності фахівця [1, с. 129].

Враховуючи те, що саме розумові й 6 психологічні установки є основою перетворювальної діяльності вчителя фізичного виховання (у тому числі й перетворення своєї тілесності), в основу його професійної підготовки повинно бути покладено розуміння духовнофізичної сутності фізичної культури у єдності її соціокультурного і соматопсихічного компонентів при провідній ролі першого [3, с. 76].

Соціокультурну компетентність особистості визначається як рівень засвоєння індивідом основних духовних цінностей світової та національної культурної спадщини, як його здатність формувати себе у просторі культури.

У контексті нашого дослідження формування соціокультурної компетентності майбутнього фахівця фізичної культури та спорту пов'язуємо з формуванням його духовної культури. Останню розглядаємо у двох аспектах: ціннісно-змістовному (сукупність цінностей особистості) та регулятивному (духовна культура як основа всезагальної культури особистості).

Сутність соціокультурної компетентності майбутнього фахівця фізичної культури та спорту визначається змістом його професійної діяльності, що характеризується як сукупність інтегративних характеристик таких, як: гуманістична спрямованість особистості, рівень засвоєння цінностей фізичної культури, соціальна відповідальність, творче педагогічне мислення тощо). Саме тому вважаємо, що гуманістична спрямованість фізкультурної освіти передбачає: посилення уваги до особистості студента як до вищої соціальної цінності; діяльнісний підхід до розвитку фізичних якостей особистості [4]; перетворення студента із об'єкта соціально-педагогічного впливу викладача в суб'єкта активної творчої діяльності на основі розвитку внутрішніх мотивів до самовдосконалення й самовизначення [3]; формування у студента мотивації на всебічний гармонійний розвиток [1].

Особистість людини представляє собою єдність біологічної, духовної й соціальної природи, характеризуючись соціальними, морально-психологічними й комунікативними якостями особистості, знаннями соціальної престижності професійної підготовленості, опанування професійною, здоров'язбережувальною, соціокультурною та іншими компетентностями.

Фізична культура забезпечує формування в особистості таких цінностей, як: суспільні та індивідуальні. Спираючись на концепцію Л. Лубишевої, суспільні цінності характеризуємо як такі, що накопичені соціумом для фізичного вдосконалення людини, організації здоров'язбережувального середовища (форми і засоби формування престижності фізичної культури у соціумі; різновиди фізичних вправ і вправління, які відображають специфіку реалізації рухових дій; методики профілактики захворювань, реабілітації здоров'я, оздоровлення; досвід організації фізичної активності). Ця група цінностей визначає, в значній мірі, форми організації навчання фізичної культури. До групи особистісних цінностей відносимо все те, що привласнено особистістю з метою формування, зміцнення, збереження, реабілітації здоров'я за умови гармонійного існування з оточуючим середовищем. Сюди відносимо знання, вміння, навички, які пов'язані з безпечною і здоров'язбережувальною поведінкою в середовищі; сприяють формуванню культури поведінки, культури здоров'я; формують мотивацію на власне зростання, поліпшення показників, станів; дозволяють розробку і виконання індивідуальних програм оздоровлення, вдосконалення; формують професійно-педагогічні інтереси, потреби, світогляд тощо. Ця група цінностей виступає пріоритетною в соціокультурному розвитку майбутнього фахівця фізичної культури та спорту, визначає ціннісно-змістову основу духовних цінностей, формує мотиваційно-діяльнісну сферу його особистості.

Вищезазначене дозволяє визначити поняття «соціокультурна компетентність» як інтегративне утворення в мотиваційно-діяльній сфері особистості, що визначає

спрямованість діяльності вчителя на формування духовних цінностей і є основою його подальшого саморозвитку.

Розвиток соціокультурної компетентності розглядаємо як процес якісних й кількісних змін, властивостей, якостей, функцій особистості в процесі фізкультурної освіти (фізкультурно-спортивної діяльності), що спрямований на:

- психічний розвиток, який забезпечує єдність в позитивному становленні системи психічних процесів (інтелектуальних, емоційних, чуттєвих);
- духовний розвиток, який відповідає за формування здатності особистості до філософсько-методологічної оцінки соціальної діяльності;
- пізнавальний розвиток, який відбиває стан підготовленості до процесу пізнання, самооцінки, самоконтролю;
- фізичний розвиток, який формує систему вегетативних функцій організму.

При визначенні змісту та структури соціокультурної компетентності спиралися на дослідження С. Гончаненка [2], який виділяв три «статичних» рівня структури особистості: знання, вміння, навички; механізм психіки; типологічні властивості особистості. Відповідно в структурі соціокультурної компетентності виділяємо функціонально пов'язані між собою компоненти:

- когнітивний (духовно-ціннісна свідомість);
- мотиваційно-ціннісний (емоційно-мотиваційне ставлення до духовних цінностей);
- поведінковий (утілення духовних цінностей у професійну життєдіяльність).

Когнітивний компонент соціокультурної компетентності характеризує її статичну форму і складається насамперед із знань і якостей, що визначають зміст таких духовних цінностей як соціальнопсихологічні (засвоєні цінності фізичної культури, спеціальні знання, норми, ідеали, традиції, переконання про необхідність фізкультурної діяльності тощо).

Мотиваційно-ціннісний компонент складають психічні цінності (етичні, чуттєво-коригувальні, психологічні установки, мотиви, вектори життєвої спрямованості особистості тощо).

Поведінковий компонент визначається, насамперед, сукупністю професійних та особистісних умінь і навичок, що зумовлюють утілення духовних цінностей у професійну діяльність. Його першочергово утворюють культурні цінності (аксіологічні, морально-вольові, етико-комунікативні цінності).

Навчання на засадах компетентнісного підходу передбачає утвердження студентоцентризму й викладання, заснованого на прозорості кваліфікацій і об'єктивності результатів навчання.

Основними стратегічними напрямками такого навчання є:

1. Визначення переліку основних загальних компетентностей, які характеризують універсальні навички та вміння студентів, формою представлення яких є здатності.
2. Розроблення переліків основних фахових компетентностей в межах виділених предметних галузей.
3. Визнання ролі Європейської кредитно-трансферної системи та перетворення її у Європейську кредитну трансферно-накопичувальну систему.
4. Упровадження інноваційних підходів до навчання, викладання та оцінювання.
5. Забезпечення якості освіти в освітньому процесі.

Основними категоріями навчання на засадах компетентнісного підходу є компетентності та результати навчання, які на сьогодні є ключовими у Європейському просторі вищої освіти.

Компетентності розглядаються як динамічне поєднання знань, навичок, умінь і здатностей [6, с. 27]. Формування в свідомості студентів компетентностей є завданням ВНЗ, які передбачені й спроектовані у освітніх програмах.

Компетентності формуються з різних навчальних дисциплін і оцінюються на різних етапах. Їх особливістю є те, що вони набуваються поступово, формуються цілою низкою навчальних дисциплін або модулів на різних етапах вивчення за відповідною програмою, і,

навіть, можуть починати формуватися в рамках програми одного рівня вищої освіти, а закінчувати формування на іншому, вищому рівні [5, с. 4].

Під результатами навчання розуміється інтегральний показник того, що повинен знати та розуміти студент, бути здатним продемонструвати вміння та навички після завершення навчання. Результати навчання можна відносити до окремого модуля або також до періоду навчання (освітньої програми першого, другого чи третього циклів). Адже вони визначають вимоги до присудження кредитів [7, с. 273].

Отже, в основу студентоцентричного навчання покладено ідею максимального надання студентам шансів отримати перше місце роботи на ринку праці, підвищення їхньої «вартості» у роботодавців (придатності до працевлаштування), задоволення тим самим актуальних потреб останніх. Саме тому не може бути жодного протиставлення результатів навчання компетентностям, адже між ними є глибока діалектична єдність: інтеграція результатів навчання в їх динамічному поєднанні приводить до набуття особами, які навчаються, відповідних компетентностей; тоді як оволодіння певною компетентністю вимагає засвоєння конкретних знань, умінь, навичок, тобто результатів навчання.

Загальноприйнятим є поділ компетентностей на дві групи:

- фахові, або предметно-спеціальні, компетентності (subject specific competences);
- загальні компетентності (generic competences, transferable skills).

Згідно з міжнародним проектом Тюнінг (Tuning educational structures in Europe, TUNING) перші залежать від предметної галузі й визначають профіль освітньої програми та кваліфікацію випускника [9]. Вони роблять кожну освітню програму індивідуальною)

Загальними компетентностями студент оволодіває в процесі виконання даної освітньої програми, але вони носять універсальний, не прив'язаний до предметної галузі характер. Прикладами загальних компетентностей є здатність до навчання, креативність, володіння іноземними мовами, базовими інформаційними технологіями тощо.

Загальними компетентностями майбутніх фахівців з фізичної реабілітації та фізичного виховання визначено:

1) критичність та самокритичність (здатність ставити завдання та їх вирішувати, для досягнення бажаних результатів із фізичної культури та спорту використовувати потрібну інформацію та методологію, збирати дані, аналізувати їх та пропонувати рішення);

2) якість та етичні зобов'язання (знання стандартів, необхідних для наукового дослідження і публікування, включаючи критичну обізнаність та інтелектуальну чесність);

3) креативність (працювати самостійно, проявляти ініціативу та керувати часом. Здатність організувати комплексні завдання протягом певного періоду часу та представляти результат вчасно);

4) міжособистісні навички та командна робота (здатність працювати в команді, спілкуватися рідною мовою як усно, так і письмово, виконувати керівну роль; правильно розмовляти та писати згідно з різними комунікаційними стилями, а саме: неофіційного, офіційного та наукового);

5) інструментальні (здатність володіти базовими інформаційними технологіями (ІТ), використовувати ІТ для впровадження проектів).

Загальні компетентності мають відповідати фаховим компетентностям. При розробленні освітніх програм їх розвиток обов'язково повинен бути запланований. Саме тому результати навчання є сукупністю компетентностей, що визначають знання, розуміння, вміння, цінності, інші особистісні якості, яких набув студент після завершення освітньої програми.

Фаховими компетентностями майбутніх фахівців з фізичного виховання визначено:

- здатність до організаційно-управлінської діяльності в галузі фізичної культури і спорту, маркетингової діяльності з фізкультурно-спортивних послуг;

- здатність здійснювати спортивну підготовку в обраному виді спорту на основі положень дидактики, теорії та методики фізичної культури і вимог стандартів спортивної підготовки;

- здатність використовувати актуальні для певного виду спорту технології управління станом спортсмена, включаючи педагогічний контроль і корекцію;
- здатність планувати, проводити, інтерпретувати результати наукового дослідження та використовувати їх у практичній діяльності;
- здатність здійснювати педагогічну діяльність у галузі фізичної культури та спорту в освітньому просторі ВНЗ, проводити самостійну науково-дослідну роботу в галузі та оформлювати її результати;
- здатність оцінювати фізичні здібності та функціональний стан осіб, які займаються фізичною культурою і спортом, застосовувати ефективні методи наукового дослідження в самостійній науково-дослідній діяльності в області теорії та методики фізичного виховання, спортивного тренування, оздоровчої та адаптивної фізичної культури;
- здатність до викладацької діяльності за освітніми програмами вищої освіти галузі фізичної культури та спорту;
- здатність визначати психологічні, фізіологічні та біохімічні особливості рухової активності та характер її впливу на організм людини з урахуванням статі і віку;
- здатність використовувати сучасні засоби комплексного оздоровлення людини, розробляти, планувати, використовувати та аналізувати фізкультурно-оздоровчі заходи з особами всіх нозологічних форм, гендерних і вікових груп

Розробляючи освітню програму підготовки магістрів із фізичної культури і спорту, викладачів вищих навчальних закладів (фізичне виховання) результати навчання формулювали таким чином, щоб можна було однозначно визначити факт та якість їх досягнення студентами. Адже результати навчання тісно пов'язані з компетентностями.

При розробленні переліку результатів навчання користувалися таксономією Блума:

1. Знання (Knowledge) – здатність запам'ятати або відтворити факти (терміни, конкретні факти, методи і процедури, основні поняття, правила і принципи тощо) без необхідності їх розуміння.
2. Розуміння (Comprehension) – здатність розуміти та інтерпретувати вивчене. Це означає уміння пояснити факти, правила, принципи; перетворити словесний матеріал у, наприклад, математичні вирази; прогнозувати майбутні наслідки на основі отриманих знань.
3. Застосування (Application) – здатність використати вивчений матеріал у нових ситуаціях, наприклад, застосувати ідеї та концепції для розв'язання конкретних задач.
4. Аналіз (Analysis) – здатність розбивати інформацію на компоненти, розуміти їх взаємозв'язки та організаційну структуру, бачити помилки й огріхи в логіці міркувань, різницю між фактами і наслідками, оцінювати значимість даних.
5. Синтез (Synthesis) – здатність поєднати частини разом, щоб одержати ціле з новою системною властивістю.
6. Оцінювання (Evaluation) – здатність оцінювати важливість матеріалу для конкретної цілі.

Оскільки результати навчання асоціюються із тим, що студент може робити після завершення навчання, то згадані дієслова можуть служити основою для формулювання результатів навчання за кожним рівнем.

Навчання на засадах компетентнісного підходу передбачає собою утвердження студентоцентризму й викладання, заснованого на прозорості кваліфікацій і об'єктивності результатів навчання. Основними категоріями навчання на засадах компетентнісного підходу є компетентності та результати навчання, які на сьогодні є ключовими у Європейському просторі вищої освіти. Компетентності розглядаються як динамічне поєднання знань, навичок, умінь і здатностей. Формування в свідомості студентів компетентностей є метою освітніх програм. Під результатами навчання розуміється інтегральний показник того, що повинен знати та розуміти студент, бути здатним продемонструвати вміння та навички після завершення навчання.

Література

1. Базалук О. О. Світобудова: жива і розумна матерія (історико-філософський та природничонауковий аналіз у світлі нової космологічної концепції) [монограф.] : [Текст] / Олег Олександрович Базалук. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 412 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник [Текст] / Семен Устимович Гончаренко. – 2-е вид., доп. і випр. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Костенко О. М. Проблеми №1 сучасної цивілізації (в українському контексті) [монограф.] : [Текст] / О. М. Костенко ; НАН України, Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. – Черкаси : [б. в.], 2008. – 112 с.
4. Кузьмин В. П. Гносеологические проблемы системного знания [Текст] / Валентин Петрович Кузьмин. – М. : Знание, 1983. – 64 с.
5. Рашкевич Ю.М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія / Ю.М. Рашкевич. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – 168 с.
6. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / Авт.: В.М. Захарченко, В.І. Луговий, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова / За ред. В.Г. Кременя. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 120 с.
7. Хуторской А. В. Современная дидактика : учеб. для вузов [Текст] / Андрей Викторович Хуторской. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с. – (Серия : «Учебник нового века»).
8. ECTS Users' Guide. – European Communities, 6 February 2009. [Electronic resource]. – URL: ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/ects/guide_en.pdf.
9. Tuning educational structures in Europe, TUNING. [Electronic resource] – URL: www.unideusto.org/tuningeu.

4.4. Bodies of Internal Affairs of the Republic of Belarus in the Field of Information and Communication

4.4. Органы ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь у інфармацыйна-камунікацыйным полі

Артыкул 5 “Галаснасць у дзейнасці органаў унутраных спраў” Закона Рэспублікі Беларусь “Аб органах унутраных спраў” абвясчае: “Дзейнасць органаў унутраных спраў з’яўляецца галоснай, адкрытай для грамадзян і сродкаў масавай інфармацыі ў той меры, у якой гэта не супярэчыць патрабаванням заканадаўства Рэспублікі Беларусь аб абароне дзяржаўных сакрэтаў і іншай ахоўваемай законам тайны» [13]. Органы ўнутраных спраў (ОУС) у парадку і межах, вызначаных заканадаўствам Рэспублікі Беларусь, інфармуюць дзяржаўныя органы, грамадскія аб’яднанні, сродкі масавай інфармацыі (СМІ), грамадзян аб стане грамадскага парадку і мерах па яго забеспячэнні.

У Стратэгіі ўдасканалення інфармацыйна-камунікатыўнай дзейнасці органаў унутраных спраў і ўнутраных войскаў Міністэрства ўнутраных спраў (МУС) Рэспублікі Беларусь адзначаецца важнасць арганізацыі прамой і зваротнай сувязі з грамадствам, якая спрыяе максімальнаму выкарыстанню магчымасцей масмедыя, у тым ліку – інтэрнэт-СМІ [9]. Сярод задач, на вырашэнне якіх накіравана сістэмная праца ў інфармацыйна-камунікатыўнай прасторы, адзначым наступныя:

– своечасовае і аб’ектыўнае інфармаванне грамадзян пра дзейнасць ОУС і ўнутраных войскаў, а таксама аб мерах па павышэнні выніковасці барацьбы са злчыннасцю;

– стварэнне адаптаванага да сучасных сацыяльных умоў механізму ўзаемадзеяння ОУС і ўнутраных войскаў са СМІ, грамадскімі аб’яднаннямі, дзейнасць якіх мае мэтай фарміраванне правасвядомасці грамадзян, выхаванне іх актыўнай жыццёвай пазіцыі;

– вытворчасць ведамаснага медыякантэнта ў мэтах фарміравання ў грамадскай свядомасці станоўчага іміджу супрацоўнікаў ОУС;

– забеспячэнне інфармацыйна-камунікатыўнага суправаджэння абароны гонару і годнасці супрацоўнікаў ОУС і ваеннаслужачых унутраных войскаў [9].

Мэтай пашырэння прысутнасці ОУС ў інфармацыйнай прасторы з’яўляецца стварэнне і падтрыманне на дасягнутым узроўні давяральных адносін з грамадскасцю, якія дазваляюць не толькі вырашаць актуальныя задачы правапрымяняльнай дзейнасці, але і своечасова атрымліваць звесткі пра гатоўнасць насельніцтва да супрацоўніцтва праз сістэму зваротнай сувязі. Мэтанакіраванае інфармаванне насельніцтва дазваляе нейтралізаваць “інфармацыйны вакуум” вакол ключавых пытанняў і задач практыкі ОУС, забяспечыць аснову для фарміравання грамадствам аб’ектыўнай ацэнкі дзейнасці органаў правапарадку і выключыць магчымасці распаўсюджвання недакладнай альбо скажонай інфармацыі, якая ганьбуе імідж супрацоўнікаў міліцыі і зніжае рэйтынг ОУС.

Найважнейшую ролю ў фарміраванні і падтрыманні спрыяльнага інфармацыйнага вобразу органаў унутраных спраў адыгрывае камунікатыўная прастора Інтэрнэту, у якой прысутнасць ОУС апасродкавана як стыхійным фактарам (паведамленні ў сацыяльных сетках, пабліках, на форумах і да т. п.), так і мэтанакіраваным пазіцыяніраваннем – вынікам дзейнасці службы па сувязях з грамадскасцю.

Уплыў стыхійнага фактару складана пераацаніць. Інфармацыя, якая распаўсюджваецца ў Сеціве, аказвае значны ўплыў на фарміраванне грамадскай думкі. Пры гэтым крытэрыі аб’ектыўнасці і праўдзівасці адыходзяць на другі план. У праявах стыхійнага фактару ў дачыненні да ОУС неабходна ўлічваць наступныя заканамернасці.

1. Уплыў чутак. Чуткамі называюць інфармацыю, якая звычайна нічым не пацверджана, аднак актыўна распаўсюджваецца ў міжасобасных, нефармальных зносінах. Вядомы ў тэорыі камунікацыі тэзіс сцвярджае, што “зона гаварэння” чутак роўная “зоне маўчання” фармальнай камунікацыі. Гэта значыць, што адной з прычын, якія выклікаюць распаўсюджванне неправеранай інфармацыі, з’яўляецца недастатковая ўвага, нададзеная якой-небудзь тэме ў СМІ альбо іншых афіцыйных крыніцах. Аднак дэфіцыт інфармацыі з’яўляецца не адзіным фактарам распаўсюджвання чутак: неправераныя звесткі павінны закранаць тэму, надзвычай важную для грамадзян. Напрыклад, навіна аб сур’ёзным здарэнні, якое нібыта засакрэчана праваахоўнымі органамі, мае значна больш шанцаў стаць чуткамі, чым навіна пра пашырэнне ў практыцы ОУС сістэмы электроннага дакументазвароту. Сітуацыя, што спрыяе з’яўленню і распаўсюджванню чутак, выявілася, напрыклад, у 2010 г. у Магілёве вакол гісторыі з т. зв. “фацінскім маньякам” (інфармацыю пра гэта можна знайсці ў Інтэрнэце): да моманту выхаду ў СМІ афіцыйных заяў ОУС ў мясцовай супольнасці распаўсюдзіліся некалькі версій здарэння, ні адна з якіх не адпавядала рэчаіснасці.

У дачыненні да чутак дзейнічае правіла: людзям цікавыя сенсацыйныя гісторыі, грамадзяне гатовы верыць неправераным фактам, прызнаваць рэальнасць “жоўтых навін” у СМІ, бо ўсё гэта выклікае эмацыйную рэакцыю, знаходзіць жывы водгук. Прычым знак мадальнасці ў дадзеным выпадку не так важны: рэзка негатыўная навіна (напрыклад, распаўсюджаная праз сацыяльныя сеткі) можа быць не менш прывабнай, чым навіна станоўчая. Яшчэ адна асаблівасць: пры ўспрыманні чутак рэзка зніжаецца здольнасць да крытычнага мыслення. Зрэшты, такі ж прынцып працуе ў дачыненні да любой дзейнасці і любой інфармацыі, якая прыносіць індывіду задавальненне. З гэтай прычыны становяцца практычна рэальнымі героі папулярных літаратурных твораў, кінафільмаў, успрымаецца як праўдзівы змест пастановачных тэлевізійных шоў і нават рэкламных ролікаў.

2. Уплыў СМІ. Нягледзячы на тое, што СМІ ўспрымаюцца ў якасці крыніцы аб’ектыўнай інфармацыі, сустрэць у іх сапраўды нейтральную, безумоўна адпаведную рэальнасці навіну бывае складана. Па-першае, праўдзівая фактар рэдакцыйнай залежнасці: заснавальнікі і ўладальнікі СМІ непазбежна аказваюць уплыў на фарміраванне парадку дня, стаўленне да складаных сацыяльна-прававых з’яў, трактоўку падзей. І нават сам выбар навін, г. зн. акцэнт на адных і ігнараванне іншых, скажае аб’ектыўную карціну рэчаіснасці. Па-

другое, журналісцкая інфармацыя рэдка бывае аб'ектыўнай, бо ўяўляе сабой суб'ектыўны погляд рэпарцёра, рэдактара, відэааператара, карэспандэнта на тыя ці іншыя падзеі. Патрэба, трэба ўлічваць, што СМІ арыентаваны на прыцягненне ўвагі аўдыторыі, што гарантуе магчымасць атрымання прыбытку ад рэкламы. А для гэтага трэба забяспечыць эмацыйны водгук чытачоў і гледачоў, што з дапамогай праўдзівай, рэальнай, “сумнай” інфармацыі з'яўляецца цяжкадасягальным. У выніку СМІ могуць ператварацца са сродкаў масавага інфармавання ў сродкі масавага дэзінфармавання, скажаючы інфармацыйную карціну свету, фарміруючы перадумовы для распаўсюджвання чутак. Напрыклад, у сакавіку 2019 г. на беларускіх інтэрнэт-сайтах была апублікавана інфармацыя аб бунце зняволеных у папраўчай калоніі № 3 [4], на падаўленне якой былі накіраваны супрацоўнікі аддзела міліцыі асобага прызначэння. У рэчаіснасці ў калоніі праходзілі маштабныя вучэнні, фрагментарныя звесткі пра якія трапілі ў СМІ. У якасці глабальнага прыкладу прывядзем інфармацыйнае супрацьстаянне, звязанае з выкарыстаннем хімічнай зброі, якое нібыта мела месца ў Сірыі у 2018 г.

3. *Спецыфіка інтэрнэт-прасторы.* Інтэрнэт дае магчымасць лёгка знайсці абсалютна любую інфармацыю, якая можа сфарміраваць меркаванне грамадзяніна адносна пэўнай сацыяльна-прававой з'явы альбо ўмацаваць яго. Не адмаўляючы таго факту, што Сеціва валодае наймагутнейшым патэнцыялам уплыву на грамадскую думку, адзначым і іншую заканамернасць: пошук інфармацыі ў Сусветнай павуці часта накіраваны на ўмацаванне ўжо сфарміраванай пазіцыі. Іншымі словамі, карыстальнікі выкарыстоўваюць сеткавыя рэсурсы, каб пераканацца ў сваіх думках, паказаць доказы і сталасць свайго меркавання – нам важна быць правымі, кампетэнтнымі, належаць да супольнасці “дасведчаных”. А ўлічваючы інфармацыйныя маштабы Інтэрнэту, зрабіць гэта аказваецца нескладана, у выніку чаго любое скажонае ўяўленне рана ці позна знаходзіць сваіх прыхільнікаў.

У сувязі з гэтым узнікае пытанне механізму прыняцця інфармацыі на веру: любыя звесткі ў Інтэрнэце аказваюцца сумніўнымі або неадназначнымі, калі супаставіць дадзеныя з розных крыніц. Напрыклад, навіна аб рэзанансным злачынстве будзе кардынальна адрознівацца на афіцыйным сайце МУС, у незяржаўных друкаваных СМІ, на старонках блогаў, неафіцыйных каналах у месэнджарах і г. д. У прыняцці таго ці іншага пункту гледжання карыстальнік часцей за ўсё кіруецца суб'ектыўнай пазіцыяй: “Ці здаецца мне, што інфармацыя верная? Ці адпавядае яна маёй карціне свету і майму ўяўленню пра падзею?”. Вялікі таксама ўплыў стэрэатыпаў успрымання. Напрыклад, азнаёміўшыся з навінамі аб карупцыйным скандале, у які ўцягнута афіцыйная асоба, інтэрнэт-карыстальнік з большай верагоднасцю палічыць яе вінаватай, не чакаючы паведамленняў з залы суда. Аналагічна, прачытаўшы ў СМІ аб скарге грамадзяніна на супрацоўніка ОУС, які нібыта перавысіў службовыя паўнамоцтвы, “сярэдні” карыстальнік прыме бок заяўніка. У дадзеным выпадку рэалізуецца агульны механізм фарміравання перакананняў: трапіўшы ў падсвядомасць, ілжывая інфармацыя з цяжкасцю замяняецца на сапраўдную, нават калі яе неаб'ектыўнасць з'яўляецца неабвержнай. З гэтым звязана і інэртнасць іміджавых мадэлей супрацоўнікаў ОУС: сфарміраваны ў масавай свядомасці інфармацыйны вобраз праваахоўнай сістэмы змяняецца вельмі павольна, не маючы прамой залежнасці з рэальнымі паказчыкамі і дасягненнямі міліцыі.

4. *Уплыў індэксу сацыяльнага даверу.* Даследчы праект “Сусветны агляд каштоўнасцей” (World Values Survey, WVS) уключае дадзены паказчык у справаздачы з 1980-х гг. Індэкс сацыяльнага даверу не ў меншай ступені, чым фінансава-эканамічныя індэкатары, адлюстроўвае сацыяльна-эканамічнае развіццё ў канкрэтнай дзяржаве, узровень сацыяльнай канфліктнасці, задаволенасць грамадзян дзейнасцю дзяржаўных структур, у лік якіх уваходзяць праваахоўныя органы. Для Рэспублікі Беларусь характэрны сярэдні паказчык індэксу, найбольш высокае яго значэнне фіксуецца ў дзяржавах Скандынавіі, а таксама ў Кітаі. У большасці еўрапейскіх дзяржаў індэкс даверу праваахоўным структурам вышэйшы за ўзровень міжасобаснага даверу, што для Беларусі, аднак, не характэрна. Незадаволенасць і недавер, якія маюць латэнтны характар, выразна выяўляюцца ва ўмовах ананімнасці і

віртуальнасці інтэрнэт-прасторы. Напрыклад, распаўсюджванне ў беларускіх інтэрнэт-СМІ інфармацыі пра суд над брэсцкім блогерам, абвінавачаным у паклёпе на міліцыю (красавік 2019 года), суправаджалася рэзка негатыўнымі водгукамі аўдыторыі аб дзейнасці ОУС ў цэлым, нягледзячы на відавочны супрацьпраўны і правакацыйны характар дзейнасці падсуднага [16].

З улікам такога значнага ўплыву стыхійнага фактару ўзрастае значэнне мэтанакіраванага мадэліравання прысутнасці органаў унутраных спраў у камунікацыйнай прасторы.

Практычна кожны орган дзяржаўнага кіравання Рэспублікі Беларусь на дадзены момант мае свае службы па сувязях з грамадскасцю, структура якіх значна адрозніваецца ад аналагічных падраздзяленняў, напрыклад, у сферы бізнесу. Гэта звязана з маштабамі дзейнасці і магчымасцямі дадатковага фінансавання, а таксама з больш масавым ахопам аўдыторыі і спецыфікай інфармацыі, што накіроўваецца аўдыторыі.

Прэс-службы ОУС узброены неабходнымі для працы кадравымі, арганізацыйнымі, матэрыяльнымі і інфармацыйнымі рэсурсамі. ОУС прысутнічаюць ва ўсіх сектарах інфармацыйнай прасторы рэспублікі. У сектары друкаваных СМІ гэта забяспечана наяўнасцю ўласных агульнарэспубліканскіх выданняў (газета “На страже”, часопіс “Міліцыя Беларусі”), а таксама значнай колькасцю публікацый на праваахоўную тэматыку ў грамадска-палітычных выданнях. У сектары аўдыёвізуальных СМІ назіраецца рост колькасці праектаў агульнарэспубліканскіх тэлеканалаў, якія рыхтуюцца да эфіру пры непасрэдным удзеле праваахоўных структур. Нарэшце, у апошнія гады адбываецца пераасэнсаванне ролі інтэрнэт-прасторы ў якасці рэсурсу фарміравання прававой культуры грамадзян, прафілактыкі, папярэджання і раскрыцця злачынстваў, наладжвання эфектыўнай сістэмы зваротнай сувязі з грамадскасцю. Напрыклад, прэс-служба МУС выкарыстоўвае ў камунікацыі са СМІ і грамадскасцю сацыяльныя сеткі Twitter, Facebook, Instagram, ВКонтакте, відэахостынг YouTube, месанджар Telegram, дзе размяшчаюцца інтэрв’ю, прэзентацыйныя матэрыялы і экстраныя паведамленні.

Агульны парадак работы ОУС з мас-медыя вызначаецца загадам МУС Рэспублікі Беларусь ад 31 ліпеня 2014 г. № 266 “Аб арганізацыі ўзаемадзеяння органаў унутраных спраў і ўнутраных войскаў Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь са СМІ”, а таксама загадам МУС Рэспублікі Беларусь ад 28 красавіка 2014 г. № 144 “Аб зацвярджэнні Палажэння аб пазаштатным карэспандэнцкім пункце органа ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь”.

У адпаведнасці з Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 6 лютага 2009 г. № 65 “Аб удасканаленні працы дзяржаўных органаў, іншых дзяржаўных арганізацый са СМІ” дзяржаўныя органы абавязаны забяспечваць своечасовае і аб’ектыўнае інфармаванне грамадскасці аб падзеях сацыяльна-эканамічнага і грамадска-палітычнага жыцця краіны, таксама ўсе органы дзяржаўнага кіравання павінны мець у штаце прэс-сакратара або адказнага за працу са СМІ кіраўніка структурнага падраздзялення (пры гэтым кіраўнік дзяржаўнага органа нясе персанальную адказнасць за стан работы са СМІ).

Упраўленне інфармацыі і грамадскіх сувязей МУС Рэспублікі Беларусь ажыццяўляе агульнае кіраўніцтва і каардынацыю дзейнасці прэс-службаў тэрытарыяльных органаў. Асноўнымі задачамі дзейнасці ўпраўлення з’яўляюцца наступныя:

- арганізацыя інфармацыйнага забеспячэння дзейнасці МУС, а таксама яго структурных падраздзяленняў;
- пастаяннае ўдасканаленне і ўмацаванне сувязей з грамадскасцю;
- фарміраванне ў грамадскай свядомасці станоўчага іміджу супрацоўнікаў органаў унутраных спраў і ваеннаслужачых унутраных войскаў.

Адным з найважнейшых напрамкаў дзейнасці прэс-службаў ОУС з’яўляецца кіраванне інфармацыйнымі патокамі. Інфармацыя аб дзейнасці сістэмы права і праваахоўных органаў, прадстаўленая ў Інтэрнэце, выступае асновай сцвярджэння ў грамадстве прававой культуры.

У гэтай сферы вызначаецца карціна сацыяльнай канфліктнасці, становяцца відавочнымі фактары сацыяльных адхіленняў.

Інтэрнэт-праекты, прысвечаныя барацьбе са злачыннасцю, прафілактыцы правапарушэнняў і злачынстваў, раскрыццю спецыфікі дзейнасці праваахоўных і судовых органаў, у Рэспубліцы Беларусь традыцыйна валодаюць высокай папулярнасцю сярод розных аўдыторных груп.

Вывучэнне грамадскай думкі аб рабоце міліцыі паказала, што інтэрнэт-крыніцы з'яўляюцца для грамадзян другой па значнасці крыніцай інфармацыі аб органах унутраных спраў пасля асабістага вопыту. У дадзеным выпадку дзейнічае ўніверсальны прынцып: калі акцэнт у паведамленнях робіцца на правапарушэннях і росце іх колькасці, то ў аўдыторыі складваецца ўражанне пра негатыўнасць праваахоўных структур супрацьстаяць крыміналізацыі грамадства (апісваецца фармулёўкай “Дзе была міліцыя?”); пры факусіраванні ўвагі на паспяховым раскрыцці злачынстваў і пакаранні вінаватых у іх здзяйсненні фарміруецца адносна спрыяльны інфармацыйны фон.

Ідэалізацыя вобразу супрацоўнікаў міліцыі ў інфармацыйных праектах ОУС, якая супярэчыць стабільным уяўленням і ўласнаму вопыту аўдыторыі, як правіла, выклікае рэзка негатыўную рэакцыю. Паказ руціннай працы па прафілактыцы і раскрыцці правапарушэнняў спрыяе “ачалавечванню” вобразу праваахоўнай сістэмы і паляпшэнню яе іміджу.

Прабелы ў функцыянаванні фармальнага канала камунікацыі, да якіх адносяцца афіцыйныя СМІ, кампенсуюцца развіццём у Інтэрнэце нефармальнага каналаў, якія самастойна інтэрпрэтуюць інфармацыю і распаўсюджваюць яе ў выглядзе чутак. У сітуацыі, калі звесткі аб падзеях і з'явах у праваахоўнай сістэме валодаюць значнай ступенню сацыяльнай важнасці, недапрацоўкі ў інфармаванні аўдыторыі маюць наступствам фарміраванне скажоных уяўленняў грамадзян аб актуальных тэндэнцыях.

Розныя падраздзяленні МУС, а таксама іх тэрытарыяльныя структуры практычна штодня прыцягваюць увагу журналістаў, бо ў рэйтынговых выданнях фармат навін павінен уключаць звесткі аб правапарушэннях і злачынствах, якія маюць значны грамадскі рэзананс. Замоўчванне альбо адсутнасць дакладнай інфармацыі цягне за сабой наступствы, што негатыўна адбіваюцца на аўтарытэце і іміджы адпаведных падраздзяленняў. Так, замоўчванне можа выклікаць з'яўленне некампетэнтных каментарыяў, негатыўных ацэнак альбо нядобрасумленнай інтэрпрэтацыі дзеянняў праваахоўных органаў як з боку аўдыторыі, так і з боку прадстаўнікоў СМІ.

Дадзеная заканамернасць з'яўляецца, бадай, асноўным фактарам росту папулярнасці ў беларускай інтэрнэт-прасторы відэаблогаў, у якіх размяшчаюцца матэрыялы аб рабоце міліцыі крытычнай накіраванасці (часцей за ўсё аб'ектамі крытыкі становяцца Дзяржаўная інспекцыя (ДАІ) і патрульна-паставая служба). Напрыклад, відэаблог “Васілія Телогрейкіна” [1] (ананімнага лідэра “кампаніі грамадзянскага непадпарадкавання інспектарам ДАІ”), набіраючы дзясяткі тысяч праглядаў, першапачаткова быў арыентаваны выключна на “выкрыццё” ДАІ, аднак затым звярнуўся да практыкі і іншых падраздзяленняў. У відэаблогу “Хрюши против” [17], які пазіцыянуецца як “грамадскі валанцёрскі рух, накіраваны на выяўленне гандлю някаснымі прадуктамі ў крамах”, нярэдка надаецца ўвага канфліктам з прадстаўнікамі праваахоўных органаў, якія тлумачацца аднабакова крытычна.

Прывядзем прыклады эфектыўнай дзейнасці ў Інтэрнэце падраздзяленняў ОУС Беларусі. У 2012-2018 гг. супрацоўнікамі аддзела інфармацыі і грамадскіх сувязей Галоўнага ўпраўлення ўнутраных спраў Мінскага гарвыканкама быў рэалізаваны інтэрнэт-праект “Перахоп”, які дазваляў карыстальнікам садзейнічаць ахове грамадскага парадку. З 2019 г. дзейнічае канал у месанджары Telegram “Прэс-сакратар МУС Беларусі”, арганізаваны афіцыйным прадстаўніком МУС Вольгай Чамаданавай [15]. Канал прапануе ацэнку падзей, каментары да важных навін ведамства, аператыўную і дакладную інфармацыю з першых вуснаў, анонсы значных мерапрыемстваў.

Задачай, рашэнне якой не ў поўнай меры знаходзіцца ў сферы кампетэнцыі ОУС, з'яўляецца адэкватная трактоўка інфармацыі журналістамі: у імкненні прытрымлівацца

папулярных фармацый і жанраў, падаваць навіны найбольш аператыўна, павышаць аўдыторныя рэйтынгі, СМІ нярэдка прапаноўваюць аўдыторыі скажоную інфармацыйную карціну рэчаіснасці. Асабліва востра гэтая праблема выяўляецца ў сферы дзейнасці інтэрнэт-рэсурсаў. Яны, у адрозненне ад традыцыйнага тэлебачання, радыё і газет, валодаюць магчымасцю значна больш аператыўнага распаўсюджвання навін. Пры гэтым нярэдка адсутнічае належны рэдакцыйны кантроль, інфармацыя не правяраецца (па агульнаму журналісцкаму правілу неабходна супастаўленне некалькіх крыніц – там, дзе гэта магчыма, асабліва ў выпадку канфліктнай інфармацыі), яе крыніцай можа служыць ананімнае паведамленне ў сацыяльнай сетцы, відэа з YouTube, фотаздымак, які знаходзіцца ў адкрытым доступе, і да т. п.

Якія спосабы процідзеяння могуць прапанаваць ОУС? Па-першае, максімальна поўнае (наколькі гэта дазваляе заканадаўства) інфармаванне аўдыторыі аб усіх сферах дзейнасці праваахоўных структур, важных падзеях, здарэннях, аналіз складаных грамадска-палітычных і прававых з’яў з пункту гледжання нацыянальных інтарэсаў. Па-другое, маніторынг адкрытых крыніц інфармацыі на прадмет размяшчэння ў іх навін, якія маюць дачыненне да дзейнасці ОУС, і неадкладнае рэагаванне на факты скажэння. Дзейная таксама “праца на апырэджанне”: аператыўнае размяшчэнне навін у афіцыйных інтэрнэт-крыніцах МУС, якія закранаюць патэнцыйна рэзанансныя падзеі і, тым самым, папярэджанне скажэння інфармацыі ў неафіцыйных каналах.

У цяперашні час відавочна прасочваецца тэндэнцыя да актывізацыі ўзаемадзеяння прэс-служба са СМІ з дапамогай Інтэрнэту. У шэрагу выпадкаў суадносіны анлайн-і афлайн-камунікацыі дасягнулі парытэту, а часам анлайн-камунікацыя ў сілу яе аператыўнасці, даступнасці і нагляднасці становіцца асноўнай формай зносін з прадстаўнікамі СМІ.

Праца інтэрнэт-крыніц у Рэспубліцы Беларусь, у тым ліку афіцыйных сайтаў органаў унутраных спраў, рэгламентавана шэрагам заканадаўчых актаў. Асноўны дакумент, які рэгулюе працу інтэрнэт-сайтаў у краіне, – Указ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь № 60 ад 1 лютага 2010 г. “Аб мерах па ўдасканаленні выкарыстання нацыянальнага сегменту сеткі Інтэрнэт” [8].

Варта памятаць, што не любы інтэрнэт-рэсурс, які распаўсюджвае масавую інфармацыю, з’яўляецца сеткавым выданнем. І не кожны прадстаўнік інтэрнэт-сайта можа звяртацца ў статусе журналіста па афіцыйную інфармацыю у органы ўнутраных спраў. Сярод найбольш папулярных у Рэспубліцы Беларусь сайтаў, якія прадстаўляюць інфармацыйныя паслугі насельніцтву – Onliner.by (прыватнае ўнітарнае прадпрыемства) і TUT.by (таварыства з абмежаванай адказнасцю “ТУТ.бай медыя”). Пры гэтым сеткавае выданне TUT.by было зарэгістравана Міністэрствам інфармацыі Рэспублікі Беларусь толькі 21 студзеня 2019 года і толькі з гэтага моманту набыло статус сродка масавай інфармацыі. Таварыства з абмежаванай адказнасцю “Онлайнер” зарэгістравала сеткавае выданне “Onliner.by” 26 чэрвеня 2019 года. Да гэтага дзеянне Закона аб СМІ на супрацоўнікаў гэтых рэсурсаў не распаўсюджвалася, што часткова здымала з іх адказнасць за якасць і аб’ектыўнасць распаўсюджваемай інфармацыі.

Раней у якасці сеткавых выданняў у рэспубліцы былі зарэгістраваны sb.by (выдавецкі дом “Беларусь сёння”), zviazda.by (выдавецкі дом “Звязда”), недзяржаўнае выданне belnovosti.by, а таксама mogilevnews.by (інфармацыйнае агенцтва “Магілёўскія ведамасці”). Нагадаем, што супрацоўнік незарэгістраванага сеткавага выдання не можа ў статусе журналіста быць акрэдытаваны дзяржаўнымі структурамі для асвятлення афіцыйных мерапрыемстваў. Адпаведна, і яго ўзаемадзеянне з органамі ўнутраных спраў знаходзіцца па-за дзеяннем Закона аб СМІ.

Работнікі інтэрнэт-рэсурсаў, звяртаючыся ў прэс-службу ОУС, могуць патрабаваць прадаставіць інфармацыю або каментары, спасылаючыся на Закон “Аб зваротах грамадзян і юрыдычных асоб” (2011 г.) [12] і Указ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь № 498 “Аб дадатковых мерах па працы са зваротамі грамадзян і юрыдычных асоб” [6]. У такім выпадку неабходна, выконваючы устаноўленыя тэрміны разгляду зваротаў (не пазней за 15 дзён, у выпадку неабходнасці дадатковага вывучэння і праверкі, – не пазней за 1 месяц, калі іншы тэрмін не

вызначаны заканадаўчымі актамі), даць адказ на зварот, але няма прамой неабходнасці прадастаўляць запытаную інфармацыю.

Тут неабходныя тлумачэнні. Па-першае, трэба звярнуць увагу на тое, што збор інфармацыі фізічнымі і юрыдычнымі асобамі рэгламентуецца Законам Рэспублікі Беларусь “Аб інфармацыі, інфарматызацыі і абароне інфармацыі” [11]. Згодна з артыкулам 6 Закона, дзяржаўныя органы, грамадскія аб’яднанні, службовыя асобы абавязаны прадастаўляць грамадзянам Рэспублікі Беларусь магчымасць азнаямлення з інфармацыяй, якая закранае іх правы і законныя інтарэсы. Тут жа адзначана, што грамадзянам Рэспублікі Беларусь гарантуецца права на атрыманне, захоўванне і распаўсюджванне поўнай, дакладнай і своечасовай інфармацыі аб дзейнасці дзяржаўных органаў, грамадскіх аб’яднанняў, аб палітычным, эканамічным, культурным і міжнародным жыцці, стане навакольнага асяроддзя ў парадку, устаноўленым Законам і іншымі актамі заканадаўства Рэспублікі Беларусь. Разам з тым, Закон дзеліць інфармацыю на агульнадаступную і інфармацыю, распаўсюджванне або прадастаўленне якой абмежавана. Артыкул 16 Закона аб інфармацыі адносіць да агульнадаступнай інфармацыю аб стане злачыннасці, а таксама аб фактах парушэння законнасці (г. зн. яе прадастаўленне фізічным і юрыдычным асобам з’яўляецца абгрунтаваным). У артыкуле 17 Закона змяшчаецца пералік інфармацыі абмежаванага распаўсюджвання:

- інфармацыя аб прыватным жыцці фізічнай асобы і персанальныя дадзеныя;
- звесткі, якія складаюць дзяржаўныя сакрэты;
- службовая інфармацыя абмежаванага распаўсюджвання;
- інфармацыя, якая складае камерцыйную, прафесійную, банкаўскую і іншую ахоўваемую законам тайну;
- інфармацыя, якая змяшчаецца ў справах аб адміністрацыйных правапарушэннях, матэрыялах і крымінальных справах органаў крымінальнага пераследу і суда да завяршэння вытворчасці па справе;
- іншая інфармацыя, доступ да якой абмежаваны заканадаўчымі актамі Рэспублікі Беларусь.

Згодна з артыкулам 37 Закона аб СМІ, у пералік інфармацыі, распаўсюджванне якой абмежавана, уваходзяць таксама звесткі пра сістэму арганізацыі, крыніцы, спосабы, метады, планы і вынікі аператыўна-вышуковай дзейнасці [10].

Згодна з артыкулам 33 Закона аб інфармацыі, уладальнік інфармацыі (у дадзеным выпадку – аддзяленне інфармацыі і грамадскіх сувязей як афіцыйны прадстаўнік ОУС) мае права дазваляць ці абмяжоўваць доступ да падобнай інфармацыі, вызначаць парадак і ўмовы такога доступу ў адпаведнасці з заканадаўчымі актамі Рэспублікі Беларусь, а таксама вызначаць умовы апрацоўкі інфармацыі і карыстання ёю ў інфармацыйных сістэмах і сетках. Гэта значыць, падаючы звесткі для размяшчэння на інтэрнэт-рэсурсе, прадстаўнік ОУС мае права ўзгадніць іх канчатковы выгляд, каб пазбегнуць скажэння і магчымай недакладнай трактоўкі.

У адпаведнасці з артыкулам 140 Грамадзянскага кодэксу Рэспублікі Беларусь [5] інфармацыя, што складае службовую або камерцыйную тайну, абараняецца спосабамі, прадугледжанымі заканадаўствам. У выпадку незаконнага азнаямлення або выкарыстання, а таксама раскрыцця інфармацыі, якая складае службовую тайну, фізічныя і юрыдычныя асобы, дзяржаўныя органы і іх службовыя асобы абавязаны пакрыць яе ўладальніку нанесеныя страты. Да інфармацыі, якая складае службовую тайну, адносіцца, у тым ліку, інфармацыя, якая змяшчаецца ў справах аб адміністрацыйных правапарушэннях, матэрыялах і крымінальных справах органаў крымінальнага пераследу і суда, да завяршэння вытворчасці па справе.

Таксама СМІ не могуць выдаваць тайну ўсынаўлення (арт. 136 Кодэксу Рэспублікі Беларусь аб шлюбе і сям’і), банкаўскую тайну (арт. 121 Банкаўскага Кодэксу), падатковую тайну (арт. 79 Падатковага кодэксу (агульная частка), адвакацкую тайну (арт. 16 Закона аб адвакатуры і адвакацкай дзейнасці), тайну натарыяльнага дзеяння (арт. 9 Закона аб натарыяце

і натарыяльнай дзейнасці), аўдытарскую тайну (арт. 17 Закона аб аўдытарскай дзейнасці) і інш.

Такім чынам, звароты ў ОУС прадстаўнікоў інтэрнэт-рэсурсаў, якія не з'яўляюцца СМІ (сеткавымі рэсурсамі), павінны праходзіць разгляд у агульным парадку, як і звароты юрыдычнай асобы, у тэрмін не пазней за 15 дзён, а звароты, якія патрабуюць дадатковага вывучэння і праверкі, – не пазней за 1 месяц, калі іншы тэрмін не вызначаны заканадаўчымі актамі. Пры гэтым неабходна ўлічваць, што інтэрнэт-рэсурсы, якія нават не з'яўляюцца СМІ, уяўляюць сабой магутны рэсурс фарміравання грамадскай думкі адносна працы праваахоўных структур. І грамадская, карэктная, дакладная падача інфармацыі для яе размяшчэння ў Інтэрнэце здольна станоўча ўплываць на імідж органаў унутраных спраў.

Нарэшце, прысутнасць ОУС ў інфармацыйна-камунікатывым полі з'яўляецца фактарам забеспячэння інфармацыйнай бяспекі дзяржавы. У Канцэпцыі інфармацыйнай бяспекі Рэспублікі Беларусь [7] звяртаецца ўвага на тое, што найважнейшае значэнне для прафілактыкі злачынстваў у інфармацыйнай сферы і забеспячэння інфармацыйнай бяспекі мае павышэнне даверу грамадскасці да органаў унутраных спраў, аб'яднанне намаганняў дзяржаўнага і прыватнага сектараў, адукацыйных і навуковых арганізацый, выкараненне ўмоў для фарміравання злучаных схем і зніжэнне матывацыі да іх рэалізацыі.

У Стратэгіі ўдасканалвання інфармацыйна-камунікатыўнай дзейнасці органаў унутраных спраў і ўнутраных войскаў Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь [9] шэраг прыярытэтных напрамкаў таксама накіраваны на забеспячэнне інфармацыйнай бяспекі (як праваахоўнай сістэмы, так і грамадства ў цэлым). Адзначым такія накірункі.

1. Выпрацоўка адзіных падыходаў да своечасовага рэагавання на недакладныя звесткі, якія дыскрэдытуюць органы ўнутраных спраў, прыняцце эфектыўных мер уздзеяння ў адносінах да асоб і арганізацый, якія маюць дачыненне да іх распаўсюджвання. Вышэй мы падрабязна разгледзелі прычыны шырокага распаўсюджвання і аўдыторнай прывабнасці негатыўнай інфармацыі, звязанай з працай міліцыі. Меры рэагавання, акрамя прадугледжаных заканадаўствам, звязаны са стварэннем праваахоўнымі органамі ўласнага інфармацыйнага кантэнту, здольнага нейтралізаваць недакладныя звесткі.

2. Інфармацыйная адкрытасць праваахоўнай сістэмы, што забяспечваецца актывізацыяй асвятлення ў сродках масавай інфармацыі дзейнасці ОУС, у тым ліку шляхам садзейнічання медыяструктурам у стварэнні медыйнага кантэнту, вядзенні пастаянных інфармацыйных праграм, падрыхтоўцы тлумачэнняў па праблемных пытаннях. Таксама важнае значэнне мае актыўнае выкарыстанне ўласных камунікатыўных рэсурсаў: інтэрнэт-сайтаў, друкаваных СМІ, акаунтаў у сацыяльных сетках і месанджарах.

3 Ажыццяўленне маніторынгу матэрыялаў, якія публікуюцца СМІ, а таксама ў адкрытых сеткавых рэсурсах (відэаблогі, сацыяльныя сеткі, месанджары і да т. п.).

4. Пашырэнне прысутнасці ў Інтэрнэце шляхам максімальна шырокага выкарыстання рэсурсаў сеткавай камунікацыі (групы ў сацыяльных сетках, блогі, відэахостынг і інш.).

5. Своечасовае выяўленне крыніц пагроз інфармацыйнай бяспекі (мэтанакіраваная альбо стыхійная дзейнасць асобных грамадзян, груп), прыняцце мер па прыцягненню да адказнасці асоб, якія распаўсюджваюць ў СМІ ілжывую або недакладную інфармацыю. Тут важна правядзенне навуковага аналізу выкарыстоўваемых спосабаў дэструктыўнага інфармацыйнага ўздзеяння на ОУС, прагназаванне патэнцыйных рызык.

6. Забеспячэнне захавання норм прафесійнай этыкі і агульнапрынятых нормаў маралі ў медыйных матэрыялах, прысвечаных дзейнасці ОУС. У сувязі з гэтым асаблівае значэнне прымае веданне і разуменне супрацоўнікамі норм і патрабаванняў, выкладзеных у Загадзе Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь ад 4 сакавіка 2013 г. № 67 “Аб зацвярджэнні Правілаў прафесійнай этыкі супрацоўнікаў органаў унутраных спраў Рэспублікі Беларусь” [14].

7. Правядзенне растлумачальнай працы з супрацоўнікамі ОУС па пытаннях размяшчэння на асабістых старонках у сацыяльных сетках тэкстаў, аўдыёвізуальных матэрыялаў, здольных нанесці шкоду асабістай бяспецы супрацоўнікаў (членаў іх сем'яў),

выклікаць негатыўны грамадскі рэзананс, падарваць аўтарытэт органаў унутраных спраў. Прынцыповы момант: нягледзячы на тое, што акаўнт у сацыяльнай сетцы з'яўляецца асабістым, інфармацыя аб сваёй службовай дзейнасці не застаецца прыватнай уласнасцю супрацоўніка, бо закранае пытанні функцыянавання ОУС ў цэлым. Гэта не азначае, што супрацоўнік не можа мець акаўнты ў сацыяльных сетках – такія патрабаванні прадугледжваюць толькі высокі ўзровень асабістай адказнасці за стварэнне свайго інфармацыйнага аблічча як супрацоўніка праваахоўных структур.

8. Ажыццяўленне навучання супрацоўнікаў ОУС ўзаемадзеянню са СМІ па праграмах павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі.

9. Вывучэнне і выкарыстанне айчыннага і міжнароднага вопыту забеспячэння інфармацыйнай бяспекі ў дзейнасці праваахоўных органаў. Нягледзячы на значныя адрозненні ў дзейнасці праваахоўных органаў у розных дзяржавах, мэты інфармацыйна-камунікацыйнага забеспячэння іх функцыянавання і задачы ў сферы інфармацыйнай бяспекі засноўваюцца на адзіных прынцыпах.

Такім чынам, павышэнне даверу грамадскасці да органаў унутраных спраў, аб'яднанне намаганняў дзяржаўнага і прыватнага сектараў, адукацыйных і навуковых арганізацый, выкараненне ўмоў для фарміравання злучаных схем і зніжэнне матывацыі да іх рэалізацыі выступаюць фактарамі прафілактыкі злачынстваў у інфармацыйнай сферы. Сама прысутнасць ОУС у інфармацыйна-камунікацыйнай прасторы шмат у чым абумоўлена стыхійнымі фактарамі, якія аказваюць уплыў на фарміраванне інфармацыйнага вобразу дзейнасці праваахоўных структур. Таму ўзрастае значэнне мэтанакіраванага мадэліравання прысутнасці ОУС ў камунікацыйнай прасторы, што забяспечваецца дзейнасцю па сувязям з грамадскасцю. Перспектыўны напрамак агульнай інфармацыйнай палітыкі праваахоўных структур, які прадвызначае фарміраванне іміджу ОУС, складае сістэмнае ўзаемадзеянне з інтэрнэт-рэсурсамі.

Літаратура

1. Василий Телогрейкин [Электронный ресурс] / YouTube. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/channel/UCQHbKcxzIEfdJODZq3EgeYw>. – Дата доступа: 10.02.2020.

2. Венидиктов, С. В. Интернет-коммуникация в деятельности органов внутренних дел : методические рекомендации / С. В. Венидиктов, Н. В. Вашрова. – Могилев : Могилев. институт МВД, 2019. – 52 с.

3. Венидиктов, С. В. Медиакоммуникация в гражданском обществе: интеграционный ресурс : монография / С. В. Венидиктов. – Могилев : Могилев. институт МВД, 2016. – 180 с.

4. Генерал Караев прокомментировал «фейк» о бунте в ИК «Витьба-3» [Электронный ресурс] / ИА «Спутник». – Режим доступа: https://sputnik.by/defense_safety/20190327/1040607797/General-Karaev-prokommentiroval-feyk-o-bunte-v-ИК-Vitba-3.html. – Дата доступа: 10.02.2020.

5. Гражданский кодекс Республики Беларусь : принят 7 декабря 1998 г. № 218-З : в ред. Закона Респ. Беларусь от 18 декабря 2018 г. № 151-З // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

6. О дополнительных мерах по работе с обращениями граждан и юридических лиц: Указ Президента Респ. Беларусь от 15 октября 2007 г. № 498 : в ред. от 10 декабря 2018 г. № 474 // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

7. О Концепции информационной безопасности Республики Беларусь : Постановление Совета Безопасности Респ. Беларусь от 18 марта 2019 г. № 1 // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

8. О мерах по совершенствованию использования национального сегмента сети Интернет: Указ Президента Респ. Беларусь от 1 февраля 2010 г. № 60 : в ред. от 23 января

2014 г. № 46 // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

9. О совершенствовании информационно-коммуникативной деятельности : Приказ Министерства внутренних дел Республики Беларусь от 09.09.2019 № 249 // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

10. О средствах массовой информации : Закон Респ. Беларусь от 17 июля 2008 г. № 427-З : в ред. от 28 июля 2018 г. № 128-З // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

11. Об информации, информатизации и защите информации: Закон Респ. Беларусь от 10 ноября 2008 г. № 455-З : в ред. от 11 мая 2016 г. № 362-З // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

12. Об обращениях граждан и юридических лиц : Закон Респ. Беларусь от 18 июля 2011 г. № 300-З : в ред. от 15 июля 2015 г. № 306-З // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

13. Об органах внутренних дел Республики Беларусь : Закон Респ. Беларусь от 17 июля 2007 г. № 263-З : в ред. от 9 янв. 2019 г. № 169-З // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

14. Об утверждении Правил профессиональной этики сотрудников органов внутренних дел Респ. Беларусь : Приказ Министерства внутренних дел Республики Беларусь от 04.03.2013 № 67 // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

15. Пресс-секретарь МВД Беларуси [Электронный ресурс] / Telegram. – Режим доступа: <https://t.me/s/pressmvd?before=503>. – Дата доступа: 10.02.2020.

16. Суд над Петрухиным в Бресте: блогер назвал процесс над ним «политическим заказом» [Электронный ресурс] / Белорусский политринг. – Режим доступа: <https://politring.com/region/25955-sud-nad-petruhinym-v-breste-blogger-nazval-process-nad-nim-politicheskim-zakazom.html>. – Дата доступа: 10.02.2020.

17. Хрюши против [Электронный ресурс] / YouTube. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/channel/UCSdzksftzE7Tu2KAAZ4OvXQ>. – Дата доступа: 10.02.2020.

4.5. Information Educational Environment for the Formation of Professional Competence of Future Specialists in Information and Communication Technologies

4.5. Інформаційне освітнє середовище формування професійної компетентності майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій

На сучасному етапі розвитку системи вищої освіти особливої актуальності набуває питання якості освіти майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій, розуміння якої включає не тільки професійні знання, але й здатність і готовність застосовувати їх в професійній діяльності. Важливим показником якості підготовки в університеті є міцність засвоєння навчального матеріалу студентами. У зв'язку з цим є необхідною робота дослідників та практичних розробників щодо проектування та впровадження інформаційної системи для збереження результатів тестування з перевірки залишкових знань майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій.

У сучасних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців постійно проводиться аналіз процесу формування компетентностей майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій.

Особливої уваги заслуговує аналіз праць іноземних науковців, серед результатів досліджень яких слід окремо виділити Дж. Веллінгтона, який розглядає проблеми використання інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення рівня підготовки майбутніх ІТ-фахівців (Веллінгтон, 1992). Наслідки застосування сучасних технологій навчання опосередкованих розвитком інформаційно-комунікаційних технологій в системі освіти досліджує С. Полат (Полат, 2007). М. Жалдак розглядає методичні аспекти навчання фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій у закладах вищої освіти (Жалдак, 2005). Наукові праці В. Бикова присвячені проблемам аналізу процесу стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей в закладах вищої освіти на державному рівні (Биков, 2010). Проблеми розробки та дослідження моделі формування фахових компетентностей майбутніх фахівців з використанням інформаційних технологій в контексті підвищення якості освіти вивчають А. Качарян та Н. Морзе (Качарян, Морзе, 2014).

Проблема вдосконалення професійної підготовки фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій в умовах модифікації інформаційного освітнього простору та зростання рівня розвитку інноваційних технологій, зокрема інтерактивних ресурсів, інформаційних систем є сьогодні нагальною та потребує всебічного аналізу.

Мета статті полягає у проектуванні та розробці інформаційної системи для збереження результатів тестування з перевірки залишкових знань студентів та перевірка ефективності його впровадження в університетах.

Поставлена мета визначила завдання: проаналізувати актуальні проблеми професійної підготовки фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій; виконати проектування та розробити інформаційну систему для збереження результатів тестування з перевірки залишкових знань студентів; визначити подальші напрями вдосконалення підготовки майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій.

Теоретичну і методологічну основу дослідження склали роботи провідних спеціалістів України та закордонних вчених, а також фахівців у сфері використання сучасних технологій в процесі навчання студентів. У роботі були використані загальнонаукові методи: порівняння, узагальнення, формалізація, аналіз і синтез.

Під залишковими знаннями розуміють «певний обсяг інформації, співвіднесений з освітніми стандартами, навчальними планами і програмами, який зберігається в довготривалій пам'яті студента на фіксований момент часу і під впливом відповідних стимулів може бути використаний їм в ході навчальної та професійної діяльності». Основною технологією вимірювання залишкових знань є тестовий контроль, який дозволяє швидко і об'єктивно оцінити знання великої кількості студентів при мінімальній витраті ресурсів. Для вимірювання рівня залишкових знань студентів з навчальних дисциплін можуть бути використані електронні тести [8, с.117].

При підготовці тестів для контролю залишкових знань доцільно використовувати критеріально-орієнтований підхід, який передбачає наявність абсолютного стандарту, з яким порівнюється результат кожного випробуваного, на підставі чого робиться висновок про те, засвоєний або немає навчальний матеріал [6, с.37]. Одним з різновидів таких тестів є предметно-орієнтовані тести, що дозволяють оцінити процентну частку повного обсягу навчального матеріалу, яка була засвоєна студентом [11, с.202].

Процедура контролю залишкових знань проводилася щорічно на початку осіннього семестру відповідно до розкладу, для студентів, які не з'явилися на тестування з поважних причин, була передбачена можливість його проходження в інші терміни. Цей захід дозволив охопити процедурою тестування максимально можливу кількість студентів. Цю процедуру доцільно проводити з використанням технічних засобів, що є більш ефективним.

Саме тому було поставлено завдання розробки інформаційної системи для збереження результатів тестування з перевірки залишкових знань студентів. Розроблювана система буде

включати ряд модулів, що покривають той чи інший аспект збереження та аналізу результатів тестування з перевірки залишкових знань студентів. Тож, виходячи з цього, визначимо сутності майбутньої бази даних:

- Для збереження даних про оцінки - дві сутності «Exam_Grades» та «Test_Grades». Перша відповідає за збереження даних про оцінки студентів на екзамені за минулий рік. Друга відповідає за збереження даних про оцінки студентів з тестування з перевірки залишкових знань.

- Для збереження даних про студентів відповідає сутність «Students».

- Для збереження даних про предмети відповідає сутність «Subjects».

- Для збереження даних про класифікацію погіршення оцінок студентів відповідає сутність «Deterioration».

Сутність «Exam_Grades» містить дані про оцінки студентів на екзамені за минулий рік та має наступні атрибути: ID – ідентифікатор оцінки на екзамені, має тип bigint, є первинним ключем, не може бути NULL; SubjectID – ідентифікатор предмету, має тип bigint, є первинним ключем, не може бути NULL; Grade – оцінка з екзамену, має тип int, не може бути NULL; StudentID – ідентифікатор студента, має тип bigint, є первинним ключем, не може бути NULL.

Сутність «Test_Grades» містить дані про оцінки студентів з тестування з перевірки залишкових знань та має наступні атрибути: ID – ідентифікатор оцінки з тесту, має тип bigint, є первинним ключем, не може бути NULL; SubjectID – ідентифікатор предмету, має тип bigint, є первинним ключем, не може бути NULL; Grade – оцінка з тесту, має тип int, не може бути NULL; StudentID – ідентифікатор студента, має тип bigint, є первинним ключем, не може бути NULL.

Сутність «Students» містить дані про студентів та має наступні атрибути: ID – ідентифікатор студента, має тип bigint, є первинним ключем, не може бути NULL; Full_Name – ПІБ студента, має тип varchar(50), не може бути NULL; Group_Name – назва групи студента, має тип nchar(10), не може бути NULL.

Сутність «Subjects» містить дані про предмети та має наступні атрибути: ID – ідентифікатор студента, має тип bigint, є первинним ключем, не може бути NULL; Name – назва предмета, має тип varchar(50), не може бути NULL; Group_Name – ПІБ викладача, має тип varchar(50), не може бути NULL.

Сутність «Deterioration» містить дані про погіршення оцінок студентів та має наступні атрибути: Deterioration_Group – оцінка погіршення залишкових знань, має тип nchar(10), не може бути NULL; From-Grade – нижня ступінь оцінки погіршення залишкових знань, має тип int, не може бути NULL; To_Grade – верхня ступінь оцінки погіршення залишкових знань, має тип int, не може бути NULL.

Виходячи з вище зазначеного побудована ER-діаграма розроблюваної інформаційної системи (Рис. 1).

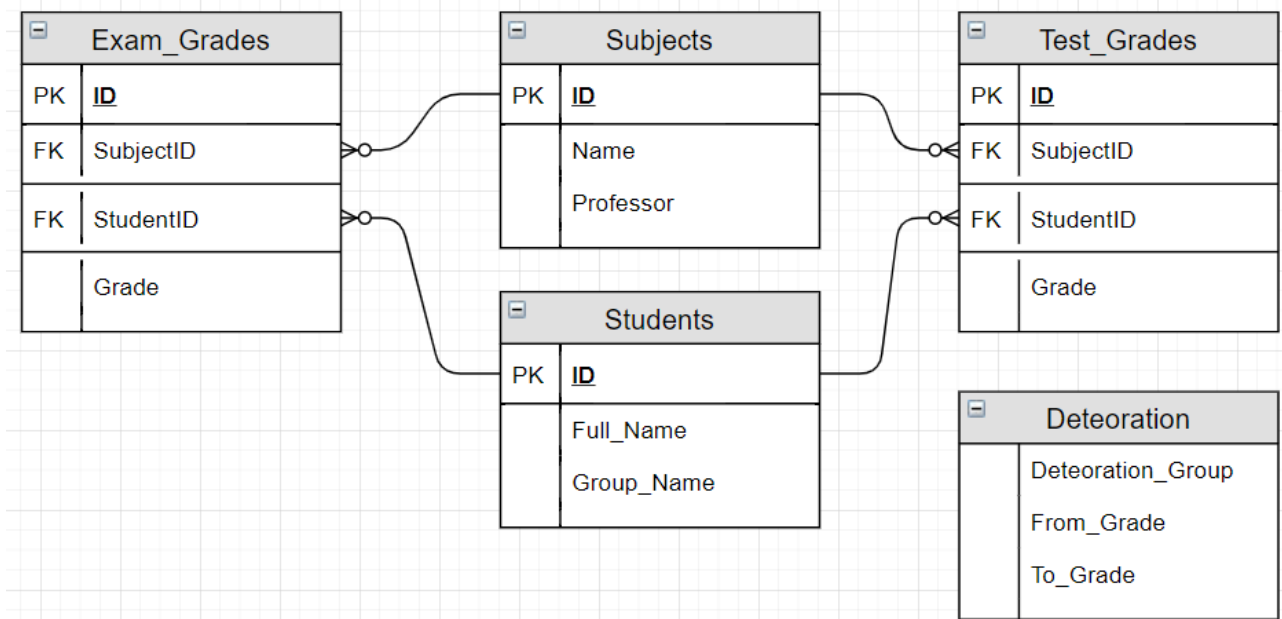

Рис. 1 – ER-діаграма розроблюваної інформаційної системи

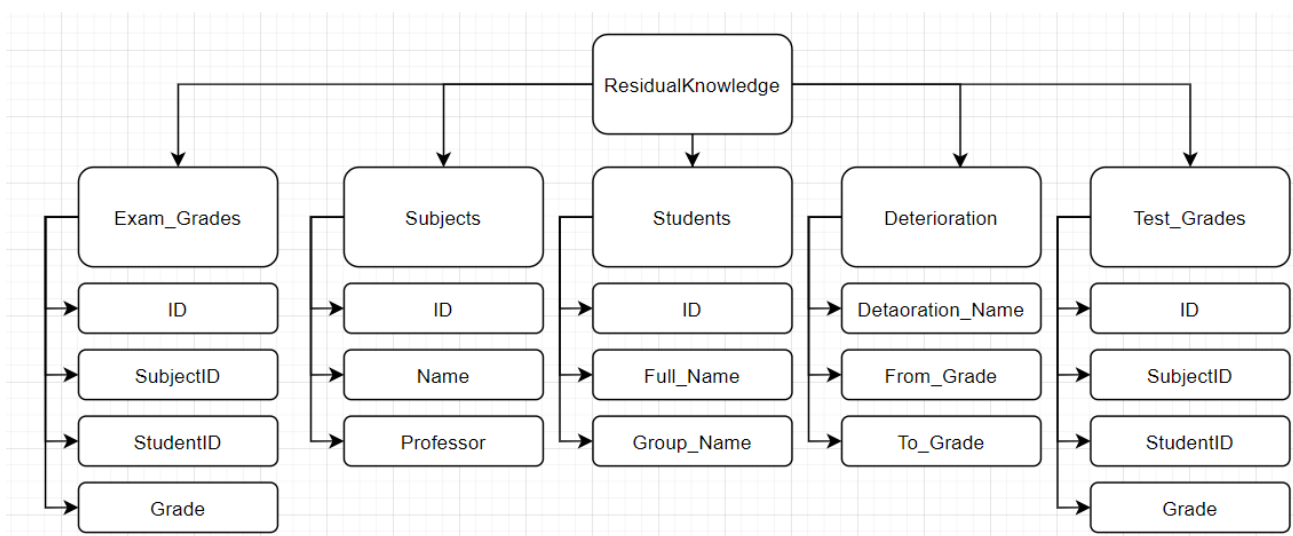

Рис. 2 – Структура бази даних

Створення бази даних ResidualKnowledge було виконано засобами Microsoft SQL Server Management Studio 18.(Рис. 2).

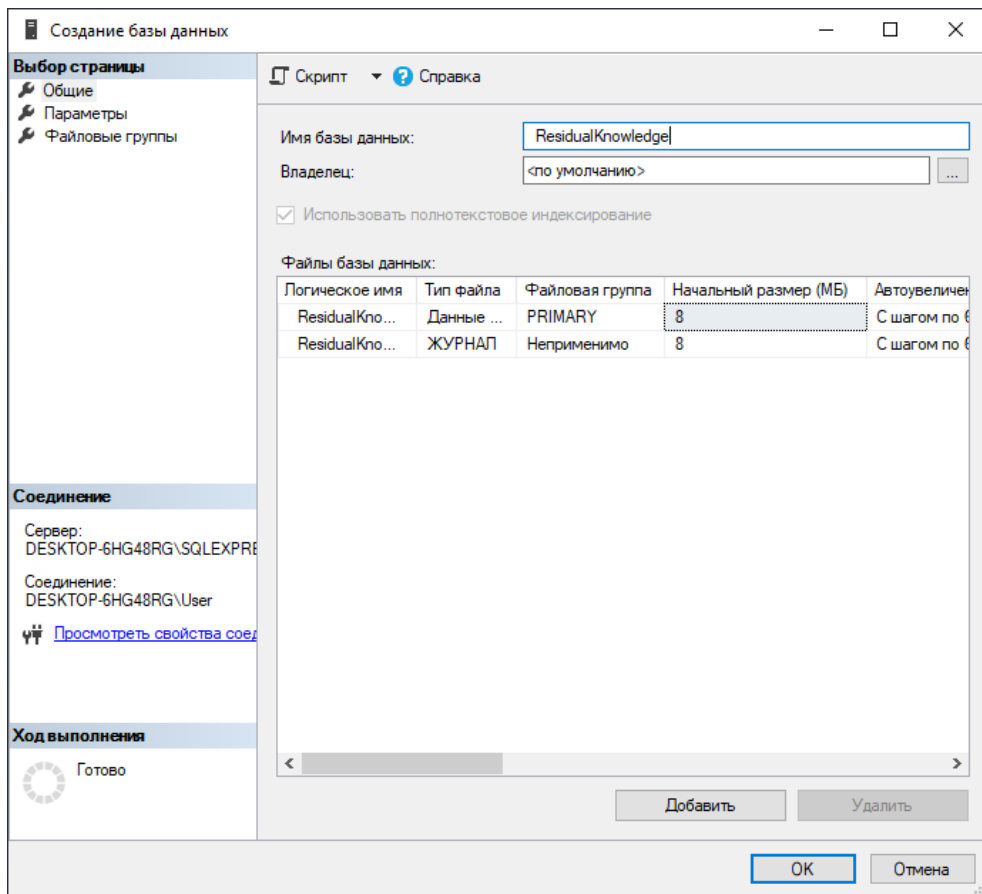

Рис. 3 – Вікно створення бази даних

Створено таблиці: Students для збереження даних про студентів (Рис. 3); Subjects для збереження даних про предмети (Рис. 4); Exam_Grades для збереження даних про оцінки студентів на екзамені в минулому році (Рис. 5); Test_Grades для збереження даних про оцінки студентів з тесту для перевірки залишкових знань студентів (Рис. 6); Deterioration для збереження даних про класифікацію погіршення оцінок студентів (Рис. 7).

Встановлено зв'язки між таблицями (Рис. 8).

	Имя столбца	Тип данных	Разрешить ...
▶ ?	ID	bigint	☐
	Full_Name	varchar(50)	☐
	Group_Name	nchar(10)	☐

Рис. 4 Таблица Students

	Имя столбца	Тип данных	Разрешить ...
▶ ?	ID	bigint	☐
	Name	varchar(50)	☐
	Professor	varchar(50)	☐

Рис. 5 Таблица Subjects

	Имя столбца	Тип данных	Разрешить ...
▶	ID	bigint	☐
	SubjectID	bigint	☐
	Grade	int	☐
	StudentID	bigint	☐

Рис. 6 Таблица Exam_Grades

	Имя столбца	Тип данных	Разрешить ...
▶	ID	bigint	☐
	SubjectID	bigint	☐
	Grade	int	☐
	StudentID	bigint	☐

Рис. 6 Таблица Test_Grades

	Имя столбца	Тип данных	Разрешить ...
▶	Deterioration_Group	nchar(10)	☐
	From_Grade	int	☐
	To_Grade	int	☐

Рис. 7 Таблица Deterioration

Було заповнено таблиці, встановлено зв'язки між таблицями та перевірено діаграму даних з усіма таблицями та зв'язками (Рис. 8).

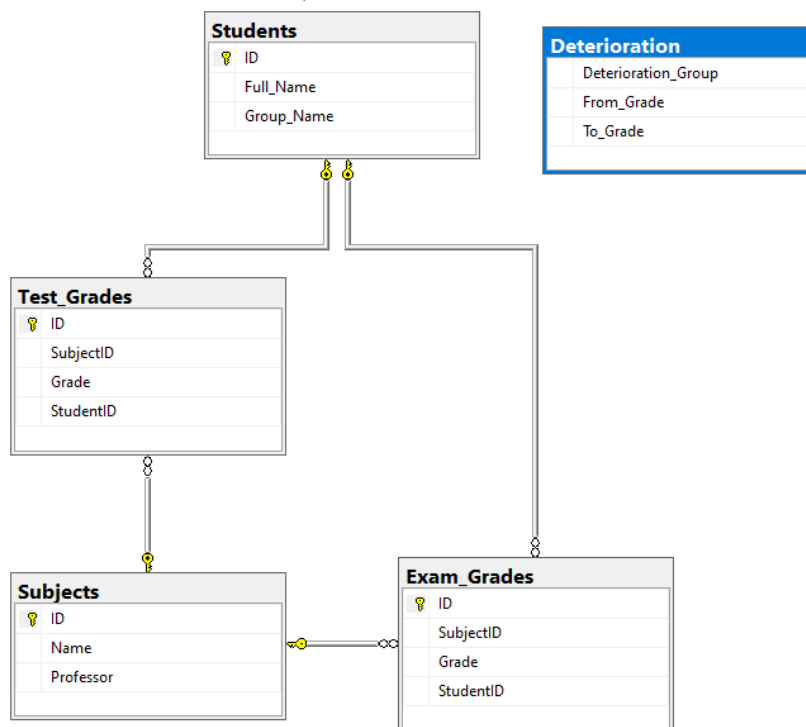

Рис. 8 Діаграма даних з усіма таблицями та зв'язками

Виконавши заповнення таблиці даними, для відображення результатів проведеного тестування виконаємо запит, який виведе інформацію про всіх студентів, предмети, їх оцінки на екзамені та після проходження тесту з перевірки залишкових знань. Знайшовши різницю між отриманими оцінками визначаємо рівень формування професійної

компетентності майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій та класифікуємо їх згідно з таблицею Deterioration (Рис. 9).

Результаты		Сообщения				
Full_Name	Subject	Exam_Grades	Test_Grades	Deteoration	Deteoration_Group	
1	Кліменко Г. В.	ОБД	82	35	47	Погано
2	Демидов А. И.	Політологія	96	42	54	Погано
1	Ізмайлова Е. Ю.	КПП	90	56	34	Задовільно
2	Міронов Е. В.	ТРСПО	100	65	35	Задовільно
1	Даніленко В. А.	ТПР	74	69	5	Добре
2	Карнаух П. Г.	Політологія	67	66	1	Добре
3	Балан А. Ю.	ТРСПО	98	85	13	Добре
4	Удальцов И. Е.	ТПР	69	60	9	Добре
5	Калініна О. В.	ОБД	79	64	15	Добре
6	Парфенюк О. А.	КПП	84	80	4	Добре

Рис. 9 Результат виконання запиту

В результаті було здійснено концептуальне проектування бази даних інформаційної системи для збереження результатів тестування з перевірки залишкових знань студентів, а саме: виконано концептуальне проектування бази даних для збереження результатів тестування з перевірки залишкових знань студентів; створено базу даних та розроблено її таблиці; здійснено заповнення таблиць даними, а також їх модифікацію; створено схему даних для бази даних.

Для перевірки рівня сформованості професійних компетентностей бакалаврів з інформаційно-комунікаційних технологій в університетах, а саме залишкових знань, починаючи з 2017 року, було запропоновано проведення тестування з використанням розробленого ресурсу, що їх реалізують: забезпечення дистанційних консультацій, організація форумів і чатів з найбільш складних питань навчальних програм дисциплін, проведення автоматизованого вхідного контролю, інтерактивних лекцій та лабораторних робіт, тестування та опитування тощо. Апробація у навчальному процесі розробленого ресурсу використовувалася під час вивчення різних дисциплін, що вивчаються на всіх курсах в під час бакалаврату. Експериментальну роботу організовано упродовж 2017–2019 рр. у три етапи науково-педагогічного пошуку (підготовчий, констатувальний та формувальний). До участі в експерименті залучено 740 студентів (КГ – 368, ЕГ – 372), 26 викладачів ЗВО, які здійснюють підготовку студентів спеціальності 122 «Комп’ютерні науки». Експериментальна й контрольна групи перевірені на наявність або на відсутність між ними статистично значущих відмінностей за допомогою критерію Пірсона. На початку експерименту з’ясовано, що відмінності між досліджуваними групами були статистично незначущими. Підготовчий етап педагогічного експерименту передбачав вивчення стану дослідженості проблеми фахової підготовки майбутніх фахівців спеціальності 122 «Комп’ютерні науки»; розробку інформаційно-консультаційного ресурсу для майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій, його впровадження; визначення з експериментальною базою дослідження.

У ході констатувального етапу експерименту було виокремлено суб'єкти діагностики; обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості фахової компетентності майбутніх фахівців спеціальності 122 «Комп'ютерні науки»; визначено ставлення науково-педагогічних кадрів ЗВО до необхідності використання розробленої інформаційної системи; забезпечено можливість постійних віртуальних консультацій з пошукувачем щодо реалізації програми педагогічного експерименту; розроблено діагностичний інструментарій; здійснено діагностичний зріз, аналіз та інтерпретацію його даних.

Діагностика рівнів сформованості фахової компетентності майбутніх фахівців спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» на етапі констатувального експерименту виявила приблизно однакові результати: високий рівень сформованості фахової компетентності майбутніх фахівців спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» зафіксовано у 6,90% осіб КГ та 5,48% осіб ЕГ; середній рівень сформованості фахової компетентності майбутніх фахівців спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» – у 37,12 % студентів КГ та 35,06% студентів ЕГ; низький рівень сформованості фахової компетентності майбутніх фахівців спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» – у 55,98 % респондентів КГ та 59,46% респондентів ЕГ, що свідчить про недостатню ефективність процесу фахової підготовки студентів спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» .

У ході формуального етапу педагогічного експерименту в освітній процес упроваджено розроблений програмний продукт. Результати діагностики загального рівня сформованості фахової компетентності майбутніх фахівців галузі знань «Інформаційні технології», внаслідок використання розробки свідчать, що високий рівень сформованості фахової компетентності майбутніх фахівців спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» в КГ зріс лише на 1,47%, у той час як в ЕГ він зріс на 20,75%; середній рівень сформованості фахової компетентності майбутніх фахівців спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» в КГ зріс 12,83%, а в ЕГ – на 15,43%; низький рівень сформованості фахової компетентності майбутніх фахівців спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» в КГ знизився на 14,29%, а в ЕГ – на 36,18% (Рис.10).

Рис. 10 Зведені дані результатів педагогічного експерименту «Динаміка рівней сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій»

Вірогідність результатів проведеної експериментальної роботи й достовірність експериментальних даних визначені з використанням непараметричного критерію Пірсона. Результати формуального етапу експерименту підтвердили правомірність та ефективність використання розробленого програмного продукту, що входить до компонентів цілісної системи професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності 122 «Комп'ютерні науки» на основі взаємодії її підсистем, педагогічних умов і науково-методичного забезпечення.

Проект створено за допомогою сучасних інтернет-технологій, оскільки тільки завдяки їх використанню можна отримати швидкісну, якісну і надійну комунікацію. Інтерактивний ресурс розроблено за класичної клієнт-серверною архітектурою програмного забезпечення і

являє собою Web-додаток. Функціонал ресурсу буде залежати від типу користувача, а саме: студент, викладач і адміністратор.

Інформатизація освіти характеризується застосуванням комп'ютерно-орієнтованих методичних систем на різних стадіях навчання у закладах вищої освіти, використанням навчальних інформаційних технологій, які є, в свою чергу, складовою комп'ютерно-орієнтованих освітніх систем. Тому подальшою роботою повинен бути фізичний етап розробки проекту бази даних, що включає побудову структуру бази даних, нарешті її проект для досліджуваної проблемної області. Метою даного процесу є одержання баз даних, що дозволяють ефективно вирішувати вказані задачі. Методику використання розробленого програмного забезпечення навчального процесу слід досліджувати, та, спираючись на отримані результати вдосконалювати. Практика розробки та використання сучасних інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічних цілей навчання і виховання, є принципово новою, опосередкованою сучасними технічними та технологічними інноваціями, тому потребує подальших ґрунтовних досліджень, особливо затребуваними сучасними освітніми вимогами.

Література

1. Биков В. Ю., Білоус О.В., Богачков Ю. М. Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей в системі освіти України, метод. реком, К.: Атіка, 2010, 88 с. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/455/1/zb4.pdf>. Дата звернення: 10.05.2019.
2. Веллінгтон Дж. Информационные технологии: пер. с англ., Москва: МГУ, 1992, 148с.
3. Декларация принципов „Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии”, Верховна Рада України, 2003, [Електронний ресурс]. Доступно: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c57. Дата звернення: 06.03.2019.
4. Енциклопедія освіти, Акад. пед. наук України; ред. В. Г. Кремень, К.: Юрінком Інтер, 2008, 1040 с.
5. Жалдак М. І. Про деякі методичні аспекти навчання інформатики в школі та педагогічному університеті, *Наук. зап. Тернопіл. нац. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер.: Педагогіка*, 2005, № 6, С. 17–24.
6. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования, *Образование сегодня*, 2003, № 5, С. 34–42.
7. Морзе Н. В., Кочарян А.Б. Модель стандарту ІКТ-компетентності викладачів університету в контексті підвищення якості освіти, *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2014, Т. 43, Вип. 5, С. 27–39.
8. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, Москва: Академия, 2007, 368 с.
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе, выявление, развитие и реализация, М.: Изд. центр „Академия”, 2002, 412 с.
10. Рябуха А. Ю. Модель підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій, *Молодий вчений*, 2014, № 2(05), С. 128-131.
11. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: учебное пособие, Москва: Народное образование, 1998, 256 с.
12. Советов Б.Я., Цехановский В.В. Информационные технологии: учебник для вузов, 2-е изд., стер. Київ, 2008, 263 с.
13. Структура ИКТ-компетентности учителей, Рекомендации ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. Доступно: <http://iteach.com.ua/files/content/5EDCFd01.pdf>. Дата звернення: 16.08.2019.
14. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения, М.: Педагогика, 1990, 192с.

15. Фенчун М. Забезпечення ефективного використання ІКТ у викладанні та навчанні, Міжнар. конф. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=dLa4lo3eyYc>. Дата звернення: 12.04.2019.

16. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>. Дата звернення: 19.09.2019.

17. Чернікова Л. А. Сутність поняття ІКТ-компетентності педагога: Всеукр. наук. -практ. Конф, Комп'ютерна грамотність вчителів з точки зору стандартів ЄС, П.: Полтав. ін-т післядипл. педагог. освіти ім. М. В. Остроградського, 2008, С. 40–42.

18. Morze N., Kuzminska O., Protsenko G. Public Information Environment of a Modern University, ICT in Education, *Research and Industrial Applications: Integration, Harmonization and Knowledge Transfer*, EUR Workshop Proceedings, 2013, P. 264–272.

19. Striuk K. Information and communication technologies as a means of forming the professional competence of future specialists in computer engineering [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.researchgate.net/> Дата звернення: 06.08.2019.

20. Walo H. Key competencies for Europe Report of the Symposium Berne, Switzerland, 1996, P. 15–32.

4.6. Digitalization of Education as a Factor of Implementation of the Work of Educational Institutions

4.6.Цифровізація освіти як фактор осучаснення роботи навчальних закладів

Сінгапур, Японія, Китай, Нова Зеландія, Естонія, Ізраїль, Німеччина, ОАЕ, США – країни лідери з розвитку цифрової економіки. Ці держави взяли чіткий курс на цифровий розвиток у сферах транспорту, освіти, електронних засобів і послуг, новітніх технологій. По всьому світу, як свідчить аналіз літератури і змісту ЗМІ частка традиційної економіки зменшується, а цифрової збільшується, надаючи величезні переваги для країн і бізнесу.

Цифрова економіка – це доволі нова для України парадигма розвитку, й її основу становлять не лише ІТ-компанії, а й усі інші компанії й організації, що є користувачами продуктів і послуг ІТ-компаній. В Україні видано розпорядження Кабінету Міністрів нашої країни №679 від 17.01.2018 р. «Про концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 рр.». Його можна розглядати як перший комплексний крок у напрямі розбудови цифрової економіки в Україні.

Як відомо, Давоський економічний форум, що відбувся нещодавно, в Швейцарії, в аналітичних матеріалах визначив перелік цифрових технологій, до яких належать «хмарні» та мобільні технології, блокчейн, технології віртуалізації, ідентифікації, штучного інтелекту, біометричні технології, технології доповненої реальності, аддитивні (3D-друк) і т.д. Звісно, фундаментальна та прикладна наука, підприємці-інноватори, стартап-спільнота все більше фокусуються на створенні технологій і продуктів, однак використання технологій бізнесом, індустріями, інфраструктурами, державою, громадянами – саме тут «живе» цифрова економіка та її безпосередні користувачі. З іншого боку, тим самим технологічним стартапам також потрібні користувачі та потужний внутрішній ринок споживання.

У багатьох країнах цифровізація є сферою активної політики саме держави: через стимулювання бізнесу та громадян до цифровізації, побудови національних цифрових інфраструктур, залучення приватних інвесторів до створення цифрових платформ – від електронних розрахунків до освітянських, медичних, промислових, логістичних та ін.

Україні важливою є тема реалізації проектів цифрових технологій національного масштабу. Це саме те, що однозначно дасть ефект. Якщо взяти загальноосвітні заклади

освіти, то їх цифровізація – це фактично технологічне переродження цілого покоління, яке буде рости конкурентним, наповненим знаннями і навичками (компетенціями). Воно буде творити нову країну. Цифровізація закладів загальної середньої освіти – це, насамперед, використання мультимедійного контенту й інтернету. Шлях до зменшення навантаження здобувачів освіти – це абсурд для сучасного світу.

Нині в усіх країнах збільшують кількість знань, проте роблять такі формати, що знання самі в голову «заходять». Оскільки для цього залучені новітні технології – інтерактивні, мультимедіа, віртуальної реальності та ін. Вони роблять навчання цікавим, а не нудним. У таку школу учні та студенти будуть бігти, а не ховатися від неї.

Цифровізація закладів освіти важлива ще й тому, що навряд чи ми зможемо в кожному школі, коледжі або закладі профтехосвіти дати фізичні та хімічні кабінети, навчальні лабораторії чи майстерні, бо все це кошти. Але у великому освітньому просторі, назва якого – інтернет, уже стільки мультимедійного контенту, що для дитини або студента вже буде як надзвичайна цінність бачити ці експерименти, досліди, працю хоча б очима, що на заняттях точно ніхто на пальцях не покаже, і на дошці не намалює. Або інші дисципліни – географія, фізика, хімія, біологія. Їх учень або студент опанує швидше та якісніше, якщо побачить це на власні очі, у вигляді аудіо-візуальних матеріалів, а також онлайн-тестів, квестів, подорожей, турнірів, ігор, батлів, досліджень, експедицій тощо.

Цифровізація, інший термін – дигіталізація (від англ. – digitalization) – це процес переведення змісту освіти в усіх її формах (графічній, текстовій, звуковій) у цифровий формат, зрозумілий сучасним гаджетам (компютерам, планшетах, смартфонах тощо). Дигіталізація дозволяє відцифрованому змісту (контенту) легко «транспортуватися» будь-яким каналом електронної комунікації.

Зазначені вище проблеми, їх аспекти, питання розглядаються в працях сучасних учених України та за кордоном: В.Ю.Бикова, А.М.Гуржія, М.І.Жалдака, Н.В.Морзе, В.М.Кухаренка, Б.С.Гершунського, І.А.Зімняя, Є.С.Полат, Frey C.V., Osborne M., Cachelin J.L., Widmer J.

Не всі проблеми, однак вирішені. Тому ми поставили метою цієї статті розглянути деякі аспекти цифровізації освіти в зарубіжних країнах, зокрема в Німеччині. Автори цієї статті впродовж останніх трьох років вивчали стан цифровізації та роботу технічного університету Дармштадта, в якому створено Інститут переробки знань, який опікується цифровізацією (дигіталізацією) освіти. Німеччина як науковий регіон має в освіті доволі сильні позиції. Реформи останніх років пройшли успішно, наука набула міжнародне обличчя.

Нині Німеччина входить в число найбільш передових в плані наукових досліджень і академічної освіти країн. Про це красномовно свідчить 3 місце серед країн з найбільшою кількістю Нобелівських лауреатів (понад 80 учених). У сучасному глобальному світі знання вважаються важливою «сировиною», а тому в Німеччині – з її великими традиціями в галузі науки і техніки – непогані шанси в конкурентній боротьбі за кращі голови.

В науковому ландшафті Німеччини можна виокремити трьох головних гравців – мережу з 400 ВНЗ, відомі в усьому світі позауніверситетські науково-дослідні інститути і потужні науково-виробничі кластери. Саме завдяки успіхам в наукових дослідженнях Німеччина є чемпіоном з експорту хайтек-традицій (12% об'єму світової торгівлі) і лідером в сфері інновацій серед країн Європейської спільноти (ЄС). Також Німеччина входить в групу з небагатьох країн, що інвестують понад 2,5% свого валового внутрішнього продукту в наукові дослідження і технічні розробки.

Політиками і вузівським керівництвом здійснено низку реформ, метою яких є подальший розвиток і інтернаціоналізація Німеччини як наукового регіону. До них відносять прийняту в 2008 р. «Ініціативу кваліфікації», що проходить під гаслом «Підйом завдяки освіті» та пропонує різноманітні програми підтримки впродовж усієї кар'єри. В числі інших успішних заходів можна назвати «Ініціативу домінування», під час якої була визначена ціла низка міжнародно-орієнтованих шкіл докторантів і елітних кластерів. «Пакт про вищу школу – 2020», хайтек-стратегію, «Пакт у підтримку наукових досліджень та інновацій», а також «Стратегію цифровізації». Завдяки своїм успіхам у наукових дослідженнях Німеччина ще в

2014 році стала першою країною в ЄС, яка представила стратегію з подальшого формування Європейського науково-дослідного простору (EFR).

Особливий акцент наголошується нині на інтернаціоналізації науки й освіти. Останніми роками більшість освітніх програм перебудувалися на двохступеневу систему «бакалавр-магістр», багато курсів викладаються іноземною мовою. Для іноземних студентів Німеччина вже давно стала однією з найпопулярніших країн після Великобританії та США. Мобільність студентів із Німеччини в інші країни також висока. Кількість іноземних співробітників університетів за останні 10 років також збільшилась практично на 2/3 і складає 10% від загальної кількості. Більшість німецьких університетів активно присутні на міжнародному ринку освітніх послуг: вони «експертують» свої освітні програми та допомагають в організації закладів освіти за німецькою моделлю. В міжнародній перспективі німецька система освіти порівняно добре «прив'язана» до потреб ринку праці. 86% дорослих людей мають за спиною завершену середню або вищу освіту. Зауважимо, що в середньому по ОЕСР цей показник складає лише 75 %.

Дигіталізація або переведення інформації в цифрову форму, здійснює суттєвий вплив на економіку загалом, а також на бізнес-моделі багатьох її галузей, ніж це здається на перший погляд більшості громадян. Уже в 2018 р., за даними International Federation of Robotics (IFR) кількість промислових роботів в усьому світі зросла до 1,3 млн. У найближчі 15 років приблизно половина нинішніх робочих місць в країнах Євросоюзу будуть автоматизовані. Одночасно з цим виникає чимало робочих місць, що будуть мати принципово нові характеристики. Міжгалузеві компетенції при цьому відіграють особливу роль. Робітники та службовці повинні демонструвати самостійну діяльність, в першу чергу це стосується прийняття рішень. Вони повинні брати відповідальність на себе за дії, що ними виконуються, бути готовими до постійного оновлення своїх знань і не боятися їх поновлювати.

Одне із людських побоювань – це боязнь перед усім новим. Нині ці побоювання суттєво зросли. Учені, експерти, політики попереджають у всіх ЗМІ і на міжнародних форумах, включно з такими, як форум в Давосі, що найближчим часом світ відчує наслідки цифрової революції: роботи і комп'ютери в найближчі 20 років зможуть виконувати різні види робіт значно ефективніше, ніж це може зробити людина.

Тисячі професій можуть просто зникнути, в той час коли вони є основним засобом підтримки життя середнього класу. Ще в 2013 р. дослідження Оксфордського університету [7] показало, що в майбутньому нам не знадобляться торгові працівники, поштарі, спеціалісти з розроблення м'яса, бухгалтери, лаборанти або електромонтери. Згідно з даними консалтингової фірми Deloitte, в Швейцарії, наприклад, жертвами автоматизації та дигіталізації можуть стати 48% робочих місць [8].

Певною мірою найбільш захищеними поки можуть себе відчувати ті, чия діяльність потребує творчості, емпатії або вона має такий ступінь складності, що машинам її виконати поки не під силу. У зв'язку з цим, роботам важко конкурувати з такими професіями, як медична сестра, фізіотерапевт, адвокат, дизайнер, архітектор або вихователь.

Причиною розвитку такого прогресу є штучний інтелект. Міністерство оборони США очікує, що мережнева взаємодія штучних нейронів вже до 2020 р. дозволить досягнути розв'язання завдань такого рівня складності, який доступний мозку людини.

Ось як виглядає список «переможців» і «переможених» із-за впровадження дигіталізації і автоматизації (таблиця 1).

Таблиця 1

Потенційні переможці і переможени від дигіталізації економіки [11]

Професії	Ступінь дигіталізації та автоматизації	Кількість зайнятих (на прикладі Швейцарії)
Касир торговельного залу	98%	14000
продавець	96%	284000
Працівник бійні	93%	11000

Поштар	95%	11000
Бухгалтер	94%	48000
Лаборант	90%	15000
Водій	89%	26000
Електромонтер	81%	40000
Будівельник	71%	83000
Косметолог	11%	35000
Вихователь	8%	28000
Адвокат/лікар	4%	14000
Фізіотерапевт	2%	64000
Архітектор	2%	24000
Медична сестра	1%	80000

Працездатні громадяни майбутньої Європи – це особи, які володіють чіткими математичними і технічними компетенціями в ІТ-галузі, одночасно демонструючи високий ступінь креативності та соціальної відповідальності.

Система професійної освіти в Німеччині характеризується прозорістю і наближеністю до сучасних бізнес-реалій. Це полегшує передачу в сучасному цифровому світі професійних компетенцій, а також полегшує пошук нових робочих місць тим, хто повинен уміти швидко переорієнтуватися в ситуації, що склалася. У зв'язку з цим, освітні заклади покликані оперативно надавати освітні курси підвищення кваліфікації та перекваліфікації персоналу, а профспілки та галузеві об'єднання підприємців, у свою чергу, - швидко забезпечувати ці заклади відповідними професійними вимогами і описом [12].

Те, що ми розуміємо під дигіталізацією освіти, а в Європі прийнято називати «E-learning» або електронною освітою, з'явилося близько 20 років тому. Тоді електронне навчання було схоже, швидше, на громіздкий навчальний посібник у цифровому форматі з тестовим завданням наприкінці, на питання якого мав би відповісти студент чи учень. Будь-який зворотний зв'язок не передбачався, тому що технології того часу не були здатні це забезпечити.

Однак з розвитком ІКТ зворотний зв'язок став реальністю, що не могло вплинути на електронне навчання. Дистанційні курси стали відходити від традиційної парадигми одностороннього навчання, коли студенти не мали можливості спілкуватися з викладачем та один з іншим.

Нині онлайн-освіта стала реальною альтернативою традиційному професійному навчанню і розвивається за двома напрямками:

- масові відкриті онлайн курси (massive open online courses; німецькою: offener Massen-Online-Kurse) від таких провайдерів, як Coursera, Udacity, eDx, Khan Academy. Перша німецька онлайн-платформа – iversity, об'єднує близько 1 млн користувачів [5]. OpenCourseWorld – німецька платформа, що підтримується компанією ІМС АG, котра розробляє програми та додатки для Software в галузі електронного навчання (E-learning). Варто також згадати платформи mooin, iMooX та openSAP;

- чимало традиційних (офлайн) університетів, що пропонують програми навчання онлайн (це новий рівень заочної освіти). Досить часто в німецькомовній мережі зустрічаються пропозиції від Fernuniversität in Hagen. Цікаві пропозиції в мережі можна знайти від Virtuelle Fachhochschule (VFH), що є спільним проектом семи університетів з шести федеральних земель. Для тих, хто не хоче їхати з країни і прагне одержати освіту за кордоном, відповідні можливості знайдуть в таких вишах США, як University of Phoenix або Kaplan University. Перший був заснований у 1976 р. і забезпечує онлайн-курси для бакалаврів, магістрів в таких галузях, як психологія, освіта, бізнес і менеджмент, кримінальна юриспруденція, мистецтво та наука, медичне обслуговування та охорона здоров'я [14].

На думку Дафни Колер, співзасновника журналу «Time», кращим освітнім проєктом 2018 року є Coursera, його онлайн-курси мають суттєві переваги, в тому числі:

- знання відкритті всім, хто має доступ до комп'ютера з підключенням до Інтернет мережі (багато курсів є безкоштовними);
- студенти мають можливість роботи як оффлайн так і онлайн;
- кількість студентів настільки велика, що вони можуть самі здійснювати перевірку завдань один іншого, коли мова йде про складні задачі, наприклад, написати есе або інші види творчих робіт;
- така форма навчання, як mastery learning (навчання майстерності) виявилась ефективнішою, ніж класична і за своїми позитивами може зрівнятися із індивідуальним навчанням [15].

Головна проблема онлайн-курсів, на думку Д.Колер, нині полягає в тому, щоб вирішити проблему «двох сигм», а саме: наблизити ефективність онлайн-освіти до освіти «один на один» шляхом персоналізації mastery learning [9].

Подолати вказану проблему якості дигіталізованої освіти, на думку А.Шеєра, німецького експерта зі створення бізнес-пропозицій, можна буде з часом за рахунок того, що університети почнуть пропонувати позитивний контракт на навчання. Тим самим виші візьмуть на себе роль особистих консультантів і радників упродовж усього життя (lifelong learning) [16].

Ще один спосіб підвищення ефективності освоєння онлайн-курсів убачаємо в постійно зростаючій популярності так званої «гейміфікації» (gamification) освіти. Відео- та комп'ютерні ігри увійшли в професійну освіту Німеччини у вигляді навчальних ігор. Згідно з проведеним у 2017 р. Bitkom¹ дослідженням, у якому взяло участь 1192 особи віком від 14 років, 517 – геймери, тобто особи, які регулярно грають на комп'ютері або через відео-приставки. Іншими словами, принаймні 43% грають постійно. Серед опитаних «негравців» (Non-Gamer) кожен третій демонструє час від часу інтерес до комп'ютерних ігор. Серед респондентів принципових гендерних та вікових відмінностей не помічено: 41% жінок грають рідше, ніж чоловіки (46%). Досить частим, серед учасників дослідження, є явище «Silver Game», тобто геймери у віці 50 і більше років [17].

«У майбутньому в зв'язку з відмовою від формальної освіти і вибором неформального та модифікованого навчання з'явиться можливість вводити нові механізми, котрі неможливо уявити статистично. Такі механізми забезпечать суцільну гейміфікацію навчання, що дозволить сприймати процес навчання як багаторівневу гру з досвідом, винагородою та іншими елементами змагання. Так, один учитель з Атланти став відомим завдяки тому, що запропонував використовувати всім відому гру Angry Birds² як навчальний посібник з фізики. Без сумніву, це лише перші кроки з упровадження ігор в освітній процес.

Найпростіша гейміфікація – набуття досвіду, одержувати медалі та ділитися своїм досвідом – основна складова успіху такого проекту, як Khan Academy³. Гарвардський професор Салман Хан змусив багатьох молодих осіб «прокачувати» не лише своїх

¹ Bitkom – об'єднання виробників електронної продукції ФРН. Створене у 1999 р. як об'єднання окремих галузевих союзів. Представляє інтереси більш ніж 2500 підприємств цифрового виробництва, з них приблизно 1000 середніх підприємств і 400 стартапів. Члени об'єднання пропонують різноманітні Software, IT-послуги, телекомунікаційні та інтернет-ресурси.

²Серія комп'ютерних ігор, розроблених фінською компанією Rovio, в яких гравець з допомогою рогатки має вистрілити пташками по зеленим свинкам, що розташовані на різних конструкціях. Перший випуск гри для платформи Apple iOS відбувся 10 грудня 2009 р. в App Store. Пізніше вийшли версії ігор для інших платформ, включно з Maemo 5, MeeGo Harmattan, Android, Bada, Symbian, Java, WebOS, OS X и Microsoft Windows.

³ Академія Хана – некомерційна освітня організація, створена у 2006 р. Випускником Гарварда Салманом Ханом. Мета академії – «надання високоякісної освіти кожному і скрізь». Сайт академії надає доступ до колекції з більш ніж 4200 безкоштовних мікролекцій з математики, історії, охорони здоров'я та медицини, фінансів, фізики, хімії, біології, астрономії, економіки, космології, органічної хімії, основ американського громадянства, історії мистецтва, макро- і мікроекономіки, комп'ютерних наук. Проект функціонує за підтримки благодійників, при цьому значна частина пожертвувань припадає на Google і Фонд Білла та Мелінди Гейтс.

персонажів у WoW⁴, а й вирішувати математичні та економічні задачі. Поступово такий досвід доходить і до нас» [18].

Гейміфікація найближчим часом розвиватиметься у таких напрямках: мобільні платформи, Smart-TV, віртуальна реальність (Virtual Reality), Livestreams.

В якості мобільної платформи найбільш вдало використовуються нині ноутбуки (75%) та смартфони (74%). Суттєво зросло значення Smart TV, тобто підключеного до інтернету телевізора з ігровими додатками: практично кожен четвертий (24%) грає за допомогою Smart TV.

Віртуальна реальність (Virtual Reality) все активніше завойовує суспільну свідомість німців. Якщо в 2016 р. Лише 46% громадян використовували Virtual Reality для читання, то в 2018 р. це число зросло до 88%. Знайомство з смарт-окулярами дозволить довести це число вже в найближчий час до 100%.

Поруч з індивідуальними хвилюваннями геймерів важливі також хвилювання колективні. Згідно із дослідженнями Vitkom, майже троє з десяти (29%) регулярно спостерігають за грою інших геймерів через Livestreams або так зване «Let's-Play»-відео [17].

Одночасно з гейміфікацією розвивається, при чому досить активно, така форма навчання, як edutainment (неологізм від двох слів education та entertainment), що передбачає поєднання навчання та розваги. Конкретно під entertainment розуміється публічні лекції, семінари та майстер-класи, котрі відбуваються в кафе, парках, офісах і галереях [19].

Не дивлячись на такі, здавалося б, райдужні перспективи дигіталізації освіти у світі, і зокрема в Німеччині, варто виокремити низку проблем, з якими стикається даний процес. По-перше, онлайн-курси розраховані на десятки тисяч слухачів одночасно, і у зв'язку із цим, досить складно оцінити отримані студентами знання. По-друге, великий відсоток тих, хто покидає онлайн-курси, - близько 90%. Тому онлайн-платформа, надає доступ до освіти будь-кому, в кого є інтернет і не надає жодних гарантій, що ця людина, що-небудь дійсно засвоїть.

По-третє, є проблема «супер-професорів», викладачів – зірок онлайн-курсів, присутність яких дорого вартує більшості університетів. З цього приводу виникає питання, навіщо наймати на роботу нового викладача і взагалі утримувати більшість співробітників, якщо можна просто вмикати лекції кращих професорів. Роль викладачів у традиційних університетах значно відрізняється від ролі лекторів онлайн-курсів. У той час коли перші завжди готові прийти на допомогу та відповідати на питання студентів, другі, в переважній більшості, недоступні або важкодоступні.

По-четверте, роботодавці не завжди довіряють освіті, що одержана онлайн. У будь-якому випадку роботодавець проведе додаткову співбесіду, аби перевірити рівень знань, або просто проігнорує резюме кандидата. Якщо роботодавець буде обирати з двох кандидатів на одну і ту саму посаду, і один з них навчався «традиційно», а інший «онлайн», то очевидно, що перший буде мати перевагу. Це стереотип, потрібен час, а також багато позитивних прикладів, щоб його подолати.

По-п'яте, онлайн-курси не дають практичних навичок. Як студент онлайн-курсу може перевірити свої знання на практиці? Для деяких спеціальностей, таких як програмування, це можна зробити за комп'ютером. Але немає способу практикуватися онлайн, наприклад, у галузі фізики або хімії. І це є проблемою для більшості спеціальностей.

По-шосте, відсутні стандарти опису онлайн-курсів. Які попередні знання необхідні для курсу? Кожен постачальник курсу складає його опис на власний розсуд. Хтось зазначає в розділі попередні знання: «базові знання математики». Але це досить широке поняття. Якщо студент забажає, наприклад, вивчити курс «Базова хімія» у викладача №1 і потім курс «Advanced chemistry» у викладача №2, які гарантії того, що перший курс є правильним та пропедевтичним до другого? Необхідно розробити єдиний стандарт структурованого опису знань та вмінь для усіх онлайн-курсів і програм [19].

⁴ Word of Warcraft (світ військової майстерності) – багатопрофільна рольова онлайн-гра, розроблена та видана компанією Blizzard Entertainment. У 2008 р. Книга рекордів Гіннеса назвала Word of Warcraft найпопулярнішою грою у світі з кількістю підписників більше ніж 10 млн осіб.

Постійна комісія земельних міністрів освіти Німеччини в грудні 2016 р. затвердила досить важливий, на нашу думку, стратегічний документ. Мова йде про стратегію «Освіта у цифровому світі» (Bildung in der digitalen Welt) [15]. Дигіталізація членами Постійної комісії, розглядається як «процес, в якому цифрові медіа і цифрові інструменти займають все більш вагоме місце у порівнянні з аналоговими, відкривають нові можливості для зайнятих в економічних і наукових дослідженнях, щоправда, при цьому ставляться нові складні завдання перед суспільством, в тому числі, що стосуються захисту особистої інформації» [19].

Мета, яку поставила перед собою Постійна комісія земельних міністрів освіти, виглядає досить амбіційно та зрозуміло: «По можливості до 2021 р. кожен студент повинен мати можливість користуватися під час навчального процесу цифровою інформацією і мати доступ до швидкісного інтернету. Передумовами для цього має стати функціональна інфраструктура (Wi-Fi, контент, платформа), чітке розуміння різних юридичних питань (авторське право, захист інформації тощо), визнані нові форми проведення занять і передусім – відповідна кваліфікація професорсько-викладацького складу [19].

Для реалізації поставленої мети необхідно змінити підходи, навчальні плани, форми навчання, систему управління освітніми навчальними закладами та кампусами; підвищення кваліфікації мають пройти викладачі та вчителі усіх рівнів освіти від початкової ланки до вищої школи.

У найближчому майбутньому, на думку членів Постійної комісії, необхідно переглянути зміст компетенцій, що мають містити інтегративні та міждисциплінарні знання. З урахуванням цього усім 16-тьом федеральним землям варто переглянути свої освітні стандарти і внести відповідні корективи. З точки зору навчального плану члени Постійної комісії рекомендували розділити «компетенції в цифровому світі» на шість напрямів, а саме:

- шукати, опрацьовувати, зберігати;
- спілкуватися та співпрацювати;
- виробляти та демонструвати;
- захищати та діяти продумано та надійно;
- вирішувати проблеми та діяти;
- аналізувати та рефлексувати.

З огляду на методичний аспект, мова йде про абсолютно нову організацію освітнього процесу. В центрі уваги має бути таке навчання, що буде орієнтувати студентів на досягнення результатів, творче й одночасно критичне ставлення до виконуваного ними завдання. Педагог все більшою мірою має відігравати роль консультанта, такого собі супроводжувача в освітньому процесі. Цифрове середовище, що створюється в закладі освіти, має забезпечити студентам максимально індивідуалізовані умови їх навчання, але при цьому неоднорідний фон, характерний для того чи іншого закладу, повинен зберігатися.

Найбільш помітна роль дигіталізації в професійній освіті. Через свою близькість до системи зайнятості і будучи партнером дуальної системи освіти, професійні школи суттєво залежать від технологічних та економічних перетворень, викликані цифровою революцією. Професійні школи мають своєчасно відповідати на виклики так званої економіки 4.0, а саме: проектування та будівництво в 3D-форматі, електронна комерція (eCommerce), електронна охорона здоров'я (eHealth), точне землеробство та застосування безпілотних технологій у рослинництві (Smart Farm), і враховувати це в навчальних планах.

Широке використання дигітальної техніки і обладнання неодмінно відображається на бізнес-процесах сучасної промисловості або економіки 4.0, як все частіше кажуть. При цьому зростає частка праці, що витрачається на обробку інформації. Це, в свою чергу, призводить до зменшення традиційної трудової діяльності. Праця людини носить все більше творчий і соціальний характер. Самоуправління і самоорганізація на фоні навчання упродовж усього життя - це обов'язкова вимога до сучасної освіти.

Важливою умовою ефективного виробництва виступає міжнародна думка та співробітництво: виробничі процеси вимагають все більшої кооперації, що, в свою чергу,

неухильно вимагає розвитку міжкультурних і мовних компетенцій. Зростає роль мультинаціональних колективів.

Отже, останні десятиліття, для яких характерний розвиток цифрових технологій, наочно демонструє, що європейська освітня система все більше фокусується на конструюванні знань шляхом обробки інформації. Завдяки мобільним технологіям та інтернету освіта перетворюється з «лекції» в «діалог» між викладачем та студентом. Освіта переходить від засвоєння знань – до його продукування, від авторитарності освітнього процесу – до співробітництва, від формату лекції – до обговорення семінару, посиленню консультативного компоненту в навчанні. Таким чином, можна констатувати перехід від «репродуктивної» парадигми освіти до «креативної», що стає можливим завдяки безперервній взаємодії людини, технологій і суспільства.

Література

1. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В.Ю. Биков. – К. : Атіка, 2009. – 648 с.
2. Гуржій А.М. Електронні освітні ресурси як основа сучасного навчального середовища загальноосвітніх навчальних закладів / А.М. Гуржій, В.В. Лапінський // Інформаційні технології в освіті. 2013. № 15.
3. Гершунский Б. С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы: монография - Москва: Педагогика, 1987
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования / Зимняя,И.А. // Высш.образование сегодня. - 2003. - №5.-С.34-42.
5. Концепція інформатизації освіти / В.Ю. Биков, В.І. Луговий, М.І. Жалдак, Н.В. Морзе // Рідна школа, 1994. - №11. – С.26-29.
6. Полат Е. С. Теория и практика дистанционного обучения [Текст] / Е. С. Полат // Информатика и образование. - 2001. - № 5. - С. 37-42.
7. Frey С.В., Osborne М. The Future of Employment: How susceptible are Jobs to Computerization? 2013. https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf
8. Cachelin J.L. Migros Magazin, «Wie wir in Zukunft arbeiten». 2016. <https://www.migrosmagazin.ch/archiv/wie-wir-in-zukunft-arbeiten>
9. <https://www.migrosmagazin.ch/menschen/portraet/artikel/gewiener-und-verlierer-der-digitalisierung>.
10. Widmer J. Beitrag von [Josef Widmer. Die Digitalisierung verändert die Arbeitswelt: was heißt das für die Berufsbildung? 2017. [https:// www.digitaldialog.de/die-digitalisierung-veraendert-die-arbeitswelt-was-heisst-das-fuer-die-berufsbildung](https://www.digitaldialog.de/die-digitalisierung-veraendert-die-arbeitswelt-was-heisst-das-fuer-die-berufsbildung).
11. <https://iversity.org/en/pages/one-million-enrollments?l=de>
12. Онлайн-журнал «Штудиум-ратгебер». 2018. <http://www.studium-ratgeber.de/online-.studium-fernstudium.php>.
13. Лекция Дафны Коллер в центре Digital October (Москва). 2013. <http://digitaloctober.ru/player/content/71>.
14. Шер А.-В. Персональный блог. 2016. <http://www.august-wilhelm-scheer.com/>.
15. Материалы исследования Витком. 2017. <https://www.bifkom.org/Presse/Anhaenge-an-Pls/2017/08-August/Gaming-PK/Bitkom-Praesentation-PK-Gaming-17-08-2017.pdf>.
16. Онлайн-журнал «Мир науки и техники». 2012. «Будущее знаний»: главные тренды в обучении. Ч. 1. <http://mirnt.ru/statji/budushee-znaniy-1>.
17. Онлайн журнал «LebensLanges Lernen». 2017. <https://www.lebenslangeslernen.net/edutainment-lernen-mit-spass>.
18. Шановалов А.С. От «E-learning» к «E-learning 2.0» и «Massive open online courses»: развитие онлайн-обучения // Международный журнал экспериментального образования. 2014. №7. <http://www.scienceforum.ru/2014/678/3812>.

19. Сайт Университета Фридриха-Александра в Эрлангене. 2016. <http://www.berufsbildung4null.de/indcx.php/2016/12/08/bildung-in-der-digitalen-welt-neue-strategie-der-kultusministerkonferenz/>.

4.7. Methodological Base of Teaching Media Literacy in Pedagogical Universities (in the Framework of the Project «Learn to Discern: Media Literacy»)

4.7.Методологічні засади навчання медіаграмотності у практиці педагогічних ЗВО (у рамках проекту «вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність»)

В умовах невинного нарощування маніпулятивного контенту у сучасних засобах масової інформації, відсутності законодавчої бази, яка могла би затвердити стандарти журналістської етики, відслідковувати та нейтралізувати засоби масового впливу на свідомість, критично низька кількість якісного медійного продукту, впровадження курсу медіаграмотності чи бодай відповідних спеціальних модулів у загальнонавчальні дисципліни закладів вищої освіти є велінням часу.

Необхідність впровадження спеціальних курсів та оновлених програм навчальних дисциплін за рахунок модулів з медіаграмотності зумовлено цілим рядом причин:

а) маніпулятивні технології у ЗМІ стають дедалі майстернішими, відбувається відвертий тиск на потребнісну та емоційну сфери людини, використання її потреб, інтересів, інстинктів для навіювання та управління свідомістю, протидіяти якому можна лише за рахунок паралельного розвитку інфо-медійних компетентностей;

б) критично малий об'єм якісного контенту, що подає інформацію неупереджено та згідно стандартів журналістської етики, на противагу потужному комерційно-політичному бленду ЗМІ-утворень, які не просто впливають, але і керують у сучасній інформаційній екосистемі; до того ж стрімкий розвиток маніпулятивних технологій значно випереджає медіаосвіту;

в) залучення майбутніх фахівців до медіаосвіти також забезпечить розвиток необхідних компетентностей, що отримали назву навички XXI століття – критичне мислення, операції мислення вищого порядку (higher order thinking skills) - співставлення, категоризація, аналіз, висновок тощо, навички розв'язання проблем, емоційний інтелект;

г) в умовах інформаційної війни моніторинг якості журналістської продукції, фактчекінг, ідентифікація фейків повинні здійснюватися на щоденній основі, що зумовлює необхідність навчання споживачів інформації розмежуванню між правдивим повідомленням та фейком, фактом та судженням, стереотипом, упередженням та об'єктивним повідомленням тощо;

д) у підготовці майбутніх педагогів навчання медіаграмотності є особливо важливим, оскільки члени педагогічної спільноти є не лише споживачами контенту, але і його авторами, оскільки, так як і ЗМІ, подають інформацію, залучаючи власну точку зору та балансуючи між фактами та судженнями, транслиують певні цінності, здійснюючи вплив на свідомість, а відтак і повинні відмінно орієнтуватися у інфо-медійному просторі, але і аналізувати власне сприйняття інформації та маніпулятивних стратегій і вміти їм протидіяти;

е) за рахунок залучення потужних механізмів впливу, що послаблюють критичне мислення та спричиняють домінування ірраціонального у сприйнятті, маніпулятивні технології вдало реалізують свої цілі з огляду на те, що загальний рівень знань та навичок, що набуваються у процесі життєдіяльності та навчання, не є достатнім для ідентифікації проявів недоброчесності у сучасних медіа, фейкових повідомлень та маніпуляцій.

Впровадження спецкурсу чи окремих модулів з інфо-медійної грамотності вдало здійснюється впродовж кількох останніх років у загальноосвітніх школах та інститутах післядипломної освіти. Розробка навчального контенту для закладів вищої освіти, що

здійснюють підготовку педагогічних кадрів, все ще є справою майбутнього. Відтак, актуальним залишається питання теоретико-методологічної бази майбутніх курсів та модулів, їхній зв'язок із специфікою навчального процесу у ЗВО та навчальними дисциплінами, в які планується впровадження, а також відбір ефективних методичних стратегій, методів та технологій для підвищення рівня медіаграмотності серед майбутніх педагогів.

Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) за підтримки Посольства Сполучених Штатів Америки та Посольства Великої Британії в Україні, в партнерстві з Міністерством освіти і науки України та Академією української преси започаткувала освітній проект, метою якого є допомогти українським школярам набутти навичок критичного сприйняття інформації й усвідомити цінності високоякісної інформації в контексті шкільної освіти [5]. Проект широко впроваджується у навчальну практику загальноосвітніх шкіл, запропоновані методики забезпечують розвиток ефективної сталої моделі розвитку інфо-медійної грамотності у школярів.

Однак, питання впровадження запропонованої моделі у навчальні дисципліни у ЗВО все ще залишається відкритим. Підготовка майбутніх учителів, які власне і здійснюватимуть навчання інфо-медійної грамотності у школах, досі потребує методологічного обґрунтування, визначення психолого-педагогічних умов імплементації даного контенту в уже існуючі курси та силабуси.

Метою нашого дослідження є визначення методологічної бази імплементації навчального контенту з медіаграмотності на рівні навчального модуля курсів «Іноземна мова для професійного спілкування» та «Іноземна мова для академічного спілкування».

Проектом увиразнено систему компетентностей, які складають зміст інфо-медійної грамотності, серед яких:

1. Медіаграмотність (розуміння, яка працюють медіа: власники, журналіські стандарти, редакційна політика; вміння аналізувати рекламні продукти, визначати типи рекламних посилів).
2. Інформаційна грамотність (вміння відслідковувати та працювати з джерелами та першоджерелами; вміння відрізнити факти від суджень).
3. Критичне мислення (вміння оцінювати та інтерпретувати події; вміння відслідковувати причинно-наслідкові зв'язки та аналізувати передумови та причини дій).
4. Цифрова грамотність (розуміння цифрового сліду, менеджмент приватності; вміння запобігати ризикам у комунікації – кібербулінгу, грумінгу).
5. Візуальна грамотність (вміння аналізувати фото, логотипи, символи, інфографіку, вплив кольорової гами на сприйняття інформації).
6. Стійкість до впливів, фактчекінг (вміння ідентифікувати прояви пропаганди; вміння ідентифікувати фейки й інструменти маніпуляції, зокрема, через псевдоекспертів, клікбейт-заголовки, маніпулятивні фото, відео, тексти, статистику).

Наряду з даною низкою компетентностей проект також передбачає розвиток соціальної толерантності та креативності.

Отже, власне концепція проекту полягає в інтеграції загальноосвітнього предметного знання та сучасних інтерактивних технологій навчання. Передбачено, що опрацювання навчального контенту проходитиме суміжно з розвитком комунікативних та соціокультурних компетенцій, становленням суб'єктної позиції кожного учасника в питаннях, що обговорюватимуться, а також із створенням позитивного навчально-комунікативного середовища, у якому евристичний пошук, командні форми діяльності і самовираження кожного студента проходитимуть на засадах відкритості і толерантності. Означений формат взаємодії підтримуватиметься ігровими методами, великою кількістю парних та групових видів роботи, так званими «ТриП» - проблемним навчанням, презентаціями та проектами. Даний підхід, на нашу думку, сприятиме підвищенню

інтринсивної мотивації до здійснення навчальної взаємодії в означеному контексті, а також ефективному засвоєнню

У даному контексті вважаємо за необхідне запропонувати загальні методологічні засади здійснення інтеграції предметного змісту інфомедійної грамотності у навчальний процес педагогічних ЗВО.

З огляду на комунікативну спрямованість курсу, визначаємо такі **загальні критерії відбору** навчального контенту:

1. Комунікативний потенціал: предметом діалогу повинна бути ситуація, що мотивує і спонукає до активної дискусії, висловлення думок, обміну враженнями і міркуваннями, а також знаннями й оцінками. Таким чином, тема повинна опиратися на особисті і фахові інтереси комунікантів, а також максимально задіювати їхні знання і досвід.

2. Дискусійний характер проблеми: можливість діалогу забезпечується неоднозначністю ситуації, нестандартністю і багатоаспектністю теми, наявністю різних підходів до її розгляду або необхідністю їх формулювання. Саме цей критерій зумовлює необхідність обрати такий контент для обговорення, який залучатиме різноманітні діалогічні єдності, ментальні операції у їхній вербальній репрезентації.

3. Політкоректність та культурологічна спрямованість. Окремим завданням навчання медіаграмотності є розвиток і закріплення навичок етичного спілкування взагалі. Потенційно конфліктогенні теми, приміром політичного та релігійного характеру, такі, що можуть викликати негативні переживання учасників обговорення, не є сприятливим фактором розвитку дискусії і або блокують її хід взагалі, або створюють ризик конфлікту й непорозуміння.

З урахуванням специфіки контенту і враховуючи функціональні особливості комунікативних методик, ми визначаємо такі **педагогічні умови** ефективної інтеграції матеріалів курсу медіаграмотності на заняттях з англійської мови для немовних спеціальностей:

1. Застосування елементів методики CLIL (предметно-мовного інтегрованого навчання), у контексті вивчення англійської мови на рівні ESP, що передбачає постановку проблемного завдання з опорою на фаховий та науковий контент і спонукає до активної діалогічної взаємодії.

2. Здійснення навчальної діяльності на основі технології «оберненого класу» (flipped classroom) із залученням відео-матеріалів курсу, що передбачає попереднє опрацювання студентами навчального контенту та його подальшу активізацію на занятті.

3. Урізноманітнення навчального контенту, що передбачає використання новітніх текстових та відеоматеріалів, а також інфографіки та форумів фахівців з теми.

4. Активізація трьох категорій лексичних одиниць: фахової термінології, академічного вокабуляру й кліше проблемного діалогу.

5. Дотримання формату предметної дискусії, що полягає у відокремленні фактів від суджень, аналізу від оцінок, об'єктивної дійсності від суб'єктивних міркувань.

6. Здійснення опори на мисленнєві операції вищого порядку (HOTs – higher order thinking: аналіз, порівняння, класифікація, категоризація, висновок, метовисновок, прогнозування, стратегічне мислення, творча трансформація знання).

7. Акцентування ролі соціокультурної складової навчальної взаємодії, залучення і відпрацювання мовно-етичних шаблонів для забезпечення ефективної мовленнєвої взаємодії впродовж дискусії.

8. Створення сприятливого навчально-розвивального середовища з метою підвищення мотивації до діалогічної взаємодії.

9. Забезпечення суб'єктної позиції студента впродовж усього процесу опрацювання проблемної ситуації, від планування до оцінювання й висновків.

У свою чергу, навчальна ситуація повинна створюватися з урахуванням когнітивних і комунікативних аспектів діалогічного спілкування і відповідати таким **принципам**:

- обговорення повинно ґрунтуватися на актуальному і релевантному фаховому контенті або передбачати його попереднє вивчення;
- зміст ситуації повинен мати комунікативний потенціал і мотивувати до активного обговорення;
- навчальне завдання повинно викликати пізнавальну потребу, а також спонукати до власної пізнавальної діяльності;
- слід здійснювати опору на наявні фонові знання студентів, а також на рівень їхньої іншомовної компетентності;
- слід передбачати залучення широкого спектру мовленнєвих моделей спонукального, аргументативного, запитального характеру, а також тих, що застосовуються у репліках у відповідь.

У рамках проекту нами було здійснено пробне навчання серед студентів II курсу спеціальності «Початкова освіта. Інклюзивна освіта» і «Початкова освіта. Психологія» на заняттях з курсу «Англійська мова для професійного спілкування».

Зважаючи на обмежений термін виконання практичних завдань нашого дослідження, а також на комунікативний характер навчального змісту, пробне навчання здійснювалося у форматі тренінгу. Основними принципами на цьому етапі дослідження були діалогізація процесу взаємодії, а також проблематизацію навчального контенту. Окремо слід виокремити принцип поступової суб'єктивації, за яким активна участь викладача на початковому етапі поступово змінюється повною самостійністю студентів у здійсненні діалогу: спершу викладач ініціював, корегував та спрямовував діалог у певному напрямку, паралельно здійснюючи контроль за мовним та культурологічним аспектами взаємодії, а потім передаючи усі ролі, у тому числі керівника дискусії самим студентам.

Пробне навчання здійснювалося з елементами предметно-мовного інтегрованого навчання і технології оберненого класу. Взаємодія цих технологій полягала у виконанні студентами низки завдань, які водночас розвивали мовні навички в ході роботи з лексикою та термінологією, пов'язаною з інфо-медійною грамотністю і журналістикою. Частину некомунікативних вправ на основі текстів і відео-ресурсів, а також лексичні вправи вони виконували самостійно перед заняттями. Також вони ознайолювалися з матеріалом професійно орієнтованих статей, текстів, блогів, коментарів і здійснювали діалогічну взаємодію на занятті на основі попередньо опрацьованого контенту. Це і складало зміст оберненого навчання.

Тренінговий формат занять був обраний нами як оптимальний варіант організації пробного навчання, оскільки тренінг – це завжди навчання у формі проблемного діалогу, завжди орієнтований на запитання та пошук, спрямований на активізацію навичок критичного мислення та прийняття рішень, спонукає до активної взаємодії, творчого мислення, самовираження і залучає виключно інтерактивні форми роботи. Студенти працювали у складі великої групи і у складі малих груп, а також у парах, що теж відповідає принципам проведення тренінгу. Важливим елементом взаємодії була рефлексія кожного кола тренінгу, позитивний мікроклімат та етика взаємодії. Окрему увагу ми приділили формам організації взаємодії: це і «концентричне коло», і формат «speed dating», і робота в колі. Головною метою у цьому аспекті була оптимальна організація простору для забезпечення можливості вільно й інтенсивно спілкуватися.

Попередньо були визначені методичні принципи проведення пробного навчання для кожного етапу.

Планування:

- уникати питань, які можуть виявитися провокаційними по відношенню до окремих учасників дискусії;
- слідувати принципам політкоректності і толерантності;
- уникати занадто контроверсійних питань;
- визначити правила взаємодії під час дискусії (ліміт часу, уникання перебивань, запізень тощо)

Проведення:

- утримувати баланс в розподілі мовленнєвої ініціативи усіх учасників обговорення;
- заохочувати менш активних учасників з урахуванням причин їхньої пасивності;
- коментувати репліки учасників на умовах безумовно позитивного ставлення;
- не допускати ескалації конфліктних ситуацій

Оцінювання:

- дескриптивний аналіз індивідуального внеску в обговорення за принципом ЗК (комплімент-критика-комплімент);
- позитивна характеристика ходу і результатів дискусії;
- висловлення критичних зауважень у формі побажань і рекомендацій;
- здійснити самооцінювання і взаємне оцінювання учасників.

Пробне навчання було розраховане на чотири академічних години і проводилося за темою «Маніпулятивні технології у медіапросторі: вивчай та розрізняй». Основними цілями у цьому процесі виступили такі, як:

- підвищувати обізнаність студентів у плані засобів психологічного впливу на свідомість і підсвідомість у політичній та комерційній рекламі;
- розвивати навички критичного мислення та критичного сприйняття інформації;
- розвивати навички прогностичного мислення;
- розвивати комунікативні навички;
- сприяти самопізнанню та самоаналізу.

Згідно процедурі змішаного навчання та оберненого класу, студенти отримали завдання самостійно опрацювати ряд онлайн-ресурсів з теми, частина яких була представленою на платформі EdEra.

Метою вступного обговорення була актуалізація особистісної позиції студента як об'єкта політичного і комерційного впливу. Для створення комфортного навчального середовища, забезпечення інтерактивності у взаємодії, застосовувався ігровий метод «Куля запитань». На аркушах, накладених один на одного у формі м'яча, містилися запитання:

- Яким Ви бачите типовий день політика?
- Назвіть три ознаки успішного політика.
- Який Ваш улюблений рекламний ролик?
- Якби Ви балотувалися у Президенти, яку кольорову гаму Ви використовували би для агітації?
- Які політичні чи рекламні гасла Вам найбільше запам'яталися?
- Яку участь приймають журналісти у політичних процесах?
- Задайте одне питання на тему політичної та комерційної реклами усім учасникам (для останнього гравця).

Гравець, який першим отримував м'яч, знімав верхній «шар» м'яча, розгортав його, подумки читав запитання і давав на нього відповідь. Решта учасників повинні були вгадати, на яке запитання він/вона відповідає. Коли запитання було вгадано, «м'яч» переходив до іншого учасника.

Основна частина заняття була присвячена таким темам, як «Мовні засоби маніпулятивного впливу», «Колір як засіб психологічного впливу» та «Фотографія як агітаційний засіб». За принципом оберненого класу, студенти опрацювали відповідний матеріал на платформі EdEra самостійно. Активізація отриманих знань відбувалася у форматі проблемного навчання із застосуванням інтерактивних технік, візуалізацій, активного комунікативного обміну.

Критично важливою на даному етапі була суб'єктивація кожного студента, яка полягала в актуалізації власної позиції у кожному питанні, зверненні до особистісного досвіду і власне саморефлексію кожного учасника. Специфікою використання знань на даному етапі було їх залучення до обґрунтування практичних дій, використання їх у

критеріально-оцінювальній функції і у комунікативно-творчій діяльності. Слід також зазначити, що з огляду на достатній обсяг індивідуальної комунікативної емпірії у студентів, і достатній рівень суб'єктно-особистісного розвитку та когнітивно-аналітичних навичок, процес підготовки може полягати лише у реалізації потенціалу студента, актуалізації комунікативного досвіду, його осмислення, вироблення професійно-педагогічної позиції, стійкої орієнтації на розвиток і свідомий контроль своєї комунікативної поведінки.

Практичним етапом опрацювання теми «Мовні засоби маніпулятивного впливу» застосовувалася гра «Scavenger Hunt», впродовж якої учасники ділилися на дві команди: першій команді видавалися картки із завданням, другій – приклади, які повинні знайти учасники першої команди.

Таблиця 1

<p>Завдання для «шукачів» (команда А):</p> <p>Знайдіть учасника, який має картку/картки з прикладами політичних гасел, які містять зазначені у Вашому завданні мовні засоби впливу.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Риторичне запитання (2 приклади). 2. Спонукальне речення (2 приклади). 3. Слова-матрьошки. 4. Симетричні структури. 5. Принцип 3-х (2 приклади). 6. Протиставлення. 7. Алітерація. 8. Ми-повідомлення (2 приклади). 	<p>Приклади, які слід знайти (подаємо згідно нумерації) (команда Б):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Хто, як не ми? – партія «Свобода» Високі тарифи, чи високі пенсії? – О. Ляшко. 2. Повернемо Україну народу! - Комуністична партія України. Думай – те! – В. Зеленський. 3. Своя влада – Своя власність – Своя гідність на СВОїй, БОгом ДАній землі! – партія «Свобода». 4. Від стабільності – до добробуту! - Партія Регіонів. 5. Вірю. Знаю. Можемо! – В. Ющенко. Нова сила – нова держава – нова нація! – партія «Нова сила». 6. Реальні справи, а не брехливі обіцянки! – партія «Солідарність». 7. Патріотизм, Професіоналізм і Порядність! – ПППУ. 8. Разом ми переможемо! – П. Порошенко Ми зробили це разом! – В. Зеленський
---	--

На етапі рефлексії й обговорення студенти працювали над такими питаннями:

- Які мовні засоби Ви вважаєте найбільш ефективними для впливу на людей молодого, середнього та похилого віку?
- Чи можна їх так розмежовувати? Обґрунтуйте свою відповідь.

Заключним етапом тренінгу, який ґрунтувався на творчій трансформації предметного знання, стала ділова гра «Передвиборча кампанія». Студенти об'єдналися в дві групи. Далі працювали за таким алгоритмом:

- обирали свого кандидата на пост президента університету;
- склали слоган;
- створювали емблему, логотип у відповідних кольорах;
- фотографували кандидата, застосовуючи вивчені прийоми;
- проводили опитування «електорату» на предмет потреб, побажань і очікувань від майбутнього президента;
- склали перелік інтересів виборців, аналізують їхні потреби;

- виділяли проблеми та їхні причини;
 - генерували ідеї їх вирішення;
 - складали список ідей для втілення майбутнім президентом;
 - здійснювали розробку стратегії дій (з чого почати, де взяти кошти);
 - проводили «дебати» на основі трьох основних запитань:
 - 1) На що Ви витратите виділені університетом кошти?
 - 2) Які нові ідеї, які покращать життя студентів Ви можете запропонувати?
 - 3) Що Ви хочете змінити у житті студентства?
 - Проводили «вибори»;
 - підраховували голоси, оголошують результати.
- Підсумке обговорення включало таке коло питань:
- Чи дізналися Ви сьогодні щось нове для себе?
 - Чи будете Ви ділитися отриманими знаннями з іншими?
Яким чином?
 - Який контент Ви будете розповсюджувати у соціальних медіа?

На етапі оцінювання студенти ділилися враженнями і здобутками, які вони отримали по завершенні тренінгового етапу. Серед позитивних аспектів були виділені такі, як зростання рівня усвідомлення механізмів маніпулятивного впливу, отримання знань про навички, які потрібно розвивати у собі для критичного сприйняття медіа-продуктів, а також мотивацію до критичного мислення і аналізу інформаційного масиву взагалі. Принцип ЗК – комплімент-критика-комплімент – дозволив повно і доцільно з психолого-педагогічної точки зору оцінити роботу кожного студента у процесі проблемного діалогу з огляду на багатоаспектність цього виду навчальної діяльності.

Окремим аспектом рефлексивно-підсумкового етапу було самооцінювання та взаємне оцінювання учасників тренінгу. Кожен учасник отримав рекомендації від групи та визначив власні слабкі сторони та перспективи розвитку в плані аналітичної діяльності та функціонування у ролі співрозмовника.

Загалом, проведене нами пробне навчання підтвердило ефективність застосування запропонованої нами методики для розвитку медіаграмотності майбутніх учителів. Найбільшим здобутком практичного етапу пробного навчання ми вважаємо підвищення рівня критичного мислення та мотивації до подальшого розвитку медіаграмотності.

Література

1. Горбань Г. О. Соціально-психологічне дослідження особистості школяра в процесі експериментального навчання: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Інст.-т психології м. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2002. – 20 с.
2. Кочубей Л. Методи соціально-психологічного впливу на електорат // *Політичний менеджмент*. 2014. №1. С. 99-105.
3. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті : навчальний посібник / Рівне: Редакційно-видавничий центр «Тетіс» Міжнародного університету «РЕГІ», 2003. 200 с.
4. Hickman L., Longman C. Case Method: Business Interviewing (Case Method). Addison-Wesley Professional, 2004. 220 p.
5. Learn to Discern in Education (L2D-Ed). Retrieved from: <https://www.irex.org/project/learn-discern-education-l2d-ed>

4.8. «Post-Industria» and «Information» Society: to the Question of the Relationship of Concepts in the Context of Belarusian Modernization

4.8.«Постиндустриальное» и «информационное» общество: к вопросу о соотношении понятий в контексте белорусской модернизации

Формирование общенациональной идеи на перспективу — важнейший вопрос политико-идеологической доктрины любого государства, но особую актуальность он приобретает в условиях перехода на новую парадигму общественного развития. В условиях суверенной Беларуси ориентация на широкое использование механизмов государственного регулирования для стабилизации общества и эволюционное развитие рыночных отношений принесла в 90-е годы свои результаты, но на рубеже XXI века на повестку дня встали новые исторические задачи. Для осмысления принципиально новых процессов необходимы были новые теоретические средства.

Отечественными исследователями уже тогда был поставлен вопрос о том, что анализ постсоветских обществ, требует иных методологических оснований, чем это может дать успешно применявшаяся в других регионах мира теория «модернизации», даже в ее обновленном виде. В Национальном отчете о человеческом развитии за 2003 год «Человеческий потенциал Беларуси: экономические вызовы и социальные ответы», подготовленном группой национальных экспертов и специалистов с участием советников и консультантов ООН, отмечалось, что анализ переходных экономик, к которым относится и хозяйственная система современной Беларуси, требует соблюдения трех важнейших методологических принципов:

- обязательного сочетания глобального, регионального, национального и локального уровней изучения процессов социально-экономической трансформации;
- комплексного (системного) рассмотрения политического, идеологического, экономического и других измерений этой проблемы;
- учета адекватности проводимых реформ социокультурной специфике страны и региона [6, с. 3].

Для теоретического обоснования стратегии развития Беларуси, направлений и механизмов ее реализации особое значение имела разработка Национальной стратегии устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 года (НСУР-20), принятой в 2004 году. В этом документе суверенная Беларусь сделала выбор своего стратегического ориентира в пользу общества постиндустриального типа. В частности, отмечалось, что современный мир характеризуется переходом от индустриальной стадии, господствовавшей почти два века, к новой — постиндустриальной, что ведет к глубоким сдвигам в структуре общественного производства: экономически развитые страны перешли на V и VI технологические уклады, в то время как техническая база национальной промышленности устарела [8, с. 52]. Направление разработки программного обеспечения существовало в республике с 1998 года. Однако техническая база промышленности на большинстве предприятий все еще представляла преимущественно традиционный IV технологический уклад.

В Государственной программе социально-экономического развития Республики Беларусь на 2016–2020 годы характер исторического вызова, предъявленного стране в условиях глобализации, оценивался как необходимость определения имеющихся ресурсов и рисков, формирования предпосылок устойчивого развития к постиндустриальному информационному обществу и экономике знаний для достижения стратегической цели повышения благосостояния населения до уровня жизни европейских стран [10, с. 10]. Таким образом, поиск политической и интеллектуальной элитой Беларуси новых стратегий развития связывается не с формированием общества свободной рыночной конкуренции, что является историческим прошлым западных стран, и не с воспроизводством модели «общества потребления», характерной для экономического и социального развития ряда

западных стран второй половины XX века, а с идеей постиндустриального информационного общества с социально ориентированной рыночной экономикой.

Стратегическая установка политической элиты Беларуси на постиндустриальное развитие находилась в русле того же направления, в каком эволюционировала экономика республики в составе СССР. В отличие от стран Азии, Африки и Латинской Америки переход к индустриальному обществу в восточноевропейском регионе начался еще в XIX столетии и завершился в советский период. Об уровне развития отдельных секторов промышленности СССР свидетельствует, например, то, что разработки поступившего в 2019 году на вооружение российской армии ракетного корпуса стратегического назначения «Авангард», оснащенного гиперзвуковым маневрирующим боевым блоком, были начаты еще в середине 80-х годов. По основным параметрам советское общество во второй половине XX века превратилось в индустриальное и фактически стояло на пороге перехода в постиндустриальную стадию развития.

Это не отрицали авторитетные западные исследователи. Дэниел Белл, в предисловии к русскому изданию «Грядущее постиндустриальное общество» (1999), относил к развитому индустриальному типу страны, расположенные на берегах Атлантики: Западную Европу, Соединенные Штаты, Советский Союз и Японию. При этом он основывался не на характере производственных отношений, а на анализе имеющейся в этих странах технико-технологической основы производства. «Труд здесь, — писал Д. Белл, — представляет собой взаимодействие с искусственной природой: соединение людей с машинами, организация ритмичной работы с высочайшей координацией» [2]. Элвин Тоффлер в работе «Третья волна», написанной в начале 80-х годов, среди индустриальных стран, обладавших высокими технологиями, которых они достигли в различные сроки после США, называл Великобританию, Францию, Швецию, Германию, Советский Союз и Японию [13, с. 40].

Вместе с тем, в отличие от западных стран в постсоветском регионе как бы «наложились» два процесса — переход от индустриальной стадии экономики, существовавшей здесь почти два века, к постиндустриальному обществу, и отражающий задачи «догоняющего» развития процесс перехода к рынку и демократии, т. е. нерешенные задачи «второй волны» цивилизации. В западных странах рыночная экономика явилась исторически исходной основой, с которой они начинали движение к постиндустриальному обществу, в постсоветских же государствах такой основой могла быть только административно-командная (плановая) экономика. Уникальность модернизации в бывших социалистических странах и ее отличие от других групп стран с переходной экономикой состояла и в том, что нигде в мире не осуществлялся переход от полностью огосударственной к рыночной экономике, к тому же форсированными темпами (в течение десятилетий, а не столетий).

О подобной ситуации предупреждал Э. Тоффлер, когда писал, что «многие страны одновременно чувствуют влияние двух или даже трех совершенно разных волн перемен, причем все они движутся с разной скоростью и несут в себе разную силу» [13, с. 39–40]; «...столкновение Второй и Третьей волн порождает социальное напряжение, опасные конфликты» [13, с. 42]. Нельзя не учитывать и то, что задачи постиндустриальной трансформации в восточноевропейском регионе актуализировались в условиях «вызовов» глобализации. Интенсивное развитие информационно-коммуникативных технологий, расширение мировых рынков, рост объемов мировой торговли и финансовых потоков, обострение международной конкуренции, глобализация рыночных отношений — таков стал характер императивов для развития в начале XXI века.

Ситуация, которая сложилась в восточноевропейских странах, не имела аналогов ни в прошлой их истории, ни в сравнении с другими регионами мира, что усилило роль субъективного фактора в реализации постиндустриальной модернизации, ответственность национальных политических и идеологических элит за ее результативность и социальные последствия. В этой связи несомненный теоретический и практический интерес представляет рассмотрение самой парадигмы постиндустриального развития, которая сложилась в западном

обществознании и признается широким кругом ученых в различных странах в качестве методологической основы современных обществоведческих исследований. Начиная с 70-х годов XX века и по настоящее время, разработанные на ее основе постиндустриальные модели цивилизационного развития – информационное общество и экономика знаний остаются ведущими социальными доктринами, позволяющими осмыслить масштабные цивилизационные перемены последних десятилетий.

Термин «постиндустриализм» введен А. Кумарасвами, автором работ по доиндустриальному развитию азиатских стран. Собственно концепция постиндустриального общества сформировалась в результате анализа фактов и тенденций развития 1950-х –1970-х годов XX века, в которых были усмотрены убедительные аргументы в пользу возникновения качественно новых явлений, оформились разнообразные интерпретации темы «постиндустриального развития» и на этой основе сделаны попытки осмыслить глобальные перспективы человечества. Отдельные идеи постиндустриализма присутствуют уже с конца 1960-х годов у А. Турена, А. Ростоу, З. Бжезинского, Дж. К. Гэлбрейта и других западных авторов, в работах которых появляются термины «общество массового потребления», «посткапиталистическое общество», «технотронное общество», «общество двух третей», «общество модернизи», «интеллектуализация (обогащение) труда», некоторые из которых используются и сегодня. На основе осмысления тенденций, выявившихся в развитых странах в ходе информационно-технологической революции 60–80-х годов только два понятия в рамках парадигмы постиндустриального общества стали стержневыми для разработки серьезных концептуальных подходов — «информационное общество» и «общество знаний».

Признанным «отцом» постиндустриализма считают американского социолога Дэниела Белла, который первым систематизировал тенденции развития, порожденные научно-технической революцией 1950–1960-х годов, и предложил в ставшей бестселлером книге *The Coming of Post'Industrial Society* (1972), или в русском издании «Грядущее постиндустриальное общество» (1999), новую парадигму исследования. Развитие общества описывается им как объективный процесс движения от доиндустриального к индустриальному и постиндустриальному состоянию. «Постиндустриальное общество, — считал Д. Белл, — определяется как общество, в экономике которого приоритет перешел от преимущественного производства товаров к производству услуг, проведению исследований, организации системы образования и повышению качества жизни; в котором класс технических специалистов стал основной профессиональной группой и, что самое важное, в котором внедрение нововведений... во все большей степени стало зависеть от достижений теоретического знания... Постиндустриальное общество... предполагает возникновение нового класса, представители которого на политическом уровне выступают в качестве консультантов, экспертов или технократов» [4, с. 108].

В рамках парадигмы постиндустриального развития эмпирический материал всегда был первичным по отношению к теоретическим и общеметодологическим конструкциям, что отличает ее от многих других обществоведческих методологий. На обнаружение характерных черт нового общества были направлены усилия и других сторонников теории постиндустриального развития. По мнению авторитетного испанского социолога и экономиста М. Кастельса, обоснованному статистическими данными, если за период 1920–1970 годов западные страны стали постсельскохозяйственными (уменьшилась доля населения, занятого в сельском хозяйстве, и увеличилась доля занятых в промышленности), то в 1960–1990 годах — постиндустриальными [5, с. 205]. На втором этапе произошло снижение роли материального производства и уменьшение его доли в совокупном общественном продукте и соответственно резко возросло значение сферы услуг, прикладной роли научных исследований, в том числе и фундаментальных. Именно перемещение центра тяжести общественного производства в нематериальную область — сферу услуг, формирование третичного сектора хозяйственно-экономической и социально-культурной деятельности, получившего название «сервисное общество» или «экономика услуг», стало первым значительным социальным последствием постиндустриальных процессов.

Становление постиндустриального общества в европейских странах пришлось на начало 70-х – конец 80-х годов XX века, но в США отдельные тенденции динамики занятости в пользу сферы услуг (процесс сервисилизации) наблюдались уже с 50-х годов. К числу постиндустриальных относят страны, в которых происходит опережающий рост потребления услуг по сравнению с ростом потребления товаров и на сферу услуг приходится более 60 % ВВП. В развитых странах в этой сфере формируется уже более 80 % ВВП. В результате возросло количество конторских служащих и занятых в торговле. Уже в 1956 году в США численность служащих («белых воротничков») превысила численность рабочих («синих воротничков»). В течение 1970–1990 годов в развитых странах наблюдалось относительное и абсолютное сокращение удельного веса промышленного рабочего класса. Доля занятых в обрабатывающей промышленности к 1990 году составила в США 17,5 %, в Италии — 21,8 %, Соединенном Королевстве — 22,5 %. Значительная занятость в промышленности сохраняется в Германии и Японии. США же демонстрируют пример выраженного «сервисного общества» [5, с. 206, 211].

В литературе обращается внимание, что так называемый процесс сервисилизации как наиболее раннее проявление постиндустриальных сдвигов нельзя связывать только с изменениями доли сферы услуг в ВВП и занятых в данной сфере общественного производства. Этот процесс сопровождался в развитых странах ростом доходов домашних хозяйств до уровня, позволяющего снизить расходы на потребительские нужды до 50 % и ниже, существенными изменениями направления спроса и структуры потребления. В структуре потребительских расходов вследствие приближения к физическим пределам потребления и снижения цен постепенно сокращались расходы и прирост спроса на продукты питания. Одновременно вследствие приближения к физическим пределам потребления; замедлялся спрос на промышленные товары – преобладающей при относительном росте цен становится доля расходов домашних хозяйств на услуги [3, с. 14].

Тем не менее, среди исследователей пока нет единого мнения о том, по каким критериям можно определить грань, отделяющую индустриальную и постиндустриальную стадии развития. Д. Белл считал, что постиндустриальное общество не замещает индустриальное, а лишь добавляет новый аспект в усложнение общества: «Постиндустриальные тенденции не замещают предшествующие общественные формы как “стадии” социальной эволюции. Они часто сосуществуют, углубляя комплексность общества и природу социальной структуры» [4, с. 107–108]. Решающим фактором в постиндустриальной концепции Д. Белла выступает возрастание роли кодифицированного теоретического знания, превращение новых интеллектуальных технологий в главный элемент процесса принятия управленческих и политических решений.

Несколько иначе представил процесс общественного развития Элвин Тоффлер — автор известной трилогии «Футурошок» (1970), «Третья волна» (1980), «Сдвиг власти» (1990). Уже в первой части трилогии — в работе «Футурошок» — Э. Тоффлер высказывает предположение, что в развитии общества ведущая роль принадлежит техносфере, что «технология является великим, ревущим двигателем перемен» [12, с. 21]. Первая волна цивилизационных изменений, по Э. Тоффлеру, основана на аграрной культуре, Вторая волна — на индустриальных технологиях, цивилизация Третьей волны связана с информационными технологиями.

Постановка Э. Тоффлером вопроса о роли техносферы актуализирует сложный спектр мировоззренческих проблем о формах и пределах воздействия техники и технологий на социальный прогресс, ставших предметом ожесточенных дискуссий, которые оставим за пределами настоящей работы. В контексте предмета нашего исследования отметим, что явления «волн» описываются О. Тоффлером как взрывное рождение совершенно новой цивилизации, имеющей собственный «цивилизационный код», расшатывающий структуры предыдущей цивилизации. Каждая очередная «волна» является грандиозным поворотом истории, величайшей трансформацией всех форм бытия [13, с. 91].

В отличие от Д. Белла, Э. Тоффлер считает, что Третья волна представляет собой не продолжение индустриального общества, а радикальную смену направления движения. Расшатывается «цивилизационный код» (или «культурная матрица») индустриальной цивилизации, основанный на шести взаимосвязанных принципах: стандартизации, специализации, синхронизации, концентрации, максимизации, централизации. «Старые способы мышления, старые формулы, догмы и идеологии, — пишет Э.Тоффлер, — несмотря на то, что в прошлом они процветали или были весьма полезными, уже не соответствуют больше фактам» [13, с. 21–22]. Похожую мысль высказал академик В. С. Степин, который считает, что «постиндустриальное развитие... не является простым продолжением техногенной <индустриальной> цивилизации. Его, скорее, следует интерпретировать как начало нового, исторически третьего (по отношению к традиционному и техногенному) этапа цивилизационного развития» [11, с. 10].

В качестве технологической основы современного общества, по мнению Э. Тоффлера, выступают уже не индустриальные, а информационные и телекоммуникационные технологии, осуществляется переход от механических и электрических средств преобразования информации к электронным, основой новой техносферы становится электроника и «прогрессирующая компьютеризация (или информациолизация) общества». «Самым важным (и неистощимым) сырьем для цивилизации Третьей волны станет информация», которая перестроит систему производства, образования, научных исследований и средств массовой информации [13, с. 560]. Электронные технологии предоставят возможность для организации «гибкого производства» («электронная фабрика»), для самостоятельного получения необходимых сведений и работы дома («электронный коттедж», «цивилизация организованная вокруг дома»), «университет вместо предприятия станет центральным звеном цивилизации» [13, с. 340, 563].

Таким образом, можно считать, что с работами Э. Тоффлера связано появление новой идеологемы постиндустриальной парадигмы — информационного общества. Однако сам термин «информационное общество» был введен в научный оборот в 80-е годы XX столетия фактически одновременно Ф. Махлупом и Т. Умесао в США и Японии, что положило начало теории, развитой такими известными западными авторами, как Д. Ж. Несбитт, Й. Масуда, Т. Стоуньер, Р. Катц. Благодаря работам японского футуролога Е. Масуды, концепция «информационного общества» окончательно утвердилась в качестве ведущей доктрины западной социологии. Близкая позиция высказана американским бизнесменом и публицистом, советником ряда ведущих американских корпораций Д. Ж. Несбиттом в книге «Мегатренды. Десять новых тенденций, преобразующих нашу жизнь» (1984), которая на протяжении многих лет фигурировала в списке бестселлеров изданной в США нехудожественной литературы.

В современном обществоведении все большее признание получает точка зрения, согласно которой состояние и уровень развития цивилизации и культуры в конечном счете определяются уровнем и объемом доступных данному социуму информации и знаний как основной социокультурной ценности. В развитом информационном обществе, основанном на всеобщей информатизации, производстве и потреблении высокотехнологичных информационных услуг, главным детерминантом общественного прогресса становится знание, и прежде всего научное знание, выступающее в качестве важнейшего ресурса наряду с природными и трудовыми ресурсами, другими формами существования капитала. Поэтому развитое информационное общество называют также обществом, основанном на знаниях («knowledge society», «knowledge-value society»), или «экономикой знаний» (knowledge-based economy).

Термины «постиндустриальное общество», «информационное общество» и «общество знаний» получили широкое распространение в современной экономической, философской, социальной литературе и заняли прочное место в лексиконе ученых, представителей бизнеса и политических деятелей. Тем не менее, среди ученых пока нет единого мнения о том, как соотносятся эти понятия. Нередко «постиндустриальное общество» и «информационное

общество» рассматриваются фактически как синонимы. Известный белорусский исследователь А. А. Лазаревич, наоборот, считает, что «классический постиндустриализм и теория информационного общества — это разные сценарии общественного развития» [7, с. 35]. В кандидатской диссертации О. В. Домакур (Минск, 2014) понятиями «сервисная экономика», «информационное общество», «общество знаний» предложено обозначать три этапа развития постиндустриального общества: первый или низший этап характеризуется ростом сервисизации (сферы услуг), второй или средний — информатизацией производства, третий или высший — развитием, основанным на инновациях и всеобщей информатизации [3, с. 3–4]. В этой связи возникает вопрос: обязательна ли именно такая последовательность постиндустриального развития для конкретной страны. Представляется, что целесообразнее рассматривать эти понятия не в плоскости «этапов», а для характеристики различных проявлений процесса постиндустриальной трансформации. Известно, что по уровню сервисизации Беларусь отставала от России и Казахстана, но обгоняет их по экспорту информационных услуг.

В этой связи отметим точку зрения известного российского исследователя В. Л. Иноземцева, который считает, что в условиях постиндустриального развития «производство и потребление информации тесно переплетаются со сферой услуг, и жесткое разграничение этих секторов невозможно» [4, с. 113]. По мнению этого автора, следует иметь в виду также и различия методологического характера: если в центре внимания сторонников постиндустриализма находится общество как социальное целое, то концепции информационного общества и общества знаний апеллируют только к одной из сторон социума, в частности к рассмотрению эволюции человечества сквозь призму прогресса знания [4, с. 102–103].

По мнению видных западных исследователей Р. Робертсона, М. Кастельса и многих других, в основу новой научной парадигмы общественного развития должен быть положен принцип выделения эволюционно-информационных стадий или информационно-технологических революций (ИТР), приведших к появлению новых информационных технологий как способа воспроизводства и передачи целесообразной информации. В соответствии с этими методологическими основаниями выделяют шесть циклов человеческой истории: возникновение осмысленной речи и языка; появление письменности; изобретение книгопечатания; открытие электричества и появление СМК; изобретение ЭВМ, микропроцессорных технологий, персональных компьютеров, компьютерных, телекоммуникационных, космических сетей связи и передачи данных; развитие общемировой информационной и коммуникационной сети Интернет, формирование мирового виртуального пространства.

Рассмотренный методологический прием представляет интерес в связи с тем, что позволяет подвести под концепцию постиндустриального развития эмпирический фундамент. Пятая информационно-технологическая революция вызвала столь существенные перемены в развитии общества, что для описания этого нового состояния появились теоретические модели постиндустриального и информационного общества. В рамках этого этапа индустриальное общество достигает в своем развитии апогея и создается необходимая информационно-технологическая основа для формирования в процессе шестой информационно-технологической революции информационного общества как технологического базиса постиндустриализма, что знаменует переход к развитию, основанному на инновациях, всеобщей информатизации, повышении наукоемкости производства, и в совокупности обозначается понятием «общество знаний».

Рассмотрение информационного общества в качестве технологического базиса постиндустриального развития имеет место в получившей широкое признание и опубликованной в сокращенном варианте на русском языке работе М. Кастельса «Информационная эпоха: экономика, общество и культура» (М., 2000) (в оригинале: *Information Age: Economy Society and Culture Vol. I–III*. Oxford Blackwell Publishers, 1996–1998). Хотя информация всегда выступала важнейшим фактором развития, в собственно

информационном обществе информация начинает играть особую роль. В целях фиксации этого отличия М. Кастельс предложил настоящий этап развития обозначать как «информационное общество» и выделил три его универсальных признака, проявившихся, по его мнению, в разнообразных культурных контекстах.

Во-первых, считает М. Кастельс, имеет место новая технологическая природа производства: сегодня «возможно превращение информации как таковой в продукт производственного процесса» в виде самого процесса анализа и обработки информации, и в виде устройств для обработки информации [5, с. 81–82]. Во-вторых, осуществляется глубокая трансформация организации производственного процесса: что проявляется в переходе от стандартизированного массового производства к гибко перестраивающемуся в соответствии с требованиями потребителя; от вертикально интегрированной организации к горизонтальным сетевым взаимосвязям («сетевое общество», «сетевое предприятие») [5, с. 159, 171–172]. В-третьих, возникает глобальная экономика, «способная работать как единая система в режиме реального времени и в масштабе всей планеты» [5, с. 105].

Таким образом, феномен информационного общества рассматривается в работе М. Кастельса как формирование нового способа производства общественного богатства посредством воплощенных в технологии знаний, на основе компьютерно-информационной базы труда и новых форм его организации. В информационном обществе информация и знания становятся важнейшим экономическим ресурсом и главным продуктом, а производство и потребление информации – основным видом деятельности и главным фактором общественного развития. Самым очевидным признаком информационного общества является интенсивное развитие отраслей, связанных с производством, обработкой, передачей информации, т. е. формирование так называемого четвертичного сектора общественного производства — сектора информационно-коммуникативных технологий (ИКТ), включая отрасли производства ИКТ, торговли ИКТ, услуг ИКТ. Важным показателем уровня развития страны соответственно выступает доля ИКТ в структуре ВВП.

Вместе с тем, при определении степени продвижения конкретной страны по пути постиндустриального развития возникают проблемы методологического характера, так как отсутствует общепринятая методика оценки глубины происходящих изменений, что ведет к разным выводам. Это можно продемонстрировать на белорусском фоне. В защищенной в 2014 году кандидатской диссертации О. В. Домакур «Постиндустриальное общество: система отношений, закономерности становления и развития» (Минск) предложена методика исследования, основанная на использовании индекса развития постиндустриального общества (ИРПО), который рассчитывается как средняя величина из трех субиндексов: информатизации, сервисизации и общества знаний. Достоинство этой методики заключается в ее системном характере: она основывается на трех критериях — технологическом (информационное общество), экономическом (сервисная экономика), социальном (общество знаний) и предлагает количественные показатели измерения каждого из этих параметров [3, с. 5].

Расчет индекса развития постиндустриального общества (ИРПО), проведенный О. В. Домакур по данным 44 стран мира, привел к следующим выводам. На высшем этапе (развитие, основанное на инновациях и всеобщей информатизации) находятся Германия, Дания, Израиль, Корея, Нидерланды, США, Финляндия, Швеция, Япония. На среднем (информатизация производства) — Австралия, Австрия, Бельгия, Великобритания, Ирландия, Испания, Канада, Новая Зеландия, Португалия, Норвегия, Франция, на низшем (формирование сервисной экономики) — Аргентина, Беларусь, Казахстан, Польша, Словакия, Турция, Чили. Таким образом, Республика Беларусь оказалась на 32-м месте, в группе со средним уровнем сервисизации, низким уровнем информатизации, но высшим образовательным уровнем [3, с. 4–5].

Действительно, по индексу уровня образования Беларусь сопоставима с наиболее развитыми странами Европы. Доля работников с высшим и средним специальным образованием в общей численности работников организаций увеличилась с 41,2 % в 2000 году до 51,9 % в 2014 году. Об эффективности использования страной знаний в целях

развития свидетельствует показатель индекса экономики знаний. Согласно отчету Всемирного банка за 2012 год, Беларусь заняла 59-е место в рейтинге из 146 стран, переместившись по сравнению с 2000 годом на 11 позиций вверх [9, с. 6–7]. Однако нельзя не заметить, что в последние десятилетия в Республике Беларусь создана развитая «третичная» сфера экономики — сфера услуг и к настоящему времени произошли существенные изменения в структуре ВВП. Если в 1990 году соотношение производства товаров и услуг в ВВП страны составляло, соответственно, 68,9 % и 28,5 %, в 2010 году — 46,3 % и 40,9 %, то в 2017 году — уже 39,5 % и 60,5 %. Увеличение удельного веса сферы услуг во многом совпало с коммерсализацией ее отраслей, заменой значительной части бесплатных услуг платными. В республике появились специфические услуги, присущие рыночной экономике: деловые, банковские, финансовые, страховые, риелторские, юридические. Растет спектр и уровень информатизации знаниеемких услуг в сфере здравоохранения, образования, консультационных и профессиональных, социальных и управленческих услуг.

Представляется, что в выводах О. В. Домакур, сделанных на 2014 год, недостаточно учтено также и то, что стремительное информационно-коммуникативных технологий уже тогда во многом определило развитие экономики Беларуси и в стране успешно осуществлялось формирование ее «четвертичной», или информационной сферы. Начиная с реализации Государственной программы «Электронная Беларусь» — программы информатизации Республики Беларусь на 2003–2005 годы и на перспективу до 2010 года — страна уверенно продвигалась по пути информатизации, интенсивно формировались правовая основа и государственная политика информатизации, национальная информационно-коммуникационная инфраструктура.

По оценке видных белорусских ученых — известного специалиста в области информационных и космических технологий С. В. Абламейко (ректора БГУ в 2008–2017 гг.) и заместителя генерального директора Объединенного института проблем информатики НАН Беларуси В. В. Анищенко, сделанной еще в 2012 году, можно говорить о формировании в стране основ информационного общества [2, с. 4]. Успехи Беларуси признаются западными экспертами. В глобальном рейтинге Международного союза электросвязи по развитию информационно-коммуникационных технологий республика поднялась с 50-го места в 2010 году на 36-е в 2015 году, опередив все страны СНГ по степени готовности к информационному обществу [10, с. 6]. За Беларусь закрепляется репутация ведущей «ИТ-страны» восточноевропейского региона, отмечаются продвижения белорусских ученых по самым передовым направлениям развития ИКТ — искусственного интеллекта, больших чисел, технологии блокчейн.

Таким образом, сегодня структура национальной экономики Республики Беларусь приближена к постиндустриальному обществу. Вместе с тем, пока недостаточно осуществлена технологическая трансформация производственной сферы и по сравнению со странами — технологическими лидерами остается низким показатель наукоемкости ВВП. По уровню производительности труда Беларусь отстает от Европейского союза в 4–5 раз. Энергоемкость ВВП Беларуси в 1,5–2 раза превышает показатели западноевропейских стран. Среди рисков для национальной безопасности Беларуси отмечается также недостаточное финансирование инновационной деятельности, что создает угрозу дальнейшего технологического отставания от западных стран на витке информационного развития. Доля затрат на НИОКР в ВВП страны остается низкой — 0,5 % за 2015 год, что ниже порога экономической безопасности, определенный в Концепции национальной безопасности в 1 %. Между тем, страны — технологические лидеры поддерживают показатель наукоемкости ВВП на уровне 2,7–4,5 % [9, с. 7–8].

Благосостояние белорусских граждан также пока не достигло уровня жизни развитых стран. Согласно Докладу Программы развития ООН 2015 года, среди 188 стран мира Беларусь вошла в группу стран с высоким уровнем человеческого развития и по индексу человеческого развития переместилась с 68-го места в 2000 году на 52-е, опережая

практически все страны СНГ, кроме России (49-е место). Вместе с тем, хотя за период 2000–2015 года ВВП на душу населения по паритету покупательной способности увеличился в 3,9 раза (с 4,7 до 18,2 тыс. долл. США), по этому показателю Беларусь пока входит в число стран со средним уровнем дохода [9, с. 5]

В условиях глобализации мировой экономики, ужесточения конкуренции на внешних рынках и развития мирового экономического кризиса белорусское государство оказалось перед необходимостью разработки идеологического обеспечения стратегии постиндустриальной модернизации страны, определения механизмов получения конкурентных преимуществ для национальной экономики и вхождения в систему глобального разделения труда. Важность этой проблемы для Беларуси обусловлена высокой экспортной ориентированностью национальной экономики, взаимосвязанностью темпов ее роста с динамикой стран — торговых партнеров и, соответственно, более значимым влиянием глобальных негативных экономических тенденций на развитие республики.

В процессе уточнения задач модернизации при разработке Национальной стратегии устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 года, принятой в 2017 году, были проанализированы глобальные тенденции и риски, разработано политико-идеологическое обоснование модели постиндустриального развития страны, адекватное вызовам времени и имеющимся возможностям. Движение Беларуси к постиндустриальному обществу на современном этапе реализуется как стратегия формирования информационного общества и экономики знаний с развитым высокотехнологичным сектором — цифровой экономикой и обеспечение для национальной экономики конкурентных преимуществ по ряду приоритетных направлений: индустрия информационно-коммуникационных технологий; атомная и возобновляемая энергетика; био- и нанотехнологии; фармацевтическая промышленность; приборостроение и электронная промышленность [10, с. 41, 52]. Ядром инновационно ориентированной экономики станут высокотехнологичные производства, создаваемые в Индустриальном парке «Великий камень», Парке высоких технологий, НАН Беларуси и других инновационных научно-технологических структурах

В политико-идеологической доктрине белорусского государства ускоренному созданию информационного общества и цифровой экономики отводится роль необходимого инструмента в достижении национальной экономикой конкурентных преимуществ на передовых направлениях развития ИКТ. В контексте процессов глобализации представляется, что стратегия постиндустриальной модернизации, избранная политической элитой Беларуси, перспективна для страны с малой открытой экономикой, которая не имеет значительных природных ресурсов, но обладает высоким уровнем развития человеческого потенциала и достаточно развитой материальной базой для проведения исследований в отдельных ведущих областях современного фундаментального и прикладного знания.

Исходя из изложенного выше, можно сделать следующие выводы:

Благополучие восточноевропейских наций в современном мире во многом зависит от возможности их политических и интеллектуальных элит осваивать постиндустриальную модель развития, правильно оценивать ее ресурсы и ограничения в контексте социокультурной специфики страны и ее национально-государственных интересов, разрабатывать стратегию формирования предпосылок для вхождения в новый постиндустриальный цикл цивилизационного развития и систему глобального разделения труда.

Опыт изучения постиндустриальной трансформации, нашедший отражение в западном обществоведении в концепциях информационного общества и экономики знаний, представляется значимым, но очевидна также необходимость его адаптации к социокультурным особенностям развития восточноевропейского региона и национально-государственным интересам отдельных стран. Вместе с тем эти теории подтверждают, что основные контуры нового цивилизационного этапа развития уже достаточно отчетливо

проявились в различных постиндустриальных практиках и что они определяют вектор развития в XXI веке и перспективные направления дальнейших междисциплинарных исследований новых трендов человеческой истории

Концепции «информационного общества» и «экономики знаний», сформировавшиеся в русле парадигмы постиндустриального развития, остаются пока лишь различными моделями интерпретации реальных процессов. Разработанные на основе изучения процессов, связанных с информационно-технологической революцией 70–90 годов XX века, эти концепции фиксируют и объясняют отдельные стороны современных постиндустриальных трансформаций, но пока ни одна из них не может претендовать на роль новой обществоведческой парадигмы или глобальной теории, какой можно считать концепцию постиндустриального развития.

Литература

1. Абламейко, С. В. Информационное общество в Беларуси: наука и образование [Электронный ресурс] / С. В. Абламейко, В. В. Анищенко // Комплексная защита информации : XVII Междунар. науч.-практ. конф., Суздаль, 15–18 мая 2012 г. / Нац. акад. наук Беларуси. –Режим доступа: <https://www.bsu.by/Cache/pdf/451073.pdf>. – Дата доступа: 30.12.2019.
2. Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования [Электронный ресурс] / Д. Белл ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 2004. –Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/1805599/page:3/>. –Дата доступа: 23.12.2019.
3. Домакур, О. В. Постиндустриальное общество: система отношений, закономерности становления и развития / автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / О. В. Домакур. –Минск, 2014. –25 с.
4. Иноземцев, В. Л. За пределами экономического общества / В. Л. Иноземцев. –М. : Academia, 1998. –640 с.
5. Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. –М. : ГУ ВШЭ, 2000. –608 с.
6. Крюков, Л. М. Национальный отчет о человеческом развитии за 2003 год / Л. М. Крюков // Белорусский экономический журнал. –2004. –№ 1. –С. 118–122.
7. Лазаревич, А. А. Теория и практика постиндустриальной модернизации на евразийском пространстве / А. А. Лазаревич // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. Международный научно-аналитический журнал. –2012. –№ 12. –С. 33–41.
8. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 г. / Национальная комиссия по устойчивому развитию Респ. Беларусь ; редкол.: Я. М. Александрович [и др.]. –Минск : Юнипак, 2004. –200 с.
9. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://yandex.by/search/?text=137.%09Национальная%20стратегия%20устойчивого%20социально-экономического%20развития%20Республики%20Беларусь%20на%20период%20до%202030%20года%20&lr=158&clid=958>. – Дата доступа: 21.11.2019.
10. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2016–2020 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.economy.gov.by/uploads/files/Programma-2020.pdf>. –Дата доступа: 20.10.2019.
11. Степин, В. С. Исторический вызов и проблема общенациональной идеи / В. С. Степин // Реформаторские идеи в социальном развитии России. –М. : Акад. наук, 1998. –С. 5–23.
12. Тоффлер, А. Футуришок / А. Тоффлер. –СПб. : Лань, 1997. –464 с.
13. Тоффлер, Э. Третья волна / Э. Тоффлер. –М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. –784 с.

4.9. Visual Tactility in the Information Cultural Sphere

4.9. Визуальная тактильность в пространстве информационной культуры

*Существует лишь один шанс из миллиарда,
что наша реальность подлинная*

Илон Маск

*Человек – книга. Правда некоторые состоят
всего из одной страницы... и та ВКонтакте*

Пользователи всемирной паутины

XXI столетие актуализирует целый спектр проблем в рамках гуманитарного знания, который инициирует процессы смены кумулятивной парадигмы на когнитивные паттерны флуктуаций, творческих визий, креативности и неординарности мышления.

Следует отметить вклад той личности, которая подарила человечеству возможность разместить «мир у себя на ладони» – речь пойдет о новаторе, философе современности и ментальном одиночке Стиве Джобсе. Избавиться от статуса успешного человека и вновь обрести легкость и сомнение новичка. Как странно слышать эти слова, когда сомнение превосходит опыт, а сила и знания уступают место мощи авторитета. Фигуры-маяки, лица, чей образ навсегда запечатлен оттиском Вселенной, ибо своей надрывностью они предвосхищают время и вечность. Для них ценен миг, избыточность мига. Владеть осознанием возможности своего падения и быть еще сильнее. Эти имена – не имена тиражей и модных постов. Сократ, Дж. Арчимбольдо, Дж. Бруно, И. Гутенберг... В этом же ряду стоит фигура и Стива Джобса.

Важнейшая характеристика человеческой сущности – феномен людей вне толпы. Джобс – творец проблемы, которая становится предпосылкой к созданию и изменению вещей, а впоследствии, к изменению мировосприятия в пространстве социальных, религиозных, ценностных экспликаций бытия. Такие люди снимают предельность с традиции, прорывают время и себя, и уже одним этим актом заставляют инертное большинство внимать их действию, т.к. игнорировать события подобного рода невозможно.

Через фигуру Стива Джобса раскрывается философский глоссарий немецкого мыслителя Ф. Ницше. Джобс олицетворяет мощное высвобождение культуры Дионисия – культуры натиска, падения, взлета и саморазоблачения; так, перед выпускниками Стэнфорда в 2005 году он произнес знаменитую речь, сравнимую по эмоциональности и чувственно-интеллектуальному наполнению с легендарным выступлением Мартина Лютера Кинга «У меня есть мечта».

Джобс предлагает словарь технических инноваций, которые детерминируют рождение гуманитарных смыслов, например, компьютер запускает механизм формирования сложных коммуникационных сетей и проектов, которые инициируют трансформации жизненного пространства и повседневности индивидуального человеческого «Я». Однако не стоит заблуждаться, что успех, который сопутствовал этому изобретателю, приобрел статус непоколебимости в его духовных поисках. Джобс становится носителем сложной хиазмы взаимоотношений между прагматизмом, финансовым благополучием и чувством одиночества, инаковости, поиска основания в Боге: в одном из интервью он как-то заявил, что не желает быть самым богатым человеком на кладбище (The Wall Street Journal, 1993).

Размышления о жизни приводят его к глубокому осмыслению фундаментальных оснований, который и составляют суть экзистенции индивида, так материальные вещи, которые мы упускаем, еще можно найти, заработать, отыскать. Но есть одна вещь, которую никогда не найдешь, если ты ее потерял – это жизнь. Настоящим богатством Джобс считал воспоминания, связанные с любовью, которые должны следовать за вами, сопровождать вас, давать силы идти дальше за горизонт ваших грез и мечтаний. Именно воспоминания или память о предмете (вещи) составляют суть опыта – воззрения, о которых упоминает в XVI

веке английский философ, материалист и представитель эмпиризма – Т. Гоббс. Стив Джобс расширяя границы опыта (гносеологического, аксиологического, онтологического), стал непосредственным носителем этого нового опыта жизни.

Фигура С. Джобса – это еще и яркое проявление активного типа нигилизма по Ф. Ницше. Именно данный тип отрицания составляет основу преодоления себя, выход, прорыв из костной инертной массы большинства, стереотипно мыслящей и предсказуемой в своих поступках и решениях. Джобс – парень не из этой категории: «все, что становится обыденным, мало ценится» (Вольтер).

Активный нигилизм наполнен креативностью, неопределенностью, искусством поливариативных интерпретаций. Побеждает тот, кто способен из разного количества фрагментов своего опыта соединить и синтезировать в нечто новое, вследствие того, что креативность раскрывается посредством пережитого, а всякое истинное познание переходит в переживание и наоборот. Человек способен видеть в реальности больше, чем она представляется ему в чувственно-рациональном содержании. Они толкают человечество вперед, т.к. демонтируют предельность своего существования в заданных рамках традиции как нормы и выходят в пространство неопределенности, риска и творческой инновации – ризомы. Преодоление, разрыв с собой, чтобы обрести новое, способность осуществить то, что большинство считает невозможным – оставаться голодным, оставаться безрассудным и изменять мир!

Одним из глубоких инструментов постижения дихотомических оппозиций «Я» / «Мир», «Я» / «Ничто» выступает метод визуализации, поиска перевода вербально-звуковой системы в пространство образно-метафорического стиля, в котором обнажаются пласты плюральности смыслов, множественного характера их интерпретации: творимое и творящее человеческое действие следует равноправно рассматривать в ряду таких культурных медиаторов, как знак, слово, символ, миф» [5, с.375]. Действие не только их порождает, но и само становится знаком, текстом, символом. Визуальность фиксирует способность слова, действия, образа к выходу за пределы лингвистической реальности, к разрушению бинарных оппозиций означаемое\означающее и к формированию инобытия, инореальности, сопряженным образом связанных с экранной культурой и виртуализацией действительности. Наличное, явленное бытие порождает в акте визуального творящее со-бытие. Так, японская техника «абуридаси» представляет собой процесс, благодаря которому невидимый рисунок может проявиться только при нагревании. Спрятанное, потаенное выявляет себя через физический процесс, т.е активность (действие). Данный метод стал основой рекламной компании актеров, портреты которых на афише проявлялись только после нагревания (1809 г) [4].

Визуальность объединяет аффективную и волевую компоненты, ибо мысль, по выражению Л. Выготского, представляет собой единство аффекта и интеллекта [5]. Таким образом, для понимания продуктивного мышления недостаточно классической формы рациональности: требуется ее расширение. Так, испанский философ Х. Ортега-и-Гассет предлагал видеть за мыслью живую страсть. Визуальные средства способны наполнить рациональное сверхчувственным, бессознательной архитектурой познания. В этой связи ярким примером выступает выставка в музее Гуггенхайма в Бильбао (Испания). Возле входа посетителей встречает гигантский паук-водомерка: оказавшись под ним, невольно осознаешь зыбкость и бренность бытия, обнажаясь «песчинкой в океане».

Феномен визуального выражается демонтажем дихотомической пары «предельность/снятие предельности». Данная бинарная оппозиция актуализирует принцип избыточности, которая ярко предъявляет себя в условиях смены классической философской парадигмы на постклассическую. Так, попытки разрушения предельности сопряжены с процессом исчерпаемости, порой, несостоятельности действия рациональности в условиях флуктуации и бифуркации сознания отдельного субъекта, социума, истории, морали (этических канонов), реализации политико-идеологических визий, релятивизма истины –

основных характеристик, которые реализуют свое присутствие в пространстве визуальных практик.

Принцип избыточности стал своего рода «маркером» новых социокультурных стратегий, особенно ярко проявивших себя в пространстве виртуальной реальности [1;6]. Эксперименты в технологической сфере предложили новый формат коммуникаций, поведенческих моделей, ценностных предпочтений, новой «унификации и серийности». Естественно, что традиционное видение предельного стало испытывать мощный духовный шторм и натиск. Метафорически выражаясь, эра Джобса подарила культуре Дионисия «второе дыхание» т.е., Ф. Ницше вновь доказал неисчерпаемость своих смыслов.

Феномен визуальной тактильности принадлежит к числу временного, зыбкого, прорывающего границы предельности – границы между возможным и невозможным. Данный гуманитарный концепт детерминирует переход непроходимой границы и сопряженным образом связан с понятием трансгрессии – одного из ключевых в области социокультурных визий постмодерна [5]. Концепция трансгрессии открывает возможность «непозитивного утверждения»: так, согласно взглядам М. Фуко, речь идет не о каком-то всеобщем отрицании, речь идет об утверждении, которое ничего не утверждает. Этот постулат часто находит свое отображение парадигме виртуального киберпространства («социальные сети», «новости Facebook-контента» и т.п.) Новизна смыслов по отношению к предыдущему состоянию обладает статусом и энергией отрицания. Следовательно, феномен трансгрессии представляет выход за рамки наличного (действительного), к тому, что в настоящей системе отчета мыслится как «невозможное», поэтому данное понятие актуализирует свое действие в пространстве информационной культуры.

Сущность визуального содержит в себе практики поливариативного характера, которые порой могут быть рассмотрены в пространстве амбивалентности, т.е., проявляя свою актуальность в крайних полюсах накопленного знания, а также путем рефлексии аксиологического, онтологического, праксиологического, экзистенциального модуса.

Многие достижения культурной направленности в области искусства, взаимоотношений в системе человек-предмет инициируют механизм выведения человека за «скобки» бытия, востребованной оказывается способность «забыть себя» (аналогия с восточными визиями), формируются идеи, в соответствии с которыми, например, «пятно» может представлять большую ценность, чем непосредственно субъект (В. Кандинский). В таком случае трансформируется само понятие объекта посредством введения новых концептов, таких как «внутренний объект» (Мондриан) или «чистые ощущения» (К. Малевич).

Принятие подобных творческих поисков в истории ряда стран сопровождалось глубинными флуктуациями, репрессивной тотальностью, катастрофическим мунковским криком. Вспомним обвинения нацистской идеологии в отношении творений абстракционистов, определившей их «дегенеративным искусством», или «бульдозерную выставку» в московском Манеже (60-е годы XX ст, СССР). Сложность заключается в том, что весь предыдущий опыт прошлой традиции в своей основе представляется комплексом предпосылок, от которых нужно отвернуться, чтобы стать, то есть сотворить нечто новое. В таком случае философия определяется в контексте постоянного отрыва от этой истории, чтобы творить новые концепты, которые лишь вливаются в нее, а не проистекают из нее.

Визуальность обрамляется характеристиками внесистемности, распредмечивания, демонтажа семантической пары означаемое / означающее. Движущей силой выступает актуализация феномена вне-предельности, парадигмы гуманитарной направленности, которая включает в себе механизмы, направленные на снятие границ предельного.

Естественно, что такие новации активно стали влиять на сферу духовно-этических парадигм, изменяя последнюю, погружая духовность в «переоценку ценностей». Так, с одной стороны, сегодня большой популярностью пользуются фотографии, сделанные по принципу «селфи», сформировалась новая субкультура, которая все чаще разрушает предельность традиции и способствует переводу поведенческой аномалии в статус

социальной и культурной нормы (фотоснимки с некорректными жестами). Такие действия уже не вызывают общественного порицания и аутоцензуры, а становятся источником смеха, шуток, прикола. В результате, формируется парадигма «патологии нормальности» (Э. Фромм). Как следствие, реальность дополняется действиями, которые получают легитимацию в гуманитарном пространстве.

С другой стороны, инновации в технологической индустрии актуализируют проблематику аксиологического модуса бытия. В этой связи следует вспомнить проект «Removed» художника Эрика Пикерсгилла (штат св. Каролины, США): реальность дополняется духовной травмой, формируя, таким образом парадигму «присутствие отсутствия»: удаление «гаджетов» из повседневности индивида обнажили тотальную зависимость человека от них: просмотр смартфона ритуализировал социокультурную обыденность, придав сакральность действиям, которые стали соперничать, например, с культом семьи (прогулки с детьми, общение с любимым) [8].

Следует также отметить работу фотографа Антуана Гейже, который создал серию Sur-fake, где продемонстрировал, как современные смартфоны «высасывают души» своих владельцев: человек оказывается неспособен расстаться с техникой, находясь в музее, кафе, встречаясь с друзьями: серийность и унификация порождают «одномерного человека» [9].

Рис.2 Фото из проекта SUR-FAKE или «Сюрреалистическая фальшивка» Антуан Гейже (Antoine Geiger) Источник:[9].

Рис.1 Фото из серии «Removed» Эрик Пикерсгилл (Eric Pickersgill) Источник:[8].

Технологический бум парадоксальным образом погрузил индивида в «многоголосую немоту» и вакуум экзистенциального одиночества в условиях популярности экранной культуры.

Одним из основных признаков современного общества является стремительное развитие компьютерных информационных технологий и систем телекоммуникаций. Интернет перестал быть просто системой хранения и передачи сверхбольших объемов информации и стал новым модусом нашей повседневной реальности. Так, Ж. Бодрийяр пишет: «Человеческое, слишком человеческое и функциональное, слишком функциональное действуют в тесном сообщничестве: когда мир людей, оказывается, проникнут технической целесообразностью, то при этом и сама техника обязательно оказывается, проникнута целесообразностью человеческой – на благо и во зло». Слишком тесны взаимосвязи реальности и киберпространства [1]. И если киберпространство не может существовать без реальных людей, то люди могут обойтись без киберпространства [4;6].

Изучение киберпространства, как пространства социального, с одной стороны, подразумевает анализ содержания, следовательно, работы с гипертекстом, с другой стороны – изучение связи киберпространства и реальности [1]. В результате, пребывание в виртуальной реальности для человека может привести к смещению реального и нереального, объективного и субъективного, то есть результирующий образ внешнего мира носит смешанный, диффузный характер, что приводит к возникновению нетипичных для реальной социальной действительности поведенческих проявлений.

Таким образом, феномен визуального пронизан идеей выхода за пределы бытийного, вне-онтологичного, в котором понятие «ничто» актуализируется в пространстве гиперреальности, удвоения наличного бытия, предъявленного субъекту [2;5]. Дополнительным средством коммуникации в этой связи выступают невербальные техники, связанные с использованием звуковой комбинаторики, видео-слайдов, кинетических форм, оптических эффектов [2].

Визуальность инициирует столкновение нескольких модусов одновременно: онтологического, антропологического, эстетического. Формируется полифония явленного, где возможным становится нелинейность процессов, а-центрация пространственная и перспективная, бифуркационные разломы индивидуального «Я» и коллективного сознания. Существующие новации в области создания технологий XXI века позволяют проводить эксперименты с образом, словом, текстом, что в новых реалиях информационной культуры, инициирует процесс выхода в область эклектики визуального, например, через синтез медийного опыта и практик фотоискусства. Так, работы одного из самых дорогих фотографов в мире Андреаса Гурски составляют визуальный ряд из абстрактных геометрических образцов-«паттернов» одушевленных и неодушевленных предметов, что рождает реальность путем фотоувеличения [2]. Медийные события, природные, урбанистические, интерьерные ландшафты абстрагируются, например, до параллельных друг другу горизонтальных полос. В результате, создается двойственный эффект: отсутствие в природе подобных прямых линий и сверхвыразительность изображения, формируя явление гиперреальности – работы РейнII (1999), Кувейт, Биржа (2000), Дубай II (2007) [2].

Сущностная природа визуального носит ярко выраженный характер избыточности. Благодаря технологическим практикам работы с образом, действием, событием, избыточность переводится в визуальный ряд, который манифестирует преодоление предельности и выход за границу данного предела, «во вне»: ритм и темп информационных потоков действительности оказывается настолько стремительным, что слово слог разбивает, нарушает синхронию и фрустрирует, «запаздывает». Еще древнекитайский мудрец Чжуан-цзы в афористическом стиле продемонстрировал назначение слова в жизни человека в притче: «Ловушка нужна для ловли зайцев. Поймав зайца, забывают про ловушку. Слова нужны, чтобы поймать мысль: когда мысль поймана, про слова забывают. Как бы мне найти человека, забывшего про слова, – и поговорить с ним!» [7, с.256]. В этой связи уместно вспомнить еще один пример из восточной визии (древнекитайской гуманитарной традиции),

в которой фундаментальное понятие «дао» раскрывается следующим образом: «дао, проявляя себя, уже не дао; слова, становясь логически выведенными суждениями, не достигают правды не-мыслимого» [7, с.263].

Рефлексия по данной проблематике в «эру планшета Стива Джобса» была представлена на одной из площадок архитектурного пространства (11-я Венецианская архитектурная Биеннале, 2008 г., на тему: «Вовне: архитектура вне зданий», где организаторы отказались рассматривать архитектуру в стандартном трехмерном объеме: «Архитектура должна идти дальше зданий, вовне, потому что зданий недостаточно» [2].

В результате, выставка ознаменовалась большим количеством экспериментов с применением эффектов визуального. Проект американского архитектора Дэвида Роквелла использует видео, образы культовых фильмов, создавая интерактивное визуальное эссе: «кинематограф – это альтернатива реальной архитектуре – ее двойник в утопическом пространстве экрана. Она свободна от материальных и гравитационных ограничений физической реальности. Ее рамки – это наше воображение и технологии показа фильмов» [2, с.74].

Другая инсталляция Баркова Лейбингера («Номадический сад») заимствует компьютерные программы, визуализирующие динамику частиц. Как следствие, метафорический ландшафт в работе немецкого архитектора предстает в виде кластеров стальных труб, установленных на деревянной панели, что рождает эффект высотности и плотности [2]. Идея номадичности объединяет в себе социально-антропологический вектор: социум раскрывается в аспекте номад-субъектов, которые мобильны в едином глобальном городе. Такой взгляд группы «Кобра» (50-60-е гг.) перекликается с философскими и социологическими теориями М. Маклюэна и ряда других авторов.

Феномен визуального становится основой современных когнитивных исследований, которые объединяют достижения в области нейролингвистики, математики, архитектуры, дизайна, философии. Так, открытие в 1975 году фракталов (бесконечная подобная себе геометрическая фигура, каждый фрагмент которой повторяется при уменьшении масштаба) успешно используется художниками и архитекторами (космология Мэтью Ритчи; перевод двухмерного визуального языка художника в трехмерную модульную конструкцию под названием «Вечерняя линия» – работа Бенджамин Аранда и Криса Лэша) и др [2].

Теоретическое достояние современного культурного ландшафта охватывает исследования в сфере визуального, которые имеют когнитивные связи с киноискусством, психоанализом, феноменом игры (лудологиею), рефлексией относительно арт-презентаций, интернет-искусства, комиксов, и тому подобное.

Визуальная культура как обыденность современного человека характеризуется наличием определенных характеристик (по классификации Н. Мирзоеффа), а именно – глобализацией, высокой скоростью производства и потребления, экранностью, доминированием визуальных медиа, снижением, ограничением критического мышления, вплоть до «культурной атрофии».

Социальные мифы, экономические отношения, идеологические образцы формируют фундаменты социокультурной ткани бытия визуального, потому новейшие вызовы стали толчком к выявлению механизмов исследования визуальных образов. Таким образом, с конца 1980-х годов XX ст. визуальные исследования составляют междисциплинарную науку, в фокусе которой находится методология антропологии, постструктурализма, теории искусства и кино.

Важной составляющей информационного пространства современности является такой концепт как «визуальная тактильность» – «маркер» визуального, который синтезирует традицию, олицетворяющую предельность и парадигму неопределенности, множественности, открытости, анонимности; трансформируется понятие межсубъектной «дистанции» и отношений между субъектом и объектом (предметом); реализуется бунт «слуха против зрения» и, напротив, создаются предпосылки для существования манифеста разрушения, культурного, эстетичного «шока» (работы немецкого арт-галериста Гюнтера

фон Хаггенса); привлечение экрана как определенного продолжения телесного (М. Маклюэн).

Современное визуальное творение – это сочетание искусства и научных достижений, например, работы Хизер Дьюи-Хагборг (США). Кроме того, наслоение изображения («мультипликация», множественность единичного) интерпретируется как «художественный поворот» по В. Митчеллу, который предусматривает возвращение технологически развитыми культурами к определенной мифологии. Статус мифа становится более мощным и наделяется новыми качествами – производится семиотическая эстетика, одна из составляющих визуальной тактильности.

Таким образом, визуальная тактильность – это лингвистическая, мировоззренческая, культурная инверсия, благодаря которой вербальное представление, воображение и передача информации замещается визуальными образами. В этом аспекте философская антропология выделяет важные элементы визуального:

– **понятия** – упорядочивание опыта, который содержится в пространстве языковой экспликации;

– **отношения** – раскрывают взаимоотношения между формами бытия в пространстве и времени;

– **ценности** – аксиологический модус моральных принципов для достижения определенной цели;

– **правила** – регулятор поведения субъектов согласно ценностям визуальной культуры.

Визуальность не только «иллюстрирует» действительность, но и предлагает новаторские, альтернативные концепции не-традиции; посредством выявления характеристики избыточности она выступает гуманитарным инструментом осмысления глубинных, противоречивых историко-политических, идеологических, религиозных событий, пронизанных опытом катастрофы, травмы, где образ, слайд, картинка – избыточно эмоциональны и напряжены. Вот почему данная форма рефлексивных практик, олицетворяемая концептом «визуальной тактильности», становится важной темой в дальнейших исследованиях различных феноменов социокультурного бытия.

Литература

1. Белинская Е., Жичкина А. Современные исследования виртуальной коммуникации: проблемы, гипотезы, результаты. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 165 с.
2. Гринкевич А. Антиархитектура: перезагрузка. *Архидея*. 2008. №11. С. 72–85.
3. Жичкина А. Социально-психологические аспекты общения в Интернете. Москва: Дашков и Ко, 2004. 27 с.
4. Искусство Японии / сост. А.Савельева. Санкт-Петербург: ООО «СЗКЭО «Кристалл», 2009. 240 с.
5. Когнитивный поход. Научная монография / отв. ред. академик РАН В.А. Лекторский. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2008. 464с.
6. Перфильев Ю. Кибергеография. *«Энергия»*, 2003. № 11. С.57– 61.
7. Таранов П. С. 150 мудрецов и философов: в 2 т. Симферополь-Запорожье: «Нарус-М», 2000. 848 с.
8. Фото из серии «Removed» (Эрик Пикерсгилл). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.buro247.ua/culture/arts/removed-photos.html>
9. Фото из проекта «SUR-FAKE» (Антуан Гейже). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://kulturologia.ru/blogs/131115/27173/>

4.10. The Problem of Communication in the Field of Social Protection of Persons With Disabilities

4.10. Проблема комунікації у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю

За оцінками ВООЗ, понад мільярд людей, близько 15% населення земної кулі, мають одну з форм інвалідності і тільки близько 5% з них мають вроджену інвалідність. Чверть з них – це молоді люди, 80% з яких живуть в країнах, що розвиваються. Особи з інвалідністю складають найчисельнішу меншину в світі, але, на відміну від багатьох інших меншин, ця завжди має відкрите членство: кожен з нас може стати її членом в будь-який час внаслідок нещасного випадку, хвороби або старіння. Таким чином, інвалідність є частиною людського існування. У переважній більшості випадків інвалідність вважають наслідком соціальних, економічних чи політичних чинників, аварії або збройного конфлікту. В даний час може існувати більше факторів, які сприяють збільшенню випадків інвалідності, у тому числі забруднення навколишнього середовища, ВІЛ/СНІД та наркоманія.

Інвалідність давно перестала розглядатися як суто медична проблема, під нею все частіше розуміється обмеження соціально-психологічного функціонування індивіда на тлі ряду значущих інститутів, таких як освіта, культура, політика, сім'я і т.д. Ставлення до осіб з інвалідністю завжди було неоднозначним і змінювалося протягом усієї світової історії. Лише у ХХ столітті в світовому просторі стали зміцнюватися ідеї толерантності й рівних можливостей. Однак і в умовах сучасної соціальної реальності зустрічаються різні стереотипи щодо осіб з інвалідністю.

Не існує загальноприйнятого визначення поняття «інвалідність», хоча було багато різних спроб, щоб вивести єдине значення цього слова. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) у своїй Міжнародній класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ) враховує соціальні аспекти інвалідності і не розглядає інвалідність тільки як явище «медичної» або «біологічної» дисфункції. Інвалідність – це будь-яке обмеження або відсутність (внаслідок вади) здатності виконувати діяльність у порядку або в межах, що вважаються нормальними для людини [2].

Основними причинами збільшення кількості людей з інвалідністю, особливо дітей є:

По-перше, зuboжіння значної частини населення, що значною мірою вплинуло на погіршення його здоров'я, а також незадовільний стан довкілля, насамперед викликаний згубними наслідками Чорнобильської катастрофи, травматизм через військовий конфлікт на сході країни, на виробництві і в побуті, зростання злочинності.

По-друге, зростання бідності, в перше чергу серед соціально вразливих верств населення, до яких належать також особи з інвалідністю, що спонукає їх змінити свою психологічну поведінку часто від спостережної, очікувальної та пасивної до вимушеного наполегливого пошуку роботи для отримання доходів на утримання себе і своєї сім'ї. Тобто почав змінюватися розподіл ролей всередині сім'ї – особи з інвалідністю переходять із категорії утриманців до категорії годувальників.

По-третє, люди з інвалідністю належать до соціально вразливих верств населення, які не можуть конкурувати на ринку праці на рівні з іншими особами через свої фізичні чи психічні вади, тим більше, що кон'юнктура ринку праці нині не сприятлива [1].

По-четверте, в нинішніх соціально-економічних умовах, перебудови системи працевлаштування, професійної підготовки, соціального захисту тощо, виникла гостра потреба у наданні допомоги щодо соціально-психологічної адаптації громадян до нових економічних і політичних умов, а також їх реабілітації. Звичайно, в першу чергу це стосується осіб з інвалідністю.

Україна має вирішувати цілий комплекс проблем, щоб сприяти повноцінній інтеграції людей з функціональними обмеженнями у фізичне і соціальне середовище. Такий стан речей передбачає врахування у функціонуванні державного механізму (наприклад, у структурі та спеціалізації медичних, освітніх, культурних, соціальних служб і закладів), виробництві

(задоволення потреб у технічних засобах корекції і компенсації вад, препаратах, спеціальній продукції тощо), будівництві (приспосовування архітектурного простору, влаштування спеціальних споруд і пристроїв), транспорті, спеціалізації громадських організацій, інших сфер людської діяльності. Тому сучасний підхід до розуміння явища інвалідності не обмежується задоволенням потреб та вирішення проблем лише людей з інвалідністю, а стосується і значної частини інших людей, багатьох аспектів соціального та економічного життя.

Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю визначають таке коло проблем, що виникають у осіб з функціональними обмеженнями у зв'язку з їх інтеграцією в суспільство:

1. Проблеми фізичної доступності. Так, у багатьох країнах прийняті стандарти в галузі будівництва громадських споруд і доріг, приватного житла, телефонних будок, туалетів і парків, які можуть бути доступними людям з інвалідністю.

2. Проблеми освіти. У розвинутих країнах сьогодні спостерігається тенденція навчати дітей-інвалідів у звичайних школах, що сприяє інтеграції інвалідів в суспільний простір. Разом з тим, є необхідність у спеціальних методиках, які враховують потреби людей з порушенням слуху, зору, мови. Спеціальне навчання необхідне й для осіб з ментальними порушеннями. Сьогодні спеціальне навчання в Україні – залишається формою здобуття освіти окремими категоріями людей з інвалідністю.

3. Проблеми зайнятості осіб з інвалідністю. Зайнятість забезпечує суспільне визнання, можливості для інтеграції й самоствердження особистості. Активна підтримка людей з інвалідністю має здійснюватись через реалізацію таких заходів, як професійна підготовка, надання позик, субсидій малим підприємствам, укладання спеціальних контрактів і надання привілейованого права на виробництво, оподаткування та ін.

4. Проблеми підтримки прибутків і соціального забезпечення. В Україні розроблено нормативно-правову базу, що забезпечує виплату пенсій з причин інвалідності, пільгове оподаткування громадських підприємств осіб з інвалідністю, пільгове забезпечення ліками, безкоштовний проїзд в транспорті, безкоштовне забезпечення їх засобами пересування. Проте, матеріальна забезпеченість людей з інвалідністю у державі є досить низькою. Причинами цього можна назвати кризове, нестабільне економічне становище, не достатня наповненість бюджету, низька правова та психологічна культура населення по відношенню до даної категорії та ін.

5. Підтримка прав на свободу особистості, особливо в питаннях статевих відносин, шлюбу, материнства і батьківства. Для вирішення даної проблеми пропонується:

- сприяти забезпеченню можливості проживати разом з сім'ями;
- надавати консультаційні послуги по плануванню сім'ї, інформувати про статеві функції організму, а також проблеми, спричинені інвалідністю;
- сприяти зміні негативних стереотипів, особливо відносно дівчат і жінок, у питаннях шлюбу, статевого життя і права мати дітей;
- інформувати осіб з інвалідністю та їх сім'ї про те, як захистити себе від сексуальних та інших форм домагань.

6. Духовно-етичні проблеми. Перспективним є залучення людей з інвалідністю до розвитку культурних цінностей і художньо-естетичної діяльності. Озвучені книжки, друковані видання, написані простою мовою, чіткий формат і кольори для осіб з ментальними порушеннями, адаптовані теле- і театральні постанови для глухих – це великий крок у наданні інформації для тих, хто раніше такої можливості не мав. Заняття хореографією, музикою, літературою, театром, спортом сприяють виявленню здібностей, розвитку творчого потенціалу. Сюди ж відноситься і проблема організації дозвілля і відпочинку.

Перераховані групи проблем людей з інвалідністю не залишаються поза увагою української держави та суспільства в цілому. Так, за даними Міністерства соціальної політики України уряд України приділяє велику увагу виконанню своїх міжнародних

зобов'язань відповідно до Конвенції ООН про права інвалідів. Поступово здійснюються конкретні кроки у напрямі поліпшення життя людей з інвалідністю. Безумовно, ще залишається велика кількість проблемних питань, які потребують вирішення та вжиття відповідних заходів. Йдеться насамперед про створення без бар'єрного середовища, відсутність достатньої статистичної інформації відносно людей з інвалідністю з ураженням органів зору, слуху, опорно-рухового апарату, з розумовою відсталістю і психічними розладами, потребує модернізації й розвитку програмне забезпечення Централізованого банку даних з проблем інвалідності. Та однією з найболючіших проблем і водночас одним з найголовніших завдань для нас нині є забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб із зони проведення АТО, серед яких також є люди з інвалідністю.

Не дивлячись на деякі зрушення по забезпеченню соціального захисту інвалідів у попередні роки, Україна перебуває по даному питанню на початковому етапі свого розвитку і робить перші кроки по наближенню до міжнародних стандартів [12,13]. Тому ще наявний великий спектр нагальних проблем та відсутній відповідний механізм у їх вирішенні.

Соціальну політику з реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні реалізує велика кількість суб'єктів, кожен із яких виконує свої завдання. Однак, для досягнення соціальних цілей у сфері реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю необхідна не лише наявність усіх необхідних ланок і досягнення ними локальних результатів. Для досягнення кінцевих результатів, що полягають у забезпеченні дотримання прав осіб з інвалідністю шляхом реалізації відповідних програм соціального захисту, важливим є достатній рівень взаємодії між ними, яку, на нашу думку, потрібно розглядати у контексті обміну інформацією.

З врахуванням досліджень у сфері менеджменту підприємств та особливостей реалізації соціальної політики пропонуємо використовувати термін «комунікації» для позначення процесу обміну інформацією між суб'єктами, що формують та реалізують соціальну політику держави у сфері реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю при прийнятті рішень з метою досягнення поставлених цілей. Відповідно до цього визначення, комунікації мають місце між:

- суб'єктами, що задіяні у соціальній політиці щодо реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю.

- суб'єктами соціальної політики та зовнішнім середовищем (суспільством) щодо проблем та результатів реалізації їх роботи.

Якість комунікацій впливає на якість управлінських рішень, та в свою чергу, на нашу думку, залежить від нормативного регулювання взаємодії, методичних передумов, організаційно-технічних умов.

Ще донедавна українським законодавством було врегульовано окремі аспекти комунікацій між інституціями у наказі Міністерства соціальної політики України від 03.06.2014 № 347 «Про затвердження Порядку взаємодії державних органів та установ щодо професійної реабілітації, зайнятості та працевлаштування інвалідів» [5]. Основним недоліком зазначеного механізму є його фрагментарність, тобто відображення у ньому не всіх задіяних суб'єктів, що впливають на реабілітацію та працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні, а, отже, й не всіх зв'язків між цими суб'єктами. Поруч з тим, зазначений наказ втратив чинність 22.01.2019 на підставі наказу Мінсоцполітики від 18.12.2018 № 1905 «Питання надання реабілітаційних послуг особам з інвалідністю». Проте новий документ на відмінну від попереднього не містить механізму взаємодії, а вказує на основи такого регулювання у Постанові Кабінету міністрів України від 31 січня 2007 р. № 80 «Про затвердження Порядку надання окремим категоріям осіб послуг із комплексної реабілітації (абілітації)».

Документ, який визначав би механізм такої взаємодії на даний момент відсутній, що негативно відображається на продуктивності співпраці між суб'єктами управління у досліджуваній сфері. Для забезпечення виконання контролю за дотриманням законодавства про працю між Фондом соціального захисту інвалідів (ФСЗІ) та Державною службою

України з питань праці (ДСУПП) укладаються угоди про співробітництво як на державному рівні, так і на регіональному (обласних адміністрацій). Метою підписання таких документів є забезпечення спільної координації дій, які спрямовані на здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням роботодавцями законодавства про зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю.

Ці документи містять домовленості про спільні дії задля підвищення дієвості нагляду (контролю) за додержанням законодавства про зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю. Але, крім того, у них передбачено чіткі форми та строки обміну інформацією. На рис.1 відображено комунікації між цими двома державними структурами в межах реалізації зазначених угод на рівні територіальних відділень.

Передбачені нормативними документами механізми взаємодії на практиці повинні підкріплюватись методологічними та організаційно-технічними передумовами якісних комунікацій. До методологічних передумов якісних комунікацій необхідно віднести існування комплексного підходу до руху інформації між суб'єктами.

В Україні питання, пов'язані із соціальною політикою у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю щодо сприяння їх працевлаштуванню, не мають належного інформаційного забезпечення.

Зазначений висновок підтверджено у листі Рахункової палати «Щодо результатів аудиту» від 06.09.2017 № 07-1591 [14]. Зокрема, у п. 4.10 документу зазначено, що «в Україні не запроваджено державного статистичного спостереження щодо соціального захисту осіб з інвалідністю, зокрема сприяння їх зайнятості, а також не сформовано комплексного методологічного підходу до збору інформації з цих питань. І надалі така інформація залишається фрагментарною і потребує доробки з різних джерел». Відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [11] та Порядку подання підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами, що використовують найману працю, звітів про зайнятість і працевлаштування інвалідів та інформації, необхідної для організації їх працевлаштування, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 70 [6], роботодавці, в яких за основним місцем роботи працює 8 і більше осіб, зобов'язані щороку (до 01 березня року, наступного за звітним) подавати звітність про зайнятість осіб з інвалідністю до відділень Фонду соціального захисту інвалідів.

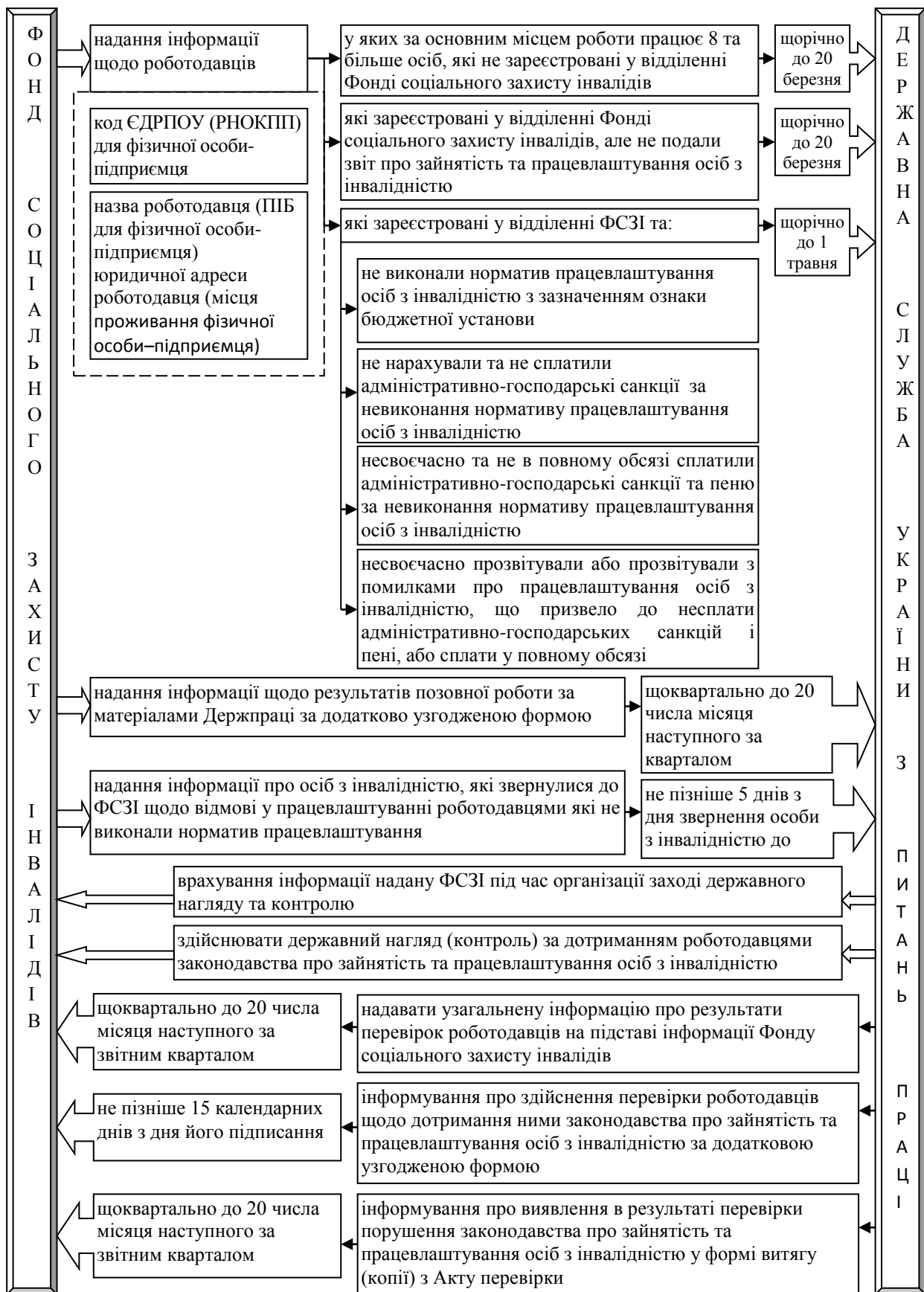

Рис. 1 Взаємодія між Фондом соціального захисту інвалідів та Державною службою з питань праці відповідно до угод про співробітництво

Звітність має подаватися за формою № 1-ПІ «Звіт про зайнятість і працевлаштування інвалідів за 200__ рік», затвердженою наказом Міністерства праці та соціальної політики

України від 10.02.2007 № 42 [8]. Порядок подання звітності регламентується інструкцією, затвердженою вказаним наказом і зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 13.02.2007 за № 117/13384.

Зазначеною інструкцією передбачено, що ця звітність подається або надсилається рекомендованим листом за місцем їх державної реєстрації відділенню ФСЗІ. Відразу необхідно звернути увагу на вказану норму, що унеможливило подання документів в електронному вигляді. Це створює додаткові незручності для роботодавців і, крім того, не дає можливості використовувати сучасні способи обробки інформації для аналізу і зведення даних. Найпростішим способом усунення цього недоліку є дозвіл щодо надання цієї звітності у електронному вигляді із застосуванням можливості електронного цифрового підпису. Адже практика подання електронних звітів в Україні активно використовується у інших державних установах. Дещо іншим варіантом, що вимагає додаткових витрат, є розробка програмного засобу, що дозволило б вводити інформацію у певному шаблоні, а, отже, в подальшому була б можливість цю інформацію опрацювати автоматично.

Крім зазначеної звітності до відділень ФСЗІ, Закон України «Про зайнятість населення» [9] зобов'язує кожного роботодавця (юридичну особу, фізичну особу-підприємця, які використовують працю найманих працівників) у разі наявності вільних робочих місць інформувати про це Державну службу зайнятості (ДСЗ). Для цього наказом № 316 затверджено форму № 3-ПН «Інформація про попит на робочу силу (вакансії)» та порядок її подання» [8].

Звітність за формою № 3-ПН подається роботодавцем винятково за наявності попиту на робочу силу (вакансії) до будь-якого зручного базового (районного, міського, районного у місті, міськрайонного) центру зайнятості незалежно від місцезнаходження роботодавця. З 07.02.2017 набрала чинності нова редакція цієї форми та порядок її подання. Ним передбачено подання такої звітності протягом 3-х днів від відкриття вакансії. Датою відкриття вакансії вважається наступний день після створення робочого місця чи припинення трудових відносин з працівником, робоче місце якого стає вакантним, або дата, починаючи з якої може бути укладено трудовий договір з найманим працівником. Нова редакція форми № 3-ПН дає змогу роботодавцю класифікувати звітність на первинну або уточнювальну.

Первинна звітність подається з метою інформування про наявність вакансії, уточнювальна – у разі необхідності на заміну первинної та містить уточнення характеристик вакансії: умов праці, розміру заробітної плати, вимог до претендента тощо. При цьому дані щодо кількості вакансій та назви професії (посади) не може бути змінено.

При доборі працівників на заброньовані робочі місця за рахунок квоти осіб з інвалідністю та користування при цьому послугами ДСЗ, роботодавці подають до базового центру зайнятості зазначену форму звітності № 3-ПН «Інформація про попит на робочу силу (вакансії)». У другому розділі форми при цьому проставляється відмітка відносно категорії громадян «інваліди».

При формулюванні характеристик вакансії та вимог до претендента роботодавець має враховувати особливості застосування праці осіб з інвалідністю, передбачені трудовим законодавством, а саме:

– щодо режиму роботи (пункт 6 другого розділу форми) – статтею 55 Кодексу законів про працю України передбачено, що робота особи з інвалідністю в нічний час допускається лише за його згодою і за умови, що це не суперечить медичним рекомендаціям;

– пункт 7 «Характеристики виконуваної роботи» форми передбачає, у тому числі, можливість виконання роботи вдома;

– за наявності шкідливих умов праці (пункт 8 форми) слід враховувати, що статтею 172 Кодексу законів про працю України передбачено, що працевлаштування особи з інвалідністю можливе виключно до медичних рекомендацій.

За недотримання термінів подання цієї звітності роботодавцями не передбачено штрафних санкцій, адже головною метою її запровадження визначено об'єднання зусиль для працевлаштування безробітних громадян.

Ще одним джерелом інформації, що характеризує ситуацію із працевлаштуванням осіб з інвалідністю в Україні є Державна служба зайнятості. У відкритому доступі на офіційному сайті установи міститься зведена інформація по Україні в цілому щодо працевлаштування осіб з інвалідністю у певному періоді (рис. 2).

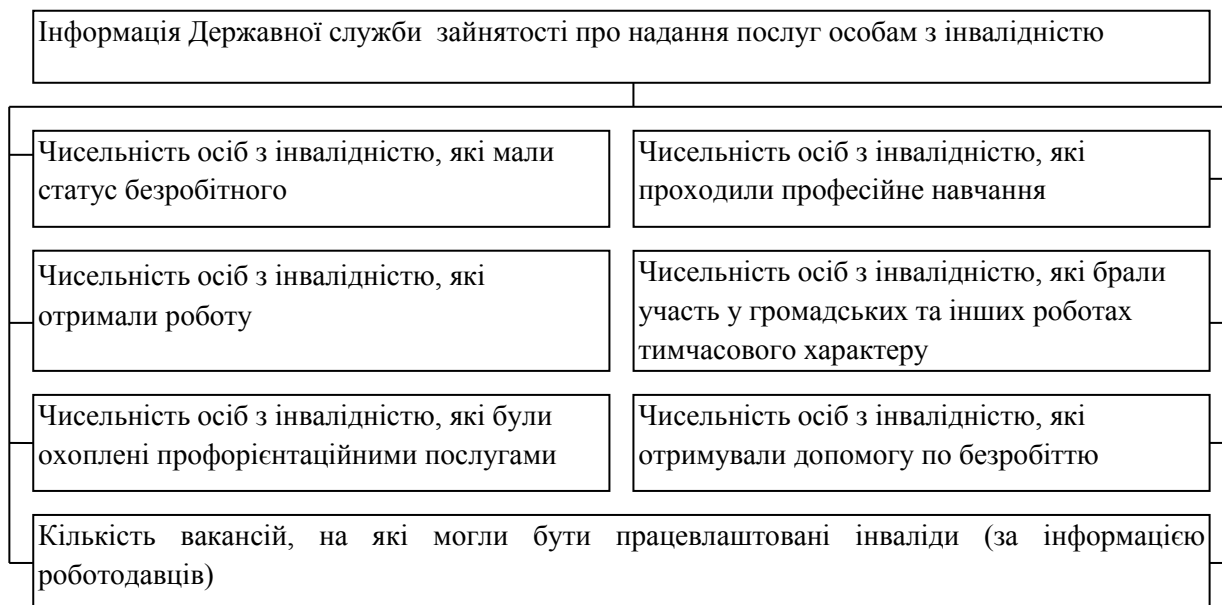

Рис. 2 Інформація про надання послуг Державною службою зайнятості особам з інвалідністю

Крім того, ДСЗ формує звітність щодо працевлаштування осіб з інвалідністю із виділенням серед них:

- осіб у віці до 18 років, у віці до 35 років, дітей-сиріт;
- випускників ЗЗСО, ПТЗ, ЗВО.

На сьогодні кожен із задіяних суб'єктів має частину інформації, що необхідна для формування та реалізації ефективної соціальної політики у сфері реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Джерела інформації щодо реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю

Джерело інформації	Зміст інформації
Медико-соціальні експертні комісії	Чисельність осіб з інвалідністю на певну дату з деталізацією за групами захворювань; чисельність осіб з інвалідністю працездатного віку; чисельність працездатних осіб з інвалідністю; розподіл чисельності осіб з інвалідністю за видами необхідної реабілітації.
Управління соціального захисту місцевих адміністрацій	Чисельність працездатних осіб з інвалідністю; розподіл чисельності осіб з інвалідністю за видами необхідної реабілітації; чисельність осіб з інвалідністю, які направлені до реабілітаційних установ.

Джерело інформації	Зміст інформації
Державна служба зайнятості	Чисельність осіб з інвалідністю з розподілом за різними ознаками, що: - звернулись за допомогою в працевлаштуванні; - отримали статус безробітного; - були працевлаштовані; - проходили навчання або підвищення на базі ДСЗ.
Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю	Кількість зареєстрованих роботодавців, що мають виконувати квоту робочих місць для осіб з інвалідністю. Кількість працевлаштованих осіб з інвалідністю у зареєстрованих роботодавців. Сума нарахованих адміністративно-господарських санкцій за невиконання нормативу робочих місць для осіб з інвалідністю.
Реабілітаційні установи	Чисельність осіб з інвалідністю, що отримали реабілітаційні послуги (у тому числі професійні) з розподілом на групи. Чисельність осіб з інвалідністю, що пройшли професійне навчання та підвищення кваліфікації на базі установ реабілітації.
Державна служба України з питань праці	Кількість порушень законодавства щодо прав осіб з інвалідністю. Кількість справ переданих у суд щодо роботодавців, які не виконують норматив працевлаштування осіб з інвалідністю.
Державна фіскальна служба України	Кількість роботодавців, що отримують пільги зі сплати обов'язкових платежів, які передбачені законодавством для осіб з інвалідністю.
Громадські організації осіб з інвалідністю	Перелік основних проблем щодо реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю. Пропозиції щодо удосконалення законодавства щодо осіб з інвалідністю. Варіанти удосконалення діяльності підприємств, громадських організацій осіб з інвалідністю.
Роботодавці	Чисельність осіб з інвалідністю, що працюють на підприємстві. Кількість вакансій для осіб з інвалідністю на підприємстві.

Усі зазначені дані мають бути зведені в єдину базу даних, для забезпечення належною інформацією прийняття управлінських рішень у сфері реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю.

Необхідність використання таких програмних комплексів усвідомлена на державному рівні, про що свідчать відповідні рішення.

Для вирішення цього завдання у п. 53 Державної програми розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року [3], було передбачено створення Єдиного інформаційного автоматизованого банку даних Фонду соціального захисту інвалідів (далі – ЄІАБД ФСЗІ) щодо реєстрації роботодавців, до якого запропоновано включати відомості їх звітів про зайнятість і працевлаштування інвалідів.

ЄІАБД ФСЗІ представляє собою автоматизовану інформаційно-аналітичну систему, призначену для підтримки виконання державної соціальної програми «Соціальна, трудова та професійна реабілітація інвалідів» ФСЗІ з метою забезпечення своєчасного виконання нормативних актів щодо покращення рівня зайнятості і працевлаштування осіб з інвалідністю, посилення контролю за виконанням підприємствами нормативу робочих місць для їх працевлаштування, та сплатою ними адміністративно-господарських санкцій і пені. ЄІАБД складається з центральної та регіональних підсистем.

ЦП ЄАБД ФСЗІ розміщується в центральному апараті ФСЗІ та вирішує завдання обробки та консолідації інформації, що надходить з регіонального рівня, виконує перевірку, узгодження та перетворення даних для подальшої аналітичної роботи, надає можливість формування інтегрованої звітної та аналітичної інформації щодо діяльності ФСЗІ, забезпечує ведення нормативно-довідкової бази даних, класифікаторів та довідників ЄАБД ФСЗІ.

Регіональні підсистеми розміщується в обласних відділеннях ФСЗІ та забезпечують первинне введення інформації щодо ведення реєстру підприємств, отримання звітності про зайнятість і працевлаштування інвалідів, надходження сум штрафних санкцій; формування звітної інформації щодо діяльності територіального (регіонального) підрозділу ФСЗІ. Елементи (розподілені інформаційні технології ведення), що входять до ЄАБД ФСЗІ наведені на рис. 3.

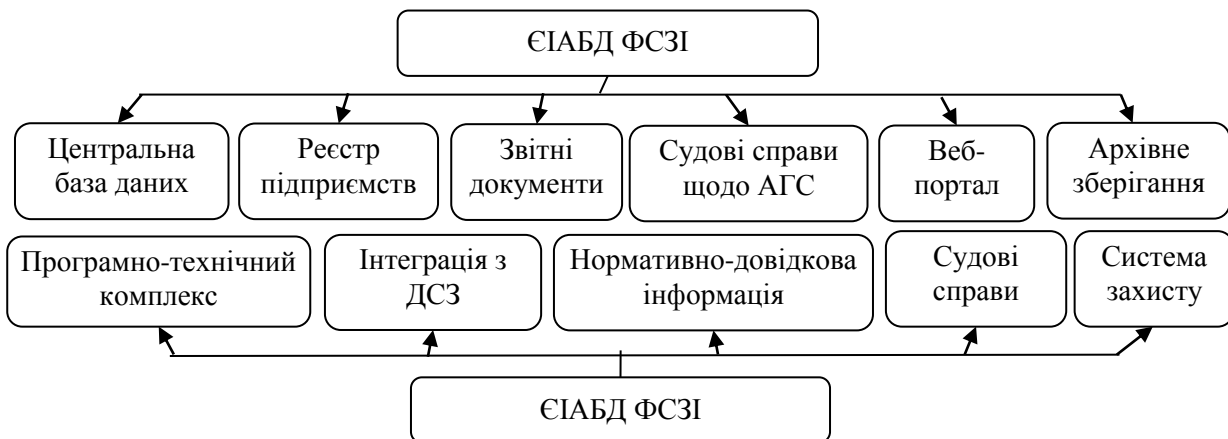

Рис. 3 Елементи ЄАБД ФСЗІ

Потрібно зауважити, що ЄАБД ФСЗІ передбачає взаємодію із Державною службою зайнятості, водночас відсутня можливість взаємного обміну інформацією із Пенсійним фондом України, про що було окремо наголошено у Звіті про результати аудиту ефективності реалізації державних програм і заходів у сфері професійної реабілітації та зайнятості осіб з інвалідністю, що був затверджений рішенням Рахункової палати від 08.08.2017 №16-5 [4]. Внаслідок цього реєстр роботодавців не актуалізується, невідома інформація про реальну кількість роботодавців, які мають бути зареєстровані у відділеннях ФСЗІ. Відсутні фактичні відомості щодо працевлаштування осіб з інвалідністю, на створених за рахунок бюджетних коштів місцях, невідомо про тривалість такої роботи та розмір заробітної плати.

Ще одним із блоків, що мав би бути присутнім у зазначеній ЄАБД ФСЗІ, є інформація про суми виданої безповоротної допомоги, що надається роботодавцям для створення робочих місць. Крім, того важливою є інформація про відшкодування єдиного соціального внеску роботодавцям за рахунок коштів ФСЗІ.

З метою реалізації Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» було прийнято Постанову Кабінету міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 121 «Про затвердження Положення про централізований банк даних з проблем інвалідності» [7].

Централізований банк даних з питань інвалідності (ЦБІ) – це автоматизована система для визначення потреб осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення, які відповідно до законодавства мають право на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, реабілітаційними послугами, санаторно-курортним лікуванням тощо в засобах реабілітації та послугах у сфері реабілітації.

Зазначений програмний комплекс зорієнтований на облік осіб з інвалідністю та удосконалення системи забезпечення технічними засобами реабілітації. Основною перевагою ЦБІ є узагальнення у ньому даних по усіх особах з інвалідністю, що на нашу думку, може бути використано для розширення можливостей держави у сфері реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю.

Крім двох розглянутих вище програм, передбачається створення інформаційно-аналітичної системи управління соціальною підтримкою населення України «E-SOZIAL» (табл. 2).

Ця система створюється у рамках проекту «Модернізація системи соціальної підтримки населення України» за кошти позики Міжнародного банку реконструкції та розвитку. Однак, потрібно зважати на перерозподіл завдань між Міністерствами, внаслідок чого частина задіяних суб'єктів перепідпорядкувалась Мінекономіки.

Отже, інформація, що використовується у процесі прийняття рішень щодо реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю акумулюється у різних програмних комплексах.

Таблиця 2

Інформаційні бази даних Мінсоцполітики, що стосуються реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю*

Назва програмного комплексу	Завдання	Користувачі
Єдиний інформаційний автоматизований банк даних Фонду соціального захисту інвалідів (ЄІАБД ФСЗІ)	- підтримка виконання державної соціальної програми КПКВ 2507030 «Заходи із соціальної, трудової та професійної реабілітації інвалідів» за напрямком «Соціальна, трудова та професійна реабілітація інвалідів»; - забезпечення своєчасного виконання відповідних Законів України та постанов Кабінету Міністрів України щодо покращення рівня зайнятості і працевлаштування інвалідів, посилення контролю за виконанням підприємствами нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів та сплатою ними адміністративно-господарських санкцій і пені.	Центральний апарат ФСЗІ, територіальні відділення ФСЗІ, Державна служба зайнятості.
Центральний банк даних з питань інвалідності (ЦБІ)	створення єдиної комплексної інформаційно-аналітичної системи обліку осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб; проведення аналізу та ведення обліку даних про реабілітаційні заходи, засоби та послуги реабілітації, доступність та оснащення закладів охорони здоров'я для надання послуг особам з інвалідністю та іншим маломобільним категоріям населення, виплату грошової компенсації; ведення реєстру реабілітаційних установ, суб'єктів, що виготовляють та обслуговують засоби реабілітації, надають соціальні послуги, займаються працевлаштуванням.	Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, ФСЗІ, ДСЗ, підприємства, що виготовляють, постачають і ремонтують технічні та інші засоби реабілітації, Реабілітаційні установи, суб'єкти, що надають соціальні послуги, та інші установи, організації, що забезпечують функціонування та ведення банку даних у межах своїх повноважень. Пенсійний фонд – безоплатне отримання інформації за запитом.
Інформаційно-аналітична система	збір, перевірка достовірності відомостей та оброблення інформації, забезпечення доступу до даних шляхом автоматизації їх	Підприємства, установи та організації, що належать до сфери управління

Назва програмного комплексу	Завдання	Користувачі
управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL)	введення, зберігання, трансформації та відображення інформації про призначення, нарахування та отримання соціальних виплат, допомоги, пільг, соціальних послуг та житлових субсидій, відносин надавачів та отримувачів соціальної підтримки, а також інформації про нарахування та проведення виплат.	Мінсоцполітики, районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, що забезпечують її функціонування та ведення в межах своїх повноважень, соціальні служби, суб'єкти надання соціальних послуг, виконавчі органи сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад.

Виконуючи свої завдання державні інституції не взаємодіють або лише частково взаємодіють між собою, обмежено використовуючи наявну в одне одного інформацію. До створеного з цією метою ЄІАБД ФСЗІ не внесено усієї необхідної інформації. В результаті соціальна політика держави не має належного аналітичного підґрунтя, несе в собі корупційні ризики і найголовніше, не вирішує питання соціального захисту осіб з інвалідністю.

Таким чином, забезпечення ефективних взаємозв'язків між суб'єктами, задіяними у соціальній політиці держави щодо реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю, неможливе без чіткого правового врегулювання основних напрямів такої взаємодії.

Крім того, спостерігається відсутність єдиної методологічної основи для формування зведеної інформації по державі щодо реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю як комплексного напрямку соціальної політики держави.

Реалізація заходів щодо реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні не має належного організаційно-технічного забезпечення. Частковість накопичення інформації у різних суб'єктів та в різних інформаційних комплексах не дозволяє узагальнювати усі необхідні дані і призводить до ризику прийняття необґрунтованих управлінських рішень у цій сфері.

Література

1. Воеводина Е.В. «Инвалид» как социальная стигма и пространство для дискуссий Человек. Общество. Инклюзия. 2014. № 4 (20). С. 10–15
2. Всесвітня організація охорони здоров'я, «Обмежені можливості та здоров'я, інформаційний лист № 352», 2011: www.who.int/mediacentre/factsheets/fs352/en/index.html
3. Державна програма розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року : постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 716. / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-2007-%D0%BF> (дата звернення 26.11.2019)
4. Звіт про результати аудиту ефективності реалізації державних програм і заходів у сфері професійної реабілітації та зайнятості осіб з інвалідністю: Рахункова палата від 08.08.2017 № 16-5. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16753221/Zvit_165_2017.pdf?subportal=main (дата звернення 23.11.2019)

5. Наказ Мінсоцполітики України від 03.06.2014 № 347 «Про затвердження Порядку взаємодії державних органів та установ щодо професійної реабілітації, зайнятості та працевлаштування інвалідів» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0672-14>

6. Порядок подання підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами, що використовують найману працю, звітів про зайнятість і працевлаштування інвалідів та інформації, необхідної для організації їх працевлаштування: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 70 URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/65098973> (дата звернення 28.11.2019)

7. Про затвердження Положення про централізований банк даних з проблем інвалідності: постанова Кабінету міністрів України від 16.02.2011 № 121. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2011-%D0%BF>

8. Про затвердження форми звітності № 3-ПН «Інформація про попит на робочу силу (вакансії)» та Порядку її подання : наказ Міністерства соціальної політики України від 31.05.2013 № 316 / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0988-13> (дата звернення 20.11.2019)

9. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5067-17> (дата звернення 28.11.2019)

10. Про затвердження форми звітності N 10-ПІ (річна) «Звіт про зайнятість і працевлаштування інвалідів» та Інструкції щодо заповнення форми звітності N 10-ПІ (річна) «Звіт про зайнятість і працевлаштування інвалідів» : наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 10.02.2007 № 42. / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-07> (дата звернення 28.11.2019)

11. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення 29.11.2019)

12. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення 19.02.2020)

13. Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї: Закон України від 16.12.2009 № 1767-VI / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17> (дата звернення 18.01.2020)

14. Щодо результатів аудиту : лист Рахункової палати від 06.09.2017 № 07-1591. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16753687/07-1589.pdf?subportal=main> (дата звернення 29.11.2019)

4.11. Pedagogical and Socio-Political Factors of Information Society Formation in Terms of Sustainable Development Humanistic Paradigm

4.11. Педагогічні та соціально-політичні чинники формування інформаційного суспільства в руслі гуманістичної парадигми сталого розвитку

В умовах державотворення в Україні, яка стала на шлях демократизації, відкритості та гуманістичних орієнтацій, поряд з питаннями сталого прогресивного розвитку, формування інформаційного суспільства, ключовими виступають проблеми утвердження національної ідеї, базових цінностей, виховного ідеалу, інновацій в освіті.

Сучасні політики і науковці перший етап трансформацій в країні пов'язують з інноваційним імпульсом інформаційної хвилі науково-технічного прогресу, завдяки якому прискорився темп цивілізаційного розвитку. Подальша логіка розвитку інформаційного

суспільства зумовлена інноваційними реформами, серед яких значну роль відіграватиме перебудова вищої і загальної середньої освіти. Концепція Нової української школи спрямована на підготовку молодого покоління до життя в оновленому інформаційно-комунікаційному полі. Нові цілі модернізації освіти спрямовані на досягнення вищого рівня розвитку, що має відповідати потребам часу та особистості, яка має усе необхідне для особистої реалізації в суспільстві, яке постійно зазнає трансформацій. В умовах глобалізації активного розвитку сучасного суспільства знань, нового інформаційного суспільства, здійснюється впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Основоположним напрямом і основним фактором розвитку кожної особистості є освіта і наука. Тобто, реформація повинна відбуватися першочергово саме в цих сферах, оскільки вона виступає серйозним дієвим фактором підвищення інноваційно-інтелектуального потенціалу країни.

Актуальність проблеми технологізації освіти пояснюється бурхливим розвитком і розповсюдженням різноманітних інновацій, в тому числі і нових педагогічних, інформаційних технологій. Їх використання в освітньому процесі дозволяє викладачам, вчителям, вихователям підвищувати мотивацію вихованців, завдяки ідеям дуальної освіти реалізовувати не лише теоретичну, а й практичну спрямованість занять, відповідно чому відбувається ефективна реалізація запланованих результатів педагогічної діяльності.

Характерною ознакою сьогодення є зростання темпів розвитку інформаційного суспільства. Сучасні технічні засоби та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) спрямовані на допомогу людям. Вони розширюють можливості, але вимагають опанування нових знань та навичок. Нині інформатизація школи – незворотний процес зміни організації, змісту і методів навчання, підготовки школярів до життя в інформаційному суспільстві.

Різнманітні аспекти впровадження ІКТ, зокрема інтернет-технологій в освітній процес ЗЗСО досить актуальні для наукових досліджень. Вітчизняні та зарубіжні науковці вивчали: підготовку педагогів до впровадження в освітньому процесі ЗЗСО ІКТ (Р. Гуревич, Дж. Лупарт, Н. Морзе, В. Олійник, Є. Патаракін, І. Роберт); теоретичні, методичні умови формування й розвитку інформаційної культури педагогічних працівників і керівників ЗЗСО (В. Биков, М. Головань, М. Жалдак, Л. Калініна, О. Овчарук); використання ІКТ в управлінні ЗЗСО, професійній діяльності педпрацівників (Л. Забродська, В. Кухаренко, В. Луначек); використання інформаційного освітнього середовища (ІОС) закладу освіти (Р. Гуревич, М. Кадемія, С. Литвинова); розвиток професійної діяльності керівника інноваційної школи (Л. Даниленко, Г. Єльнікова, Л. Паращенко, С. Пейперт, Т. Шамова).

Наукової легітимності в педагогіці набули такі дефініції: «інформаційне середовище», «інформаційно-навчальне середовище», «інформаційно-освітнє середовище», «е-середовище». Український педагогічний словник пропонує таке тлумачення: «інформаційно-навчальне середовище» – це сукупність умов, які сприяють виникненню й розвитку процесів інформаційно-навчальної взаємодії між студентами, викладачем і засобами нових інформаційних технологій, а також формуванню пізнавальної активності студента за умови наповнення компонентів середовища (різні види навчального, демонстраційного обладнання, програмні засоби й системи, навчально-наочні посібники тощо) з предметним змістом певного навчального курсу [5, с. 149-150].

Під середовищем розуміють оточення, яке складається з сукупності природних, матеріальних, соціальних чинників, які прямо чи безпосередньо впливають на людину. Середовище – це субстанція, яка, на відміну від порожнього, незаповненого простору (вакууму), має певні властивості, що впливають на здійснення взаємодії між об'єктами, «сутнісний зміст певної реальності»; те, що знаходиться між об'єктами і є посередником між ними.

З огляду на те, що електронне середовище певною мірою виникає стихійно, без урахування потреб конкретної людини, а інформаційно-освітнє – штучно створюється, тому користувачі одночасно пристосовуються до нього і прагнуть задовольнити завдяки їм свої потреби.

Інформаційне суспільство створює можливості для сталого розвитку лише тим, хто володіє інформаційною та інформативною культурою. Функція ж викладача полягає в тому, щоб допомогти зорієнтуватися в різнопланових, динамічних інформаційних потоках [11]. Це зумовлює використання в освітньому процесі сучасних мультимедійних засобів навчання, зокрема комп'ютерної техніки задля раціонального процесу формування знань, умінь і навичок тих, хто навчається, що останнім часом набуває міждисциплінарного характеру.

Домінантою освіти стала інформатизація, яка тісно пов'язана з використанням ІКТ, яке розробляється як відкрита система педагогічних, психологічних, дидактичних, методичних аспектів взаємодії учителів та учнів, викладачів і студентів, спрямованих на проектування і реалізацію змісту, методів, форм та інформаційних засобів навчання, що відповідають їхній меті, особливостям діяльності та вимогам до важливих, професійно значущих якостей.

На думку С. Сисоєвої, поняття «ІКТ» доцільно розглядати як ефективне використання програмних і технічних засобів (кіно-, аудіо- і відео- засобів, комп'ютерів, телекомунікаційних мереж) для роботи з інформацією, що виявляються у реалізації особою управлінських функцій пошуку, аналізу, синтезу, узагальнення, технічної обробки і передачі інформаційних потоків [8, с.103].

Кожний освітній заклад створює власне інформаційно-освітнє середовище (ІОС), що водночас є предметом, засобом і ресурсом освітньої діяльності. ІОС – сукупність технічних і програмних засобів зберігання, обробки і передачі інформації, а також політичні, економічні і культурні умови реалізації процесів інформатизації.

Продуктивне функціонування електронного середовища є ключовим показником інноваційності. Застосування ІКТ у діяльності сприяє перетворенню закладів освіти на осередки обміну інформацією, дослідницькі майданчики, а відтак і динамічному розвитку закладів освіти. У різні роки проблема електронного середовища викликала зацікавленість багатьох науковців: В. Бикова, П. Блонського, Л. Виготського, Р. Гуревича, М. Кадемії, які розглядали його філософські, психологічні та методичні аспекти. Аналіз літературних джерел засвідчив, що призначення навчального середовища полягає «у створенні умов, необхідних для самонавчання, саморозвитку і самовиховання суб'єктів навчально-виховного процесу» [4, с. 136]. Як зазначає В. Шарко педагогічне середовище має інформаційну, матеріальну та соціально-психологічну складові [12, с.56]. У В. Бикова електронне середовище – це штучно побудована система, структура, складові якої сприяють досягненню цілей навчально-виховного процесу [3, с.24]. Джерелами вивчення інформації є бази даних та інформаційно-довідкові системи, електронні підручники, енциклопедії, ресурси Інтернет. Інструментами навчальної діяльності є комп'ютерні тренажери, контролюючі програми, засобами комунікацій – локальні комп'ютерні мережі або Інтернет.

Основою освітньої системи є високоякісне та високотехнологічне ІОС. Його створення та розвиток технічно становлять найбільш складне завдання. Проте тільки ІОС дозволяє системі освіти модернізувати свою технологічну базу, перейти до освітніх інформаційних технологій і здійснити прорив до відкритої освітньої системи, що відповідає вимогам інформаційного суспільства. Виходячи з цього, впровадження ІОС дає можливість його використання в якості: засобу навчання; інструменту пізнання; засобу телекомунікації; засобу розвитку особистості; ефективного інструмента контролю та корекції результатів навчальної діяльності [6, с.77]. Особливістю ІОС є те, що темп засвоєння знань залежить від індивідуальних особливостей і збільшується завдяки організації зв'язку між користувачем та інформаційними ресурсами в реальному часі. Індивідуалізація навчання здійснюється завдяки використанню ІОС та реалізації спеціалізованих методів навчання з використанням візуалізації навчальної інформації та можливості передачі, легкого доступу користувача до даних, інформаційно-пошукової діяльності, автоматизації обробки результатів експериментальної діяльності, контролю за результатами засвоєння навчальної інформації.

Інформаційне суспільство не уявляється без Інтернету з його соціальним спілкуванням та інформаційними ресурсами. Це пояснює необхідність використання нових світових інформаційних розробок у цій сфері. Однією з інновацій є хмарні сервіси. Вони мають ряд

переваг: не потрібні потужні комп'ютери, (понад 30% комп'ютерів у школах підлягають списанню), менше витрат на закупівлю програмного забезпечення і його систематичне оновлення (закупівля і оновлення програмного забезпечення для ЗЗСО майже не фінансується), оскільки все знаходиться у хмарі; відсутність піратства, необмежений обсяг збереження даних (масштабність), доступність з різних пристроїв і відсутня прив'язка до робочого місця, забезпечення захисту даних від втрат та виконання багатьох видів навчальної діяльності, контролю і оцінювання, тестування он-лайн, відкритості освітнього середовища, економія коштів на утримання технічних фахівців. Створення електронного середовища через застосування хмарних сервісів у професійній діяльності стимулює самонавчання та створення власного електронного середовища, що інтегрується в інформаційне освітнє середовище ЗЗСО; забезпечення учасників освітнього процесу комп'ютерами та інтернет-зв'язком; реалізацію компетентнісного підходу в навчальній підготовці; створення навчально-методичного та програмного забезпечення у використанні хмарних сервісів з урахуванням розвитку ІКТ, професійних потреб слухачів і соціального запиту суспільства.

В закладах освіти набувають поширення хмарні технології, оскільки вони обумовлюють формування нового погляду на зміст освіти, знаходження нових методів, форм і засобів навчання. Безперечно, методологічний і технологічний потенціал Інтернету величезний, глобальне наукове дослідження його педагогічних можливостей ще тільки розпочато, але вже на цьому ранньому етапі, коли навіть обрії таких ресурсів не окреслені, у педагогічну систему впевнено ввійшли поняття «хмарні технології», «освітні веб-технології» [6].

Хмарні технології – це технології обробки даних, в яких комп'ютерні ресурси надаються інтернет-користувачеві як on-line сервіси [3, с. 10]. Хмарні технології дають змогу розповсюджувати контент у мережі Інтернет, тобто сприяють розміщенню власних текстових повідомлень, фотографії, малюнків та музичних файлів. Доступність, відкритість, інтерактивність хмарних технологій призводить до колективного використання та спілкування як в он-лайн, так і в оф-лайн режимах, взаємного використання текстових, мультимедійних та відео ресурсів усіма учасниками навчального процесу. Як засвідчує, аналіз науково-методичної літератури діюче місце у системі освіти займають сервіси: вікі, Ютуб, блоги, віртуальні сайти, вебкасти, спеціальні закладки, on-line сервіси для навчального процесу, спілкування, тестування; системи дистанційного навчання, бібліотеки; сховища файлів та спільний доступ; колективна спільна робота; відеоконференції; електронна пошта тощо [биков]. Найбільшим серед числа працівників освіти попитом користуються сервіси хмарних технологій перелічених корпорацій: Microsoft (пакет Microsoft Office 365), Google (служба Google Apps for Education) та IBM (IBM Collaboration Solutions). Вони дозволяють організувати швидке впровадження та застосування хмарних технологій у навчальному процесі.

Компанія Google Inc. надає власні сервіси для безкоштовного корпоративного використання освітніми закладами. Для синхронізації облікових записів користувачів, які функціонують на основі LDAP-каталогів, із Google Apps можна використовувати Google Apps Directory Sync та Google Apps Password Sync, до складу якого входять електронна пошта Gmail, веб-календар Google Calendar, інструмент комунікації Talk, система роботи з документами Google Docs і сервіс для створення сайтів Sites. Усі ці сервіси інтегровані між собою і підтримують взаємодію за допомогою скриптів javascript, які підтримуються для всіх клієнтів Apps Premier и Education Edition.

Хмарний сервіс Office365 компанії Microsoft є комерційним продуктом до складу якого входять: поштова система корпоративного класу; месенджер Lync, який надає можливості проведення групових аудіо та відео конференцій; хмарне сховище SkyDrive; Office Web Apps – доступний через веб-браузер on-line офіс; портал SharePoint, який містить конструктор для створення власних веб-сторінок. У цьому проекті існує й безкоштовний тарифний план «Office 365 для навчальних закладів А2». С. Литвинова визначає такі

форми використання хмарних технологій: «віртуальні предметні спільноти», «віртуальні учительські», «віртуальні методичні кабінети», «віртуальні класи», «віртуальний документообіг», електронний щоденник і журнал, інтерактивна приймальня, тематичний форум, організація самостійної роботи учнів та факультативне навчання, контентні сховища» [7, с. 100].

В Україні було розпочато створення національної освітньої інформаційної мережі на основі концепції хмарних обчислень у рамках національного проекту «Відкритий світ» (2010-2014 р.р.).

Сьогодні хмарні технології використовуються не лише на різних етапах занять, але й у самостійній роботі учнів, у спільній проектній та дослідницькій діяльності. Вони дозволяють:

- використовувати, оцінювати та просувати ІКТ, які сприяють підвищенню якості навчання, організації освітнього процесу відповідно до встановлених стандартів навчання та орієнтовані на високий рівень навчальних досягнень учнів;

- підтримувати та створювати належні умови функціонування освітнього середовища, яке об'єднує технологію кооперативного навчання (навчання у співробітництві) з ІКТ, спрямованого на розвиток інноваційних процесів удосконалення навчальної діяльності учнів;

- створювати умови в освітньому середовищі для особистісно орієнтованого навчання, де ІКТ використовуються для задоволення індивідуальних та різних потреб учнів;

- планувати та забезпечувати щоденне, цілеспрямоване та ефективне використання ІКТ в освітньому закладі;

- використовувати ІКТ для обміну інформацією та організації спільної діяльності колег, персоналу, батьків, учнів та мешканцями своєї громади;

- створювати професійні спільноти (в тому числі мережеві) та беруть участь у спільнотах, які сприяють та стимулюють використання вчителями та персоналом ІКТ для підвищення ефективності своєї праці;

- постійно підвищувати свою професійну кваліфікацію, використовуючи ІКТ та ресурси мережі [2, с.13,74].

Основне з вищезазначеного: необхідність володіння ІКТ керівниками. Заохочення всіх членів педагогічного колективу, студентів (учнів) до впровадження ІКТ у різні види діяльності, підтримка інноваційної ініціативи для досягнення якісних результатів, які призведуть до очікуваних змін у розвитку всіх сфер життя. Сьогодні активізувалися пошуки ідей раціонального функціонування середовища існування людини і, в цілому – суспільного прогресу.

Саме тому наші дослідження ми здійснюємо в руслі концепції сталого розвитку, що передбачає стрімке просування до нового якісного життя, завдяки використанню інноваційних, інформаційних технологій, встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом безпеки та інтересів майбутніх поколінь. Прихильники сталого розвитку вважають його найперспективнішою ідеологією XXI століття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі наявні світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований прогрес цивілізації. Сталий розвиток – це керований процес, основою якого виступає системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють швидко моделювати варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та обирати найефективніший із них.

Досягнення оптимального варіанту розвитку декларують розвинені країни Європейського Союзу, США, Японія. Але є й такі, яким не до сталого розвитку, і на перше місце вони висувають одну стратегічну мету – вижити. Саме вони провокують загрози, що поширюються до інших держав та їхніх регіонів. Перш за все, близьке сусідство з ними формує загрозу екологічної небезпеки, військових конфліктів, а глобалізація, яка стрімко

набирає обертів, сприяє загостренню економічних та соціальних небезпек, що зрештою торкаються й регіонального розвитку, зокрема.

Саме тому у вихованні особистості пріоритетними напрямками стають формування ціннісного ставлення до людини, її життя, формування навиків толерантних взаємин, які є ключовими в гуманістичній парадигмі сталого розвитку [1]. І важливим у цьому є утвердження в суспільстві нового світогляду, що базується на принципах демократії, гуманізму, цілісності та здатності до саморозвитку в руслі парадигми сталого розвитку.

Дослідження соціокультурного аспекту у вихованні сучасної молоді зумовлене демократичними, інтеграційними процесами, що стимулює підвищення вимог щодо якості та рівня вихованості. Завдяки реалізації положень Болонської угоди молодь характеризується високим рівнем мобільності, міжкультурних контактів і комунікацій, міжнародних зв'язків і стосунків. У зв'язку з тим, що у закладах вищої освіти за контрактом здобувають освіту громадяни, вихідці із країн Африки, Азії, Латинської Америки, майбутні спеціалісти стикаються з труднощами в процесі спілкування з ними, не володіють навиками міжособистісної толерантної взаємодії. Тому особливого значення набуває виховання толерантності й інших гуманістичних цінностей. У студентів дещо знижена увага до політичного життя країни, їх менше хвилюють філософські та моральні проблеми. Для них характерні прагматичні інтереси, індивідуалістичні та егоїстичні настрої, а також прояви агресивності, зневаги стосовно до тих, хто відрізняється ходом своїх думок, дотриманням інших звичаїв і традицій. Студенти мають поверхові уявлення про таку особистісну рису, як товариськість, їм важко вступити в діалог з малознайомою людиною, під час міжособистісної взаємодії вони націлені на предмет спілкування, а не на особистість співрозмовника. Студентам властиві аергічність (вужкість кола спілкування, відсутність бажання контактувати з іншими людьми, прагнення займатися своїми справами, заглиблюватися у віртуальний світ комп'ютерних мереж); предметність спілкування, незалежність від групової думки, зорієнтованість тільки на себе, конфліктність [9]. Висловлені міркування доводять, що виховання толерантності в студентської та учнівської молоді є невідкладним завданням педагогічної теорії й практики.

В. Вернадський ще в сорокових роках минулого століття звернув увагу на глибокі якісні зміни, що відбуваються під впливом людського розуму і виробничої діяльності, на глобальний характер інтелектуальних, інформаційних, екологічних і соціально-економічних процесів, розумне керування якими вимагає тісної співпраці фахівців різних галузей знань. Через двадцять років після того розгорнув активну діяльність Римський клуб (творче об'єднання вчених різних країн під керівництвом А. Печчеї), який поставив за мету вивчення глобальних, взаємопов'язаних соціальних, економічних, технічних, демографічних і політичних явищ, і, зокрема таких, як неконтрольне зростання населення, безробіття, голод, виснаження природних ресурсів, енергетична криза, деградація довкілля, занепад моральних цінностей і віри. В рамках його діяльності ефективно працювала Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку. Її завданням була розробка довготермінових стратегій, способів і засобів забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку, використання природних ресурсів, зростання народонаселення та охорони довкілля. Саме ця Комісія спричинила до безпрецедентної події в історії людства – Конференції Організації Об'єднаних націй (зустрічі на найвищому рівні керівників 179 держав) з найактуальніших загальнопланетарних питань – довкілля і сталого розвитку (1992 р. Ріо-де-Жанейро).

Реалізація проблеми сталого розвитку – це порятунок людства від наслідків його ж виробничої діяльності, які наприкінці ХХ ст. досягли критичних розмірів і проявилися у знищенні лісів, зростанням розмірів пустель на планеті, забрудненні атмосфери, Світового океану і ґрунтів, швидкому прирості населення, злиднями, голодом, суспільно небезпечними хворобами. В єдине ціле переплелися питання наукового пізнання й освіти, виробництва і нових технологій, екологічних, соціальних і медичних проблем, міжнародних відносин і політичних подій та багато інших явищ сучасного земного буття. Усвідомлення цієї ситуації, пошук шляхів розумного виходу з неї виявилися невідкладною справою, яка вимагає пильної

уваги не лише на глобальному, а й на національному, регіональному і локальному рівнях. Стратегія сталого розвитку в кожній країні передбачає такі масштаби економічного зростання, які супроводжувались би економічними витратами енергії і сировини, зменшенням відходів і збалансуванням структур споживання відповідно до природних можливостей Землі. Її важливим параметром має стати регулювання темпів збільшення населення, планування розміру родини, забезпечення працею, житлом, освітою, продовольством, медичним обслуговуванням. Гарний стан здоров'я залежить від соціального, економічного і духовного розвитку суспільства, чистого довкілля, якості продуктів харчування і води, рівня медичних знань, лікування, забезпечення медикаментами. Важливим є подолання важких захворювань (поліомієліту, туберкульозу, СНІДу і зменшення смертності дітей. Окремими розділами програми є охорона атмосферного повітря, земельних ресурсів, лісів, біорозмаїття, водних екосистем, запобігання «парникового ефекту», захист ґрунтів від ерозії, а гірських територій – від екологічного руйнування. Слід також припинити використання продуктивних сільськогосподарських земель для розбудови міст, промислових об'єктів і шляхів сполучення, невідкладно проводити заходи із заліснення низькопродуктивних і пошкоджених ерозією земель, а також взяти до уваги, що стійке збільшення виробництва продуктів харчування може відбутися лише за рахунок підвищення врожайності сільськогосподарських культур, виведення нових високопродуктивних сортів рослин і порід тварин, ширшого використання генетичних ресурсів рослинного і тваринного світу, захисту врожаю від хвороб і шкідників. Заслугове на всіляку підтримку залучення сільського населення до ремісницької діяльності, виробництва, легкої промисловості, забезпечення туризму і відпочинку.

Концепція сталого розвитку повинна знайти відображення в усіх навчальних програмах, планах роботи закладів освіти, профспілкових і громадських організацій, законодавчих і виконавчих органів влади. Реалізація програми сталого розвитку має базуватися на нових методиках збору інформації, інноваційних технологіях, стилі планування та керування, на законодавчих актах, що ґрунтуються на розумних економічних, соціальних і природоохоронних принципах, продуманих цінах на природні ресурси, розумній податковій та економічній політиці.

Людина живе у суспільстві, де поряд знаходяться інші. Нерідко виникають ситуації, коли одна свобода нерідко вимагає реалізації лише через підкорення іншої, одна воля суперечить іншій. Тому людство винайшло і сформулювало відповідні регулятивні механізми. Одним з найбільш ефективних є мораль. Вона допомагає людині обрати варіант вибору відповідної поведінки, цінностей саме тому, що спирається на совість – моральне почуття, в якому виявляється самооцінка особою відповідності її дій, прийнятим у суспільстві і перетвореним у переконання нормам моральності. Совість репрезентує всі почуття людини, вона – їхній «голос». «Муки совісті» повертають особистість до людяності, толерантності, зумовлюють відвернення від помилкового вибору. Саме тому виховання толерантності спрямоване на формування людяності, совісності, моральної та гуманістичної спрямованості думки, є одним з найфундаментальніших чинників, що зумовлює свободу вибору духовних цінностей, підказує людині відповідний варіант, зумовлює правильність вільних виборів різних людей в єдиному соціокультурному середовищі, яке є основою сталого розвитку сучасного суспільства [10]. Особистість, її внутрішній світ та самосвідомість не можуть існувати поза конкретною системою суспільних відносин, способу життя, ситуації, збігу обставин, в сукупності суперечливого плетива, де людина здійснює той чи інший вибір. Людина – продукт суспільного історичного розвитку і його суб'єкт. Тому теоретичну модель гуманістичного суспільства ми уявляємо як таку, в центрі якої знаходиться людина. Цей висновок лишається незаперечним незалежно від теоретичних, побутових та ідеологічних домінант суспільного розвитку. Усілякі інші засади теоретичної моделі суспільства (в центрі суспільного життя можна поставити Бога, державу, клас, абсолютну ідею) приречені. Звідси – актуальність толерантного, ціннісного ставлення до людини, яка заслугове на повагу.

У процесі дослідницької роботи нами були визначені педагогічні умови виховання у молодих людей толерантності, які передбачають організацію суб'єкт-суб'єктної особистісно зорієнтованої міжособистісної взаємодії і створення атмосфери колективного співробітництва та довіри; оптимізацію взаємин за рахунок розвитку у вихованців здатності до розуміння і прийняття власної особистості (рефлексивності) та стійкості до зовнішніх негативних впливів (емоційної стабільності); активізацію зусиль, спрямованих на розвиток здатності до прийняття іншої людини, емпатії та асертивності. Дієвими факторами, важелями досягнення окресленої мети є сукупність спеціальних організаційних заходів, що в нашому дослідженні передбачають застосування розробленої методики й такої форми виховної роботи як семінар-тренінг «Потік соціальних умінь міжособистісної толерантної взаємодії», що включає традиційні та інноваційні інтерактивні методи виховання (дискусія, серендіпіті, рольові та ділові ігри (моделювання), діалогова взаємодія, аналіз ситуацій морального вибору, соціодрама), з допомогою яких ми досягли підвищення рівня готовності до толерантної міжособистісної взаємодії. Це знайшло свій вияв у кращому розумінні різних аспектів і сутності феномену толерантності, оволодіння усіма групами вмінь, що впливають із структури міжособистісної толерантності, на основі чого було розроблено виховну технологію, яку презентовано у монографіях і навчально-методичних посібниках автора [9; 10].

У процесі роботи ми дійшли висновку, що виховна технологія у контексті сталого розвитку – це низка послідовних етапів: виявлення суспільної потреби; аналіз фундаментальних досліджень у галузі педагогіки і психології; прикладних психолого-педагогічних досліджень; розробка нових технологій на базі ІКТ; відображення новостворених технологій у програмній, навчально-методичній документації, посібниках, методичних рекомендаціях. Виховна технологія – синтез досягнень науки і педагогічної практики, повинна спрямовуватися на розв'язання найбільш актуальних задач або проблем виховання. Усі частини технології складають цілісну систему. Знання її структури дозволяє її моделювати на науковій основі в реальних умовах. Сучасний заклад освіти ми сприймаємо, як складну соціально-педагогічну систему підготовки молодого покоління до життя, праці, подальшої професійної діяльності, соціального функціонування, в якій досягається оптимальний зв'язок між набуттям знань, умінь, навичок, засвоєнням досвіду творчої діяльності і формуванням емоційно-ціннісного ставлення до світу і до людей.

Отже, нинішній етап розвитку інформаційного суспільства характеризується становленням нової системи освіти, що відображається у зміні освітньої парадигми через основи сталого розвитку на базі гуманістичних цінностей. Інноваційні методи, інформаційні технології забезпечують перехід освіти, її багатогранних секторів до якісно нового рівня, підготовку такого громадянина, який би був здатен відповідати на виклики нашого часу, робити свій внесок до прогресивного розвитку і кращого майбуття

Література

1. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта [Текст] : соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти / Г. О. Балл ; АПН України, Інститут психології ім. Г. С. Костюка, Рівненський міськвиконком. Відділ освіти, Рівненська науково-практична лабораторія гуманізації навчання. – Рівне : Ліста-М, 2003. – 128 с.
2. Бернерс-Лі Т. Заснування Павутини: З чого почалося і до чого прийде Всесвітня Мережа / Т. Бернерс-Лі, М. Фічетті ; пер. з англ. А. Іщенка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 207 с.
3. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В. Ю. Биков. – К. : Атіка, 2008. – 684 с.
4. Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону : монографія / Л. М. Ващенко. – К. : ВПЦ «Тираж», 2005. – 380 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге, доповн. й виправл. / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.

6. Гуревич Р.С. Інноваційні технології навчання в умовах інформатизації освіти / Р. С. Гуревич, М. М. Котляр, М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко; за ред. Член- кор. НАПН України Р. С. Гуревич – Львів: ЛДУБЖД, 2015, 2015 – 396 с.
7. Литвинова С. Г. Хмарні технології в управлінні навчальними закладами / С. Г. Литвинова // Інформаційно-комп'ютерні технології в економіці, освіті та соціальній сфері. Випуск 8. – Симферополь : ФЛП Бондаренко О. А. – 2013. – С. 99-101.
8. Сисоєва С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навчальний посібник / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308с.
9. Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді: навчально-методичний посібник / О. В. Столяренко, О. В. Столяренко. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 248 с.
10. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти [Монографія]. Кн. 2. Методологія виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи / О. В. Столяренко. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. – 408 с.
11. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність / Василь Васильович Химинець. – Ужгород: ЗППО, 2007. – 364с.
12. Шарко В. Д. Методична підготовка вчителя фізики в умовах неперервної освіти: Монографія / В. Д. Шарко. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – 400 с.

4.12. Self-Development of Teachers' Digital Competency in their Advanced Training

Over the last decade, the development of the digital economy has been one of the priorities that are gradually being solved in Ukraine. The rapid development of digital technologies within the next wave of scientific and technological revolution has transformed them into an essential component of practically all spheres of human life and society. This transformation has been defined as «digitization», i.e. the transition to «digit» or digital economy.

Digitization of education is a set of processes that include: converting the content of education programmes into digital form and creating online courses that allow students to gain knowledge independently; equipping education institutions with the necessary infrastructure to enable digital information-oriented content to be used by students, researchers and teachers; improving teachers' skills to apply effectively it in the educational process.

Talking about the digitization of higher and postgraduate education as an opportunity to use digital learning technologies, they allow solving the following tasks: firstly, the introduction of digital technologies will not allow the system of higher and postgraduate education to lag behind the requirements of digitalization of the economy; secondly the introduction of digital technologies will provide necessary development of material and information infrastructure of education institutions which conduct education activities; thirdly the introduction of digital technologies into higher and postgraduate education will help ensure the functioning of the lifelong learning system; fourthly, the use of digital technologies will not only enhance implementation of innovations but also generate them in higher and postgraduate education.

Hence, the self-development of teachers' digital competency in the context of developing Ukrainian statehood and increasing digitalization has become an urgent problem. There is a need for training a new generation of teachers in Independent Ukraine. Teachers who are highly qualified, competent, competitive in the labor market professionals who are proficient in their profession and orient easily in related fields of knowledge, apply relevant modern digital technologies; ready for regular professional growth, social and professional mobility, adapted to the rapidly changing realities of the reality, capable not only receiving, storing and reproducing information, but also producing new one; manage information torrents and process them efficiently.

Unfortunately, at present, Ukrainian society in general and teachers in particular have low levels of digital self-development. Prime Minister O. Goncharuk says: «Digital education of the population is a strategic task of our government. We carried out an interesting study: 53 % of Ukrainians have lower-than-average level of digital skills» [4]. Therefore, in today's context, the urgent task of the government and higher education institutions is to train teachers who will live and work in the digital environment.

Therefore, the relevance of self-development of teacher's digital competency is indisputable and beyond doubt. This is also confirmed at the legislative level. For example, in 2016 the Cabinet of Ministers of Ukraine presented the project «Digital Agenda of Ukraine 2020» and subsequently approved the Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020 and approved the plan of measures for its implementation. On 29th August, 2019 the Digital Transformation Committee was established and on 9th September, 2019 the Ministry of Digital Transformation of Ukraine was established. On 21st January, 2020, the Ministry launched a test project «Action. Digital Education», which should help the Ukrainian people increasing their level of digital literacy.

Self-development of teachers' digital competency in the advanced training is a long process of gradual transition from ignorance to knowledge, from improving skills to the appearance of new ones. This process takes place in the conditions of transformation of the teacher's digital behavior into the sphere of their life activity, integration of digital and professional spheres of activity.

The study of the nature and content of digital competence and digital competency was investigated by B. Mavr, V. Pavlichevych, L. Rakovych, M. Sakal, S. Scott, P. Tumbas and others. L. Ilomiaki, A. Cantosalo and M. Lakkala emphasize that over recent years, digital competence has become a key concept in discussing what knowledge and skills people should have in society [10].

Studies aimed at shaping the development of teachers' digital competency have been identified in the works of N. Baboval, G. Genseruk, V. Hryenko, I. Ivaniuk, R. Krumsvik, O. Ovcharuk, S. Shostia and others. Scientists argue for the importance of developing and improving digital competence as one of the key teachers' competences, which allows teachers to be successful in the modern digital educational space, to manage information, to make pedagogical decisions promptly, to develop students' important life competencies, to learn how to self-improve and self-fulfill.

R. Krumswick suggested a model of teachers' digital competency that would cover several aspects of the educational process: basic ICT skills, which provide basic ICT skills; didactic ICT competencies, which imply the teacher's ability to choose and use ICT within the discipline they teach in terms of didactic expediency; educational strategies, that is, understanding how to use ICT in the educational process most effectively; digital competencies, which signify a teacher's attitude to the use of ICT in the educational context and compliance with ethics rules [11].

Consequently, the education of teachers has been largely linked to the development of a set of key competences over the last decade. Competence should be distinguished from competency. Competency indicates the level of education of a person, i.e., mastering the necessary competencies, and competence is interpreted as a set of qualities of the individual that ensures the success of professional activity.

Digital competency should become, and in our opinion, has already become one of the key competencies of the teacher's personality. This personality competency is a complex, integrated formation in the holistic structure of the specialist personality, a component of their professional culture and professional competency.

In the Recommendations of the Council of Europe digital competency is defined as a confident, critical and responsible use and interaction with digital learning technologies for studying, professional activity (work) and participation in society life. This competency includes digital and information literacy, communication and collaboration, digital content creation (including programming), cybersecurity and problem solving [5].

A. Ferrari interprets digital competency as «the set of knowledge, skills, views, abilities, strategies required in the use of ICT and digital media to accomplish tasks, solve problems,

communicate, manage information, collaborate, create and share experiences, gain knowledge effectively, appropriately, critically, creatively, autonomously, flexibly, ethically, reflectively for professional activities, leisure, studying and communication» [9, p. 30].

V. Hryenko notes that digital competency includes the ability to evaluate critically digital resources in terms of the expediency of their use in professional activities and to absorb technological innovations [1].

According to I. Ivaniuk, digital competency should be interpreted as the confident use of technologies of the information society for work, leisure and communication, which combines basic skills: using computers to obtain, evaluate, store, produce, present and share information, communicate and participate in common networks via the Internet [2].

According to O. Kuh, digital competency is «confident, critical and responsible use and interaction with digital technologies for studying, working and participating in society life» [3, p. 93].

Norwegian scientist R. Krumswick defines digital competency as a teacher's skill in using information and communication technologies in a professional context with pedagogically didactic criticality and awareness of its importance for educational strategies and digital education of students [11].

According to B. Engen «the term teachers' «professional digital competence» must be closely linked to situations and concrete uses, and it is thus no longer possible to speak of just one kind of digital competence but rather of several inter-connected digital competencies» [8, p. 17]. The scholar argues that the decisive competencies that are required by teachers in order to make use of digital technologies to support teaching and learning activities are their ability to translate and reconfigure digital technologies across different domains and contexts.

The European community has done a significant work at creating the capacity to digitize education and science, in particular to change the requirements to the teacher's competency.

The European Union report «The Digital Competence Framework for Citizens» proposes a detailed classification of digital competences, covering 5 industries and 21 digital competences, which are needed by professionals of different profiles: information and data literacy (browsing, searching and filtering data, information and digital content; evaluating data, information and digital content; managing data, information and digital content); communication and collaboration (interacting through digital technologies; sharing through digital technologies; engaging in citizenship through digital technologies; collaborating through digital technologies; netiquette; managing digital identity); digital content creation (developing digital content; integrating and re-elaborating digital content; copyright and licenses; programming); safety (protecting devices; protecting personal data and privacy; protecting health and well-being; protecting the environment); problem solving (solving technical problems; identifying needs and technological responses; creatively using digital technologies; identifying digital competence gaps) [6].

At the end of 2017, the Office of Science and Education of the European Commission developed a digital competency profile for teachers (DigCompEdu), which is exemplary. DigCompEdu [7] is aimed at educators at all levels of education, from pre-school to high school and postgraduate education.

The unification of the digital competency system is aimed at expanding the practice of teacher training and advanced teacher training in the context of digitization, which will help to ensure equal access to education resources for all students, improve the quality of education, teacher's professional development, better management of education.

DigCompEdu includes six spheres of teacher's digital competency [7]:

1. Sphere 1 focuses on the use of digital technologies in a professional pedagogical environment.

2. Sphere 2 is focused on developing professional skills for finding, creating and sharing digital educational resources.

3. Sphere 3 aims at developing the necessary skills for teachers to use digital tools in studying and teaching.

4. Sphere 4 is associated with the use of digital tools in assessment of learning outcomes.
5. Sphere 5 focuses on the use of digital tools to enhance students' educational opportunities.
6. Sphere 6 defines the content of the teacher's activities to promote the student's digital competency.

The first group of digital competencies includes the following competences: organizational competence aimed at using digital technologies to communicate with students and their parents; competence in the field of professional cooperation involves the use of digital technologies for the purpose of sharing knowledge and experience among colleagues, including for the joint implementation of innovations in teaching practice; professional competence in the field of introspection of practical activities; a competence related to lifelong learning in the field of digital resources.

Obtaining these competencies provides a teacher with new conditions of professional development, expands the professional communication environment in terms of digitization, enables every teacher to form a professional community independently depending on interests and professional needs.

The second group is related to the development of professional skills in the searching, creating and sharing digital educational resources and includes the following competences: the ability to choose digital resources depending on the purpose, learning context and pedagogical approach; ability to develop and make changes to digital resources; the ability to provide management, protection and exchange of digital resources to organize digital content and make it accessible to students, their parents and other educators.

These competences allow the teacher to concentrate on the didactic capabilities of digital educational resources. This is dictated by the processes of development of «digital didactics» which encompass digital, didactic projects aimed at joint learning, joint creation of new knowledge.

The third group of digital competency relates directly to the studying and teaching process and integrates such types as the planning and implementation of digital devices and resources into the educational process; the use of digital technologies for successful lifelong learning; the use of digital technologies as tools of improving communication and collaboration among teachers; use of digital technologies to support students' self-study (to plan, control and record the results of their own studying, to share gained experience). This group greatly expands didactic educational tools.

The fourth group of digital competency is responsible for the evaluation and includes such components as the use of digital technologies for the final assessment; the ability to choose, critically analyze and interpret digital evidence of students' educational activities, their productivity and their learning progress; use digital technology to provide students with purposeful and prompt feedback; to interpret correctly evidences presented by digital technologies and use them to make decisions.

In the educational process digital tools of control are widely used in all developed countries. Introducing various digital assessment tools is a must-have component of a teacher's professional competency.

The fifth group of digital competency is related to the teacher's ability to make information education resources accessible to all students, able to analyze the impact of digital resources on them; respond to contextual, physical or cognitive constraints for use in the educational process; the ability to use digital technologies for a variety of educational tools; to ensure the promotion of students, taking into account different levels of development of education programmes; adhere to the principle of individualized learning; stimulate the active use of digital technologies for creative studies.

The sixth group of digital competency identifies the teacher's ability to find professionally relevant information and resources in digital environments; its processing, analysis and interpretation, comparison and critical evaluation, determination of reliability of information and its sources; providing digital communications for collaboration purposes; ability to create content using digital media in various formats; ensure the responsible use of digital learning technologies for the physical, psychological and social welfare of students, promote the ability of students to

manage risks when using digital technologies; solve students' problems for using digital technologies (technical, technological, etc.).

Digital competency implies a sufficiently high level of digital skills (being able to build professional contacts in the Internet space, search information, select and critically evaluate professionally important information, build an individual lifelong learning path in an open digital space).

Thus, the analysis of foreign practices in the field of learning of the teacher's digital competency proves: the direction in foreign and national research, which is connected with the comprehension, description, structuring of the teachers' digital competency, indicates the need to expand the content of their activity, change the requirements for training and conditions of professional self-development; in connection with digitalization, the proposed unification of the teacher's digital competency is not universal and requires constant study and fixation; for self-development of digital competence, a modern teacher must have a sufficiently high level of ownership of information and communication and digital technologies.

The teachers' digital competency is the willingness and ability to navigate the digital space, use digital technologies to access, search, process, evaluate, produce, use, and disseminate in their own professional activity.

The main features of a teacher's digital competency include: high digital literacy; effective, reasonable application of digital technologies in professional and pedagogical activity and for solving professional tasks; understanding of digitalization as the basis of a new paradigm in education.

One of the principles of self-development of teachers' digital competency is consistency, continuity and activity.

The principle of consistency is as follows: the development of all components of digital competency must be holistic in nature, and at the same time attention must be paid to each and all components of the teacher's. At the same time, this process should be multidisciplinary.

The principle of continuity – due to the continuous improvement of digital technologies, even at the highest levels of digital competence, digital competency requires continuous improvement.

The principle of activity – self-development of digital competency occurs directly in the experience of the teacher's own transformative activity.

The development and self-development of digital competency implies a systematic mastery of a set of digital knowledge, skills and competences. Digital knowledge includes: knowledge of how digital technology can support communication with students, their parents, colleagues, creativity and innovation and be used in professional activities; awareness of their capabilities, limitations, impacts and risks; understanding of general principles, mechanisms and logic of digital technologies; knowledge of basic functions and use of various devices, software and digital networks; knowledge of legal and ethical principles related to the use of digital technologies. Digital competency implies the ability to: use digital technology to support creativity, collaborate with students, their parents, colleagues, the institution administration to achieve professional or personal goals; analyze, classify and systematize software and hardware; ability to protect information, content, personal data, and effectively interact with software, devices, artificial intelligence or robots, etc. [5].

Therefore, in the development of digital competency, the teacher must acquire knowledge and skills in the field of digital technology; develop their digital-based communication skills; be able to navigate the professional digital environment; to receive and analyze new information, to carry out self-analysis of activity; actively use and modify external digital space; create and adjust their own digital cell as part of a global education network.

Teachers can develop their own digital competency in the teachers' advanced training. The ability to the teachers' advanced training is one of the most important personal qualities that must be inherent in the modern specialist.

Teachers have traditionally advanced training in education institutions licensed for teachers' advanced training and pursuing education activities under an accredited education programme. Such

training gives the opportunity to acquire new knowledge or to improve previously acquired. Other types of teachers' advanced training include internships, participation in certification programmes, trainings, workshops, webinars, etc. The choice of forms, types, directions and subjects of providing education services for professional development remains with a teacher.

The teacher is given the opportunity to choose the topic, place, form of teachers' advanced training. The teacher is confronted with the problem of their own understanding of the individual trajectory of digital competency development, the ability to build a route of self-study and self-development.

A productive form of training is a master-class. It provides a unique opportunity to combine a short theoretical part and consolidate practical knowledge and skills. Working in groups, all participants can exchange views, actively participate in the activity. The problem is solved by playing situations; demonstration of techniques reveals creativity, encourages co-creation, joint search for solutions.

The self-development of teachers' digital competence is inextricably linked to the use of the Internet, which provides a lot of opportunities for virtual studying and development. Recently, open education, online development resources have been actively created, ranging from individual tasks to full-time courses and modules of digital competence self-development.

The most popular forms of distance education for teaching staff are webinars. A webinar as an online-seminar attracts participants from a convenience and ease of presence, the ability to move the viewing of the recording at a convenient time, opportunity to hear and meet interesting, experienced practitioners, scientists from different parts of Ukraine and the world about self-development of digital competence.

An effective means of teachers' digital competence is participation in the Internet conferences. They ensure the participation of general public interested in the theme of the conference, expanding the boundaries of scientific cooperation, provide an opportunity to participate in the conference, not arriving in exactly a particular city, save time and financial resources that provide the right to examine the materials of the conference, to join the discussion, to showcase their own perspective or experience.

Recently a popular means of self-development of teachers' digital competence is the blogosphere. Notes, images, multimedia that is constantly added to the network log (blog) are easy to use, excellent tool for rapid information from the education community. Interactivity allows users to add comments, to debate, to share best practices. Created banks of training and methodological support are used individually by the teacher or by a group of like-minded people on their own educational blogs. On the Internet there are many platforms that allow teachers to create their own blogs. The choice typically depends on the functionality and the number of bloggers who have created blogs on this platform. Now a popular service for the introduction of educational blogs is a Blogger. The platform allows not only to publish but also to customize the look of the blog, to add information resources, which provides convenience and compactness of the educational website.

Also, a high-tech way of developing a teacher's digital competence is to create and keep up-to-date with a teacher's professional web-portfolio. Portfolio creating is not only a process of selecting material that illustrates a teacher's professional growth, knowledge, skills, achievement and experience, but also work related to digitalization of materials, open discussion of achievements with colleagues, experts of professional communities in the digital environment in synchronous and asynchronous online modes.

Therefore, the rapid aging of professional knowledge makes the process of education of teaching staff constant and continuous. In today's context, one of the competencies that new-generation teachers need to develop is digital, which is interpreted as a willingness and ability to navigate the digital space, use digital technologies to access, search, process, evaluate, produce, use and distribution in their own professional activities.

In the context of further addressing the problem of teachers' digital competence during teachers' advanced training, the issues of developing and implementing mechanisms to ensure a high level of teacher's digital competence are relevant.

Література

1. Гринько В. Професійна компетентність учителя в сучасному інформаційному суспільстві. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 8 (72). С. 246–258.
2. Іванюк І. В. Використання он-лайн інструментів для оцінювання цифрової компетентності вчителів і керівників навчальних закладів у Норвегії. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Т. 47. Випуск 3. С. 11–24.
3. Кух О. М. Цифрова компетентність як мета компетентність. *Modern engineering and innovative technologies*. 2019. Issue 8. Part 3. pp. 93–100.
4. Національна освітня платформа з цифрової грамотності «Дія: Цифрова освіта». URL: <https://bitly.su/d6GU2> (дата звернення: 18.01.2020)
5. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. URL: <https://bitly.su/6FpczR> (date of access: 18.01.2020).
6. DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. URL: <https://cutt.ly/rreV7nK> (date of access: 16.01.2020).
7. Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu). URL: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/digcompedu_leaflet_en-2017-10-09.pdf (date of access: 18.01.2020).
8. Engen B. K. Understanding social and cultural aspects of teachers' digital competencies. *Comunicar: Media Education Research Journal*. 2019. n. 61. v. XXVII. pp. 9–18.
9. Ferrari A. Digital Competence in practice: An analysis of frameworks. URL: <https://www.ifap.ru/library/book522.pdf> (date of access 18.01.2020).
10. Ilomäki L., Kantosalo A., Lakkala M. What is digital competence? In Linked portal. Brussels: European Schoolnet, 2011. URL: <http://linked.eun.org/web/guest/in-depth3> (date of access: 18.01.2020).
11. Krumsvik R. Situated learning and digital competence. *Education and Information Technology*. 2008. Nr 4 (13). pp. 279–290.

4.13. Definition of Global Indicators for the Analysis of University Positioning Strategies in the International Information Space

4.13.Визначення глобальних індикаторів аналізу стратегій позиціонування університетів в міжнародному інформаційному просторі

Завжди була конкуренція між навчальними закладами на ринку освітніх послуг, а в нинішній час вона є особливо підвищеною. Тому що в 90-х роках ХХ століття знизилась народжуваність, а відповідно зараз не вистачає абітурієнтів. Збільшилась кількість університетів та їх філій, у яких є однакові спеціальності та напрями, що дає можливість і в той же час ускладнює обрання для користувачів освітніх послуг. Ще одним із важливих факторів є відсутність сформованого уявлення про спеціальність (напрямок) у майбутніх споживачів освіти, які є у навчальних закладах. Це відбувається, тому що ЗВО майже зовсім не робить рекламну агітацію, не розповідає про свої можливості. Одним із головних критеріїв у потенційних студентів при виборі закладу вищої освіти є імідж університету, маркетингова стратегія і ступінь позиціонування на ринку освітніх послуг.

Отже, також прослідковується підвищення конкуренції за престижність закладів вищої освіти. Адже знизився демографічний стан не лише в Україні а й за кордоном. Тому замовлення висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців збільшується як у державних установах так і в приватних.

У сучасній парадигмі здійснюється зростання спільної місії ВНЗ: забезпечення стабільного політичного, економічного та соціокультурного розвитку суспільства, а також

зв'язок зі здійсненням досліджень критичного та прогностичного характеру у відповідних наукових галузях, сприяння розвитку національних освітніх систем шляхом поліпшення педагогічної освіти, здійснення науково-педагогічних досліджень [13].

Перед Європою стоїть момент трансформації. Криза знищила роки економічного і соціального прогресу і виявила структурні недоліки в економіці Європи. Тим часом, світ рухається швидкими і довгостроковими викликами – глобалізація, тиск на ресурси, старіння тощо [11].

Але це стосується не лише економіки, а й освітньої діяльності. Тому заклади вищої освіти дані виклики повинні витримати стійко. Для цього навчальні заклади покращують наукові дослідження, збільшують ефективність та якість системи освіти, працевлаштовують молодих фахівців, розвивають міжнародний інформаційний простір.

Питання з галузі технологій позиціонування закладів представлені у роботах сучасної наукової літератури таких як: Н. Авшенюк, С. Блек, П. Бурдьє, С. Марджинсон, Д. Траут, Е. Райс, І. Бикова, О. Даниленко, В. Єрмаков, Ю. Лукашина. Проблемою стратегічного маркетингового управління займалися видатні зарубіжні учені, цьому є підтвердження праць Д. Аакера, І. Ансоффа, Ж.Ж. Ламбена, М. Мак Дональда, Дж. О'Шонессі, М. Портера та інших. Наявні погляди щодо вивчення глобальних індикаторів стратегій позиціонування провідних університетів країн Західної Європи в МПП вивчали Н. Авшенюк, Л. Антонюк, В. Сацик, І. Степаненко, Ю. Худзик та інші науковці. Проте більшість перерахованих досліджень спрямовані на позиціонування установ і компаній засобами PR-діяльності в професійній галузі промисловості, сфери продаж, культури, економіки. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі чисельність праць щодо визначення глобальних індикаторів аналізу стратегій позиціонування провідних університетів країн Західної Європи в міжнародному інформаційному просторі є достатньо обмеженою.

Одним з вирішальних факторів ефективного використання наукового потенціалу закладів вищої освіти є формування адекватної науково обґрунтованої концепції індикативного планування концентрації інтелектуального потенціалу на виділених напрямках.

У зв'язку з цим доречно розглянути простір індикаторів, утворений використовуваними в міжнародних рейтингах парціальними індикаторами інноваційного розвитку. Обговорення «проблеми відставання» в такому контексті може допомогти визначити пріоритети (напрямки) діяльності державних інститутів розвитку (економіки, освіти, науки, бізнесу).

Також, щоб утриматися на ринку освіти навчальні заклади досліджують сильні та слабкі сторони конкурентних ЗВО. Після моніторингу університети вимушені створювати все нові та нові стратегії підвищення власного рейтингу у наукових досягненнях, перевагах навчання, в умовах проживання тощо.

Щоб порівнювати стан дослідження наукової проблеми, повинен бути створений алгоритм аналізу. Наприклад, науковець Є. Хриков пропонує розглянути аналіз стану дослідження наукової проблеми у галузі порівняльної педагогіки за трьома алгоритмами. Перший алгоритм – певна наукова проблема є складовою педагогічної науки, тому її можна розглядати з точки зору структури наукового знання. Другий алгоритм проведення аналізу стану дослідження наукової проблеми є її розгляд як системного утворення та з'ясування того, що у цьому напрямку зробили попередники. Третій алгоритм – аналіз розробленої нормативної моделі вирішення наукової проблеми [14, с. 99-102].

На підставі аналізу попередніх досліджень нами був визначений такий алгоритм аналізу дослідження. Проаналізували рівень розробленості понятійно-термінологічного апарату, потім провели контент-аналіз даних термінів. Наступним кроком розглянули та окреслили методологічні підходи до аналізу даних стратегій. Зробили попередній аналіз концепцій позиціонування та визначили загальну методику дослідження. Відібрали, науково-педагогічну та іншу літературу, факти та статистичні дані за темою наукової розвідки та розглянули інші особливості стратегій позиціонування провідних університетів Західної Європи й України.

Зробивши огляд наукової та педагогічної літератури, щодо досліджуваної проблеми, в першу чергу ми проаналізували теорії П. Бурдьє, С. Марджинсона.

У своєму дослідженні «Соціальний простір та генезис груп» П. Бурдьє розглядає особливості «соціального простору», а саме: соціальний простір є багатовимірним, відкритим ансамблем щодо автономних полів, чиє функціонування та зміна підпорядковане більш-менш стійко та безпосередньо полю економічного виробництва. У кожному з цих полів ті, хто займає домінуючу позицію, та ті, хто займає підпорядковану позицію, безперестанку займаються боротьбою різних форм (не обов'язково складаючи себе в антагоністичні групи)» [1, Р. 736]. Також він розглядав літературні, економічні, політичні, інтелектуальні, релігійні, наукові та й освітні поля.

Науковець зазначає, що поле структуровано протистоянням двох суб-полів: суб-полем обмеженого (елітарного) виробництва, в якому виробники виробляють для інших виробників (у нашому випадку – провідні університети країн Західної Європи) і суб-полем широкомасштабного (масового) виробництва, яке символічно виключено і дискредитовано. Автор пише, що «протиставлення між суб-поллями має тенденцію до зниження, оскільки в кожному з них розвивається «автономне» поле, що впливає з протистояння між суб-полем обмеженого виробництва і суб-полем широкомасштабного виробництва [1, р. 736].

Розглянувши дані висловлювання П. Бурдьє, можна сказати, що представлені суб-поля змагаються між собою, тому зростає роль як кращих так й інших університетів в результативності стратегії позиціонування.

Базуючись теоріями полів П. Бурдьє, директор Центру глобальної вищої освіти СГНЕ, керівник глобальної дослідницької програми з впровадження вищої освіти, професор Оксфордського університету С. Марджинсон використав її до поділу університетів світу [3]. У суб-полі обмеженого (елітарного) виробництва знаходяться Гарвардський, Стенфордський, Єльський, Принстонський, Каліфорнійський, Кембриджський, Оксфордський університети, Массачусетський технологічний інститут та група «Рассел», в якій налічується двадцять чотири найкращі та найбільші університети Великобританії. Їх називають ще «Глобальною суперлігою». Вони мають глобальну перевагу з їхньої позиції у власних національних системах освіти. Ці заклади вищої освіти гарантують цікаву та високооплачувану роботу в майбутньому в будь-якій точці світу [6].

У суб-полі обмеженого виробництва заклади вищої освіти зосереджені виключно на доходах і частці ринку. До них відносяться комерційні професійні та некомерційні університети, які забезпечують міжнародну освіту на комерційній основі [8].

Деякі заклади вищої освіти займають проміжну позицію. Вони мають елітний статус у національній системі вищої освіти та конкурують на світовому ринку освітніх послуг, створюючи великі обсяги навчання іноземних студентів. Іншим національним лідерам бракує сильної глобальної присутності. Під обома групами є нібито навчально-наукові університети, для яких дослідницька місія підпорядкована транскордонним доходам [3].

Проаналізувавши вище перераховану наукову та педагогічну літературу, можна стверджувати, що протистояння суб-полів обмеженого та широкомасштабного виробництва знижуються, у зв'язку з тим що у кожного з них розвивається «автономне» поле. На прикладі університетів, можна побачити, що такий розвиток сприяє гідній конкуренції між ними на освітньому ринку. Але щоб мати високі рейтинги повинен бути не один показник, а декілька індикаторів.

Завдяки наявності стратегій позиціонування в системі управління навчальним закладом допомагає ефективному просуванню ЗВО на ринку освітніх послуг. При цьому, виконуючи, такі функції позиціонування провідного університету як: організація PR-діяльності освітніх послуг та продуктів; організація та проведення спеціальних позиціонувальних заходів; організація участі представників професорсько-викладацького складу та студентів університету у ярмарках, виставках, благодійних концертах, агітаційних бригадах тощо; розробка сайтів, блогів, персональних сторінок представників професорсько-викладацького складу та студентів університету в мережі Інтернет з метою позиціонування ЗВО. Також крім

перерахованих функцій застосовують і специфічні – інформаційну, аналітичну, ідентифікаційну тощо. Дані функції виконують роль позитивного формування креативного та особистого іміджу, а методами аналізу стратегій є її інструментарієм.

Провідні університети Західної Європи у міжнародному інформаційному просторі, проводячи аналіз стратегій позиціонування застосовують не окремі показники, а глобальні індикатори, які об'єднують в собі численну кількість показників. Інтегровані глобальні індикатори сприяють своєчасному визначенню негативних чинників, які гальмують розвиток університету, а також допомагають виокремити найбільш сильні сторони діяльності ЗВО. Сучасна стратегія розвитку університету базується на основі аналізу глобальних індикаторів та статистичних показників. В умовах глобалізації освіти такий аналіз є незамінним для прийняття управлінських рішень щодо удосконалення стратегії позиціонування університету в МПП зокрема.

На основі проаналізованої наукової та психолого-педагогічної літератури можемо зазначити, що визначені глобальні індикатори, лежать в основі стратегії позиціонування будь-якого провідного університету країн Західної Європи у МПП. Дані індикатори корелюють між собою та є релевантними до вимог споживачів освітніх послуг або конкретного запиту чи користувачів освітнім продуктом при цьому є релевантними для аналізу стратегії кожного конкретного університету. Фінансову сторону організації, матеріально-технічну базу, кількісний та якісний склад НПП, загальну кількість висококваліфікованих фахівців, кількість абітурієнтів характеризують за допомогою певних індикаторів.

На сучасному етапі розвитку освітньої діяльності, економічно обґрунтовано новітні системи вищої освіти, у яких також сформовані та розвинені освітні структури. Вони звичайно мають завдання, місії та стратегії, які допомагають покращити свій рейтинг серед інших. Розроблені освітні програми, методики навчання та нестандартні і креативні спецкурси, за допомогою яких підвищується рівень якості освіти. І все це звісно в рамках національних традицій, соціально-економічних умов та відповідають особливостям розвитку країн Західної Європи.

Тому, на нашу думку, аналіз стратегії позиціонування провідних університетів країн Західної Європи в МПП потрібно починати з опрацювання певних аспектів місії або загальної стратегії розвитку університету, які представляє навчальний заклад, за допомогою яких розкривається сутність стратегій позиціонування ЗВО. Отже, першим глобальним індикатором є фокус позиціонування.

Щоб проаналізувати дані аспекти місії або загальної стратегії розвитку університету, ми розглянемо всі групи споживачів, на які вони орієнтуються. В першу чергу, звернемо увагу на якість шкільної освіти, тобто як навчальний заклад заохочує, привертає до себе увагу майбутніх абітурієнтів. Це можуть бути: Дні відкритих дверей, відвідування літньої школи, участь у спільних наукових проєктах та інші.

Наступний аспект фокус спрямованості позиціонування діяльності університету на задоволення потреб споживачів освітнього процесу. Сюди входять надання вищої освіти, також можливість отримати професійну освіту або пройти підвищення кваліфікації за своєю спеціальністю. Для цього залучаються зарубіжні науково-педагогічні працівники, покращується матеріальна, інформаційна, комунікаційна бази бібліотек, які співпрацюють з іншими провідними бібліотеками. Створюються лабораторії, спеціально обладнані кабінети для сучасного та інтерактивного навчання, розробляються креативні дизайни сайтів факультетів, проводять спеціально заходи тощо.

Третім розглянемо фокус спрямованості позиціонування діяльності університету на поширення знань серед населення для підвищення освітнього та культурного рівня. Тобто проведення семінарів, вебінарів, круглих столів, майстер-класів науково-педагогічними працівниками.

Зробивши аналіз стратегій позиціонування провідних університетів країн Західної Європи, ми вважаємо, що доцільно буде використовувати «якість академічного персоналу

ЗВО» як глобальний індикатор. До даного індикатора варто включити такі показники як: співвідношення науково-педагогічних працівників ЗВО та чисельності студентів; кількість залучених іноземних НПП.

Найважливішим показником глобального індикатора фокус позиціонування є «співвідношення науково-педагогічних працівників ЗВО та чисельності студентів», тому що значення, яке ми отримуємо є вагомим для позиціонування ефективності педагогічних, економічних та управлінських рішень щодо функціонування університету. Одні характеризують навантаження науково-педагогічних працівників, деякі спрямовані на організацію освітньої діяльності, інші на вартість навчання.

Показник «співвідношення науково-педагогічних працівників ЗВО та чисельності студентів» (S «НПП/С») обчислюється за формулою:

$S = \text{НПП}/\text{С}$, де, НПП – число професорсько-викладацького складу, а С – число студентів.

Кількість іноземних НПП, які працюють у закладі вищої освіти, є одним із показників світового рейтингу університетів – QS World University Rankings, тобто більшість провідних університетів країн Західної Європи мають інтернаціональний склад науково-педагогічних працівників. Це сприяє здійсненню якісної PR-діяльності, яка стимулює ведення активної наукової розвідки, визначає інноваційні напрями і підходи для їх проведення. Розширення можливостей брендинга спектра пропонованих наявних освітніх послуг та за новими пріоритетними напрямками. Широко застосовується використання видатних імен зарубіжних науковців у рекламі, для переконання у високій якості освітніх продуктів по міжнародним освітнім стандартам. Отже, всі перелічені заходи протегують розвиток конкурентних переваг ЗВО.

Індикатори рейтингів, пов'язані з академічною репутацією, постійно коригуються. При цьому одним з основних критеріїв академічної репутації є впізнаваність університету, яка, в свою чергу, тісно пов'язана з публікаційною активністю і цитованістю. Про цей взаємозв'язок в тому числі свідчать дані QS World University Rankings.

Наступним ми розглянемо глобальний індикатор «Престиж ЗВО серед споживачів освітніх послуг чи користувачів освітнім продуктом», тобто престиж навчального закладу. До нього відносяться такі показники, як індекс академічної репутації; індекс репутації ЗВО серед роботодавців; впізнаваність бренду.

Задля підвищення престижності ЗВО при позиціонуванні у міжнародному інформаційному просторі, щоб отримати результати опитувань користувачів освітніх послуг, роботодавців та академічної спільноти (показники «індекс академічної репутації» та «індекс репутації ЗВО серед роботодавців») використовують різні напрями агітації. Одним із яких є медійний напрям, до нього входить телебачення, радіо, соціальні мережі, преса та інші засоби масової інформації і немедійний – це флаєри, брошури, банери, відеоролики, рекламні оголошення, значки, ручки, блокноти та інші предмети з символікою університету тощо. Також, можна окремо виділити, самих споживачів освітніх послуг, тобто студентів. Це не просто матеріальний носій освітніх послуг, не тільки їх користувач в процесі праці, а й їх єдиний кінцевий споживач. Користувачі освітніх послуг використовують освітній потенціал не тільки для створення матеріальних і інших благ, для отримання заробітку, а й для самоосвіти. Отже, можна сказати, що відгуки студентів, що навчаються у вищому навчальному закладі також формують ринковий попит на університети.

Впізнаваність бренду навчального закладу є важливим показником ефективності стратегії позиціонування університету, тобто щоб атрибутивні ознаки ЗВО були у всіх видах інформації. Дана атрибутика повинна бути спрямована на абітурієнтів, батьків, науковців, представників ЗМІ, роботодавців та інших, які позитивно вплинуть на свідомість споживача по відношенню до закладу вищої освіти. Адже символіку створювали, спираючись на історію навчального закладу, його традиції, рекламну популярність, репутацію, яка може залежати від особистість студента тощо.

Надалі, перейдемо до наступного глобального індикатора – «сегментація ринку освітніх послуг» з такими показниками: економічний вплив, фінансова підтримка навчання, інтернаціоналізація університету.

Вартість навчання є одним із важливих показників для майбутніх абітурієнтів та їх батьків, або опікунів при виборі навчального закладу, для отримання майбутньої професії. Тому, позиціонування безкоштовного навчання для сиріт, людей із обмеженими можливостями, наявність отримати гранти на навчання, можливість здійснювати оплату за навчання частинами або навіть переведення на безкоштовне навчання, у разі виконання певних вимог університету. Такі заходи є конструктивні для PR-діяльності, яку необхідно враховувати при аналізі стратегій позиціонування провідних університетів країн Західної Європи у МПП.

Показник «інтернаціоналізація університету» глобального індикатора «сегментація ринку освітніх послуг» має важливе значення, який відображає доступність вищої освіти, тому що знаходиться у взаємозв'язку з великою кількістю студентів, освічену націю й її культурний рівень, розуміння суспільством і державою ролі освіти в соціально-економічному розвитку, політику доступу до вищої освіти.

Можна сказати, що даний індикатор з показниками: економічний вплив, фінансова підтримка навчання, інтернаціоналізація університету, корелює з першим індикатором «фокус позиціонування» через можливість здійснення неявної реклами університету, тобто студенти, які проживають в інших регіонах даної країни або іноземні студенти у процесі комунікації, за місцем проживання, проводять невідкладну рекламу.

На думку І. Степаненка інтернаціоналізація є пріоритетом та фактором успіху для університетів; інструментом підвищення якості освіти; країни, вищі навчальні заклади і окремі викладачі вибирають та адаптують до своїх потреб і можливостей конкретні форми, методи та інструменти інтернаціоналізації [10, С. 165].

Як стверджує Ю. Худзик, у процесі інтернаціоналізації вищої освіти провідна роль належить університету, а не державі через зацікавленість всіх суб'єктів університетської діяльності [2]. Автор вважає, що ефективність інтернаціоналізації залежить від її місця в стратегічному плануванні і управлінні, ефективності управлінського процесу, його особливостей і принципів, рівня інтернаціоналізації інституціональної культури. Беручи до уваги вище вказані фактори, дослідник обґрунтовує певні дії університету у напрямі розвитку інтернаціоналізації: включення всіх суб'єктів університетської діяльності до процесу інтернаціоналізації; орієнтація інституціональної культури на міжнародну діяльність; позиціонування інтернаціоналізації як одного з пріоритетів розвитку університету під час стратегічного планування та прийняття рішень; врахування управлінських практик і стратегій [2].

Таким чином, спілкування між університетами, науково-педагогічними робітниками, роботодавцями з потенційними працівниками, відбувається в процесі інтернаціоналізації ЗВО. Основною базою для співпраці слугує участь у міжнародних програмах та проектах, міжнародних конференціях, написання міжнародних статей, монографіях, проведенні наукових досліджень та інших заходах.

Завдяки проведенню таких заходів можна підвищити кваліфікацію НПП, удосконалити та осучаснити матеріально-технічну базу університетів. Така міжнародна співпраця сприяє впровадженню інноваційних технологій навчання, створення нових освітніх спеціальностей, розвитку науки та техніки тощо.

Безумовно, для університету, який має за мету пропозиціонувати себе у міжнародному інформаційному просторі є конче необхідним проводити та приймати участь у даних спеціальних заходах.

Далі з'ясуємо суть глобального індикатору «наукові досягнення», який має такі показники: кількість лауреатів міжнародних премій; загальна цитованість наукових публікацій / Індекс цитування на одного співпрацівника викладацького складу /

Середньорічна кількість наукових статей у розрахунку на одного члена професорсько-викладацького складу.

Перший показник індикатору «наукові досягнення» «кількість лауреатів міжнародних премій та видатних учених минулого» є надзвичайно вагомим для позиціонування університету, тим паче якщо він провідний. Адже при виборі навального закладу, абітурієнти звертають увагу на викладацький склад ЗВО. Пріоритетними є ті університети, у яких навчалися або викладають науковці, що отримали гранти, міжнародні премії та інші нагороди. При розробці стратегії позиціонування університету у МП враховуються ці дані.

Зокрема, стратегія позиціонування ЗВО, на нашу думку, обов'язково повинна бути націлена на реалізацію PR-діяльності результатів наукових досліджень професорсько-викладацького складу закладу вищої освіти через освітлення цитувань у найвідоміших наукометричних базах даних, таких як: Web of Science, Scopus, Science Citation Index Compact Disc Edition. Перераховані бази містять в собі бібліографічні дані про автора, назву, найменування журналу, рік, том, випуск, сторінки, а також списки цитованих у статті джерел. Зупинимось на більш цитованих базах даних на теперішній час:

Web of Science (до 2014 Web of Knowledge) – платформа, на якій розміщено бази наукової літератури і патентів, до 2016 року належала Thomson Reuters. Web of Science охоплює матеріали з природничих, технічних, біологічних, суспільних, гуманітарних наук і мистецтва.

Центральною частиною платформи є наукометрична, реферативна, міжнародна база даних Web of Science Core Collection WoS(CC) (до 2014 мало назву Web of Science), яка включає в себе понад 18000 провідних журналів, розміщені у трьох ключових індексах наукової літератури:

SCIE (Science Citation Index Expanded) індексується 8300 журналів, архів з 1900 року,

SSCI (Social Science Citation Index) – 2900, архів з 1900

АНЦИ(Art and Humanities Citation Index) – 1600 видань, архів з 1975.

В Web of Science індексуються видання як традиційної бізнес моделі так і журнали відкритого доступу. Платформа володіє вбудованими можливостями пошуку, аналізу та управління бібліографічною інформацією [7].

Scopus – найбільша база даних, що містить короткий опис і відомості про цитування рецензованої літератури: наукових журналів, книг і матеріалів конференцій. Забезпечуючи всебічний огляд результатів світових досліджень в різних областях науки, техніки, медицини, соціології, мистецтва і гуманітарних знань, Scopus пропонує інтелектуальні засоби відстеження, аналізу та візуалізації досліджень.

Scopus має безкоштовні функції для незареєстрованих користувачів, доступні через «Попередній перегляд Scopus». Дослідники можуть використовувати Scopus як підмогу в дослідженнях, наприклад при пошуку авторів, і дізнатися більше про вміст і характеристику Scopus [5].

Science Citation Index Compact Disc Edition (SCI) – база даних призначена переважно для ретроспективного тематичного пошуку, уточнення відсутніх елементів бібліографічного опису документів, визначення індексу цитування і т.д. SCI дозволяє здійснювати пошук серед 3100 провідних світових наукових і технічних журналів по змісту, посиланнях, ключовими словами, назвою журналу, імені або адресою автора; складати список публікацій будь-якого колективу; визначити індекс цитування. Зв'язаність записів – унікальна особливість для цієї бази даних. Ця особливість розширює потужність пошуку, пов'язуючи і відображаючи всі статті, які мають одну або більше посилань. База придатна також і для роботи з рефератами. Реферати додані до online файлу. Версія для рефератів також пропонує пошук за ключовими словами [4].

«Покажчик наукових посилань», випускається Інститутом наукової інформації (Філадельфія, США), який входить в корпорацію «Thomson». Унікальність цієї бази даних полягає у відсутності розмежування між окремими галузями науки і їх дисциплінами; крім

того, старі і нові публікації даються разом. При введенні нових публікацій відбувається доповнення всієї літератури, на яку було зроблено посилання [9].

Не менш важливим глобальним індикатором, для аналізу стратегії позиціонування, є «комфорт». Він включає в себе соціальну та навчальну інфраструктуру.

Вагоме значення під час вибору місця навчання чи роботи має комфортна розгалужена соціальна інфраструктура. Тому цей індикатор дійсно є глобальним. Для споживачів освіти важливу роль відіграє наявність гуртожитку, який буде комфортабельним та знаходитиметься неподалік від університету. А для науково-педагогічних працівників – близькість житла до навчальних корпусів. Найбільш привабливими є університети, інфраструктура яких включає в себе зручне транспортне сполучення, супермаркети, медичні комплекси, стадіони, спортивні майданчики, кінозали, зони відпочинку, наявність сучасних навчально-наукових лабораторних баз, читальних залів тощо.

У міжнародному інформаційному просторі через медійну рекламу університети висвітлюють свою атрибутику, державну символіку, університетський логотип, оформлення інтер'єру приміщень, фасадів навчальних корпусів та бібліотек, які можуть бути з елементами національного колориту. Отже, для аналізу підвищення ефективності стратегій позиціонування за індикатором «комфорту», враховується креативність соціальної та навчальної інфраструктури.

Таким чином всі вищеперераховані переваги дають змогу вищому навчальному закладу позиціонувати себе як найкращий серед усіх, що відіграє важливу роль в обранні подальшого місця навчання абітурієнтів, для отримання професійної освіти.

Дослідження показало, що визначені глобальні індикатори, допомагають зрозуміти, що стратегія позиціонування, яка аналізується, дозволяє сформувати образ в уяві абітурієнта, який асоціюється з ідеальним. Також вони демонструють перед роботодавцями, як представлено у стратегії позиціонування випускника, яким потрібно обрати із значної кількості молодих фахівців різних університетів, висококваліфікованого спеціаліста. У наш час високих технологій глобальні індикатори, показують як пристосувати дану стратегію до мінливих вимог сучасності.

«Враховуючи динамічний характер швидких змін у світі, Стратегія розвитку університету буде оновлюватися, але в межах встановлених ціннісних орієнтирів всередині організації. Стратегія є інструментом адаптивного планування, що дозволяє змінювати елементи структури з урахуванням перемін у середовищі, але при цьому залишатися пізнаваним брендом як на території України, так і в світовому просторі» [12].

Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок, що визначені глобальні індикатори дають змогу безсумтєвих матеріальних затрат і зусиль ефективно збирати, систематизувати, аналізувати й використовувати наявну інформацію, що формуються в процесі основної діяльності університету.

Продуктивно управляти стратегією позиціонування університету в міжнародному інформаційному просторі, збільшити його переваги, отримати більше користі від її реалізації допомагають дані індикатори.

Література

1. Bourdieu P. The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*. 1985. Vol. 14. No. 6. P. 723–744; P. 736.
2. Hudzik J.K. Integrating Institutional Policies and Leadership for 21st Century Internationalization. *International Higher Education*. 2015. № 83. P. 5–7. URL: <http://ejournals.bc.edu/ojs/index.php/ihe/article/view/9075/8182> DOI: 10.6017/ihe.2015.83.9075 (дата звернення: 02.03.2020).
3. Marginson S. Global field and global imagining: Bourdieu and worldwide higher education. *British Journal of Sociology of Education*. 2008. May. Vol. 29. № 3. P. 303–315.
4. Science Citation Index. URL: <http://www.prometeus.nsc.ru/resource/sci-cde.ssi> (дата звернення: 04.03.2020).

5. Scopus. URL: <https://www.scopus.com/home.uri> (дата звернення: 03.03.2020).
6. The brains business / The Economist. 2005. September 8. URL: <http://www.economist.com/node/4339960/print> (дата звернення: 27.02.2020)
7. Web of Science URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Web_of_Science (дата звернення: 03.03.2020).
8. Авшенюк Н. М. Соціальний контекст дослідження світового освітнього простору. *Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 7-12.
9. Маршакова И.В. Система цитування научної літератури як средство слеження за розвитком науки. Москва, 1998. 288 с.
10. Степаненко І.В. Ключові питання інтернаціоналізації колізії інструментального і культурно-гуманітарного вимірів. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурногуманітарних стратегій: аналітичний огляд*. Вища освіта України. 2015. № 3. Додаток 2. Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України у контексті Болонського процесу». С. 154–280.
11. Стратегія розвитку Європейського Союзу до 2020 року. URL: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (дата звернення: 28.02.2020).
12. Стратегія розвитку державного вищого навчального закладу «Національний Гірничий університет» (2015-2025). URL: http://www.nmu.org.ua/ua/content/Strategiya_razvitiya.pdf (дата звернення: 04.03.2020).
13. Харківська А.А. Діагностика внутрішнього середовища ВНЗ. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Вип. 1 (1). 2015. С. 59-62.
14. Хриков Є.М. Методологія педагогічного дослідження. Харків: ФОП Панов А. М., 2017. 237 с. С. 99-102.

4.14. Artificial Intelligence in Higher Education: Aspects of Intellectual Property

4.14. Штучний інтелект у вищій школі: аспекти інтелектуальної власності

Дискусії про штучний інтелект та його роль активно ведуться, проте не будемо заглиблюватися в технічні аспекти. З іншого боку, треба вказувати на чіткі дефініції штучного інтелекту, тому що навколо цього питання існує багато міфів та хибних уявлень на кшталт, що таке штучний інтелект, як він працює і чи вважати його використання надто складним.

На рівні споживача штучний інтелект є аллюзією до фільму «Термінатор». Хоч сьогодні ще далеко до машин, що мають здатність виконувати безліч завдань. Штучний інтелект достатньо вузький і має специфічне завдання. Розглянемо комп'ютерну програму AlphaGo, розроблену компанією Google DeepMind для гри в го, що виграла матч проти найкращого в світі гравця – 19-річного Се Цзе з Китаю. Програма перестала б працювати, якби хтось додав додатковий рядок до ігрової дошки. Зміна одного пікселя може зруйнувати систему розпізнавання зображень. Загалом штучний інтелект – це спроба створити машини, які можуть виконати завдання, виконання яких раніше було можливим тільки завдяки знанням людини. Протягом багатьох років комп'ютерні фахівці випробували багато різних механізмів. На хвилях ентузіазму науковці намагалися наслідувати людські знання, програмуючи в комп'ютерах правила, техніку, експертні системи. Сьогодні штучний інтелект заснований на машинному навчанні. Йдеться про пошук моделей у безлічі даних та використання цих моделей для прийняття рішень. Застосовуючи "прогностичну аналітику", вчені використовують дані, щоб зрозуміти, що, можливо, відбудеться чи як діятиме людина в майбутньому.

Нас цікавить саме такий тип штучного інтелекту. Машинне навчання було використано для створення GPS-систем, щоб зробити переклад і розпізнавання голосу набагато точнішими, створити візуальні цифрові інструменти, які мають розпізнавання обличчя або фільтри, що створюють шалені ефекти на Snapchat або Instagram. Amazon використовує штучний інтелект для рекомендації книг, Spotify використовує машинне навчання для рекомендації пісень, а ЗНО можуть використовувати ті ж методи, щоб формувати академічні траєкторії студентів, поки що це в основному закордонна практика.

Використання штучного інтелекту в освіті сьогодні не втілено у вигляді, як це називають, робототехніки. викладачі-люди стоять в аудиторіях. Штучний інтелект (ШІ) може мати фізичні компоненти, наприклад, візуальні або аудіодатчики Інтернет-речей (IoT), які можуть збирати сенсорні дані. В першу чергу, навчальний штучний інтелект розміщений у двовимірних системах програмного забезпечення. Це, можливо, трохи менш захоплююче, але більш керовано, ніж проблеми, що виникають з 3-D-роботами.

У січні 2019 року журнал Wall Street Journal опублікував статтю з провокаційною назвою: "Збирає дані про мінутування своїх кандидатів". У матеріалі йшлося про те, як деякі коледжі та університети використовують машинне навчання для підрахунку рівня зацікавленості студентів у відвідуванні їх закладу. Складні аналітичні системи обчислюють "продемонстрований інтерес" для людей, відстежуючи їх взаємодію з веб-сайтами інституцій, публікаціями соціальних медіа та електронними листами. Наприклад, школи відстежують, наскільки швидко одержувачі відкривають електронні листи та чи обирають включені посилання. Університет Сетона Холла використовує лише близько 80 змінних. Велика програмна компанія, навпаки, пропонує шкільним інформаційним панелям, які "узагальнюють тисячі точок даних про кожного учня". Коледжі та університети використовують цю "аналітику зарахування" для визначення студентів, на яких слід звернути увагу, на яких аспектах життя закладу вони повинні наголосити та оцінити заявки на вступ [2].

Школи, особливо вищі навчальні заклади, все частіше покладаються на алгоритми маркетингу щодо майбутніх студентів, оцінюючи розмір класу, формуючи навчальні плани та виділяючи ресурси, такі як фінансова допомога та інші засоби.

Це дозволяє залучити ще одну програму ШІ підтримки студентів, що все більше застосовується у вищих навчальних закладах. Школи використовують машинне навчання під керівництвом учнів. Деякі програми допомагають студентам автоматично планувати завантаження курсу. Інші рекомендують курси, спеціальності та шляхи кар'єри – як це традиційно в США роблять консультанти з питань орієнтації чи кар'єрних служб, в Україні окремі приватні освітні комплекси тільки починають оказувати подібні послуги. Ці інструменти дають рекомендації на основі того, як працювали учні з такими профілями даних у минулому[20].

Ще одна сфера використання ШІ за кордоном для підтримки студентів – своєчасна фінансова допомога. Вищі навчальні заклади можуть використовувати дані про студентів, щоб надавати їм мікропозики або аванси в останній момент, якщо їм потрібні гроші, наприклад, щоб завершити семестр. Нарешті, одним із найкращих способів використання прогностичної аналітики в підтримці студентів є система превентивного попередження, аналіз широкого спектру даних – академічних, неакадемічних, оперативних – для виявлення студентів, яким загрожує заборгованість або відрахування, або, наприклад, проблеми з психічним здоров'ям. Таке застосування показує реальні переваги штучного інтелекту: великі дані можуть дати викладачам більш цілісне уявлення про стан учнів. Традиційно установа може використовувати декілька факторів (наприклад, середній бал чи відвідуваність), щоб оцінити ризики студента. Системи програмного забезпечення ШІ можуть використовувати більш детальні зразки інформації та поведінки студентів для реального оцінювання студентського ризику в режимі реального часу. Деякі навіть включають інформацію, наприклад, коли студент перестає ходити до їдальні на обід. Вони можуть включати дані про те, чи відвідують учні бібліотеку чи тренажерний зал та коли

користуються шкільними послугами. Хоча ці системи можуть допомогти оптимізувати успіх, вони викликають занепокоєння щодо приватності та самостійності студентів[14].

Нарешті, коледжі та університети можуть застосовувати штучний інтелект у навчанні. Це передбачає створення систем, що реагують на темпи та прогрес окремих користувачів. Навчальне програмне забезпечення оцінює успішність студентів та рекомендує або автоматично надає певні частини курсу студентам для перегляду чи додаткових ресурсів для консультацій. Часто їх називають платформами "персоналізованого навчання". Вислів вжитий умовно, адже він мінімально узгоджується з його реальним значенням. Тут вираз використано, щоб розповісти про різні способи автоматичної допомоги навчальних платформ, як правило, використовуваних у переглянутому або онлайн, або змішаному середовищі, користувачам обрати різні шляхи або надати їм зворотній зв'язок щодо конкретно зробленої помилки. Дослідники, які навчаються, можуть тривалий час використовувати цю інформацію, спостерігаючи, які педагогічні підходи, навчальні програми чи заходи найкраще працюють для різних типів студентів[22].

Програм ШІ обіцяють повну та часткову ефективність. ШІ-системи можуть охоплювати набагато ширший набір даних, більш деталізованих, ніж люди, причому в режимі реального часу. Вони також можуть проаналізувати дії багатьох студентів незалежно від того, де знаходяться останні: в аудиторії або в студентському корпусі, або це абітурієнти. Крім того, системи ШІ пропонують чудові спостереження та умовиводи дуже швидко та з мінімальними витратами. Сподіваємося, що така ефективність призведе до підвищення якості викладання, навчання, інституційних рішень та настанов. Отже, це одна з можливостей ШІ: вона покаже нам речі, які не можемо оцінити або навіть передбачити, враховуючи обмеження людського пізнання та труднощі роботи з багатьма різними змінними й різноманітність учнів.

Враховуючи можливі переваги, використання штучного інтелекту може прислужитися до потенційного освітнього буму. З покращеною ефективністю систем, які можуть або не потребуватимуть значної допомоги людини чи вимагатимуть того, щоб студенти перебували в одному географічному просторі, більше студентів отримають доступ до якісних освітніх можливостей і, очевидно, зможуть встановити мережу з однолітками. Це дозволить усунути деякі прогалини в досягненнях, що існують в освіті. Зрештою, є сподівання, що макрорівневе використання штучного інтелекту у вищій освіті дозволить досягнути значних успіхів у педагогіці, побачити, що є найбільш ефективним для конкретного студента та для навчання загалом.

Сьогоднішні коледжі та університети по всьому світу стикаються з широким спектром викликів, включаючи відсторонених студентів, високий рівень відмови від навчання та неефективність традиційного підходу до навчання: «один для всіх». Але при правильному використанні аналітики великих даних та штучного інтелекту можна створити персоналізований досвід навчання, який, у свою чергу, може допомогти вирішити деякі з проблем.

Завдяки персоналізованому досвіду навчання кожен студент отримує абсолютно унікальний навчальний підхід, повністю адаптований до його індивідуальні здібності та потреби. Це може безпосередньо підвищити мотивацію учнів та зменшити ймовірність відрахування. Також професори зможуть краще розуміти навчальний процес кожного студента, що дасть змогу викладати ефективніше. Ось як це може виглядати: системи навчання на основі штучного інтелекту зможуть дати професорам корисну інформацію про стилі, вміння й прогрес їхніх студентів та пропонувати, як адаптувати свої методи навчання до індивідуальних потреб студентів. Наприклад, деякі студенти можуть зіткнутися з проблемами в навчанні або проблемами, які що вимагають додаткової уваги або навчання, щоб не відставати. Інші, можливо, просуваються настільки стрімко, що не мають інтелектуальних проблем і отримують користь від додаткових навчальних матеріалів чи завдань. В обох гіпотетичних сценаріях системи навчання ШІ допоможуть студентам

повністю реалізувати потенціал, що цілком можливо, коли проблеми виявляються заздалегідь з метою вживання запобіжних заходів або коригування ситуації.

Використання штучного інтелекту у вищій школі водночас становить небезпеку. Позитив – уникнення негативних результатів. Незважаючи на намір людей, які розробляють та використовують ці системи, будуть непередбачувані наслідки, негативні або прямо протилежні. Щоб уникнути таких негативних результатів, треба враховувати кілька різних факторів. Одним із перших слід врахувати те, що дані – недосконалий інструмент. Дані можуть відрізнятися якістю, бути не актуальними чи застарілими, необробленими, або непропорційними щодо кількості населення, яка може не узгоджуватися з цільовими студентами. Наприклад, системи навчання штучного інтелекту, використані для навчання студентів у певному коледжі чи університеті Каліфорнії, можуть мати якісно відрізнятися або бути неточними щодо студентів в інших частинах країни. Або система ШІ, заснована для студентів покоління X, може не мати такої ж ефективності для інших студентів, каже дослідниця цієї проблеми Елана Зейде [19].

Інший аспект даних стосується універсальності. Чи включають дані інформацію про різних студентів? Про це останнім часом було багато дискусій щодо розпізнавання обличчя. Науковці, які вивчають використання розпізнавання обличчя в таких компаніях, як Google, IBM, Microsoft та Face ++, показали, що в багатьох випадках ці інструменти були розроблені за допомогою власних даних або внутрішніх даних щодо співробітників. Інструменти набагато точніші для світлошкірих чоловіків, ніж світлошкірих жінок або чоловіків з більш темною шкірою. В одному з досліджень інструменти розпізнавання обличчя мали майже 100-відсоткову точність для світлошкірих чоловіків, але тільки 65-відсоткову точність для темношкірих жінок. Джой Буоламвіні, співавтор цього дослідження, створила власний, набагато більш точний інструмент, вилучивши з широкого спектру частину даних, які вона використовувала [3].

В моделях, що були створені за допомогою цих даних знову виникає питання точності. Моделі засновані на кореляції; вони не відображають причинно-наслідкових зв'язків. І як весело демонструє веб-сайт Spurious Correlations, є деякі несподівані кореляції. Деякі кореляції, здається, не мають інтуїтивного сенсу; наприклад, люди, які купують захисники для меблів, більше піддаються кредитному ризику, можливо, тому, що обережніші. Але сенс інструментів та моделей ШІ полягає в тому, щоб показати менш інтуїтивні, більш ослаблені кореляції та закономірності. Виділити, які кореляції та структури є точними, а які просто шумом, може бути досить складно.

Тут відіграє роль алгоритмічне зміщення. Воно викликає справжнє занепокоєння, оскільки може статися за відсутності дискримінаційного наміру, навіть незважаючи на зусилля щодо уникнення впливу на різні групи. Вилучення проблемних або захищених класів інформації з алгоритмів не зовсім доречно рішення, оскільки в нашому суспільстві існує багато таких понять, як раса та стать, стосовно яких майже неможливо видалити шаблони, котрі руйнуватимуться поза цими межами. Крім того, оскільки штучний інтелект виходить із моделей, що існують, він відображає нерівний доступ до деяких сучасних систем. Актуальний приклад: алгоритм найму Amazon, який критикували за сексизм [11]. Немає жодних доказів того, що Amazon мав намір бути дискримінаційним. Навпаки, Amazon використовував штучний інтелект для виявлення тих характеристик, що найбільше свідчать про успішного працівника, включив ці характеристики в свій алгоритм, а потім застосував алгоритм до заявників. Однак багато успішних співробітників Amazon, сьогодні і в минулому були чоловіками. Тож навіть без явного програмування той факт, що більше чоловіків досягли успіху, створив модель, схильну до реплікації цих результатів [7].

Деякі спостереження не настільки корисні при інформуванні аудиторії, як-от: один інструмент прогнозування підрахував, що 80 відсотків студентів з уроку органічної хімії не закінчать семестр. Це не було новиною для професорів, які все ще цікавились, що робити. Тому важливо заздалегідь зрозуміти, що яка користь з інформації, наданої такими інструментами [10].

Останнім фактором, який слід врахувати, щоб уникнути небезпеки негативних результатів, є впровадження, яке також не завжди висвітлюється в дискусіях про інтелектуальну власність у новинах або серед «комп'ютерних» вчених. Щоб відповідально використовувати ці системи, викладачі та працівники повинні розуміти не лише їх переваги, але й свої обмеження. Водночас освітнім закладам необхідно створити дуже чіткі протоколи щодо посадових інструкцій та обов'язків працівників, коли алгоритмічні оцінки або рекомендації не узгоджуються з їх професійним судженням. Вони повинні мати чіткі критерії стосовно того, коли доцільно дотримуватися або переосмислювати комп'ютерну інформацію, щоб запобігти несправедливим рішенням. Люди, які використовують ці системи, повинні знати достатньо, щоб довіряти або ставити під сумнів алгоритмічне рішення. В іншому випадку вони просто втратять інструменти, особливо якщо хвилюються, що машини можуть їх замінити. Гарні результати залежать від всеохопної та цілісної розмови про те, де штучний інтелект виконує більшу інституційну місію. Ще один ризик у використанні штучного інтелекту у вищій освіті полягає в різних правових тлумаченнях, в основному пов'язаних із особливостями законодавства про конфіденційність і захист даних та авторське право. Інша вимога – надання студентам доступу до інформації, яка використовується про них – стане більш цікавою проблемою [19,21]

Вважаємо, що рішення, прийняті штучним інтелектом, більш вагомими, а студенти стають більш обізнаними в ситуації, що відбувається. На коледжі та університеті буде здійснено тиск, щоб вони оприлюднили інформацію студентам. Люди прагнуть знати, як алгоритмічні рішення впливають на їхнє життя. Тому радимо звертатися за консультаціями до юристів. Обставини кожного ЗНО можуть значно відрізнятись.

Етичні питання можуть мати наслідки стосовно різних груп та підгруп, освітніх цінностей і того, як системи штучного інтелекту можуть змінювати ці цінності.

Усвідомити те, що відбувається в системах ШІ, важко, оскільки вони мають справу зі значною кількістю змінних на дуже складному рівні, так як комп'ютери здійснюють операції, важкі для пізнання людини. Намагання спростувати це закінчується дуже грубими поясненнями цих процесів і їх причин.

Змінні, що подаються до загальної системи прийому, фінансової допомоги або інформаційних студентських систем, інструменти штучного інтелекту формують правила щодо цінностей і вагомості у вищій освіті. Створюється невидима інфраструктура. Ніщо з цього прямо не оцінюється людьми, які впроваджують інфраструктуру. Найкращий приклад: програмне забезпечення для навчання визначає конкретні результати навчання, що є важливим аспектом освітньої та інституційної політики. Але викладачі часто не помічають цього факту, коли застосовують технологію, не розуміючи, що це певний еквівалент нав'язування зовсім іншої рубрики замість стандартів у навчальних досягненнях [12].

Відбуваються зміни повноважень. Суб'єкт господарювання, який здійснює збір та візуалізацію даних, часто є приватною компанією, ця компанія відповідає за багато рішень, що суттєво впливатимуть і будуть змінювати основні цінності системи в такий спосіб, що не завжди очевидно й зрозуміло. Такі приватні компанії можуть бути менш підзвітні зацікавленим сторонам освітніх установ, зокрема, й зацікавленим студентам. Важливо враховувати зміну повноважень та зміну стимулів при використанні цих технологій.

Програми, що базуються на даних, часто просувають вузько визначені цілі. Це тому, що для роботи ці системи повинні буквально кодифікувати результати, котрі вважаються оптимальними. Це робить їх менш гнучкими, аніж наразі відбувається взаємодія з людьми в аудиторіях та деканатах. Таким є здобуття загальної освіти порівняно з вузьким профільним навчанням. Оптимізація результатів навчання (наприклад, додаткове формування навичок або кращі оцінки чи підвищення рівня збереженості контингенту може витіснити більш абстрактні освітні цілі, що сприятимуть громадянам, здатним до самоврядування, чи вихованню творчих здібностей. Останні – це аспекти, які технічно можна було б подати у вигляді даних, але вони передбачають грубі припущення. Як результат вони можуть не вимірюватись та не визначати пріоритетів.

Оцінка залежних від даних викликає такі проблеми. Інструменти, що збирають інформацію, особливо на основі взаємодії в Інтернеті, не завжди розуміють ті нюанси, які викладачі можуть побачити особисто. У випадку, коли студент відповідає на запитання неправильно, машина запише невірну відповідь, та викладач може запобігти помилці, якщо помітить, наприклад, що студент має ознаки захворювання[20].

Різноманітний інтерес іноді виникає між розробниками технологій та установами, а іноді між установами й студентами. По-перше, розробники технологій мають стимул розвивати системи, що використовують більше і більше даних для отримання результатів, які, на думку розробників, ставатимуть точнішими. Відповідно їхні системи будуть важливішими. Це іноді може призвести до пориву на ринок або до акценту на масштабі, що не завжди означає використання платформи найкращої якості або оцінку їхньої ефективності. Хоч це, звичайно, не стосується всіх розробників технологій. Більш вагомим і менш очевидним є розбіжність інтересів між установами та студентами. Використання прогнозувальної аналітики та систем раннього попередження часто розцінюється як спосіб сприяти утриманню здобувачів освіти шляхом привертання уваги до студентів, які змагаються чи ризикують. Добре, якщо коледж чи університет втручаються з метою покращення результату або запобігання проблем, що не завжди входить в адміністративні інтереси установи. Загальновідомий приклад, коли президент Університету Маунт Сент-Мері в штаті Меріленд провів тест на прогностичну аналітику, щоб побачити, які студенти найбільше ризикують бути відрахованими. Ідея полягала в тому, щоб заохотити їх піти самим, перш ніж університет їх відрахує, тим самим створювалися кращі показники збереження і це покращило рейтинг університету. За словами президента, його план сприяв інституційним інтересам для кращої статистики, а також був в інтересах студентів, заощаджуючи їхні гроші на навчання [19]. Однак це порушує більш глибокі в тому числі моральні питання.

В такій ситуації дослідниця Елана Зейде пропонує врахувати кілька елементів, щоб забезпечити оптимальну та справедливу реалізацію інструментів штучного інтелекту:

1. Закупівлі. Зверніть пильну увагу на технології та компанії, які будуть найбільш оптимальними для вашого конкретного студентського корпусу в аспекті договірних зобов'язань стосовно надання даних про своїх студентів. Переконайтесь, що в разі виникнення проблем ви уклали договір з компанією, яка буде реагувати на них.

2. Навчання. Підготуйте тих людей, які збираються впроваджувати та використовувати ці інструменти, та навчайте їх у перевагах та недоліках інструментів.

3. Нагляд. Встановіть безперервний процес вивчення того, чи працюють інструменти, чи ефективніші вони для певних груп студентів і чи можуть вони давати кращі показники, але не кращі результати. Це важко зробити, але це дуже важливо, оскільки ці інструменти можуть швидко застаріти.

4. Політика та принципи. Сформууйте інституційну політику щодо впровадження інструментів, які спираються на аналітику, та виробіть принципи, що перетворюють ці політики в оперативні кроки та дії.

5. Участь. Отримайте інформацію студентів та викладачів про їхні проблеми та те, що вони хотіли б побачити з цих систем. Цей крок часто не помічають, оскільки він безладний і може призвести до суперечок, але він, як правило, сприяє кращому результату в довгостроковій перспективі [19].

Нарешті, щоб досягти успіху, кожен, хто розглядає впровадження штучного інтелекту в рамках вищої освіти, повинен відповісти на питання: Які функції виконують дані? Ви не можете просто побачити червоне, зелене та жовте світло про успішність студентів і сприймати це за номінал, принаймні, не, якщо ви той, хто впроваджує системи і хочете це зробити відповідально. Яких рішень ми не бачимо? Це рішення не тільки щодо комп'ютерної обробки, а й щодо категоризації та візуалізації. Хто контролює вміст? Це ти чи це постачальник технологій? Наскільки вам комфортно з цим? Наскільки вам зручні ваші професори? Як ми перевіряємо результати щодо ефективності, розподілу позитивних та

негативних результатів? Що втрачається з інформацією? Я використовую це слово, щоб описати, як робити ці речі на основі даних, на відміну від міжособистісних чи бюрократичних систем. Яким і чийм інтересам ми надаємо пріоритет?

Немає простих відповідей, але задавши ці запитання, ви створите шаблон для аналізу менш очевидних аспектів цих систем. Використання нових методів на часі, але воно повинно бути зваженим.

Коли йдеться про те, що в роботі брав участь ШІ, переходимо на інший рівень взаємодії людини й комп'ютера. У цьому випадку маємо справу з машинним навчанням, іншими словами, коли комп'ютер не просто запрограмований на вирішення тих чи інших завдань, а навчається в процесі вирішення цих завдань. В результаті такого навчання комп'ютер як і людина стає «розумнішим» і може видавати незалежний «результат». Комп'ютер у такий спосіб сприймає введену в нього інформацію, самостійно вибирає, що з цієї інформації використовувати для отримання результату, а що ігнорувати.

Людина наразі може задавати комп'ютеру напрямок «творчості» для отримання необхідного результату. Очевидно, що для того, щоб, наприклад, отримати музичний твір у класичному стилі, комп'ютеру запропонують «вчитися» у класичних композиторів. Отриманий результат потім обробляється людиною й представляється публіці.

Всі зазначені види творчості є об'єктами авторського права. А тому традиційно, і закон про авторське право не виняток, що суб'єктами авторського права є тільки фізичні особи. Відповідно до закону про авторське право автором є фізична особа, в результаті творчої діяльності якої з'явилася конкретна робота (об'єкт). У свою чергу авторська робота – це результат творчої діяльності автора. Отож українське авторське право – захист тільки тих об'єктів, створених людиною. Бернська конвенція так само. Однак ситуація змінюється. Так, нещодавно суд у місті Шеньчжень, провінція Гуандун, постановив, що твір, створений штучним інтелектом, кваліфікований для захисту авторських прав. Йдеться про статтю, написану програмою технологічного гіганта Tencent.

Протягом останніх п'яти років Tencent публікує контент, генерований програмним комплексом Dreamwriter. В основному це статті на тему бізнесу та фінансів.

У 2018 році інша китайська компанія, Shanghai Yingxun Technology Company, скопіювала текст статті й опублікувала його на своєму сайті. При цьому в статті містилося положення про те, що «статтю згенерував Tencent Robot Dreamwriter». У такий спосіб компанія спробувала уникнути можливих звинувачень у порушенні авторського права.

Але це їй не допомогло – в суд надійшло звернення від Tencent, після чого суддя виніс рішення на користь позивача. Аргументи судді досить прості: оскільки в статті містяться «оригінальні формулювання», то вона повинна розглядатися як об'єкт авторського права, захищений законом. Відповідача зобов'язали видалити статтю із свого сайту й заплатити \$ 217 [9].

Ймовірно, схожі рішення будуть виносити й суди інших країн, адже ШІ, що генерує різний контент, стає все більш затребуваною технологією. Наприклад, Google розробив інструмент AutoDraw, який дає можливість ідентифікувати начерк, зроблений людиною, і перетворити його в гармонійний цифровий малюнок із правильними лініями, колами та іншими геометричними фігурами. Існують мобільні додатки, які перетворюють світлини в картини, музику й пісні, складені ШІ. Є вже навіть фільми, зняті за сценаріями від ШІ.

Tencent далеко не єдина компанія, що публікує статті, написані за допомогою алгоритмів. Associated Press (AP) працює з ШІ-платформою, котра пише новини про бейсбол, а також генерує матеріали фінансової спрямованості. Компанія Narrative Science пропонує щось схоже, фокусуючись на бізнес-статтях і суміжних тематиках.

Питання про те, кому належать права на контент, згенерований чиймсь ШІ, залишається відкритим, але вирішити його потрібно вже найближчим часом. Як зазначалося вище, все більше з'являється програмних платформ, що створюють зображення, тексти й відео[27].

Сьогодні в юридичній площині розглядається тільки дві можливості для вирішення проблеми. Перша – відмова від захисту згенерованого ПО контенту авторським правом. Інша

– визнання авторського права за творцем ПО. Щодо китайської компанії Tencent суд обрав другу опцію, визнавши цю компанію правовласником, автором статей і новин, написаних ШІ.

У США ситуація дещо інша. Там для того, щоб захистити контент авторським правом, необхідно навести чіткі докази того, що за твором стоїть конкретна людина, а не машина[30].

Авторське право засноване на постулаті, що творчість органічно властива тільки людині. Така установка може бути відкоригована введенням поняття «машинна творчість», що не знімає проблему суб'єкта, якщо хочемо зберегти авторське право на результати такої творчості.

Кого призначити автором?

Ось п'ять варіантів відповідей кого пропонує «призначити автором» І.Томаров: розробника програми – автора коду й алгоритму; користувача – автора вихідного твору; розробника й користувача як співавторів; нікого –Public Domain; нейромережу у вигляді комп'ютерної програми [29].

Одна із перспективних ініціатив у цьому напрямку походить від MyData.org, міжнародної некомерційної організації, метою якої є сприяння контролю та конфіденційності персональних даних, орієнтованих на людей. MyData.org, який став глобальним рухом, має на меті дати користувачам більше контролю над тим, якими особистими даними вони хочуть поділитися з системами штучного інтелекту.

Як одна з пропозицій, щоб зменшити стрес студентів та підвищити мотивацію до навчання, університети також повинні розглянути можливість запровадження чатів та віртуальних помічників, що можуть допомогти їм керувати психічним самопочуттям. Одним із прикладів такого інструменту є Woebot, AI-чат, розроблений, щоб допомогти користувачам дізнатися про свої емоції за допомогою "інтелектуального відстеження настрою"[19]. Чат-боти можуть надати негайну допомогу. Звичайно, використання такого чат-боту не обходиться без властивих їм ризиків. Університетам потрібно буде виявляти надзвичайну обережність у захисті особистих даних студентів, і їм потрібен певний нагляд людини для контролю за порадами, що дають студентам чат-боти.

Немає простих відповідей на всі виклики часу, але поставити ці запитання треба, це надасть нам план дорожньої карти, куди рухатися далі.

Як показують проблеми з COVID-19, використання нових методів на часі, але воно повинно бути зваженим. Маємо на увазі, що штучний інтелект – це лише комп'ютерні системи, які можуть дати збій або вчиняти без урахування ваших інтересів, моральних та юридичних аспектів. Вони створені людьми. Їх цінності формуються компаніями та інститутами.

Література

- 1.Abad-Segura Emilio, Mariana-Daniela González-Zamar, Juan C. Infante-Moro and Germán Ruipérez García, Sustainable Management of Digital Transformation in Higher Education: Global Research Trends,Sustainability, 10.3390/su12052107, 12, 5, (2107), (2020). <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/5/2107>
- 2.Belkin Douglas,Cjllleges Mine Data on Their Applicants. Wall Street Journal, January 26, 2019. <https://www.wsj.com/articles/the-data-colleges-collect-on-applicants-11548507602>
- 3.Buolamwini Joy and Timnit Gebru, Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification," Proceedings of Machine Learning Research, vol. 81 (2018). <http://proceedings.mlr.press/v81/buolamwini18a/buolamwini18a.pdf>
- 4.Ciolacu, M., Tehrani, A. F., Binder, L., & Svasta, P. M. (2019). Education 4.0 - Artificial Intelligence Assisted Higher Education: Early recognition System with Machine Learning to support Students' Success. In 2018 IEEE 24th International Symposium for Design and Technology in Electronic Packaging, SIITME 2018 - Proceedings (pp. 23–30). Institute of Electrical and Electronics Engineers Inc. <https://ieeexplore.ieee.org/document/8599203>

5. Dennis, M.J. (2018), Artificial intelligence and recruitment, admission, progression, and retention. *Enrollment Management Report*, 22: 1-3. doi:10.1002/emt.30479 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/emt.30479>
6. Ekowo Manuela and Iris Palmer The Promise and Peril of Predictive Analytics in Higher Education A Landscape Analysis. New America policy paper, October 24, 2016. <https://www.newamerica.org/education-policy/policy-papers/promise-and-peril-predictive-analytics-higher-education/>
7. Goodman Rachel, "Why Amazon's Automated Hiring Tool Discriminated against Women," American Civil Liberties Union (ACLU) blog, October 12, 2018. <https://www.aclu.org/blog/womens-rights/womens-rights-workplace/why-amazons-automated-hiring-tool-discriminated-against>
8. James Frances How will Artificial Intelligence Influence the Global Higher Education Sector? <https://www.qs.com/ai-influence-global-higher-education-sector/>
9. Li Yan. Court rules AI-written article has copyright // <http://www.ecns.cn/news/2020-01-09/detail-ifzsqcrm6562963.shtml>
10. Ma Y., & Siau K.L. (2018). Artificial Intelligence Impacts on Higher Education. Thirteenth Midwest Association for Information Systems Conference. Retrieved from <http://aisel.aisnet.org/mwais2018> <http://aisel.aisnet.org/mwais2018/42>
11. Jeffrey Dastin, Amazon Scraps Secret AI Recruiting Tool That Showed Bias against Women, Reuters (website), October 9, 2018. <https://www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight/amazon-scraps-secret-ai-recruiting-tool-that-showed-bias-against-women-idUSKCN1MK08G>
12. Phillips Jim and Jim Williamson, UC's Learning Data Privacy Principles Gaining National Attention, UC IT Blog, University of California, January 30, 2019. <https://cio.ucop.edu/ucs-learning-data-privacy-principles-gaining-national-attention/>
13. Rouhiainen Lasse How AI and Data Could Personalize Higher Education <https://hbr.org/2019/10/how-ai-and-data-could-personalize-higher-education>
14. Sallay David and Amelia Vance, 11 Steps to Privacy: The Right to Inspect and Review under FERPA," FERPA|Sherpa blog, April 24, 2019). <https://ferpasherpa.org/applyingferpa1/>
15. Jaschik Scott, Are At-Risk Students Bunnies to Be Drowned? Inside Higher Ed, January 20, 2016. <https://www.naicu.edu/news-events/member-news/2016/are-at-risk-students-bunnies-to-be-drowned?page=3>
16. Schaffhauser Dian, The Rocky Road of Using Data to Drive Student Success, Campus Technology, July 26, 2018. <https://campustechnology.com/articles/2018/07/26/the-rocky-road-of-using-data-to-drive-student-success.aspx>
17. Schitteck Janda, M., Mattheos, N., C. Lyon, H & Attström, R. (2001). Computer assisted learning. A Review. *European journal of dental education: official journal of the Association for Dental Education in Europe*. DOI: 5. 93-100. 10.1034/j.1600-0579.200
18. Roll, I. & Wylie, R. (2016). Evolution and Revolution in Artificial Intelligence in Education. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, Volume 26, Issue 2, pp. 582-599. <https://www.springer.com/journal/40593>
19. Zeide Elana Artificial intelligence in Higher Education: Applications, Promise and Perils, and Ethical Questions // *Educause Review* summer 2019. // <https://er.educause.edu/articles/2019/8/artificial-intelligence-in-higher-education-applications-promise-and-perils-and-ethical-questions>
20. Zeide Elana Learner Privacy in MOOCs and Virtual Education SSRN Electronic Journal. January 2018 OI:10.2139/ssrn.3303551 // https://www.researchgate.net/publication/330246609_Learner_Privacy_in_MOOCs_and_Virtual_Education
21. Zeide, Elana, Student Privacy Principles for the Age of Big Data: Moving Beyond FERPA and FIPPs (August 11, 2016). 8 *Drexel Law Review* 339 (2016). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2821837>

22. Zeide Elana, The Structural Consequences of Big Data-Driven Education, Big Data, vol. 5 (2017) https://www.researchgate.net/publication/317722146_The_Structural_Consequences_of_Big_Data-Driven_Education
23. UNCTAD (2016). Data Protection Regulations and International Data Flows: Implications for Trade and Development. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/dtlstict2016d1_en.pdf
24. UNESCO (2018). 'Re-orienting Education Management Information Systems towards Inclusive and Equitable Quality Education and Lifelong Learning'. UNESCO Working Papers on Education Policy, no. 5. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261943>
25. Williamson, B. (2015). Governing Software: Networks, Databases, and Algorithmic Power in the Digital Governance of Public Education. Learning, Media and Technology, vol. 40, no. 1, pp. 83-105. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17439884.2014.924527>
26. Winthrop, R., Barton, A. & McGivney, E. (2018). Leapfrogging Inequality: Remaking Education to Help Young People Thrive. Brookings Institution Press. https://ssir.org/books/excerpts/entry/off_the_beaten_path
27. WIPO Technology Trends 2019 Artificial intelligence // https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_1055.pdf
28. WISE (n/d). Geekie: Personalized Learning for All. WISE Initiative. Available at: <https://www.wise-qatar.org/geekie-personalized-learning-all-brazil>
29. Томаров И. Может ли автором произведения быть софт? часть 1 <http://www.legalshift.com.ua/?p=1286>
30. Томаров И. Творчество нейросетей сквозь #prisma авторского права <http://www.legalshift.com.ua/?p=552>

ANNOTATION

Part 1. Social Communications in the Modern Information Society

1.1. *Oleksii Poltorakov. Social Violence in the Information Society Context.* In its “social-informative” focus the violence to be a kind of “social fact” (in its broad sense, including in terms of inaction) that takes place in a particular information-communication context, especially in cyberspace. Within the framework of the “social action”, individuals or their groups to destroy, subjugate or subjugate others, not only and not so much by the help of “brutal” physical force (or more-or-less real threat to its use), but also by social-psychological (psycho-emotional), etc. pressure, as well as a number of other levers and mechanisms of social and informational influence, from targeted advertising-marketing (economic) coercion to media-ideological (political) manipulation.

1.2. *Marianna Shvardak. Communicative Competence as the Basis of the Effective Activity of the Education Leader.* The article is devoted to the problem of forming the communicative competence of the modern head of educational institution as a factor of successful management activity. The author clarifies the essence of key definitions of the research, analyzes the components of communicative competence of the head of educational institution, peculiarities of their formation and role in managerial interaction. The author emphasizes that the leading in the context of this problem is the formation and development of the ability to establish and maintain business relationships in the teaching staff and the free possession of verbal and non-verbal means of social behavior.

1.3. *Olha Sviderska, Lesya Uhryn. Transformation of Political Activity Practices in the Information Society: Theoretical and Methodological Analysis.* The transformation of the practices of political activity in the information society has been determined. Through the lens of theoretical and methodological analysis it is proved that the essence of political processes is determined by the normative-institutional factors, practices of political activity, and of influencing on citizens and society decisions. It is emphasized that the modern development of humanity and the formation of political activity takes place in the conditions of globalization and simultaneous development of the information society: the global network generates perceptions of the diminishing role of political elites and institutional mediators in political processes. Internet, which originally was supposed to perform communicative function full of misinformation, fake and social networks have become the platform for the implementation of deep psychological manipulation of citizens. Contemporary political reality is characterized by a loss of respect for political institutions, the state, an increased emphasis on individual participation and self-expression. Information's society, overproductions of information, post-truth, are transformed the institutional system and determinants of social and political order in society. Proved that virtualization all spheres of human activity and socio-political processes, shifted the basic forms and manifestations of political activity in the virtual space, which requires complex mechanisms converted into real political action.

1.4. *Luibov Karpets, Viktoria Shekhovtsova, Tetyana Shpanko. Interactive and Communicative Factors of Transformations of Educational Reality in the Information Society.* Socio-cultural nature of interactive technologies, their ability to significantly influence the educational reality is substantiated. One of the essential characteristics of modern educational reality, the element that constructs it, is the communicative process or the intersubjectively structured and typified world of communication. Communication is not only a significant component of educational reality, but also a way of being. Educational reality exists in the constantly renewed contact of people, constituted in concert with certain individuals. Due to the

Internet, with its peculiar features of communication, a new style of thinking is formed, combining the characteristics of oral and written language.

1.5. *Natalia Vashrova. Features of the Personal Self-Presentation in the Internet Communication.* The article is focused on the influence of the virtual communication on the personal self-presentation of Internet users. The study identifies the relationship between the characteristics of the virtual communicative environment and forms, strategies for user self-presentation. It is indicated the features of network self-presentation in various communicative contexts, how the change and constructed. It is also analyzed the deviant forms of communicative behavior and self-presentation in Internet.

1.6. *Lyudmila Zhvania. Implementation of the Cultural and Educational Function of Journalism in Contemporary Socio-Political Editions (on the Example of the Magazine «Ukrainian Week»).* The article analyzes the poorly-studied cultural and educational component of the publications on the example of filling the Ukrainian social and political magazine "Ukrainian Week". The materials of the relevant topics and rubrics of the weekly are considered. In particular, the cultural and educational part of the magazine "Ukrainian Week" includes the materials of different genres from the spheres of history, science, culture. The paper investigates texts of popular science, materials devoted to music, theater, literature. The article explores ways of realizing the educational function of journalism in the materials of the «Ukrainian Week» magazine.

1.7. *Oleksandr Konotopenko, Sergii Lapshyn, Inna Nikolina. The Influence of the Media on the Formation of the Modern Information Society in Ukraine.* The article analyzes the influence of mass media on the formation of modern information society in Ukraine. The definitions of the concepts: information, society, information and communication technologies are given, the main components of the information society are characterized. The influence of mass media on the formation of the information society is analyzed. The article describes the methods used by the media in the process of forming public opinion. The main means of falsifying information in order to influence public opinion have been identified and analyzed.

1.8. *Irina Nikolina, Inna Nikolina, Inna Mazur. Modelling of Threats Digital Transformation.* An analytical review of scientific research of foreign scientists on realization of the digital transformation trend is conducted, as well as on the methodological apparatus for assessing the digital transformation development, a series of regulatory acts concerning digital changes in Ukraine and the experience of modelling individual risks of economy digitalization. An analysis of scientific literature on the specifics of the interpretation of the definition "digitalization" is carried out. It is substantiated that the implementation of digitalization into economy creates a number of threats, the main of which is an increase in the level of cybercrime. The main types of cybercrime are defined. The dynamics of the main threat to the digital economy development – cybercrime – are modelled to optimize the management of economic systems. The statistics show that the growth rate of cybercrime will accelerate. The main types of cybercrime that will carry the highest risk are foreseen. It is found that the main violations are crimes in the field of payment systems. Preventive activities are suggested.

1.9. *Irina Sidorskaya, Anna Sologubik. Modeling as a Method of Optimizing Communication Organizations with Its Audiences (Belavia as an Example).* This article explores the possibilities of the modeling method in studying and optimizing the real communication processes of organizations with their audiences. The methodology is based on the study of each element of communication, its variable and unchangeable parameters, and the interaction of these elements with one another. The application of this approach allows us to highlight some basic parameters of the main elements of the communication process that can be influenced (changed) in order to achieve the goals. The findings of the study are of theoretical

significance – this methodology was first applied to the interaction of a commercial organization and its customers, and practical – commercial organizations can take into account information on the basic parameters of the main elements of the communication process while planning communication with such an important stakeholder as clients.

1.10. Julia Moroz, Joseph Tsal-Tsalko, Nina Tsegelnik. Social Media in Business: Assessment of the Current State and Trends of Development, Statistics and Accounting Process of Providing Activities. Social media, as a form of mass communication through the Internet, allows business entities to establish and maintain an internal mechanism of economic relations, as well as to interact with buyers and suppliers online. One of the conditions for effective business operation is using of various social media services in economic activity, both by types of economic activity and by the nomenclature of services. The most important types of social media used by business entities on the basis of their own communications or the rights of service providers are websites. Websites are based on: collaboration with business partners, hiring and training staff, sharing views, thoughts or knowledge.

1.11. Inna Semenets-Orlova, Alla Klochko. Legitimation of Political Decisions Through the Form of Socio-Information Interaction of Society and Power. The communicative discourse, which is the power, is characterized as a special format of communication of the activities of its figures. Emphasizing that political decisions are made in a communicative debate, the authorities can follow a successful process of legitimizing decisions in line with their decision-making process. Practical implementation is public learning: Civic representatives do not use, but formulate a strong number of results and institutions, trusting production partners, and do not use participants fragments that apply and require effective analysis.

Part 2. Modern Media in the European Information Sphere

2.1. Mikhailo Beilin, Oleksandr Zheltoborodov, Nina Petrusenko. Innovative Educational Technologies of the Information Society. The innovative educational technologies relevant in formal and non-formal education are analyzed. It is shown that under the influence of informatization and the internetization of public life, open technologies, network and distance education forms come to the fore in the dissemination of educational values. Electronic libraries of educational information databases, automated training courses, electronic textbooks and telecommunication technologies are becoming increasingly widespread. The actualization of open training, in particular, massive free online courses in the world as a whole is caused by the need to constantly update the set of professional competencies of a specialist of any profile, because the development of technologies and the intensive production of new information lead to the emergence of new requirements for professional competence.

2.2. Liubov Shachkovska, Olena Maksymchuk. A Gender Discourse Analysis is in Modern Mass-Media. In the article the question of gender discourse is considered on the pages of Ukrainian MASS-MEDIA. The interplay of gender discourse with Ukrainian society is important enough for understanding of general processes in society. It is analysed, that the MASS-MEDIA today come forward as a driving member in forming of public idea and character and become the original arena of fight of various socio-political, socio-economic groupments for possibility of access to the mass audience for the sake of distribution and introduction of the ideas about public arrangement, creating favourable terms for a symbolic fight «for legitimation of ideas» about social reality. In newspaper discourse quite often there is a change of vital priorities, transformation of gender roles of man and woman.

2.3. Tatiana Bailema. Peculiarities Of Media Coverage of the Armed Conflict in the East of Ukraine (On The Basis of Journalists' Articles From the Newspaper «Den»). The article reveals the peculiarities of media coverage of the armed conflict in the East of Ukraine. There were analysis of military articles, in the newspaper "Den" and analysis of journalists' works by social organization "Media Detector" conducted. On its basis, it was concluded that the topic of war remains important in the Ukrainian media, but the tendency of events coverage has changed. Analytical articles, discussing the subject of war and peace, the ways to end the war, are appearing. At the same time, as polls of the Democratic Initiatives Foundation and Razumkov Centre show, the interest of citizens in these topics decreased due to the accumulated fatigue and relatively calm situation in the JFO area and, as a consequence, the intensity of their coverage in media decreasing as well.

2.4. Volodymyr Kalenysh. Culture of Journalistic Speech on Television. The culture of speech is important in journalism because it is one of the features of professional skill. However, there are some cases of deviations of literary norms and linguistic rules in modern mass media. Orthoepic, accentuation, grammatical, lexical and stylistic mistakes are especially widespread in television. Journalists should take care of the culture of media speech, improve their own linguistic competence, avoid making mistakes in pronunciation, in the use of grammatical forms, in the construction of sentences.

2.5. Cao Qing. Trends and Prospects for the Formation of China's Image in the EAEU Media Space. Studying the image of China is an important scientific direction, which is due to the national interests of both China itself and the countries cooperating with it. Based on material from 1,277 media publications of the EAEU member countries, we have identified the main tactics for representing China in the national media of these countries. It was determined that the image of China in these countries is mainly positive. The main trends in China's positioning were also established, and some recommendations for optimizing China's progress in the EAEU were proposed.

2.6. Olha Pavlushenko, Lada Mazai. Neuro-Linguistic Programming in the Information War of the Russian Federation Against Ukraine. The publication highlights the problem of using by Russian propaganda Internet channels the psychotechnology of neurolinguistic programming as a weapon in the information war, which is being waged by the Russian Federation against Ukraine. In the article it is also singled out the ideologems that are recently used for suggestive influence on the mass public consciousness by such the Russian Internet resources as "Pravda.RU" and "Rosyyskiy Dyaloh" (Russian Dialogue). With the method of content analysis, it was identified the linguistic means of implementing information manipulation of public sentiment in both Russia and Ukraine.

2.7. Iryna Shakhina. Media in a Modern Information Space. The article describes the notion of media in the modern information space. The advantages and disadvantages of using the media are outlined. Different approaches to media classification depending on the parameters are covered. The criteria for classification of media in social and pedagogical terms are described. The groups of electronic media according to their use in the educational process are considered. The functions of the media are divided into main groups: information, analytical, cognitive and educational, ethical and educational, function of action, hedonism. The qualities of electronic media are defined: interactivity, multimedia, modeling ability, communication, and productivity. It is established that, when we taking into account the functional workload, electronic media can be used as the following pedagogical means: means of processing traditional tasks in a special form; teaching assistant; means of communication; instrument of modeling of reality. The following components as target, informational, activity in the structure of the teacher's readiness to use electronic media in the educational process are highlighted.

2.8. Serhii Galchak. Language, History – Effective Weapons of Information War, the Basis of National Unity. The concept of information war, forms and types of information wars, their action against Ukraine is disclosed in this article. The action of information and propaganda in different spheres and layers of Ukrainian society, counteracting of their offence are highlighted in specific examples. The attention is drawn to the fact, that information wars are components of aggressive policy of state-empires, in particular, Russia, which for years humiliated towards the independence of Ukrainian ethnos, its language – the cementing power of the nation, its history. This policy continues today by all means, first of all with the help of media, wants to kill a wedge into national unity, to discredit everything Ukrainian: power, policy, economy, culture and other public spheres.

2.9. Vadym Mazuryk. Information Space of Ukrainian-Moldavian Transnistria. The article deals with the peculiarities of the informational space development and its functioning in the Ukrainian Transnistria border regions. The author sums up the historical retrospective of this process lasting for 30 years, as well as the replacement of analogue broadcasting by digital broadcasting, the implementation of the program "Community Broadcasting" on the territory of the Ukrainian-Moldovan border. The researcher's attention is also focused on the influence of audiovisual media of the neighboring country on the formation of the information space and the media in these territories.

2.10. Ulyana Leshko. Regional Online Media: Potential, Structure, Content. The article deals with regional Internet media on the example of Vinnytsia online resources. The design of pages, structure, content, problem-thematic direction, genre content are analyzed. As a result of the analysis it is possible to determine that regional online media are very active generators of local news. The design and structure of the pages of each site are individual and unique. All resources have the following characteristics: interactivity, hyperlink (external and internal), and multimedia (texts supplemented by photos and videos).

Part 3. Linguistic and Literary Contexts in the Social and Cultural Paradigm

3.1. Olena Zanko. The Formation of the Ukrainian Statehood in the Official And Business Style of the Ukrainian Language in the X – XVIII Centuries. The article deals with the scientific views concerning the issues of the history of the official and business style of the Ukrainian language. It is established that the language of literary monuments of Kyivan Rus is the Old Ukrainian language, that is, the available elements of the living folk language which exist in the contemporary Ukrainian language. A number of scientific studies in this range of problems are investigated and the conclusion is defined: the Old Ukrainian language was the language of Kyivan Rus. This fact has been proved by the graffiti on the walls of Sophia of Kyiv and the vocabulary of these literary monuments.

3.2. Irina Soina, Lidiia Gaznyuk, Gennady Goncharov. Language Practices as Translators of Social-Cultural Being of a Human. The possibilities and conditions of increasing the effectiveness of learning a foreign language in the modern educational process are analyzed, it is revealed that overcoming objective and subjective obstacles to learning a language as an important means of intercultural communication involves the use of various modern technologies for using language practices as translators of a person's sociocultural life. The linguistic-and-culturological approach is justified as a fundamental technology of language teaching, which should use a variety of interactive teaching methods, rely on game technologies, mastery of multimedia technology resources, and the independent work of those who study the language.

3.3. Oksana Poida. Ukrainian Literature as a Source of Pupils' Moral Education (on the Example of Study of Biography and Artworks of Myhailo Kotsyubynsky). The article provides methodological recommendations for the formation of students' moral values in the lessons of

Ukrainian literature, in particular when studying the biography and program works of Myhailo Kotsyubynsky.

3.4. Iryna Zelenenka. Ukrainian-Belarusian Literary Dialogue: Apologists of the Present. In the process of formation of ethnogenesis, peoples, statehood, cultural dialogue became an important element, which is interpretative in the context of several centuries, in the development of Central and Eastern Europe. The cultural connections of Slavs from the nineteenth to the nineteenth centuries spread to all walks of life, most influencing the arts. The increase in admirers of the two Slavic cultures, Ukrainian and Belarusian literature in particular, has contributed to the fact that the exotic component of the Slavs has become clear representatives of many ethnic groups, it is interesting in Europe and in America. Consequently, the exchange of artistic experiences of celebrities, such as poets, as well as dialogues, discussions, and mutual influences, are variants of the intuitive, intellectual, social and aesthetic upliftment of the Ukrainian and Belarussian peoples.

3.5. Alla Vinnichuk. Artistic Comprehension of the Heroic Past in the Historical Prose of Vitaliia Kulakovskoho. The article traces the peculiarities of the artistic image of Ukraine's heroic past in the historical prose of Vitaliy Kulakovsky (on the example of the novels «Severin Nalyvaiko» and «Ivan Sirko»). The historicism of the writer's artistic thinking has been investigated; ideological and artistic content, plot, composition, figurative and genre nature of novels. The author focuses on the innovations of the writer in reinterpretation of historical events, and his novels are read in new way from the point of view of the state aspirations of the Ukrainian people.

3.6. Inna Zavalniuk. The Language of the Ukrainian Press in the Sociocultural Paradigm (Illustrated By the Ways the Main and Secondary Sentence Parts Function). The suggested article outlines the influence of the dynamics of social processes on the syntactic level of the language of the contemporary Ukrainian press. It provides an analysis of the specifics of the way the main and secondary sentence parts function in the language of contemporary Ukrainian newspapers, indicates the changes in their semantics and structure, clarifies the main and supplementary stylistic functions performed in the newspaper context. A special focus is made on the communicative and pragmatic factors determining the choice and the use of the main and secondary sentence parts in the publicistic context.

3.7. Nina Ivanytska. Scientific Postulates: Simplified and Easy-To-Find Approaches in University and School Linguistics. The article analyses sentence as an integral complex of interconnected syntactic units, regarded as a system of notions, which objectively model the sentence structure. Several theoretical linguistic models, such as Freeze's distributive model of sentence parts, the immediate constituents model, and the transformational model, testify to the complexity of the sentence in terms of the heterogeneity of the characteristics and functions of its constituents as scientific postulates. The article focuses on the sentence parts model represented as a grammatical (syntactic) category with its conventional grammatical meanings (subject, predicate, object, adverbial modifier, attribute, determinant, and duplex). The paper stresses the syncretism of sentence parts and causes of this phenomenon addressing typical and additional principles and methodological techniques of differentiating between meaning variants of sentence parts in a syncretic environment. The material presented relates to the studies of the sentence parts model in university and school Linguistics.

3.8. Halyna Kaspich, Nina Poliarush, Yuliia Koliadych. Modern Ukrainian Dramaturgy: Intertextual Strategies. Modern Ukrainian dramaturgy in the connection with intertextual literary methodology has been analyzed in the article. It is defined that intertextuality occupies the key place among communicative strategies of modern culture. The intertextual practices have been researched by scholars thoroughly in the field of prose and poetry. The idea of intellectual

intertextualism of drama is less studied and does not only apply to the actual texts, but also on the genre of the new ones. The cycle of Valerii Herasymchuk's works «Plays about the Great» has been chosen for detailed analysis, devoted to the great figures of history, philosophy, literature. It is noted that as a playwright V. Herasymchuk prefers intertextual achievements of biographical drama.

3.9. Viktor Krupka, Victoriia Tkachenko. The Concept of Emancipated Woman in the Writings of Olga Kobylynska and Eliza Ozheshko. The article deals with the problems of women's emancipation in the prose works of Olga Kobylynska and Eliza Ozheshko. It was found out that the ideas of emancipation came to Poland and Ukraine with political ideas of democracy, because the liberation of women is not so much an act of feminism, but a natural manifestation of social cultural evolution. The idea of the importance of public attention to the "women's" issue is affirmed. In Olga Kobylynska's work, particularly in the novel *Valse melancolique*, outlines options for solving this problem by depicting three types of women, and the idea of the importance of public attention to the "women's" issue is affirmed. In the novel "Above the Neman" by Eliza Ozheshko, through many female images, the focus is on accepting a woman's new duties and responsibilities, which means self-respect and work that become the only way to change the entrenched life.

3.10. Natalia Pavlykivska, Liudmyla Prokopchuk. Deviations-Interferems in Modern Regional Media The article deals with the interferences occurring in the language of modern regional media, in particular in the print media. Linguistic deviations caused by calculus, asymmetry of semantic structure of multivalued words in Ukrainian and Russian languages are considered, as well as different composition of grammatical categories and ways of their expression.

3.11. Valentyna Bohatko, Nina Kukhar, Alla Vinnichuk. Modern Ukrainian Language of Television: Functionality of Modified Phraseological Units. The article provides an analysis of structural semantic transformations of phraseological units in the language of telecommunication. A particular focus is made on the semantic changes in phraseological units which, being transformed in mass media language, acquire new expressive and emotional shades of meaning influencing the mass consciousness of the recipients as well as their intended meaning in the respective communicative space.

Part 4. Information and Communication Sphere: Social and Pedagogical Aspects

4.1. Vasyl Pankevych. Public Danger of Violation of Equality of Citizens by Language. The author deals with the problems of definition, concept, nature and degree of public danger of a criminal offense, the responsibility for which is provided by Article 161 of the Criminal Code of Ukraine, which consists in violation of equality of citizens by language. In article are analyzed the scientific approach to the definition of the general principle of equality of citizens, as well as the law enforcement practice of law enforcement agencies to combating its violation. In the work the author presents results of study of materials of legal practice in the discussed topic and his own empiric researches.

4.2. Kostiantyn Domichev, Oleh Tkalych, Ivan Yuriychuk. Modeling of Information Systems for Monitoring the Activity of Educational Institutions. The work considers the problem of modeling information systems for monitoring the activities of educational institutions. The analysis of existing information systems used to monitor educational activities, to inform the society in the field of education was carried out and their shortcomings were identified, taking into account the requirements of time and the needs of society. In work the model of information system of the data of activity of establishments and the applicants of education is developed, corresponding to requirements of the current legislation and will bear social and information loading from

satisfaction of requirement of a society in access to the information, will allow to carry out monitoring researches of educational activity of educational establishments and to build operative and strategic plans of development of branch.

4.3. Lina Rybalko. Socio-Cultural Component of Physical Culture and Sports. In the article the socio-cultural component of physical culture and sport is revealed. Emphasis is placed on revealing the essence and content of the sociocultural component of physical culture and sport. The specificity of the formation of sociocultural competence in students receiving higher education in the specialty «Physical Culture and Sports» is scientifically substantiated. The professional competences of future specialists in physical culture and sports and the results of training are characterized.

4.4. Siarhei Venidziktau. Bodies of Internal Affairs of the Republic of Belarus in the Field of Information and Communication. The article defines the directions of information and communication activities of the bodies of internal affairs of the Republic of Belarus, aimed at the formation in society of an objective assessment of law enforcement structures' activities and counteraction to spontaneous factors. The activity of the public relations departments of the internal affairs bodies is analyzed, examples of effective image-building projects are given, and methods for counteracting negative messages are considered. In the context of the Internet space functioning, priority directions of ensuring information security of both the law enforcement system and society as a whole are conceptualized.

4.5. Alla Hafiiak. Information Educational Environment for the Formation of Professional Competence of Future Specialists in Information and Communication Technologies. The article is devoted to the design and development of an information system for preserving the results of testing to verify the residual knowledge of students of the resource for training specialists in information and communication technologies. The purpose of the study is to provide a scientific justification for the problem of developing professional training of specialists in information and communication technologies in the process of using an information system to save test results to verify students' residual knowledge and to verify the effectiveness of its implementation in universities. According to the results of the experiment, it can be argued that the introduction of an information system to preserve the results of testing to test students' residual knowledge in the educational process contributes to the professional training of specialists in information and communication technologies at the universities of Ukraine.

4.6. Roman Gurevych, Maja Kademija, Nadija Opushko. Digitalization of Education as a Factor of Implementation of the Work of Educational Institutions. The article discusses the role of digitalization as a key trend for the development of education in virtualities society and the role of «education 2.0» as a modern model of education. Communicative properties of modern information technologies allow you to get closer to the ideas of web 2.0 in an educational context and to create preconditions for the development of educational models built on expert knowledge, creativity, interactivity and responsiveness.

4.7. Olena Zarichna, Svinlana Buchatska. Methodological Base of Teaching Media Literacy in Pedagogical Universities (in the Framework of the Project «Learn to Discern: Media Literacy»). The article contains an attempt to provide a systematic methodological base for integrating media literacy content into undergrad university courses. A particular focus is made on the principles, criteria of learning material selection, pedagogical conditions ensuring effective implementation of the media literacy program into the existing syllabi. The use of contemporary teaching methods such as flipped classroom, problem-based learning, group projects etc., capitalizing on higher order thinking skills and interactive classroom activities are viewed as an integrated approach aimed to develop critical perception of media products as well as a range of sociocultural and communicative competences in students of pedagogy. This article includes a

lesson plan illustrating implementation of media literacy content into the course of English for General Purposes.

4.8. Nedezhda Kanashevich. «Post-Industria» and «Information» Society: to the Question of the Relationship of Concepts in the Context of Belarusian Modernization. The article attempts to carry out a comparative analysis of the conceptual approaches to the problem of the information society proposed by Western and domestic researchers in line with the paradigm of post-industrial development, to find out their cognitive capabilities and correlate with the political and ideological doctrine of modernization of the Belarusian state and the realities of modern Belarus, which is relevant in the theoretical and methodological, and in practical terms.

4.9. Natalia Yarovitskaia, Emiliia Melnyk. Visual Tactility in the Information Cultural Sphere. A visual perception phenomenon concerns the idea that is not within the out-ontological existential concept. The term “ nothing ” is actualized in the hyper realistic space, in the double-existence. Thus, a subject is presented with the above-said term. All in all, visual tactility is a linguistic, worldview, cultural inversion. Due to the inversion, the verbal presentation and the information transfer are substituted with visual images. In conclusion, visual tactility both illustrates reality and gives innovative, alternative, non-traditional concepts.

4.10. Viktoriia Overchuk. The Problem of Communication in the Field of Social Protection of Persons With Disabilities. The article is devoted to the study of the quality of communication between subjects that determine the institutional environment of rehabilitation and employment of persons with disabilities. The quality of communication, the author, is offered to understand the interaction between the subjects, first of all, in terms of sharing the necessary information. The preconditions for the implementation of quality communications, according to the author, are the regulatory regulation of interaction, methodological and organizational-technical conditions. The author states that there is no current normative document regulating the procedure of communications between the subjects, no methodological and organizational and technical preconditions are created, which is reflected in the fragmentation of data accumulation, the absence of a single information complex for data accumulation, processing and analysis.

4.11. Olena Stoliarenko, Oksana Stoliarenko. Pedagogical and Socio-Political Factors of Information Society Formation in Terms of Sustainable Development Humanistic Paradigm. Increasing development of information society, innovative development of education and science sets before the Ukrainian educational institutions the task of ensuring the favourable conditions for each person's self-development and self-realization, his will to solve urgent problems concerning the modern challenges on the principles of cooperation and tolerance. Global problems and recent changes in social, political and other spheres of our society make future professionals and all Ukrainian people be not only intelligent, well-educated, computer literate, resourceful and active, but also responsible, independent, self-confident, able to live and work in an information society. And all this is possible only on the basis of the sustainable development humanistic paradigm.

4.12. Alla Kharkivska. Self-Development of Teachers' Digital Competency in their Advanced Training. The phenomenon of digitalization which rapidly has become a part of teachers' professional activities is analyzed in the article. An educator who is not proficient in the latest digital technologies and cannot use them in the education process is unlikely to be able to ensure its quality. Thus the problem of self-development of teachers' digital competency in the process of teachers' advanced training seems to be relevant. The research is devoted to the analysis of the essence of the concepts of «competence», «competency», different approaches to determining the meaning of teachers' digital competency. Scientific methods of analysis, synthesis, observation, description and comparison have been used to determine characteristics of the self-development of

teachers' digital competency in the advanced training. The author defines the principles and ways of self-development of teachers' digital competency.

4.13. Iryna Shcherbak. Definition of Global Indicators for the Analysis of University Positioning Strategies in the International Information Space. This article is devoted to the definition of global indicators for the analysis of positioning universities strategies in the international information space. The author of the article defines the research analysis algorithm, the positioning functions of a leading university. It examines modern university development strategies based on the analysis of global indicators (positioning focus, quality of academic staff of ZVO, prestige of ZVO among consumers of educational services or users of educational product, segmentation of the educational service market, scientific achievements) and their index.

4.14. Iryna Druzhkova, Alla Kovalenko. Artificial Intelligence in Higher Education: Aspects of Intellectual Property. In theory, the use of artificial intelligence and personalized learning sounds like the perfect solution to some of the most common educational issues. However, technology still has a long way to go before it can reach its full potential. A major component of personalized learning is the large amount of student data. Today's students protect the privacy of their data than previous generations, most likely because of security breaches and data scandals they have already encountered. However, if students' data could be collected and processed in an ethical, secure and transparent manner, it would allow artificial intelligence to be used for effective improvement in almost every field of study.

ABOUT THE AUTHORS

Part 1. Social Communications in the Modern Information Society

- 1.1. *Oleksii Poltorakov* – PhD (political sciences), Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology;
- 1.2. *Marianna Shvardak*– Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy of Pre-school and Primary Education, Mukachevo State University;
- 1.3. *Olha Sviderska*– candidate of political science, National university Lviv Politechnic, *Lesya Uhryn*– candidate of political science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv;
- 1.4. *Luibov Karpets* – Professor, Doctor of Philosophy Science, Kharkiv State Academy of Physical Culture, *Viktoria Shekhovtsova* – Postgraduate student, Kharkiv National University of Internal Affairs, *Tetyana Shpanko* – Senior Lecturer, Kharkiv State Academy of Physical Culture;
- 1.5. *Natalia Vashrova*– PhD in Sociology, Mogilev Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus;
- 1.6. *Lyudmila Zhvania*– Candidate of Philological Sciences, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Faculty of Philology and Journalism, Department of Social Communications;
- 1.7. *Oleksandr Konotopenko*– Candidate of Philosophies Sciences, Associate Professor, *Sergii Lapshyn*– Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, *Inna Nikolina*– Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 1.8. *Irina Nikolina* – Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, *Inna Nikolina* – Candidate of Historical Sciences Associate Professor, *Inna Mazur* – Candidate of Historical Sciences Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 1.9. *Irina Sidorskaya*– Doctor of Philology, Associate Professor, *Anna Sologubik*– 3rd year student, Belarusian State University;
- 1.10. *Julia Moroz*– professor, Doctor of Economic Sciences, *Joseph Tsal-Tsalko*– professor, Doctor of Economic Sciences, *Nina Tsegelnik* – Candidate of Economic Sciences, Zhytomyr National Agroecological University;
- 1.11. *Inna Semenets-Orlova* – Dr. of Public Administration, National Aviation University, *Alla Klochko*– PhD, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology and Management, Bilotserkivskiy Institute of Continuous Professional Education State Higher Educational Institution «University of Educational Management».

Part 2. Modern Media in the European Information Sphere

- 2.1. *Mikhailo Beilin* – Dr. habil. in Philosophy, Professor, *Oleksandr Zheltoborodov* – Candidate of Historical Sciences, Docent, *Nina Petrusenko*, Kharkiv State Academy of Physical Culture;
- 2.2. *Liubov Shachkovska* – Professor, Head of Philosophy and Social Sciences Chair,

- Ph.D. in Political Science,
Olena Maksymchuk – Teacher of Department of Philosophy and Social Sciences Chair,
 Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University;
- 2.3. *Tatiana Bailema*– Candidate of Historical Sciences, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 2.4. *Volodymyr Kalenych*– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Journalism, Advertising and Public Relations, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 2.5. *Cao Qing* – postgraduate, Belarusian State University;
- 2.6. *Olha Pavlushenko* – Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor at the Departure of Ukrainian Language,
Lada Mazai – Master of Psychology, teaching assistant at the Departure of psychology and social work,
 Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 2.7. *Iryna Shakhina* – Associate Professor, Ph.D. (in Pedagogy), Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 2.8. *Serhii Galchak* – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Journalism, Advertising and Public Relations, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 2.9. *Vadym Mazuryk*– Associate Professor of the Department of Journalism, Advertising and Public Relations, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 2.10. *Ulyana Leshko* – PhD of Social Communications, Associate Professor of the Department of Journalism, Advertising and Public Relations, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;

Part 3. Linguistic and Literary Contexts in the Social and Cultural Paradigm

- 3.1. *Olena Zanko* – Senior Lecturer, National University «Odesa Law Academy»;
- 3.2. *Irina Soina* – Candidate of Philological Sciences, Docent,
Lidiia Gaznyuk – Dr. habil. in Philosophy, Professor,
Gennady Goncharov – Candidate of Philosophical Sciences, Docent,
 Kharkiv State Academy of Physical Culture;
- 3.3. *Oksana Poida* – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 3.4. *Iryna Zelenenka* – Candidate of Philology, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 3.5. *Alla Vinnichuk* – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 3.6. *Inna Zavalniuk* – Doctor of Philology, professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 3.7. *Nina Ivanytska* – Doctor of Philological Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 3.8. *Halyna Kaspich* – Technological and Industrial College of Vinnytsia National Agrarian University;
Nina Poliarush – Candidate of Philology Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
Yuliia Koliadych – Candidate of Philology Sciences, Senior Teacher, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 3.9. *Viktor Krupka* – Candidate of Philology Sciences, Senior Teacher,
Victoriia Tkachenko – Candidate of Philology Sciences, Associate Professor,
 Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;

- 3.10. *Natalia Pavlykivska* – Doctor of Philology, Professor,
Liudmyla Prokopchuk – Candidate of Philology, Associate Professor,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 3.11. *Valentyna Bohatko* – PhD in Philology, Associate Professor,
Nina Kukhar – PhD in Philology, Associate Professor,
Alla Vinnichuk – PhD in Philology, Associate Professor,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

Part 4. Information and Communication Sphere: Social and Pedagogical Aspects

- 4.1. *Vasyl Pankevych* – PhD (Law Science), Associate Professor, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNUTE, Department of Law;
- 4.2. *Kostiantyn Domichev* – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Kyiv International University,
Oleh Tkalic – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, National Aviation University,
Ivan Yuriychuk – University of Management Education Of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine;
- 4.3. *Lina Rybalko* – Doctor of Sciences (Pedagogic), Senior Researcher, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Head of the Department of Physical Culture and Sports;
- 4.4. *Siarhei Venidziktai* – PhD of Philology, Associate Professor, Mogilev Institute of The Ministry of Internal Affairs of The Republic of Belarus;
- 4.5. *Alla Hafiiak* – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor, Department of Computer and Information Technologies and Systems, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»;
- 4.6. *Roman Gurevych* – Full academic of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor hab of Pedagogy,
Maja Kademija – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
Nadija Opushko – Candidate of Pedagogical Sciences,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 4.7. *Olena Zarichna* – PhD in Theory of Education, Associate Professor at the Department for Foreign Languages,
Svinlana Buchatska – PhD in Psychology, Associate Professor at the Department for Foreign Languages,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 4.8. *Nedezhda Kanashevich* – PhD of History, Professor, Mogilev Institute of The Ministry of Internal Affairs of The Republic of Belarus;
- 4.9. *Natalia Yarovitskaia* – PhD in Philosophical Sciences, Kharkiv National University of Construction and Architecture, Associate Professor of the Department of Publicly-Humanitarian Disciplines;
Emiliia Melnyk – Doctor of Philosophy, associate professor of Department of Legal Sciences and Philosophy, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University;
- 4.10. *Viktoriiia Overchuk* – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Vasyl’ Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine;
- 4.11. *Olena Stoliarenko* – Doctor of Pedagogics, Associate Professor at the Department of Pedagogics and Professional Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Oksana Stoliarenko – Candidate of Pedagogics, Associate Professor at the Foreign

Languages Department, Vinnytsia National Technical University;

- 4.12.** *Alla Kharkivska* – Professor, Doctor of Pedagogic Sciences, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council;
- 4.13.** *Iryna Shcherbak*– PhD of Pedagogical Sciences, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council;
- 4.14.** *Iryna Druzhkova* – PhD of History, Associated Professor, Odessa national academy of the Food Technologies,
Alla Kovalenko – PhD in Philology and Linguistics, Associate Professor of the Periodical Press and Media Editing Department of Odesa National Mechnikov University.

Наукове видання

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Монографія

Редакційна колегія:

У. О. Лешко (відповідальний редактор),
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент (Україна);
С. В. Венідіктов, кандидат філологічних наук, доцент (Білорусь);
І. Я. Завальнюк, доктор філологічних наук, професор (Україна);
В. М. Каленич, кандидат філологічних наук, доцент (Україна);

Підписано до друку

Формат Папір офсетний.

Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman.

Умов. друк. арк. . Обл.-вид. арк. .

Наклад ... прим. Зам. №

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.

21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.

Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.

E-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>